

รายงานการวิจัย

โครงการ

“การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อเกษตรกรชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”

Study on economics and social effect of drought and COVID-19 pandemic on farmers in the Northeast Thailand

อรรวรรณ ศรีโสมพันธ์

ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

พ.ศ. 2565

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2563 ผู้วิจัยต้องขอขอบคุณสำนักประสานงาน “งานวิจัยเชิงนโยบายเกษตรและเสริมสร้างเครือข่ายงานวิจัยเชิงนโยบาย” โดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสถาบันคลังสมองของชาติ ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณในการวิจัยและอำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาการดำเนินโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น สำนักงานเกษตรจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานเกษตรจังหวัดบุรีรัมย์ สำนักงานเกษตรจังหวัดนครราชสีมา สำนักงานเกษตรจังหวัดมหาสารคาม สำนักงานเกษตรจังหวัดนครพนม สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์ และสำนักงานเกษตรอำเภอในพื้นที่ศึกษา สำหรับการสนับสนุนฐานข้อมูลผู้ประสบภัยแล้งและการประสานงานในพื้นที่ ขอขอบคุณสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรสำหรับข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัย คุณวิทวัส บุตรโส และคุณศิโรรัตน์ ประศรี สำหรับการประสานงาน การจัดเก็บและบันทึกข้อมูล ขอขอบคุณที่ปรึกษาโครงการและท่านผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางการวิจัยเพื่อปรับปรุงการดำเนินงานและผลการวิจัยที่เหมาะสม ขอขอบคุณ ผศ.ดร.สุกุลกานต์ สิมลา และ อ.ดร.สุรศักดิ์ บุญแต่ง ในการสนับสนุนการจัดประชุมเพื่อนำเสนอผลการวิจัยและรับฟังความเห็นจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สุดท้ายขอขอบคุณนิสิตและบุคลากร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เกษตรกร ผู้นำชุมชน ผู้ประสานงานในพื้นที่ศึกษา และภาคส่วนที่เกี่ยวข้องที่สนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์

อรรณณ ศรีโสมพันธ์

มกราคม 2565

บทสรุปผู้บริหาร

การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อเกษตรกร ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”

Study on economics and social effect of drought and COVID-19 pandemic on farmers in the
Northeast Thailand

แผนงาน (ไทย): สำนักประสานงาน “วิจัยเชิงนโยบายเกษตรและเสริมสร้างเครือข่ายงานวิจัยเชิงนโยบาย”

(อังกฤษ): Coordination Office for Agricultural Policy Research Networking enhancement

ผู้วิจัย: นางอรรพรรณ ศรีสมพันธ์ ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประจำปี 2563จำนวน1,442,000บาท

ระยะเวลาทำการวิจัย12เดือน เริ่มทำการวิจัยเมื่อ (เดือน, ปี)กันยายน 2563

สรุปโครงการวิจัย

ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อระบบเศรษฐกิจทุกภาคส่วนโดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความเปราะบางต่อความยากจนสูงและต่อเนื่อง รวมทั้งระดับความเปราะบางและความสามารถในการรับมือกับความเสียหายหรือความผันผวนของแต่ละครัวเรือนแตกต่างกัน ดังนั้น การศึกษารังนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมจากสถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ร่วมกับการประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม ระบบการผลิตทางการเกษตร และสภาพแวดล้อมทางการผลิตที่แตกต่างกัน รวมทั้ง ศึกษารูปแบบการปรับตัวปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อสถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 วิเคราะห์ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชน และบทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานและพื้นที่น่าน้ำฝนของจังหวัดเป้าหมาย 8 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ ระบียวิธีวิจัยเป็นการบูรณาการการวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิจัยเชิงปริมาณในการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับตัวของเกษตรกรในสถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ใช้แบบจำลอง Logistic regression ส่วนการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ความเปราะบางใช้วิธี three-step feasible generalized least square (FGLS) การวิเคราะห์ปัจจัยบวกและบทบาทของชุมชนและรัฐบาล จะวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา เช่น ค่าเฉลี่ย ร้อยละ ค่าสูงสุด ต่ำสุด และค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน และใช้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพในการสนับสนุนผลการวิจัยเชิงปริมาณ

ผลการศึกษาแบ่งเป็น 2 ประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ 1) ภัยแล้งและผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากปัญหาภัยแล้ง และ 2) ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมของการแพร่ระบาดของ COVID-19 ดังนี้

1) ภัยแล้งและผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากปัญหาภัยแล้ง

สถานการณ์ภัยแล้งในประเทศไทยมีแนวโน้มของความถี่ในการเกิดเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยในปี 2562 ประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งครั้งเลวร้ายที่สุดในรอบสี่ทศวรรษ มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบปัญหา

ภัยแล้ง ประมาณ 3.90 ล้านไร่ หรือ คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 6.60% ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั่วประเทศ โดยประมาณการมูลค่าความเสียหายจากภัยแล้งดังกล่าว คิดเป็นมูลค่าประมาณ 8,985 ล้านบาท โดยพื้นที่เพาะปลูกที่ประสบภัยแล้งส่วนใหญ่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในปี 2558, 2561 และ 2562 พื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบภัยแล้งประมาณ 62.58%, 94.36% และ 76.29% ของพื้นที่ประสบภัยทั้งหมดอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีมูลค่าความเสียหายรวมจากภัยแล้ง 3,649 ล้านบาท หรือคิดเป็น 40.62% ของมูลค่าความเสียหายรวมทั่วประเทศ

สำหรับผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าว พบว่า ปัญหาภัยแล้งต่อเนื่องหลายปีที่ผ่านมาส่งผลให้ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรลดลง เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องงดทำนาปรังเป็นเวลาต่อเนื่องหลายปี ในปี 2563 มีเกษตรกรตัวอย่างที่สามารถทำนาปรังได้เพียง 7.11% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด หรือ 35.83% ของจำนวนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน โดยเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ประกาศภัยแล้ง 88.86% ผลผลิตข้าวเสียหายจากปัญหาภัยแล้ง ในขณะที่เกษตรกรนอกเขตประกาศภัยแล้งที่ผลผลิตข้าวเสียหายมีจำนวน 61.54% ของจำนวนเกษตรกรตัวอย่าง แม้ว่าภัยแล้งจะส่งผลกระทบต่อผลผลิตข้าวของเกษตรกรนอกเขตประกาศภัยแล้งเช่นกัน แต่เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่ได้รับการชดเชยความเสียหายจากภัยแล้ง ในโครงการช่วยเหลือของรัฐบาล ส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งน้อยที่สุด คือ ครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักมาจากการเลี้ยงสัตว์ และครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งมากที่สุดเป็นครัวเรือนที่มีรายได้หลักมาจากการทำประมง ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว และ ผู้สูงอายุ และครัวเรือนตัวอย่างที่ไม่มีสมาชิกวัยแรงงาน เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งส่วนใหญ่มากกว่า 80% เป็นเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก เนื่องจากฟาร์มขนาดใหญ่จะมีความสามารถในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มีโอกาสในการกระจายความหลากหลายของชนิดพืชและปศุสัตว์ได้มากกว่า การหาแหล่งน้ำสำรองสำหรับเกษตรกรในกลุ่มที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กเป็นไปได้ยาก เพราะข้อจำกัดด้านลักษณะทางกายภาพของฟาร์มและข้อจำกัดด้านฐานะทางเศรษฐกิจ

ปัญหาสำคัญที่สุดของเกษตรกรในเขตพื้นที่ประสบภัยแล้ง คือ ปัญหาผลผลิตข้าวเสียหายส่งผลให้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ลดลง รองลงมาคือการระบาดของวัชพืชที่มีมากผิดปกติในนาข้าว และคุณภาพของเมล็ดข้าวที่เก็บเกี่ยวลดลง โดยที่ฟาร์มขนาดเล็กยังประสบปัญหาการเกิดวัชพืช โรค และแมลงผิดปกติในนาข้าว รวมทั้งปัญหาคุณภาพของเมล็ดข้าวมากกว่าฟาร์มขนาดอื่นๆ ซึ่งปริมาณผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งในปี 2562 (ปีที่ประสบปัญหาภัยแล้ง) ต่ำกว่าปี 2563 (สถานการณ์ปกติ) ในทุกสภาพแวดล้อมการผลิต ปริมาณผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงเฉลี่ย 1,757 - 4,661 กิโลกรัมต่อครัวเรือน คิดเป็นมูลค่าผลผลิตที่เสียหาย 25,840 - 50,171 บาทต่อครัวเรือน โดยในปี 2562 ผลผลิตข้าวของฟาร์มขนาดเล็กลดลงต่ำกว่าปี 2563 มากที่สุด และเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวเสียหาย (2,936 กิโลกรัม) มากกว่าเกษตรกรในพื้นที่อื่นๆ ในขณะที่ เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานซึ่งอยู่ในเขตภัยแล้งมีปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าวเสียหายมากที่สุด (4,661 กิโลกรัมต่อครัวเรือน และ 42,378 บาทต่อครัวเรือน) ซึ่งปริมาณผลผลิตและมูลค่าความเสียหายของผลผลิตข้าวจากปัญหาภัยแล้งแปรผันตรงกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก คือ ผลผลิตข้าวของฟาร์มขนาดใหญ่เสียหายสูงที่สุดทั้งในเชิงปริมาณและมูลค่า นอกจากนี้ภัยแล้งส่งผลให้เกษตรกร 30.12% ในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือน อย่างไรก็ตาม แม้ว่า ฟาร์มขนาดเล็กจะมีปริมาณผลผลิตที่เสียหายน้อยกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่ขนาดกลางและขนาดใหญ่ แต่มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนมากที่สุด

ภัยแล้งยังส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารอื่นที่เกษตรกรผลิตเองทั้งพืชผัก สัตว์เลี้ยง และอาหารตามแหล่งอาหารในธรรมชาติ โดยเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจาก

การลดลงของปริมาณอาหารตามแหล่งธรรมชาติมากที่สุด (8.13% ของเกษตรกรในกลุ่ม ประมาณ 394 บาทต่อครัวเรือนต่อปี) หากมองในแง่มูลค่าผลผลิตอาหารที่ลดลง พบว่า เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมีมูลค่าอาหารที่ลดลงมากที่สุด ในขณะที่เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและมูลค่าของผลผลิตที่ลดลงมากกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดใหญ่ ซึ่งฟาร์มขนาดเล็กส่วนใหญ่เน้นที่ทำเกษตรเพื่อยังชีพ ดังนั้น ปัญหาภัยแล้งจึงค่อนข้างส่งผลกระทบต่อปริมาณแหล่งอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนมากกว่า ส่วนประเภทอาหารที่ลดลงจากปัญหาภัยแล้ง ได้แก่ พืชผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ และประมง ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่แก้ไขปัญหาด้วยการซื้ออาหารเพิ่มจากตลาด และบางส่วนขอจากญาติหรือเพื่อนบ้าน มีเกษตรกรบางส่วนที่วางแผนขยายพื้นที่เพาะปลูกหรือพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนเพิ่มเติม

ด้านรายได้ครัวเรือน พบว่า ในปี 2563 เกษตรกรตัวอย่างมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 185,669 บาทต่อครัวเรือน โดยสัดส่วนรายได้จากนอกภาคเกษตรคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 58.98% ของรายได้ทั้งหมด โดยในปี 2562 ผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งส่งผลให้ผลผลิตข้าวเสียหายและรายได้จากการปลูกข้าวของครัวเรือนตัวอย่างลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ประกาศภัยแล้งรายได้สุทธิจากการปลูกข้าวในปี 2562 ขาดทุนเท่ากับ 7,157 บาทต่อครัวเรือน ต่ำกว่ารายได้จากข้าวในปี 2563 ประมาณ 14,392 บาทต่อครัวเรือน ส่งผลให้สัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรในปี 2562 ของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งลดลงจาก 27.82% เหลือเพียง 20.49% ของรายได้ทั้งหมด และรายได้จากนอกภาคการเกษตรกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของเกษตรกรในกลุ่มนี้ โดยเฉพาะในปีที่เกิดปัญหาภัยแล้ง นอกจากนี้ในปีที่ปัญหาภัยแล้งอยู่ในระดับรุนแรงมาก (ปี 2562) เกษตรกรมีรายได้จากพืชอื่นเฉลี่ยเพียง 5,969 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็น 3.87% ของรายได้ทั้งหมด สะท้อนให้เห็นภาพผลกระทบจากภัยแล้งต่อเกษตรกรที่ค่อนข้างชัดเจนโดยเฉพาะผลกระทบของปัญหาภัยแล้งต่อแหล่งรายได้ของครัวเรือนในภาคการเกษตร สำหรับการปรับตัวของเกษตรกร พบว่า รูปแบบการปรับตัวที่สำคัญ ได้แก่ การหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม การปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูกหรือหว่านข้าวให้ช้าลง ลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าว ปรับการใช้พันธุ์ข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว หรือบางส่วนหันไปเลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าวและหันไปทำอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ โดยเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งมากที่สุด โดยส่วนใหญ่เป็นการหยุดปลูกข้าว นอกจากนี้ เกษตรกรส่วนใหญ่มากกว่า 50% ไม่เคยทำประกันภัยพืชผล เกษตรกรที่ทำประกันภัยพืชผลส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานในเขตประกาศภัยแล้ง สาเหตุสำคัญที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทำประกันภัยพืชผลเพราะขั้นตอนการทำประกันภัยและการขอรับเงินชดเชยยุ่งยาก ไม่ทราบข่าวสาร และไม่คุ้มค่าหรือภัยแล้งไม่ได้เกิดขึ้นทุกปี แม้ว่าในปี 2563 เกษตรกรลูกค้า ธ.ก.ส. จะได้รับการอุดหนุนเบี้ยประกันภัยจากรัฐบาล และ ธ.ก.ส. เต็มจำนวน แต่เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ยังเห็นว่าการทำประกันภัยพืชผลเป็นความจำเป็นตามข้อกำหนดเพื่อต้องการกู้ยืมเงินจาก ธ.ก.ส เท่านั้น และการจ่ายเบี้ยประกันภัยค่อนข้างเป็นภาระในการเพิ่มค่าใช้จ่ายหรือการลงทุนในการปลูกข้าว

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรโดยใช้แบบจำลอง logistic regression พบว่า สภาพแวดล้อมการผลิต จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง การปลูกข้าวเพื่อการค้า การมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกรรม และจำนวนสมาร์ตโฟนในครัวเรือน มีผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้งอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนอายุส่งผลกระทบทางลบต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้ง โดยครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเพศชายส่งผลกระทบทางลบต่อการปรับตัวของเกษตรกรในรูปแบบการหารายได้จากนอกภาคการเกษตรได้น้อยลง การปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานส่งผลกระทบอย่างเข้มข้นต่อการปรับตัวในการหยุดปลูกข้าวหรือลดพื้นที่เพาะปลูกข้าวในฤดูนาปรัง ในขณะที่วัตถุประสงค์ในการปลูกข้าวเพื่อการค้าส่งผลกระทบต่อ

การตัดสินใจปรับตัว 3 รูปแบบ คือ การหยุดปลูกข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว และการปรับตัวหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ เกษตรกรที่วางแผนการขยายพื้นที่การเกษตรส่งผลกระทบต่อ การปรับตัวหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม

ผลการศึกษาจากการสนทนากลุ่มย่อย ระบุว่าผลกระทบที่สำคัญจากภัยแล้ง ได้แก่ 1) ผลกระทบด้าน เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ กระทบต่อรายได้และภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น 2) ผลกระทบด้านความมั่นคง ทางอาหาร ที่ผ่านมารัฐบาลมีการดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง แต่ โครงการช่วยเหลือด้านภัยแล้งที่ผ่านมาแม้ว่าจะใช้งบประมาณในการดำเนินการจำนวนมากแต่ยังไม่สามารถ แก้ปัญหาในระยะยาวได้อย่างแท้จริง เนื่องจากข้อกำหนดของบางโครงการไม่สอดคล้องกับความต้องการของ เกษตรกร หรือการพัฒนาหรือปรับปรุงแหล่งน้ำในบางพื้นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการโดยขาดการ วางแผนร่วมกับชุมชน ทำให้การแก้ปัญหาต่างๆ ไม่ตรงจุด หลายครั้งเป็นการดำเนินการที่ประชากรส่วนใหญ่ ในชุมชนไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่ ดังนั้น การแก้ไขปัญหาภัยแล้งจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการ ลงทุนในการจัดการภัยแล้งในวงกว้าง รวมทั้งมีความจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่ อุปทาน

2) ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

จากมาตรการด้านสาธารณสุขเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทั้งมาตรการล็อกดาวน์ ห้ามการเคลื่อนย้ายของประชากรระหว่างประเทศ ยกเลิกเที่ยวบินระหว่างประเทศ การปิดพรมแดน การห้าม เคลื่อนย้ายระหว่างจังหวัด การปิดธุรกิจ ร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า หรือสถานบริการต่างๆ ชั่วคราว มาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคม แม้จะส่งผลให้จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ลดลง และรัฐบาลสามารถ ควบคุมการแพร่ระบาดของโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่จากผลกระทบที่เกิดขึ้นทั่วโลกของ COVID-19 นำไปสู่การลดจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติในประเทศไทย และการใช้มาตรการควบคุมโรคด้านต่างๆ ของ รัฐบาล ทำให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจที่รุนแรง รายได้ครัวเรือนและความเชื่อมั่นลดลง ทำให้การบริโภค ภาคเอกชนหดตัว การผลิตที่ลดลงและภาคบริการที่หดตัว โดยภาคเศรษฐกิจที่แรงงานได้รับผลกระทบมาก ที่สุด ได้แก่ การท่องเที่ยว ค่าปลีกและการค้าส่ง ร้านอาหาร อุตสาหกรรม การบริการ ก่อสร้างและโลจิสติกส์ โดยสถานการณ์อุทกภัยและภัยแล้งในประเทศไทยยังคงทวีความรุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และพื้นที่ที่ได้รับ ผลกระทบส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้น ครัวเรือนภาคการเกษตรจึงได้รับผลกระทบด้านลบ จาก COVID-19 มากกว่าครัวเรือนทั่วไป แม้ว่าตลาดข้าวไทยจะไม่ได้ได้รับผลกระทบมากนัก แต่สถานการณ์การ แพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อเศรษฐกิจทุกภาคส่วน ทั้งภาคอุตสาหกรรม บริการ ท่องเที่ยว การเงิน รวมทั้งภาคการเกษตร การลดลงของนักท่องเที่ยวและการหยุดชะงักของเศรษฐกิจยังส่งผล ให้รายได้ของประชากรลดลงหรือความมั่นคงของรายได้ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานชั่วคราวหรือแรงงาน ที่มีการจ้างงานตามฤดูกาล โดยผลการศึกษาผลกระทบของการแพร่ระบาดต่อเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในระดับ ครัวเรือน มีผลการศึกษาที่สำคัญ ดังนี้

ครัวเรือนขยาย ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว และผู้สูงอายุและเด็ก มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับ ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น โดยครัวเรือนพ่อ/ แม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบด้านรายได้จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากที่สุด เทียบกับครัวเรือนลักษณะอื่น โดยในปี 2563 รายได้ลดลงจากปี 2562 เท่ากับ 33,889 บาทต่อปี หรือลดลง ประมาณ 21.83% ของรายได้ครัวเรือน ในขณะที่เกษตรกรเพศหญิงมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบ มากกว่าเพศชาย เกษตรกรกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมีอายุเฉลี่ยต่ำกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบ เกษตรกร อายุุน้อย ระดับการศึกษาในระดับสูงจะมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ

COVID-19 มากกว่าเกษตรกรสูงวัย เนื่องจากเกษตรกรอายุน้อยเป็นกลุ่มที่มีรายได้จากนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะการรับจ้างแรงงานและการค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัว

ด้านความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการแพร่ระบาด พบว่า COVID-19 ทำให้ความต้องการพืชอินทรีย์ อาหารปลอดภัย และราคาผลผลิตอินทรีย์สูงขึ้น โดยที่การประกอบอาชีพเกษตรกรรมดีกว่าอาชีพอื่น เพราะได้รับผลกระทบน้อยกว่า และแม้ว่ารายได้จะลดลงแต่ยังมีแหล่งอาหารตามธรรมชาติหรือสามารถผลิตอาหารบริโภคเองได้ ในขณะที่อัตราการย้ายกลับภูมิลำเนาในพื้นที่ศึกษามีเพียง 0.14% และส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานตามฤดูกาล และบางส่วนกลับไปทำงานในกรุงเทพหรือต่างจังหวัดอีกครั้งเมื่อได้งานใหม่ เกษตรกรส่วนน้อยที่ตัดสินใจกลับบ้านแบบถาวร เพราะในพื้นที่ไม่ได้มีตำแหน่งงานรองรับ

เกษตรกรในพื้นที่ศึกษาที่พึ่งพิงแหล่งรายได้ที่แตกต่างกันมีระดับรายได้ครัวเรือนแตกต่างกันค่อนข้างมาก เกษตรกรที่มีแหล่งรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐ (ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนผู้สูงอายุหรือผู้สูงอายุอาศัยอยู่กับเด็ก (skip generation) มีรายได้ต่ำที่สุดเฉลี่ยเพียง 60,556 และ 47,446 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ ซึ่งต่ำกว่าระดับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในลักษณะอื่นและต่ำกว่าเส้นความยากจน ในขณะที่ครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร มีรายได้เฉลี่ยสูงที่สุด โดยรายได้รวมและรายได้จากทุกแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในปี 2563 ต่ำกว่ารายได้ครัวเรือนในปี 2562 ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีรายได้ลดลงเฉลี่ย 51,428 บาท ซึ่งครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตรมีรายได้ลดลงมากที่สุด จาก 287,431 เหลือ 250,866 หรือลดลงประมาณ 9.61% ของรายได้ทั้งหมด และส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง 48.10% มีรายได้ลดลง โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรรุ่นใหม่พึ่งพิงรายได้จากนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ แม้ว่าอัตราการอพยพกลับของแรงงานในพื้นที่ศึกษาจะอยู่ในระดับต่ำ แต่รายได้จากเงินส่งกลับของครัวเรือนในทุกลักษณะลดลงเนื่องจากบุคลากรที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่ตักงาน พักงาน หรือมีรายได้จากการทำงานลดลง หลายครัวเรือนต้องให้ความช่วยเหลือด้านการเงินกับลูกหลานหรือสนับสนุนข้าวสารและอาหารสำหรับดำรงชีวิตในช่วงระยะเวลาของการลี้ภัยหรือตกงาน

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ไม่กระทบต่อจำนวนมื้ออาหาร ปริมาณข้าวที่บริโภค และความหลากหลายของอาหารมากนัก ยกเว้นกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวที่เกษตรกรตัวอย่างประมาณ 11.90% มีปริมาณข้าวที่บริโภค ความหลากหลายของอาหาร และจำนวนอาหารลดลง ส่วนความถี่และรูปแบบการซื้ออาหารของเกษตรกรในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่วนใหญ่จะลดลงจากเดิม เกษตรกรประมาณ 15% มีการสำรองอาหารเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากกังวลว่าอาหารจะขาดแคลนและความกังวลต่อประเด็นการเจ็บป่วยติดเชื้อ นอกจากนี้ เกษตรกรมักจะซื้ออาหารในท้องถิ่นหรือร้านขายอาหารใกล้บ้าน ในขณะที่กลุ่มอาชีพรับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตรและเกษตรกรรุ่นใหม่บางส่วนจะซื้ออาหารจากช่องทางผู้ผลิตโดยตรง หรือซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีการวางแผนรับมือด้านการบริโภคอาหารในอนาคต ส่วนการเข้าถึงแรงงาน ปัจจัยการผลิตชนิดอื่น หรือช่องทางการตลาดข้าวไม่ได้รับผลกระทบมากนัก

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของเกษตรกร พบว่า สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น สมาชิกในชุมชนทุกคนค่อนข้างตื่นตัวและมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวัง ทำให้การควบคุมการแพร่ระบาดของโรคในพื้นที่ชนบทค่อนข้างมีประสิทธิภาพสูง นอกจากนี้ 68.26% ของเกษตรกรตัวอย่างเห็นว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้มีการมีส่วนร่วมของชุมชนลดลงและปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่ เกษตรกรสูงวัยค่อนข้างให้ความสำคัญกับประเด็นผลกระทบต่อปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันที่มีมากขึ้น กลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่เห็นว่า COVID-19 ยังส่งผลให้พ่อค้า

กตราคารับซื้อผลผลิตหรือเกษตรกรถูกเอาเปรียบมากขึ้น (76.47% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) และมีการทำของเลียนแบบมากขึ้น (76.47% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม)

ผลการวิเคราะห์รายได้ต่อหัวของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา พบว่า เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ย เท่ากับ 4,186.78 บาท/คน/เดือน ในปี 2562 ลดลงเหลือ 3,570.90 บาท/คน/เดือน ในปี 2563 หรือลดลงประมาณ 14.70% ของรายได้ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าในปีที่มีปัญหาการแพร่ระบาดของ COVID-19 เกษตรกรมีรายได้ลดลงแม้ว่าจะไม่มีปัญหาภัยแล้ง โดยเกษตรกรตัวอย่างกว่าครึ่งหนึ่งมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่าเส้นความยากจน สัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นจาก 43.64% ในปี 2562 เป็น 49.59% ในปี 2563 โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรและครัวเรือนผู้สูงอายุ (มีสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นมากที่สุด เท่ากับ 11.76% และ 10.38% ตามลำดับ) แม้ว่า ในปี 2562 เกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตรเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนคนจนต่ำที่สุด แต่ผลกระทบจากสถานการณ์ COVID-19 ในปี 2563 ส่งผลกระทบต่อการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนคนจนในกลุ่มนี้ เนื่องจากมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคส่งผลกระทบต่อตลาดผลผลิตและการลดลงของราคาผลผลิต ทำให้ครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้น้อยและไม่แน่นอนได้รับผลกระทบจากมาตรการเฝ้าระวังมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ด้านความเปราะบางต่อความยากจน พบว่า สัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% ในปี 2562 เป็น 59.17% ในปี 2563 เกษตรกรตัวอย่างที่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นในปี 2563 (39.67% และ 47.27% ตามลำดับ) โดยเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากเงินส่งกลับมีสัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนสูงที่สุด ซึ่งเกษตรกร 57.69% มีทรัพย์สินหมุนเวียนที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ทันที และในกรณีที่มีรายได้ครัวเรือนลดลงอย่างรวดเร็วทรัพย์สินหมุนเวียนดังกล่าวสามารถเลี้ยงดูครัวเรือนได้ประมาณ 6-12 เดือน ด้านการวางแผน/ปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกรตัวอย่างประมาณหนึ่งในสามมีการวางแผน/ปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าว โดยมีรูปแบบการปรับตัว 7 รูปแบบ ได้แก่ 1) การลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน 2) หาอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร 3) การซื้อประกันชีวิต/ประกันสุขภาพ 4) ขยายพื้นที่เพาะปลูก/เพิ่มจำนวนการเลี้ยงสัตว์ 5) การเพิ่มจำนวนเงินออม 6) ปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูก และ 7) ปรับเปลี่ยนชนิดสัตว์ที่เลี้ยง

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยใช้แบบจำลอง Logistic regression พบว่า จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จังหวัด นครราชสีมา รายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตร ครัวเรือนที่รายได้ลดลงจาก COVID-19 ครัวเรือนที่มีสมาร์ทโฟนและใช้อินเทอร์เน็ตได้ และครัวเรือนที่เห็นว่า COVID-19 เป็นแล้วเสียชีวิต มีความสัมพันธ์ทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร ในขณะที่เพศ และลักษณะครัวเรือนขยายมีความสัมพันธ์ทางลบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร โดยปัจจัยเชิงสังคมในชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการบรรเทาผลกระทบหรือสนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกร ได้แก่ 1) หมู่บ้านมีแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือ น้ำใต้ดินเพียงพอ สามารถปลูกพืชเพื่อบริโภคและลดค่าใช้จ่ายได้ หรือมีป่าสาธารณะที่อุดมสมบูรณ์ 2) มีตลาดนัดชุมชนสำหรับกระจายผลผลิต 3) ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีกลุ่มอาชีพที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง หรือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดสรรงบประมาณในการดำเนินการตามมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคในระดับชุมชน และ 4) การสื่อสารในชุมชนครอบคลุมประชากร โดยเฉพาะการสื่อสารและติดตามประกาศมาตรการเฝ้าระวังของหน่วยงานภาครัฐอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะที่สำคัญจากผลการศึกษา มีดังนี้

ข้อเสนอแนะด้านปัญหากัญเฝ้า

1. การพิจารณาชดเชยความเสียหายจากกัญเฝ้าจำเป็นต้องพิจารณาตามหลักฐานเชิงประจักษ์ร่วมด้วย นอกเหนือจากการอ้างอิงข้อมูลการประกาศเขตกัญเฝ้า (กัญเฝ้า) ในภาพรวม และควรนำประเด็นด้านความไม่เท่าเทียมกันด้านลักษณะประชากรเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย
2. การเลี้ยงสัตว์เป็นทางเลือกในการสร้างรายได้เสริมให้กับเกษตรกรในช่วงที่ประสบปัญหากัญเฝ้า ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสำรวจความต้องการชนิดสัตว์ที่เกษตรกรต้องการเลี้ยงเพื่อพิจารณาสับสนุนพันธุ์สัตว์ที่เหมาะสมกับพื้นที่และตรงกับความต้องการของเกษตรกร
3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีมาตรการพิเศษเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก (น้อยกว่า 10 ไร่) ในการรับมือหรือบรรเทาผลกระทบจากกัญเฝ้า เช่น การอบรมอาชีพ การสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร การให้ความช่วยเหลือด้านอาหาร หรือการส่งเสริมโครงการธนาคารข้าวชุมชนให้ขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง หรือการส่งเสริมการปรับตัวไปสู่อาชีพที่ได้รับผลตอบแทนสูงในภาคอุตสาหกรรมหรือบริการ
4. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการดำเนินโครงการด้านการสร้างความรับรู้และการตระหนักรู้ต่อปัญหากัญเฝ้า รวมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับการเข้าถึงการคาดการณ์สภาพภูมิอากาศและความรู้ที่จำเป็นในการปรับตัวเพื่อรับมือกับปัญหากัญเฝ้า โดยเฉพาะในพื้นที่ประสบกัญเฝ้าซ้ำซาก
5. ธ.ก.ส. จำเป็นต้องทำความเข้าใจและสร้างความตระหนักรู้ต่อความจำเป็นและผลประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับจากการทำประกันกัญเฝ้าพืชผล ลดขั้นตอนในการทำประกันกัญเฝ้า และสร้างช่องทางให้เกษตรกรทั้งที่เป็นสมาชิกและไม่ใช่มชิกสามารถเข้าถึงการทำประกันกัญเฝ้าพืชผลได้ง่ายขึ้น เช่น การทำประกันผ่าน application ในสมาร์ตโฟน ซึ่งปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่เข้าถึงสมาร์ตโฟนได้มากขึ้น รวมทั้ง การปรับรูปแบบการประกันกัญเฝ้าพืชผลที่เน้นเป้าหมายการประกันกัญเฝ้าของกลุ่มเกษตรกรหรือวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพในการจ่ายเบี้ยประกัน ซึ่งการเข้าสู่ระบบการประกันกัญเฝ้าพืชผลเป็นกลไกสำคัญในการบรรเทาความเสียหายต่อรายได้จากภาคเกษตรของครัวเรือน
6. การแก้ไขปัญหากัญเฝ้าต้องมีการพิจารณาเพื่อลดผลกระทบตลอดห่วงโซ่อุปทาน และจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการลงทุนในการจัดการกัญเฝ้าในวงกว้าง ดังนั้นควรส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับตัวเพื่อรับมือกับสภาวะกัญเฝ้าได้อย่างยั่งยืน เช่น สนับสนุนให้เกษตรกรเรียนรู้วิธีการเพาะปลูกพืชที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศในแต่ละช่วงเวลา การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการเพาะปลูกพืช การส่งเสริมให้นำเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ที่เหมาะสม การบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืนทั้งในสถานการณ์กัญเฝ้าและน้ำท่วม เป็นมาตรการเชิงโครงสร้างที่จำเป็นที่ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับมาตรการอื่น และการส่งเสริมองค์ความรู้ในการวางแผนการเพาะปลูกพืชอย่างเหมาะสม (การปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อยในพื้นที่แล้งซ้ำซาก การปลูกพืชที่ก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจในระดับสูง) ซึ่งเป็นการสนับสนุนที่เน้นการเพิ่มผลิตภาพในระยะยาว นอกจากนี้ กระบวนการจัดสรรงบประมาณในการแก้ปัญหากัญเฝ้าควรเริ่มต้นจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อออกแบบโครงการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการและสภาพปัญหาด้านกัญเฝ้าในแต่ละพื้นที่

8.2.2 ข้อเสนอแนะต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

1. การกำหนดมาตรการทางสังคมเพื่อบรรเทาผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาด จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างของลักษณะทางประชากร รวมถึงการพิจารณาปริมาณหรือระดับความช่วยเหลือตามขนาดของครัวเรือน

2. การสร้างโอกาสหรือตำแหน่งงานในพื้นที่ เช่น การส่งเสริมการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมไปยังพื้นที่ประสบภัยแล้ง และ การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกทางการเกษตร เป็นมาตรการในระยะยาวที่สำคัญต่อการเสริมสร้างความสามารถในการปรับตัวของเกษตรกรทั้งในและนอกภาคเกษตร

3. การเสริมสร้างความสามารถในการรับมือกับเหตุการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนในระยะยาวมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา เช่น การส่งเสริมการออมเงิน การทำประกันชีวิต หรือบริหารจัดการสินทรัพย์หมุนเวียน

4. สนับสนุนให้เกษตรกรปลูกพืชผสมผสาน โดยการจัดหาแหล่งน้ำของชุมชนเพื่อให้มีน้ำในการเพาะปลูกพืช จะทำให้เกษตรกรปรับตัวสู่การทำเกษตรผสมผสานได้

5. การพิจารณาให้ความช่วยเหลือด้านอาหารและโภชนาการต่อครัวเรือนแม่/พ่อเลี้ยงเดี่ยว ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีความจำเป็นเร่งด่วนมากกว่าครัวเรือนประเภทอื่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำข้อมูลแหล่งรายได้ของครัวเรือนเข้ามาร่วมในการกำหนดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรที่แตกต่างกัน

6. การปรับเปลี่ยนรูปแบบการซื้ออาหารในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เป็นโอกาสในการพัฒนาตลาดชุมชน สร้างโอกาสในการกระจายสินค้าและเพิ่มรายได้ให้ประชากรในแต่ละชุมชน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรใช้โอกาสนี้ในการส่งเสริมการพัฒนาตลาดชุมชน โดยเฉพาะสินค้าอินทรีย์และอาหารเพื่อสุขภาพ ซึ่งจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ผู้บริโภคมีความต้องการสินค้ากลุ่มนี้มากขึ้น

7. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจะเร่งประชาสัมพันธ์ สร้างความตระหนักและจิตสำนึกสาธารณะ ร่วมกับระบบการขึ้นทะเบียนผู้กระทำผิด และการใช้มาตรการด้านกฎหมายอย่างเคร่งครัด เพื่อลดการทุจริตคอร์รัปชันของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการความช่วยเหลือต่างๆ ของรัฐบาล

8. บทบาทระยะยาวของรัฐบาลในการป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือการจัดหาวัคซีนที่มีคุณภาพและเร่งทำความเข้าใจที่ถูกต้องในการรับวัคซีนเพื่อกระตุ้นอัตราการเข้ารับวัคซีนให้เพิ่มมากขึ้นผ่านกลไกของผู้นำชุมชนและ อสม.

บทคัดย่อ

ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อระบบเศรษฐกิจทุกภาคส่วน โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความเปราะบางต่อความยากจนสูง ดังนั้น การศึกษารึ้นนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมและการปรับตัวจากสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ร่วมกับการประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใช้ข้อมูลทุติยภูมิร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานและพื้นที่น่าน้ำฝน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับตัวของเกษตรกรในสถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ใช้แบบจำลอง logistic regression ส่วนการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ความเปราะบางใช้วิธี three-step feasible generalized least square (FGLS) ร่วมกับการวิเคราะห์ปัจจัยบวกและบทบาทของชุมชนและรัฐบาลด้วยสถิติเชิงพรรณนาและรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษา พบว่า ในปี 2562 เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งส่วนใหญ่กว่า 80% เป็นเกษตรกรรายเล็ก โดยปริมาณผลผลิตและมูลค่าความเสียหายของผลผลิตข้าวจากปัญหาภัยแล้งแปรผันตรงกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก ปริมาณผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงจากภัยแล้งเฉลี่ย 1,757 - 4,661 กิโลกรัมต่อครัวเรือน คิดเป็นมูลค่าผลผลิตที่เสียหาย 25,840 - 50,171 บาทต่อครัวเรือน ภัยแล้งยังส่งผลให้เกษตรกร 30.12% ในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค เกษตรกร 8.13% มีแหล่งอาหารลดลง คิดเป็นมูลค่าประมาณ 394 บาทต่อครัวเรือนต่อปี นอกจากนี้ รายได้จากภาคเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งลดลงจาก 27.82% เหลือเพียง 20.49% ของรายได้ทั้งหมด ในขณะที่ เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งมากที่สุด โดยการหยุดปลูกข้าว การหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม การปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูก ลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าว ปรับการใช้พันธุ์ข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว หรือหันไปเลี้ยงสัตว์และทำอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่กว่า 50% ไม่เคยทำประกันภัยพืชผล เพราะการจ่ายเบี้ยประกันเพิ่มต้นทุนการปลูกข้าว ส่วนผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร พบว่า อายุ สภาพแวดล้อมการผลิต จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง การปลูกข้าวเพื่อการค้า การมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกรรม และจำนวนสมาร์ทโฟนในครัวเรือน มีผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้งอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แม้ว่า ที่ผ่านมารัฐบาลมีการดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากข้อกำหนดของบางโครงการไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร หรือการแก้ปัญหาไม่ตรงจุด ซึ่งการแก้ไขปัญหาภัยแล้งจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการลงทุนในการจัดการภัยแล้งในวงกว้าง และปรับกลยุทธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทาน โดยกระบวนการจัดสรรงบประมาณในการแก้ปัญหาภัยแล้งควรเริ่มต้นจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อออกแบบโครงการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการและสภาพปัญหาด้านภัยแล้งในแต่ละพื้นที่

สำหรับผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า ครัวเรือนพอ/แม่เลี้ยงเดียวได้รับผลกระทบมากที่สุด โดยรายได้ลดลง 33,889 บาทต่อปี หรือลดลงประมาณ 21.83% ของรายได้ทั้งหมด และครัวเรือนที่มีเกษตรกรเพศหญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนมีรายได้ลดลงทั้งในแง่จำนวนและสัดส่วน เกษตรกรอายุน้อยมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากกว่าเกษตรกรสูงวัย ในขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่เห็นว่าการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความต้องการพืช

อินทรีย์ ความต้องการอาหารปลอดภัยเพิ่มขึ้น ราคาผลผลิตอินทรีย์สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป และการประกอบอาชีพเกษตรกรรมดีกว่าอาชีพอื่นเพราะได้รับผลกระทบน้อยกว่าและยังมีแหล่งอาหารสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ในขณะที่อัตราการย้ายกลับภูมิลำเนาในพื้นที่มีเพียง 0.14% และมีเกษตรกรส่วนน้อยที่ตัดสินใจกลับบ้านแบบถาวรเพราะในพื้นที่ไม่ได้มีตำแหน่งงานที่รองรับ เกษตรกรที่มีแหล่งรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐมีรายได้ต่ำที่สุดเฉลี่ยเพียง 47,446 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งต่ำกว่าระดับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในลักษณะอื่นและต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยรายได้รวมและรายได้จากทุกแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในปี 2563 ต่ำกว่าปี 2562 ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีรายได้ลดลงเฉลี่ย 51,428 บาท ซึ่งครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตรมีรายได้ลดลงมากที่สุด จาก 287,431 เหลือ 250,866 หรือลดลงประมาณ 9.61% ของรายได้ทั้งหมด ส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง 48.10% มีรายได้ลดลง โดยเฉพาะรายได้จากเงินส่งกลับและครัวเรือนเกษตรกรรุ่นใหม่พึ่งพิงรายได้จากนอกภาคการเกษตร

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ไม่กระทบต่อจำนวนมืออาหาร ปริมาณข้าวที่บริโภค และความหลากหลายของอาหาร ยกเว้นในกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวที่ประมาณ 11.90% ของเกษตรกรกลุ่มนี้ปริมาณข้าวที่บริโภค ความหลากหลายของอาหาร และจำนวนอาหารลดลง ซึ่งเกษตรกรประมาณ 15% มีการสำรองอาหารเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมีความกังวลว่าอาหารจะขาดแคลนและกังวลต่อประเด็นการเจ็บป่วยติดเชื้อ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมซื้ออาหารในท้องถิ่นใกล้บ้าน ซื้อจากผู้ผลิตโดยตรง หรือซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น ส่วนการเข้าถึงแรงงาน ปัจจัยการผลิตชนิดอื่น หรือช่องทางการตลาดข้าวไม่ได้รับผลกระทบมากนัก นอกจากนี้ ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับผลกระทบทางสังคม พบว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลง และปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น

ด้านความยากจน พบว่า เกษตรกรในพื้นที่ศึกษามีรายได้เฉลี่ย เท่ากับ 4,186.78 บาท/คน/เดือน ในปี 2562 และลดลงเหลือ 3,570.90 บาท/คน/เดือน ในปี 2563 หรือลดลงประมาณ 14.70% ของรายได้ทั้งหมด ซึ่งสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้เกษตรกรมีรายได้ลดลงแม้ว่าจะไม่มีปัญหาภัยแล้งแล้วก็ตาม โดยเฉพาะแหล่งรายได้จากเงินส่งกลับและรายได้จากนอกภาคการเกษตร เกษตรกรตัวอย่างกว่าครึ่งหนึ่งมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นจาก 43.64% ในปี 2562 เป็น 49.59% ในปี 2563 โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรและครัวเรือนผู้สูงอายุ ในปี 2562 กลุ่มที่มีรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตรเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนคนจนต่ำที่สุด แต่ผลกระทบจากสถานการณ์ COVID-19 ในปี 2563 ส่งผลให้สัดส่วนคนจนในกลุ่มนี้เพิ่มขึ้น ครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้น้อยและไม่แน่นอนจึงได้รับผลกระทบจากมาตรการเฝ้าระวังมากกว่ากลุ่มอื่น ส่วนความเปราะบางต่อความยากจน พบว่า สัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% ในปี 2562 เป็น 59.17% ในปี 2563 โดยเกษตรกรตัวอย่างที่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นในปี 2563 (39.67% และ 47.27% ตามลำดับ) และเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากเงินส่งกลับมีสัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนสูงที่สุด อย่างไรก็ตามเกษตรกรประมาณ 59% มีทรัพย์สินหมุนเวียนที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ทันที และในกรณีที่รายได้ครัวเรือนลดลงอย่างรวดเร็วทรัพย์สินหมุนเวียนดังกล่าวสามารถเลี้ยงดูครัวเรือนได้ประมาณ 6-12 เดือน โดยเกษตรกรตัวอย่างประมาณหนึ่งในสามมีการวางแผน/ปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าว

ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนระบบการเกษตรแบบผสมผสานแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อลดความเสี่ยงด้านรายได้ และสร้างหลักประกันความมั่นคงด้านอาหาร การพัฒนาตลาดชุมชนเพื่อสร้าง

โอกาสในการกระจายสินค้า การขยายโอกาสหรือตำแหน่งงานในพื้นที่ชนบท เร่งการเปลี่ยนแปลงภาคอาหาร และการเกษตรเพื่อเสริมสร้างความสามารถ ความยืดหยุ่นและความเข้มแข็งในรับมือกับเหตุการณ์ความเสี่ยง ความไม่แน่นอนและวิกฤตในอนาคต โดยเฉพาะสนับสนุนคนรุ่นใหม่เข้าสู่ภาคการเกษตร พร้อมกับเสริมสร้าง ศักยภาพการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยนวัตกรรมและการจัดการฟาร์ม นอกจากนี้ การกำหนดมาตรการทาง สังคมเพื่อบรรเทาผลกระทบต้องคำนึงถึงความแตกต่างของลักษณะทางประชากร โครงสร้างครัวเรือน และ ข้อมูลด้านแหล่งรายได้ของครัวเรือน

คำสำคัญ: ภัยแล้ง COVID-19 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ผลกระทบทางสังคม เกษตรกรผู้ปลูกข้าว

Abstract

Drought and the COVID-19 pandemic have extensively affected the entire economic system of Northeast Thailand, but especially farmer households with high levels of vulnerability to poverty. This study analyzes the economic and social effects of drought and the pandemic, and evaluates farmer households' vulnerability to poverty in this region, using both secondary and primary data. For instance, interviews were conducted with farmers who grow rice in irrigated and rainfed areas. Furthermore, a logistic regression model was developed to analyze the factors affecting farmers' adaptation to drought and the pandemic. To this end, a coefficient of vulnerability was estimated by using three-step feasible generalized least squares (FGLS), whereas positive factors and the roles of communities and the national governments were analyzed by using descriptive statistics and qualitative research.

The results revealed that 80% of the farmers affected by drought in 2019 were small farmers, whereas paddy quality and yield loss caused by drought varied by farm size. On average, the decline in paddy yields caused by drought ranged from 1,757 to 4,661 kilograms per household (equating to approximately 25,840–50,171 baht per household). In addition, drought caused 30.12% of farmers in recognized drought areas to have insufficient rice available for consumption; accordingly, 8.13% of farmers experienced reduced food sources, worth 394 baht per household per year. The agricultural income of farmer's household in declared drought areas diminished from 27.82% to 20.49% of total income. Farmers in irrigated areas adapted most effectively to drought by suspending rice growing, searching for additional water sources, adjusting the growing period, reducing the amount of land used for rice growing, adjusting the rice ecotypes cultivated, cultivating different plants instead of rice, and temporarily changing to livestock and other occupations. However, more than 50% of farmers lacked crop insurance because insurance premiums may increase the cost of rice growing.

Age, environment of production, years of drought, commercial rice growing, main income gained from other occupations besides agriculture, planning to expand production areas in rice fields, planning on inheritance of agricultural occupation, and number of smartphones in the household were all found to affect farmers' decisions to adapt to drought conditions, with statistical significance. Although the Thai government has continued measures to mitigate the effects of drought, they failed in the long term because the requirements of some projects were inconsistent with the demands of farmers, or proved unable to solve the specific issue. Instead, it is necessary to have a long-term plan and extensive investment in drought management, as well as to adjust stakeholders' strategies throughout the supply chain. The drought allocation budget process should begin with community-based research in order to design projects that are appropriate and consistent with the needs and conditions of drought problems in each area.

With regard to the COVID-19 pandemic, single-parent households were affected most, seeing their income decline by an average of 33,889 baht per year, or around 21.83% of their total income. Moreover, households headed by female farmers saw their incomes decline both in terms of quantity and proportion. Young farmers were more greatly affected by the COVID-19 pandemic than old farmers, and most farmers perceived that the pandemic has increased demand for organic plants and safe food. The prices of organic products were higher than those of general products, and farming was deemed a better occupation than others because they can still produce food for their own consumption. Simultaneously, the relocation rate in the region was only 0.14%, as few farmers decided to relocate permanently because of a lack of available work. Farmers whose main incomes came from government subsidies saw their incomes increase the least on average (47,446 baht per household), causing them to remain below the poverty line. In 2020, total income and income from all sources of sample farmer households in 2020 were both lower than in 2019. Households affected by the COVID-19 pandemic had an average income reduced by 51,428 baht. Households with main income from non-agricultural sectors had the largest decrease at 51,100 baht. Households whose main income came from non-farm income had the greatest decline, i.e., from 287,431 baht to 250,866 baht, an average reduction in total income of 9.61%. Consequently, 48.10% of the farmer households had lower incomes, especially remittances and the new generation of farmer households who depended on income from the non-farm sector.

However, the COVID-19 pandemic did not affect the number of meals, quantity of consumed rice, and diversity of food. Whereas, about 11.90% of single-parent households were affected by their food consumption. Around 15% of farmers conserved more food than before COVID-19 pandemics because they were worried about a lack of food and the risk of infection. Most farmers preferred local food that they bought directly from producers either near their houses or online. While access to labor, other inputs or rice marketing channels are rarely affected. While the COVID-19 pandemics does not affect the access to labor, access to other inputs or rice marketing channels. Moreover, people claimed to now have more social responsibilities than before as a result of the pandemic, as community participation has declined and poverty has become more severe.

With regard to poverty, the average per capita income (PCI) of farmers in the region was 4,186.78 baht per person per month in 2019, compared to just 3,570.90 baht per person per month in 2020, representing a decline of approximately 14.70% of total income. Over half of the sample farmers gained PCI lower than poverty line. The proportion of poor people increased from 43.64% in 2019 to 49.59% in 2020, and especially included households that main incomes from agriculture or that are headed by elderly households. The COVID-19 pandemic has reduced farmers' incomes even though there is no drought problem, especially the income source from remittances and non-agricultural sectors. In

2019, the group whose main incomes came from being hired in agriculture represented the smallest proportion of poor people. However, since 2020 the pandemic has increased the proportion of poor people in this group. As a result, households with low and uncertain incomes have been affected by the Vigilant measures against the spread of COVID-19 more than other groups.

The proportion of farmers deemed vulnerable to poverty increased from 40.83% in 2019 to 59.17% in 2020. Sample farmers who were poor in 2019 faced the highest levels of vulnerability to poverty in 2020 (39.67% and 47.27%, respectively). Farmers whose main incomes came from remittances were also most vulnerable to poverty. However, around 59% of farmers had current assets that could immediately be changed to cash. In the event that a household's income declines rapidly, such current assets can last for 6–12 months. One third of sample farmers planned for or adjusted to deal with such a situation.

As a result, relevant agencies should support the development of an integrated farming system in lieu of monoculture, in order to reduce income risk, build food security, develop community markets to increase product distribution opportunities, expand work opportunities in rural areas, accelerate changes in food and agriculture to reinforce people's ability, flexibility and strength to deal with risky and uncertain situations and crises in the future, and especially to support new generations working in the agricultural sector while also increasing the potential for industrial development through innovations and farm management. Moreover, social measures aimed at mitigating these problems must be established by considering different demographic characteristics and household structures and incomes.

Keywords: drought, COVID-19, economic effects, social effects, rice farmer

สารบัญเรื่อง

กิตติกรรมประกาศ	ข
บทสรุปผู้บริหาร	ค
บทคัดย่อ	ฅ
สารบัญเรื่อง	ด
สารบัญตาราง	ท
สารบัญภาพ	น
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 วัตถุประสงค์	4
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	5
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 ผลกระทบของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร	9
2.2 สถานภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กับมุมมองด้านพลวัตความยากจน	10
2.3 ความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรและปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความมั่นคงทางอาหาร	13
2.4 วิฤตเศรษฐกิจกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน	16
2.5 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศต่อภาคเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร	17
2.6 ความเปราะบางต่อความยากจน	19
2.7 ผลกระทบทางสังคม	20
2.8 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	23
บทที่ 3 ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย	35
3.1 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา	35
3.2 ประชากรและการสุ่มตัวอย่าง	35
3.3 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	41
3.4 แบบจำลองและเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	42
บทที่ 4 ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตร: มุมมองเชิงมหภาค	45
4.1 ปริมาณน้ำฝนและจำนวนวันฝนตก	45
4.2 สถานการณ์ภัยแล้งในประเทศไทย	45
4.3 ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตรไทย	49
4.4 นโยบายและมาตรการช่วยเหลือด้านภัยแล้งจากภาครัฐ	51
4.5 พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำที่เกี่ยวข้องกับบทบาทชุมชน	52

สารบัญเรื่อง (ต่อ)

บทที่ 5 ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตร: การวิเคราะห์ในระดับครัวเรือน	55
5.1 ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง	55
5.2 การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน	68
5.3 ลักษณะทางกายภาพของฟาร์ม: แหล่งน้ำ สภาพพื้นที่ และชนิดดิน	73
5.4 ผลกระทบในภาคเกษตรและการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง	75
5.5 ผลกระทบด้านรายได้จากสถานการณ์ภัยแล้ง	87
5.6 การปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกร	93
5.7 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการปรับตัวภายใต้สถานการณ์ภัยแล้ง	98
5.8 ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบของภัยแล้ง: ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย	102
5.9 บทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวต่อภัยแล้ง (ระยะสั้นและระยะยาว): ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย	106
บทที่ 6 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรไทย: มุมมองเชิงมหภาค	110
6.1 สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และผลกระทบต่อเศรษฐกิจในประเทศไทย	110
6.2 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรไทย: ข้อมูลเชิงมหภาค	113
6.3 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร	116
6.4 นโยบายและมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	117
บทที่ 7 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อเกษตรกรผู้ปลูกข้าว: การวิเคราะห์ระดับครัวเรือน	120
7.1 ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง	120
7.2 การรับรู้และความเข้าใจต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	128
7.3 ผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	133
7.5 ผลกระทบต่อการบริโภคของครัวเรือน	138
7.6 ผลกระทบต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและตลาดผลผลิตทางการเกษตร	144
7.7 ผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	149
7.8 ความยากจนและความเปราะบางในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	154
7.9 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวภายใต้สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	162
7.10 ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบของการแพร่ระบาดของโควิด-19	166
7.11 บทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 (ระยะสั้นและระยะยาว)	171

สารบัญเรื่อง (ต่อ)

บทที่ 8 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	173
8.1 สรุปผลการวิจัย	173
8.2 ข้อเสนอแนะ	184
8.3 ข้อจำกัดของการวิจัย.....	188
บรรณานุกรม.....	189
ภาคผนวก	202
ภาคผนวก 1 แบบสอบถาม.....	203
ภาคผนวก 2 ภาพจากการจัดเก็บข้อมูล.....	251
ภาคผนวกที่ 3 คณะวิจัย.....	258
ภาคผนวกที่ 4 แบบฟอร์มสรุปผลงานวิจัยแบบฟอร์มสรุปผลงานวิจัย (สำหรับประชาสัมพันธ์)	261

สารบัญตาราง

ตารางที่	ชื่อตาราง	หน้า
2.1	หมวดหมู่ของผลกระทบทางสังคมจำแนกตามกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม	29
2.2	ตัวแปรในการประเมินผลกระทบทางสังคมจำแนกตามประเภทของผลกระทบ	31
3.1	พื้นที่ประสบภัยแล้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2558-2562 (ไร่)	37
3.2	พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งจากข้อมูลของหน่วยงานที่รับผิดชอบ	38
3.3	พื้นที่ศึกษาระดับตำบลและอำเภอในแต่ละจังหวัด จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและการได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง	40
4.1	พื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบภัยแล้งปี 2558-2562	48
4.2	มูลค่าความเสียหายที่ได้รับการช่วยเหลือด้านการเกษตรผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน	50
5.1	จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและลักษณะเฉพาะของแปลงนา รายจังหวัด	56
5.2	จำนวนตัวอย่างจำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำหรับปลูกข้าวและระบบการปลูกพืช	60
5.3	จำนวนตัวอย่างจำแนกตามขนาดพื้นที่ถือครอง และแหล่งรายได้ของครัวเรือน	61
5.4	ลักษณะครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง	62
5.5	จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง	63
5.6	ลักษณะเฉพาะของหัวหน้าครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากภัยแล้ง	66
5.7	ลักษณะเฉพาะของแรงงานหลักในการทำนา จำแนกตามผลกระทบจากภัยแล้ง	67
5.8	การใช้ประโยชน์จากที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและสภาพแวดล้อมการผลิต	69
5.9	รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง	89
5.10	รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก	90
5.11	การเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนในปีที่เกิดปัญหาภัยแล้ง (2562) จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้งและขนาดฟาร์ม	91
5.12	ผลการประมาณค่าปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา	99
5.13	ผลการประมาณค่าปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจกำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา	101
5.14	ปัจจัยบวกของชุมชนที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกร	105

สารบัญตาราง (ต่อ)

5.15	แนวทางการดำเนินการสนับสนุนความสามารถในการรับมือและปรับตัวของเกษตรกร ต่อปัญหาภัยแล้ง	109
6.1	ราคาสินค้าปศุสัตว์และประมงที่สำคัญ (มกราคม - พฤษภาคม 2563)	114
7.1	การกระจายจำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตาม สภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	122
7.2	การกระจายจำนวนสมาชิกครัวเรือนในแต่ละช่วงอายุของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตาม ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	123
7.3	แหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนและการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนในปี 2562- 2563 จำแนกตามการได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 และ แหล่งรายได้หลักของครัวเรือน	135
7.4	ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	150
7.5	ค่าสัมประสิทธิ์ของ Log Per Capita Income คำนวณด้วย FGLS	158
7.6	ความเปราะบางต่อความยากจนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา	158
7.7	ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวของ เกษตรกรต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยใช้แบบจำลอง Logistic regression	164
7.8	ปัจจัยบวกของชุมชนที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	170

สารบัญภาพ

ภาพที่	ชื่อภาพ	หน้า
2.1	สัดส่วนของแหล่งพลังงานอาหารจากการบริโภคของประเทศไทยจำแนกตามภูมิภาค (Dietary energy consumption: DEC)	14
2.2	ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน	15
2.3	การจำแนกกลุ่มคนเปราะบางและไม่เปราะบาง	26
2.4	ปัจจัยสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อความเปราะบางของครัวเรือน	27
2.5	กรอบการประเมินผลกระทบทางสังคม	28
3.1	แผนที่พื้นที่แล้งซ้ำซากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	37
4.1	แผนที่แสดงปริมาณน้ำเหนือผิวดิน (5 เซนติเมตร) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	47
4.2	ระดับน้ำเก็บกักของเขื่อนต่างๆ ในแต่ละภูมิภาค ในปี 2563 เทียบกับค่าเฉลี่ยย้อนหลัง 5 ปี	47
4.3	ผลกระทบจากภัยแล้งต่อพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ	49
4.4	ผลกระทบจากภัยแล้งต่อรายได้ของเกษตรกร	51
5.1	จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามระบบการเพาะปลูก	57
5.2	จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ในครัวเรือน	58
5.3	จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามลักษณะของครัวเรือน	58
5.4 (ก)	สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามจำนวนสมาชิกในครัวเรือน (คนต่อครัวเรือน)	63
5.4 (ข)	สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามจำนวนสมาชิกวัยแรงงาน (คนต่อครัวเรือน)	64
5.4 (ค)	สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามจำนวนสมาชิกที่ทำงานในภาคเกษตร (คนต่อครัวเรือน)	64
5.4 (ง)	สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่างจำแนกตามจำนวนสมาชิกที่ทำงานนอกภาคเกษตร (คนต่อครัวเรือน)	64
5.5	การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว	70
5.6	การใช้ประโยชน์จากที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและสภาพแวดล้อมการผลิต	70
5.7	การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว	71
5.8	การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว	72
5.9	การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ปลูกข้าวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว	72
5.10	การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ปลูกข้าวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว	73

สารบัญภาพ (ต่อ)

5.11	การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ปลูกข้าวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและผลกระทบจากปัญหาก็แล้งต่อผลผลิตข้าว	73
5.12	การกระจายตัวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำในการปลูกข้าว	74
5.13	การกระจายตัวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะทางกายภาพของแปลงนา	75
5.14	การกระจายตัวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามชนิดของดินที่ใช้ปลูกข้าว	75
5.15	สัดส่วนของเกษตรกรตัวอย่างที่เคยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในรอบ 6 ปี (2558-2563) จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและขนาดพื้นที่เพาะปลูก	76
5.16	จำนวนปีที่เกษตรกรตัวอย่างที่เคยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในรอบ 6 ปี (2558-2563) จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต	77
5.17	จำนวนปีที่เกษตรกรตัวอย่างที่เคยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในรอบ 6 ปี (2558-2563) จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก	78
5.18	สัดส่วนเกษตรกรตัวอย่างที่มีปัญหาการขาดแคลนน้ำใน ปี 2561-2562 จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและขนาดพื้นที่เพาะปลูก	78
5.19	ประเภทของผลกระทบจากปัญหาก็แล้งที่เกษตรกรได้รับ จำแนกตามพื้นที่ประสบภัยแล้ง	79
5.20	ประเภทของผลกระทบจากปัญหาก็แล้งที่เกษตรกรได้รับ จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก	80
5.21	สัดส่วนเกษตรกรตัวอย่างที่มีปัญหาการขาดแคลนน้ำในการปลูกข้าว ปี 2561-2562 จำแนกตามอายุข้าว สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	81
5.22	ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามการประสบภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต ประเภทของแหล่งน้ำ และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	81
5.23	ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามการประสบภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และประเภทของแหล่งน้ำในการปลูกข้าว	82
5.24	ผลกระทบของปัญหาก็แล้งในปี 2562 ต่อปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าว จำแนกตามการประสบภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต ประเภทของแหล่งน้ำและขนาดพื้นที่เพาะปลูก	82
5.25	ผลกระทบของปัญหาก็แล้งในปี 2562 ต่อปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าว จำแนกตามการประสบภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และประเภทของแหล่งน้ำในการปลูกข้าว	83
5.26	สัดส่วนเกษตรกรตัวอย่างที่ปัญหาก็แล้งส่งผลให้ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	84
5.27	วิธีการการแก้ไขปัญหาผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	84
5.28	มูลค่าการซื้อข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนของเกษตรกรที่ผลผลิตลดลงจากภัยแล้ง จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	85

สารบัญภาพ (ต่อ)

5.29	สัดส่วนเกษตรกรและมูลค่าอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนที่ลดลงเนื่องจากปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	86
5.30	ประเภทของอาหารที่ลดลงจากภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	86
5.31	รูปแบบการแก้ปัญหาแหล่งอาหารของครัวเรือนที่ลดลงจากภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรอง พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	87
5.32	การเปลี่ยนแปลงรายได้ครัวเรือนในปีที่เกิดภัยแล้ง (2562) จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง	92
5.33	การเปลี่ยนแปลงรายได้ครัวเรือนในปีที่เกิดภัยแล้ง (2562) จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก	92
5.34	เกษตรกรตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากการเกิดปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	93
5.35	สัดส่วนและจำนวนของเกษตรกรตัวอย่างที่ปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำในการปลูกข้าว และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	94
5.36	รูปแบบการปรับตัวของเกษตรกรต่อปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก	94
5.37	สัดส่วนของเกษตรกรตัวอย่างที่ทำประกันภัยพืชผลของ ธ.ก.ส. จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและขนาดพื้นที่เพาะปลูก	96
5.38	เหตุผลที่เกษตรกรตัวอย่างไม่ทำประกันภัยพืชผลของ ธ.ก.ส. จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต: สัดส่วนเกษตรกร (%)	96
5.39	เหตุผลที่เกษตรกรตัวอย่างไม่ทำประกันภัยพืชผลของ ธ.ก.ส. จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต: จำนวนเกษตรกร (ครัวเรือน)	97
5.40	เหตุผลที่เกษตรกรตัวอย่างไม่ทำประกันภัยพืชผลของ ธ.ก.ส. จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก	97
5.41	ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งในชุมชนพื้นที่ศึกษา	103
6.1	จำนวนผู้ป่วยโรค COVID-19 ที่ได้รับการยืนยัน จำนวนผู้เสียชีวิต และจำนวนผู้ป่วยที่รักษาหาย (12 พฤษภาคม 2563)	111
6.2	จำนวนผู้ป่วยโรค COVID-19 ที่ได้รับการยืนยัน จำนวนผู้เสียชีวิต และจำนวนผู้ป่วยที่รักษาหาย (4 มกราคม 2564)	112
6.3	ดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรมและดัชนีผู้บริโภครายสาขา, 2557-2563	113
7.1	จำนวนสมาชิก สัดส่วนการพึ่งพิง และสัดส่วนประชากรที่มีโรคประจำตัวของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	121

สารบัญภาพ (ต่อ)

7.2	จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่างที่ทำงานนอกภาคการเกษตร จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	124
7.3	อาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	124
7.4	อาชีพรองของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	125
7.5	ลักษณะครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	126
7.6	โครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	126
7.7	อายุของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบ จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	127
7.8	ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	128
7.9	แหล่งที่มาของความรู้เกี่ยวกับ COVID-19 ครั้งแรกของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	129
7.10	ความรู้เกี่ยวกับ COVID-19 ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	129
7.11	มาตรการของชุมชนในการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ/กลุ่มอายุของเกษตรกรตัวอย่าง และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	130
7.12	ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศและกลุ่มอายุ	132
7.13	ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและการได้รับผลกระทบของ COVID-19	132
7.14	จำนวนและสัดส่วนรายได้ที่ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	136
7.15	จำนวนและสัดส่วนรายได้ที่ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	137
7.16	สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	138
7.17	สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านการบริโภคอาหารจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	139
7.18	ค่าใช้จ่ายด้านอาหารและสัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่มีการสำรองอาหารไว้มากขึ้นในช่วงการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลักและสภาพแวดล้อมการผลิต	140

สารบัญภาพ (ต่อ)

7.19	สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรรมตามเหตุผลของการสำรองอาหารไว้มากขึ้นในช่วงการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	141
7.20	การเปลี่ยนแปลงระบบ/รูปแบบการซื้ออาหารในช่วงการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	142
7.21	การวางแผนด้านการบริโภคหรือระบบอาหารของครัวเรือนในอนาคตเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	143
7.22	สัดส่วนครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อการเข้าถึงแรงงาน การเพิ่มขึ้นของค่าจ้างแรงงาน และการวางแผนรับมือด้านการใช้แรงงานและการจ้างงานในฟาร์ม จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	145
7.23	รูปแบบการปรับตัวด้านแรงงานจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	146
7.24	สัดส่วนครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและการเพิ่มขึ้นของราคา จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	147
7.25	สัดส่วนครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ช่องทางการตลาดข้าวเปลี่ยนแปลง จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	148
7.26	รูปแบบการวางแผนปรับตัวด้านการตลาดข้าวต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต	149
7.27	ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามกลุ่มอายุ	152
7.28	ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้	153
7.29	การกระจายตัวของรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อเดือนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี 2562 และ 2563	155
7.30	เปรียบเทียบสัดส่วนของคนจนระหว่างปี 2562 และ 2563 จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และปัญหาภัยแล้ง	156
7.31	เปรียบเทียบสัดส่วนความเปราะบางต่อความยากจนและความยากจนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และปัญหาภัยแล้ง	159

สารบัญภาพ (ต่อ)

7.32	ทรัพย์สินหมุนเวียนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	160
7.33	ระยะเวลาการเลี้ยงดูครอบครัวหากรายได้ลดลงอย่างรวดเร็วของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	161
7.34	การแก้ปัญหาหากรายได้ลดลงอย่างรวดเร็วของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	162
7.35	การวางแผนปรับตัวเพื่อรองรับผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19	163
7.36	ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในชุมชนพื้นที่ศึกษา	167

บทที่ 1 บทนำ

การวิเคราะห์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมของภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 เป็น การวิจัยที่ผสมการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยในบทที่ 1 ส่วนของบทนำจะนำเสนอหลักการและ เหตุผลที่แสดงความสำคัญและที่มาของการศึกษา ประมวลผลงานวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับการศึกษาผลกระทบ ของภัยแล้งและสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เพื่อให้เห็นช่องว่างของการวิจัยที่ผ่านมาซึ่งเป็น ที่มาของโจทย์วิจัย รวมทั้งแสดงวัตถุประสงค์และขอบเขตของการศึกษา และแผนการดำเนินงานแยกตาม กิจกรรมรายวัตถุประสงค์

1.1 หลักการและเหตุผล

โรคไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 หรือ COVID-19 เริ่มการระบาดครั้งแรกที่เมืองอู่ฮั่น ประเทศจีน ประมาณเดือนธันวาคม พ.ศ.2562 หลังจากนั้นมีการแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วทั่วโลก ส่งผลกระทบต่อ รูปแบบการดำเนินชีวิตของประชากรทุกเพศ ทุกวัย และทุกอาชีพ และยังส่งผลกระทบเป็นวงกว้างทั้งต่อด้าน ระบบสาธารณสุข การท่องเที่ยวและการบริการ ภาคอุตสาหกรรม การค้า การผลิตพื้นฐาน รวมทั้งภาค การเกษตรและระบบการผลิตอาหาร (IFAD, 2020) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับประเทศที่นำเข้าอาหาร เช่น ประเทศในแถบทวีปอาฟริกาที่กว่าหนึ่งในห้าของปริมาณอาหารทั้งหมดที่ใช้บริโภคในประเทศต้องนำเข้าจาก ต่างประเทศนั้น อาจจะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดนี้ เพราะมีการประกาศปิดพรมแดน ของหลายประเทศและนโยบายด้านความมั่นคงทางอาหารของประเทศผู้ส่งออก ถึงแม้ประเทศผู้นำเข้ากลุ่มนี้ อาจจะมีปริมาณสต็อกอาหารจำนวนหนึ่งแต่หากการแพร่ระบาดยืดเยื้ออาจจะประสบปัญหาการขาดแคลน อาหารได้ ในขณะที่ กลุ่มประเทศที่สามารถพึ่งพิงตนเองได้หรือผลิตอาหารได้เพียงพอเช่นประเทศไทยนั้น แม้ว่าการระบาดของ COVID-19 จะไม่ส่งผลกระทบต่อความเพียงพอของปริมาณอาหารหรือปริมาณผลผลิต ทางการผลิตในประเทศ แต่จากมาตรการปิดเมือง (lock down) และการปิดด่านพรมแดน ส่งผลกระทบต่อปัญหา สำคัญจากปัจจัยด้านอุปสงค์ เนื่องจากการระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ประชากรหลายล้านคน ตกงานและอำนาจซื้อลดลง และจะทำให้อุปสงค์ต่ออาหารลดลงได้ (Sikkema, 2020) นอกจากนี้ แม้ว่า มาตรการปิดเมือง (lock down) และการปิดด่านพรมแดน จะช่วยบรรเทาหรือลดวิกฤตการณ์ของการ แพร่กระจายของโรคดังกล่าว แต่การดำเนินการในลักษณะนี้ส่งผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจหยุดชะงัก (Mahendar, 2020) โดยเฉพาะผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการซึ่งมีรายได้น้อยอาจจะว่างงานและ มีระดับความไม่มั่นคงทางอาหารมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นการปิดเมืองหรือปิดประเทศยังส่งผลโดยตรงต่อห่วงโซ่ อุปทานสินค้าเกษตรในหลายประเทศ ทั้งจากปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ความล่าช้าของการขนส่งสินค้าทำ ให้ผลผลิตเสียหาย หรือการชะลอคำสั่งซื้อของประเทศผู้นำเข้า (IFAD, 2020) โดยเฉพาะผักและผลไม้ของไทย ที่ส่งออกต่างประเทศได้รับผลกระทบจากการหยุดชะงักของระบบขนส่งทางเครื่องบิน ในขณะที่การขนส่ง สินค้าเกษตรทางรถยนต์ส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ส่งไปประเทศจีน พบว่า ผลจากการประกาศปิดด่านขนส่งสินค้า สำคัญต่อเนื่องจากการหยุดตามปกติในเทศกาลตรุษจีน (ปลายเดือนมกราคม) จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ปี 2563 รวมถึงเส้นทางการค้าผ่านแดนจากเวียดนามไปจีนหยุดดำเนินการชั่วคราวเพื่อเฝ้าระวังการระบาดของโรค ส่งผลให้ผู้นำเข้าผลไม้จากจีนต้องยกเลิกหรือชะลอคำสั่งซื้อผลไม้จากไทยเช่นกัน ทำให้มูลค่าการส่งออกผลไม้ ทั้งหมดของไทยในเดือนมกราคม 2563 ปรับตัวลดลงประมาณ 46.1% เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเดียวกันของปี ก่อน ซึ่งผลกระทบดังกล่าวอาจส่งผลให้การส่งออกผลไม้ไปจีนในปี 2563 ลดลง 20-25% เมื่อเปรียบเทียบกับ มูลค่าการส่งออกของปีที่ผ่านมา (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2563)

สำหรับการระบาดของ COVID-19 ในประเทศไทย เริ่มพบผู้ติดเชื้อ COVID-19 ครั้งแรกในราวเดือนมกราคม 2563 โดยในช่วงเดือนมีนาคม 2563 ยังคงพบผู้ป่วยยืนยันติดเชื้อไวรัสเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แม้จะเพิ่มในอัตราที่ลดลง ดังนั้น รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังคงต้องเฝ้าระวังและป้องกันอย่างเข้มข้น ส่งผลให้ไทยมีการประกาศใช้พระราชกำหนดในสถานการณ์ฉุกเฉิน ในวันที่ 25 มีนาคม 2563 มีการประกาศเคอร์ฟิวห้ามประชาชนออกจากบ้านหลังสี่ทุ่ม การเพิ่มระยะห่างทางสังคม (social distancing) ห้ามชาวต่างชาติเข้าประเทศ และมีมาตรการกักกันโรคที่เข้มข้นสำหรับคนไทยที่เดินทางมาจากต่างประเทศ ขณะเดียวกันหลายจังหวัดได้ออกประกาศภายในจังหวัดเพื่อจำกัดการแพร่ระบาดไม่ให้ขยายวงกว้างมากขึ้น ด้วยมาตรการต่างๆ ทั้งการหยุดการเคลื่อนย้ายของประชากรระหว่างจังหวัดหรือปิดเมือง (lock down) รวมถึงการปิดสถานที่เสี่ยง เช่น โรงภาพยนตร์ ห้างสรรพสินค้า ร้านเสริมสวย ร้านอาหารแบบนั่งรับประทาน เป็นต้น (กรุงเทพฯธุรกิจ, 2563) มาตรการเหล่านี้ทำให้ประชากรจำนวนมากต้องทำงานที่บ้าน ลดการเดินทาง ลดการใช้จ่าย ธุรกิจจำเป็นต้องลดกำลังการผลิตหรือปิดกิจการจากมาตรการโดยตรง หรือจากความต้องการสินค้าและบริการที่ลดลง ซึ่งนอกจากจะทำให้สินค้าและบริการที่เกี่ยวข้องหายไปจากตลาด และห่วงโซ่การผลิตหยุดชะงัก (supply chain disruption) แล้ว ยังนำไปสู่การปรับลดค่าจ้างและการปลดพนักงาน ข้างเดิมกำลังซื้อสินค้าและบริการที่เปราะบางอยู่แล้ว ทำให้กระแสเงินที่หมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจลดลงอย่างมาก (ดอน, 2563) ซึ่งการหยุดงานหรือการเฝ้าระวังโรคหรือกักกันโรคในวงกว้างจะทำให้เกิดการหยุดชะงักของธุรกิจและส่งผลกระทบต่อการผลิตและการขนส่งสินค้า ทำให้เกิดการหยุดของสินค้าตามมา ซึ่งจะมีผลกระทบต่อเนื่องกับการผลิตสินค้าและบริการต่อเนื่องที่อยู่ในห่วงโซ่มูลค่าเดียวกันหรือทรัพยากร เช่นเดียวกันทำให้สายการผลิตทั้งหมดหยุดชะงัก (Sikkema, 2020) ผลจากการระบาดครั้งนี้ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพอย่างรุนแรง (health shock) ที่ส่งผลกระทบต่อประชากรในวงกว้าง ซึ่งขีดความสามารถในการรับมือและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรง (shock) ของแต่ละครัวเรือนแตกต่างกัน คนที่มีฐานะอาจจะสามารถเตรียมการรับมือได้มากกว่าคนจน เช่น การซื้อประกันภัย หรือการเก็บออมเงินไว้ ใช้จ่ายในกรณีฉุกเฉินต่างๆ ดังนั้นเมื่อเกิดความเสี่ยงขึ้นคนที่จนหรือคนที่ไม่มีเงินแต่อยู่ใกล้เส้นความยากจนก็จะมีผลกระทบมากกว่ากลุ่มที่มีฐานะ ซึ่งความเปราะบางเป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์ เนื่องจากไม่ได้เตรียมการจัดการหรือไม่สามารถเตรียมการจัดการกับความเสี่ยงไว้ อย่างเพียงพอ ความเปราะบางนั้นไม่ได้มาจากการที่บุคคลมีกระแสรายได้ไม่เพียงพอเพียงอย่างเดียว แต่ยังมาจากการที่บุคคลไม่มีเงินหรือไม่มีสินทรัพย์ในครอบครองที่จะนำมาใช้จัดการกับความเสี่ยงหรือการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ จากการศึกษาของ อัมมาร์ และคณะ (2549) พบว่า ครัวเรือนชนบทที่เปราะบางต่อเนื่องและซ้ำซาก คือครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งหัวหน้าครัวเรือนไม่มีการศึกษาหรือจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น ไม่มีงานทำ หรือครัวเรือนที่มีสินทรัพย์ต่ำ ดังนั้น ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความน่าจะเป็นที่จะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การระบาดครั้งนี้ โดยเฉพาะเกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ในภูมิภาค

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ “ภาคอีสาน” มีภาคการเกษตรเป็นสัดส่วนของเศรษฐกิจที่สำคัญ โดยเฉพาะข้าวที่ 60% ของพื้นที่เกษตรของภูมิภาคใช้เพื่อการปลูกข้าวและประชากรส่วนใหญ่ในภูมิภาคเป็นชาวนา แต่ข้อจำกัดที่สำคัญคือพื้นที่เพาะปลูกข้าวส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทานและอาศัยน้ำฝนในการเพาะปลูก ปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีจะส่งผลกระทบต่อข้าวทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ความแปรปรวนของสภาพอากาศในปัจจุบันทำให้ฤดูกาลเปลี่ยนแปลง การกระจายตัวของน้ำฝน อุณหภูมิ และปริมาณน้ำฝนมีความแปรปรวนเช่นกัน นอกจากนี้ เหตุการณ์ภัยพิบัติธรรมชาติที่รุนแรงก็เกิดขึ้นบ่อยครั้งและรุนแรงมากขึ้นในภูมิภาคนี้ ซึ่งปัญหานี้กลายเป็นข้อจำกัดที่สำคัญในการผลิตพืชในภูมิภาค ผลการวิจัยที่ผ่านมาระบุว่าในช่วง 34

ปีที่ผ่านมา เกิดปัญหาภัยแล้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถึง 13 ปี (Prapertchop et al., 2007) และข้าวเป็นพืชหลักที่ได้รับผลกระทบจากความแห้งแล้ง การสูญเสียของผลผลิตเนื่องจากความแห้งแล้งคิดเป็นประมาณ 55-68% (Polthanee et al., 2014) ของพื้นที่เพาะปลูกในภูมิภาค จากการศึกษาของ Gypmantasiri et al. (2003) พบว่า 19 เปอร์เซ็นต์ของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบกับปัญหาภาวะภัยแล้งในการปลูกข้าวในช่วงการเจริญเติบโตของต้นข้าว และ 40% ของชาวนาประสบปัญหาภัยแล้งในช่วงระยะแตกกอ ซึ่งปัญหาภัยแล้งมีความรุนแรงขึ้นในอนาคต (Prabnakorn et al., 2018) ยิ่งไปกว่านั้น Felkner et al.(2019) ระบุว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถจัดการผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศในระดับที่รุนแรงได้ ภัยแล้งจึงเป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในภูมิภาคนี้โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ดังนั้นแม้ว่าภาคการเกษตรจะมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อเศรษฐกิจของภูมิภาคแต่ยังเป็นภาคการผลิตที่มีปัญหาต่อเนื่องและรุนแรง เนื่องจากสภาพอากาศที่แห้งแล้ง ขาดแหล่งน้ำชลประทานและต้องอาศัยน้ำฝนเพื่อการเกษตร พื้นที่หลายแห่งดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ดินเป็นกรด หรือดินเค็มส่งผลให้ผลิตภาพทางการเกษตรต่ำ เกษตรกรมีรายได้ต่ำและไม่แน่นอน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเป็นภูมิภาคที่ยากจนที่สุดและมีระดับค่าจ้างเฉลี่ยต่อวันต่ำที่สุดในประเทศ และปัญหาความยากจนยังเป็นปัญหาสำคัญของภูมิภาค (Fund-Isaan, 2019; Gecko Villa Thailand, 2019) รายได้ต่อหัวเฉลี่ยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เท่ากับ 80,352 บาทต่อปี ต่ำกว่าภาคตะวันออกและภาคกลางที่ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อหัว เท่ากับ 267,162 บาทต่อปี และ 500,676 บาทต่อปี ตามลำดับ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) ปัญหาความยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นประเด็นเชิงนโยบายที่ท้าทายของไทยเนื่องจากเกษตรกรกว่า 85% ในภูมิภาคนี้เป็นเกษตรกรรายเล็ก รายได้จากการเกษตรหรือการปลูกข้าวไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้ต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตรเป็นหลัก ซึ่งสมาชิกในครัวเรือนจะมีรายได้จากการใช้แรงงานนอกภาคการเกษตรทั้งแบบถาวรและแรงงานชั่วคราวหลังฤดูกาลเพาะปลูก ครัวเรือนเหล่านี้มีรายได้ที่เป็นเงินสดในระดับต่ำและไม่แน่นอน บ่อยครั้งที่รายได้จะไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายพื้นฐานที่จำเป็นของครัวเรือน ทำให้เกิดภาวะหนี้สินและติดอยู่ในวงจรของหนี้สิน (Barnaud al., 2006) ปัจจุบันรายได้หลักของชาวนาในภูมิภาคไม่ได้มาจากการปลูกข้าวเพียงแหล่งเดียว โดยรายได้ครัวเรือนชาวนามากกว่า 60% มาจากรายได้จากนอกภาคการเกษตร ทั้งการรับจ้างแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ การค้าขายและธุรกิจอื่นในท้องถิ่น หรือรายได้จากเงินส่งกลับของลูกหลานที่อพยพไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล จังหวัดอุตสาหกรรมและเมืองท่องเที่ยวทั้งในภาคตะวันออกและภาคใต้ (อรรธรณ และคณะ, 2562) ซึ่งแม้ว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 จะส่งผลต่อการปรับระดับราคาข้าวเพียงระยะสั้นจากมาตรการจำกัดการเคลื่อนย้ายและมาตรการหยุดรับคำสั่งซื้อชั่วคราวของบางประเทศและการขยายตัวของอุปสงค์การนำเข้าของบางประเทศเพื่อการสำรองข้าวไว้ในภาวะฉุกเฉิน แต่จะกลับเข้าสู่ภาวะปกติเมื่อสถานการณ์การระบาดคลี่คลาย (สมพร, 2563) ทำให้อาจจะไม่ส่งผลกระทบกับรายได้จากการปลูกข้าวของเกษตรกรมากนัก แต่ผลกระทบที่สำคัญน่าจะเป็นประเด็นจากการลดลงของรายได้จากนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะรายได้จากการรับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตรและรายได้จากเงินส่งกลับของจากลูกหลาน ซึ่งประเด็นดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ใช้แรงงานในกรุงเทพฯ เมืองอุตสาหกรรมและเมืองท่องเที่ยวใหญ่ๆ แม้ว่าทางเลือกของแรงงานเหล่านี้คือกลับไปยังจังหวัดบ้านเกิดโดยเฉพาะแรงงานส่วนใหญ่ที่มีภูมิลำเนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาจจะต้องการกลับไปเพื่อทำการผลิตทางการเกษตรหรือลงทุนในธุรกิจอื่นๆ ในท้องถิ่น แต่การปิดเมืองและปัญหาที่เกิดขึ้นกับระบบโลจิสติกส์ของภาคเกษตร รวมทั้งผลจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยและ

การลดลงของอุปสงค์ต่อสินค้าเกษตรจากการหดตัวของรายได้ของผู้บริโภค จะทำให้การทำเกษตรหรือการลงทุนในธุรกิจของแรงงานเหล่านี้มีความท้าทายในสถานการณ์ปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามรัฐบาลไทยได้มีมาตรการเร่งด่วนเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดดังกล่าว โดยมาตรการแรกคือการชดเชยรายได้ที่เป็นตัวเงินที่หายไปให้กับแรงงานที่เป็นลูกจ้างหรือผู้ประกอบการอาชีพอิสระ จำนวน 3 เดือนๆ ละ 5,000 บาท การชดเชยให้กับเกษตรกรรายละ 15,000 บาท ซึ่งในแผนงานด้านสาธารณสุขและการเยียวยาผู้ที่ได้รับผลกระทบและเกษตรกรดังกล่าวใช้งบประมาณประมาณ 6 แสนล้านบาท (Infoquest, 2563) โดยมาตรการช่วยเหลือเยียวยาที่กล่าวมานี้เป็นมาตรการช่วยเหลือในระยะสั้น การแก้ไขปัญหาผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดนี้ยังต้องการใช้งบประมาณ และเครื่องมือเชิงนโยบายเพื่อช่วยเหลือประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรสำหรับการปรับตัวในระยะยาว ซึ่งการศึกษาระดับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 มีความจำเป็นเนื่องจากสถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อระบบเศรษฐกิจทุกภาคส่วนโดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความเปราะบางต่อความยากจนสูงและต่อเนื่อง รวมทั้งระดับความเปราะบางและความสามารถในการรับมือกับความเสี่ยงหรือความผันผวนของแต่ละครัวเรือนแตกต่างกัน ดังนั้น การศึกษาถึงระดับของผลกระทบของเหตุการณ์ดังกล่าวในทั้งในแง่ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคม และความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนเกษตรกร โดยเฉพาะชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเปราะบางต่อเนื่องและซ้ำซากต่อความยากจน รวมทั้งรูปแบบการปรับตัวของชาวนาและปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการปรับตัวนั้น ผลการวิจัยจะช่วยให้เห็นถึงผลของสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดดังกล่าวได้ทั้งในแง่ของผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และการปรับตัวของครัวเรือนที่มีระดับความเปราะบาง สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล้อมในการผลิตที่แตกต่างกัน และสามารถนำไปสู่การหามาตรการป้องกัน หรือทางเลือกในการกำหนดนโยบายในการช่วยเหลือชาวนาแต่ละกลุ่มได้อย่างเหมาะสม

1.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาระดับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมจากสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ต่อครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2) เพื่อประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายใต้สถานการณ์การระบาดของ COVID-19
- 3) เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบการปรับตัวของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายใต้สถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19
- 4) เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการปรับตัวของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายใต้สถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19
- 5) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบ การระบาดของ COVID-19
- 6) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อสถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว
- 7) เพื่อเสนอแนะมาตรการและแนวทางในการสนับสนุนและส่งเสริมการปรับตัวของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายใต้สถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ของกลุ่มเกษตรกรที่มีศักยภาพในการรับมือ (coping capacity) ต่อการเปลี่ยนแปลงน้อย และมีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงสูง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและสถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ต่อชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณซึ่งใช้ข้อมูลระดับทุติยภูมิ จากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร และฐานข้อมูลผู้ประสบภัยแล้งของสำนักงานเกษตรจังหวัด ร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกข้าวของเกษตรกร 8 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตในพื้นที่น้ำฝนและพื้นที่ชลประทาน จำแนกตามระบบการผลิตของครัวเรือน และเปรียบเทียบผลกระทบต่อเกษตรกรในพื้นที่ที่ประสบภัยแล้งและพื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง รวม 600 ครัวเรือน ร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อวิเคราะห์บทบาทของชุมชนและรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อเกิดภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

แผนการดำเนินงาน/ปฏิบัติงานอย่างละเอียด พร้อมผลผลิตนำเสนอ (Gantt Chart)

แผนการดำเนินงาน	เดือน											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
เพื่อศึกษาระดับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมจากสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ต่อครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ												
1. ตรวจเอกสาร ออกแบบการวิจัยและกำหนดรูปแบบการดำเนินงาน												
2. สืบหาข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ศึกษา รวมทั้งทำการทดสอบแบบสอบถาม เพื่อกำหนดหมู่บ้านเป้าหมายและวิธีการสุ่มตัวอย่างที่เหมาะสม												
3. สืบหาข้อมูลภาคสนามครั้งที่ 1 โดยการสัมภาษณ์ข้อมูลเกษตรกรตัวอย่างด้วยแบบสอบถาม												
4. วิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม ครั้งที่ 1												
5. ประมวลผลและเขียนรายงานความก้าวหน้ารอบ 6 เดือน												
เพื่อประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายใต้สถานการณ์การระบาดของ COVID-19												
6. วิเคราะห์ระดับความเปราะบางของครัวเรือน ตัวอย่างจากการสำรวจข้อมูลภาคสนามครั้งที่ 1 โดยใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เพื่อกำหนดกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อวิเคราะห์สาเหตุของระดับความเปราะบางต่อความยากจน												
7. สัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรรายเป้าหมายจำนวน 60 ราย เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจน โดยใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพ												
8. จัดสมมนากลุ่มแบบเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจนจากบริบทของชุมชน												

แผนการดำเนินงาน (ต่อ)

แผนการดำเนินงาน	เดือน											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบการปรับตัวของ ครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้สถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19												
9. จัดทำตารางสถิติ ประมวลผลรูปแบบการ ปรับตัวของชาวนาด้อย่าง และวิเคราะห์ รูปแบบการปรับตัว รวมทั้งเปรียบเทียบการ ปรับตัวของชนากลุ่มตัวอย่างตาม สภาพแวดล้อมการผลิตและระบบการ เพาะปลูกข้าว โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจ ข้อมูลภาคสนามครั้งที่ 1												
เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อ การตัดสินใจในการปรับตัวของชาวนาในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือภายใต้สถานการณ์ภัยแล้ง และการระบาดของ COVID-19												
10. วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การปรับตัว ของชาวนาด้อย่างในสถานการณ์ภัยแล้งและ การแพร่กระจายของโรคระบาดร้ายแรง รวมทั้งเปรียบเทียบปัจจัยที่ส่งผลต่อการ ตัดสินใจในการปรับตัวของชาวนาด้อย่างใน แต่ละกลุ่ม												
เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชน ในการบรรเทาผลกระทบการระบาดของ COVID-19												
11. จัดทำตารางสถิติ ประมวลผลปัจจัยบวกของ ชาวนาด้อย่างในการบรรเทาผลกระทบการ ระบาดของ COVID-19 ตามสภาพแวดล้อม การผลิตและระบบการเพาะปลูกข้าว โดยใช้ ข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลภาคสนามครั้งที่ 1												
12. จัดสัมมนาในกลุ่มแบบเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อประเมินปัจจัยบวกของครัวเรือนและ ชุมชนในการบรรเทาผลกระทบการระบาด ของ COVID-19												

แผนการดำเนินงาน (ต่อ)

[illegible]

บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ต่อชวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือครั้งนี้ ใช้รูปแบบการตรวจเอกสารเชิงสังเคราะห์จากงานวิจัยหรือบทความวิชาการที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา เพื่อสะท้อนช่องว่างของการวิจัยซึ่งเป็นที่มาของการกำหนดโจทย์วิจัย รวมทั้งใช้เป็นแนวทางในการเลือกเครื่องมือวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูลที่เหมาะสมสำหรับเป้าหมายที่โครงการวิจัยกำหนด โดยแบ่งกรอบการทบทวนเอกสารออกเป็น 7 ด้าน ได้แก่ 1) ด้าน ผลกระทบของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรหรือครัวเรือนเกษตรกร 2) สถานภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กับมุมมองด้านพลวัตความยากจน 3) ความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรและปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความมั่นคงทางอาหาร 4) วิกฤตเศรษฐกิจกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน 5) ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศต่อภาคเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร 6) ความเปราะบางต่อความยากจน 7) ผลกระทบทางสังคม โดยมีรายละเอียดในแต่ละประเด็นการวิจัยที่ระบุ ดังนี้

2.1 ผลกระทบของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อเศรษฐกิจทุกภาคส่วน ทั้งภาคอุตสาหกรรม บริการท่องเที่ยว การเงิน รวมทั้งภาคการเกษตร ผลจากการปิดชายแดนและการห้ามการเคลื่อนย้ายของประชากร ส่งผลให้ห่วงโซ่อุปทานสินค้าเกษตรหยุดชะงัก ประชากรบางส่วนไม่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารหรือมีความยากลำบากในการเข้าถึงแหล่งอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการมากขึ้น โดยเฉพาะประเทศที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของไวรัสและมีจำนวนผู้ติดเชื้อจำนวนมาก หรือประเทศที่มีระดับความไม่มั่นคงด้านอาหารสูง แม้ว่าอุปทานของอาหารมีเพียงพอและตลาดมีความมั่นคง แต่ปัญหาที่สำคัญคือสินค้าไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ซึ่งเป็นปัญหาด้านการขนส่งเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นสินค้าส่วนใหญ่ที่ได้รับผลกระทบจะเป็นประเภทผักและผลไม้ที่มีระยะเวลาการขนส่งจำกัด นอกจากนี้ นโยบายการจำกัดการเคลื่อนไหวของประชากรอาจจะทำให้พฤติกรรมผู้บริโภคของผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นมาตรการการปิดร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า หรือร้านขายของชำในหลายประเทศ ปัญหาจากการลดลงของนักท่องเที่ยวหรือการหยุดโรงเรียนของนักเรียน ทำให้ความต้องการในผลิตภัณฑ์สินค้าประเภทสินค้าสดหรือผลิตภัณฑ์ประมงลดลง (FAO, 2020) การลดลงของนักท่องเที่ยวและการหยุดชะงักของเศรษฐกิจยังส่งผลให้รายได้ของประชากรลดลงหรือมีความไม่มั่นคงของรายได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานชั่วคราวหรือแรงงานที่มีการจ้างงานตามฤดูกาล ซึ่งการลดลงของรายได้ส่งผลโดยตรงต่ออุปสงค์ต่ออาหาร ยกตัวอย่างเช่น วิกฤตการณ์ทางการเงินในปี 2551 แสดงให้เห็นว่าเมื่อรายได้ลดลงและมีความไม่แน่นอนของรายได้มากขึ้น จะส่งผลให้ผู้บริโภคใช้จ่ายน้อยลงและส่งผลให้อุปสงค์ลดลง ยิ่งไปกว่านั้นผู้ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่อาจจะเลือกใช้กลยุทธ์การเผชิญปัญหาเชิงลบเพื่อชดเชยข้อจำกัดด้านรายได้ เช่น การขายสินทรัพย์ที่มี บริโภคอาหารที่มีความหลากหลายน้อยลง การทำประมงเกินขนาด (Smartdha, 2020) โดยปกติแล้วอุปสงค์ต่ออาหารมีความยืดหยุ่นต่ำ แต่ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า ปริมาณอุปสงค์ต่อการบริโภคอาหารเพิ่มมากขึ้นและรูปแบบการบริโภคเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ อัตราการบริโภคอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ลดลง อาจจะเกิดจากความตื่นกลัวจากแนวคิดที่ว่าสัตว์เป็นพาหะของไวรัส นอกจากนี้ผลิตภัณฑ์ที่มีราคาสูงอื่นๆ เช่น ปลา ผลไม้และผัก มีระดับราคาลดลง สำหรับความต้องการอาหารของประเทศยากจนจะเชื่อมโยงกับรายได้ นั่นคือเมื่อโอกาสในการหารายได้ของประชากรลดลงอุปสงค์ต่อการบริโภคอาหารก็จะลดลงตามมา ผนวกกับผลกระทบจากความตื่นกลัวของผู้บริโภคจะส่งผลให้ความถี่ของการไปตลาดลดลง และจะส่งผลต่อรูปแบบการ

ซื้อและประเภทของอาหารที่ผู้บริโภคซื้อ คือการไปซื้อโดยตรงที่ร้านอาหารจะลดลงแต่มีการเพิ่มการสั่งอาหารทางออนไลน์และการรับประทานอาหารที่บ้านมากขึ้น (FAO, 2020)

สำหรับผลกระทบของสถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ต่อราคาสินค้าเกษตรและอาหาร พบว่า ราคาส่งออกของอาหารหลักบางชนิด เช่น น้ำมันปาล์ม และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มีราคาลดลง พืชอาหารที่ราคาสูงขึ้นมีเพียงข้าว (FAO, 2020) ซึ่งสถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ผนวกกับปัจจัยด้านภัยแล้ง ได้ส่งผลให้ระดับราคาข้าวปรับตัวสูงขึ้นนับแต่ปลายเดือนธันวาคมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (8 เมษายน ปี 2563) อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ดังกล่าวจะเป็นการปรับตัวของระดับราคาเนื่องจากภาวะตลาดข้าวตึงตัวในระยะสั้นๆ อันเนื่องมาจากภาวะการณ์ชะลอตัวของอุปทานส่งออกข้าวจากมาตรการจำกัดการเคลื่อนย้ายและมาตรการหยุดรับคำสั่งซื้อชั่วคราวของบางประเทศ ผนวกกับการขยายตัวของอุปสงค์การนำเข้าของบางประเทศเพื่อการสำรองข้าวไว้ในภาวะฉุกเฉินและการสร้างเสถียรภาพด้านราคาภายในประเทศ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวจะคลี่คลายลงเมื่อสถานการณ์การแพร่ระบาดอยู่ในภาวะที่ควบคุมได้ นอกจากนี้การสะสมสต็อกจำนวนมากของโลกและของจีนจะทำให้วิกฤตข้าวแพงไม่น่าจะเกิดขึ้น เพราะเมื่อระดับราคาข้าวปรับตัวสูงมาก ขึ้นเงินซึ่งเป็นผู้สะสมสต็อกรายใหญ่ของโลกจะระบายข้าวจากสต็อกเพิ่มสูงขึ้น และจะช่วยผ่อนคลายความตึงตัวของตลาดการค้าข้าวโลกตามมาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ข้าวเป็นพืชอายุสั้น ดังนั้นระดับราคาข้าวที่ปรับตัวสูงขึ้นจะทำให้เกิดการสนองตอบทางด้านอุปทานและการขยายตัวของผลผลิตโดยเฉพาะข้าวไม่ไวแสงที่มีอายุการเก็บเกี่ยวสั้น (สมพร, 2563) อย่างไรก็ตาม ผลของสถานการณ์การระบาดต่อระบบโลจิสติกส์ในแต่ละท้องถิ่นอาจส่งผลให้ราคาสินค้าเกษตรตกต่ำและอาจจะส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมโดยเฉพาะเกษตรกรในชนบท (FAO, 2020)

เมื่อพิจารณาผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรไทย พบว่า การขาดแคลนอาหารหรือความมั่นคงทางอาหารคงไม่ใช่ประเด็นปัญหาต่อครัวเรือนเกษตรกรไทยในสถานการณ์นี้ ในช่วงที่ผ่านมาประเทศไทยไม่มีประวัติศาสตร์ของการขาดแคลนอาหารหรือประเด็นความมั่นคงทางอาหาร แม้ว่าราคาสินค้าจะเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเนื่องจากอุปสงค์ต่อสินค้ามีมากขึ้น แต่อุปสรรคที่สำคัญของการส่งออกสินค้าอาหารไทยก็คือปัญหาด้านโลจิสติกส์ ซึ่งหลายประเทศมีมาตรการปิดพรมแดนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขนส่งทางอากาศ สำหรับผู้มีรายได้น้อยโดยเฉพาะกลุ่มแรงงานรับจ้างอาจจะมีโอกาสตกงานเพิ่มขึ้นและรายได้ในปัจจุบันลดลงอย่างรวดเร็ว แม้ว่าทางเลือกที่ดีที่สุดของประชากรเหล่านี้คือกลับไปที่บ้านเกิดเพื่อทำการผลิตทางการเกษตร แต่เมื่อระบบโลจิสติกส์มีปัญหาและกำลังซื้อของประชากรในประเทศลดลง ก็มีความเป็นไปได้ยากที่แรงงานเหล่านี้จะกลับไปเริ่มการผลิตทางการเกษตรหรือเปิดธุรกิจใหม่ๆ ในท้องถิ่น (Poapongsakorn, 2020) อย่างไรก็ตาม จากการตรวจสอบเอกสารยังไม่พบงานวิจัยที่ศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจของ COVID-19 ต่อ ครัวเรือนเกษตรกร ดังนั้นการศึกษารึ้นนี้จะสามารถเติมเต็มช่องว่างของงานวิจัยในประเด็นดังกล่าว และเป็นฐานข้อมูลในการสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการช่วยเหลือเกษตรกรหรือส่งเสริมการปรับตัวของเกษตรกรอย่างเหมาะสม ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่มาและความสำคัญของปัญหา

2.2 สถานภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กับมุมมองด้านพลวัตความยากจน

การตรวจสอบเอกสารในหัวข้อสถานภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในมุมมองด้านพลวัตความยากจน มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงของปัญหาความยากจนของเกษตรกรในภูมิภาค รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคในการหลุดพ้นจากวงจรความยากจน ซึ่งจะช่วยให้การวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจนหรือความเปราะบางต่อ shock ต่างๆ ที่เกษตรกรในภูมิภาคเผชิญได้ชัดเจนมากขึ้น

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประชากรจำนวน 22.4 ล้านคน เป็นประชากรวัยแรงงาน 14.99 ล้านคน แรงงานภาคเกษตร 4.86 ล้านคน หรือประมาณ 32.42% ของประชากรวัยแรงงานทั้งหมด (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2563) ในจำนวนนี้มีครัวเรือนเกษตรกรจำนวน 3.42 ล้านครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562) ภาคการเกษตรเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 20.5 รองลงมาได้แก่ สาขาอุตสาหกรรม สัดส่วนร้อยละ 18.0 สาขาการศึกษาร้อยละ 14.2 และสาขาค้าส่งและค้าปลีก สัดส่วนร้อยละ 12.6 (ธนาคารแห่งประเทศไทย สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2562ก) พืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดคือ ข้าว โดยพื้นที่เพาะปลูกข้าวคิดเป็นสัดส่วนมากกว่า 60% ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด แต่ปัจจุบันเกษตรกรเพิ่มความหลากหลายของพืชที่ปลูกมากขึ้น เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ไม้ผล หรือ ยางพาราเพิ่มมากขึ้น แต่แม้ว่าภาคการเกษตรจะมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อเศรษฐกิจของภูมิภาคแต่ยังเป็นภาคการผลิตที่มีปัญหาต่อเนื่องและรุนแรง อย่างไรก็ตามภาคการผลิตทางการเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือค่อนข้างมีปัญหาเนื่องจากสภาพภูมิอากาศค่อนข้างแห้งแล้ง สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงและเป็นแอ่งบริเวณตรงกลางของภูมิภาค ดังนั้นนอกจากพื้นที่ส่วนใหญ่จะแห้งแล้งไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกพืชแล้ว ยังมีพื้นที่การเกษตรที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มซึ่งประสบปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากอย่างต่อเนื่อง ยิ่งไปกว่านั้นสัดส่วนของพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกมีมากกว่า เนื่องจากดินค่อนข้างมีความเป็นกรดสูง มีลักษณะดินเค็ม ความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำจากการที่พื้นที่ทางการเกษตรถูกใช้มากเกินไประดับที่เหมาะสม (Fund-Isaan, 2019; Gecko Villa Thailand, 2019) ผลผลิตเฉลี่ยของภาคการเกษตรในภูมิภาคนี้ต่ำกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ ในขณะที่สัดส่วนของพื้นที่ชลประทานในภูมิภาคมีเพียง 11% ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดเปรียบเทียบกับในภาคเหนือและภาคกลางที่มีพื้นที่ชลประทานถึง 29% และ 40% ตามลำดับ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2561) พื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่เพาะปลูกนอกเขตชลประทานและใช้น้ำฝนในการเพาะปลูกเป็นหลัก ดังนั้น ตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 3 ในราวปี 2515 มีนโยบายการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค เน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและขยายเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมและบริการไปสู่ภูมิภาค เศรษฐกิจภาคการเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ลดความสำคัญลงเนื่องจากการขยายตัวของภาคการค้าและบริการรวมทั้งอุตสาหกรรมดังกล่าว แม้ว่าภาคการเกษตรยังคงเป็นกิจกรรมการผลิตหลักแต่อัตราการพึ่งพิงรายได้จากนอกภาคการเกษตรเพิ่มสูงขึ้นตามลำดับ

สำหรับประเด็นด้านความยากจน พบว่า ประเทศไทยยังถือเป็นประเทศที่ประสบความสำเร็จอย่างมากในการลดความยากจน โดยพบว่าสัดส่วนคนจน (poverty incidence rate) ซึ่งวัดจากผู้ที่มียอดรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนลดลงอย่างรวดเร็วจากร้อยละ 40 ในปี 2531 มาอยู่ที่ร้อยละ 8 ในปี 2550 และจำนวนคนจนลดลงจาก 22 ล้านเหลือเพียง 5 ล้านคนในระยะเวลาสี่ปี แม้ว่าโดยภาพรวมประเทศไทยจะมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ดีและภาวะความยากจนลดลงอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อพิจารณาในแต่ละภูมิภาค จะพบว่าผู้ที่ประสบปัญหาความยากจนยังกระจุกตัวมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (JITSUCHON AND RICHTER, 2007; อานันท์ชนก, 2554) ซึ่งภูมิภาคนี้มีสัดส่วนครัวเรือนที่ยากจนมากที่สุดคือร้อยละ 37.27 ของครัวเรือนในภูมิภาคตกอยู่ในภาวะยากจน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562; อนันต์, 2560) หรือคนจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือคิดเป็นประมาณร้อยละ 52 ของจำนวนคนจนทั้งประเทศ และส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 88 ของคนจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นคนยากจนในเขตชนบท และกว่าร้อยละ 40 ของจำนวนคนจนทั้งหมดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบอาชีพเป็นชาวนาและผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (อานันท์ชนก, 2554) จากการที่ผลิตภาพทางการเกษตรต่ำ เกษตรกรมีรายได้ต่ำและไม่แน่นอน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเป็นภูมิภาคที่ยากจนที่สุดและมีระดับค่าจ้างเฉลี่ยต่อวันต่ำที่สุดในประเทศ และปัญหา

ความยากจนยังเป็นปัญหาสำคัญของภูมิภาค ซึ่ง 8 ใน 10 ของจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่ำที่สุดในประเทศ อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Fund-Isaan, 2019; Gecko Villa Thailand, 2019) รายได้ต่อหัวเฉลี่ยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เท่ากับ 80,352 บาทต่อปี ต่ำกว่าภาคตะวันออกและภาคกลางที่ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อหัว เท่ากับ 267,162 บาทต่อปี และ 500,676 บาทต่อปี ตามลำดับ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) ปัญหาความยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นประเด็นเชิงนโยบายที่ทำนายของไทยเนื่องจากเกษตรกรกว่า 85% ในภูมิภาคนี้เป็นเกษตรกรรายเล็ก รายได้หลักของชาวนาในภูมิภาคไม่ได้มาจากการปลูกข้าวเพียงแหล่งเดียว โดยรายได้ครัวเรือนชาวนามากกว่า 60% มาจากรายได้จากนอกภาคการเกษตร ทั้งการรับจ้างแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ การค้าขายและธุรกิจอื่น ท้องถิ่น หรือรายได้จากเงินส่งกลับของลูกหลานที่อพยพไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล จังหวัดอุตสาหกรรมและเมืองท่องเที่ยวทั้งในภาคตะวันออกและภาคใต้ (อรรถพรและคณะ, 2562) ซึ่งรายได้จากการเกษตรหรือการปลูกข้าวไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้ต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตรเป็นหลัก โดยสมาชิกในครัวเรือนจะมีรายได้จากการใช้แรงงานนอกภาคการเกษตรทั้งแบบถาวรและแรงงานชั่วคราวหลังฤดูการเพาะปลูก ครัวเรือนเหล่านี้มีรายได้ที่เป็นเงินสดในระดับต่ำและไม่แน่นอน บ่อยครั้งที่รายได้จะไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายพื้นฐานที่จำเป็นของครัวเรือน ทำให้เกิดภาวะหนี้สินและติดอยู่ในวงจรของหนี้สิน (Barnaud et al., 2006) โดยในปี 2558 มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นหนี้ 76.67% ของจำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั้งภูมิภาค มากกว่าในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ส่วนจำนวนหนี้สินต่อครัวเรือนเพิ่มขึ้นจาก 60,078 บาทต่อครัวเรือนในปี 2550 เป็น 124,953 บาทต่อครัวเรือนในปี 2558 หรือเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าในเวลาเพียงแปดปี (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2560) ซึ่งปัญหาหนี้สินเป็นอีกเหตุผลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพลวัตความยากจนของเกษตรกรในภูมิภาค จากการตรวจสอบเอกสารที่ผ่านมาสามารถจำแนกปัจจัยที่ส่งผลให้ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตกอยู่ในความยากจนเรื้อรังได้ 5 ด้าน ได้แก่

1. ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมและโครงสร้างประชากรของครัวเรือน ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือน สัดส่วนของสมาชิกในวัยกำลังแรงงาน การประกอบอาชีพ
2. การถือครองสินทรัพย์ทุนและที่ดินต่างๆ เช่น ทุนมนุษย์ ขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าว สัดส่วนพื้นที่ชลประทาน การถือครองสินทรัพย์ในภาคเกษตรและนอกภาคการเกษตร
3. ปัจจัยที่เกิดจากสิ่งที่ไม่ได้คาดหวังหรือการเกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ ในครัวเรือน เช่น การเจ็บไข้ อุบัติเหตุ และการเสียชีวิตของหัวหน้าครัวเรือน
4. ปัจจัยในเชิงวัฏจักรชีวิตและลักษณะประชากรในครัวเรือน ได้แก่ จำนวนสมาชิกที่อยู่ในวัยพึ่งพิง การเปลี่ยนแปลงหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง
5. ด้านภาระหนี้สิน เช่น จำนวนหนี้สิน สัดส่วนหนี้สินต่อรายได้ สัดส่วนหนี้สินต่อสินทรัพย์ และระยะเวลาของการมีหนี้สิน

จากงานวิจัยที่ผ่านมามีข้อเสนอแนะในการจัดการปัญหาความยากจนที่หลากหลาย เช่น งานวิจัยของ Rigg (1998) ที่พบว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจนอกภาคการเกษตร ช่วยเพิ่มรายได้ครัวเรือนเกษตรกรในชนบทและลดปัญหาความยากจนได้ ในขณะที่ Moore and Donaldson (2016) ระบุว่า การผลิตข้าวอินทรีย์ การประกอบอาชีพหัตถกรรมเป็นอาชีพเสริม และการส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่ชนบทส่งผลให้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรรายย่อยในจังหวัดสุรินทร์ลดลง นอกจากนี้มีงานวิจัยหลายเรื่องที่จะระบุว่า การพัฒนาระดับการศึกษาหรือคุณภาพการศึกษาของเกษตรกรหรือลูกหลานของเกษตรกรส่งผลให้ลดปัญหาความยากจนของประชากรได้ (Krongkaew, 2006.; Tangchuang, 2011; อานันท์ชนก, 2554) ซึ่งจะเห็นว่าการแก้ไขปัญหา

ความยากจนของประชากรแต่ละกลุ่มมีมิติการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกัน ดังนั้นรัฐบาลควรใช้นโยบายการจัดการความยากจนที่แตกต่างกันตามกลุ่มความยากจนแต่ละประเภทซึ่งมีมิติของสาเหตุความยากจนและลักษณะความยากจนแตกต่างกัน ซึ่งการแก้ไขปัญหาความยากจนเรื้อรังต้องมุ่งเน้นการยกระดับความเป็นอยู่ของกลุ่มครัวเรือนที่ตกอยู่ในวงจรความยากจนให้สามารถออกจากความยากจนได้นอกจากนั้นต้องใช้นโยบายเพื่อป้องกันไม่ให้อีกกลุ่มครัวเรือนที่ไม่ยากจนต้องเข้าสู่ความยากจนได้ในอนาคต จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะส่งผลกระทบกับคนจนที่ยากจนหรือมีความเปราะบางต่อความยากจนมากกว่าคนที่มีฐานะหรือมีความมั่นคงด้านรายได้

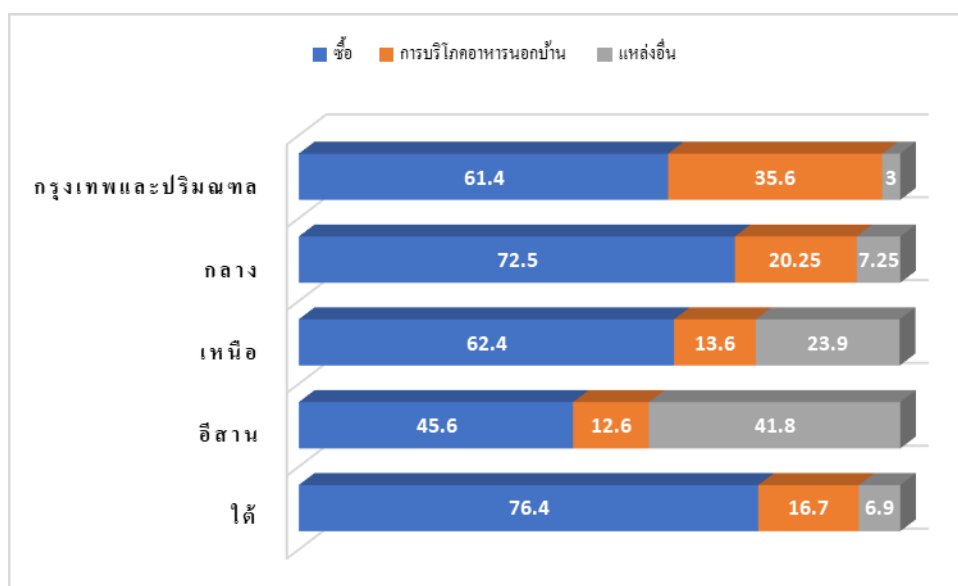
2.3 ความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรและปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความมั่นคงทางอาหาร

ความไม่มั่นคงทางอาหาร เป็นสถานการณ์ที่ผู้คนไม่สามารถเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยและมีคุณค่าทางโภชนาการอย่างเพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตและการดำรงชีวิตประจำวันหรือการมีสุขภาพดี อาจเกิดจากความไม่พร้อมของแหล่งอาหาร กำลังซื้อไม่เพียงพอ หรือการกระจายอาหารที่ไม่เหมาะสม ความไม่มั่นคงด้านอาหารอาจเกิดขึ้นได้ทั้งความไม่มั่นคงตามฤดูกาลหรือชั่วคราว ในขณะที่ ความมั่นคงทางอาหาร หมายถึงสถานการณ์ที่ทุกคนในสังคมสามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการ มีความหลากหลายของประเภทอาหารที่ได้รับ ปริมาณอาหารที่เข้าถึงเหมาะสมกับความต้องการด้านโภชนาการ และความต้องการสารอาหารสำหรับการดำเนินชีวิตประจำวันและการมีสุขภาพดี (FAO, 2012) ซึ่งองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้แบ่งความหมายด้านความมั่นคงออกเป็น 4 มิติ คือ (ศจินทร์, 2552)

- ความพอเพียง (availability) ของปริมาณอาหาร ที่อาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศ หรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือด้านอาหาร
- การเข้าถึง (access) ทรัพยากรที่พอเพียงของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ ทรัพยากรดังกล่าว หมายถึง ความสามารถของบุคคลที่จะกำหนดควบคุมกลุ่มสินค้าหนึ่งๆ ได้ภายใต้บริบททางกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ (รวมถึงสิทธิ ตามประเพณีเช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน)
- การใช้ประโยชน์ (utilization) ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ น้ำสะอาดและการรักษาสุขภาพและสุขอนามัยเพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการ ซึ่งความต้องการทาง กายภาพทั้งหมดได้รับการตอบสนอง โดยนัยยะนี้ความมั่นคงทางอาหาร จึงสัมพันธ์กับปัจจัยนำเข้าที่ไม่ใช่อาหารด้วย
- เสถียรภาพ (stability) ทางอาหาร ที่ประชาชน ครัวเรือนและบุคคลจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา ไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่สามารถเข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน เช่น วิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล ซึ่งในความหมายนี้ความมั่นคงทางอาหาร ครอบคลุมถึงมิติความพอเพียงและการเข้าถึงอาหารด้วย

สำหรับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย พบว่า ประเทศไทยไม่เพียงแต่เป็นผู้ส่งออกสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์อาหาร แต่ยังเป็น 1 ใน 10 ของประเทศซัพพลายเออร์รายใหญ่ในการค้าอาหารโลก แม้ว่าประเทศไทยจะสามารถผลิตอาหารได้เพียงพอต่อการบริโภคในประเทศ แต่ครัวเรือนที่เปราะบางบางส่วนยังมีความยากจนในการบริโภคไม่เพียงพอต่อระดับพลังงานขั้นต่ำที่ควรจะได้รับและระดับโภชนาการที่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ชนบท ซึ่งปัญหาของความยากจนทางด้านอาหารในประเทศไทยกระจุกตัวอยู่ในชนบทของภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกร ซึ่งมีการ

บริโภคอาหารมากกว่าครึ่งหนึ่งของผลผลิต อาหารที่ผลิตได้ นั่นคือผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการอาหารของครัวเรือนได้ ยิ่งไปกว่านั้น เกษตรกรที่มีรายได้น้อยและครัวเรือนเกษตรกรที่มีปัญหาความยากจน จะได้รับผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหารและความเสี่ยงต่อ การขาดสารอาหาร (Isvilanonda and Bunyasiri, 2007) ผลการศึกษาความมั่นคงทางอาหารในแง่โภชนาการของอาหาร พบว่า ครัวเรือนเกษตรกร 87% มีระดับโภชนาการทางอาหารไม่สมบูรณ์ โดยที่ 54% เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าว สิ่งที่น่าวิตกกังวลคือ ผลผลิตภาพของประเทศกำลังลดลง เพราะงบประมาณด้านการศึกษาวิจัยของประเทศ ไทยต่ำมากเพื่อเทียบกับผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) (0.2% ของ GDP) ผลผลิตข้าวต่อไร่ของประเทศ ไทยในปัจจุบันต่ำกว่าเวียดนาม ในขณะที่ผลการศึกษาเกี่ยวกับความมั่นคงของอาหารในชุมชนทั่วประเทศ พบว่าการพึ่งพิงอาหารจากตลาดมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้เมือง ในขณะที่ชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่ง อาหารธรรมชาติพึ่งพิงตนเองและธรรมชาติมากกว่า (ศยามล, 2557) ผลการศึกษาขององค์การอาหารและ เกษตรแห่งสหประชาชาติ ระบุว่า แหล่งอาหารจากการซื้อยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญที่สุดของประชากรใน ประเทศ แสดงให้เห็นว่าแม้ว่าระบบเศรษฐกิจและการตลาดสินค้าเกษตรของประเทศไทยยังมั่นคง แต่ก็ยังม ีความอ่อนไหวต่อความผันผวนของราคาสินค้าเกษตร โดยภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่มีอัตราส่วนของ แหล่งอาหารจากการซื้อต่ำที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคใต้ที่มากกว่า 70% ของ อาหารในภาคใต้มาจากแหล่งอาหารที่มาจากการซื้อ ในขณะที่ประชากรในชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่สามารถผลิตอาหารได้เอง (ภาพที่ 2.1)

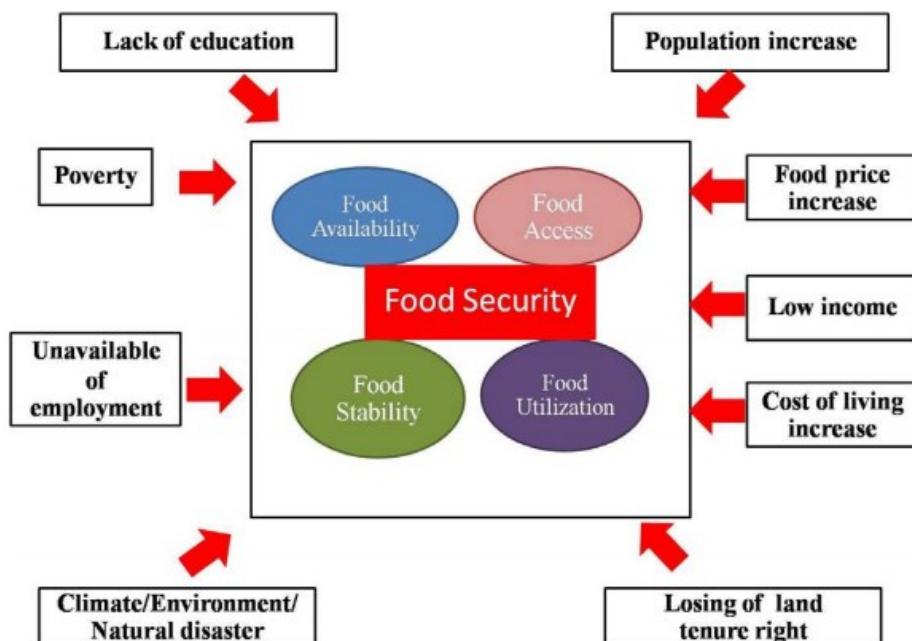

ภาพที่ 2.1 สัดส่วนของแหล่งพลังงานอาหารจากการบริโภค (Dietary energy consumption: DEC) ของประเทศไทยจำแนกตามภูมิภาค

ที่มา: FAO (2012)

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่ผ่านมา พบว่า มีหลายปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การเติบโตของประชากร การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ/ภัยพิบัติ/หรือภัยธรรมชาติ การขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการขาดแคลนน้ำ การเติบโตของรายได้ และแนวโน้มทางโภชนาการ และแนวโน้มในการจัดหาพลังงานและการค้าอาหารระดับโลก (Premanandh,

2011) ปัญหาความยากจน ระดับการศึกษาของประชากรต่ำ การเพิ่มขึ้นของราคาอาหาร การลดลงของรายได้ การเพิ่มขึ้นของต้นทุนในการดำรงชีวิต การสูญเสียที่ดินหรือกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ปัญหาความยากจน และปัญหาการว่างงานหรือการตกงาน (ภาพที่ 2.2) ดังเช่นกรณีการเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงินในปี 2551 ซึ่งวิกฤตการณ์ทางการเงินนี้ทำให้ความไม่มั่นคงทางอาหารในกลุ่มประชากรที่เปราะบางแอ่ง กลุ่มที่เสี่ยงต่อภาวะโภชนาการบกพร่องในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจมากที่สุดคือกลุ่มที่มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารเป็นจำนวนมาก ซึ่งกลุ่มประชากรที่มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารประมาณสองในสามของรายได้ครัวเรือน จะถูกกดดันให้ปรับเปลี่ยนการบริโภคไปในหมวดอาหารที่ราคาถูกและคุณค่าทางโภชนาการต่ำลงเนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจ ดังนั้นวิกฤตการณ์ทางการเงินจึงทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นต่อครัวเรือนเปราะบางที่มีรายได้ต่ำและมีภาวะโภชนาการและสุขภาพที่ไม่ดี (Mireya et al., 2015) สถานการณ์เหล่านี้ผู้ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจะเป็นกลุ่มที่ยากจนและเปราะบางที่สุดของประชากร ประเทศที่มีการระบาดเป็นระยะเวลานานและระบบสาธารณสุขไม่มั่นคงและระบบสาธารณสุขไม่ดีพอก็จะทำให้ผลกระทบเกิดขึ้นมากยิ่งขึ้น ซึ่งสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจเป็นวงกว้างและคาดว่าจะกระทบกับระดับความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนที่มีรายได้น้อยและมีรายได้ไม่แน่นอนโดยเฉพาะเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีระดับความเปราะบางต่อความยากจนและความมั่นคงทางอาหารสูงกว่าในพื้นที่อื่น ดังนั้นประเด็นด้านผลกระทบของสถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ต่อการบริโภคอาหารจึงเป็นหนึ่งในสมมติฐานที่จะต้องหาคำตอบในงานวิจัยครั้งนี้

ภาพที่ 2.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน

ที่มา: นามสุดา (2558)

2.4 วิฤตเศรษฐกิจกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน

จากที่ได้กล่าวมาแล้วว่า 85% ของพื้นที่ปลูกข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นการปลูกข้าวนอกเขตชลประทานที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การปลูกข้าวทำได้เพียงหนึ่งครั้งต่อปีและผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ต่ำ ซึ่งเป็นผลมาจากการถือครองที่ดินขนาดเล็ก ดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย ความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ ความไม่แน่นอนของปริมาณน้ำฝน และสภาพแวดล้อมในการผลิตที่ไม่เหมาะสม รายได้ที่เป็นเงินสดจากการปลูกข้าวไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวันส่งผลให้ครัวเรือนในภูมิภาคนี้ประสบกับปัญหายากจน ความแตกต่างทางรายได้ระหว่างเขตชนบทกับเมืองนำไปสู่การอพยพแรงงานขนาดใหญ่ ดังนั้น แรงงานในครัวเรือนชาวนาที่ยากจนเหล่านี้มีการอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองใหญ่หรือเมืองอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ หรือเมืองอุตสาหกรรมและท่องเที่ยวอื่นๆ ซึ่งพบว่ามากกว่าหนึ่งในสามของแรงงานอพยพทั้งหมดกว่าสองล้านคนมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Santiphop, 2000) ในปี 2529 มีครัวเรือนหนึ่งในสี่ของครัวเรือนทั้งหมดในชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะต้องมีแรงงานอพยพย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่อย่างน้อยหนึ่งคน ซึ่งสัดส่วนนี้เพิ่มขึ้นเป็น 35% ในปี 2525 และเพิ่มขึ้นเป็น 50% ในปี 2550 (Grandstaff et al., 2008) ในขณะที่ยารูปแบบของการอพยพแรงงานแบ่งเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) การอพยพแรงงานชั่วคราวหรือการอพยพตามฤดูกาล เป็นการอพยพไปทำงานนอกภาคการเกษตรในพื้นที่จังหวัดอื่นหลังจากช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว (ธันวาคม-พฤษภาคม) ส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานก่อสร้างหรือแม่บ้านในกรุงเทพฯ หรือแรงงานเกษตรในภาคอื่น เช่น แรงงานตัดอ้อยในภาคกลาง หรือแรงงานกรีดยางในภาคใต้ เป็นต้น โดยทั่วไปแรงงานที่อพยพตามฤดูกาลจะกลับมาเพื่อเป็นแรงงานในการเพาะปลูกข้าวของครัวเรือนในช่วงการหว่านข้าวหรือปักดำ (กรกฎาคม-สิงหาคม) และช่วงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว (พฤศจิกายน-ธันวาคม) 2) การอพยพย้ายถิ่นถาวร แรงงานส่วนใหญ่ที่อพยพย้ายถิ่นแบบถาวรส่วนใหญ่เป็นแรงงานหนุ่มสาว ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้ไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการเพาะปลูกข้าวของครัวเรือน แต่ส่งรายได้จากเงินส่งกลับมาให้สมาชิกในครัวเรือนในบ้านเกิด ซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งจะนำไปใช้เพื่อจ้างแรงงานในการปลูกข้าว (Naivinit et al., 2010) จากผลการศึกษาของ Rindfuss et al. (2012) ระบุว่า 57% แรงงานอพยพส่งเงินกลับให้ครอบครัวที่บ้านเกิดในรูปเงินสด ในขณะที่ 39% ส่งกลับในรูปของสิ่งของ (in-kind goods) ซึ่งจากการสำรวจข้อมูลรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า สัดส่วนรายได้จากเงินส่งกลับของครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้นจาก 3.8% ในปี 2524 เป็น 15.9% ในปี 2547 (Grandstaff et al. 2008) ในขณะที่ผลการสำรวจข้อมูลครัวเรือนในจังหวัดขอนแก่นพบว่าครัวเรือนตัวอย่างมากกว่า 50% ได้รับเงินส่งกลับจากลูกหลานที่อพยพไปทำงานต่างจังหวัด (Terry, 2017) ดังนั้นรายได้จากเงินส่งกลับจึงเป็นรายได้หลักที่สำคัญแหล่งหนึ่งของครัวเรือนที่อาจจะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ของวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ภัยธรรมชาติหรือแม้แต่การแพร่กระจายของโรคระบาด

สำหรับผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงที่ผ่านมา มีรายงานระบุว่า การเกิดวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ทำให้บริษัทธุรกิจนับหมื่นรายต้องปิดกิจการลง ส่งผลให้แรงงานไทยทั่วประเทศประมาณ 3 ล้านคน ต้องตกงาน ประชาชนขาดกำลังการซื้อเพราะขาดรายได้ ในขณะที่ราคาสินค้าอุปโภคบริโภค และค่าบริการสาธารณสุขเพิ่มสูงขึ้น ประชาชนบางรายต้องไร้ที่อยู่อาศัย ซึ่งทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเมืองต้องเดินทางอพยพกลับภูมิลำเนาไปประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีรายงานว่าแรงงานอพยพกว่าสองล้านคนต้องกลับบ้านเกิดเนื่องจากตกงาน (Kittiprapas, 2002) การเพิ่มขึ้นของอัตราการว่างงานและรายได้ที่ลดลงเนื่องจากวิกฤตการณ์ส่งผลให้เงินส่งกลับจากแรงงานในเขตเมืองลดลงส่งผลกระทบต่อรายได้ในชนบท สิ่งนี้สร้างแรงกดดันอย่างมากต่อครัวเรือนในชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ไม่มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยเงินส่งกลับจากลูกหลานที่เป็นแรงงานย้ายถิ่น จากการสำรวจของสถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งประเทศไทย ในปี 2541 พบว่าจำนวนเงิน

ส่งกลับลดลงมากถึง 90% ซึ่งการลดลงของเงินส่งกลับนี้ส่งผลกระทบมากที่สุด ในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเด็นนี้จึงสร้างแรงกดดันอย่างมากต่อครัวเรือนในชนบท ไม่เพียงแต่ในแง่ของการลดลงของรายได้นอกฟาร์ม แต่ยังต้องแบกรับภาระของสมาชิกในครัวเรือนที่ตกงานด้วย นอกจากนี้วิกฤตเศรษฐกิจในช่วงดังกล่าวที่ส่งผลให้ค่าเงินบาทอ่อนค่ายังส่งผลให้ต้นทุนสินค้าอุปโภคบริโภคและปัจจัยการผลิตทางการเกษตรสูงขึ้นส่งผลกระทบต่อครัวเรือนและชุมชนในภาพรวม (Petprasert and Yodkamolsart, 1998) ส่วนการปรับตัวของแรงงานเหล่านี้แตกต่างกันไปตามฐานทรัพยากร ทักษะเฉพาะตัว และเครือข่ายทางสังคม แรงงานที่คืนถิ่นบางส่วนต้องพึ่งพาทรัพยากรนอกภาคเกษตรแทนการใช้ทรัพยากรเกษตรเพียงอย่างเดียว แรงงานเหล่านี้หลายรายเปลี่ยนวิถีชีวิตจากภาคการเกษตรไปนานและไม่สามารถทำงานด้านการเกษตรได้อีกต่อไป ไม่ว่าจะเป็นฐานทรัพยากรการเกษตรเพียงพอหรือไม่ หากไม่มีวิกฤตเศรษฐกิจแรงงานกลุ่มนี้อาจไม่ได้กลับไปที่บ้านเกิด อย่างไรก็ตามหากการผลิตทางการเกษตรสามารถเชื่อมโยงได้ดีกับตลาดภายนอกได้ การเคลื่อนไหวสู่ภายนอกของผลิตภัณฑ์ด้านการเกษตรและการเคลื่อนย้ายของปัจจัยการผลิตมีประสิทธิภาพ ผลกำไรจากการผลิตอาจช่วยดึงแรงงานกลับไปยังพื้นที่ชนบทได้ในระดับหนึ่ง (Subhadhira, 2004)

สำหรับผลกระทบต่อ การเคลื่อนย้ายแรงงานจากวิกฤตการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปี 2554 พบว่า ในช่วงปี 2554-2555 สัดส่วนแรงงานในภาคการเกษตรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจาก 41.0% ในปี 2554 เป็น 42.1% ในปี 2555 ส่วนหนึ่งเป็นผลจากแรงงาน ที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตน้ำท่วมปี 2554 ทำให้แรงงานส่วนหนึ่งกลับเข้าสู่ภาคการเกษตร และตัดสินใจเลือก ที่จะทำงานอยู่ในภาคเกษตรต่อไป เนื่องจากเห็นว่าราคาเฉลี่ยของสินค้าเกษตรอยู่ในเกณฑ์ดี อย่างไรก็ตาม การเพิ่มขึ้นของแรงงานภาคเกษตรดังกล่าวยังไม่สามารถชี้ให้เห็นแนวโน้มในระยะยาวได้ชัดเจนมากนัก เนื่องจากราคาสินค้าเกษตรมีความไม่แน่นอนสูง ประกอบกับที่ผ่านมาราคาสินค้าเกษตรที่อยู่ในเกณฑ์ดีนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากนโยบายภาครัฐที่เข้ามาแทรกแซงราคา (กรวิทย์, 2556) อย่างไรก็ตามสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้แรงงานจากหลายภาคเศรษฐกิจทั้งอุตสาหกรรม ท่องเที่ยวและบริการตกงาน ส่วนหนึ่งของแรงงานเหล่านี้อาจเป็นแรงงานอพยพจากครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งโดยทั่วไปครัวเรือนในชนบทอาจได้รับผลกระทบจากวิกฤติน้อยกว่าครัวเรือนในเมือง ผลกระทบที่ครัวเรือนได้รับนั้นแตกต่างกันไปในแง่ของระดับผลกระทบซึ่งขึ้นอยู่กับทรัพยากรการเกษตรที่มีอยู่และการพึ่งพาทรัพยากรภายนอก แม้ว่าจะเป็นครัวเรือนที่ยากจน แต่ไม่ได้หมายความว่าผลกระทบจะรุนแรงกว่าครัวเรือนประเภทอื่นๆ ยิ่งกรณีของเกษตรกรที่สามารถพึ่งพาทรัพยากรในท้องถิ่นและเครือข่ายสังคมจะยิ่งได้รับผลกระทบน้อยลง หรือเมื่อถึงเวลาที่วิกฤตเกิดขึ้นอาจจะส่งผลเพียงเล็กน้อยหรือไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงอีกต่อไป ดังนั้น นโยบายและความช่วยเหลือต่อแรงงานที่อพยพกลับภูมิลำเนาอาจจะต้องมีความเฉพาะเจาะจงมากกว่าในด้านทรัพยากร ทักษะเครือข่ายทางสังคม และความสามารถในการปรับตัว

2.5 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศต่อภาคเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร

ในปัจจุบันสภาพภูมิอากาศโลกเปลี่ยนแปลงรุนแรงขึ้นและบ่อยครั้งขึ้น สะท้อนจากปรากฏการณ์เอลนีโญ (แล้ง) และลานีญา (น้ำท่วม) ที่เกิดถี่ขึ้น รวมถึงอุณหภูมิพื้นผิวโลกที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเร่งสูงขึ้นมากในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะช่วงปี 2558 - 2561 ซึ่งเป็นช่วงที่ภูมิอากาศโลกร้อนสูงสุดติดต่อกัน 4 ปี สำหรับปี 2561 เป็นปีที่โลกร้อนที่สุดเป็น อันดับ 4 นับตั้งแต่มีบันทึกอุณหภูมิโลกในปี 2423 ทั้งนี้ ความแปรปรวนจากสภาพอากาศที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยที่พึ่งพาสภาพอากาศค่อนข้างมาก (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2562ข) ทั้งนี้เกษตรกรที่ยากจนในประเทศกำลังพัฒนาจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลกมากที่สุด (Maskrey et al., 2007) เนื่องจาก

ประชากรกลุ่มนี้มีสภาพภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการผลิต มีสินทรัพย์จำกัด และพึ่งพาแหล่งรายได้ที่อ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ (World Bank, 2009)

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศที่เปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก เกิดภาวะความแห้งแล้งและน้ำท่วมรุนแรงบ่อยครั้งในช่วงที่ผ่านมา (Mahaarcha, 2019) โดยปริมาณน้ำฝนรายปีมีความแปรปรวนเพิ่มขึ้นในช่วง 10 ปีหลัง และอุณหภูมิสูงสุดและต่ำสุดเฉลี่ยในช่วง 2530-2551 สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง การแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศดังกล่าวนี้ส่งผลต่อทั้งปริมาณน้ำฝนสะสมรายปี จำนวนวันที่ฝนตก และรูปแบบการกระจายของฝนที่ตก ในช่วงปี 2550-2559 พบว่า ปริมาณน้ำรวมในเขื่อนขนาดใหญ่ทั่วประเทศมีแนวโน้มลดลง จากร้อยละ 83.91 ของความจุอ่างในปี 2550 มาเหลือเพียงร้อยละ 49.46 ของความจุอ่างเท่านั้น (มาฆะสิริ และ คณะ, 2561) สภาพอากาศที่แปรปรวนรุนแรงขึ้นในระยะหลังส่งผลให้ผลผลิตภาคเกษตรไทยเสียหายมาก จากอุทกภัยช่วงปลายปี 2554 ที่สร้างความเสียหายต่อผลผลิตข้าวนาปีในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง รวมถึงภัยแล้งที่รุนแรงและต่อเนื่องในช่วงปี 2558 - 2559 ซึ่งเป็นวิกฤตที่รุนแรงที่สุดในรอบ 20 ปี ซึ่งส่งผลให้ผลผลิตภาคเกษตรไทยหดตัวมากที่สุดในรอบ 10 ประกอบกับราคาสินค้าเกษตรตกต่ำในช่วงเวลาดังกล่าว ส่งผลให้รายได้เกษตรกรหดตัว เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนว่าสภาพอากาศที่ผันผวนรุนแรงส่งผลโดยตรงต่อผลผลิตทางการเกษตรและรายได้เกษตรกร (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2562ข) นอกจากนี้ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือมีฐานะยากจนอาจได้รับผลกระทบจากการเกิดภัยธรรมชาติมากกว่าครัวเรือนที่มีรายได้นอกภาคเกษตรหรือมีสมาชิกครัวเรือนไปทำงานนอกถิ่นฐานเดิม (ศศิวิทย์, 2560)

การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นการปรับตัวในระบบธรรมชาติหรือการปรับตัวของมนุษย์เพื่อตอบสนองต่อสภาพอากาศหรือผลกระทบที่เกิดขึ้นจริงหรือที่คาดการณ์ไว้ (IPCC, 2007) เกษตรกรไทยมักจะพัฒนากลยุทธ์การเผชิญปัญหาเพื่อปรับหรือลดผลกระทบด้านลบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในการทำเกษตร จากผลการศึกษาของ Mahaarcha (2019) ระบุว่า เกษตรกรกว่าร้อยละ 80 ใช้กลยุทธ์การปรับตัวอย่างน้อยหนึ่งกลยุทธ์เพื่อรับมือกับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ โดยมีกลยุทธ์การปรับตัวที่แตกต่างกันมากกว่า 82 รูปแบบ เนื่องจากความถี่ของปัญหาภัยแล้งในพื้นที่ศึกษา การใช้พันธุ์พืชที่ทนแล้งเป็นกลยุทธ์การปรับตัวที่เกษตรกรใช้มากที่สุด ในขณะที่การไถพรวนเป็นกลยุทธ์การปรับตัวที่เกษตรกรใช้น้อยที่สุด นอกจากนี้เกษตรกรที่อายุน้อยกว่า มีระดับการศึกษาสูงกว่า ครัวเรือนขนาดใหญ่ เกษตรกรที่เข้าถึงสินเชื่อ มีที่ดินขนาดเล็กกว่า และมีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมากกว่า มีแนวโน้มที่จะปรับกลยุทธ์การปรับตัวให้เข้ากับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศได้ดีกว่ากลุ่มอื่น ซึ่งการรับรู้ต่อผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของเกษตรกรจะสอดคล้องกับข้อมูลสภาพภูมิอากาศในช่วงเวลาสั้น ๆ เช่น รายงานการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิ หรือการลดลงของปริมาณน้ำฝน (Arunrat et al., 2017) โดย Suwanmaneepong et al. (2016) พบว่า ประมาณ 88% ของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษารับรู้การเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิ ในขณะที่ 76% ของผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้รูปแบบการกระจายตัวของฝนและปริมาณน้ำฝนที่ลดลง ซึ่งประสบการณ์การด้านการเกษตร รายได้จากฟาร์ม การฝึกอบรม ทูตทางสังคม และการสื่อสารจากภาครัฐ ทำให้การปรับตัวต่อสภาพภูมิอากาศมีประสิทธิภาพและเพิ่มความน่าจะเป็นของการปรับตัวของเกษตรกรได้มากขึ้น สำหรับเกษตรกรที่ไม่รับรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศแต่ปรับตัวนั้น ปัจจัยหลักที่ขับเคลื่อนความเชื่อและพฤติกรรมปรับตัวคือทุนทางสังคม เช่น อิทธิพลจากเพื่อนบ้าน กลุ่มเพื่อน หรือทัศนคติส่วนบุคคล (Arunrat et al., 2017).

2.6 ความเปราะบางต่อความยากจน

ความเปราะบางต่อความยากจน (vulnerability to poverty) หมายถึง ความน่าจะเป็นที่ครัวเรือนจะต่ำกว่าเส้นความยากจนหรือครัวเรือนยากจนจะยังคงอยู่ในความยากจน ซึ่งความเปราะบางเป็นมุมมองของการคาดการณ์คุณภาพชีวิตของครัวเรือนในอนาคต ในขณะที่ความยากจนเป็นสถานะปัจจุบันของคุณภาพชีวิตของครัวเรือน ดังนั้นการประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนคือ การประเมินว่าโอกาสที่ครัวเรือนจะตกอยู่ในภาวะความยากจนในอนาคตเป็นเท่าใด ครัวเรือนจะตกอยู่ในความยากจนด้านค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคหรือรายได้ (หรือรายได้) ในอนาคต ถ้าค่าใช้จ่ายใช้จ่าย (หรือรายได้) ของครัวเรือนต่ำกว่าเส้นความยากจน (Chandoewit, 2007) ความเปราะบางส่งผลกระทบต่อความกินดีอยู่ดีของครัวเรือน กล่าวอีกนัยหนึ่งความเปราะบางไม่ใช่เพียงสภาพปัจจุบันของครัวเรือน เช่น ระดับรายได้ การบริโภค สวัสดิการของครัวเรือน แต่ยังรวมถึงความสามารถในการป้องกัน จัดการและบรรเทาความเสี่ยงที่ครัวเรือนต้องเผชิญ ยิ่งไปกว่านั้น ความเปราะบางยังส่งผลกระทบต่อครัวเรือนในระยะยาว ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนที่ยากจนซึ่งจะเผชิญกับความเสี่ยงในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเลือกแหล่งรายได้ที่มีความมั่นคงและผลตอบแทนต่ำกว่าความพยายามในการลงทุน แม้ว่าจะมีกำไรโดยเฉลี่ยมากกว่าแต่ก็มีความไม่แน่นอนมากขึ้นเช่นกัน แม้ว่าจะเป็นทางเลือกที่สมเหตุสมผล แต่พฤติกรรมนี้อาจส่งผลให้ครัวเรือนตกอยู่ในกับดักความยากจนเนื่องจากไม่สามารถทำให้รายได้ของครัวเรือนเพิ่มขึ้นได้ (Klasen et al., 2013)

จากการศึกษาของ อัมมาร์ และคณะ (2549) ระบุว่า ครัวเรือนชนบทที่เปราะบางต่อเนื่องและซ้ำซากคือครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งหัวหน้าครัวเรือนไม่มีการศึกษาหรือจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น ไม่มีงานทำ หรือครัวเรือนที่มีสินทรัพย์ต่ำ โดยครัวเรือนส่วนใหญ่ในชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งผลจากสภาพอากาศที่แห้งแล้ง ขาดแหล่งน้ำชลประทาน ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ผลิตภาพทางการเกษตรในภูมิภาคต่ำ ส่งผลต่อระดับรายได้และความผันผวนของรายได้ครัวเรือน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วครัวเรือนที่มีรายได้สูงขึ้นจะมีความสามารถในการแบกรับความเสี่ยงได้มากขึ้น ดังนั้นเมื่อครัวเรือนประสบกับสิ่งที่เกิดขึ้นที่ไม่พึงประสงค์โดยไม่คาดคิด ย่อมจะทำให้ความสามารถในการแบกรับความเสี่ยงของครัวเรือนลดลง และทำให้ความน่าจะเป็นที่ครัวเรือนจะกลายมาเป็นครัวเรือนที่ยากจนเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย (Gloede et al., 2012) นอกจากนี้ ระดับการศึกษาและภาวะการว่างงานเป็นปัจจัยสำคัญที่กระทบต่อระดับความเปราะบางต่อความยากจน ซึ่งการว่างงานในชนบทเกิดขึ้นมากในกลุ่มคนรุ่นใหม่โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากวุฒิการศึกษาไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน นอกจากนี้ ปัญหาการขโมยพืชผลยังเป็นความเสี่ยงที่เกิดขึ้นกับเกษตรกร แม้ว่าคนทั่วไปอาจจะเห็นว่าการขโมยพืชผลไม่ได้ส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรมากนัก แต่หากเกิดขึ้นหลายครั้งก็จะส่งผลกระทบต่ออย่างมีนัยสำคัญได้ เนื่องจากขโมยไม่ได้ขโมยพืชผลทางการเกษตรเท่านั้น แต่ยังขโมยอุปกรณ์และเครื่องมือทางการเกษตร และทรัพย์สินอื่นๆ ในแปลงของเกษตรกร (Sricharoen, 2019)

ความเปราะบางต่อความยากจนเป็นรูปแบบของความเปราะบางอย่างหนึ่ง โดยมีแนวคิดในการวัดความเปราะบางดังกล่าวในหลากหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับลักษณะของข้อมูล ตลอดจนบริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ การเลือกใช้แนวคิดหรือวิธีการวัดความเปราะบางต่อความยากจนที่เหมาะสมนั้น ส่วนหนึ่งขึ้นกับลักษณะของข้อมูลที่มีอยู่ด้วย จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่ผ่านมาสามารถแบ่งแนวคิดการวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจน ได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กรอบแนวคิดการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework: SLA) ซึ่งนำเสนอครั้งแรกโดยฝ่ายพัฒนาระหว่างประเทศของรัฐบาลอังกฤษ (The UK Department for International Development: DFID) การวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับกลยุทธ์การจัดสรร

สินทรัพย์เพื่อการดำรงชีวิตในชนบทและค้นหาแนวทางการจัดการสินทรัพย์ที่เหมาะสมในการดำรงชีวิต โดยใช้หลักการวิเคราะห์องค์ประกอบของความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นเพื่อส่งเสริมความก้าวหน้าของการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน และลดความเปราะบางของครัวเรือน (DFID, 1999)

2. กรอบการวิจัยที่เน้นการศึกษาความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับสินทรัพย์ รายได้ การผลิตของครัวเรือน และการดำรงชีวิต ใน กรอบการวิเคราะห์ในด้านนี้จะรวมทรัพยากรต่าง ๆ แหล่งที่มาของรายได้ รูปแบบของการบริโภค และนโยบายที่เกี่ยวข้องกับครัวเรือนในชนบทเป็นระบบเดียว (Dercon, 2002).

3. การวิจัยที่มุ่งเน้นความสามารถในการจัดการภายในของครัวเรือน ซึ่งเกี่ยวข้องกับระดับความต้านทานต่อความเสี่ยง ความไม่มั่นคง และผลกระทบจากภัยพิบัติต่างๆ (Ellis and Bahiigwa, 2003; Ellis et al., 2003) เช่น การศึกษาความเปราะบางต่อความยากจนจากเหตุการณ์น้ำท่วมปี พ.ศ. 2554 ในประเทศไทย (ชาฮีดา และภัทรา, 2559) ซึ่งมุ่งเน้นการหาคำตอบถึงระดับความสามารถในการรองรับและจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติน้ำท่วมในระดับครัวเรือน ซึ่งผลการประเมินจะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายช่วยเหลือผู้ประสบภัยในแต่ละกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนแตกต่างกัน

จากแนวทางการวิเคราะห์ความเปราะบางทั้ง 3 กลุ่ม ที่กล่าวมาข้างต้น กรอบการวิจัยในกลุ่มที่ 3 ซึ่งมุ่งเน้นการประเมินความสามารถในการจัดการความเสี่ยงภายในครัวเรือน ได้มีการนำมาใช้อย่างแพร่หลายมากที่สุด เนื่องจากแนวคิดการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน (SLA) เป็นเป้าหมายที่สอดคล้องกันสำหรับการพัฒนาพื้นที่ชนบทและการบรรเทาความยากจนในประเทศกำลังพัฒนา (Cao et al., 2016) การศึกษาความเปราะบางต่อความยากจนได้มุ่งเน้นไปที่การวัดความเปราะบางต่อความยากจน และปัจจัยที่มีผลกระทบที่เกี่ยวข้อง ในการวัดค่าความเปราะบางต่อความยากจน นักวิชาการส่วนใหญ่ใช้การเปลี่ยนแปลงสวัสดิการและตัวแปรการบริโภคในครอบครัวเพื่อวัดความเสี่ยงและระดับความอ่อนไหว (Glewwe and Hall, 1998) ซึ่งการวัดค่าความเสี่ยงของครัวเรือนจะใช้ประมาณการการบริโภคในอนาคต และดัชนีชี้วัดความยากจนส่วนใหญ่จะใช้แบบจำลองของ The Foster-Greer-Thorbeck (FGT) โดยการประเมินความน่าจะเป็นที่ระดับรายได้หรือการบริโภคของครัวเรือนจะต่ำกว่าระดับความยากจนเป็นแนวทางที่นิยมใช้มากที่สุดในการประเมินความเปราะบางต่อความยากจน (McCulloch and Calandrino, 2003; Ligon and Schechter, 2004; Zhang and Wan, 2009) การวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจนในระดับมหภาคเน้นไปที่การประเมินผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม การปฏิรูปนโยบาย ความผันผวนของตลาด หรือความมั่นคงทางสังคม (Dercon, 2006) ในขณะที่การวิจัยในระดับจุลภาคหรือระดับครัวเรือน ส่วนใหญ่มุ่งเน้นการตรวจสอบขนาดและโครงสร้างของครอบครัว ลักษณะครัวเรือน การประกอบอาชีพ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน สภาพความเป็นอยู่ และโครงสร้างสินทรัพย์ของครัวเรือน (Chaudhuri, 2003; Kurosaki, 2006; Hossain, 2007) นอกจากนี้จะเป็นการศึกษาอิทธิพลของการเกิดภัยพิบัติธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์ ต่อระดับความเปราะบางต่อความยากจน (Zhang and Zhuang, 2011; ชนิกา และคณะ, 2557)

2.7 ผลกระทบทางสังคม

การประเมินผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA) เริ่มต้นประมาณปี 2513 โดยเป็นส่วนเสริมในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment: EIA) องค์การระดับโลก เช่น ธนาคารโลก และ สมาคมระหว่างประเทศเพื่อการประเมินผลกระทบ (International Association for Impact Assessment: IAIA) ได้ประกาศใช้แนวทางการประเมินผลกระทบทางสังคม เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติและจัดทำคู่มือประกอบการประเมินผลกระทบทางสังคมขึ้น โดยทั่วไปแล้วการ

ประเมินผลกระทบทางสังคม จะเป็นการพิจารณาผลกระทบของการดำเนินการที่อาจมีต่อระดับชุมชน ภูมิภาค และประเทศ ซึ่งช่วยในการวัดผลกระทบทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นจากผลลัพธ์ของโครงการลงทุน โดยวัตถุประสงค์หลักของทั้งการประเมินผลกระทบทางสังคม (SIA) และ การประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (EIA) คือการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมและระบบนิเวศที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น (Kamakia, 2015)

ในช่วงเริ่มต้นแนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคม ยังไม่ได้มีการใช้อย่างแพร่หลาย มีเพียงไม่กี่พื้นที่หรือมีบางองค์กรเท่านั้นที่นำแนวคิดนี้ไปใช้ในการประเมินผลกระทบของโครงการหรือนโยบายต่างๆ อย่างเป็นทางการ ในขณะที่การประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลายทั่วโลก (Parsons et al., 2019) ในช่วงแรกการประเมินผลกระทบทางสังคมพยายามดำเนินการตามแนวทางการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปมีการรับรู้มากขึ้นเรื่อย ๆ ว่าปัญหาทางสังคมมีความแตกต่างกันมากกับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ดังนั้น การประเมินผลกระทบทางสังคม จึงแยกตัวออกจากการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นสาขาการวิจัยและการปฏิบัติที่มุ่งเน้นการจัดการปัญหาสังคมในทุกระยะของโครงการ ปัจจุบันการประเมินผลกระทบทางสังคมเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการดำเนินโครงการหรือการวิเคราะห์ผลกระทบจากนโยบายทั้งในระดับประเทศและระดับสากล โดยเฉพาะอย่างยิ่งธนาคารและสถาบันการเงินระหว่างประเทศ (Vanclay, 2020) ผลกระทบทางสังคมแตกต่างจากผลกระทบทางกายภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเฉพาะเมื่อเริ่มมีการก่อสร้าง ในขณะที่ผลกระทบทางสังคมเกิดขึ้นทันทีที่มีข่าวลือเกี่ยวกับการดำเนินโครงการ ประชาชนจะมีความวิตกกังวล มีการเก็งกำไรและการฉวยโอกาสจากนายทุน ซึ่งสร้างผลกระทบทางสังคมให้กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียไม่ว่าโครงการจะดำเนินต่อไปหรือไม่ก็ตาม ความกลัวหรือการรับรู้ของผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถสร้างผลกระทบทางสังคมได้เช่นกัน เนื่องจากคนส่วนใหญ่จะปฏิบัติตามความกลัว ความเชื่อ และทัศนคติ ดังนั้นการรับรู้ผลกระทบจึงก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมจริงตามมา (Vanclay, 2012)

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในช่วงที่ผ่านมา พบว่า ในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาแนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคมมุ่งเน้นไปที่ปัจจัยการผลิตและผลผลิตขององค์กร ในขณะที่ปัจจุบันความซับซ้อนของวิธีการประเมินผลกระทบทางสังคมขึ้นอยู่กับผลลัพธ์ทางสังคมของแต่ละองค์กรหรือแต่ละโครงการมุ่งเน้น ซึ่งในยุคแรกๆ ของแนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคมส่วนใหญ่ที่มุ่งเน้นปัจจัยการผลิตและผลผลิตขององค์กร เพราะตัวแปรเหล่านี้อยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงขององค์กรที่ประเมินจึงเป็นตัวชี้วัดที่ดี ในขณะที่องค์กรประเภทอื่น ๆ เช่น องค์กรการกุศล หรือองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร จะประเมินผลกระทบทางสังคมโดยการตีกรอบและสร้างเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงผลกระทบทางสังคมจากโครงการ นอกจากนี้ การที่ผู้ประเมินเข้าใจเหตุผลหรือวัตถุประสงค์ของการประเมินผลกระทบทางสังคมจะนำไปสู่ความมีประสิทธิภาพในการประเมินมากขึ้น (Folger-Laronde, 2015) ซึ่งโดยทั่วไปแล้วกรอบการประเมินผลกระทบทางสังคมสามารถจำแนกได้ 8 มิติ ดังนี้

- 1) ความยุติธรรมทางสังคม (social justice) ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อระบุกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผลประโยชน์ในช่วงเริ่มต้นหรือระหว่างดำเนินการโครงการ หรือผลจากการดำเนินนโยบาย
- 2) ทรัพยากรทางวัฒนธรรม (cultural resources) เช่น แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ รวมทั้งสิ่งปลูกสร้างที่มีคุณค่าทางศาสนาและสุนทรียศาสตร์ที่อาจได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการหรือการเปลี่ยนแปลงนโยบาย
- 3) มุมมองทางจิตวิทยาและชุมชน (psychological and community perspectives) เป็นผลกระทบที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ซึ่งเชื่อมโยงกับชุมชนพฤติกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการวิเคราะห์ความเสี่ยงของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

4) ผลกระทบทางเศรษฐกิจ (economic impact) เช่น ผลกระทบของภาษีที่เพิ่มขึ้น ภาระหนี้สินของครัวเรือน

5) โอกาสของชุมชน (community prospects) เป็นมุมมองผลกระทบต่อสินค้าและบริการของชุมชน การสูญเสียโอกาส และผลกระทบด้านสุขภาพ

6) ประเด็นด้านแรงงาน (labour conditions) โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงการจ้างงาน เงื่อนไขการจ้างงาน และความเคลื่อนไหวของการลงทุนในอุตสาหกรรมใหม่และอุตสาหกรรมที่มีอยู่

7) การเปลี่ยนแปลงทางประชากร (demographic changes) เนื่องจากการพัฒนาทำให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานและการโยกย้ายเข้า – ออกของประชากร เพื่อเข้าถึงแหล่งที่อยู่ปลอดภัย เพื่อเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาข้อจำกัดอื่นๆ ของประชากร โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทห่างไกล

8) บริการทางสังคม (social services) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน เช่น การศึกษาพลังงาน ถนน น้ำ และสิ่งอำนวยความสะดวกทางการแพทย์ เป็นต้น

สำหรับการประเมินผลกระทบทางสังคมในประเทศไทยส่วนใหญ่จะเป็นการดำเนินการภายใต้การประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการดำเนินโครงการหรือนโยบาย ต่างๆ เช่น การประเมินผลกระทบทางสังคมจากโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้า หรือ การประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมของโครงการก่อสร้างถนน เชื้อน ท่าเรือน้ำลึก หรือโครงการพัฒนาในลักษณะอื่นๆ ซึ่งจะมีส่วนของการประเมินผลกระทบทางสังคมรวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม การประเมินผลกระทบทางสังคมโดยตรง มีการศึกษาในหลายมิติ ทั้งการศึกษาผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากวิกฤตการณ์เศรษฐกิจ จากการดำเนินนโยบายด้านการพัฒนาการท่องเที่ยว อุตสาหกรรม การจัดการสวัสดิการสังคม โครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ โครงการด้านการพัฒนาเยาวชน หรือนโยบายด้านการพัฒนาทางเกษตร รวมทั้งการประเมินผลกระทบทางสังคมจากเหตุการณ์ภัยพิบัติต่างๆ ซึ่งโครงการพัฒนาหรือการใช้นโยบายในการพัฒนาเพื่อให้เศรษฐกิจเติบโต ลดปัญหาความยากจน และสร้างการจ้างงานนั้น ไม่ได้มีผลในแง่บวกต่อประชากรทุกกลุ่มในสังคม แต่ในหลายครั้งการดำเนินนโยบายดังกล่าวอาจจะไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิต การดำเนินชีวิต ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และสังคม หรือผลกระทบทางสังคมอื่นๆ ตามมา จากการศึกษาของ สุริชัย (2543) ระบุว่า โครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น ผลกระทบระยะแรก คือการซื้อขายที่ดินและการเปลี่ยนมือของกรรมสิทธิ์ที่ดินมีมาก พื้นที่สีเขียวถูกทำลาย สภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านไม่แตกต่างจากที่ผ่านมามากนักแต่ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชนเริ่มแตกต่างกันมากขึ้น เริ่มมีผลกระทบต่อสังคมท้องถิ่นโดยผ่านผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม ป่าชายเลนถูกบุกรุก น้ำเสียและของเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นและส่งกลิ่นรุนแรง น้ำฝนไม่สามารถบริโภคได้ สิ่งแวดล้อมในบริเวณชุมชนเริ่มเลวลง สุขลักษณะไม่ดี นอกจากนี้เกิดการอพยพเข้ามาของแรงงานจากต่างถิ่น โดยเฉพาะแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเข้ามาทำงานก่อสร้างในพื้นที่ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ซึ่งแม้ว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการจ้างงานแต่ส่งผลกระทบทางสังคมต่อชุมชนท้องถิ่น ในขณะที่การศึกษาผลกระทบทางสังคมจากวิกฤตเศรษฐกิจและภัยพิบัติทางธรรมชาติ ชี้ให้เห็นว่าสังคมหรือชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบทางลบจากเหตุการณ์ดังกล่าว ทั้งในแง่ของการจ้างงาน การสูญเสียรายได้ หรือผลกระทบทางจิตใจจากการสูญเสียสมาชิกในครัวเรือน (อมรา, 2543; เดช, 2551)

2.8 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.8.1 การตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร

ระบบการผลิตทางการเกษตรกำลังเผชิญกับความท้าทายใหม่เนื่องจากสภาพแวดล้อมของโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เป็นที่มาของความเสี่ยงและความไม่แน่นอน ซึ่งประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมาไม่เพียงพอที่จะประเมินโอกาสของเหตุการณ์เชิงลบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ประเด็นความเสี่ยงด้านเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นความเสี่ยงด้านการผลิตที่เกิดจากสภาพภูมิอากาศและศัตรูพืช ความเสี่ยงด้านตลาดที่ส่งผลกระทบต่อราคาปัจจัยการผลิตและราคาผลผลิต และความเสี่ยงด้านสถาบันหรือกฎระเบียบด้านการเกษตร สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (Hardaker, 2004) หรืออาจเผชิญกับความไม่แน่นอนเนื่องจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ยาก เช่น ปัญหาด้านแรงงาน ความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศที่รุนแรง ซึ่งเพิ่มความซับซ้อนในการผลิตสินค้าเกษตร (Darnhofer et al., 2010; Dury, 2011) ดังนั้น การปรับตัวจึงเป็นกระบวนการตอบสนองหรือการดำเนินการเชิงรุกของเกษตรกรต่อความเสี่ยง ซึ่งรูปแบบการปรับตัวขึ้นอยู่กับทรัพยากรและความคาดหวังของเกษตรกรแต่ละราย การวิจัยในช่วงที่ผ่านมาความพยายามในการสร้างแบบจำลองขั้นตอนการตัดสินใจของเกษตรกร การตัดสินใจในการปรับตัวระดับใดระดับหนึ่งไม่เพียงแต่จะส่งผลต่อการเตรียมความพร้อมของทรัพยากรและรูปแบบของกิจกรรมที่ใช้ในระยะสั้น เช่น ความพร้อมของแรงงาน การจัดสรรเครื่องจักรกลการเกษตร การจัดการระบบชลประทานหรือการบริหารจัดการน้ำ แต่ยัง นำไปสู่การพิจารณาการตัดสินใจระยะยาว โดยเฉพาะการปรับระบบการปลูกพืช (Robert, 2020)

สำหรับแนวคิดหลักเกี่ยวกับการตัดสินใจในการจัดการฟาร์ม มี 2 แนวคิด คือ 1) แบบจำลองด้านเศรษฐศาสตร์ชีวภาพ (bio-economic models) และ 2) แบบจำลองการตัดสินใจทางชีวภาพ (bio-decision models) แบบจำลองด้านเศรษฐศาสตร์ชีวภาพ เป็นแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์เกษตรทั่วไปที่มีความสนใจในการวิเคราะห์การตัดสินใจเชิงกลยุทธ์แบบปีต่อปีของเกษตรกร กลยุทธ์การตัดสินใจในระยะยาว (เช่น การลงทุน และการเลือกเทคนิคการผลิต) ในทางตรงกันข้ามนักวิจัยด้านเกษตรศาสตร์จะให้ความสำคัญกับรูปแบบการจัดการฟาร์มแบบวันต่อวัน ซึ่งความแตกต่างของระดับเวลานั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์เฉพาะของเกษตรกรแต่ละครัวเรือน (Pearson et al., 2011)

1. แบบจำลองด้านเศรษฐศาสตร์ชีวภาพ (bio-economic models) นั้น ผสมผสานทั้งองค์ประกอบทางชีวภาพและเศรษฐกิจ วิธีการนี้สมการที่อธิบายการตัดสินใจในการจัดการทรัพยากรของเกษตรกรจะรวมทั้งสิ่งที่เป็นตัวแทนของปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่ได้จากกิจกรรมการเกษตร เป้าหมายหลักของการจัดการทรัพยากรฟาร์มคือการปรับปรุงประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจของระบบการทำฟาร์ม แบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ชีวภาพบ่งบอกถึงพฤติกรรมจัดการที่เหมาะสมที่จะนำมาใช้อธิบายการจัดการกิจกรรมการเกษตร การตัดสินใจในการจัดการฟาร์มส่วนใหญ่มีการกำหนดกระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรเป็นแบบหลายขั้นตอน (multistage decision-making process) ซึ่งการตัดสินใจของเกษตรกรมีลักษณะของการตัดสินใจเป็นขั้นตอนตามลำดับเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2. แบบจำลองการตัดสินใจทางชีวภาพ (bio-decision models) เริ่มปรากฏในช่วงประมาณ ปี 2513 แต่แบบจำลองนี้มีปัญหาในการถ่ายทอดผลการวิจัยสู่การปฏิบัติของเกษตรกร จึงมีการวิจัยเพื่อพัฒนาแบบจำลองนี้มาตามลำดับ ในแบบจำลองนี้จะใช้ข้อมูลจากการสังเกตการณ์ในฟาร์มของเกษตรกร และการศึกษาวิธีการจัดการของเกษตรกรส่วนใหญ่ ซึ่งผลการศึกษานี้จะแสดงให้เห็นว่าการวางแผนทางเทคนิคของเกษตรกรมีการวางแผนเพื่อนำไปสู่แนวคิดที่ใช้ในการปฏิบัติอย่างไร แบบจำลองการตัดสินใจทางชีวภาพ เป็นแบบจำลองที่อธิบายวิธีการจัดการฟาร์มที่เหมาะสมเพื่อนำมาใช้ในการตัดสินใจของเกษตรกร ซึ่งได้รับการ

ออกแบบเชิงรุกและปรับให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยแบบจำลองเหล่านี้ยังสามารถอธิบายพฤติกรรมตอบสนองของเกษตรกรต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้

Robert (2020) ระบุว่า รูปแบบที่เกษตรกรใช้ในการตัดสินใจปรับตัว มีประมาณ 3 รูปแบบ คือ

1. การสร้างแผนระยะยาว (long-term planning) เป็นกลยุทธ์การปรับตัวและการตัดสินใจของฟาร์มเพื่อสร้างแผนระยะยาวให้บรรลุเป้าหมายการผลิตของเกษตรกรซึ่งขึ้นอยู่กับทรัพยากรที่มีอยู่และโครงสร้างฟาร์ม แผนการปลูกพืชของฟาร์ม การใช้ที่ดินหรือการจัดสรรที่ดินสำหรับกิจกรรมทั้งหมดในฟาร์ม นอกจากนี้ยังรวมถึงการจัดการระบบการผลิตในระยะยาว การพิจารณาวางแผนการซื้ออุปกรณ์ และการปลูกพืชหมุนเวียน ซึ่งในระยะยาวเหตุการณ์ที่ไม่แน่นอน เช่น การเปลี่ยนแปลงของราคาผลผลิต การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการสูญเสียทรัพยากรอย่างฉับพลันนั้นอาจเกิดขึ้นได้ ดังนั้นเกษตรกรต้องเตรียมการเพื่อปรับแผนกลยุทธ์อย่างต่อเนื่องเช่นกัน

2. การปรับตัวและการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ (adaptation and tactic decisions) เป็นแนวทางการปรับตัวในแต่ละช่วงฤดูกาลการเพาะปลูก ซึ่งรวมถึงการทบทวนและปรับกลยุทธ์การซื้อขายของฟาร์ม การเปลี่ยนแปลงเทคนิคการจัดการฟาร์ม การปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชหรือปรับระบบการเพาะปลูก การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงและข้อมูลใหม่ที่ได้รับเกี่ยวกับบริบทการผลิต เช่น สภาพภูมิอากาศ โดยเป็นรูปแบบที่อธิบายความคาดหวังของเกษตรกรและขั้นตอนการตัดสินใจเพื่อปรับตัวให้เข้ากับความเสี่ยงที่มีอยู่ เช่น ปริมาณน้ำฝน ซึ่งกลยุทธ์การปรับตัวที่ใช้อาจจะดำเนินการโดยการปรับปรุงสูตรอาหารสัตว์ เพิ่มหรือลดขนาดฝูง การจัดสรรพื้นที่ทุ่งหญ้าอาหารสัตว์ การปรับโครงสร้างปศุสัตว์และแหล่งอาหารสัตว์ เป็นต้น จากการศึกษาของ Maatman et al. (2002) พบว่า เกษตรกรจะตัดสินใจหว่านข้าวในช่วงปลายฝนและการให้ความสำคัญกับการกำจัดวัชพืชอย่างจริงจังหลังจากการสังเกตปริมาณน้ำฝนครั้งที่สองในฤดูกาลเพาะปลูก นอกจากนี้เกษตรกรยังปรับระบบการปลูกพืชให้สามารถยืดหยุ่นได้เพื่อตอบสนองต่อความไม่แน่นอนของปริมาณน้ำฝน ในขณะที่เกษตรกรบางรายใช้พลาสติกในการจัดการฟาร์มเพื่อลดผลกระทบจากความแปรปรวนของสภาพอากาศ

3. การปรับตัวและการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์แบบมีขั้นตอน (sequential adaptation of strategic and tactical decisions) เป็นแบบจำลองเชิงพลวัตที่ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายในการตัดสินใจลงทุนทางการเกษตร จากปัญหาความแปรปรวนของสภาพอากาศ Reynaud (2009) ใช้แบบจำลองการปรับตัวและการตัดสินใจเชิงกลยุทธ์แบบมีขั้นตอน เพื่อวิเคราะห์การตัดสินใจในการลงทุนเกี่ยวกับอุปกรณ์ให้น้ำ ระบบชลประทาน และการเลือกระบบการปลูกพืชเพื่อเพิ่มกำไรของเกษตรกร เมื่อเผชิญกับความไม่แน่นอนในการจัดหาน้ำบาดาล ในขณะที่ Mosnier et al. (2009) ใช้แบบจำลองนี้วิเคราะห์รูปแบบการปรับตัวที่เหมาะสมของระบบการปลูกพืชและการให้อาหารสัตว์ในฤดูหนาว โดยใช้ข้อมูลระยะยาวโดยเฉพาะตัวแปรยอดขายสัตว์ในแต่ละเดือน ปริมาณน้ำฝน ราคาเนื้อสัตว์ และนโยบายทางการเกษตร เพื่อประเมินผลกระทบในระยะยาวของปัจจัยเหล่านี้ต่อรายได้ของฟาร์ม นอกจากนี้ Lescot et al. (2011) ได้ศึกษาขั้นตอนการตัดสินใจของเกษตรกรผู้ปลูกองุ่นเพื่อลงทุนในระบบการเพาะปลูกแบบแม่นยำ (precision farming) และการเลือกใช้รูปแบบการป้องกันศัตรูพืช โดยพิจารณาจากพารามิเตอร์ของสามตัวแปร ได้แก่ อัตราการระบาดของโรคแมลง งบกระแสเงินสดของฟาร์ม และศักยภาพของเครื่องมือเครื่องจักรในฟาร์ม โดยการตัดสินใจลงทุนในระบบการทำเกษตรแบบแม่นยำมีการพิจารณาลงทุนตามลำดับขั้นตอนเริ่มต้นจากการเลือกกลยุทธ์การป้องกันกำจัดโรคและแมลงศัตรูพืชที่เหมาะสมและให้รายได้สูงสุดแก่เกษตรกร ตามด้วยการ

พิจารณาการลงทุนในเครื่องมือและอุปกรณ์การเกษตรที่สอดคล้องกับรูปแบบการป้องกันกำจัดโรคและศัตรูพืชในระบบเกษตรแม่นยำที่เกษตรกรเลือกใช้

นอกจากนี้ มาฆะสีริ และคณะ (2561) ได้อ้างอิงแนวคิดความพอใจอย่างสุ่ม (Random Utility) ของ Varian (2010) มาใช้ในการวิเคราะห์การตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร โดยระบุว่ารูปแบบการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรขึ้นอยู่กับคุณลักษณะ (attribute) ที่กำหนดการปรับตัว โดยเกษตรกรมีความต้องการปรับตัวก็ต่อเมื่อคุณลักษณะที่กำหนดการปรับตัวให้ความพอใจสูงสุด ในรูปแบบฟังก์ชันอรรถประโยชน์ (utility function) คุณลักษณะที่กำหนดความพอใจของการปรับตัวสามารถวัดได้จาก 2 ตัวแปร คือ 1) ตัวแปรที่สามารถวัดค่าเชิงปริมาณได้แน่นอน (systematic utility) และ 2) ตัวแปรที่ไม่สามารถวัดค่าเชิงปริมาณได้แน่นอน (random utility) ดังนี้

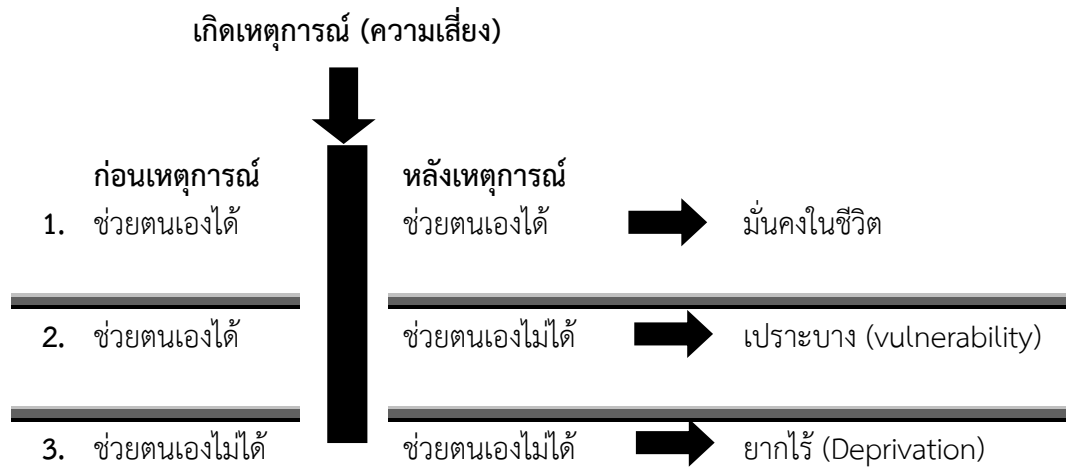
$$u_{im} = v_{im} + \varepsilon_{im} \quad (7)$$

โดยที่ u_{im} คือความพอใจที่ได้จากการปรับตัวในรูปแบบ m, v_{im} คือ ตัวแปรที่วัดค่าเชิงปริมาณได้ของการปรับตัวในรูปแบบ m, ε_{im} คือตัวแปรที่วัดค่าแน่นอนไม่ได้ของการปรับตัวในรูปแบบ m โดยที่สมการความพอใจนี้ต้องมีคุณสมบัติ independently and identically distributed และเมื่อเกษตรกรเลือกที่จะปรับตัวทางใดทางหนึ่งหรือหลายทางด้วยฟังก์ชันอรรถประโยชน์ ค่าทั้งสองจะเป็นตัวกำหนดการปรับตัวและรูปแบบการปรับตัว โดยที่การเปลี่ยนแปลงของ random utility ต่อการปรับตัวจะไม่เปลี่ยนแปลงพร้อมกันกับ systematic utility (Cameron and Trivedi, 2005)

2.8.2 ความเสี่ยงและความเปราะบาง

ความเสี่ยง (risk) หมายถึง เหตุการณ์ที่ไม่สามารถพยากรณ์ได้ว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ หรือเกิดขึ้นได้อย่างไร อย่างไรก็ตาม อาจมีแนวทางที่กำหนดความน่าจะเป็นที่จะเกิดเหตุการณ์ขึ้นล่วงหน้าได้กล่าวอีกนัยหนึ่งความเสี่ยงเป็นเรื่องของการพิจารณาเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ความเสี่ยงในเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งจะสิ้นสุดลงก็ต่อเมื่อเหตุการณ์จากความเสี่ยงนั้นได้เกิดขึ้นแล้วและมักจะมีผลลัพธ์ของเหตุการณ์เกิดขึ้นตามมา ความเสี่ยงจากเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งอาจไม่ส่งผลกระทบต่อคนทุกคนเหมือนกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าคนที่ไม่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์นั้นจะไม่มีความเสี่ยง คนที่มีความเสี่ยงทุกคนอาจไม่ได้รับผลกระทบจากความเสี่ยงนั้น ตัวอย่างเช่น ความเสี่ยงจากเหตุการณ์อุทกภัย คนทุกคนล้วนมีความเสี่ยงที่จะถูกรถชน แต่ความเสี่ยงจากการถูกรถชนจะส่งผลกระทบต่อเฉพาะผู้ที่ถูกรถชน (อัมมาร, 2549)

ความเปราะบาง (vulnerability) เป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์ เนื่องจากไม่ได้เตรียมการจัดการหรือไม่สามารถเตรียมการจัดการกับความเสี่ยงไว้ได้อย่างเพียงพอ ซึ่งความเปราะบางเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเสี่ยง เมื่อมีความเสี่ยงและเกิดเหตุการณ์ขึ้นบุคคลที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองหรือไม่สามารถจัดการกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้นั้นถือว่าเป็นบุคคลที่เปราะบาง ตัวอย่างเช่น บุคคลมีความเสี่ยงที่จะเจ็บป่วย ต่อมาบุคคลนั้นล้มป่วยลงและไม่มีเงินพอที่จะจ่ายค่ารักษาพยาบาล จึงส่งผลกระทบต่อฐานะความเป็นอยู่ของบุคคลนั้น ซึ่งในช่วงก่อนที่จะเจ็บป่วย บุคคลดังกล่าวอาจเป็นผู้มีฐานะและสามารถหาเลี้ยงตนเองหรือครอบครัวได้ บุคคลที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ภายหลังจากเหตุการณ์ จัดได้ว่าเป็นบุคคลที่มีความเปราะบาง ส่วนบุคคลใดที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ภายหลังจากเหตุการณ์ จัดได้ว่าบุคคลนั้นมีความมั่นคงในชีวิต (ภาพที่ 2.3) (อัมมาร, 2549)

ภาพที่ 2.3 การจำแนกกลุ่มคนเปราะบางและไม่เปราะบาง

ที่มา: ดัดแปลงจาก อัมมาร์ (2549)

ความเปราะบางเป็นมิติหนึ่งของภัยพิบัติที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สถาบันการเมือง และจิตวิทยา ที่กำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตและสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ โดยปัจจัยที่สัมพันธ์กับระดับความเปราะบางของครัวเรือน สามารถจำแนกได้ 6 ด้าน ดังนี้ (IMF, 2020)

1. ความยากจน (poverty) เป็นปัญหาสำคัญของประเทศกำลังพัฒนาซึ่งเกิดจากช่องว่างที่กว้างขึ้นระหว่างรายได้ของคนจนในชนบทและคนเมือง ทำให้เกิดความแตกต่างในมาตรฐานการดำรงชีวิตของประชากรสองกลุ่มนี้ สำหรับเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กและคุณภาพดินเสื่อมโทรม หรือประสบกับภัยพิบัติธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง ฝนทิ้งช่วง หรือน้ำท่วมบ่อยครั้ง ส่งผลให้ผลตอบแทนจากการปลูกพืชต่ำ รายได้ไม่แน่นอน และส่งผลต่อระดับความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน ดังนั้น คนจนในชนบทที่พึ่งพารายได้จากการทำเกษตรหรือกิจกรรมการเกษตรอื่น ๆ ที่ไม่มีเงินสำรอง จะได้รับผลกระทบจากความไม่แน่นอนของรายได้ดังกล่าว เกษตรกรกลุ่มนี้อาจไม่สามารถกลับมาทำเกษตรได้อีก หรืออาจจะรุนแรงถึงสูญเสียที่ดิน และตกอยู่ในวงจรของหนี้สิน ซึ่งมักจะต้องอพยพแรงงานไปทำงานในเมืองอุตสาหกรรมหรืออาชีพนอกภาคการเกษตร

2. การดำรงชีวิต (livelihoods) วิถีชีวิตที่สำคัญของชุมชนเกษตรกรในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในที่ราบลุ่มหรือพื้นที่เกษตรอาศัยน้ำฝนในชนบท ซึ่งประกอบกิจกรรมการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์และประมง อย่างไรก็ตามภัยพิบัติทั้งภัยแล้งและน้ำท่วมที่เกิดขึ้นเป็นประจำคุกคามความมั่นคงในการดำรงชีวิตของเกษตรกรเหล่านี้ เนื่องจากการสูญเสียผลผลิตทางการเกษตรหรือจำกัดการเข้าถึงตลาดผลผลิตหากไม่มีโครงสร้างพื้นฐานด้านการขนส่งที่เพียงพอ ยิ่งไปกว่านั้นคนจนที่ไม่มีที่ดินทำกินซึ่งรับจ้างแรงงานเกษตรกรอาจมีปัญหาในการหางานทำเพื่อหารายได้เลี้ยงชีพในช่วงภัยพิบัติดังกล่าว

3. ความเชื่อทางวัฒนธรรม (cultural beliefs) ความเชื่อทางวัฒนธรรมและทัศนคติบางอย่างทำให้เกิดความอ่อนแอของชุมชนในการป้องกันความเสี่ยงจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือการป้องกันการระบาดของโรค ในบางสังคมภัยธรรมชาติหรือการเกิดโรคระบาดถือเป็นการกระทำของพระเจ้าและไม่มีวิธีการปฏิบัติใดที่มนุษย์สามารถทำได้เพื่อป้องกันอันตรายจากการภัยพิบัติหรือการระบาดนั้น ทำให้สังคมขาดความเชื่อมั่นในความสามารถของระบบหรือภาครัฐในการจัดการความเสี่ยงหรืออาจต่อต้านมาตรการเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ

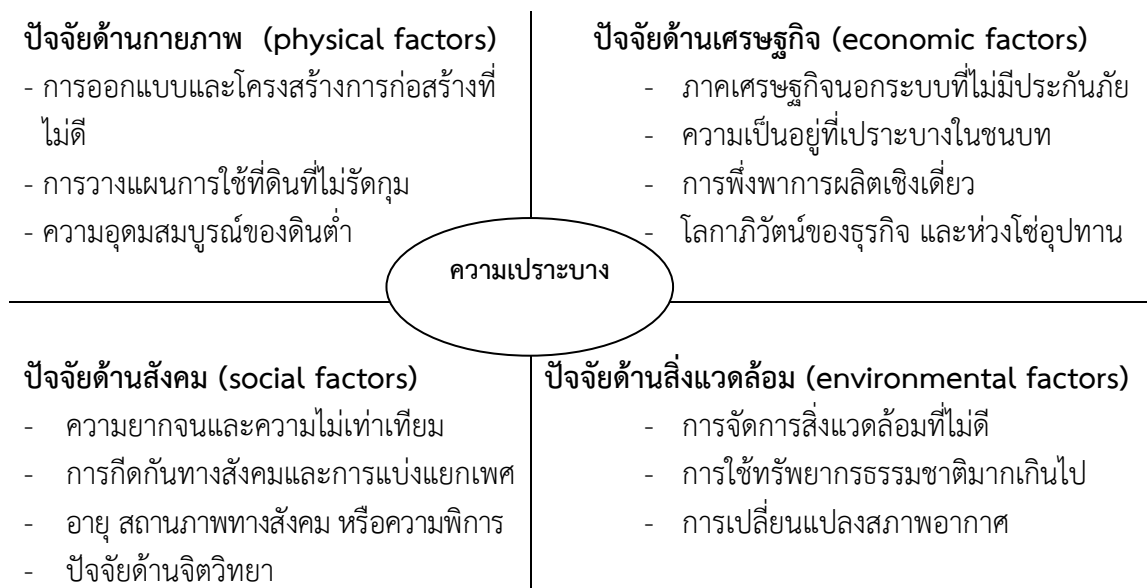
4. ความไม่เท่าเทียมกัน (equity) ความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายทรัพยากรหรือความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรสามารถนำไปสู่ความขัดแย้งและความไม่พอใจของประชากรหรือการเสื่อมของระบบสังคม เช่น การที่บุคคลได้รับการปฏิเสธสิทธิเสรีภาพในการเป็นสมาชิกของสมาคมหรือกลุ่มทางสังคม

การกีดกันการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการเตรียมความพร้อมและการวางแผนบรรเทาความเดือดร้อนจากภัยพิบัติต่างๆ หรือการกีดกันจากบริการพื้นฐานที่จำเป็น เป็นต้น

5. เพศ (gender) ในสังคมที่อำนาจการตัดสินใจขึ้นอยู่กับประชากรเพศชาย โดยไม่สนใจภูมิปัญญาและประสบการณ์ของเพศหญิง รวมถึงการปฏิเสธหรือการกำหนดข้อจำกัดในการเข้าถึงองค์ความรู้ และไม่เปิดโอกาสให้เพศหญิงได้พัฒนาขีดความสามารถที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต รูปแบบของสังคมในลักษณะดังกล่าวมีส่วนทำให้เพศหญิงมีความอ่อนแอทั้งในแง่ของความปลอดภัยส่วนบุคคล สุขภาพ ความกินดีอยู่ดี ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และการดำรงชีวิต

6. กลุ่มทางสังคมที่อ่อนแอกว่า (weaker social groups) ในสังคมประกอบด้วยกลุ่มทางสังคมที่หลากหลาย ซึ่งความต้องการของแต่ละกลุ่มก็แตกต่างกัน เด็ก ผู้หญิง ผู้สูงอายุ และผู้พิการ มีคุณสมบัติเฉพาะของกลุ่มที่อาจเพิ่มความอ่อนแอในสถานการณ์เฉพาะ เช่นระหว่างกาอพยพ การพักอาศัย การบรรเทาทุกข์ และกระบวนการฟื้นฟู

ความเปราะบางไม่ได้สัมพันธ์กับประเด็นความยากจนเท่านั้น แต่ความยากจนเป็นตัวขับเคลื่อนและเป็นผลจากความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ซึ่งแรงกดดันทางเศรษฐกิจทำให้ประชากรต้องอาศัยอยู่ในสถานที่และสภาพแวดล้อมที่ไม่ปลอดภัย (Wisner et al., 2004) ความยากจนและปัจจัยอีกหลายมิติทำให้เกิดความเปราะบางหรือความอ่อนแอต่อการรองรับหรือจัดการความเสี่ยงสำหรับประชากรบางกลุ่ม เช่น ผู้หญิง เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ หรือแรงงานพลัดถิ่น นอกจากนี้งานวิจัยที่ผ่านมายังระบุว่า การพัฒนาหรือการขยายตัวของเมืองที่มีการจัดการไม่ดีส่งผลให้ครัวเรือนในสังคมนั้นมีความเปราะบางมากขึ้นในหลายประเทศและภูมิภาคของโลก ดังนั้นจึงสามารถจำแนกปัจจัยสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อความเปราะบางของครัวเรือนได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ ปัจจัยด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม (ภาพที่ 2.4)

ภาพที่ 2.4 ปัจจัยสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อความเปราะบางของครัวเรือน

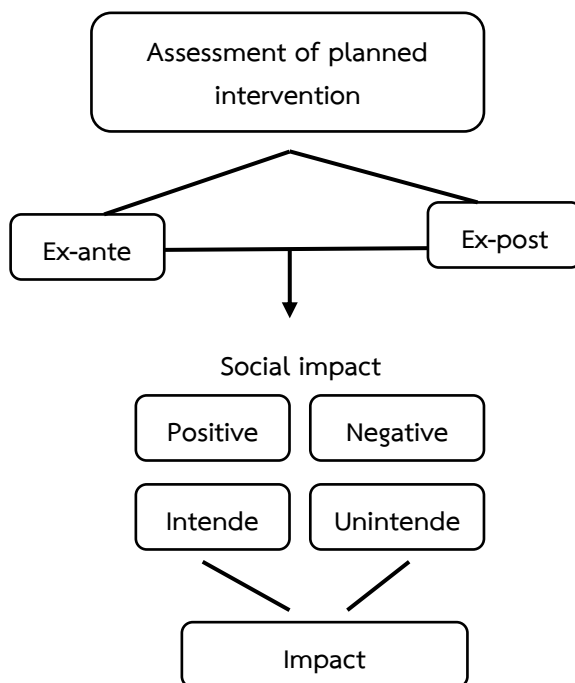
ที่มา: ดัดแปลงจาก UNDRR (2012)

2.8.3 แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคม (Social Impact Assessment: SIA)

การประเมินผลกระทบทางสังคม (SIA) เป็นกระบวนการในการวิเคราะห์ติดตามและจัดการผลกระทบทางสังคมที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจทั้งในเชิงบวกและเชิงลบของการดำเนินนโยบาย แผนงาน หรือโครงการ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมใด ๆ ที่เกิดจากการแทรกแซงของแผนงาน โครงการหรือ

นโยบายเหล่านั้น โดยวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมที่ยั่งยืนและเป็นธรรมยิ่งขึ้น ซึ่งการประเมินผลกระทบทางสังคมเป็นมากกว่าขั้นตอนการประเมินภายใต้กรอบการประเมินสิ่งแวดล้อม เนื่องจากผลกระทบทางสังคมนั้นมีขอบเขตกว้างกว่าการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (เช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร ปัญหาของแรงงาน ความมั่นคงทางการเงิน) กรอบการประเมินผลกระทบทางสังคม ควรจะครอบคลุมประเด็นการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เช่น วิธีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ชุมชน สิ่งแวดล้อมของครัวเรือน สุขภาพและความกินดีอยู่ดี สิทธิส่วนบุคคลและทรัพย์สิน ความเชื่อและแรงบันดาลใจ ระบบการเมืองและการปกครอง เป็นต้น (Vanclay, 2003)

Becker (2001) ให้คำนิยามของการประเมินผลกระทบทางสังคม (SIA) ไว้ว่าเป็นกระบวนการในการระบุผลลัพธ์ในอนาคตของการกระทำในปัจจุบันหรือโครงการที่เสนอ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุคคล องค์กร และระบบทางสังคม คำจำกัดความนี้บ่งบอกว่า โดยทั่วไปแล้ว SIA จะมีทั้งการประเมินหรือการคาดการณ์เหตุการณ์ในอนาคต (forward-looking, ex-ante) และ การประเมินผลของเหตุการณ์ในอดีตหรือสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว (ex-post assessment) ซึ่งเป้าหมายของ SIA มี 2 ด้าน คือ 1) ช่วยในการตัดสินใจโดยกำหนดต้นทุนและผลประโยชน์ทั้งหมดของโครงการหรือนโยบายที่เสนอ และ 2) ปรับปรุงการออกแบบและการบริหารนโยบายเพื่อลดข้อเสียและเพิ่มผลประโยชน์ วัตถุประสงค์หลักคือการช่วยเหลือผู้กำหนดนโยบายและผู้มีส่วนได้เสียในสังคมในการระบุเป้าหมายการพัฒนา นอกจากนี้ SIA จะทำให้มั่นใจว่าผลลัพธ์ในเชิงบวกจะได้รับการขยายให้ใหญ่ที่สุดและลดผลกระทบด้านลบให้เหลือน้อยที่สุด (Vanclay, 2003) SIA ใช้กับการประเมินผลกระทบทั้งก่อนและหลังการดำเนินนโยบายหรือโครงการ ซึ่งสิ่งสำคัญคือต้องมีการประเมินผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ รวมทั้งการประเมินผลกระทบที่ตั้งใจให้เกิดและไม่ตั้งใจด้วยเช่นกัน (Mahmoudi et al., 2013) ดังที่แสดงในภาพที่ 2.5

ภาพที่ 2.5 กรอบการประเมินผลกระทบทางสังคม

ที่มา: Mahmoudi et al. (2013)

Vanclay (1999) ได้ระบุเหตุผลหลักในการประเมินผลกระทบทางสังคม (SIA) ได้แก่ 1) SIA เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประชาธิปไตยที่สามารถช่วยเสริมสร้างความเสมอภาคและความโปร่งใสในการตัดสินใจ 2) SIA เป็นรูปแบบของการประเมินผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดจากการพัฒนาเพื่อให้แน่ใจว่าผลประโยชน์ในอนาคตจะมีค่ามากกว่าต้นทุนของโครงการที่เสนอ และ 3) การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้ SIA สามารถนำไปสู่การตัดสินใจที่ดีขึ้น เข้าถึงองค์ความรู้และพยานองค์ความรู้ท้องถิ่นได้มากขึ้น นอกจากนี้ ยังช่วยให้แง่มุมทางสังคมมีน้ำหนักต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น และการบูรณาการแนวทางการประเมินผลกระทบทางสังคมกับวิธีการประเมินอื่น ๆ จะทำให้การดำเนินโครงการหรือนโยบายต่างๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่นเดียวกับการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้ศึกษาเฉพาะผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เท่านั้น แต่ได้บูรณาการร่วมกับการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมต่อกลุ่มครัวเรือนเกษตรกรชาวนาที่เปราะบางต่อความยากจนในระดับที่แตกต่างกัน เพื่อให้ได้ผลการวิจัยตามกรอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้

ตัวแปรในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม

การกำหนดตัวแปรพื้นฐานในการประเมินผลกระทบทางสังคมสามารถทำได้หลายรูปแบบ แนวทางแรกที่ยกมาใช้ในการกำหนดหมวดหมู่ของตัวแปรตามกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม โดยแบ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคมออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ แรงงาน ชุมชนท้องถิ่น สังคม ผู้บริโภค และผู้ประกอบการในห่วงโซ่อุปทาน ซึ่งหมวดหมู่ของผลกระทบทางสังคมก็จะแตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นฐานและบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในแต่ละกลุ่ม ยกตัวอย่างเช่น ตัวแปรที่ใช้ในการประเมินผลกระทบทางสังคมในกลุ่มคนทำงาน (แรงงาน) ได้แก่ โอกาสในการเข้าถึงแหล่งงาน แรงกดดันจากการทำงาน ผลประโยชน์ทางสังคม ความมั่นคงทางสังคม สุขภาพและความปลอดภัย หรือชั่วโมงในการทำงาน เป็นต้น (ตารางที่ 2.1)

ตารางที่ 2.1 หมวดหมู่ของผลกระทบทางสังคมจำแนกตามกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	หมวดหมู่ของผลกระทบ
คนทำงาน (แรงงาน)	• เสรีภาพในการเข้าร่วมสมาคมและการต่อรอง • แรงงานเด็ก • ระดับเงินเดือนที่ยุติธรรม • ชั่วโมงทำงาน • การบังคับใช้แรงงาน • โอกาสที่เท่าเทียมกัน / การเลือกปฏิบัติ • สุขภาพและความปลอดภัย • ผลประโยชน์ทางสังคม / ประกันสังคม
ชุมชนท้องถิ่น	• การเข้าถึงทรัพยากรที่ใช้เป็นวัตถุดิบ • การเข้าถึงทรัพยากรในการผลิตสินค้าขั้นกลางหรือการแปรรูป • การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและการอพยพย้ายถิ่น • มรดกทางวัฒนธรรม • สภาพความเป็นอยู่ที่ปลอดภัยและการมีสุขภาพดี •

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	หมวดหมู่ของผลกระทบ
	● การเคารพสิทธิของประชากรในท้องถิ่น ● การมีส่วนร่วมของชุมชน ● การจ้างงานในท้องถิ่น ● สภาพความเป็นอยู่ที่ปลอดภัย
ผู้บริโภค	● สุขภาพและความปลอดภัย ● กลไกการตรวจสอบย้อนกลับและการส่งผ่านข้อมูล ● ความเป็นส่วนตัวของผู้บริโภค ● ความโปร่งใส ● ความรับผิดชอบต่อการหมดอายุของสินค้า
สังคม	● ความมุ่งมั่นของสาธารณชนต่อประเด็นความยั่งยืน ● การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ ● การป้องกันและบรรเทาความขัดแย้งของกลุ่มติดอาวุธ ● การพัฒนาเทคโนโลยี ● การทุจริตคอร์รัปชัน
ผู้ประกอบการในห่วงโซ่อุปทาน	● การแข่งขันที่เป็นธรรม ● การส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคม ● ความสัมพันธ์กับซัพพลายเออร์ ● การเคารพสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

ที่มา: ดัดแปลงจาก Kamakia (2015)

นอกจากนี้ยังสามารถกำหนดตัวแปรในการประเมินผลกระทบทางสังคมตามประเภทของผลกระทบ โดยกำหนดตัวแปรพื้นฐานที่ใช้ในการประเมินผลกระทบทางสังคมออกเป็น 5 ประเภทหลัก รวมทั้งหมด 26 ตัวแปรย่อย ทั้งนี้ในแต่ละโครงการหรือนโยบาย อาจจะมีตัวแปรที่มากกว่าหรือน้อยกว่า 26 ตัวแปรโดยพิจารณาจากนโยบายหรือโครงการพัฒนาของโครงการนั้นๆ ตัวแปรดังกล่าวทั้ง 5 ประเภทได้แก่ ผลกระทบต่อประชากรของประชาชน การจัดการชุมชนสถาบันหรือสังคม ความขัดแย้งเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นและผู้ที่มาใหม่ ผลกระทบในระดับส่วนตัวบุคคลและครอบครัว และ ความต้องการในโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน (เดช, 2553) โดยรายละเอียดของตัวแปรในแต่ละหมวด แสดงดังตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.2 ตัวแปรในการประเมินผลกระทบทางสังคมจำแนกตามประเภทของผลกระทบ

ประเภท	ลำดับ	ตัวแปร
1. ผลกระทบต่อประชากรของประชาชน	1	การเปลี่ยนแปลงประชากรที่ได้รับผลกระทบ เช่น ความหนาแน่นของประชากรในพื้นที่ที่รับผลกระทบ อัตราการอพยพเข้าออกของประชากร
	2	อัตราการอพยพเข้าและออกของแรงงาน
	3	การปรากฏของกลุ่มชั่วครั้งชั่วคราว เช่น การเกิดของแก๊งค์ยาบ้า แก๊งค์มอญรถ กลุ่มพนันโต๊ะบอล หรือกลุ่มค้ายาและกลุ่มสนับสนุน
	4	การจำแนกตัวบุคคลและครอบครัว
	5	ความแตกต่างในเรื่อง อายุ เพศ เชื้อชาติ และกลุ่มบุคคลที่เป็นส่วนประกอบ
2. การจัดการชุมชนสถาบันหรือสังคม	6	การประเมินเกี่ยวกับทัศนคติของชุมชน
	7	การประเมินส่วนได้ส่วนเสียในแต่ละกลุ่ม
	8	การประเมินการเปลี่ยนแปลงในขนาดและโครงสร้าง
	9	การประเมินการวางแผนและการกำหนดพื้นที่
	10	การประเมินความหลากหลายของอุตสาหกรรมหรือกิจกรรมก่อรายได้ของชุมชนอื่นๆ
	11	การประเมินความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม
	12	การประเมินการเปลี่ยนแปลงความเสมอภาคคนกลุ่มน้อย
	13	การประเมินการเปลี่ยนแปลงในการประกอบอาชีพ
3. ความขัดแย้งเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นและผู้ที่มาใหม่	14	การประเมินเกี่ยวกับการปรากฏตัวขององค์กร
	15	การประเมินการเกิดขึ้นของชนชั้นในสังคม
	16	การประเมินการเปลี่ยนแปลงในการค้าอุตสาหกรรม
	17	การประเมินการปรากฏตัวของผู้อาศัยแบบชั่วคราว
4. ผลกระทบในระดับส่วนตัวบุคคลและครอบครัว	18	การประเมินความแตกแยกในวิถีชีวิตประจำวัน
	19	การประเมินผลกระทบต่อความแตกต่างทางศาสนาหรือความเชื่อ
	20	การประเมินการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางครอบครัว
	21	การประเมินผลกระทบต่อเครือข่ายทางสังคม
	22	การประเมินผลกระทบต่อการดูแลเกี่ยวกับสาธารณสุข
	23	การประเมินการเปลี่ยนแปลงโอกาสและเวลาว่างจากการทำงาน
5. ความต้องการในโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน	24	การประเมินผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน
	25	การประเมินผลกระทบการได้สิทธิ์และสิทธิในการจัดการที่ดิน
	26	การประเมินผลกระทบในความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

ที่มา: เดช (2553)

สำหรับเครื่องมือและวิธีการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม มีหลากหลายรูปแบบ อย่างไรก็ตาม จุดเน้นของการประเมินในแต่ละเครื่องมือจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ทำให้การนำเครื่องมือประเมินเหล่านี้ไปใช้ต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและบริบทของโครงการ รวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องในการนำผลประเมินไปใช้ จากคู่มือของการประเมินผลกระทบทางสังคม โดย UNEP (2002) จำแนกเครื่องมือที่ใช้สำหรับการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ 1) เครื่องมือแบบวิเคราะห์ (analytical tools) 2) แนวทางการใช้ฐานของชุมชน (community-based methods) 3) การปรึกษาหารือ (consultation methods) 4) การสังเกตและสัมภาษณ์ (observation and interview tools) 5) การมีส่วนร่วม (participatory methods) และ 6) การประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshop-based methods) ดังนี้

1) เครื่องมือแบบวิเคราะห์ (analytical tools) เช่น

- การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder analysis) ถือเป็นจุดเริ่มต้นของ SIA และการทำงานแบบมีส่วนร่วม ผลการวิเคราะห์สามารถตอบคำถามเชิงกลยุทธ์ เช่น ใครคือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญ อะไรคือสิ่งที่พวกเขาสนใจในโครงการหรือนโยบาย กลุ่มคนเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างไรต่อการปฏิบัติการ โดยทั่วไปผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หมายถึง บุคคล ชุมชน หรือองค์การที่ให้ ความสนใจต่อผลการดำเนินการและกิจกรรมขององค์การ แผนงาน ซึ่งผลการดำเนินงานขององค์การและแผนงานนั้นสามารถส่งผลกระทบและผลตอบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยตัวอย่างของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ลูกค้า ผู้ส่งมอบ ผู้ถือหุ้น ผู้แทนจำหน่าย ชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ตัวแทนผู้บริโภค สื่อสารมวลชน หรือองค์การมูลนิธิที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NGOs)

- การวิเคราะห์มิติชายหญิง (gender analysis) มุ่งเน้นที่การทำความเข้าใจและนำเสนอความแตกต่างในบทบาทของเพศชายและหญิง กิจกรรม ความต้องการ และโอกาสในบริบทที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย บทบาทความรับผิดชอบ การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรและข้อจำกัด ซึ่งเน้นบทบาทและพฤติกรรมที่แตกต่างของชายและหญิง คุณลักษณะเหล่านี้แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรม ชนชั้น เชื้อชาติ รายได้ ระดับการศึกษา และเวลา

- การตรวจสอบข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data review) โดยทบทวนจากงานวิจัยหรือการศึกษาที่ดำเนินการก่อนหน้านี้เป็นวิธีที่ใช้ต้นทุนต่ำและง่ายต่อการจำกัดขอบเขตการประเมินทางสังคม นอกจากนี้ยังช่วยระบุผู้เชี่ยวชาญและสถาบันที่คุ้นเคยกับบริบทการพัฒนา เพื่อช่วยกำหนดกรอบงานที่เกี่ยวข้องและตัวแปรทางสังคมที่สำคัญล่วงหน้า

2) การใช้ฐานของชุมชน (community-based methods) หรือ การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) เป็นการศึกษาชุมชนที่คนภายในชุมชนเป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์เอง โดยผ่านกระบวนการเสวนากลุ่ม ซึ่งนักพัฒนาเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการแบ่งปันข้อมูลและทำการประเมินและแผนของตนเอง วัตถุประสงค์ของการศึกษาจะเน้นที่ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นและตัวคนที่เข้าร่วมในกระบวนการให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ และเพิ่มศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากยิ่งขึ้น ซึ่ง PRA มีกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อให้คนในท้องถิ่นสามารถทำงานร่วมกันเพื่อวางแผนการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน

3) แนวทางการปรึกษาหารือ (consultation methods) หรือ การประเมินผลประโยชน์ (beneficiary assessment : BA) เป็นวิธีการตรวจสอบที่เป็นระบบเกี่ยวกับการรับรู้ของผู้รับผลประโยชน์และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อให้มั่นใจว่าข้อกังวลหรือปัญหาของพวกเขาได้รับการพิจารณาและรวมเข้าไว้ในการกำหนดโครงการและนโยบาย วัตถุประสงค์คือเพื่อรับฟังอย่างเป็นระบบซึ่ง "ให้โอกาส" แก่ผู้รับผลประโยชน์ที่ยากไร้และเข้าถึงยากโดยเน้นข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมของผู้รับผลประโยชน์

4) การสังเกตและสัมภาษณ์ (observation and interview tools) มีหลายรูปแบบที่นิยมใช้ เช่น

- การสังเกต (observation) นับเป็นกระบวนการแรกหรือเครื่องมือเบื้องต้นของผู้ศึกษาเพื่อรวบรวมข้อมูลจากการวิจัยภาคสนาม โดยการสังเกตเป็นการเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาอย่างใกล้ชิดเพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดการศึกษอย่างเป็นระบบ การสังเกตมีอยู่ 2 รูปแบบคือ แบบที่ 1 การสังเกตแบบมีโครงสร้าง (structure observation) โดยผู้ศึกษาทราบวัตถุประสงค์ของการสังเกตจึงมีการเตรียมการสังเกต เช่น ประเด็น หัวข้อ คำโคร่ง ว่างล่วงหน้า สำหรับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือการที่ผู้ศึกษาพยายามเข้าไปในพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ให้เกิดความคุ้นเคย เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์และสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์และสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น บางครั้งในการสังเกตแบบมีส่วนร่วมผู้ศึกษาสามารถสังเกตและได้มาซึ่งข้อค้นพบในลักษณะที่ไม่ได้เตรียมการว่างล่วงหน้า เนื่องจากเป็นการศึกษาพฤติกรรมจริงตามธรรมชาติของบุคคลนั้นๆ ซึ่ง แบบที่ 2 นี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นการสังเกตแบบไม่มีโครงสร้าง (unstructured observation)

- การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structured interviews) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการกำหนดคำถามเฉพาะเจาะจงและชัดเจน โดยผู้ถูกสัมภาษณ์แต่ละคนได้รับชุดคำถามชุดเดียวกัน เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบคำตอบของแต่ละคนได้ ซึ่งการสัมภาษณ์ประเภทนี้ทำให้สามารถที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลได้ครบถ้วนตรงตามประเด็นที่นักวิจัยต้องการศึกษา และผู้ถูกสัมภาษณ์เข้าใจคำถามได้ง่าย

- การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (unstructured interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่มีความยืดหยุ่นสูง เป็นการเปิดกว้าง และไม่เป็นทางการมากนัก ผู้สัมภาษณ์จะถามเรื่องใดก่อนหรือหลังก็ได้ รวมทั้งไม่จำเป็นต้องถามคำถามเหมือนกันทุกคนก็ได้ ผู้สัมภาษณ์มีอิสระในการถามและสามารถปรับเปลี่ยนการซักถามให้เหมาะสมกับผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนได้

- การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured Interviews) เป็นวิธีการที่รวดเร็วและประหยัดสำหรับการรวบรวมข้อมูลจากบุคคลหรือกลุ่มย่อย ประกอบด้วยรูปแบบการสัมภาษณ์มีโครงสร้างบางส่วนโดยกำหนดหัวข้อที่ต้องการสัมภาษณ์เพื่อให้แน่ใจว่ากลุ่มตัวอย่างเข้าใจประเด็นคำถามที่ต้องการสัมภาษณ์ แต่ก็เปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้แนะนำและอภิปรายประเด็นที่คิดว่าเกี่ยวข้อง

- การสนทนากลุ่มแบบเจาะจง (focus group meetings) เป็นวิธีการที่รวดเร็วในการรวบรวมข้อมูลเชิงเปรียบเทียบจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง ใช้รูปแบบการประชุมสั้น ๆ ซึ่งโดยปกติแล้วจะใช้เวลาประมาณหนึ่งถึงสองชั่วโมง นอกจากนี้ยังสามารถใช้ประโยชน์ได้ในหลายมิติ เช่น เพื่อแก้ไขข้อกังวลเฉพาะชุมชน เพื่อสร้างฉันทามติของชุมชนเกี่ยวกับแผนการดำเนินงาน เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่มีผู้คนจำนวนมากมาเกี่ยวข้อง หรือเพื่อให้ได้ปฏิกิริยาตอบสนองต่อเหตุการณ์สมมติหรือการคาดการณ์ที่เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น

- การประชุมระดับหมู่บ้าน (village meetings) เป็นรูปแบบที่เปิดโอกาสให้ประชากรในท้องถิ่นสามารถอธิบายปัญหาและจัดลำดับความสำคัญ รวมทั้งแรงจูงใจ ซึ่งสามารถใช้เพื่อเริ่มต้นการวางแผนการทำงานร่วมกัน เพื่อแบ่งปันและตรวจสอบข้อมูลที่รวบรวมจากกลุ่มเล็ก ๆ หรือบุคคลโดยใช้วิธีอื่น

5) การประเมินแบบมีส่วนร่วม (participatory methods) เช่น

- การสวมบทบาทสมมติ (role playing) ช่วยให้ผู้คนมีความคิดสร้างสรรค์ เปิดมุมมองเข้าใจตัวเลือกที่บุคคลอื่นอาจเผชิญและทำให้การเลือกเป็นอิสระจากความรับผิดชอบตามปกติ แนวทางนี้สามารถกระตุ้นการสนทนา ปรับปรุงการสื่อสาร และส่งเสริมความร่วมมือในระดับชุมชนและหน่วยงาน

- การจัดอันดับความมั่งคั่ง (wealth ranking) หรือที่รู้จักกันว่าการจัดอันดับความกินดีอยู่ดีหรือการวิเคราะห์ความเปราะบาง เป็นเทคนิคการแสดงผลภาพเพื่อดึงดูดผู้คนในท้องถิ่นในการรวบรวมข้อมูลอย่างรวดเร็วโดยไม่คำนึงถึงอุปสรรคด้านภาษาและการรู้หนังสือ มุ่งเน้นไปที่ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความมั่งคั่ง เช่น กรรมสิทธิ์หรือสิทธิในการใช้สินทรัพย์ ความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจในท้องถิ่น แรงงาน และภาระหนี้และอื่น ๆ

- การเข้าถึงทรัพยากร (access to resources) เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลและสร้างความตระหนักในการเข้าถึงทรัพยากรที่แตกต่างกันไปตาม เพศ อายุ สถานภาพการสมรสและอื่น ๆ ข้อมูลนี้ส่งผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของโครงการ

6) การประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshop-based methods) อาจจะใช้รูปแบบการวางแผนโครงการที่มุ่งเน้นวัตถุประสงค์ (objectives-oriented project planning) เป็นวิธีที่ส่งเสริมการวางแผนและการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมตลอดวงจรชีวิตของโครงการ การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดลำดับความสำคัญและรวมเข้ากับกระบวนการวางแผน การสร้างความมุ่งมั่นและความสามารถเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการนี้

บทที่ 3 ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยของการศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากสถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือครั้งนี้ เป็นการบูรณาการรูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยแบ่งหัวข้อแสดงระเบียบวิธีวิจัยออกเป็น 5 ประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ 1) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา 2) ประชากรและการสุ่มตัวอย่าง 3) วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล 4) แบบจำลองและเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา และ 5) แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

3.1 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วยข้อมูลจาก 2 แหล่ง ดังนี้

3.1.1 ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ เป็นข้อมูลที่รวบรวมจากข้อมูลพื้นฐานด้านเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนและแรงงานเกษตร ปีเพาะปลูก 2561/62 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร) ข้อมูลสัดส่วนคนจนของจังหวัด ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (GPP) จากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

3.1.2 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มย่อย โดยแบบสอบถามแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) การสัมภาษณ์ชาวนาตัวอย่างโดยใช้แบบสอบถามปลายปิดในพื้นที่จังหวัดเป้าหมายของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปี 2563 (มกราคม-ธันวาคม) และ ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงรายได้ การผลิตทางการเกษตร หนี้สิน และผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อมิติด้านเศรษฐกิจสังคมที่สำคัญของครัวเรือนตัวอย่าง จำนวน 600 ครัวเรือน 2) การสัมภาษณ์เชิงลึกชาวนาตัวอย่างกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนมากที่สุด (5% ของจำนวนตัวอย่าง) และมีกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนน้อยที่สุด (5% ของจำนวนตัวอย่าง) 3) การสนทนากลุ่มย่อย (focus group) ในหมู่บ้านเป้าหมายในพื้นที่ศึกษา กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำเกษตรกร เจ้าของร้านค้า/ร้านอาหาร และเจ้าหน้าที่ของรัฐ

3.2 ประชากรและการสุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ ครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ประสบปัญหาภัยแล้งในปี 2563 ซึ่งยังไม่ทราบจำนวน แต่จากฐานข้อมูลจำนวนพื้นที่เพาะปลูกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ประสบภัยแล้ง ของกรมส่งเสริมการเกษตร ระบุว่า ในปีการเพาะปลูก 2562/63 มีพื้นที่ประสบภัยแล้ง 3,070,760 ไร่ หรือคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 8.33% ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวในภูมิภาค

3.2.1 การกำหนดขนาดตัวอย่าง

ประชากรในการศึกษา คือครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ประสบปัญหาภัยแล้งในปี 2563 ซึ่งยังไม่ทราบจำนวน เนื่องจากยังไม่มีข้อมูลสถิติอ้างอิงจำนวนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิที่ประสบภัยแล้งในปี 2563 อย่างไรก็ตามจากฐานข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตรแสดงให้เห็นว่า ในปี 2562 ซึ่งเป็นปีที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากที่สุดในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (2558-2562) มีสัดส่วนพื้นที่ประสบภัยแล้งประมาณ 8.33% ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จะเป็นการกำหนดขนาดตัวอย่างโดยไม่ทราบค่าประชากร ใช้วิธีการประมาณค่าจากสัดส่วนประชากร (วันทนี, 2560) ดังสมการที่ (1)

$$n = \frac{Z^2 pq}{E^2} \quad (1)$$

Z = ค่าความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้ ซึ่งค่าระดับความเชื่อมั่น (level of confidence) หรือระดับความสำคัญ (level of significant) สามารถกำหนดได้ โดยทั่วไปใช้ระดับความเชื่อมั่น 95% ซึ่งมีค่า Z เท่ากับ 1.96

E = ค่าความคลาดเคลื่อนในการประมาณค่าเฉลี่ยประชากร (μ) ด้วยค่าเฉลี่ยตัวอย่าง หรือค่าความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้ ในที่นี้ยอมให้ผิดพลาด (E) ได้แต่ไม่เกิน 5%

P และ q = ค่าสัดส่วนของตัวอย่างที่คาดว่าจะเป็นส่วนหนึ่งและส่วนอื่นๆ ที่เหลือ คือสัดส่วนของเกษตรกรที่ประสบภัยแล้งและไม่ประสบภัยแล้ง ในที่นี้คาดว่าจะมีเกษตรกร 91.67% ไม่ประสบปัญหาภัยแล้งและอีกประมาณ 8.33% ประสบปัญหาภัยแล้ง แทนค่าในสมการ (3.1) จะได้สมการที่ (3.2)

$$n = \frac{(1.96)^2 (0.9167)(0.0833)}{(0.05)^2} = 117.34 \quad (3.2)$$

ดังนั้น จำนวนตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาขั้นต่ำ คือ 118 ราย อย่างไรก็ตามการสุ่มตัวอย่างเพื่อให้ข้อมูลมีการกระจายปกติจำนวนตัวอย่างในแต่ละกลุ่มต้องไม่ต่ำกว่า 30 ตัวอย่าง ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้มีจังหวัดที่ทำการศึกษารวม 8 จังหวัด จึงมีจำนวนตัวอย่างเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในการศึกษารั้งนี้ (30 ตัวอย่าง*8 จังหวัด) เท่ากับ 240 ตัวอย่าง สำหรับเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝน และจัดเก็บข้อมูลเกษตรกรในพื้นที่ที่ไม่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในแต่ละจังหวัดอีกจำนวนเท่ากัน (30 ตัวอย่าง*8 จังหวัด) เท่ากับ 240 ตัวอย่าง และจัดเก็บตัวอย่างตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานอีก 4 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม นครราชสีมา และบุรีรัมย์ (30 ตัวอย่าง* 4 จังหวัด) จำนวน 120 ตัวอย่าง รวมจำนวนตัวอย่าง 600 ตัวอย่าง ซึ่งมากกว่าจำนวนตัวอย่างขั้นต่ำ¹

3.2.2 ขั้นตอนการสุ่มตัวอย่าง

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดจังหวัดเป้าหมายในการสำรวจข้อมูล โดยบูรณาการข้อมูลจาก 3 แหล่ง ดังนี้

- ฐานข้อมูลจำนวนพื้นที่ประสบภัยแล้งรายจังหวัดของกรมส่งเสริมการเกษตร ปี 2558-2562 มีจังหวัดที่มีเกษตรกรประสบภัยแล้งจำนวน 10 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม หนองคาย บึงกาฬ นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ (ตารางที่ 3.1)

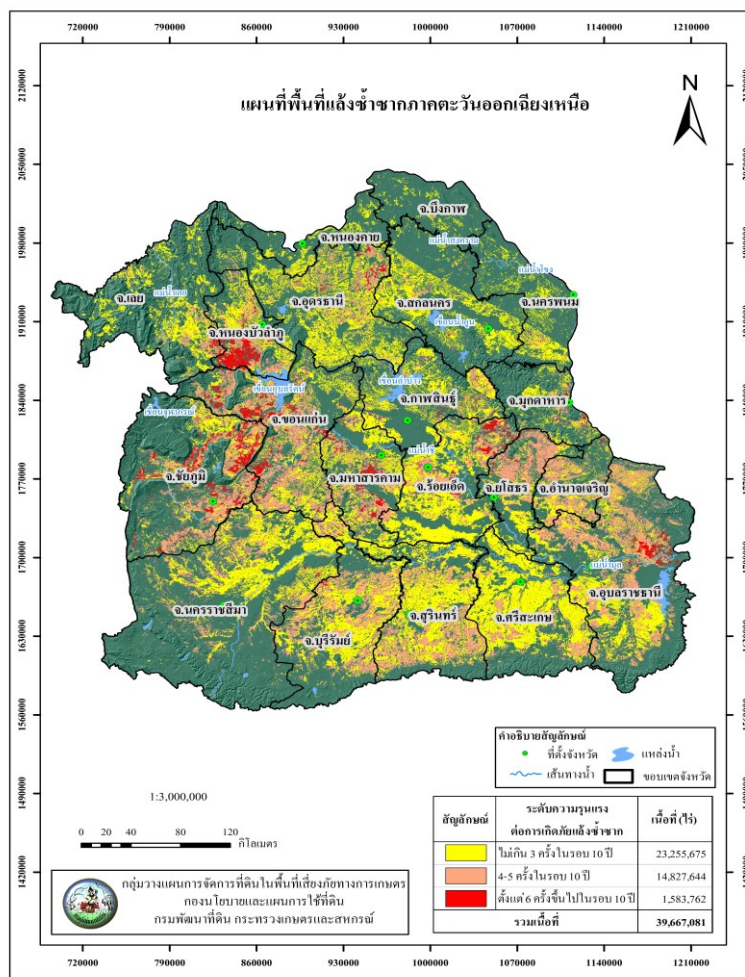
- แผนที่พื้นที่เสี่ยงภัยแล้งซ้ำซาก ของกองนโยบายและแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน ปี 2557 โดยจังหวัดที่มีพื้นที่เสี่ยงประสบภัยแล้งจำนวนตั้งแต่ 6 ครั้งเป็นต้นไปในรอบ 10 ปี มีทั้งสิ้น 17 จังหวัด ได้แก่ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น เลย ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย หนองบัวลำภู อุดรธานี อำนาจเจริญ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี (ภาพที่ 3.1)

¹ ในการสำรวจข้อมูลจริงมีจำนวนตัวอย่างในหมู่บ้านน่าน้ำฝนเพิ่มอีก 5 ตัวอย่าง รวมจำนวนตัวอย่าง 605 ตัวอย่าง ซึ่งนำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยโดยไม่ได้ตัดออก

ตารางที่ 3.1 พื้นที่ประสบภัยแล้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2558-2562 (ไร่)

ลำดับ	จังหวัด / ปี	2562	2561	2560	2559	2558
1	ขอนแก่น	1,440,517	225,727	-	-	329,632
2	ชัยภูมิ	802,551	-	-	-	-
3	บุรีรัมย์	541,274	282,052	-	-	7,857
4	นครราชสีมา	81,603	-	-	-	360,303
5	มหาสารคาม	58,562	330,061	-	-	110,627
6	หนองคาย	29,659	-	-	-	-
7	บึงกาฬ	15,798	-	-	-	-
8	นครพนม	922	-	-	-	996
9	ศรีสะเกษ	-	4,287	-	-	28,585
10	สุรินทร์	-	5,155	-	-	57,316

ที่มา: กรมส่งเสริมการเกษตร (2563ข)

ภาพที่ 3.1 แผนที่พื้นที่ที่แล้งซ้ำซากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่มา: กรมพัฒนาที่ดิน (2557)

- ประกาศพื้นที่ประสบภัยแล้ง ปี 2562 ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) ซึ่ง มี รายงานจังหวัดที่ประสบภัยแล้งในปี 2562 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 9 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม หนองคาย บึงกาฬ ศรีสะเกษ และสกลนคร (ตารางที่ 3.2)

- สำหรับการกำหนดพื้นที่ศึกษาจะกำหนดโดยวิธีการให้ค่าคะแนนความสำคัญของพื้นที่ในแต่ละฐานข้อมูลซึ่งกำหนดให้ฐานข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตร 1 คะแนนต่อการประสบภัย 1 ปี รวม 3 คะแนน ส่วนฐานข้อมูลของกรมพัฒนาที่ดิน และ กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) ฐานข้อมูลละ 1 คะแนน ดังนั้นคะแนนเต็ม 5 คะแนน จากนั้นพิจารณาเลือกจังหวัดเป้าหมายเพื่อเป็นพื้นที่ศึกษา โดยจะต้องมีค่าคะแนนตั้งแต่ 3 คะแนน ขึ้นไป ได้พื้นที่ศึกษา จำนวน 8 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ (ตารางที่ 3.2)

ตารางที่ 3.2 พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งจากข้อมูลของหน่วยงานที่รับผิดชอบ

ลำดับ	จังหวัด	กรมส่งเสริมการเกษตร			กรมพัฒนา ที่ดิน	ปภ. ^{1/}	คะแนน
		2562	2561	2558	2547-57	2562	(5 คะแนน)
1	ขอนแก่น*	☑	☑	☑	☑	☑	5*
2	ชัยภูมิ*	☑	-	-	☑	☑	3*
3	บุรีรัมย์*	☑	☑	☑	☑	☑	5*
4	นครราชสีมา*	☑	-	☑	☑	☑	4*
5	มหาสารคาม*	☑	☑	☑	☑	☑	5*
6	หนองคาย	☑	-	-	-	☑	2
7	บึงกาฬ	☑	-	-	-	☑	2
8	นครพนม*	☑	-	☑	☑	-	3*
9	ศรีสะเกษ*	-	☑	☑	☑	☑	4*
10	สุรินทร์*	-	☑	☑	☑	-	3*

หมายเหตุ: ^{1/} กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.); ^{2/} * หมายถึงจังหวัดเป้าหมายที่มีคะแนนความเสี่ยง 3 คะแนนขึ้นไป

ขั้นตอนที่ 2 การเลือกอำเภอเป้าหมาย

การเลือกอำเภอและตำบลเป้าหมายเพื่อให้ได้ตัวแทนพื้นที่เพาะปลูกข้าวของเกษตรกรทั้ง 2 แบบ คือ พื้นที่ประสบภัยแล้งและพื้นที่ที่ไม่ประสบภัยแล้ง (ทั้งสภาพแวดล้อมการผลิตแบบนาข้าวและนาชลประทาน) โดยกำหนดพื้นที่ศึกษาระดับอำเภอจะกำหนดจากฐานข้อมูลจำนวนเกษตรกรและพื้นที่ประสบภัยแล้งของกรมส่งเสริมการเกษตร โดยมีเงื่อนไขการเลือกอำเภอเป้าหมาย ดังนี้

1. ตำบลที่เป็นตัวแทนของพื้นที่ประสบภัยแล้ง (พื้นที่น่าน้ำฝน) ต้องเป็นตำบลที่มีพื้นที่ประสบภัยแล้งอย่างน้อย 2 ปี ในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2558-2562) เลือกพื้นที่ศึกษาจังหวัดละ 1 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 8 ชุมชน

2. ตำบลที่เป็นตัวแทนของพื้นที่ประสบภัยแล้ง (พื้นที่นาชลประทาน) ต้องเป็นตำบลที่มีพื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทาน สามารถเพาะปลูกข้าวได้ทั้งในฤดูนาปรังและฤดูนาปี โดยมีพื้นที่เพาะปลูกที่

ประสบภัยแล้งอย่างน้อย 2 ปี ในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2558-2562) สำหรับพื้นที่เพาะปลูกข้าวในเขตชลประทานจะสุ่มตัวอย่างเฉพาะ 4 จังหวัด ที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวในเขตชลประทาน มากกว่า 10% ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งหมด (อ้างอิงจากข้อมูลพื้นที่เพาะปลูกข้าวในเขตชลประทานและนอกเขตชลประทานของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร) ได้แก่ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ และมหาสารคาม เลือกพื้นที่ศึกษาจังหวัดละ 1 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 4 ชุมชน

3. ตำบลที่เป็นตัวแทนของพื้นที่ที่ไม่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง ต้องเป็นตำบลที่ไม่มีพื้นที่ประสบภัยแล้งเลยในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2558-2562) เลือกพื้นที่ศึกษาจังหวัดละ 1 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 8 ชุมชน

ดังนั้น ตามหลักเกณฑ์การสุ่มตัวอย่างข้างต้น จะได้จำนวนชุมชนในการศึกษาทั้งหมด จำนวน 20 ชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การเลือกชุมชนเป้าหมาย

การเลือกชุมชนเป้าหมาย มีรายละเอียดของการเลือกพื้นที่ตามสภาพแวดล้อมการผลิตที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. พื้นที่ประสบภัยแล้ง (พื้นที่น่าน้ำฝน) ชุมชนที่เลือกควรเป็นพื้นที่ที่มีสัดส่วนพื้นที่เพาะปลูกที่ประสบภัยแล้งมากที่สุดในตำบล หรือเป็นชุมชนที่ประสบภัยแล้งอย่างน้อย 2 ปี ในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2558-2562) โดยพิจารณาข้อมูลจากฐานข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตร ร่วมกับข้อเสนอแนะของเกษตรตำบลที่รับผิดชอบในแต่ละพื้นที่

2. พื้นที่ประสบภัยแล้ง (พื้นที่นาชลประทาน) ต้องเป็นตำบลที่มีพื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทานสามารถเพาะปลูกข้าวได้ทั้งในฤดูนาปรังและฤดูนาปี ชุมชนที่เลือกควรเป็นพื้นที่ที่มีสัดส่วนพื้นที่เพาะปลูกที่ประสบภัยแล้งมากที่สุดในตำบล หรือเป็นชุมชนที่ประสบภัยแล้งอย่างน้อย 2 ปี ในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2558-2562) โดยพิจารณาข้อมูลจากฐานข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตร ร่วมกับข้อเสนอแนะของเกษตรตำบลที่รับผิดชอบในแต่ละพื้นที่

3. พื้นที่ที่ไม่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง ต้องเป็นชุมชนที่ไม่มีพื้นที่ประสบภัยแล้งเลยในช่วงระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2558-2562) โดยพิจารณาข้อมูลจากฐานข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตร ร่วมกับข้อเสนอแนะของเกษตรตำบลที่รับผิดชอบในแต่ละพื้นที่

ขั้นตอนที่ 4 การสุ่มตัวอย่างเกษตรกรเป้าหมาย

1. การสุ่มตัวอย่างในพื้นที่ประสบภัยแล้ง (พื้นที่น่าน้ำฝน และชลประทาน) จะสุ่มจากรายชื่อเกษตรกรที่ได้รับเงินชดเชยภัยแล้ง จากกรมส่งเสริมการเกษตรในปี 2562 หรือปีล่าสุดที่พื้นที่ประสบปัญหาภัยแล้ง จำนวนเกษตรกรตัวอย่างในแต่ละชุมชนเท่ากับ 30 ครัวเรือน

2. การสุ่มตัวอย่างในพื้นที่ไม่เกิดปัญหาภัยแล้ง จะสุ่มจากรายชื่อเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกรของกรมส่งเสริมการเกษตร จากสำนักงานเกษตรอำเภอหรือสำนักงานเกษตรจังหวัดในพื้นที่ จำนวนเกษตรกรตัวอย่างในแต่ละชุมชนเท่ากับ 30 ครัวเรือน

3. เกษตรกรตัวอย่างต้องสามารถให้ข้อมูลด้านการผลิต รายได้ ค่าใช้จ่าย และผลกระทบที่ครัวเรือนได้รับจากปัญหาภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ซึ่งการกำหนดรายชื่อเกษตรกรตัวอย่างจะอ้างอิงตามคำแนะนำของผู้นำหมู่บ้านในแต่ละชุมชน

4. เกษตรกรตัวอย่างเป็นผู้ที่สมัครใจในการให้ข้อมูล หากเกษตรกรไม่สมัครใจในการให้ข้อมูลนักวิจัยจะสุ่มรายชื่อเกษตรกรจากฐานข้อมูลเกษตรกรที่ได้รับเงินชดเชยภัยแล้งรายอื่นที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน

ตารางที่ 3.3 พื้นที่ศึกษาระดับตำบลและอำเภอในแต่ละจังหวัด จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและการได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง

ลำดับ	จังหวัด	ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง		ไม่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง
		พื้นที่นาข้าวฝน	พื้นที่ชลประทาน	พื้นที่นาข้าวฝน
1	ขอนแก่น	บ.เหมือดแอ่ ต.บ้านเม็ง อ.หนองเรือ	บ.ขาม ต.บ้านขาม อ.น้ำพอง	บ.ตอประดู่ ต.ดุนสาด อ.กระนวน
2	ชัยภูมิ	บ.น่าน้อย ต.สระพัง อ.บ้านแท่น	-	บ.น้ำพุปางวัว ต.คอนสาร อ.คอนสาร
3	บุรีรัมย์	บ.หนองขาม ต.หายโศก อ.พุทไธสง	-	บ.สระแร่ ต.หนองกระทิง อ.ลำปลายมาศ
4	นครราชสีมา	บ.เก่าเหนือ ต.สะแกราช อ. ปักธงชัย	บ.สุขังใต้ ต.ตะคุ อ.ปักธงชัย	บ.เตย ต.กระเบื้องใหญ่ อ.พิมาย
5	มหาสารคาม	บ.โคกล่าม ต.หนองบัว อ.พยัคภูมิพิสัย	บ.ยางท่าแจ้ง ต.ยางท่าแจ้ง อ.โกสุมพิสัย	บ.ปลาบู่ ต.หนองแสง อ.วาปีปทุม
6	นครพนม	บ.นาคำ ต.นาคำ อ.ศรีสงคราม	บ.นาโพธิ์ ต.บ้านผึ้ง อ.เมือง	บ.หนองสโน-หนองบัวโค้ง ต.ดอนนางหงส์ อ.เมือง
7	ศรีสะเกษ	บ.โนนศรีโคตร ต.หนองหัวช้าง อ.กันทรารมย์	-	บ.อาววย ต.โสน อ.อุษันต์
8	สุรินทร์	บ.เฉนียง ต.บ้านบะ อ.ท่าตูม	-	บ.โดนลงใต้ ต.ทมอ อ.ปราสาท

3.2.2 การสุ่มตัวอย่างเกษตรกรสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย

การสัมภาษณ์เชิงลึกจะสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงกับชาวนาตัวอย่างกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนมากที่สุด (5% ของจำนวนตัวอย่าง) และมีกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนน้อยที่สุด (5% ของจำนวนตัวอย่าง) โดยกำหนดจากรายชื่อในฐานข้อมูลเกษตรกรตัวอย่างที่ได้จัดเก็บในหัวข้อ 3.2.1 จำนวน 600 ราย ซึ่งเกษตรกรที่เป้าหมายที่ต้องสัมภาษณ์เชิงลึกจะเป็นกลุ่มที่เปราะบางหรือได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง/การแพร่ระบาดของ COVID-19 และต้องมีคุณลักษณะข้อใดข้อหนึ่ง ดังนี้

- 1) กลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนมากที่สุด จำนวน 30 ครัวเรือน เช่น พื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กที่สุด แม่เลี้ยงเดี่ยว/ผู้สูงอายุอยู่สองตายาย หรือต้องรับภาระเลี้ยงหลาน รายได้ต่ำสุด/ติดลบ เป็นต้น
- 2) ชาวนาตัวอย่างกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนน้อยที่สุด จำนวน 30 ครัวเรือน เช่น พื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ที่สุด มีรายได้จากหลายแหล่ง/ลูกมีการศึกษาสูง รายได้มากที่สุดในหมู่บ้าน เป็นต้น

การสุ่มตัวอย่างตัวแทนเกษตรกรในแต่ละชุมชนเพื่อเข้าร่วม การสนทนากลุ่มย่อย (focus group) ในหมู่บ้านเป้าหมาย ต้องประกอบด้วยตัวแทนของชุมชนครอบคลุมตามกลุ่มอาชีพ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำเกษตรกร เจ้าของร้านค้า/ร้านอาหาร และเจ้าหน้าที่ของรัฐ

3.3 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

1. เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และ 3 จะวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistics) เช่น ค่าเฉลี่ย ร้อยละ ค่าสูงสุด ต่ำสุด และ ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน จะถูกนำมาใช้พรรณนาข้อมูลปฐมภูมิเป็นสำคัญ โดยอาจนำเสนอในรูปตารางและกราฟ ทั้งตารางตัวแปรเดียว และตารางไขว้สำหรับตัวแปรมากกว่า 1 ตัว

2. เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 จะใช้วิธีการวิจัยแบบผสม คือ การวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ

2.1 การวิจัยเชิงปริมาณ: การวัดความแปรปรวนต่อความยากจนใช้แนวทางการกำหนดให้ครัวเรือนจะแปรปรวนต่อความยากจนเมื่อรายได้ของครัวเรือนน้อยกว่าค่าใช้จ่ายขั้นต่ำที่จำเป็นต่อการยังชีพหรือเส้นความยากจน โอกาสที่ครัวเรือนจะแปรปรวนต่อความยากจนในปัจจุบันคือ ความน่าจะเป็นที่ครัวเรือนจะมีรายได้ในอนาคตน้อยกว่าเส้นความยากจน สำหรับการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ความแปรปรวนใช้วิธี three-step feasible generalized least square (FGLS) (อัมมาร์, 2549; ซาฮิดา และภักททา, 2559)

2.2 การวิจัยเชิงคุณภาพ: จะใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง เพื่อวิเคราะห์ความแปรปรวนต่อความยากจน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบเหตุการณ์ (constant comparison) คือ การใช้วิธีการเปรียบเทียบ โดยการนำข้อมูลมาเทียบเป็นปรากฏการณ์ วิธีการนี้สามารถทำตารางหาความสัมพันธ์จากสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นและสรุปผลออกมาผลที่ได้จากการวิเคราะห์ด้วยวิธีการนี้จะทำให้ได้ข้อสรุปที่มีความเป็นนามธรรมมากขึ้นและครอบคลุมหรือสามารถใช้อ้างอิงเหตุการณ์ที่เหมาะสม นอกจากนั้นในการวิเคราะห์เอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจะใช้แนวทางการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)

3. เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 การศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับตัวของเกษตรกรในสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 จะวิเคราะห์โดยใช้แบบจำลองโลจิสติกส์ (Logistic Model) เพื่อวัดถึงผลกระทบของตัวแปรอิสระ เช่น ตัวแปรด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน เช่น อายุ ระดับการศึกษา รายได้ของครัวเรือน ประสบการณ์ในการทำการเกษตร เป็นต้น ต่อการปรับตัวของเกษตรกร ซึ่งแบบจำลองโลจิสติก เป็นแบบจำลองที่ใช้วิเคราะห์ความเป็นไปได้ของการตัดสินใจปรับตัว มีข้อสมมติว่ารูปแบบการปรับตัวไม่สามารถจัดอันดับได้ และความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่กำหนดการปรับตัวและรูปแบบการปรับตัวต้องไม่มีคุณสมบัติ monotonic relationship กล่าวคือ ถ้าทางเลือกที่ถูกเลือกเกี่ยวข้องกับตัวแปรที่อธิบายได้ (observable variable) และตัวแปรที่อธิบายไม่ได้ (unobservable or latent variable) การเปลี่ยนแปลงของตัวแปรทั้งสองไม่สามารถเปลี่ยนไปพร้อมกัน (Verbeek, 2005 อ้างถึงใน มาฆะสิริ และคณะ, 2561)

4. เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ข้อที่ 5 และ 6 จะใช้วิธีการวิจัยแบบผสม คือ การวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ

4.1 การวิจัยเชิงปริมาณ: การวิเคราะห์ปัจจัยบวกและลบของรัฐบาล จะวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistics) เช่น ค่าเฉลี่ย ร้อยละ ค่าสูงสุด ต่ำสุด และ ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน

จะถูกนำมาใช้พรรณนาข้อมูลปฐมภูมิเป็นสำคัญ โดยอาจนำเสนอในรูปตาราง ทั้งตารางตัวแปรเดี่ยว และ ตารางไขว้สำหรับตัวแปรมากกว่า 1 ตัว

4.2 การวิจัยเชิงคุณภาพ: จะใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำสนทนากลุ่มแบบเจาะจง เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยบวกและลบทางของรัฐบาล ซึ่งจะเป็นข้อมูลในการสนับสนุนผลการวิจัยเชิงปริมาณที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวนาตัวอย่างในข้อ 4.1

3.4 แบบจำลองและเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

3.4.1 การวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจนของเกษตรกร

แนวทางการวัดความเปราะบางต่อความยากจนในการวิจัยครั้งนี้ อ้างอิงจาก อัมมาร์ และคณะ (2549) นั่นคือ กำหนดให้ครัวเรือนจะเปราะบางต่อความยากจนเมื่อค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคของครัวเรือน น้อยกว่าค่าใช้จ่ายขั้นต่ำที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตหรือเส้นความยากจน โอกาสที่ครัวเรือนจะเปราะบางต่อความยากจนในปัจจุบันคือความน่าจะเป็นที่ครัวเรือนจะมีค่าใช้จ่ายในอนาคตน้อยกว่าเส้นความยากจน

$$v_{ht} = \Pr(c_{h,t+1} \leq z) \quad (1)$$

โดยที่ v_{ht} คือ ระดับความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือน h ในปัจจุบัน

$\Pr$ คือ ความน่าจะเป็น

$c_{h,t+1}$ คือ การบริโภคในอนาคตของครัวเรือน h และ

z คือ เส้นความยากจนหรือค่าใช้จ่ายขั้นต่ำที่จำเป็นต่อการยังชีพ

ดังนั้น ในการประเมินระดับความเปราะบางของครัวเรือนจำเป็นต้องประมาณการบริโภคในอนาคตของครัวเรือน ในที่นี้สมมติให้สมการลดรูป (reduced form) ของการบริโภคของครัวเรือนขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านลักษณะของครัวเรือน สภาพทางเศรษฐกิจมหภาค สภาพโครงสร้างพื้นฐาน และปัจจัยย่อยอื่นๆ ที่ไม่สามารถกำหนดได้

$$c_{ht} = c(X_h, \beta_t, e_{ht}) \quad (2)$$

โดยที่ X_h คือ vector ของตัวแปรลักษณะครัวเรือนและสภาพโครงสร้างพื้นฐานของครัวเรือน h

β_t คือ vector ของค่าสัมประสิทธิ์

e_{ht} คือ ปัจจัยย่อยอื่นๆ ที่ไม่สามารถกำหนดได้

แทนค่า (2) ใน (1) จะได้ความเปราะบางของครัวเรือนเป็นฟังก์ชันของตัวแปรต่างๆ ดังสมการ (3)

$$V_{ht} = \Pr(C_{h,t+1} = c(X_h, \beta_{t+1}, \alpha_h, e_{h,t+1}) \leq Z | X_h, \beta_t, \alpha_h, e_{h,t+1}) \quad (3)$$

ในการประมาณการบริโภคของครัวเรือนในอนาคต เราสมมติให้สมการลดรูปของการบริโภคของครัวเรือนอยู่ในรูป log-linear ดังนี้

$$\ln c_{ht} = X_h \beta_t + e_{h,t+1} \quad (4)$$

สมมติให้ $e_{ht} \sim \text{iid } N(0, \sigma^2(X_h))$ และสมมติว่าโครงสร้างของเศรษฐกิจค่อนข้างมีเสถียรภาพหรือไม่ผันผวน ไม่มี shock ด้านเศรษฐกิจมหภาคและให้ β คงที่ระหว่างช่วงเวลา t ดังนั้นความผันผวนของการบริโภคของครัวเรือนจึงเกิดจาก shock ในระดับครัวเรือน (e_h)

การประมาณค่าสัมประสิทธิ์ β และ θ ใช้วิธี three-step feasible generalized least square (FGLS) ตามแนวทางการศึกษาของ Chaudhuri et al. (2002) ที่อ้างถึงใน อัมมาร์และคณะ (2549)

3.4.2 การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร

การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรใช้การวิเคราะห์แบบจำลองถดถอยโลจิสติกส์ (Logistic Regression) และ โลจิสติกส์แบบมัลติโนเมียล (Multinomial Logistic Model) ตามแนวทางการศึกษาของ Green (2012) อ้างอิงจากงานวิจัยของ มาฆะสิริ และคณะ (2561) โดย กำหนดให้ Y เป็นตัวแปรเชิงกลุ่ม (categorical variables) ที่มีมากกว่า 2 ค่า เช่น การปรับตัว 6 รูปแบบ ได้แก่ การปรับเปลี่ยนชนิดของพืชที่ปลูก การลดหรือเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก การปรับเปลี่ยนอาชีพ การกู้ยืมสินเชื่อเพื่อการเกษตร การทำประกันชีวิต การลดปริมาณการใช้จ่ายของครัวเรือน ซึ่งสมการถดถอยโลจิสติกส์แบบมัลติโนเมียล เป็นการวิเคราะห์แต่ละรูปแบบเปรียบเทียบกับรูปแบบอ้างอิง (baseline category) สมมติให้ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรที่อธิบายในรูปแบบอ้างอิงมีค่าเท่ากับ 0 และสามารถเขียนสมการถดถอยโลจิสติกส์แบบมัลติโนเมียลในรูปอัตราส่วนของความน่าจะเป็นในการปรับตัวรูปแบบ m^2 ได้ดังนี้

$$P(Y = m | x) = \frac{e^{\beta_{0m} + \beta_{1m}X_{1m} + \dots + \beta_{km}X_{km}}}{1 + \sum_j e^{\beta_{0j} + \beta_{1j}X_{1j} + \dots + \beta_{kj}X_{kj}}} \quad (5)$$

ค่าสัมประสิทธิ์ β_i ของตัวแปร X ในการปรับตัวรูปแบบ m จะถูกประมาณค่าโดยวิธี maximum likelihood เพื่อให้ได้ค่าประมาณที่ใกล้เคียงกับข้อมูลเชิงประจักษ์มากที่สุด อย่างไรก็ตามการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปร x ในสมการถดถอยโลจิสติกส์อธิบายได้เพียงทิศทางของผลกระทบว่าบวกหรือลบ ไม่สามารถอธิบายถึงขนาดของผลกระทบที่มีต่อการปรับตัวในรูปแบบ m ได้ เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของตัวแปร x ต่อการปรับตัวรูปแบบ m และผลกระทบส่วนเพิ่ม (marginal effect) คำนวณได้จากการหาอนุพันธ์ (differentiate) ของสมการ (6) และสามารถแสดงได้ดังต่อไปนี้

$$\frac{\partial P_m}{\partial X_k} = P_m (\beta_{km} - \sum_j P_j \beta_{kj}) \quad (6)$$

โดยที่ ผลกระทบส่วนเพิ่มใช้วัดถึงการเปลี่ยนแปลงของความน่าจะเป็นในการปรับตัวรูปแบบ m เมื่อตัวแปร X มีการเปลี่ยนแปลง 1 หน่วย

² เมื่อเกษตรกรเลือกการปรับตัว รูปแบบ m แสดงว่าเกษตรกรเล็งเห็นว่าความน่าจะเป็นจากการปรับตัว รูปแบบ m ให้ความพอใจสูงสุด กล่าวคือ

$$P_{im} = P(u_{im} > u_{ij}) \text{ where } \forall m \neq j$$

$$P_{im} = P(u_{im} + \varepsilon_{im} > u_{ij} + \varepsilon_{ij}) \text{ where } \forall m \neq j$$

สามารถเขียนในรูป random utility ได้ว่า

$$P_{im} = r(u_{im} - u_{ij} > \varepsilon_{im} + \varepsilon_{ij}) \text{ where } \forall m \neq j$$

สำหรับการกำหนดตัวแปรอิสระที่ส่งผลต่อการปรับตัวของเกษตรกร ดำเนินการตามทฤษฎีแนวทางการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework: SLA) ซึ่งการดำรงชีวิต หมายถึงความสามารถ ทรัพยากรและกิจกรรมในวิถีของการดำรงชีวิต (Eber et al., 2017) กรอบแนวคิด SLA เหมาะสำหรับการศึกษาในครั้งนี้ เนื่องจากครัวเรือนจะเลือกกลยุทธ์ในการดำรงชีวิตตามระดับของการเข้าถึงแหล่งทุนหรือทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ปัจจัยทุนและการเลือกกลยุทธ์จะส่งผลโดยตรงต่อความเป็นอยู่ของครัวเรือน ในขณะที่การเข้าถึงปัจจัยทุนจะพิจารณาจากลักษณะของหมู่บ้านและผลลัพธ์การดำรงชีวิต เช่นระยะทางไปถึงตัวเมือง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในระดับที่ดี การเข้าถึงเครื่องจักรกลการเกษตร และการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ ซึ่งเป็นตัวกำหนดผลผลิตและรายได้รวมทั้งความสามารถในการลงทุนด้วย ในขณะที่ตัวแปรอิสระจำแนกตามปัจจัยด้านต่างๆ ตามกรอบแนวคิด SLA ได้แก่ ปัจจัยด้านด้านทุนทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านทุนทางการเงิน ปัจจัยด้านทุนมนุษย์ และปัจจัยด้านทุนทางสังคม ดังนี้

- ปัจจัยด้านทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ ขนาดพื้นที่เพาะปลูก สภาพแวดล้อมการผลิต ระบบการเพาะปลูก
- ปัจจัยด้านทุนทางการเงิน ได้แก่ รายได้จากภาคเกษตร รายได้จากนอกภาคเกษตร รายได้จากเงินส่งกลับ การเข้าถึงสินเชื่อ หนี้สินครัวเรือน
- ปัจจัยด้านทุนมนุษย์ ได้แก่ อายุ เพศ ระดับการศึกษา จำนวนแรงงาน การประกอบอาชีพ
- ปัจจัยด้านทุนทางสังคม ได้แก่ การเป็นสมาชิกของกลุ่มอาชีพ การเป็นสมาชิกของกลุ่มการเมือง การเข้าถึงข่าวสาร และการติดต่อกับเจ้าหน้าที่

บทที่ 4 ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตร: มุมมองเชิงมหภาค

ในบทนี้จะนำเสนอผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตรไทยจากข้อมูลทุติยภูมิเพื่อให้เห็นภาพผลกระทบจากมุมมองเชิงมหภาค ประกอบด้วยเนื้อหา 5 ส่วนที่สำคัญ ได้แก่ ปริมาณน้ำฝนและจำนวนวันฝนตก สถานการณ์ภัยแล้งในประเทศไทย ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตรไทย นโยบายและมาตรการช่วยเหลือด้านภัยแล้งจากภาครัฐ และ พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำที่เกี่ยวข้องกับบทบาทชุมชน

4.1 ปริมาณน้ำฝนและจำนวนวันฝนตก

สภาพอากาศของประเทศไทยเป็นเขตร้อนและโดยทั่วไปจะมีฝนตกชุกตลอดทั้งปี ประเทศไทยประสบกับฤดูมรสุมฝน ตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน โดยเฉลี่ยแล้วประเทศไทยจะมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 1,500-1,700 มิลลิเมตรต่อปี โดยรูปแบบสภาพอากาศที่ผิดปกติในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่ปี 2529 เมื่อมีรายงานระบุว่าเกิดภัยแล้งอันเป็นผลมาจากปรากฏการณ์เอลนีโญ ซึ่งรูปแบบสภาพอากาศที่ผิดปกติอย่างต่อเนื่องมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศตลอดสองสามทศวรรษที่ผ่านมา (Yi, 2019) ในปี 2533-2537, 2558 และ 2562 ปริมาณน้ำฝนลดลงต่ำกว่าระดับปกติ ปริมาณน้ำฝนที่ไม่สามารถคาดเดาได้ในประเทศไทยเป็นปัญหาสำคัญโดยเฉพาะสำหรับภาคการเกษตรของประเทศไทย นอกจากนี้ความแห้งแล้งยังเกิดขึ้นเนื่องจากฝนล่าช้าและฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานาน พร้อมกับการขยายพื้นที่ชุมชนพื้นที่การเกษตรภายในและนอกพื้นที่ชลประทานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเพิ่มขึ้นของความต้องการของการใช้น้ำในช่วงฤดูแล้งในขณะที่กำลังการผลิตของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของทั้งอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก หรือแหล่งน้ำธรรมชาติไม่เพียงพอสำหรับการเกษตรกรรม การบริโภคและอุตสาหกรรม (Mapraneat, 2014)

พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นพื้นที่ที่ประสบปัญหาภัยแล้งมากที่สุดในทุกภูมิภาคของไทย อย่างไรก็ตามในบรรดาพื้นที่ภาคอีสานมีพื้นที่ที่ประสบภัยแล้งต่อเนื่องหรือรุนแรง จำนวน 9 จังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นจังหวัดทางตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ ซึ่งกำลังประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำอย่างหนักที่สุด โดยอ่างเก็บน้ำ 53 แห่งในจังหวัดเหล่านี้ จากทั้งหมด 160 แห่ง มีปริมาณน้ำเหลือน้อย (Rujivanarom, 2018) ภัยแล้งที่รุนแรงนี้อาจทำให้ราคาสินค้าเกษตรสูงขึ้น ทำให้อาหารมีราคาแพง ซึ่งปัญหาความขาดแคลนสินค้าทางการเกษตรจะส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรจากปริมาณผลผลิตที่ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาศัยอยู่ภายใต้เส้นความยากจนอาจจะต้องเผชิญกับความยากจนมากขึ้น นอกจากนี้การลดลงอย่างต่อเนื่องของผลผลิตทางการเกษตรอาจส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศไทย (Yi, 2019)

4.2 สถานการณ์ภัยแล้งในประเทศไทย

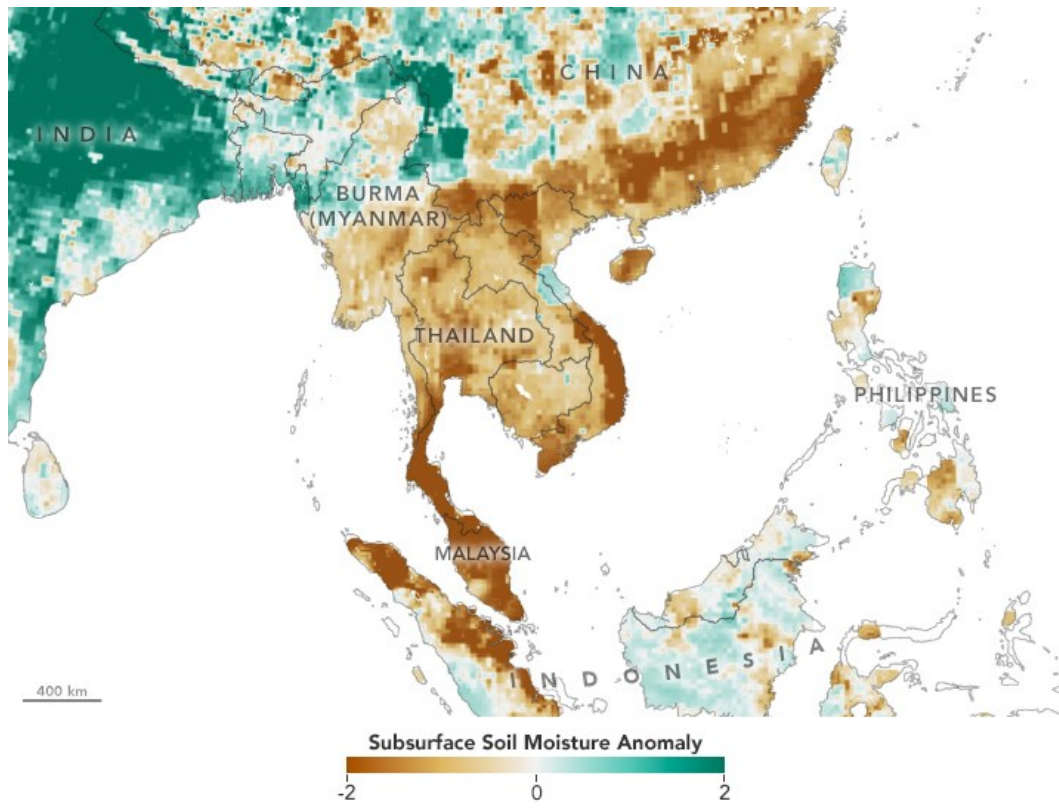
ภัยแล้ง หมายถึง การขาดน้ำดื่ม น้ำเพื่อการบริโภค หรือน้ำสำหรับการเพาะปลูกในบางพื้นที่เป็นเวลานาน ก่อให้เกิดความสูญเสียและส่งผลกระทบอย่างมากต่อชุมชน สาเหตุอาจมาจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือความเสียหายที่มนุษย์สร้างขึ้น (Mapraneat, 2014) ในสองทศวรรษที่ผ่านมาประเทศไทยต้องเผชิญกับเหตุการณ์ภัยแล้งที่รุนแรงเพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะ ในปี 2548 ประชาชน 11 ล้านคนใน 71 จังหวัด ได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนน้ำ ในปี 2551 และ 2559 เกษตรกรกว่าสิบล้านคนในพื้นที่เกษตรกรรมในชนบทได้รับผลกระทบ ซึ่งส่งผลกระทบต่อพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ในประเทศ โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รัฐบาลไทยมีการดำเนินนโยบายและมาตรการหลายด้านเพื่อลดปริมาณการใช้น้ำและทำให้มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก ภัยแล้งคุกคามการดำรงชีวิตของคนไทยส่วน

ใหญ่ทำให้เกษตรกรต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการให้น้ำแก่พืช ต้องมีการจำกัดปริมาณการใช้น้ำ และปรับเปลี่ยนไปสู่ทางเลือกของการปลูกพืชแบบใช้น้ำน้อย (Luedi, 2016)

เมื่อปี 2562 ประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งครั้งเลวร้ายที่สุดในรอบสี่ทศวรรษ ประมาณครึ่งหนึ่งของอ่างเก็บน้ำหลักในประเทศมีความจุต่ำกว่า 50% ระดับน้ำในแม่น้ำหลายแห่งต่ำมากจนน้ำเค็มจากทะเลไหลขึ้นสู่ต้นน้ำและส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำดื่ม ซึ่งส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในภาคเกษตรกว่า 11 ล้านคน สภาพความแห้งแล้งในประเทศไทยเกิดจากฤดูมรสุมที่สั้นกว่าปกติและปริมาณน้ำฝนรายปีต่ำกว่าค่าเฉลี่ย จากข้อมูลของคณะกรรมการแม่น้ำโขง (MRC) ระบุว่า ปี 2562 ในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ได้แก่ สปป. ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม ฤดูฝนเริ่มต้นช้าเกือบสองสัปดาห์ของช่วงเวลาปกติและสิ้นสุดเร็วกว่าปกติประมาณสามสัปดาห์ นอกจากนี้เหตุการณ์เอลนีโญ (El Niño) ทำให้อุณหภูมิสูงและการระเหยของน้ำมากกว่าปกติ และทำให้ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในปีดังกล่าวมากกว่าปกติเช่นกัน จากการวัดปริมาณความชื้นในดินโดยใช้ดาวเทียม Soil Moisture Active Passive (SMAP) ขององค์การบริหารการบินและอวกาศแห่งชาติสหรัฐอเมริกา (The National Aeronautics and Space Administration: NASA) ซึ่งสามารถตรวจจับปริมาณน้ำระดับผิวดินได้ในระดับ 5 เซนติเมตรหรือประมาณ 2 นิ้ว จากข้อมูลปริมาณน้ำในระดับผิวดินดังกล่าว นักวิทยาศาสตร์สามารถประเมินข้อมูลปริมาณน้ำที่อยู่ลึกลงไปใต้บริเวณรากของพืชได้ จากแผนที่ในภาพที่ 4.1 จะเห็นว่าความแห้งแล้งทำให้เกิดการรुक้าของน้ำเค็มในแหล่งน้ำที่สำคัญบางพื้นที่ของประเทศไทย ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อน้ำดื่ม แต่ยังส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมที่ต้องพึ่งพาน้ำ เช่น การเกษตร และโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ซึ่งอาจจะส่งผลให้ในอนาคตประเทศไทยมีน้ำจืดไม่เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภคและมีน้ำเพื่อการเพาะปลูกไม่เพียงพอ (NASA, 2020)

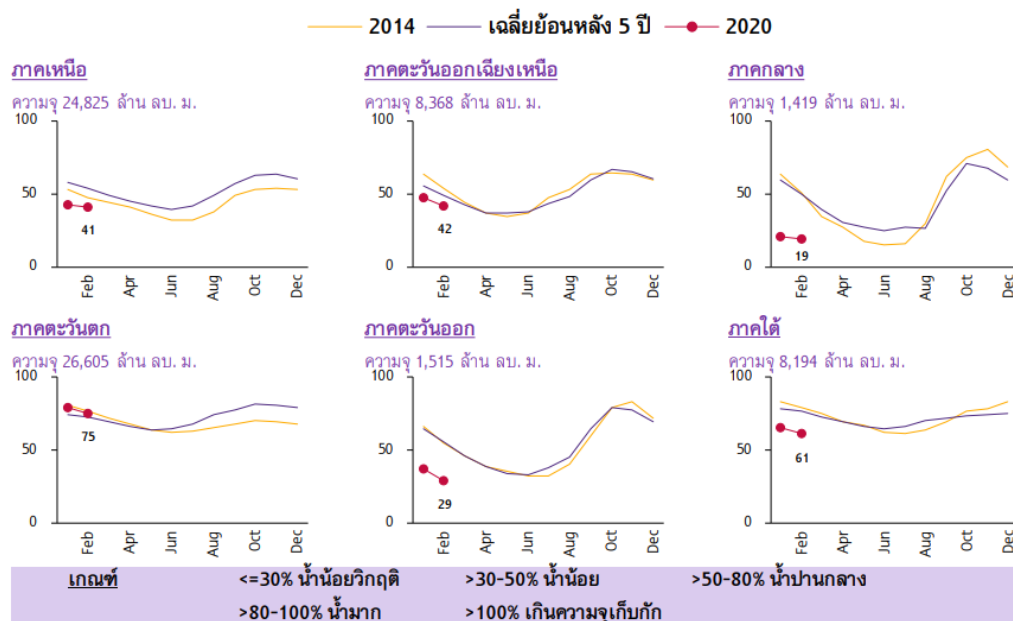
ประเทศไทย ประสบภาวะภัยแล้งอย่างหนักจากปรากฏการณ์เอลนีโญในช่วงฤดูแล้ง เกิดภาวะฝนทิ้งช่วง และเมื่อถึงฤดูฝนก็มีฝนตกน้อย จนทำให้ระดับน้ำต้นทุนในเขื่อนที่กักเก็บไว้ใช้สำหรับฤดูแล้งปี 2563 น้อยตามไปด้วย สัญญาณการขาดแคลนน้ำจึงเริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ช่วงปลายปี 2562 และได้ส่งผลกระทบต่อเนื่องมาด้วย ในปี 2563 ที่ส่อเค้าความรุนแรงและยาวนานมากขึ้นกว่าปีก่อน จากอิทธิพลของปรากฏการณ์เอลนีโญที่ยังคงมีอยู่ พิจารณาได้จากระดับน้ำในเขื่อน ณ วันที่ 30 มิถุนายน 2563 ที่มีปริมาตรน้ำใช้การได้ในเขื่อนทั้งประเทศ 8,432 ล้านลูกบาศก์เมตร น้อยกว่าปี 2562 จำนวน 5,451 ล้านลูกบาศก์เมตร ซึ่งเป็นการลดลงในทุกภาค ของประเทศ อีกทั้งยังเป็นระดับน้ำที่ต่ำกว่าปี 2558 ที่เกิดภัยแล้งรุนแรง (ศูนย์ข้อมูลเกษตรแห่งชาติ, 2563) ในช่วงปลายปี 2562 ระดับน้ำเก็บกักของน้ำในเขื่อนหลายภูมิภาคเริ่มลดลงก่อนที่จะผ่านพ้นช่วงฤดูฝน สะท้อนว่าประเทศไทยได้เริ่มเข้าสู่ฤดูแล้งเร็วกว่าปกติ โดยข้อมูลจากศูนย์ติดตามและแก้ไขปัญหาภัยพิบัติด้านการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้รายงานสถานการณ์ภัยแล้งในช่วงเดือนกันยายน 2562 – กุมภาพันธ์ 2563 ว่ามีพื้นที่การเกษตรได้รับความเสียหายรวม 1,624,501 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าว 1,442,674 ไร่ คิดเป็นสัดส่วน 89% ของพื้นที่การเกษตรที่ได้รับความเสียหายโดยรวม ส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่ 180,684 ไร่ และพื้นที่เพาะปลูกพืชสวนและอื่น ๆ อีก 1,143 ไร่ เมื่อพิจารณา ระดับน้ำเก็บกักของน้ำในเขื่อน ณ เดือนกุมภาพันธ์ 2562 พบว่า ภูมิภาคที่มีปริมาณน้ำในเขื่อนน้อย ได้แก่ ภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และตะวันออก ในขณะที่ภาคกลางเผชิญภาวะน้ำในเขื่อนน้อยเข้าขั้นวิกฤติ โดยทั้งภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออก และกลางมีปริมาณน้ำในเขื่อนต่ำกว่าระดับน้ำเฉลี่ยย้อนหลัง 5 ปี และยิ่งต่ำกว่าระดับน้ำเก็บกักของปี 2558 ซึ่งเป็นปีที่ไทยเผชิญภัยแล้งรุนแรงที่สุดในรอบ 10 ปี อีกด้วย (ภาพที่ 4.2) ซึ่งสะท้อนว่าประเทศไทยกำลังเผชิญภัยแล้งระดับรุนแรง โดยกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ได้ประกาศเขตการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน (ภัยแล้ง) รวม 22 จังหวัด ยิ่ง

ไปกว่านั้น กรมอุตุนิยมวิทยาคาดการณ์ว่า ภัยแล้งในปี 2563 จะยาวนานกว่าปี 2562 โดยมีแนวโน้มยาวนานไปถึงเดือนมิถุนายน 2563 (กัญญารัตน์ และภัทรวดี, 2563)

ภาพที่ 4.1 แผนที่แสดงปริมาณน้ำเหนือผิวดิน (5 เซนติเมตร) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ที่มา: NASA (2020)

หน่วย : %

ภาพที่ 4.2 ระดับน้ำเก็บกักของเขื่อนต่างๆ ในแต่ละภูมิภาค ในปี 2563 เทียบกับค่าเฉลี่ยย้อนหลัง 5 ปี
ที่มา: กัญญารัตน์ และภัทรวดี (2563)

ในช่วงปี 2562 และ 2563 ประเทศไทยประสบกับภาวะภัยแล้งอย่างรุนแรงมากขึ้น สถานการณ์ภัยแล้งที่เกิดขึ้นถือเป็น “ภัยแล้งนอกฤดูกาล” คือภัยแล้งในช่วงที่เกิดในช่วงหน้าฝน ซึ่งเป็นผลมาจากปริมาณน้ำต้นทุนในเขื่อนต่ำประกอบกับภาวะฝนทิ้งช่วงเนื่องจากอิทธิพลของเอลนีโญที่กำลังเกิดขึ้น จากข้อมูลของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย มีพื้นที่ประสบภัยแล้งกว่า 20 จังหวัดทั่วประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยพื้นที่จังหวัดที่รับผลกระทบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น นครราชสีมา ขอนแก่น ชัยภูมิ สกลนคร อำนาจเจริญ และสุรินทร์ เป็นต้น และเนื่องจากเป็นภัยแล้งที่เกิดขึ้นในช่วงกลางฤดูฝนคือตั้งแต่กลางเดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคมโดยได้รับอิทธิพลจากความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศโลก จึงเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็น “ภัยแล้งนอกฤดูกาล” ซึ่งภัยแล้งในลักษณะปัจจุบันทำให้ปริมาณฝนเฉลี่ยทั้งประเทศต่ำกว่าค่าปกติประมาณ 46% และปริมาณน้ำต้นทุนทั้งประเทศค่อนข้างต่ำอยู่ที่ประมาณ 45% ของความจุเขื่อนทั่วประเทศ (องค์การบริหารส่วนตำบลคู้พยอม, 2563) จากข้อมูลจำนวนพื้นที่ประสบภัยแล้งของกรมส่งเสริมการเกษตร พบว่า เกษตรกรในประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง จากข้อมูลระบุว่าในช่วงระยะเวลา 5 ปี (2558-2562) พื้นที่ทำการเกษตรในประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งมากกว่า 3 ปี คือในปี 2558, 2561 และ 2562 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปี 2562 มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบปัญหาภัยแล้ง ประมาณ 3.90 ล้านไร่ หรือ คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 6.60% ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั่วประเทศ โดยพื้นที่เพาะปลูกที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ขอนแก่น มหาสารคาม ชัยภูมิ นครราชสีมา และบุรีรัมย์ เป็นต้น โดยในปี 2558, 2561 และ 2562 พื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบภัยแล้งประมาณ 62.58%, 94.36% และ 76.29% ของพื้นที่ประสบภัยทั้งหมดอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ตารางที่ 4.1)

ตารางที่ 4.1 พื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบภัยแล้งปี 2558-2562

จังหวัด/ปี	2562	2561	2560	2559	2558
กาญจนบุรี	77,376	-	-	2,632	3,570
ขอนแก่น	1,440,517	225,727	-	-	329,632
ชัยภูมิ	802,551	-	-	-	-
นครราชสีมา	81,603	-	-	-	360,303
นครสวรรค์	169,560	-	-	-	-
บุรีรัมย์	541,274	282,052	-	-	7,857
มหาสารคาม	58,562	330,061	-	-	110,627
สุพรรณบุรี	134,518	-	-	-	40,224
อุทัยธานี	181,369	2,817	-	-	-
เชียงราย	138,783	-	-	-	6,083
จังหวัดอื่น	269,783	57,273	2,560	108,691	572,574
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	2,972,358	847,281	-	-	895,508
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (%)	76.29	94.36	-	-	62.58
รวม	3,895,895	897,930	2,560	111,322	1,430,870

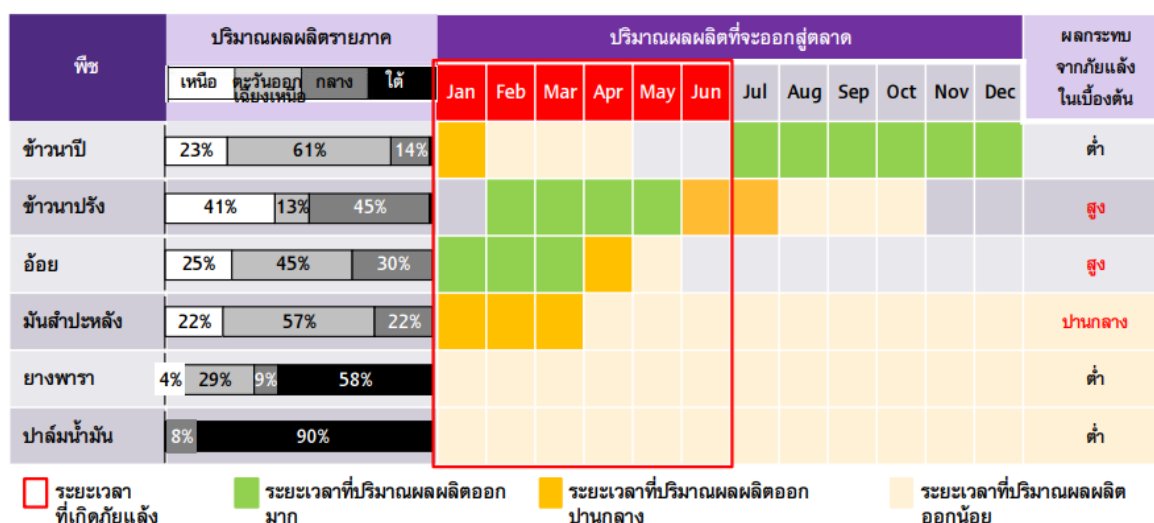
ที่มา: กรมส่งเสริมการเกษตร (2563)

4.3 ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตรไทย

จากสถานการณ์ภัยแล้งในปี 2562 และต่อเนื่องถึงปี 2563 ส่งผลกระทบโดยตรงต่อภาคการเกษตรไทยโดยเฉพาะผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา และปาล์มน้ำมัน โดยสัดส่วนจำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่เพาะปลูกพืช 5 ชนิดดังกล่าวรวมกันคิดเป็น 97% ของจำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั้งประเทศ โดยเฉพาะปริมาณผลผลิตข้าวนาปรัง อ้อย และมันสำปะหลังจะได้รับผลกระทบในระดับสูง (ภาพที่ 4.3) เนื่องจากมีการเพาะปลูกมากในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง ซึ่งเป็นภูมิภาคที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง (กัญญารัตน์ และภัทรวดี, 2563) โดยข้อมูลของศูนย์ข้อมูลเกษตรแห่งชาติ ได้ประมาณการมูลค่าความเสียหายจากกรณีพื้นที่ทำการเพาะปลูกมีพืชตายหรือเสียหายโดยสิ้นเชิง โดยคาดการณ์พืชที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในแต่ละภูมิภาค ดังนี้

- ภาคเหนือ ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ กาแฟ ปาล์มน้ำมัน ยางพารา ทุเรียน ลองกอง และลำไย
- ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ลำไย ยางพารา ทุเรียน พริก และสับปะรด
- ภาคกลาง ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และพืชผัก
- ภาคตะวันตก ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และยางพารา
- ภาคตะวันออก ได้แก่ ข้าว สับปะรด และลำไย
- ภาคใต้ ได้แก่ ข้าว

ทั้งนี้ จากการรายงานพื้นที่เสียหายสิ้นเชิงของศูนย์ติดตามและแก้ไขปัญหาภัยพิบัติด้านการเกษตร ทำให้สามารถประมาณการมูลค่าความเสียหายจากภัยแล้งดังกล่าว คิดเป็นมูลค่าประมาณ 8,985 ล้านบาท โดยภูมิภาคที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีมูลค่าความเสียหายรวมจากภัยแล้ง 3,649 ล้านบาท หรือคิดเป็น 40.62% ของมูลค่าความเสียหายรวม รองลงมาคือ ภาคเหนือ มูลค่าความเสียหาย 2,864 ล้านบาท หรือคิดเป็น 31.88% ของมูลค่าความเสียหายรวม (ตารางที่ 4.2)

ภาพที่ 4.3 ผลกระทบจากภัยแล้งต่อพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ

ที่มา: กัญญารัตน์ และภัทรวดี (2563)

ตารางที่ 4.2 มูลค่าความเสียหายที่ได้รับการช่วยเหลือด้านการเกษตรผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน

ภาค	เกษตรกร	พื้นที่ เสียหาย	มูลค่าความเสียหาย (ล้านบาท)				สัดส่วน
	(ราย)	(ไร่)	ข้าว	พืชไร่	พืชสวน	รวม	%
เหนือ	45,923	513,268	2,093	705	66	2,864	31.88
ตะวันออกเฉียงเหนือ	111,862	872,867	3,497	146	7	3,649	40.61
กลาง	16,621	255,125	1,063	627	9	1,698	18.90
ตะวันตก	8,277	93,567	373	132	1	506	5.63
ตะวันออก	562	5,183	3	0	94	96	1.07
ใต้	2,599	40,492	170	-	-	170	1.89
รวม	185,844	1,780,501	7,200	1,609	176	8,985	100

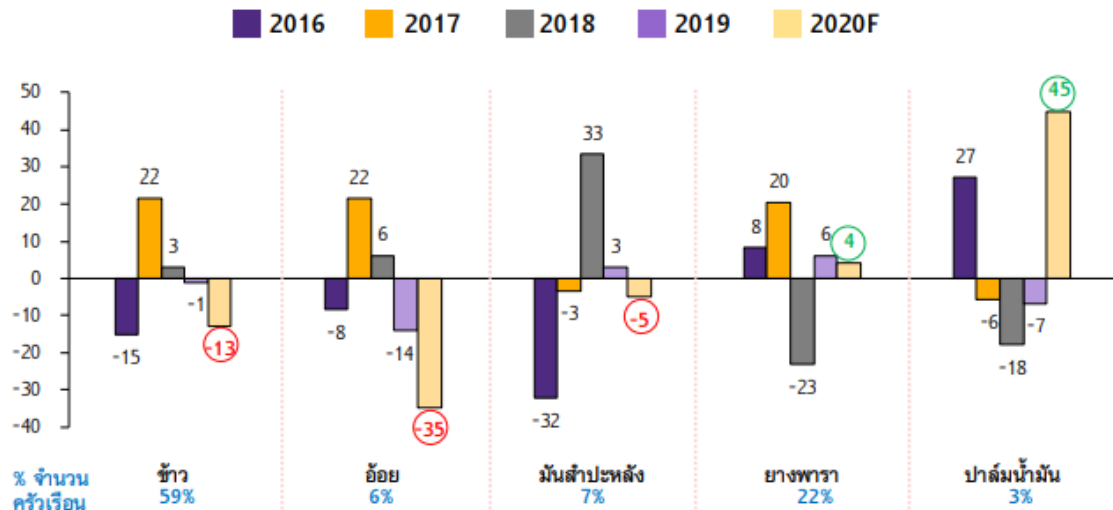
ที่มา: ศูนย์ข้อมูลเกษตรแห่งชาติ (2563)

หมายเหตุ: มูลค่าความเสียหาย = (ผลผลิตเสียหาย = พื้นที่ได้รับความเสียหายสิ้นเชิง × ผลผลิตต่อไร่) × ราคาเฉลี่ยย้อนหลัง 3 ปี

สำหรับผลกระทบด้านราคาและรายได้ของเกษตรกรนั้น ตามปกติแล้วหากปีไหนเกิดสภาวะภัยแล้ง ผลผลิตสินค้าเกษตรในปีนั้นจะลดลงส่งผลให้ราคาผลผลิตเพิ่มสูงขึ้นตามมา ซึ่งจากปริมาณผลผลิตข้าว อ้อย และมันสำปะหลัง ที่มีแนวโน้มลดลงจากภัยแล้ง ส่งผลให้ราคาผลผลิตทั้งข้าว อ้อย และมันสำปะหลัง มีแนวโน้มปรับตัวเพิ่มสูงขึ้น โดยส่วนของราคาอ้อยนั้นได้รับผลกระทบทางบวกจากทิศทางราคาน้ำตาลในตลาดโลกและราคาน้ำตาลในตลาดในประเทศที่ปรับตัวสูงขึ้น ผสมกับปัญหาผลผลิตตกต่ำจากสภาวะภัยแล้ง ส่งผลให้ราคาอ้อยในปี 2562/63 มีแนวโน้มสูงกว่าราคาอ้อย ในปีที่ผ่านมา สำหรับราคาข้าว ในปี 2563 ราคาข้าวมีแนวโน้มปรับตัวเพิ่มสูงขึ้นเล็กน้อย เพราะแม้ว่าผลผลิตข้าวจะมีแนวโน้มลดลงค่อนข้างมาก แต่การแข่งขันในตลาดข้าวของโลกที่รุนแรงและสต็อกข้าวของโลกที่เพิ่มสูงขึ้น อาจจะเป็นปัจจัยที่ยังกดดันให้ราคาข้าวไม่สามารถขยายตัวได้มากนัก ในส่วนของมันสำปะหลัง ราคาในปี 2563 มีแนวโน้มปรับตัวสูงขึ้นอยู่ที่ประมาณ 2.4 บาทต่อกิโลกรัม หรือขยายตัวประมาณ 10% จากในปี 2562 ซึ่งประเทศผู้ส่งออกและผู้ผลิตมันสำปะหลังที่สำคัญ เช่น ไทย เวียดนาม และกัมพูชา กำลังเผชิญกับปัญหาการระบาดของโรคใบด่างซึ่งอาจจะส่งผลให้ปริมาณผลผลิตมันสำปะหลังมีแนวโน้มลดลง (กัญญารัตน์ และภัทรวิทย์, 2563)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า ราคาผลผลิตของพืชเศรษฐกิจทั้ง 3 ชนิดจะมี แนวโน้มที่เพิ่มสูงขึ้นในปี 2563 แต่อัตราการลดลงของผลผลิตที่สูงกว่าอัตราการเพิ่มขึ้นของราคาจะส่งผลให้รายได้ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว อ้อย และมันสำปะหลังปรับตัวลดลง โดยอัตราการขยายตัวของรายได้ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวลดลงประมาณ 13% อ้อยลดลงประมาณ 35% และมันสำปะหลังลดลงประมาณ 5% ซึ่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าว อ้อยและมันสำปะหลังรวมกันคิดเป็นประมาณ 12% ของจำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศ (ภาพที่ 4.4) ซึ่งการที่รายได้ของเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวลดลงจะส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังภาคธุรกิจที่พึ่งพากำลังซื้อจากกลุ่มผู้บริโภคในภาคการเกษตร อาทิเช่น สินค้าอุปโภคบริโภค รถจักรยานยนต์ และปัจจัยทางการผลิตทางการเกษตรต่างๆ ทั้ง เครื่องจักรกลการเกษตร เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืช ในขณะที่รายได้ของเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน มีแนวโน้มปรับตัวสูงขึ้น เนื่องจากมีปริมาณผลผลิตออกสู่ตลาดมากขึ้น

หน่วย : %

ภาพที่ 4.4 ผลกระทบจากภัยแล้งต่อรายได้ของเกษตรกร

ที่มา: กัญญารัตน์ และภัทรวดี (2563)

4.4 นโยบายและมาตรการช่วยเหลือด้านภัยแล้งจากภาครัฐ

ปัญหาภัยแล้งเป็นปัญหาที่สำคัญซึ่งส่งผลกระทบต่อภาคการเกษตรของไทย รวมทั้งยังส่งผลกระทบต่อภาคธุรกิจอื่นๆ ตามมาด้วยเช่นกัน ที่ผ่านมาสถานการณ์ภัยแล้งในประเทศไทยมีแนวโน้มของความถี่ในการเกิดเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ภาครัฐรวมทั้งภาคส่วนที่เกี่ยวข้องพยายามหาแนวทางป้องกันแก้ไขและบรรเทาความเดือดร้อนของเกษตรกรและกลุ่มอาชีพที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งดังกล่าว ซึ่งที่ผ่านมามาตรการที่รัฐบาลส่วนใหญ่ใช้จะเป็นมาตรการเพื่อบรรเทาผลกระทบต่างๆ อาทิเช่น (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2563; ไทยพีบีเอส, 2563)

1. การส่งเสริมให้เกษตรกรชะลอการปลูกข้าวนาปีออกไป หรือเลื่อนปฏิทินการเพาะปลูกจากเดิมในช่วงพฤษภาคมถึงมิถุนายน เป็นเดือนสิงหาคมถึงกันยายน
2. ร่วมมือกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรในการสร้างการรับรู้เพื่อลดความเสี่ยงของ 77 จังหวัด เช่น การติดตาม สถานการณ์น้ำทั้งในและนอกเขตชลประทาน การส่งเสริมปลูกพืชใช้น้ำน้อย การปรับลดขนาดการผลิตหรือ งดเว้นการเลี้ยงสัตว์น้ำ เป็นต้น
3. การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำเพื่อการเกษตรและสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร แบ่งเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เช่น โครงการจัดการดินเพื่อบรรเทาภัยแล้งในพื้นที่ ปลูกไม้ผล 38 จังหวัด
4. การส่งเสริมการปลูกพืชใช้น้ำน้อย เช่น โครงการส่งเสริมการ ปลูกพืชหลากหลาย (หลังนา) 24 จังหวัด 18,000 ไร่ โครงการส่งเสริมการปลูกข้าวโพดหลังฤดูทำนา 27 จังหวัด 1,904 ราย เป็นต้น
5. การเพิ่มปริมาณน้ำต้นทุน สํารวจแหล่งน้ำ เช่น เขื่อนหิน บ่อทราย การปฏิบัติการฝนหลวง 77 จังหวัด และการเพิ่มปริมาณน้ำต้นทุน เพื่อการเกษตร 1,263 โครงการ เป็นต้น
6. จัดทำแผนการจัดสรรน้ำของโครงการชลประทานขนาดใหญ่และขนาดกลางทั้งประเทศในช่วงฤดูแล้ง

7. จัดทำแผนการเพาะปลูกพืชฤดูแล้ง ปี 2562/63 ทั้งประเทศ จำนวน 7.21 ล้านไร่ แบ่งเป็น ข้าว 4.54 ล้านไร่ พืชไร่ - พืชผัก 2.67 ล้านไร่ลุ่มเจ้าพระยา จำนวน 1.64 ล้านไร่ แบ่งเป็น ข้าว 1.05 ล้านไร่ พืชไร่ - พืชผัก 0.59 ล้านไร่

8. การดำเนินโครงการแหล่งน้ำในไร่นานอกเขตชลประทาน เพื่อบรรเทาปัญหาภัยแล้ง ขาดแคลนน้ำทำการเกษตรในช่วงแล้งในพื้นที่นอกเขตชลประทาน โดยการขุดสระน้ำในไร่นา การสนับสนุนงบประมาณสำหรับขุดเจาะบ่อบาดาล และสร้างฝายชะลอน้ำ

9. โครงการเพิ่มน้ำต้นทุนและระบบกระจายน้ำ เพื่อสนับสนุนแผนปฏิบัติการฟื้นฟูเยียวยาเกษตรกรผู้ประสบภัยฝนทิ้งช่วงและอุทกภัย โดยจัดหาและติดตั้งระบบส่งกระจายน้ำให้กลุ่มเกษตรกรแปลงใหญ่และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนด้วยการปรับปรุงแหล่งน้ำให้กับกลุ่มเกษตรกรแปลงใหญ่/กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในพื้นที่นาร่อง และนำ Solar cell (พลังงานแสงอาทิตย์) มาใช้ในระบบผลิตน้ำและกระจายน้ำแหล่งน้ำผิวดินและ น้ำบาดาล

10. การชดเชยความเสียหายจากภัยแล้ง กรณีพื้นที่ทำการเพาะปลูกมีพืชตายหรือเสียหายโดยสิ้นเชิงให้ช่วยเหลือตามพื้นที่เพาะปลูกที่เสียหายจริง ไม่เกินรายละ 30 ไร่ ในอัตรา ดังนี้ ข้าว ไร่ละ 1,113 บาท พืชไร่ ไร่ละ 1,148 บาท และพืชสวนและอื่น ๆ ไร่ละ 1,690 บาท

11. การแจกจ่ายน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค มอบถังเก็บน้ำสำรอง จัดตั้งจุดจ่ายน้ำถาวร รถบรรทุกเพื่อแจกจ่ายน้ำ สนับสนุนเครื่องมือ เครื่องจักรสูบน้ำ เพื่อสนับสนุนการผลิตน้ำประปา

12. ปรับแผนการระบายน้ำในอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่และขนาดกลางที่มีความจุน้อยกว่า 30% สนับสนุนติดตั้งเครื่องสูบน้ำ ดำเนินการติดตามคุณภาพน้ำและควบคุมค่าความเค็มบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา

13. การจัดหาเงินทุนให้เกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชผลเกษตรอื่นแทนข้าว

14. มาตรการขยายเวลาพักชำระหนี้ ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยให้กับเกษตรกรที่ประสบภัยแล้งเป็นระยะเวลา 2 ปี จนถึง 31 ธันวาคม 2564

15. สินเชื่อดอกเบี้ยพิเศษวงเงิน 5,000 ล้านบาท สำหรับให้เกษตรกรและภาคธุรกิจไปลงทุนพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อรับมือภัยแล้ง โดยให้ดอกเบี้ยเริ่มต้น 3% ต่อปี

16. การสนับสนุนเงินลงทุนให้กับสมาชิกสหกรณ์กู้เพื่อใช้ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรแบบผสมผสานทั้งปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ขุดแหล่งน้ำ เช่น ขุดสระ ขุดบ่อบาดาล เพื่อให้มีแหล่งน้ำสำหรับทำการเกษตร วงเงิน 500 ล้านบาท รายละ 5 หมื่นบาท คิดดอกเบี้ย 1% ต่อปี ระยะเวลาการผ่อนชำระ 5 ปี

17. โครงการสนับสนุนเงินกู้แก่สหกรณ์ในพื้นที่ที่ประสบภัยแล้งเพื่อให้มีเงินทุนรวบรวมผลผลิตจากสมาชิก เมื่อปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์จะมีช่องทางจำหน่ายเป็นสหกรณ์ที่รับซื้อด้วยวงเงิน 415 ล้านบาท สิ้นสุดโครงการเดือนกันยายน 2563 มีอัตราดอกเบี้ย 1% ต่อปี

18. โครงการปลูกข้าวโพดหลังนาระบบสหกรณ์ปี 2562/2563 เป็นโครงการต่อเนื่อง แต่ปี 2563 จะกำหนดปลูกในพื้นที่สหกรณ์เป้าหมาย 28 จังหวัด งบประมาณ 100 ล้านบาท เพื่อให้สมาชิกสหกรณ์นำไปซื้อปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย เป็นต้น โดยมีดอกเบี้ย 1% ต่อปี

4.5 พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำที่เกี่ยวข้องกับบทบาทชุมชน

ประเทศไทยประสบปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในหลายด้าน การดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ได้กระทำโดยหลายหน่วยงานตามอำนาจหน้าที่ซึ่งกำหนดไว้ในกฎหมายหลายฉบับ ทำให้การดำเนินงานแก้ไขปัญหาขาดความเป็นเอกภาพ ประกอบกับการจัดทำกิจกรรมและโครงการบางอย่างเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน และบางครั้งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ดังนั้น จึงมีความพยายามตราพระราชบัญญัติในการบูรณาการเกี่ยวกับการใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การ

พื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นเอกภาพ กำหนดมาตรการในการป้องกันและแก้ไขปัญหามลพิษน้ำแล้งและภาวะน้ำท่วม วางหลักเกณฑ์ในการประกันสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนในการเข้าถึงทรัพยากรน้ำสาธารณะ ตลอดจนจัดให้มีองค์กรบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งในระดับชาติ ระดับลุ่มน้ำ และระดับองค์กรผู้ใช้น้ำซึ่งสะท้อนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อร่วมกันบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ กฎหมายฉบับนี้ ทำให้ประชาชนผู้ใช้น้ำทั่วไปสามารถทรงสิทธิ คือ เป็นที่ประกันได้ว่าจะได้รับการจัดสรรน้ำจากรัฐบาลโดยไม่ต้องจ่ายค่าน้ำ ไม่ต้องมีการร้องขอ (ราชกิจจานุเบกษา, 2561) เป็นไปตามสิทธิของกฎหมายรัฐธรรมนูญมาตรา 285 ทำให้เกิดความเป็นธรรมในการใช้น้ำแก่ทุกฝ่าย

ซึ่งการยกร่างพระราชบัญญัติ (พ.ร.บ.) น้ำ พ.ศ. 2561 มาตั้งแต่ปี 2534 โดยใช้เวลายกร่างถึง 2 ปี แต่เมื่อมีการคัดค้านและไม่ผ่านการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรในปี 2551 หลังจากนั้นมีการนำร่างเก่ามาแก้ไขปรับปรุงใหม่ โดยร่างกฎหมายฉบับนี้อยู่ในคณะกรรมการสิทธิการของ สนช.วาระ 1 นานที่สุดคือ 570 วัน จนในที่สุดผ่านวาระที่ 3 เมื่อวันที่ 4 ตุลาคมที่ผ่าน โดยมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 135 ตอน 112 ก เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2561 โดยจะใช้บังคับเมื่อพ้นสามสิบวันนับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป คือวันที่ 27 มกราคม 2562³ (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2562) โครงสร้างของ พ.ร.บ.ทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ประกอบด้วย 9 หมวด และบทเฉพาะกาล จำนวน 106 มาตรา ได้แก่ หมวด 1 ทรัพยากรน้ำ หมวด 2 สิทธิในน้ำ หมวด 3 องค์กรบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ หมวด 4 การจัดสรรน้ำและการใช้น้ำ หมวด 5 ภาวะน้ำแล้งและภาวะน้ำท่วม หมวด 6 การอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรน้ำสาธารณะ หมวด 7 พนักงานเจ้าหน้าที่ หมวด ความรับผิดชอบทางแพ่งในกรณีที่เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรน้ำสาธารณะ และหมวด 9 บทกำหนดโทษ ทั้งนี้ การจัดสรรน้ำของประเทศ ได้คำนึงถึงน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค การรักษาระบบนิเวศ จารีตประเพณี การบรรเทาสาธารณภัย การคมนาคม เกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และการท่องเที่ยว ซึ่งการจัดลำดับความสำคัญให้เป็นไปตามที่คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) กำหนด

โครงสร้างของ พ.ร.บ.ทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ได้แบ่ง การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะ (มาตรา 41) เป็นสามประเภท คือ การใช้น้ำประเภทที่หนึ่ง ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อการดำรงชีพ การอุปโภค บริโภคในครัวเรือน การเกษตรหรือการเลี้ยงสัตว์เพื่อยังชีพ การอุตสาหกรรมในครัวเรือน การรักษาระบบนิเวศ จารีตประเพณี การบรรเทาสาธารณภัย การคมนาคม และการใช้น้ำในปริมาณเล็กน้อย การใช้น้ำประเภทที่สอง ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะเพื่อ การอุตสาหกรรม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การผลิตพลังงานไฟฟ้า การประปาและกิจการอื่น การใช้น้ำประเภทที่สาม ได้แก่ การใช้ทรัพยากรน้ำสาธารณะ เพื่อกิจการขนาดใหญ่ที่ใช้น้ำปริมาณมาก หรืออาจก่อให้เกิดผลกระทบข้ามลุ่มน้ำ หรือครอบคลุมพื้นที่อย่างกว้างขวาง โดยการใช้ น้ำประเภทที่สองและประเภทที่สามจะต้องมีการขออนุญาตใช้น้ำ การมี พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำจะเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ 7 ด้าน ได้แก่

1. การบริหารทรัพยากรน้ำมีทิศทางสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์บ้านเมืองเศรษฐกิจ และสังคมที่มีความสมดุลและยั่งยืน
2. ลดความซ้ำซ้อนด้านงบประมาณและแผนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับน้ำ
3. ระบบทางน้ำมีความชัดเจนเมื่อมีถ้ำน้ำเพื่อกิจการทรัพยากรน้ำเป็นไปตามลักษณะของน้ำ ช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝนการใช้ประโยชน์ที่ดินในระบบถ้ำน้ำไม่กระทบกับทรัพยากรน้ำสาธารณะ

³ เว้นแต่บทบัญญัติในหมวด 4 การจัดสรรน้ำและการใช้น้ำ และมาตรา 104 ให้บังคับใช้ เมื่อพ้นกำหนด 2 ปี นับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้บังคับใช้เป็นต้นไป

4. การบูรณาการและการประสานข้อมูลหน่วยงานรัฐคล่องตัวขึ้นทั้งภาวะปกติและวิกฤต
5. ทุกคนมีสิทธิใช้หรือเก็บกักน้ำได้เท่าที่จำเป็นแก่ประโยชน์ในกิจกรรมหรือในที่ดินของตนเอง
6. ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐในการบริหารทรัพยากรน้ำมากขึ้นเกิดองค์กรผู้ใช้น้ำเพื่อประโยชน์ร่วมกันเกี่ยวกับการใช้การพัฒนาการบริหารจัดการการบำรุงรักษาการฟื้นฟูและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
7. บรรเทาหรือลดผลกระทบจากน้ำแล้งน้ำท่วมโดยมีศูนย์บัญชาการเฉพาะกิจ สามารถสั่งการแก้ปัญหาได้ทันที

จาก พ.ร.บ. ดังกล่าว ส่งผลให้ภาคส่วนต่างๆ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมากขึ้น โดยในพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 หมวดที่ 3 ว่าด้วยองค์กรบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ระบุไว้ว่า องค์กรในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศ มี 3 ระดับ 1.ระดับชาติ ได้แก่ คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ หรือ กนช. ที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน 2.ระดับลุ่มน้ำ ได้แก่ คณะกรรมการลุ่มน้ำ ที่มีผู้ว่าราชการจังหวัดในเขตลุ่มน้ำที่ได้รับเลือกเป็นประธาน และ 3.ระดับองค์กรผู้ใช้น้ำ ที่เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มบุคคลธรรมดา หรือนิติบุคคล ที่ใช้น้ำในบริเวณใกล้เคียงกันและอยู่ในเขตลุ่มน้ำเดียวกัน รวมตัวกัน จัดทะเบียนก่อตั้งองค์กรผู้ใช้น้ำเพื่อประโยชน์ร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ในหมู่สมาชิกขององค์กรผู้ใช้น้ำ ซึ่งนอกจากองค์กรผู้ใช้น้ำจะมีบทบาทในการบริหารทรัพยากรน้ำในหมู่สมาชิกของตนแล้ว สมาชิกองค์กรผู้ใช้น้ำ องค์กรละ 1 คน สามารถเข้ารับการคัดเลือกเป็นกรรมการลุ่มน้ำผู้แทนองค์กรผู้ใช้น้ำในเขตลุ่มน้ำของตนได้ ซึ่งลุ่มน้ำหนึ่ง ๆ มีจำนวน 9 คน จากภาคเกษตรกรรม 3 คน ภาคอุตสาหกรรม 3 คน และภาคพาณิชยกรรม 3 คน โดยกรรมการลุ่มน้ำผู้แทนองค์กรผู้ใช้น้ำเหล่านั้น ยังมีสิทธิได้รับการคัดเลือกไปเป็นกรรมการผู้แทนคณะกรรมการลุ่มน้ำในคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) ได้อีกด้วย ทั้งประเทศมีจำนวน 4 คน

“องค์กรผู้ใช้น้ำจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยบริหารจัดการน้ำ กล่าวคือ องค์กรผู้ใช้น้ำจะเป็นช่องทางให้ผู้ใช้น้ำที่มีเป้าประสงค์ร่วมกันจากลุ่มน้ำเดียวกัน บริเวณเดียวกัน รวมตัวกันเพื่อให้เกิดการบริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความต้องการ สถานการณ์และปัญหาในพื้นที่ รวมทั้งตอบสนองต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้กลุ่มเครือข่ายและองค์กรต่างๆ เป็นกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับพื้นที่ โดยสามารถนำเสนอโครงการต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนสู่คณะกรรมการลุ่มน้ำและคณะกรรมการทรัพยากรน้ำจังหวัดได้โดยตรง หรือกระทั่งสิทธิในการร่วมกันหารือ แลกเปลี่ยนข้อมูล โกล่เกลี่ย แก้ปัญหาร่วมกัน กรณีเกิดข้อพิพาทระหว่างผู้ใช้น้ำด้วยกันในพื้นที่ลุ่มน้ำ รวมถึงเป็นตัวแทนองค์กรผู้ใช้น้ำที่มาจากคณะกรรมการลุ่มน้ำยังสามารถแสดงความคิดเห็นในคณะกรรมการระดับชาติ คือ กนช. ได้อีกด้วย องค์กรผู้ใช้น้ำจึงจัดเป็นฟันเฟืองสำคัญในการมีส่วนร่วมช่วยในการพัฒนาและบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศ

ปัจจุบันแม้หน่วยงานด้านน้ำหลายหน่วยงานมีการจัดตั้งองค์กรหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้นมาบ้างแล้ว เช่น กลุ่มผู้ใช้น้ำของกรมชลประทาน ที่มีอยู่กระจายอยู่ในพื้นที่โครงการชลประทานทั่วประเทศ แต่ยังไม่ได้อยู่ภายใต้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 และยังมีไม่ครอบคลุมทุกพื้นที่ของประเทศ ดังนั้นภายหลังจากที่กฎกระทรวงองค์กรผู้ใช้น้ำ มีผลบังคับใช้แล้ว องค์กรหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำของหน่วยงานที่มีอยู่เดิมตามภารกิจ ต้องมายื่นขอก่อตั้งเป็นองค์กรผู้ใช้น้ำตามพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทั้งระบบ (สยามรัฐ, 2564)

บทที่ 5 ผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อภาคเกษตร: การวิเคราะห์ในระดับครัวเรือน

ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลกระทบและการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของครัวเรือนเกษตรกรชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการปรับตัวภายใต้สถานการณ์ภัยแล้ง จำแนกตามกลุ่มเกษตรกรที่ประสบปัญหาภัยแล้งกับเกษตรกรทั่วไป ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบของภัยแล้ง บทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวต่อภัยแล้ง โดยใช้ข้อมูลการสุ่มตัวอย่างข้อมูลเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 8 จังหวัด รวมจำนวนตัวอย่าง 605 ครัวเรือน (รายละเอียดดังที่ได้นำเสนอในบทที่ 3 หัวข้อ 3.2) ร่วมกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกประชากรกลุ่มเปราะบาง และการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนประชากรในชุมชน ซึ่งผลการวิเคราะห์ในบทนี้จะป็นฐานข้อมูลสำคัญในการสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการป้องกันและรับมือกับปัญหาภัยแล้งของเกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในอนาคต

5.1 ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง

ผลกระทบจากความแปรปรวนของสภาพอากาศในปัจจุบันโดยเฉพาะภัยแล้งส่งผลกระทบโดยตรงต่อการผลิตภาคการเกษตร อย่างไรก็ตามขนาดของผลกระทบต่อเกษตรกรแต่ละรายจะแตกต่างกันไปตามลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม สภาพทางกายภาพ สภาพภูมิศาสตร์หรือลักษณะของครัวเรือนที่ต่างกัน ดังนั้นผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลเกษตรกรในระดับฟาร์มจะสะท้อนภาพความแตกต่างของผลกระทบที่เกษตรกรแต่ละกลุ่มได้รับ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรตัวอย่างจะนำไปสู่ความเข้าใจต่อผลกระทบและการปรับตัวจากภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญในการจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เหมาะสมต่อการปรับตัวและการรับมือต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลของเกษตรกรตัวอย่างจะจำแนกตามตัวแปรทางเศรษฐกิจและสังคม และปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สภาพแวดล้อมการผลิต ระบบการปลูกพืช แหล่งรายได้ ลักษณะครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงาน การอพยพย้ายถิ่น ดังนี้

5.1.1 จำนวนเกษตรกรตัวอย่างตามสภาพแวดล้อมการผลิต ระบบการปลูกพืช แหล่งรายได้ และลักษณะครัวเรือน

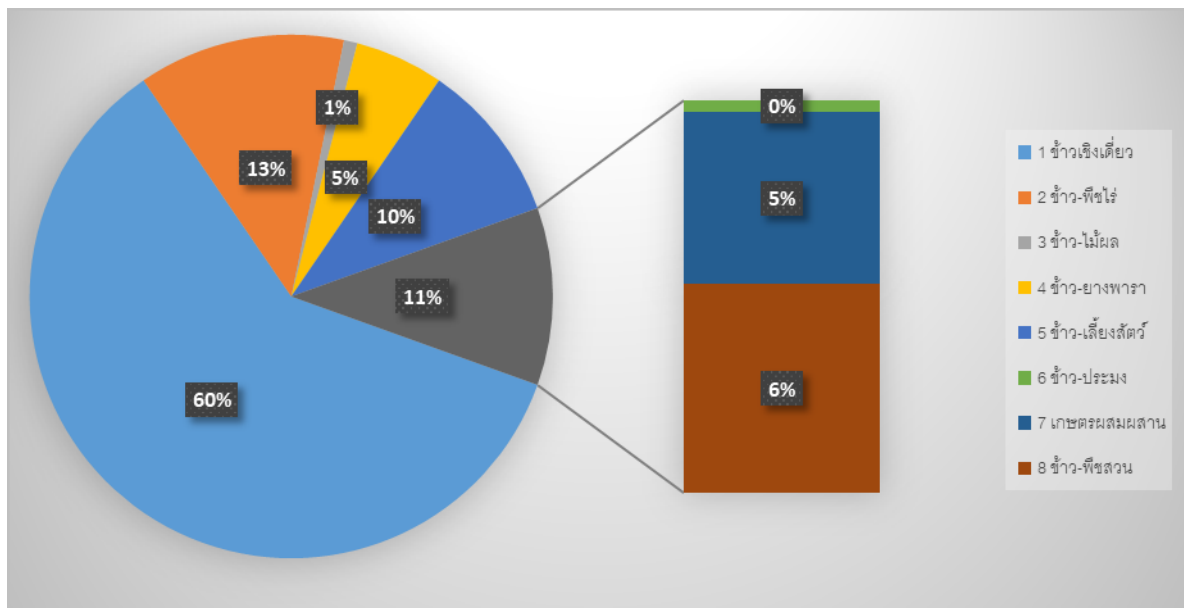
ข้อมูลปฐมภูมิที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวนาตัวอย่างโดยใช้แบบสอบถามจำนวน 605 ครัวเรือน ในพื้นที่ศึกษา 8 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม นครพนม ศรีสะเกษ และ สุรินทร์ แบ่งเป็นเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝน 485 ครัวเรือน (80.17%) พื้นที่ชลประทาน 120 ครัวเรือน (19.83%) โดยเกษตรกรประมาณ 1 ใน 3 ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมดมีแหล่งน้ำสำรองสำหรับการปลูกข้าว เช่น สระ บ่อขุด หนองบึงธรรมชาติ หรือคลองชลประทาน อย่างไรก็ตามจากปัญหาภัยแล้งต่อเนื่องหลายปีที่ผ่านมาส่งผลให้ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรลดลงส่งผลกระทบต่อการทำนาของเกษตรกรในภูมิภาค โดยเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องงดทำนาปรังเป็นเวลาต่อเนื่องหลายปีและเริ่มทำนาปรังอีกครั้งในปี 2563 แต่มีเกษตรกรตัวอย่างที่สามารถทำนาปรังได้เพียง 43 ราย หรือคิดเป็น 7.11% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด หรือ 35.83% ของจำนวนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน (ตารางที่ 5.1)

ตารางที่ 5.1 จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและลักษณะเฉพาะของแปลงนา รายจังหวัด

จังหวัด	สภาพแวดล้อมการผลิตของหมู่บ้าน			ลักษณะเฉพาะของแปลงนา	
	รวม	น่าน้ำฝน	นาชลประทาน	มีแหล่งน้ำ	ทำนาปรัง
	(ตัวอย่าง)				
มหาสารคาม	90	60	30	36	3
นครราชสีมา	90	60	30	25	8
ศรีสะเกษ	62	62	0	13	1
สุรินทร์	61	61	0	20	0
บุรีรัมย์	60	60	0	2	0
นครพนม	91	61	30	53	25
ขอนแก่น	91	61	30	31	6
ชัยภูมิ	60	60	0	13	0
	605	485	120	193	43
	(%)				
มหาสารคาม	100.00	66.67	33.33	40.00	3.33
นครราชสีมา	100.00	66.67	33.33	27.78	8.89
ศรีสะเกษ	100.00	100.00	0.00	20.97	1.61
สุรินทร์	100.00	100.00	0.00	32.79	0.00
บุรีรัมย์	100.00	100.00	0.00	3.33	0.00
นครพนม	100.00	67.03	32.97	58.24	27.47
ขอนแก่น	100.00	67.03	32.97	34.07	6.59
ชัยภูมิ	100.00	100.00	0.00	21.67	0.00
รวม		80.17	19.83	31.90	7.11

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

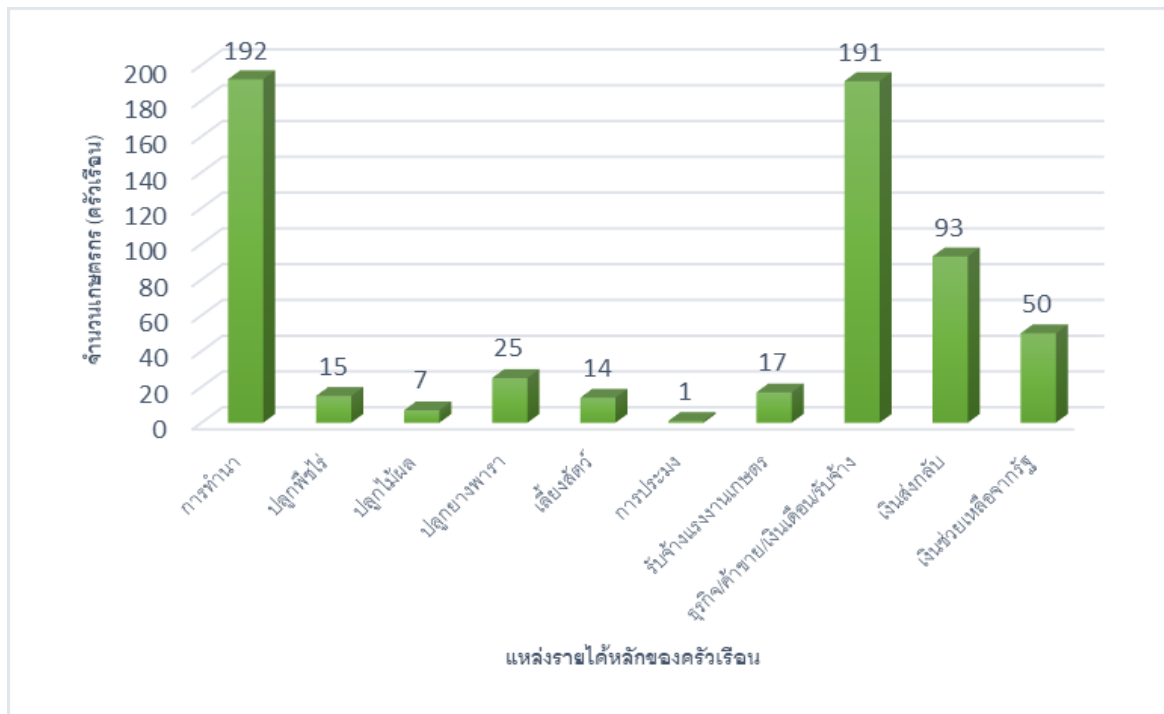
สำหรับระบบการเพาะปลูกของเกษตรกรตัวอย่าง พบว่า ส่วนใหญ่ประมาณ 60% ปลูกข้าวเชิงเดี่ยว รองลงมาเป็นระบบการปลูกข้าว-พืชไร่(เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์) ข้าว-เลี้ยงสัตว์ ข้าว-พืชสวน (ภาพที่ 5.1) ดังนั้นเกษตรกรตัวอย่างที่มีรายได้หลักจากภาคเกษตรส่วนใหญ่จึงมีรายได้จากการทำนา รองลงมาคือ การปลูกยางพารา รับจ้างแรงงานเกษตร การปลูกพืชไร่ และการเลี้ยงสัตว์ (ภาพที่ 5.2) แม้ว่าภาคการเกษตรจะมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อเศรษฐกิจของภูมิภาคแต่เนื่องจากสภาพอากาศที่แห้งแล้ง ขาดแหล่งน้ำชลประทานและต้องอาศัยน้ำฝน เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายเล็ก รายได้จากการเกษตรหรือการปลูกข้าวไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน หรือมีรายได้ต่ำและไม่แน่นอน ทำให้ต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตรเป็นหลัก ดังนั้น จากการสำรวจ พบว่า ครัวเรือนที่มีรายได้หลักจากนอกภาคเกษตรมีจำนวน 334 ครัวเรือน หรือคิดเป็น 55.21% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด และตัวอย่างที่มีรายได้จากภาคเกษตรมีจำนวน 271 ครัวเรือน หรือ 44.79% ของจำนวนตัวอย่าง (ภาพที่ 5.2)

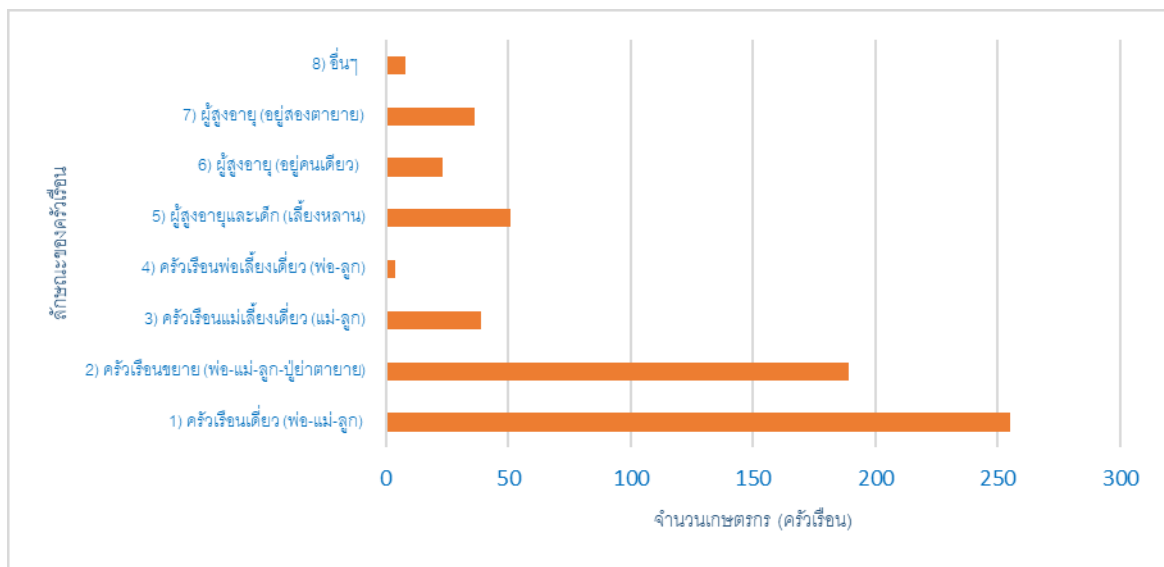
ภาพที่ 5.1 จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามระบบการเพาะปลูก

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ในการวิเคราะห์ระบบการผลิตหรือการจัดการด้านการเกษตรมีความจำเป็นต้องกำหนดขอบเขตของระบบนั้นๆ เพื่อระบุวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ที่ชัดเจน หากเป็นการวิเคราะห์ระบบการผลิตเพื่อการจัดการด้านการเกษตรโดยตรงอาจไม่จำเป็นต้องวิเคราะห์ประเด็นด้านสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม อาจจะไม่ให้ความสำคัญกับลักษณะของครัวเรือนและสภาพแวดล้อมของเกษตรกร อย่างไรก็ตาม ในหลายกรณีการระบุขอบเขตของการวิเคราะห์ระบบการผลิตและการจัดการทางการเกษตรโดยตรงอาจจะซับซ้อนหรือหลากหลายตามลักษณะทางสังคมและกายภาพของครัวเรือนเกษตรกร เช่น การวางแผนการผลิตรายปีอาจจะวิเคราะห์เพียงขอบเขตของทรัพยากรที่ฟาร์มมีอยู่ ในขณะที่การวางแผนพัฒนาระยะยาวอาจจะจำเป็นต้องนำกิจกรรมการหารายได้จากนอกฟาร์มของครัวเรือนมาพิจารณาด้วย (FAO, 1996) ดังนั้น ลักษณะทางสังคมของครัวเรือนจะเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์ผลกระทบทางการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งจากการสำรวจพบว่าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ประมาณ 42% มีลักษณะเป็นครัวเรือนเดี่ยว (พ่อ-แม่-ลูก) รองลงมาเป็นครัวเรือนขยาย (พ่อ-แม่-ปู่ย่า-ตายาย) และอันดับที่ 3 ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุและเด็ก หรือผู้สูงอายุเลี้ยงหลาน (สมาชิกรุ่นลูกต้องออกไปทำงานต่างพื้นที่และฝากลูกไว้กับพ่อแม่) อันดับที่ 4 เป็นครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่กันสองตายาย กลุ่มนี้รายได้หลักจะมาจากเงินส่งกลับจากลูกหลานที่ทำงานอยู่ต่างจังหวัด การทำนาจะมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อบริโภคในครัวเรือนมากกว่าวัตถุประสงค์ทางการค้า ในหัวข้อต่อไปจะอธิบายลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ประเด็นเรื่องของผลกระทบจากภัยแล้งต่อครัวเรือนเกษตรกรชาวนาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ภาพที่ 5.2 จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ในครัวเรือน
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.3 จำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำแนกตามลักษณะของครัวเรือน
ที่มา: จากการสำรวจ

5.1.2 สภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำหรับปลูกข้าว ขนาดพื้นที่เพาะปลูก ระบบการปลูกพืช แหล่งรายได้

ในปี 2558-59 ที่ไทยเกิดภัยแล้งรุนแรง สืบเนื่องมาจากปรากฏการณ์เอลนีโญขนาดรุนแรง ฝนตกต่ำกว่าค่าปกติติดต่อกันถึงสองปี ฝนที่ตกน้อยต่อเนื่องทำให้น้ำที่เดิมเข้ามาในเขื่อนมีปริมาณน้อยและไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับปริมาณน้ำที่ต้องการใช้ ส่งผลให้ปริมาณน้ำใช้การได้อยู่ในระดับน้อยวิกฤต (ธนาคารแห่งประเทศไทย

ไทย, 2562ข) ซึ่งภัยแล้งที่เกิดขึ้นในประเทศไทยมักเกิดในฤดูฝนที่มีฝนทิ้งช่วงเป็น เวลานาน ส่วนใหญ่เกิดจาก ฝนแล้ง และทิ้งช่วง มีผลกระทบโดยตรงกับการเกษตรและแหล่งน้ำ ส่งผลเสียหายต่อ กิจกรรมทางการเกษตร เช่น พื้นดินขาดความชุ่มชื้น พืชขาดน้ำ พืชชะงักการเจริญเติบโต ผลผลิตที่ได้มี คุณภาพต่ำ รวมถึงปริมาณ ลดลง (อัจฉรี, 2560) สำหรับภัยแล้งในปี 2562 เป็นภัยแล้งที่ต่อเนื่องจากปีก่อนที่โลกเผชิญปรากฏการณ์ เอลนีโญ ปริมาณฝนทั้งประเทศต่ำกว่าค่าปกติมากถึง 15% ซึ่งต่ำกว่าปริมาณฝนในปี 2558 นอกจากนี้น้ำใช้ การได้ในเขื่อนหลักอยู่ในเกณฑ์น้ำน้อยวิกฤตที่ร้อยละ 25 ของความจุในเขื่อน (ธนากรแห่งประเทศไทย, 2562ข) ดังนั้นในปี 2562 จึงมีการประกาศเขตพื้นที่เสียหายจากภัยแล้งในหลายจังหวัด โดยเฉพาะจังหวัด พื้นที่ศึกษา 8 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกษตรกรตัวอย่างที่อยู่ในพื้นที่หมู่บ้านที่ประสบภัยแล้งมี จำนวน 332 ครัวเรือน และอยู่นอกพื้นที่ประกาศภัยแล้งจำนวน 273 ครัวเรือน โดยเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ ประกาศภัยแล้ง 88.86% ผลผลิตข้าวเสียหายจากปัญหาภัยแล้งในปี 2562 ในขณะที่เกษตรกรนอกเขต ประกาศภัยแล้งที่ผลผลิตข้าวเสียหายมีจำนวน 61.54% ของจำนวนเกษตรกรตัวอย่าง (ตารางที่ 5.2) ซึ่งแม้ จะไม่ได้อยู่ในพื้นที่ประกาศเขตภัยแล้งและไม่ได้รับการชดเชยความเสียหายจากภัยแล้งในโครงการช่วยเหลือ ของรัฐบาล แต่ภัยแล้งส่งผลกระทบต่อผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษา

การจำแนกตัวอย่างตามสภาพแวดล้อมการผลิต แบ่งเป็นน่าน้ำฝน 485 ครัวเรือน พื้นที่ชลประทาน 120 ครัวเรือน โดยสภาพแวดล้อมทางการผลิตทั้ง 2 แบบมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง จำนวน 371 และ 92 ครัวเรือน ตามลำดับ หรือคิดเป็นประมาณ 76% ของจำนวนเกษตรกรตัวอย่าง ในขณะที่ การจำแนกตัวอย่างตามประเภทของแหล่งน้ำที่ใช้ในการปลูกข้าวออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่ กลุ่มที่อาศัยน้ำฝน อย่างเดียว และกลุ่มที่มีแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว ได้แก่ คลองชลประทาน สระ บ่อขุด บ่อบาดาล หรือ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ พบว่า เกษตรกรที่ใช้น้ำฝนอย่างเดียวมี 412 ราย หรือประมาณ 68% ของเกษตรกร ตัวอย่าง ในขณะที่อีก 193 ครัวเรือน หรือประมาณ 32% มีแหล่งน้ำสำรองสำหรับปลูกข้าว ซึ่งสัดส่วนของการ ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มใกล้เคียงกัน (ตารางที่ 5.2)

ระบบการเพาะปลูกเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการผลิตทางการเกษตรในการที่จะปรับตัวให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมท้องถิ่น ค้นหาข้อได้เปรียบ และหลีกเลี่ยงความสูญเสียที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งการใช้ทรัพยากร อย่างเหมาะสม งานวิจัยที่ผ่านมาจำนวนมากระบุว่าระบบการเพาะปลูกที่เหมาะสม การปรับโครงสร้างการ เพาะปลูก การเพิ่มดัชนีการเพาะปลูก และการเพิ่มผลผลิตเฉลี่ยเป็นแนวทางสำคัญในการลดผลกระทบ ต่อ ปัญหาภัยแล้ง (Zhang et al., 2020) สำหรับการจำแนกกลุ่มตัวอย่างตามระบบการปลูกข้าวในการวิจัยครั้งนี้ หมายถึง ส่วนผสมของการทำฟาร์มที่ประกอบด้วยข้าวเป็นพืชหลัก รองลงมาคือการปลูกพืชอื่นๆ หรือ การเกษตรอื่น เช่น การเลี้ยงสัตว์ ประมง หรือเกษตรผสมผสาน ซึ่งระบบการปลูกข้าวและพืชอื่น หรือ การเกษตรอื่นได้แพร่หลายในทุกภูมิภาคของไทย อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกพืชปีละหนึ่ง ครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ แม้ว่าบางพื้นที่จะมีระบบชลประทานที่ช่วยให้ทำ การเกษตรได้นอกฤดูฝน แต่ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยเฉพาะการปลูกข้าวนาปรัง และมี ครัวเรือนเกษตรกรกว่า 88% ที่ทำการเกษตรเชิงเดี่ยว (United Nation, 2020) ผลการสำรวจ พบว่า ข้าว เชิงเดี่ยวยังเป็นระบบการเพาะปลูกที่สำคัญที่สุดในพื้นที่ศึกษา เกษตรกรจำนวน 361 ครัวเรือน หรือประมาณ 60% ของเกษตรกรทั้งหมด ใช้ระบบการปลูกข้าวเชิงเดี่ยว รองลงมา ได้แก่ ข้าว-พืชไร่ ข้าว-เลี้ยงสัตว์ และ ข้าว-ยางพารา ในขณะที่เกษตรกรตัวอย่างอีก 30 ครัวเรือน หรือประมาณ 5% ของเกษตรกรตัวอย่าง ใช้ระบบ เกษตรผสมผสาน โดยผลผลิตข้าวของเกษตรกรในระบบการปลูกข้าว-พืชไร่ และ ข้าว-พืชสวน มีสัดส่วน เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งมากที่สุด (84.42% และ 77.50% ของเกษตรกรตัวอย่างใน ระบบดังกล่าว ตามลำดับ) (ตารางที่ 5.2)

ตารางที่ 5.2 จำนวนตัวอย่างจำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำหรับปลูกข้าว และระบบการปลูกพืช

รายการ/ผลกระทบ จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	ผลกระทบจากภัยแล้ง ^{1/}		รวมเฉลี่ย	ผลกระทบจากภัยแล้ง	
	ไม่กระทบ	กระทบ		ไม่กระทบ	กระทบ
	ครัวเรือน			(%)	
หมู่บ้านที่ประสบภัยแล้ง					
ไม่อยู่ในเขตประกาศภัยแล้ง	105	168	273	38.46	61.54
อยู่ในเขตประกาศภัยแล้ง	37	295	332	11.14	88.86
สภาพแวดล้อมการผลิต					
น่าน้ำฝน	114	371	485	23.51	76.49
นาชลประทาน	28	92	120	23.33	76.67
ประเภทแหล่งน้ำ					
ใช้น้ำฝนอย่างเดียว	100	312	412	24.27	75.73
มีแหล่งน้ำสำรอง	41	152	193	21.24	78.76
ระบบการเพาะปลูก					
1 ข้าวเชิงเดี่ยว	85	276	361	23.55	76.45
2 ข้าว-พืชไร่	12	65	77	15.58	84.42
3 ข้าว-พืชสวน	9	31	40	22.50	77.50
4 ข้าว-ยางพารา	8	25	33	24.24	75.76
5 ข้าว-เลี้ยงสัตว์	15	45	60	25.00	75.00
6 ข้าว-ประมง	1	1	2	50.00	50.00
7 เกษตรผสมผสาน	10	20	30	33.33	66.67

หมายเหตุ: ^{1/} จำแนกตามความเสียหายของผลผลิตข้าวในปี 2562 เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบ หมายถึง ผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงจากปัญหาภัยแล้ง

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงนั้นขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น การเข้าถึงแหล่งทุนหรือเครื่องมือ ปัจจัยการผลิตที่มี ทักษะการจัดการฟาร์ม ขนาดและความเหมาะสมของที่ดิน ดังนั้น การวิเคราะห์ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรต่อปัญหาภัยแล้งครั้งนี้ จะจำแนกกลุ่มตัวอย่างตามขนาดพื้นที่ถือครองของครัวเรือนซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญตัวแปรหนึ่งที่สะท้อนฐานะทางเศรษฐกิจและความสามารถในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของเกษตรกร ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ 290 ครัวเรือน หรือ 48% เป็นฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) รองลงมาเป็นฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่) ซึ่งเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งส่วนใหญ่มากกว่า 80% เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดเล็ก ส่วนฟาร์มขนาดใหญ่มีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบน้อยกว่าคือประมาณ 67.02% เท่านั้น (ตารางที่ 5.3) ซึ่งประเด็นเรื่องขนาดฟาร์มจะได้นำไปอภิปรายร่วมกับตัวแปรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมในหัวข้อ 5.4 ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวต่อปัญหาภัยแล้ง

สำหรับการจำแนกผลกระทบของภัยแล้งตามแหล่งรายได้ของครัวเรือน พบว่า เกษตรกรที่มีสัดส่วนครัวเรือนได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งน้อยที่สุด คือ ครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักมาจากการเลี้ยงสัตว์ (35.71%) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงโคเนื้อ ส่วนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งมากที่สุดเป็น

ครัวเรือนที่มีรายได้หลักมาจากการทำประมง รับจ้างแรงงานในภาคเกษตร การปลูกพืชไร่ และการปลูกไม้ผล ตามลำดับ (ตารางที่ 5.3)

ตารางที่ 5.3 จำนวนตัวอย่างจำแนกตามขนาดพื้นที่ถือครอง และแหล่งรายได้ของครัวเรือน

รายการ/ผลกระทบ จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)	ผลกระทบจากภัยแล้ง ^{1/}		รวมเฉลี่ย	ผลกระทบจากภัยแล้ง	
	ไม่กระทบ	กระทบ		ไม่กระทบ	กระทบ
	ครัวเรือน			(%)	
ขนาดพื้นที่ ^{2/}					
เล็ก	24	102	126	19.05	80.95
กลาง	56	234	290	19.31	80.69
ใหญ่	62	127	189	32.80	67.20
แหล่งรายได้หลักของครัวเรือน					
1 ทำนา	52	140	192	27.08	72.92
2 ปลูกพืชไร่	2	13	15	13.33	86.67
3 ปลูกไม้ผล	1	6	7	14.29	85.71
4 ปลูกยางพารา	6	19	25	24.00	76.00
5 เลี้ยงสัตว์	5	9	14	35.71	64.29
6 ประมง	0	1	1	0.00	100.00
7 รับจ้างแรงงานเกษตร	0	17	17	0.00	100.00
8 นอกภาคเกษตร	40	151	191	20.94	79.06
9 เงินส่งกลับ	21	72	93	22.58	77.42
10 เงินช่วยเหลือจากรัฐ	11	39	50	22.00	78.00

หมายเหตุ: ^{1/} จำแนกตามความเสียหายของผลผลิตข้าวในปี 2562 เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบ หมายถึง ผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงจากปัญหาภัยแล้ง; ^{2/} ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.1.3 โครงสร้างของครัวเรือนและข้อมูลพื้นฐานด้านจำนวนสมาชิกและแรงงาน

โดยทั่วไปแล้วครัวเรือนที่มีโครงสร้างแตกต่างกันจะสามารถแก้ปัญหาหรือรับมือกับผลกระทบจากความแปรปรวนของสภาพอากาศ เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม หรือความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศได้แตกต่างกัน ส่วนใหญ่เพศหญิงจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศมากกว่าเพศชายเนื่องจากความแตกต่างในความเป็นเจ้าของทรัพยากร เช่น แรงงานและทุน นอกจากนี้หลายพื้นที่ยังมีบรรทัดฐานและความเชื่อทางวัฒนธรรมที่กีดกัน มีการเลือกปฏิบัติทางสังคมและการเมืองที่ต่อต้านเพศหญิง (Eastin, 2018) นอกจากนี้ ระดับความยากจนที่สูงในกลุ่มประชากรเพศหญิงส่งผลให้ประชากรกลุ่มนี้ได้รับผลกระทบจากสภาพอากาศที่รุนแรงและลดทอนความสามารถในการปรับตัวเมื่อเทียบกับเพศชาย (Neumayer and Plumper, 2007) ข้อมูลจากการเปรียบเทียบผลกระทบของภัยแล้งต่อผลผลิตข้าวของเกษตรกรตัวอย่างตามลักษณะโครงสร้างของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก) และ ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน) ซึ่งมีครัวเรือน 86.84% และ 82.35% ของครัวเรือนในกลุ่มนี้ที่ผลผลิตข้าวลดลงจากปัญหาภัยแล้ง ส่วนกลุ่มเกษตรกรแบบครัวเรือนพ่อเลี้ยงเดี่ยว (พ่อ-ลูก) มี

สัดส่วนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบน้อยที่สุด ส่วนครัวเรือนในลักษณะอื่นสัดส่วนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งค่อนข้างใกล้เคียงกัน (ตารางที่ 5.4)

ตารางที่ 5.4 ลักษณะครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง

สภาพแวดล้อมการผลิต/ ผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง ^{1/}	นาข้าว		นาชลประทาน		รวมเฉลี่ย	
	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ
	จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)					
รวม	114	371	28	92	142	463
1) ครัวเรือนเดี่ยว (พ่อ-แม่-ลูก)	52	163	11	30	63	193
2) ครัวเรือนขยาย (พ่อ-แม่-ลูก-ป้าตายาย)	35	106	10	39	45	145
3) ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก)	2	25	3	8	5	33
4) ครัวเรือนพ่อเลี้ยงเดี่ยว (พ่อ-ลูก)	3	1	-	-	3	1
5) ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน)	7	35	2	7	9	42
6) ผู้สูงอายุ (อยู่คนเดียว)	4	10	1	4	5	14
7) ผู้สูงอายุ (อยู่สองตายาย)	7	26	1	3	8	29
8) อื่นๆ ^{2/}	4	5	-	1	4	6
	สัดส่วน (%)					
1) ครัวเรือนเดี่ยว (พ่อ-แม่-ลูก)	24.19	75.81	26.83	73.17	24.61	75.39
2) ครัวเรือนขยาย (พ่อ-แม่-ลูก-ป้าตายาย)	24.82	75.18	20.41	79.59	23.68	76.32
3) ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก)	7.41	92.59	27.27	72.73	13.16	86.84
4) ครัวเรือนพ่อเลี้ยงเดี่ยว (พ่อ-ลูก)	75.00	25.00	-	-	75.00	25.00
5) ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน)	16.67	83.33	22.22	77.78	17.65	82.35
6) ผู้สูงอายุ (อยู่คนเดียว)	28.57	71.43	20.00	80.00	26.32	73.68
7) ผู้สูงอายุ (อยู่สองตายาย)	21.21	78.79	25.00	75.00	21.62	78.38
8) อื่นๆ ^{2/}	44.44	55.56	-	100.00	40.00	60.00

หมายเหตุ: ^{1/} จำแนกตามความเสียหายของผลผลิตข้าวในปี 2562 เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบ หมายถึง ผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงจากปัญหาภัยแล้ง; ^{2/} ครอบครัวที่มีเฉพาะพี่น้อง หรือมีญาติคนอื่น ๆ อยู่ในบ้านด้วย

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

จำนวนสมาชิกในครัวเรือนเป็นตัวแปรสำคัญที่เป็นตัวแทนจำนวนแรงงานของครัวเรือน ซึ่งเป็นลักษณะของครัวเรือนที่สำคัญอีกตัวแปรหนึ่งในการวิเคราะห์การยอมรับเทคโนโลยีหรือความสามารถในการปรับตัวของเกษตรกร ครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนหรือสมาชิกวัยแรงงานจำนวนมากมีแนวโน้มในการยอมรับเทคโนโลยีหรือการปรับรูปแบบการเพาะปลูกโดยเฉพาะรูปแบบการเพาะปลูกที่ใช้ต้องเน้นการใช้แรงงานได้มากกว่าครัวเรือนขนาดเล็ก ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีสมาชิก 4 คนต่อครัวเรือน โดยค่าเฉลี่ยของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบเล็กน้อย (4.07 คนต่อครัวเรือน และ 3.85 คนต่อครัวเรือน ตามลำดับ) (ภาพที่ 5.4 (ก) และ ตารางที่ 5.5) ในขณะที่ครัวเรือนตัวอย่างที่ไม่มีสมาชิกวัยแรงงาน แม้ว่าจะมีจำนวนแรงงานเฉลี่ยใกล้เคียงกันแต่

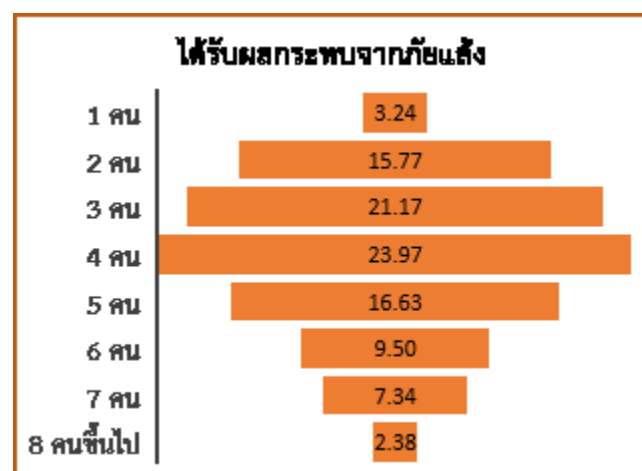
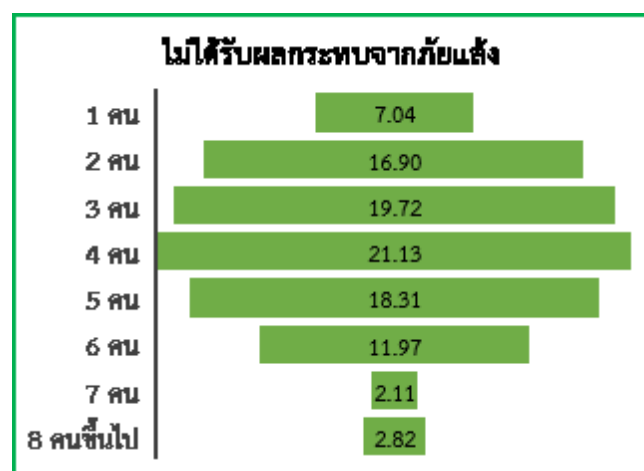
มีสัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่า (ภาพที่ 5.5 (ข) และ ตารางที่ 5.5) ส่วนตัวแปรด้านจำนวนสมาชิกในครัวเรือนอื่นๆ ของเกษตรกรทั้งสองกลุ่มมีสัดส่วนไม่แตกต่างกันมากนัก

ตารางที่ 5.5 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้ง

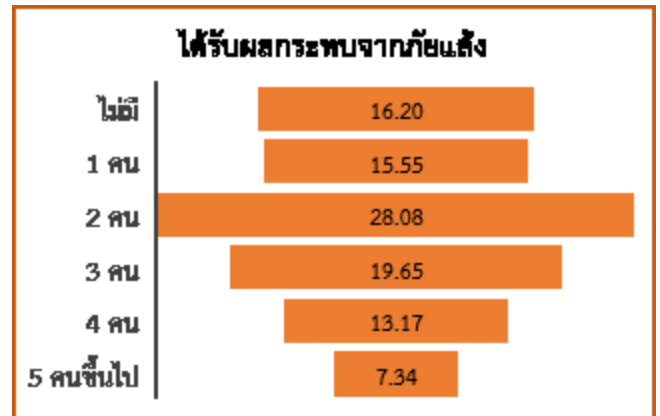
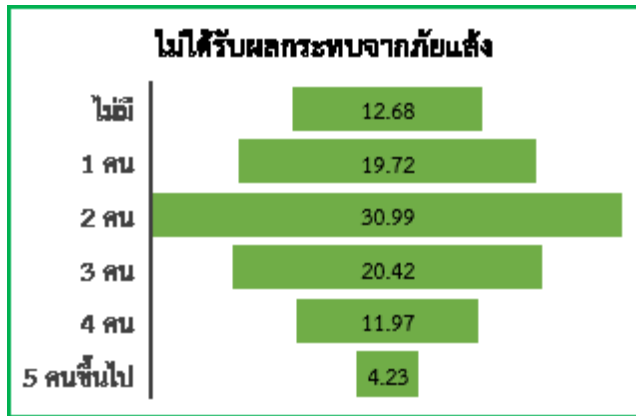
รายการ/สภาพแวดล้อม และผลกระทบจากภัยแล้ง ^{1/}	น่านน้ำฝน			ชลประทาน			รวมเฉลี่ย	
	ไม่กระทบ	กระทบ	รวม	ไม่กระทบ	กระทบ	รวม	ไม่กระทบ	กระทบ
จำนวนสมาชิก (คนต่อครัวเรือน)								
1. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	3.82	4.05	4.00	3.96	4.13	4.09	3.85	4.07
2. ผู้สูงอายุ ^{2/}	1.07	1.03	1.04	0.96	1.07	1.04	1.05	1.03
3. สมาชิกวัยแรงงาน ^{3/}	2.04	2.25	2.20	2.50	2.21	2.28	2.13	2.24
4. สมาชิกวัยเด็ก ^{4/}	0.65	0.65	0.65	0.79	0.73	0.74	0.68	0.67
5. สมาชิกที่ป่วย ^{5/}	0.11	0.14	0.13	0.04	0.09	0.08	0.09	0.13
6. สมาชิกที่ทำงานในภาคเกษตร	1.89	2.02	1.99	2.11	1.73	1.82	1.93	1.96
7. สมาชิกที่ทำงานนอกภาคเกษตร	0.55	0.35	0.40	0.21	0.34	0.31	0.49	0.35
8. สมาชิกที่ทำนาเต็มเวลา	1.67	1.82	1.79	1.50	1.59	1.57	1.63	1.78
9. สมาชิกที่ช่วยทำนาบางเวลา	0.59	0.50	0.52	0.79	0.47	0.54	0.63	0.49

หมายเหตุ: ^{1/} จำแนกตามความเสียหายของผลผลิตข้าวในปี 2562 เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบ หมายถึง ผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงจากปัญหาภัยแล้ง; ^{2/} อายุมากกว่า 60 ปี; ^{3/} อายุ 15-60 ปีนับเฉพาะคนที่ทำงานได้; ^{4/} อายุต่ำกว่า 15 ปี; ^{5/} สมาชิกในครัวเรือนที่ป่วยติดเตียง เป็นอัมพาต หรือมีโรคประจำตัว

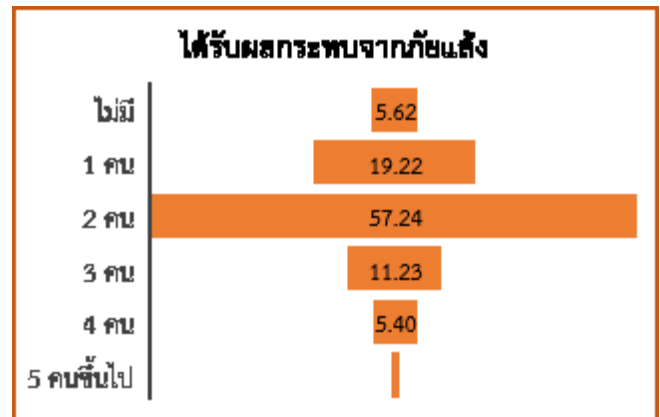
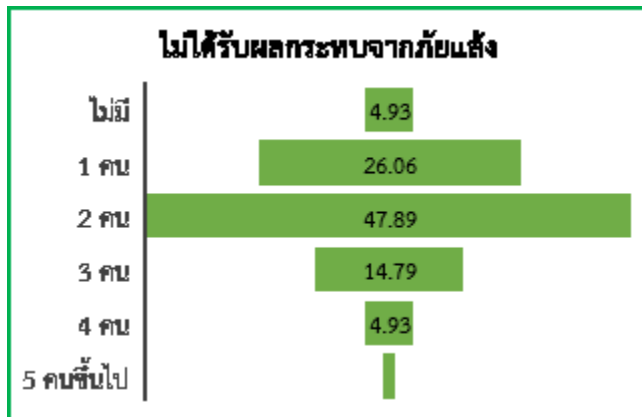
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

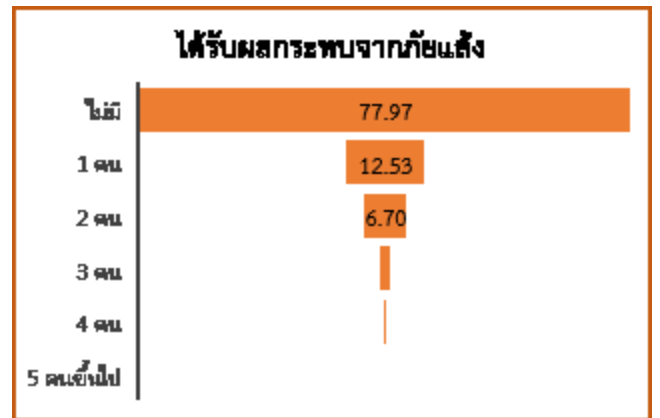
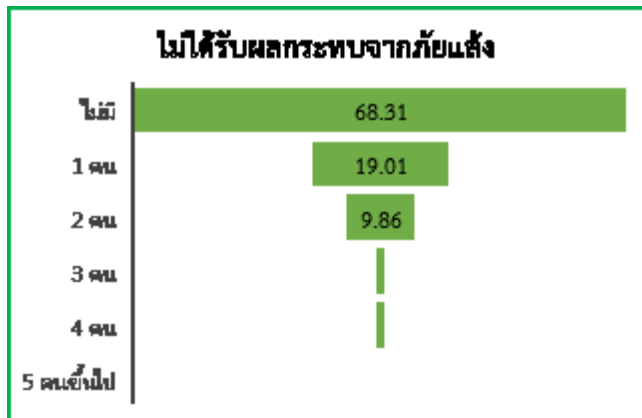
ภาพที่ 5.4 (ก) สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่าง (%) จำแนกตามจำนวนสมาชิกในครัวเรือน (คนต่อครัวเรือน)

ภาพที่ 5.4 (ข) สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่าง (%) จำแนกตามจำนวนสมาชิกวัยแรงงาน (คนต่อครัวเรือน)

ภาพที่ 5.4 (ค) สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่าง (%) จำแนกตามจำนวนสมาชิกที่ทำงานในภาคเกษตร (คนต่อครัวเรือน)

ภาพที่ 5.4 (ง) สัดส่วนครัวเรือนตัวอย่าง (%) จำแนกตามจำนวนสมาชิกที่ทำงานนอกภาคเกษตร (คนต่อครัวเรือน)
ที่มา: จากการสำรวจ

5.1.4 ผลกระทบจากภัยแล้งจำแนกตามลักษณะเฉพาะของหัวหน้าครัวเรือนและแรงงานหลัก

หัวหน้าครัวเรือนเป็นหนึ่งในสมาชิกในครัวเรือนที่เสนอตัวเองเป็นหัวหน้าหรือสมาชิกคนอื่น ๆ ของหน่วยครัวเรือนให้การยอมรับว่าเป็นหัวหน้าหน่วย หัวหน้าครัวเรือนไม่ว่าชายหรือหญิง จะมีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดระเบียบและดูแลครัวเรือน หรือ มีอำนาจในการควบคุมดูแลบ้านเรือนและใช้อำนาจหน้าที่เพื่อบริหารครัวเรือนรวมทั้งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจของครัวเรือนหรือเป็นผู้หารายได้หลักในครัวเรือน ดังนั้น หัวหน้าครัวเรือนจะมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจในกิจกรรมสำคัญของครัวเรือน เช่น การวางแผนการผลิต การลงทุน หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของสมาชิกในครัวเรือน ดังนั้นในการวิเคราะห์

ผลกระทบจากปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ต่อครัวเรือนเกษตรกรหรือการตัดสินใจปรับตัวของครัวเรือนในสถานการณ์ต่างๆ ตัวแปรด้านลักษณะเฉพาะของหัวหน้าครัวเรือน เช่น อายุ เพศ สถานภาพสมรส และระดับการศึกษา จึงค่อนข้างมีความสำคัญต่อผลการวิเคราะห์ ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 61.86 ปี และ ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 60 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้น มีประสบการณ์ทำนามากกว่า 40 ปี โดยที่สัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งตามกลุ่มเพศ อายุ และระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนไม่แตกต่างกันมากนัก อย่างไรก็ตามสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งค่อนข้างแตกต่างกันตามลักษณะอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน กล่าวคือ หัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพหลักในการรับจ้างนอกภาคการเกษตร และอาชีพหลัก/รองในการค้าขายหรือทำธุรกิจส่วนตัว มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งน้อยที่สุด (57.89% และ 63.64/63.89% ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม ตามลำดับ) (ตารางที่ 5.6)

ในปัจจุบันแม้ว่าหัวหน้าครัวเรือนจะมีอำนาจในการตัดสินใจในกิจกรรมที่สำคัญของครัวเรือน แต่เนื่องจากประเทศไทยเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัยทำให้หัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หลายครัวเรือนแรงงานหลักในการทำนาอาจไม่ใช่หัวหน้าครัวเรือน แต่ค่อนข้างมีบทบาทในการตัดสินใจใช้ปัจจัยการผลิต การบริหารจัดการทรัพยากรในการปลูกข้าว การยอมรับเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือการปรับตัวต่อผลกระทบจากความเสี่ยงต่างๆ ดังนั้นการนำลักษณะเฉพาะของแรงงานหลักในครัวเรือนมาใช้ในการวิเคราะห์ผลกระทบและการปรับตัวจากภัยแล้งอาจจะให้ผลการวิเคราะห์ในมุมมองที่แตกต่างจากการใช้ลักษณะเฉพาะของหัวหน้าครัวเรือนเพียงอย่างเดียว ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า แรงงานหลักในการทำนาส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 58.22 ปี และ ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 50 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้น ประมาณหนึ่งในสามมีประสบการณ์ทำนามากกว่า 40 ปี โดยที่สัดส่วนของแรงงานหลักในการปลูกข้าวที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งตามกลุ่มเพศ อายุ และระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนไม่แตกต่างกันมากนัก เช่นเดียวกับหัวหน้าครัวเรือน อย่างไรก็ตามสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งค่อนข้างแตกต่างกันตามลักษณะอาชีพของแรงงานหลักในการทำนา กล่าวคือ แรงงานหลักในการทำนามีอาชีพหลักในการค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัว และทำงานมีเงินเดือน มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งน้อยที่สุด (63.16% และ 70.83% ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม ตามลำดับ) (ตารางที่ 5.7)

ตารางที่ 5.6 ลักษณะเฉพาะของหัวหน้าครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากภัยแล้ง

รายการ/ผลกระทบจากภัยแล้ง	จำนวน (ครัวเรือน)			สัดส่วน (%)		
	ไม่กระทบ	กระทบ	รวม	ไม่กระทบ	กระทบ	รวม
เพศ						
1) ชาย	83	285	368	22.55	77.45	60.83
2) หญิง	56	181	237	23.63	76.37	39.17
อายุเฉลี่ย (ปี)	60.57	62.25	61.86			
1) 31-40 ปี	3	10	13	23.08	76.92	2.16
2) 41-50 ปี	16	67	83	19.28	80.72	13.79
3) 51-60 ปี	54	166	220	24.55	75.45	36.54
4) มากกว่า 60 ปี	66	220	286	23.08	76.92	47.51
ระดับการศึกษา						
1) ไม่ได้เรียน	4	4	8	50.00	50.00	1.32
2) ประถมศึกษาปีที่ 4	74	245	319	23.20	76.80	52.73
3) ประถมศึกษาปีที่ 6	25	97	122	20.49	79.51	20.17
4) มัธยมศึกษาตอนต้น	10	44	54	18.52	81.48	8.93
5) มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.	21	56	77	27.27	72.73	12.73
6) อนุปริญญา/ปวส.	3	9	12	25.00	75.00	1.98
7) ปริญญาตรีขึ้นไป	2	11	13	15.38	84.62	1.82
ประสบการณ์ทำนา (ปี)	39.32	38.72	38.86			
1) น้อยกว่า 20 ปี	17	71	88	19.32	80.68	14.64
2) 21-30 ปี	26	88	114	22.81	77.19	18.97
3) 31-40 ปี	35	114	149	23.49	76.51	24.79
4) มากกว่า 40 ปี	60	190	250	24.00	76.00	41.60
อาชีพหลัก						
1) เกษตรกรรมในฟาร์ม	116	395	511	22.70	77.30	84.46
2) รับจ้างแรงงานเกษตร		6	6	0.00	100.00	0.99
3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร	8	11	19	42.11	57.89	3.14
4) ทำงานมีเงินเดือน	4	18	22	18.18	81.82	3.64
5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว	8	14	22	36.36	63.64	3.64
7) ว่างงาน/แม่บ้าน	5	15	20	25.00	75.00	3.31
8) อื่นๆ ^{1/}	1	4	5	20.00	80.00	0.83
อาชีพรอง						
1) เกษตรกรรมในฟาร์ม	50	151	201	24.88	75.12	33.22
2) รับจ้างแรงงานเกษตร	10	27	37	27.03	72.97	6.12
3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร	6	49	55	10.91	89.09	9.09
4) ทำงานมีเงินเดือน	3	12	15	20.00	80.00	2.48
5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว	13	23	36	36.11	63.89	5.95
7) ว่างงาน/แม่บ้าน/ไม่มีอาชีพรอง	50	175	225	22.22	77.78	37.19
8) อื่นๆ ^{1/}	10	26	36	27.78	72.22	5.95

หมายเหตุ: รับจ้างทั่วไป เย็บผ้า ทอผ้า เผล่างาน รับทำขนมมาก เรียนหนังสือ เลี้ยงหลาน

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ตารางที่ 5.7 ลักษณะเฉพาะของแรงงานหลักในการทำนา จำแนกตามผลกระทบจากภัยแล้ง

รายการ/ผลกระทบจากภัยแล้ง	จำนวน (ครัวเรือน)			สัดส่วน (%)		
	ไม่กระทบ	กระทบ	รวม	ไม่กระทบ	กระทบ	รวม
เพศ						
1) ชาย	84	258	342	24.56	75.44	56.72
2) หญิง	60	201	261	22.99	77.01	43.28
อายุเฉลี่ย (ปี)	56.58	58.71	58.22			
1) น้อยกว่า 30 ปี	2	8	10	20.00	80.00	1.66
2) 31-40 ปี	9	27	36	25.00	75.00	5.98
3) 41-50 ปี	24	97	121	19.83	80.17	20.10
4) 51-60 ปี	55	152	207	26.57	73.43	34.39
5) มากกว่า 60 ปี	54	174	228	23.68	76.32	37.87
ระดับการศึกษา						
1) ไม่ได้เรียน	2	5	7	28.57	71.43	1.16
2) ประถมศึกษาปีที่ 4	63	215	278	22.66	77.34	46.10
3) ประถมศึกษาปีที่ 6	36	111	147	24.49	75.51	24.38
4) มัธยมศึกษาตอนต้น	14	44	58	24.14	75.86	9.62
5) มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.	20	60	80	25.00	75.00	13.27
6) อนุปริญญา/ปวส.	4	11	15	26.67	73.33	2.49
7) ปริญญาตรีขึ้นไป	5	13	18	27.78	72.22	2.99
ประสบการณ์ทำนา (ปี)	36.49	35.61	35.81			
1) น้อยกว่า 10 ปี	10	47	57	17.54	82.46	9.48
2) 11-20 ปี	15	52	67	22.39	77.61	11.15
3) 21-30 ปี	33	96	129	25.58	74.42	21.46
4) 31-40 ปี	30	113	143	20.98	79.02	23.79
5) มากกว่า 40 ปี	55	150	205	26.83	73.17	34.11
อาชีพหลัก						
1) เกษตรกรรมในฟาร์ม	124	400	524	23.66	76.34	86.61
2) รับจ้างแรงงานเกษตร		11	11	0.00	100.00	1.82
3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร	4	16	20	20.00	80.00	3.31
4) ทำงานมีเงินเดือน	7	17	24	29.17	70.83	3.97
5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว	7	12	19	36.84	63.16	3.14
6) ว่างาน/แม่บ้าน	-	5	5	-	100.00	0.83
7) อื่นๆ ^{1/}	-	2	2	-	100.00	0.33
อาชีพรอง						
1) เกษตรกรรมในฟาร์ม	51	167	218	23.39	76.61	36.03
2) รับจ้างแรงงานเกษตร	10	39	49	20.41	79.59	8.10
3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร	8	46	54	14.81	85.19	8.93
4) ทำงานมีเงินเดือน	3	18	21	14.29	85.71	3.47
5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว	10	29	39	25.64	74.36	6.45
6) ว่างาน/แม่บ้าน/ไม่มีอาชีพรอง	55	147	202	27.23	72.77	33.39
7) อื่นๆ ^{1/}	5	17	22	22.73	77.27	3.64

หมายเหตุ: รับจ้างทั่วไป เย็บผ้า ทอผ้า เฝ้าถ่าน รับทำซันหมาก เรียนหนังสือ เลี้ยงหลาน

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.2 การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ที่ดินถือเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการผลิตโดยเฉพาะการผลิตทางการเกษตร โดยทั่วไปแล้วที่ดินเพื่อเกษตรกรรมคือที่ดินที่ใช้กับการเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงปศุสัตว์และการผลิตพืชผลเพื่อผลิตอาหารสำหรับมนุษย์ อย่างไรก็ตามที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม จะรวมถึงพื้นที่ป่าไม้ทั้งสวนป่าและป่าธรรมชาติ พืชหญ้าเลี้ยงสัตว์ หรือพื้นที่สำหรับแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นสำหรับการผลิตทางการเกษตร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพื้นที่ทางการเกษตรส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สำหรับการปลูกข้าว รองลงมาเป็นพืชไร่ พืชสวน และพื้นที่สำหรับเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อยมีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก ผลจากการสำรวจข้อมูล พบว่าเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่มีพื้นที่ถือครอง 11-20 ไร่ และ น้อยกว่า 10 ไร่ (ภาพที่ 5.5) โดยมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 23.65 ไร่ต่อครัวเรือน รองลงมาเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่อื่น เช่น มันสำปะหลัง อ้อย และยางพารา (เฉลี่ย 2.53 ไร่ต่อครัวเรือน หรือ คิดเป็นประมาณ 10.79% ของพื้นที่ถือครอง) (ตารางที่ 5.8)

การพิจารณาขนาดพื้นที่ถือครองจำแนกตามแหล่งน้ำสำรองและสภาพแวดล้อมการผลิต พบว่าเกษตรกรในพื้นที่นาข้าวและไม่มีแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว มีพื้นที่ถือครองขนาดใหญ่กว่าเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานและกลุ่มที่มีแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว ในขณะที่เมื่อเปรียบเทียบขนาดพื้นที่เพาะปลูกตามกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้ง พบว่าขนาดพื้นที่ถือครองเฉลี่ยของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้งมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ยน้อยกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบจากกล้ง (ตารางที่ 5.8 และ ภาพที่ 5.5) ซึ่งเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่หรือฟาร์มขนาดใหญ่จะมีความสามารถในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้มากกว่า ส่วนฟาร์มขนาดเล็กมีข้อจำกัดในการใช้ปัจจัยการผลิตรวมทั้งการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของฟาร์ม เนื่องจากฟาร์มขนาดใหญ่มีโอกาสในการกระจายความหลากหลายของชนิดพืชและปศุสัตว์ และสามารถกระจายความเสี่ยงในการทำการเกษตรที่เกิดจากความเสี่ยงจากความแปรปรวนของสภาพอากาศ (Belay et al., 2017)

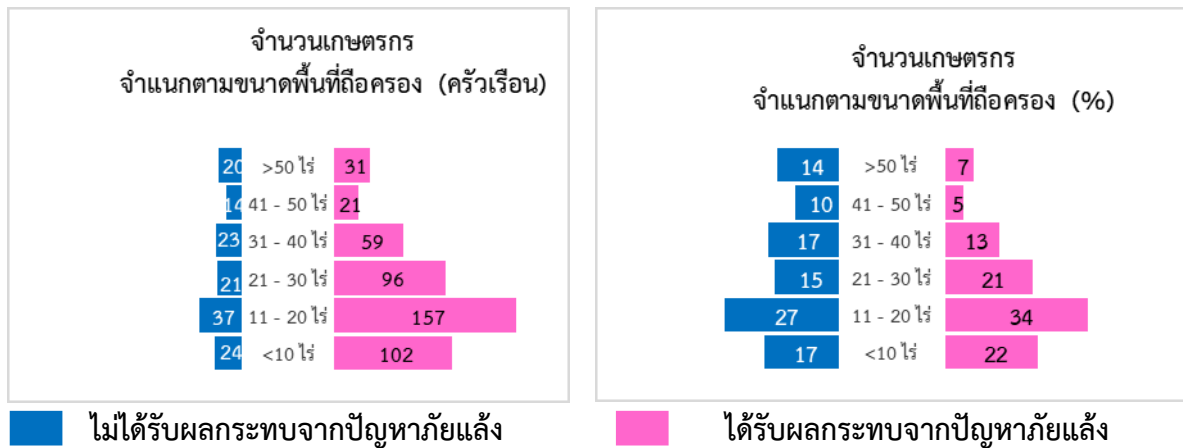
สำหรับการเปรียบเทียบโครงสร้างการใช้ที่ดินของเกษตรกรตัวอย่างตามแหล่งน้ำสำรองและสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหากล้ง พบว่าโครงสร้างการใช้ที่ดินของเกษตรกรในพื้นที่นาข้าวและพื้นที่ชลประทานมีโครงสร้างการใช้ที่ดินค่อนข้างใกล้เคียงกัน คือ พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการปลูกข้าว โดยเป็นพื้นที่ปลูกข้าวเจ้า 14.93 ไร่ต่อครัวเรือน ข้าวเหนียว 4.15 ไร่ต่อครัวเรือน แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ถือครองส่วนใหญ่ประมาณ 80% ใช้เพื่อการปลูกข้าว (ข้าวเจ้า 63.13% และ ข้าวเหนียว 17.53% ของพื้นที่ถือครองตามลำดับ) ซึ่งปัจจุบันเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการปรับตัวหันมาปลูกข้าวเจ้ามากขึ้น ส่วนใหญ่จะปลูกไว้เฉพาะบริโภคในครัวเรือนพื้นที่นาส่วนใหญ่จึงใช้เพื่อการปลูกข้าวเจ้าโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิเพื่อขายเป็นหลัก โดยพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 2.50 – 4.26 ไร่ต่อครัวเรือนเท่านั้น น้อยกว่าพื้นที่ปลูกข้าวเจ้าเฉลี่ยประมาณ 3-6 เท่า สัดส่วนแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมการผลิตและประเภทของแหล่งน้ำที่ใช้ในการปลูกข้าว รองลงมาคือพื้นที่ปลูกพืชไร่ และพืชสวน ในขณะที่โครงสร้างการใช้ที่ดินแตกต่างกันตามกลุ่มผลกระทบจากกล้ง กล่าวคือ เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากกล้งจะมีสัดส่วนพื้นที่การปลูกพืชสวนสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ (ตารางที่ 5.8 และ ภาพที่ 5.6)

ตารางที่ 5.8 การใช้ประโยชน์จากที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำ
ในการทำเกษตรและสภาพแวดล้อมการผลิต

จำแนกตามแหล่งน้ำ สำรองในการปลูกข้าว	ใช้น้ำฝน		มีแหล่งน้ำสำรอง		รวมเฉลี่ย	
	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ
รายการ	ไรต่อครัวเรือน					
พื้นที่ปลูกข้าวเจ้า	24.83	13.41	15.56	11.54	22.10	12.80
พื้นที่ปลูกข้าวเหนียว	3.97	4.26	3.40	4.22	3.81	4.25
พืชไร่ ^{1/}	2.50	3.20	0.22	1.79	1.82	2.74
พืชสวน	0.24	0.41	0.15	0.13	0.21	0.31
ปศุสัตว์	0.56	0.13	0.08	0.24	0.42	0.17
ประมง	0.05	0.08	0.12	0.07	0.07	0.08
ปลูกพืชผสมผสาน	0.02	0.09	0.02	0.08	0.02	0.08
ที่อยู่อาศัย	0.63	0.54	0.41	0.51	0.57	0.53
ที่ว่างเปล่า	0.00	0.25	0.08	0.09	0.02	0.20
ห้วย/หนอง/คลอง/บึง/สระ	0.32	0.30	0.02	0.29	0.23	0.30
ที่ดินนอกภาคการเกษตร	0.00	0.02	0.00	0.00	0.00	0.01
ที่ดินให้ผู้อื่นเช่า	0.10	0.09	0.32	0.40	0.17	0.19
รวม	33.22	22.78	20.39	19.36	29.43	21.66
จำแนกตาม สภาพแวดล้อมการผลิต	น่าน้ำฝน		นาชลประทาน		รวม	
	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ	รวมเฉลี่ย	สัดส่วน
	ไรต่อครัวเรือน					%
พื้นที่ปลูกข้าวเจ้า	25.96	13.58	6.07	9.65	14.93	63.68
พื้นที่ปลูกข้าวเหนียว	4.12	4.33	2.50	3.93	4.15	17.69
พืชไร่อื่น ^{1/}	1.56	3.04	2.93	1.55	2.53	10.79
พืชสวน	0.23	0.38	0.14	0.06	0.29	1.24
ปศุสัตว์	0.51	0.21	0.06	0.03	0.23	0.97
ประมง	0.08	0.09	0.02	0.04	0.08	0.33
ปลูกพืชผสมผสาน	0.02	0.09	0.03	0.05	0.07	0.30
ที่อยู่อาศัย	0.65	0.55	0.21	0.44	0.54	2.30
ที่ว่างเปล่า	0.03	0.24	0.00	0.06	0.16	0.69
ห้วย/หนอง/คลอง/บึง/สระ	0.29	0.32	0.00	0.18	0.28	1.20
ที่ดินนอกภาคการเกษตร	0.00	0.01	0.00	0.00	0.01	0.04
ที่ดินให้ผู้อื่นเช่า	0.09	0.20	0.48	0.13	0.18	0.78
รวม	33.53	23.04	12.44	16.11	23.45	100.00

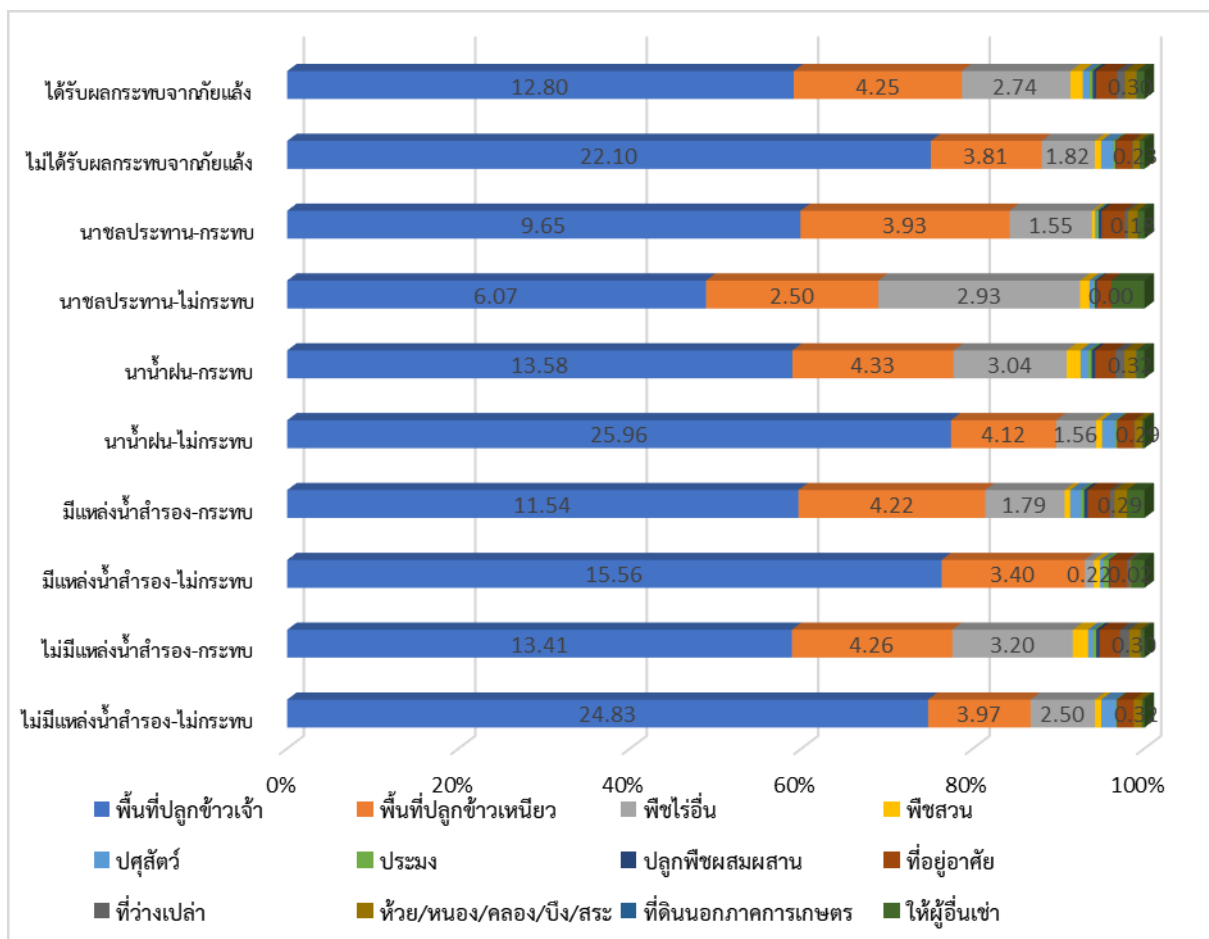
หมายเหตุ: ^{1/}ไม่รวมข้าว

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.5 การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว

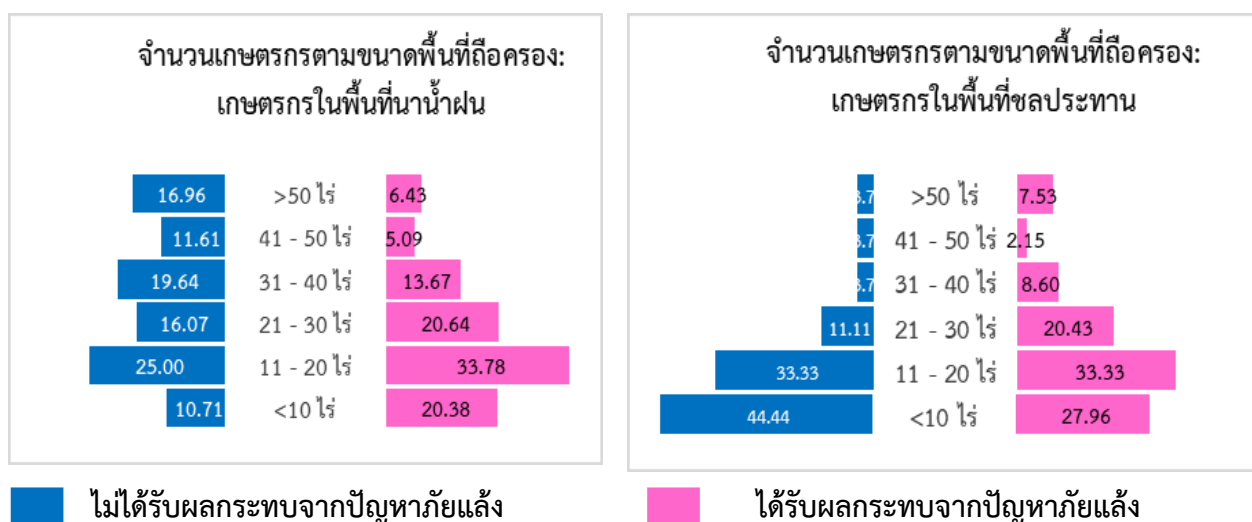
ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.6 การใช้ประโยชน์จากที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและสภาพแวดล้อมการผลิต

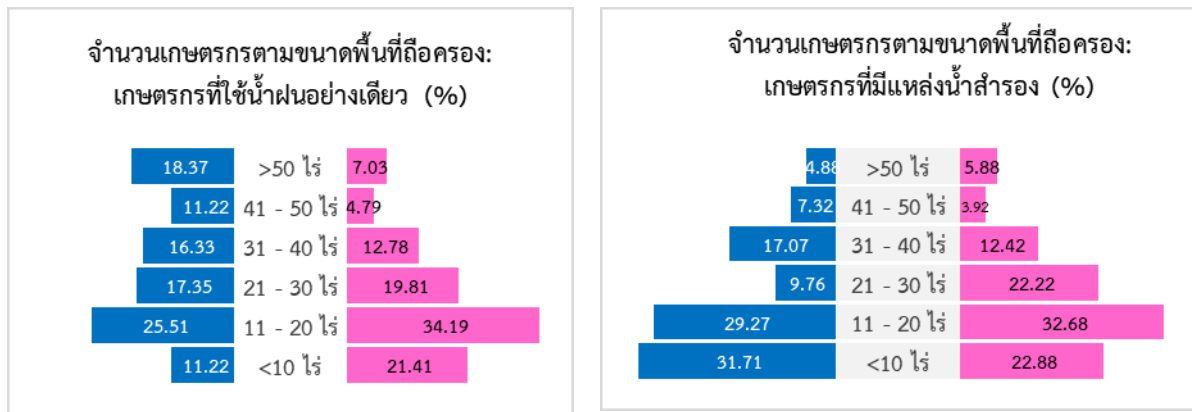
ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

สำหรับการวิเคราะห์เปรียบเทียบการกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในพื้นที่น่าน้ำฝนและนาชลประทาน พบว่า เกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนมีพื้นที่ถือครองขนาดใหญ่กว่าพื้นที่ชลประทาน โดยเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่น่าน้ำฝนส่วนใหญ่มีพื้นที่ถือครองขนาด 11-20 ไร่ และ 21-30 ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกน้อยกว่า 10 ไร่ต่อครัวเรือน (44.44% และ 27.96%) โดยสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในสภาพแวดล้อมการผลิตทั้งสองแบบค่อนข้างใกล้เคียงกัน กล่าวคือ กลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายเล็กที่มีพื้นที่เพาะปลูกน้อยกว่า 20 ไร่ ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรรายใหญ่ในพื้นที่น่าน้ำฝนจะมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งน้อยกว่าในพื้นที่ชลประทาน อย่างไรก็ตาม หากพิจารณากลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก (น้อยกว่า 10 ไร่) พบว่าเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่า (ภาพที่ 5.7) สาเหตุสำคัญ เนื่องจากในพื้นที่น่าน้ำฝนนอกจากจะขาดแหล่งน้ำชลประทานสำหรับการปลูกข้าว การหาแหล่งน้ำสำรองสำหรับเกษตรกรในกลุ่มที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กเป็นไปได้ยาก ไม่ได้เกิดจากข้อจำกัดด้านลักษณะทางกายภาพของฟาร์มที่ไม่สามารถจัดสรรพื้นที่ให้เพียงพอสำหรับการหาแหล่งน้ำเพิ่มเติมเท่านั้น (ไม่สามารถขุดสระหรือบ่อน้ำในแปลงนาได้ เพราะพื้นที่นามีขนาดเล็กอยู่แล้ว) แต่ฟาร์มขนาดเล็กส่วนใหญ่ยังมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงสินเชื่อหรือมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ด้อยกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ สำหรับการพิจารณาการกระจายตัวของกลุ่มตัวอย่างตามลักษณะแหล่งน้ำสำรองสำหรับการปลูกข้าว ได้ผลการวิเคราะห์ในทิศทางเดียวกับการจำแนกกลุ่มเกษตรกรตามสภาพแวดล้อมในการผลิต โดยเกษตรกรที่ไม่มีแหล่งน้ำสำรอง สัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งจะลดลงตามการเพิ่มขึ้นของขนาดพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งเกษตรกรรายใหญ่จะมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบน้อยกว่า ในขณะที่เกษตรกรกลุ่มที่มีแหล่งน้ำสำรองสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งจะแปรผกผันกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก (ภาพที่ 5.8)

ภาพที่ 5.7 การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อผลผลิตข้าว

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

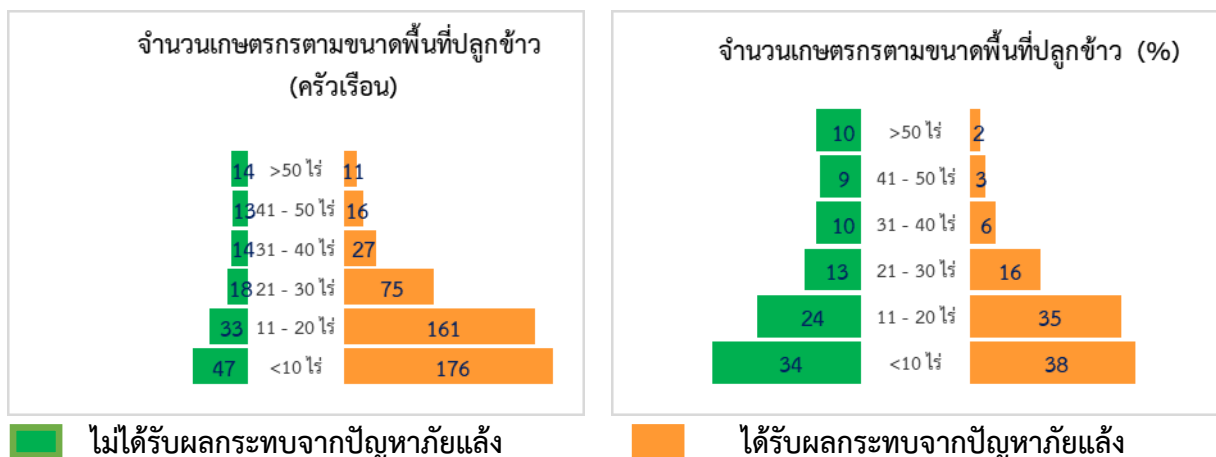

■ ไม่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้ง ■ ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้ง

ภาพที่ 5.8 การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ถือครองของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้งต่อผลผลิตข้าว

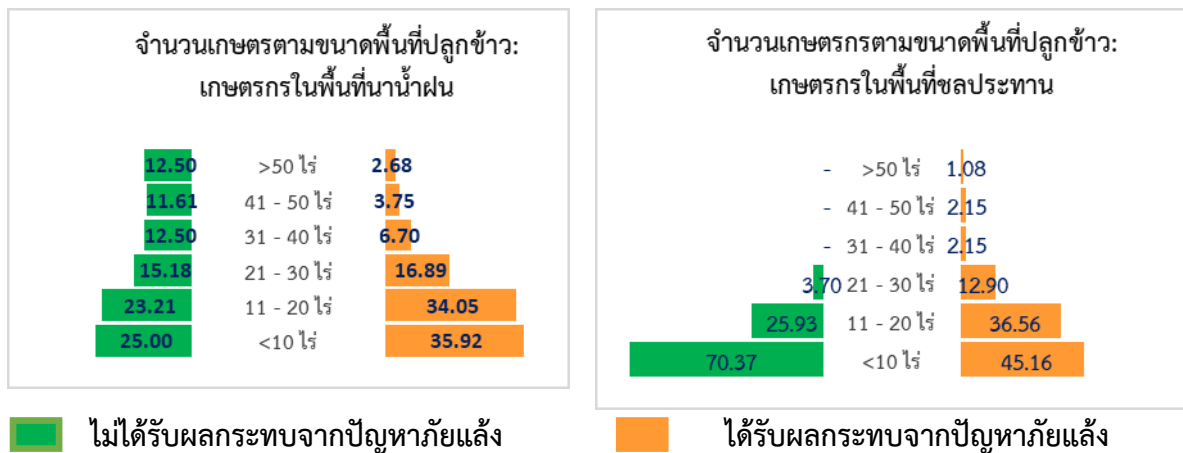
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.9 เป็นการนำเสนอการกระจายตัวของกลุ่มตัวอย่างตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าว ซึ่งเป็นพืชหลักของเกษตรกรทุกกลุ่ม จากการเปรียบเทียบข้อมูลผลกระทบจากภัยแล้งจำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกพบว่า เกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกข้าวน้อยกว่า 10 ไร่ มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากที่สุด (38%) โดยสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งแปรผกผันกับขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าว เช่นเดียวกันกับแนวโน้มที่เกิดขึ้นกับขนาดพื้นที่ถือครองในภาพที่ 5.5 นอกจากนี้การเปรียบเทียบสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่นาข้าวและพื้นที่ชลประทาน พบว่า โครงสร้างการกระจายตัวของสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในสภาพแวดล้อมการผลิตทั้งสองแบบค่อนข้างแตกต่างกัน กล่าวคือ เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวขนาดเล็ก (พื้นที่เพาะปลูกน้อยกว่า 10 ไร่) ในพื้นที่นาข้าวมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งสูงกว่าในพื้นที่ชลประทาน (35.92% และ 25% ตามลำดับ) (ภาพที่ 5.10) ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวสอดคล้องกับการเปรียบเทียบการกระจายตัวของขนาดพื้นที่เพาะปลูกที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งระหว่างกลุ่มเกษตรกรที่มีแหล่งน้ำสำรองและไม่มีแหล่งน้ำสำรอง (ภาพที่ 5.11)

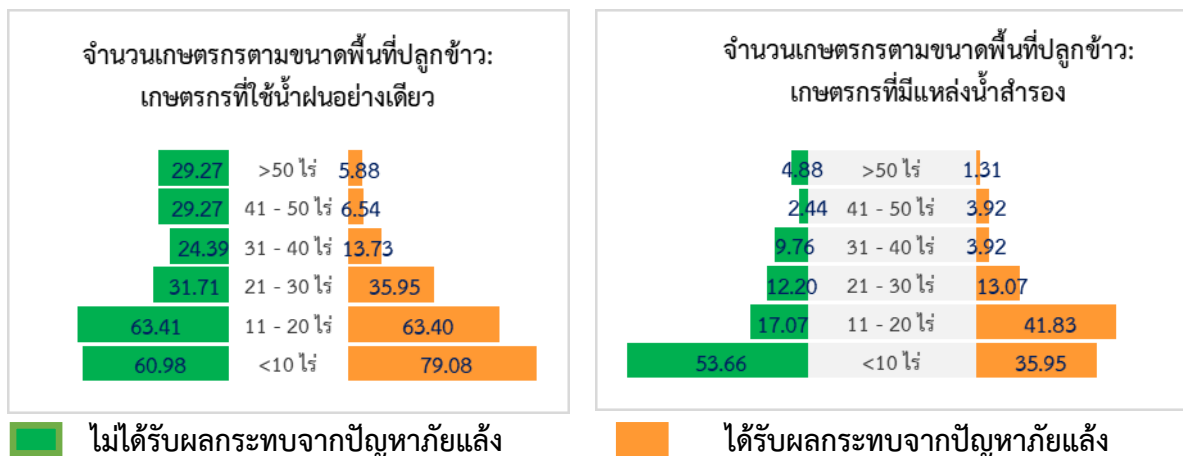

■ ไม่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้ง ■ ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้ง

ภาพที่ 5.9 การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ปลูกข้าวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้งต่อผลผลิตข้าว

ภาพที่ 5.10 การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ปลูกข้าวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากปัญหากล้งต่อผลผลิตข้าว

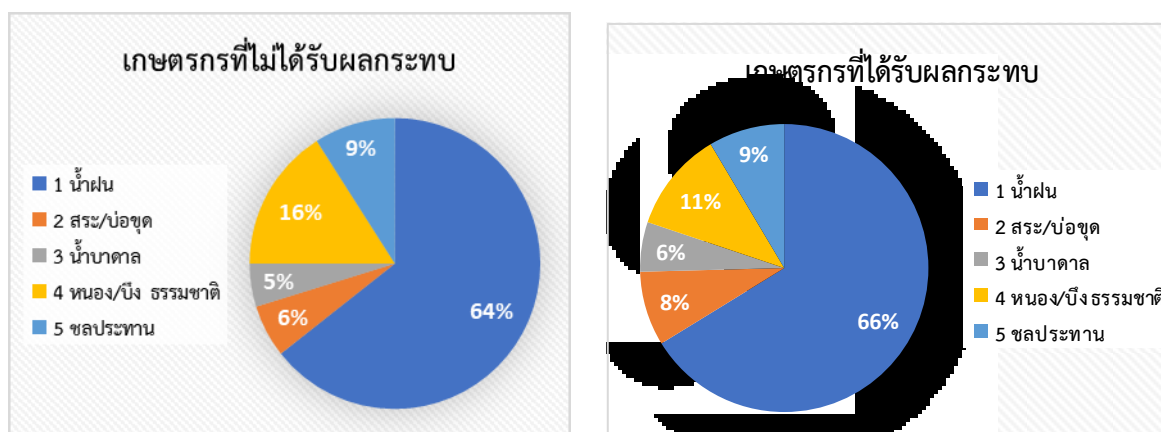
ภาพที่ 5.11 การกระจายตัวของขนาดพื้นที่ปลูกข้าวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าวและผลกระทบจากปัญหากล้งต่อผลผลิตข้าว

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.3 ลักษณะทางกายภาพของฟาร์ม: แหล่งน้ำ สภาพพื้นที่ และชนิดดิน

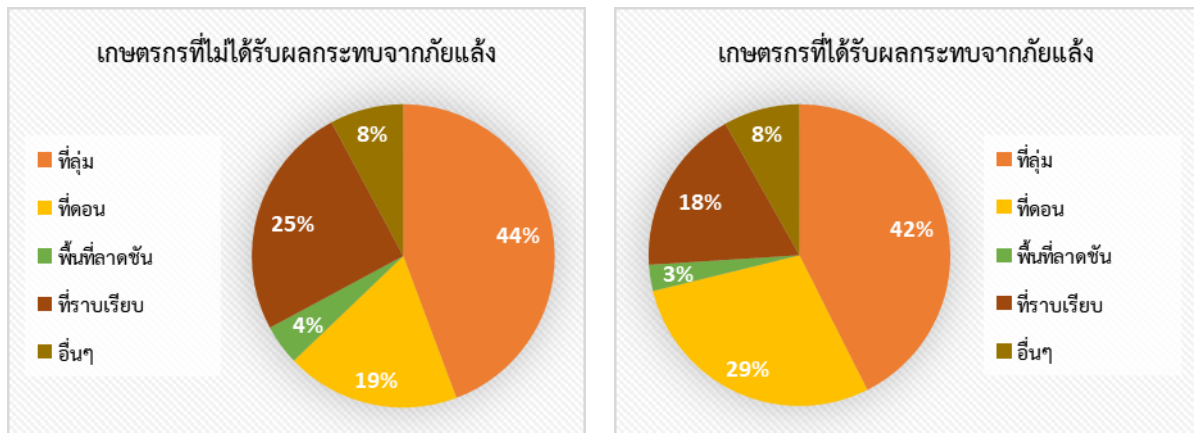
น้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดเพียงอย่างเดียวสำหรับการผลิตข้าวอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ปลูกข้าวแบบดั้งเดิม (FAO, 2000) อย่างไรก็ตาม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่พื้นที่ส่วนใหญ่ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากความจำกัดของระบบชลประทานในการผลิตข้าว การขยายตัวของเมืองและอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วพร้อมกับการใช้น้ำชลประทานที่สูงจากภาคเกษตรกรรมเป็นปัจจัยสำคัญ การแข่งขันการใช้น้ำกับภาคการผลิตอื่นที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่รุนแรงขึ้นตั้งแต่ประมาณ ปี 2557 ปริมาณฝนที่มีน้อยและกระจายตัวครอบคลุมเพียงบางพื้นที่ ทำให้การผลิตข้าวได้รับผลกระทบจากน้ำเนื่องจากภัยแล้งที่ยืดเยื้อ จากสถานการณ์น้ำในเขื่อนที่มีเหลืออยู่ค่อนข้างน้อยเมื่อสิ้นสุดฤดูฝนปี 2557 ทางกรมชลประทานจึงได้ประกาศขอความร่วมมือจากเกษตรกรให้งดทำนาปรังในช่วงฤดูแล้ง เพื่อสำรองน้ำไว้ใช้ในการอุปโภค-บริโภค รักษาระบบนิเวศ รวมทั้งสำรองไว้ใช้ในกรณีเกิดสถานการณ์ฝน

ทั้งช่วงในฤดูฝนถัดไป (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน), 2558) และผลจากปัญหาภัยแล้งต่อเนื่องทำให้เกษตรกรต้องงดทำนาปรังจนกระทั่งถึงปีการผลิต 2562/63 ซึ่งข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า เกษตรกรที่ใช้แหล่งน้ำชลประทานในการปลูกข้าวมีประมาณ 9% โดยที่เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ประมาณ 64-66% อาศัยน้ำฝนในการปลูกข้าวเป็นหลัก โดยสัดส่วนของเกษตรกรตามแหล่งน้ำต่างๆ ที่ใช้ในการปลูกข้าวระหว่างเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งและไม่ได้รับผลกระทบค่อนข้างใกล้เคียงกัน ยกเว้นสัดส่วนของเกษตรกรที่ใช้น้ำจากหนอง/บึงหรือแหล่งน้ำธรรมชาติอื่นที่กลุ่มเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบจะมีสัดส่วนเกษตรกรที่ใช้น้ำจากแหล่งนี้ในสัดส่วนที่สูงกว่า (ภาพที่ 5.12)

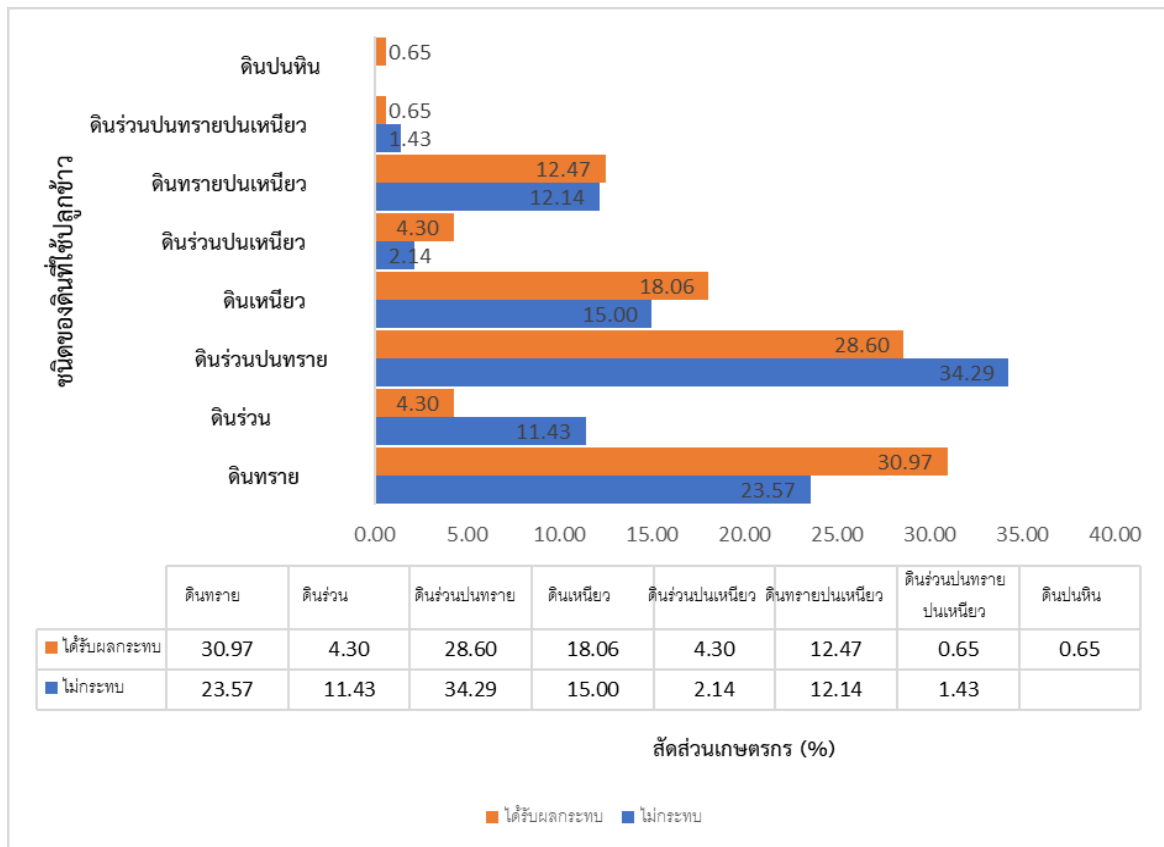

ภาพที่ 5.12 การกระจายตัวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามประเภทของแหล่งน้ำในการปลูกข้าว
ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

นอกจากปัจจัยด้านแหล่งน้ำ ลักษณะทางกายภาพสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อผลผลิตการผลิตข้าวยังประกอบด้วยสภาพทางกายภาพของแปลงนา โดยเฉพาะลักษณะและความลาดชันของพื้นที่ จากผลการสำรวจพบว่า เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ประมาณ 42-44% มีสภาพพื้นที่แปลงนาแบบนาหลุม คือบริเวณพื้นที่ต่ำมีสภาพพื้นที่ราบเรียบหรือค่อนข้างราบเรียบมักจะมีน้ำได้ดินตื้นและมีน้ำท่วมขังผิวดินในฤดูฝน รองลงมาเป็นการทำนาในพื้นที่ดอน ที่ราบเรียบ และพื้นที่ลาดชัน ซึ่งเหมาะกับการทำนา ส่วนสภาพแปลงนาแบบที่ดอนพบว่า เกษตรกรตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ทำนาในพื้นที่ดอนเพียง 19% ของเกษตรกรตัวอย่าง สูงกว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบที่มีเกษตรกรในพื้นที่ดอนเพียง 19% (ภาพที่ 5.13) ซึ่งการปลูกข้าวทำนาบนพื้นที่ดอนส่วนใหญ่ดินจะเป็นดินทรายส่งผลให้ข้าวได้รับความเสียหายจากการขาดแคลนน้ำหรือภัยแล้งเนื่องจากดินไม่สามารถอุ้มน้ำได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่จะทำนาในพื้นที่นาหลุม แต่ลักษณะชนิดดินในแปลงนาของเกษตรกรส่วนใหญ่จะเป็นดินทรายและดินร่วนปนทราย และเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งส่วนใหญ่ชนิดดินในแปลงนาจะเป็นดินทราย และสัดส่วนของเกษตรกรที่ทำนาในพื้นที่ดินทรายของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งจะสูงกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ (ภาพที่ 5.14)

ภาพที่ 5.13 การกระจายตัวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะทางกายภาพของแปลงนา
หมายเหตุ: อื่นๆ ได้แก่ ทั้งที่ลุ่มและที่ดอน ทั้งที่ลุ่มและที่ราบเรียบ ทั้งที่ลุ่มและที่ลาดชัน
ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.14 การกระจายตัวของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามชนิดของดินที่ใช้ปลูกข้าว
ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

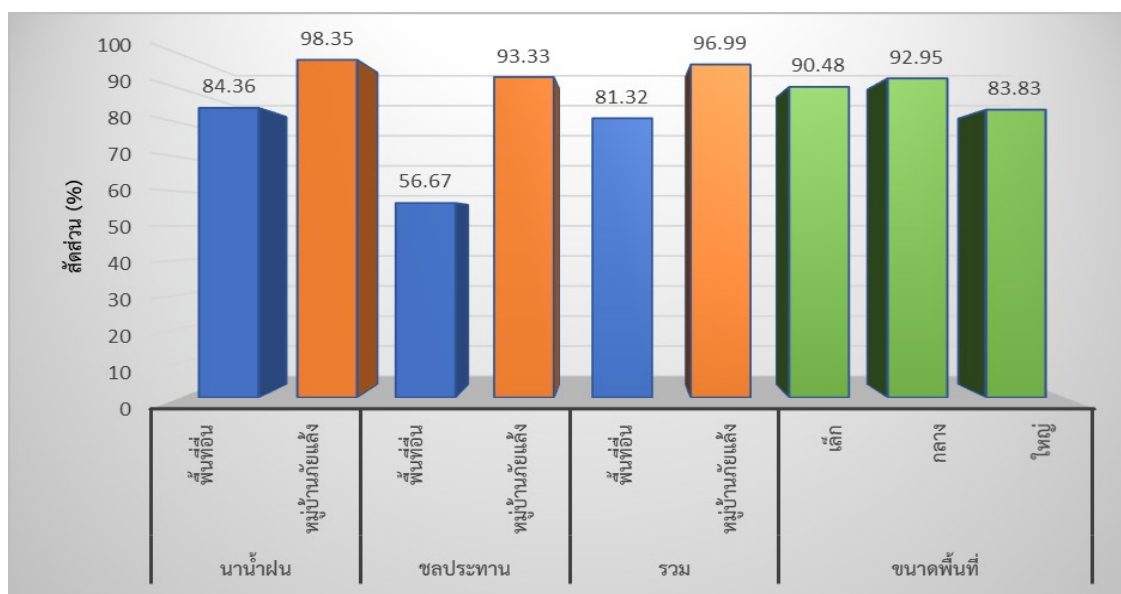
5.4 ผลกระทบในภาคเกษตรและการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง

ภัยแล้งเป็นภัยธรรมชาติร้ายแรงและเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าเป็นหนึ่งในสาเหตุสำคัญของความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม เกษตรกรรม และเศรษฐกิจทั่วโลก แม้ว่าความแห้งแล้งจะส่งผลกระทบต่อภาค

ส่วนต่างๆ ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ แต่ผลกระทบดังกล่าวจะชัดเจนมากในภาคเกษตร เช่น การเพาะปลูก ผลผลิตที่ลดลง พื้นที่เพาะปลูกที่ถูกทิ้งร้าง ความเสื่อมโทรมของดินที่เพิ่มขึ้น หรือการเลี้ยงปศุสัตว์ (อัตราการตายที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากความเครียดเพราะอากาศร้อน ผลกระทบของความแห้งแล้งทางการเกษตรไม่เพียงแต่จะกระทบกับภาคการผลิตในฟาร์มหรือต้นน้ำ แต่มักจะแพร่กระจายไปตามห่วงโซ่คุณค่าของสินค้าเกษตร (Holman et al., 2021) ดังนั้น ในส่วนนี้จะนำเสนอลักษณะผลกระทบจากภัยแล้งที่เกษตรกรตัวอย่างได้รับ ทั้งในแง่การผลิตในฟาร์ม การใช้ปัจจัยการผลิต การเข้าถึงตลาด การบริโภคข้าวและอาหารของครัวเรือน

5.4.1 ผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อการทำเกษตรของครัวเรือน

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่รุนแรงขึ้นตั้งแต่ประมาณ ปี 2557 ทำปริมาณน้ำฝนน้อยกว่าปกติส่งผลให้ประเทศไทยประสบปัญหาจากภัยแล้งอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2558 ซึ่งส่งผลกระทบต่ออย่างมากต่อการผลิตในภาคการเกษตร จากผลการสำรวจข้อมูล พบว่า ในระหว่างปี 2558 - 2563 เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่เคยประสบปัญหาภัยแล้ง โดยเฉพาะเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนทิ้งหมู่บ้านที่เป็นเขตประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) และพื้นที่อื่นๆ แม้ว่าจะอยู่นอกเขตประกาศภัยพิบัติแต่เกษตรกรในพื้นที่ก็เคยเผชิญกับสถานการณ์ภัยแล้งซึ่งส่งผลกระทบต่อการผลิตหรือผลผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก พบว่า เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่มีสัดส่วนของประชากรที่เคยประสบปัญหาภัยแล้ง (83.83% ของเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่) ในสัดส่วนที่ต่ำกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดเล็ก (92.95% และ 90.48% ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม ตามลำดับ)

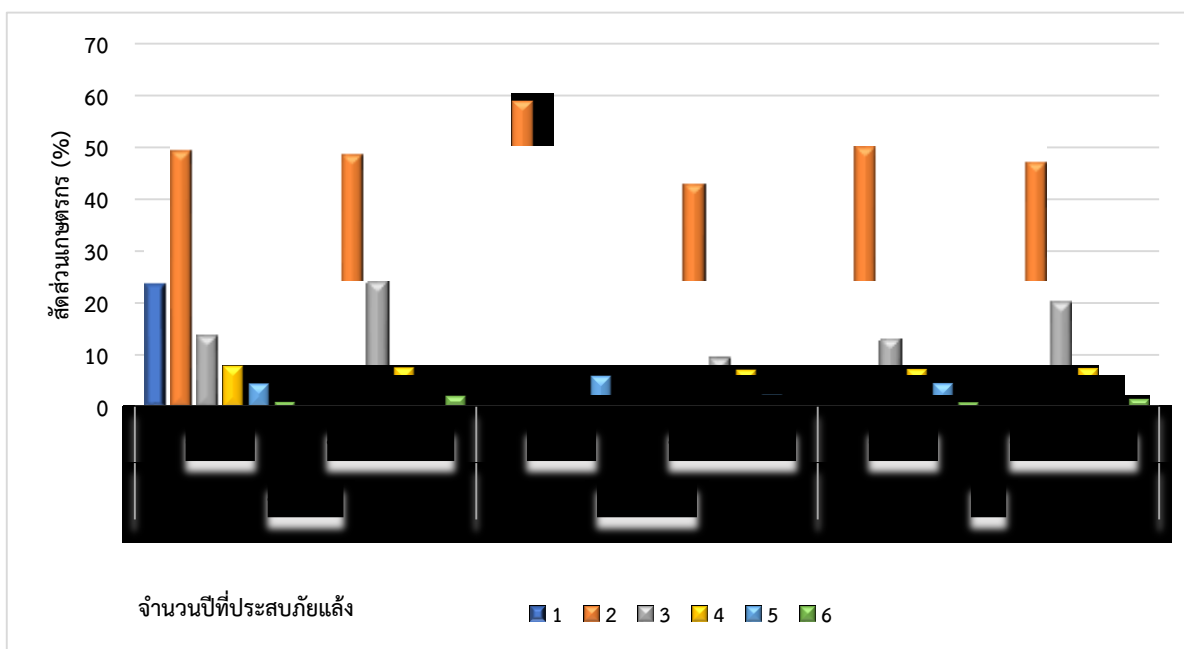

ภาพที่ 5.15 สัดส่วนของเกษตรกรตัวอย่างที่เคยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในรอบ 6 ปี (2558-2563) จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ผลจากความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศที่เพิ่มขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมาส่งผลให้ปัญหาภัยแล้งรุนแรงและมีความถี่มากขึ้น ผลจากการสำรวจข้อมูลพบว่าในช่วงปี 2558-2563 เกษตรกรส่วนใหญ่ประมาณ 50% ประสบปัญหาภัยแล้งจำนวน 2 ปี จาก 6 ปี โดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ในเขตประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนจะมีความถี่ในการประสบปัญหาภัยแล้งมากกว่าเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน (ภาพที่ 5.16) ในขณะที่เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่และขนาดกลางประมาณหนึ่งในสามประสบปัญหาภัยแล้งตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป จาก 6 ปี (ภาพที่ 5.17) จำนวนปีที่เกษตรกรประสบภัยแล้งสะท้อนให้เห็นความถี่ของปัญหาภัยแล้งที่ทวีความรุนแรงและมีความถี่บ่อยครั้งขึ้นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งผลพวงของภัยแล้งที่สำคัญที่สุดคือส่งผลให้เกษตรกรมีปัญหาระบาดแล้งน้ำในการเพาะปลูก จากการสำรวจข้อมูลพบว่าในช่วงปี 2561-2562 มีเกษตรกรตัวอย่างที่มีปัญหาระบาดแล้งน้ำในสัดส่วนที่สูง โดยเฉพาะในหมู่บ้านให้เป็นเขตประกาศภัยแล้งทั้งเขตน้ำฝนและน้ำชลประทาน ซึ่งเกษตรกร 92.98% และ 84.4% ของเกษตรกรตัวอย่างมีปัญหาระบาดแล้งน้ำ ในขณะที่ในพื้นที่อื่นๆ มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ขาดแคลนน้ำน้อยกว่าเกษตรกรในพื้นที่ภัยพิบัติ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ชลประทานที่เกษตรกรประมาณ 1 ใน 3 เท่านั้นที่มีปัญหาระบาดแล้งน้ำ อย่างไรก็ตามในพื้นที่น้ำฝนสัดส่วนของเกษตรกรที่ประสบปัญหาภัยแล้งในนอกเขตพื้นที่ประกาศภัยแล้งยังมีสัดส่วนที่สูงขึ้นประมาณ 74.49% ของเกษตรกรในกลุ่ม สำหรับสัดส่วนของเกษตรกรที่ประสบปัญหาระบาดแล้งน้ำเพื่อการเกษตรจำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือ เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ กลาง และเล็ก มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรประมาณ 73.40-86.23% ของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม (ภาพที่ 5.18)

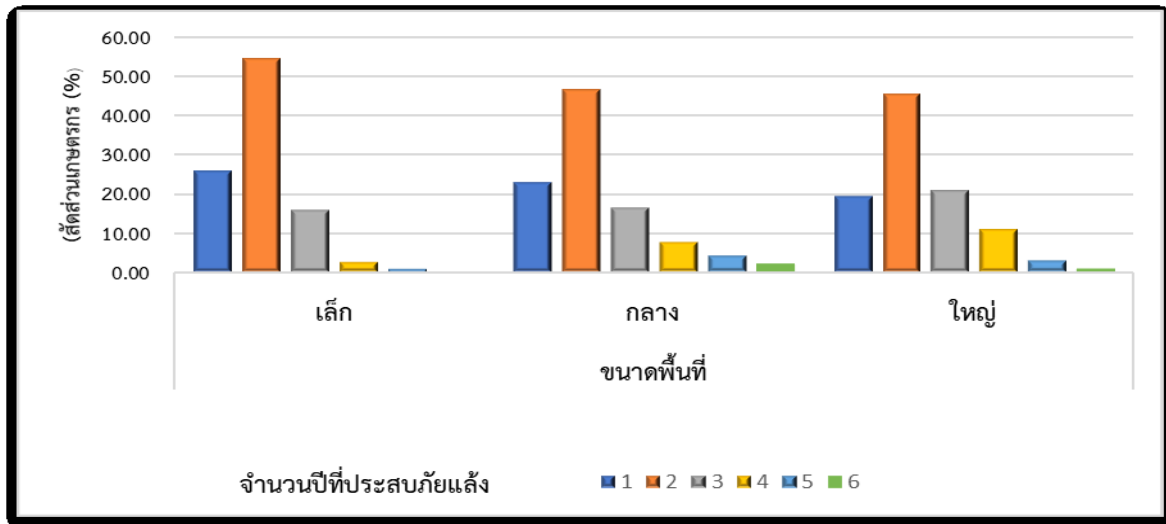

ภาพที่ 5.16 จำนวนปีที่เกษตรกรตัวอย่างที่เคยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในรอบ 6 ปี (2558-2563)

จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง

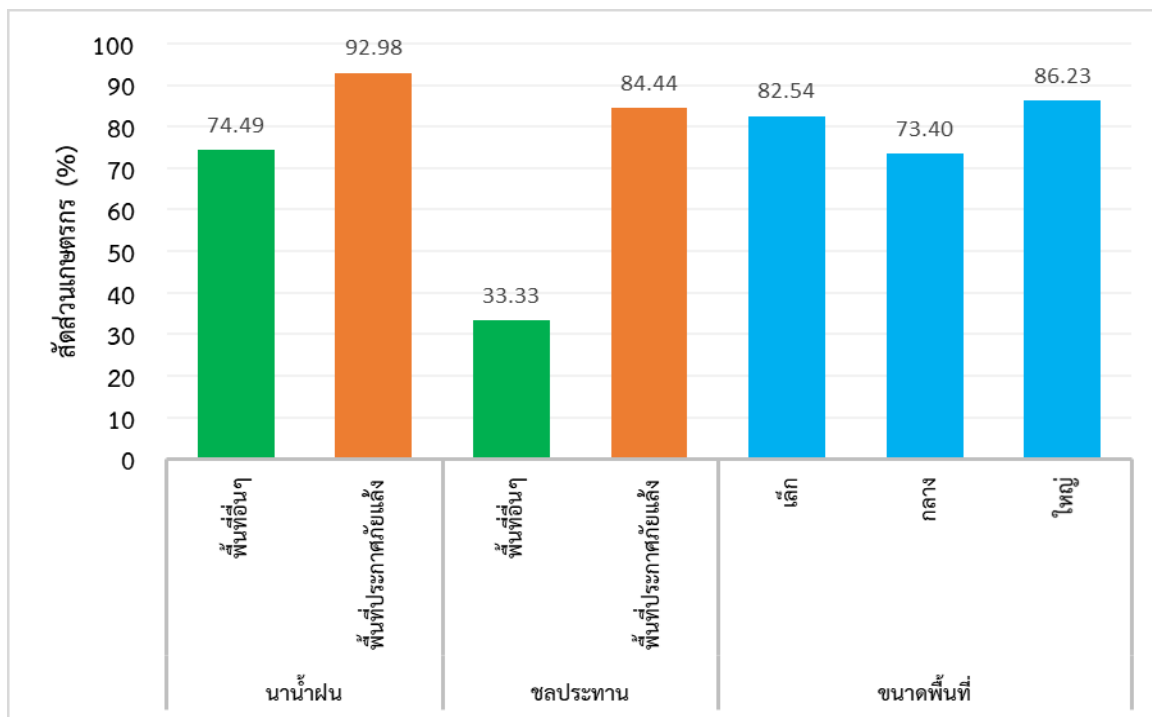
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.17 จำนวนปีที่เกษตรกรตัวอย่างที่เคยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในรอบ 6 ปี (2558-2563) จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/} ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

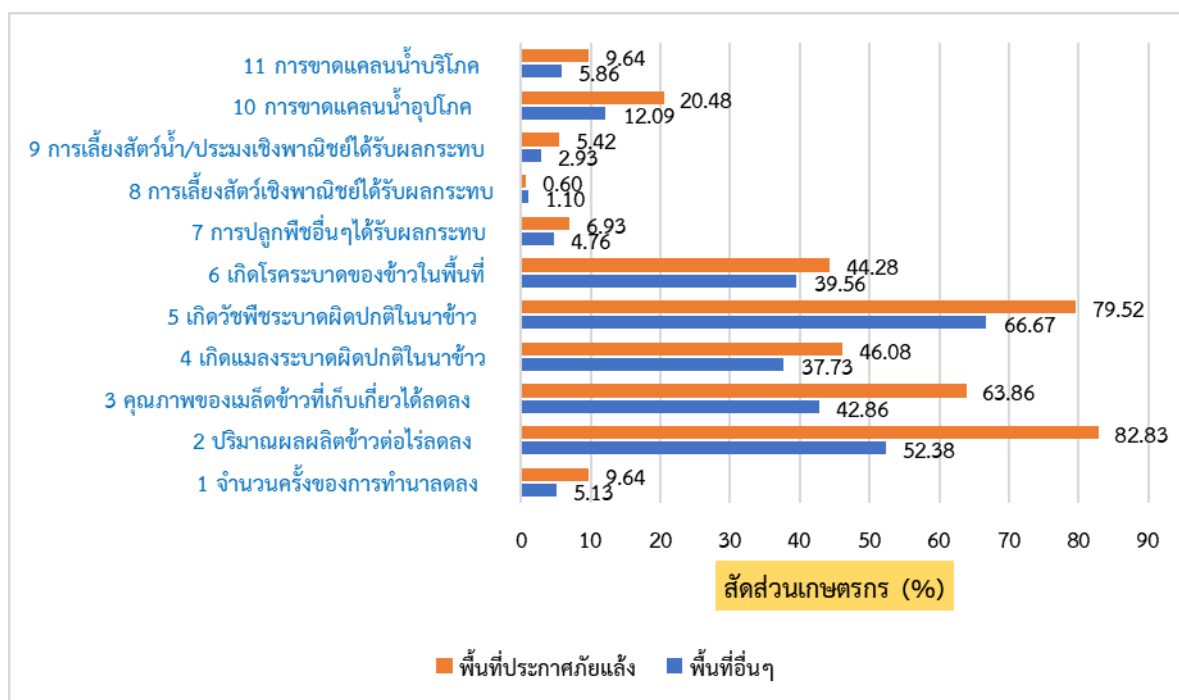
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.18 สัดส่วนเกษตรกรตัวอย่างที่มีปัญหาการขาดแคลนน้ำใน ปี 2561-2562 จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/} พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/} พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/} ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

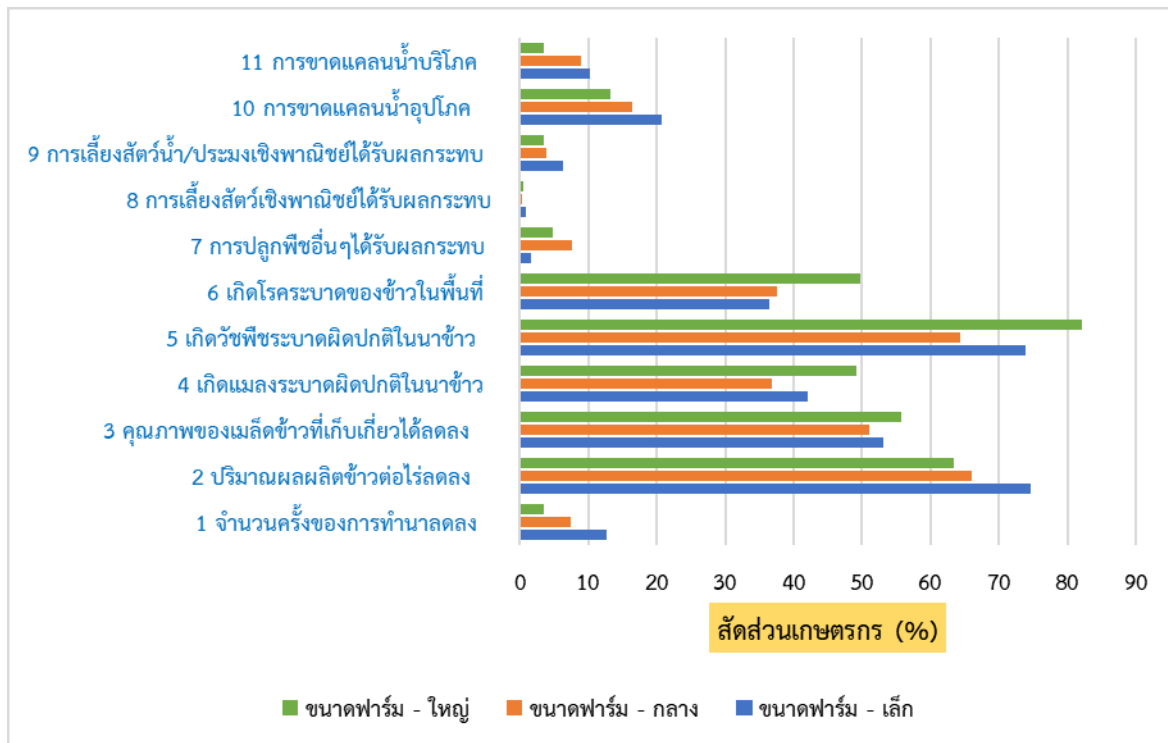
หากวิเคราะห์ลึกลงไปถึงประเภทยผลกระทบของการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรที่เกษตรกรได้รับพบว่า ปัญหาสำคัญที่สุดของเกษตรกรในเขตพื้นที่ประสบภัยแล้ง คือ ปัญหาผลผลิตข้าวเสียหายจากภัยแล้ง ส่งผลให้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ลดลง รองลงมาคือการระบาดของวัชพืชที่มีมากผิดปกติในนาข้าว และคุณภาพของเมล็ดข้าวที่เก็บเกี่ยวลดลง ในขณะที่เกษตรกรนอกพื้นที่ประสบภัยแล้งจะมีสัดส่วนของปัญหาทุกประเภตน้อยกว่าเกษตรกรในพื้นที่ภัยแล้ง นอกจากนี้ ภัยแล้งยังกระทบต่อปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคหรือน้ำใช้โดยเฉพาะเกษตรกรในพื้นที่ที่ประสบปัญหาภัยแล้ง ส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบรุนแรงในระดับที่ต้องลดจำนวนครั้งในการทำนาหรือยกเลิกการทำนาปรังจะเป็นเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมากกว่าในพื้นที่อื่นๆ (ภาพที่ 5.19) และส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายใหญ่ที่มีพื้นที่เพาะปลูกมากกว่า 30 ไร่ ซึ่งการจำแนกเกษตรกรตามพื้นที่เพาะปลูกยังพบอีกว่า ฟาร์มขนาดเล็กยังประสบปัญหาการเกิดวัชพืช โรค และแมลงผิดปกติในนาข้าว รวมทั้งปัญหาคุณภาพของเมล็ดข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ลดลงมากกว่าฟาร์มขนาดอื่นๆ (ภาพที่ 5.20) ในขณะที่ภัยแล้งแทบจะไม่ส่งผลกระทบต่อการเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่เลี้ยงวัวเนื้อ ไก่ และเป็ด เนื่องจากภัยแล้งไม่ส่งผลกระทบต่องานเลี้ยงสัตว์และแหล่งอาหารของสัตว์เลี้ยง ส่วนพืชอื่นที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง ได้แก่ ข้าวโพด ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และพืชผัก

ภาพที่ 5.19 ประเภทของผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งที่เกษตรกรได้รับ จำแนกตามพื้นที่ประสบภัยแล้ง

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

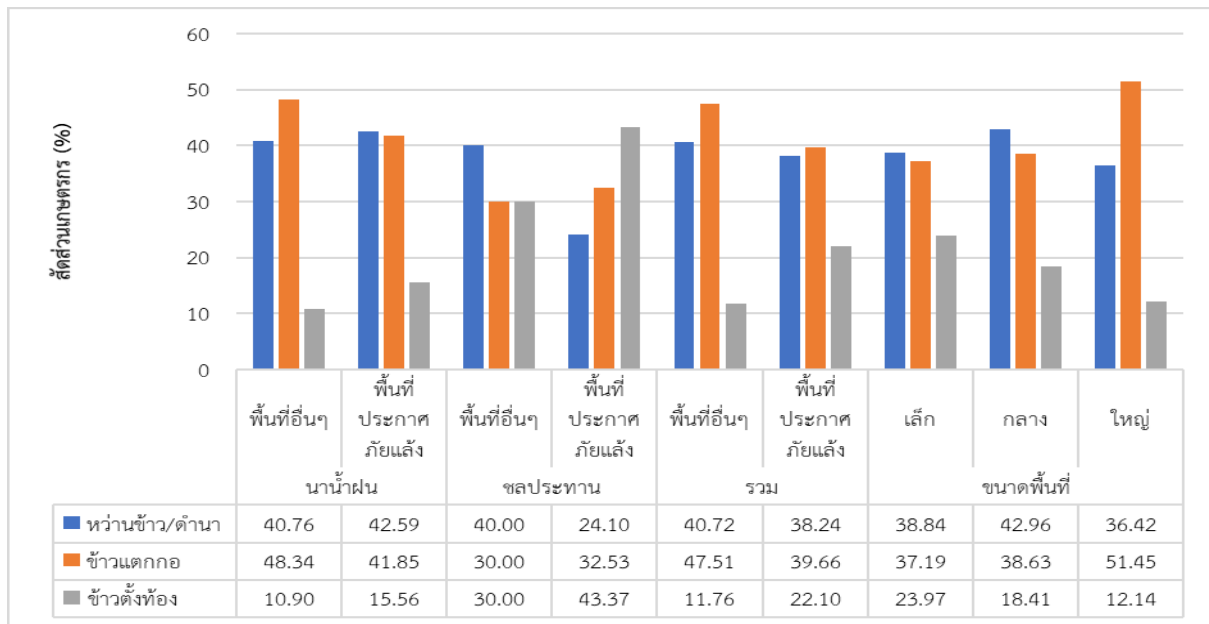

ภาพที่ 5.20 ประเภทของผลกระทบจากปัญหากลุ่มที่เกษตรกรได้รับ จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก
หมายเหตุ: ^{1/} ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.4.2 ผลกระทบจากปัญหากลุ่มต่อการเพาะปลูกและผลผลิตข้าว

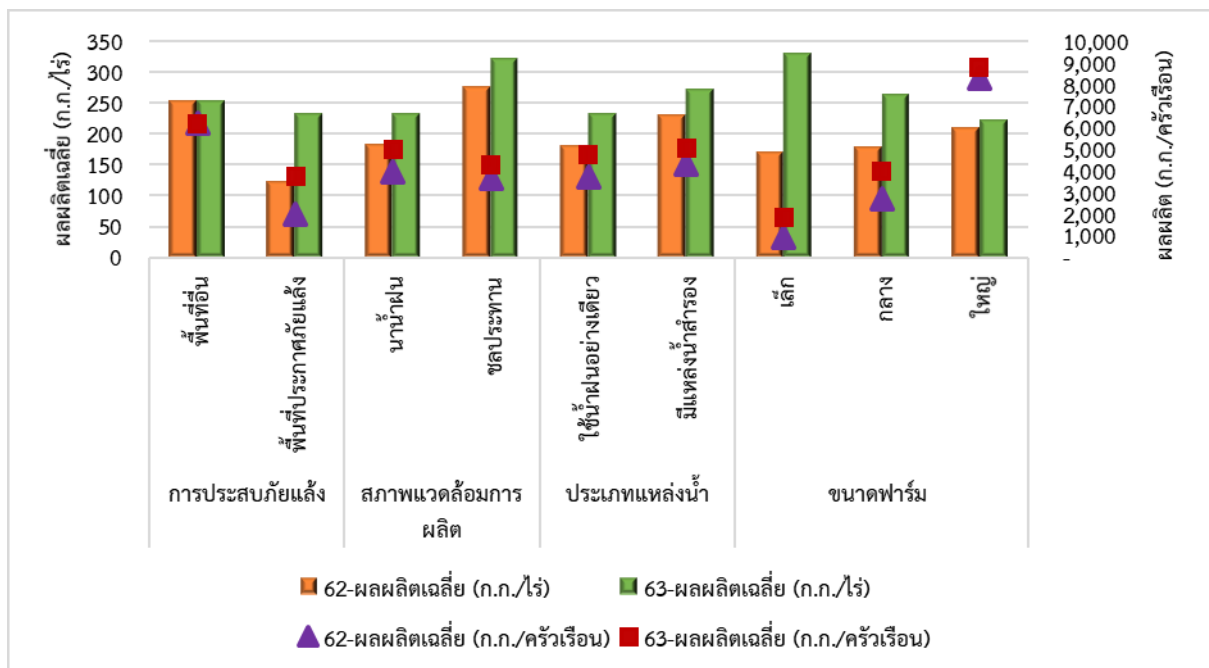
เหตุการณ์ภัยแล้งจะรุนแรงและมีความถี่มากขึ้นโดยเฉพาะในแถบประเทศเขตร้อนและกึ่งร้อน ซึ่งภัยแล้งที่รุนแรงกระทบต่อการผลิตและผลผลิตข้าวอย่างมาก เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการเพิ่มผลผลิตข้าว (Wang et al. 2013) ถ้าข้าวขาดน้ำในระยะต้นกล้าและระยะออกดอกจะเป็นจุดวิกฤตทำให้ผลผลิตข้าวลดลงทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ (บุญหงษ์ และคณะ, 2557) จากปัญหากลุ่มที่รุนแรงในปี 2562 ส่งผลให้เกษตรกรประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในการปลูกข้าว โดยเฉพาะในช่วงหลังหว่านข้าว (ระยะต้นกล้า) และในช่วงข้าวแตกกอมากที่สุด ยกเว้นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานซึ่งอยู่ในเขตประกาศภัยแล้ง เกษตรกรส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ขาดน้ำในระยะข้าวตั้งท้อง (ช่วงก่อนออกดอก) (ภาพที่ 5.21) ซึ่งการขาดน้ำในระยะดังกล่าวจะส่งผลต่อผลผลิตและคุณภาพผลผลิตข้าวมากที่สุด สอดคล้องกับผลการสำรวจ ที่พบว่าปริมาณผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งในปี 2562 ต่ำกว่าปี 2563 ในทุกสภาพแวดล้อมการผลิต ปริมาณผลผลิตข้าวลดลงเฉลี่ย 1,757 - 4,661 กิโลกรัมต่อไร่ คิดเป็นมูลค่าผลผลิตที่เสียหาย 25,840 - 50,171 บาทต่อครัวเรือน โดยฟาร์มขนาดเล็กผลผลิตในปี 2562 ลดลงต่ำกว่าปี 2563 มากที่สุด (ภาพที่ 5.22 และ 5.23) นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานซึ่งอยู่ในเขตภัยแล้งมีปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าวเสียหายมากที่สุด (4,661 กิโลกรัม และ 42,378 บาท) โดยเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวเสียหาย (2,936 กิโลกรัม) มากกว่าเกษตรกรในพื้นที่อื่นๆ (ภาพที่ 5.25) และปริมาณผลผลิตและมูลค่าความเสียหายของผลผลิตข้าวจากปัญหากลุ่มแปรผันตรงกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก คือ ผลผลิตข้าวของฟาร์มขนาดใหญ่เสียหายสูงที่สุดในเชิงปริมาณและมูลค่า (ภาพที่ 5.24)

ภาพที่ 5.21 สัดส่วนเกษตรกรตัวอย่างที่มีปัญหาการขาดแคลนน้ำในการปลูกข้าว ปี 2561-2562 จำแนกตามอายุข้าว สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

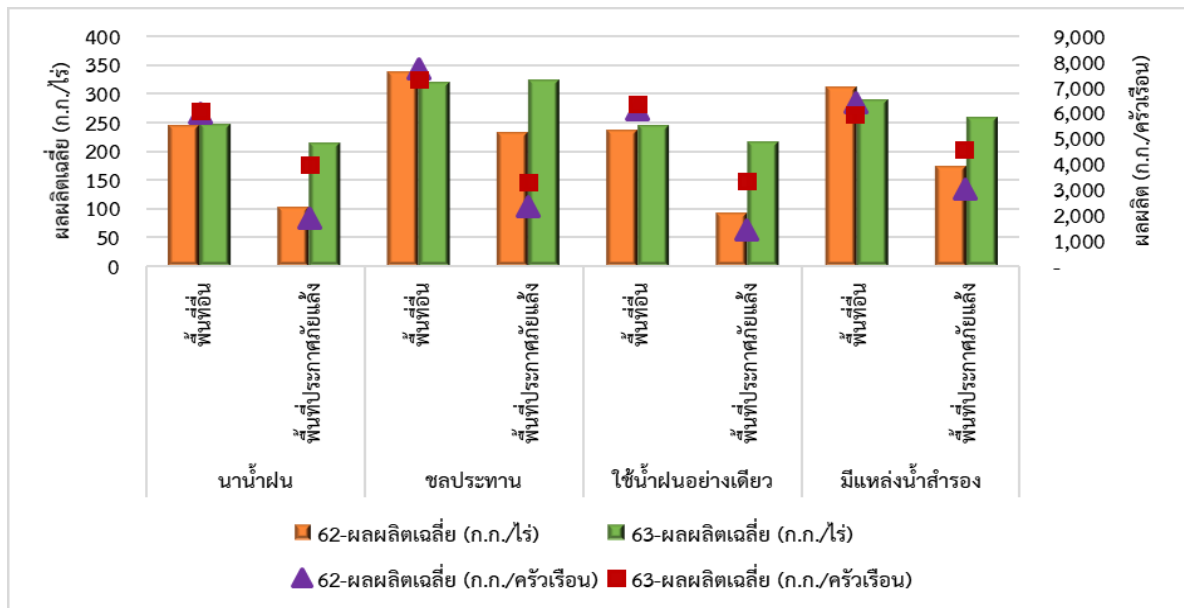
หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

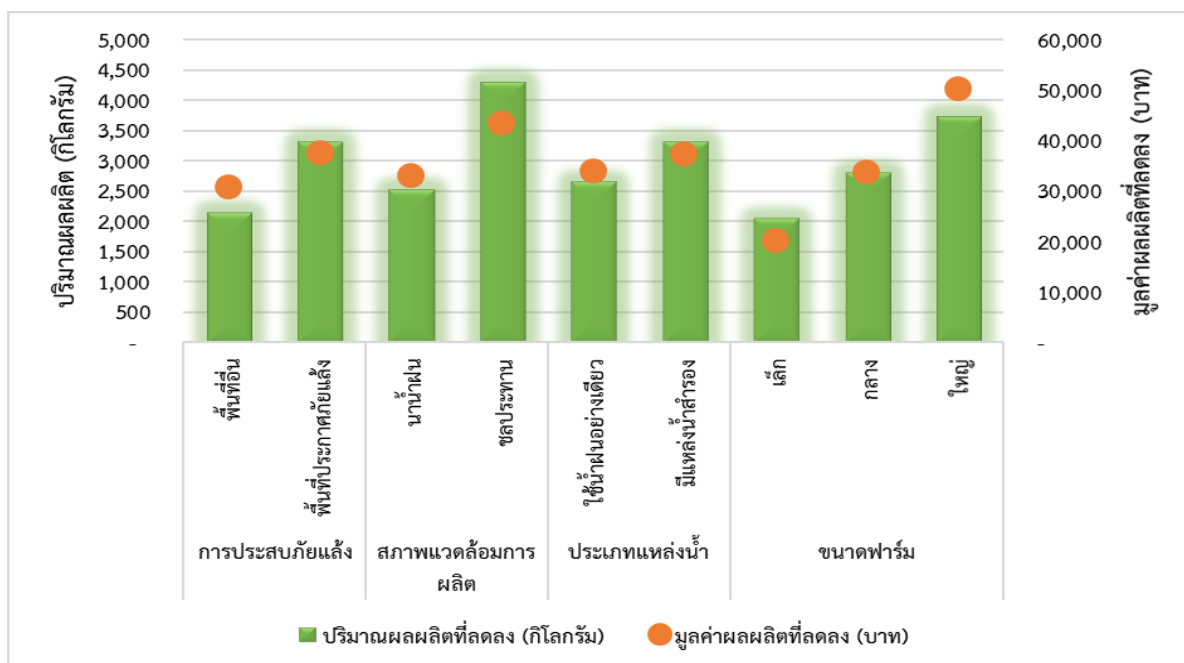

ภาพที่ 5.22 ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามการประสพภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต ประเภทของแหล่งน้ำ และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

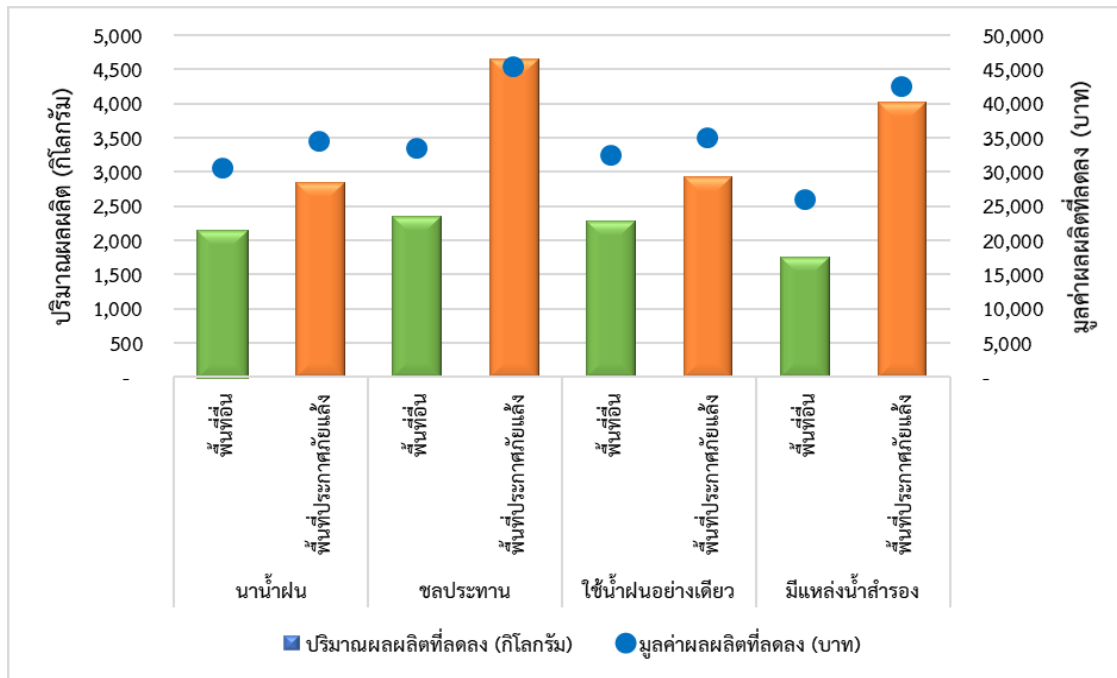

ภาพที่ 5.23 ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามการ
 ประสพภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และประเภทของแหล่งน้ำในการปลูกข้าว
 ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.24 ผลกระทบของปัญหาภัยแล้งในปี 2562 ต่อปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าว จำแนกตามการ
 ประสพภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต ประเภทของแหล่งน้ำ และขนาดพื้นที่เพาะปลูก
 หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประสบภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประสบภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทา
 สาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชย
 ภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562: ^{2/} ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาด
 กลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

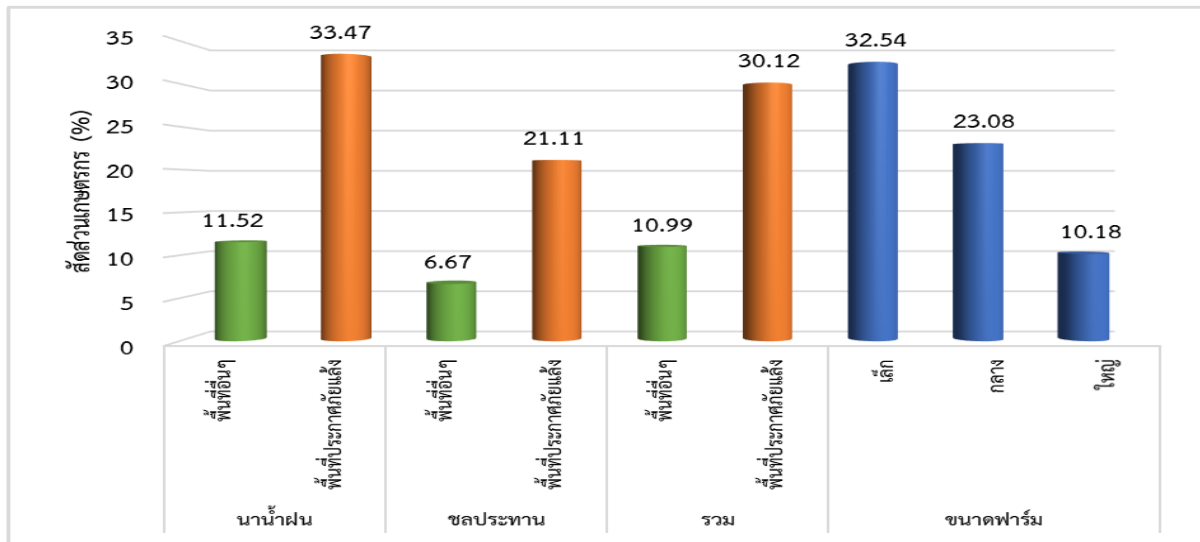
ภาพที่ 5.25 ผลกระทบของปัญหาภัยแล้งในปี 2562 ต่อปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าว จำแนกตามการประสบภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และประเภทของแหล่งน้ำในการปลูกข้าว

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.4.3 ผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งต่อการบริโภคข้าวและอาหารของครัวเรือน

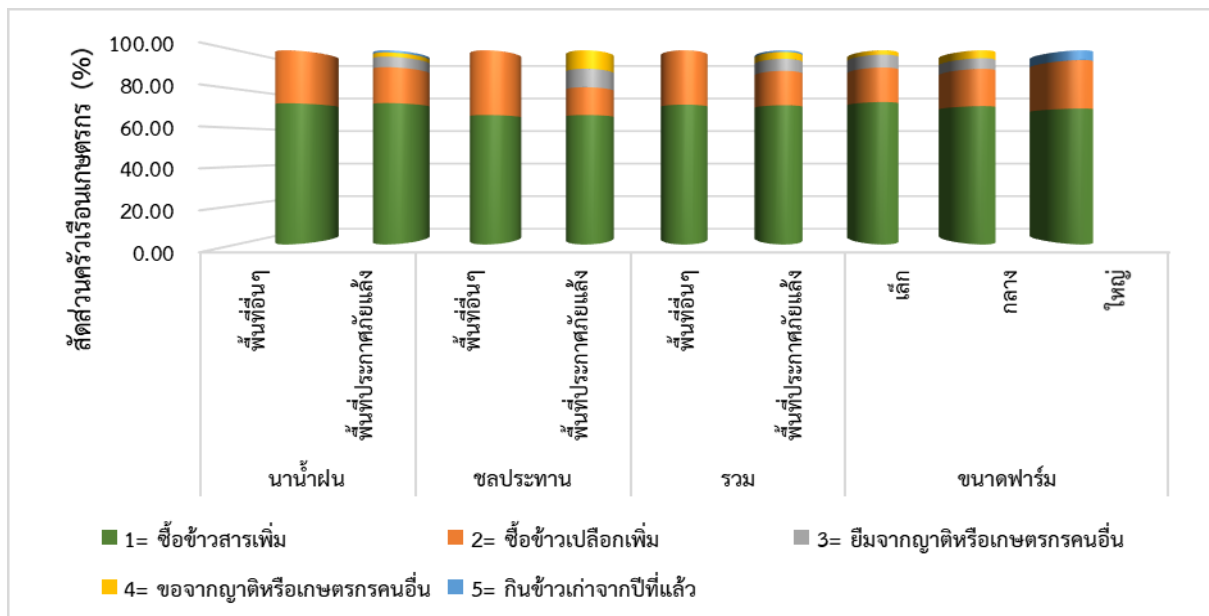
การปลูกข้าวของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อบริโภคในครัวเรือน หากมีผลผลิตเหลือจากการบริโภคและมั่นใจแล้วว่าผลผลิตข้าวในปีต่อไปจะเพียงพอต่อการบริโภคจึงจะนำผลผลิตข้าวที่เหลือไปขาย ดังนั้น ผลกระทบจากการลดลงของผลผลิตข้าวจึงไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อแหล่งรายได้ของครัวเรือน แต่ยังส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน จากผลการสำรวจข้อมูลพบว่าเกษตรกร 30.12% ในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือน และเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนของเกษตรกรที่มีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค พบว่า พื้นที่ประกาศภัยแล้งมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมากกว่าในพื้นที่อื่น และเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนมีผลผลิตข้าวเสียหายในสัดส่วนที่สูงกว่าในพื้นที่ชลประทาน นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกพบว่า แม้ว่า ปัญหาการขาดแคลนน้ำของเกษตรกรตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกจะไม่แตกต่างกันมากนัก (ภาพที่ 5.21) และผลผลิตข้าวของเกษตรกรรายเล็กที่เสียหายน้อยกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่ขนาดกลางและขนาดใหญ่ (ภาพที่ 5.24) แต่มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนมากที่สุด (ภาพที่ 5.26) ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่แก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการซื้อข้าวสารเพิ่มจากตลาด รองลงมาจะซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรรายอื่นในพื้นที่ หรือขอยืมจากเพื่อนบ้านหรือเกษตรกรรายอื่นในชุมชน (ภาพที่ 5.27 และ 5.28) ซึ่งในบางชุมชนมีโครงการธนาคารข้าวสำหรับให้เกษตรกรในชุมชนที่ยังดำเนินการอยู่ แต่ไม่พบในการสำรวจข้อมูล ประเด็นนี้จะอภิปรายเพิ่มเติมในหัวข้อ 5.8 ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบของภัยแล้ง

ภาพที่ 5.26 สัดส่วนเกษตรกรตัวอย่างที่ปัญหาภัยแล้งส่งผลให้ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน จำแนกตามพื้นที่ที่ประกาศภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

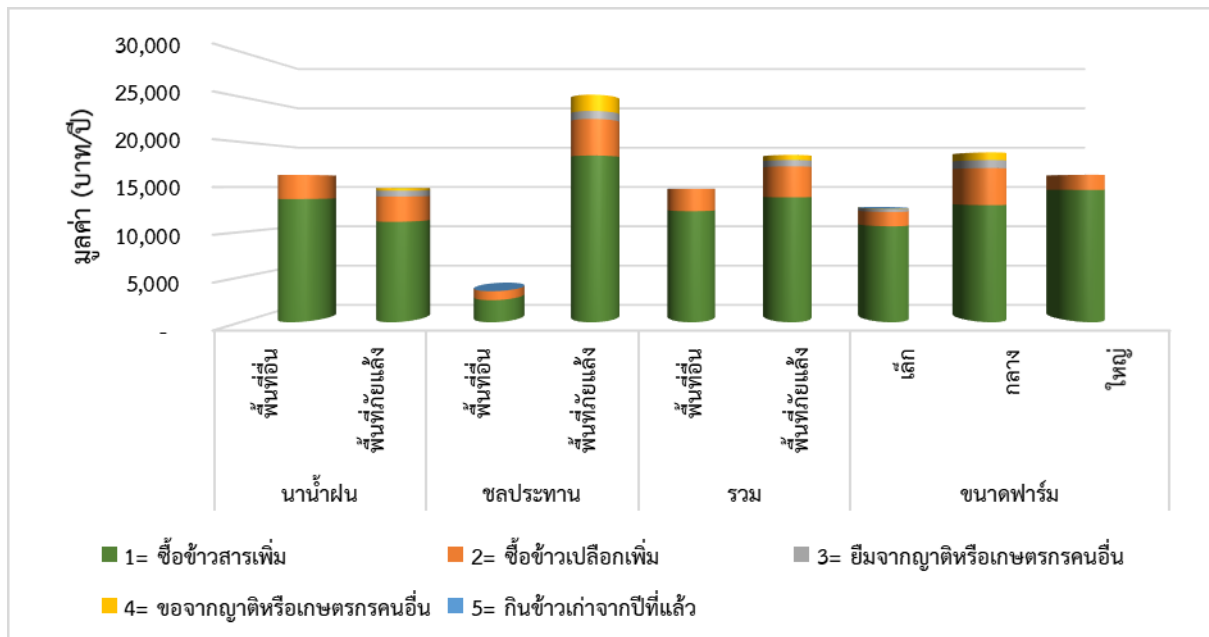
หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่น ๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.27 วิธีการการแก้ไขปัญหาผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามพื้นที่ที่ประกาศภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่น ๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

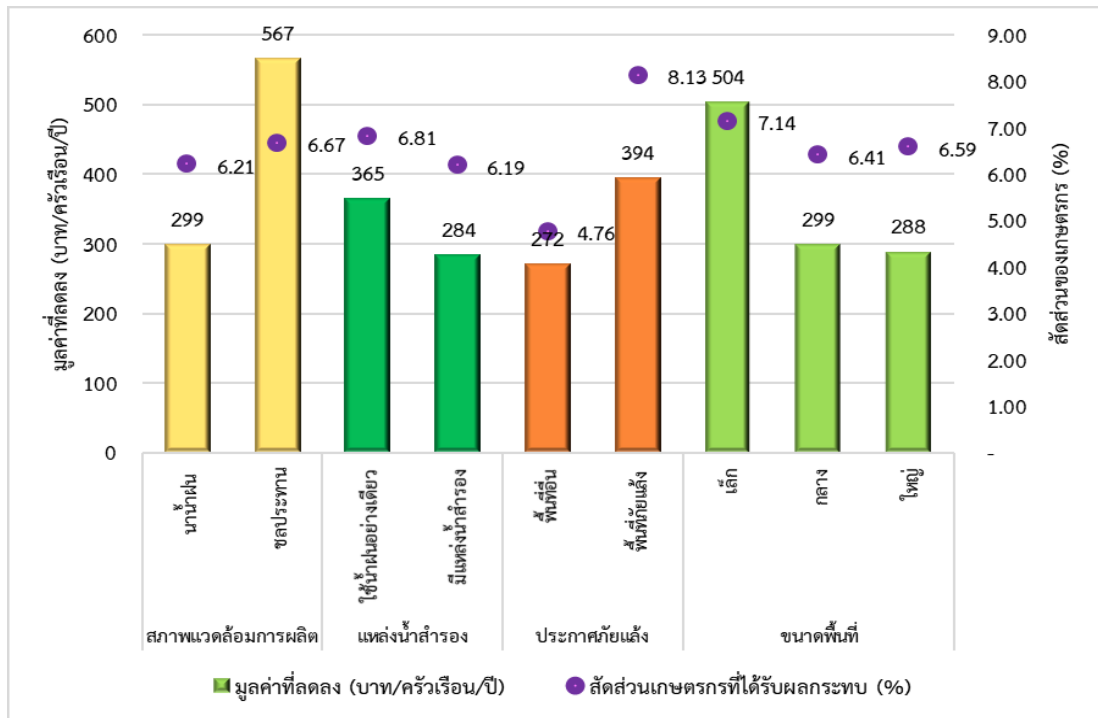

ภาพที่ 5.28 มูลค่าการซื้อข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนของเกษตรกรที่ผลผลิตลดลงจากภัยแล้ง จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง สภาพแวดล้อมการผลิต และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

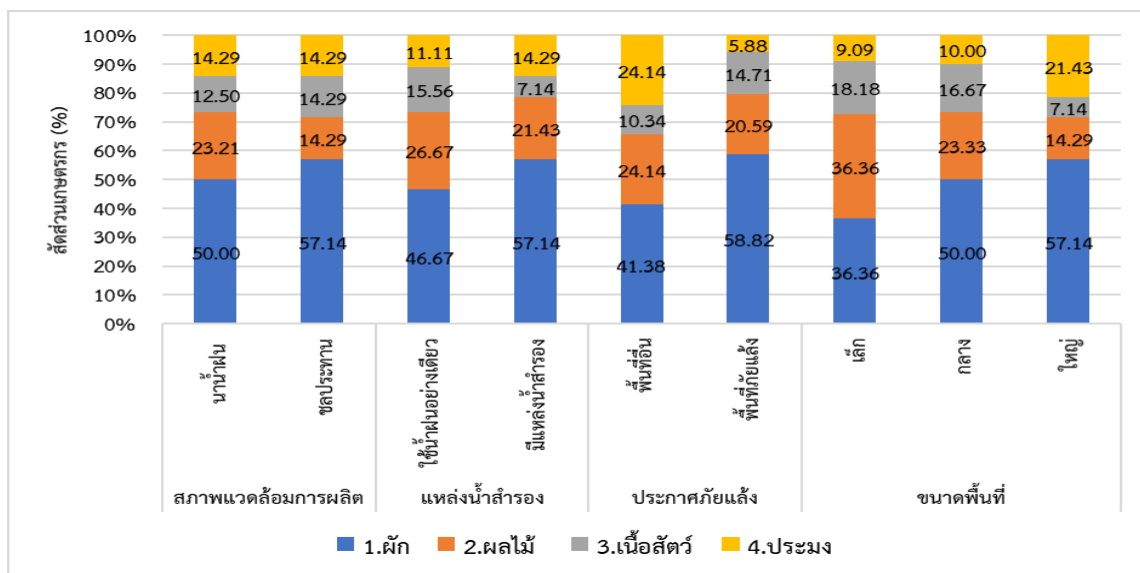
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภัยแล้งไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การอพยพย้ายถิ่น การดำรงชีวิต การผลิตพืชผล และการผลิตข้าวของครัวเรือนเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารอื่นทั้งพืชผัก สัตว์เลี้ยง และอาหารตามแหล่งอาหารในธรรมชาติ ผลการสำรวจข้อมูล พบว่าเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการลดลงของปริมาณอาหารตามแหล่งธรรมชาติมากที่สุด (8.13% ของเกษตรกรในกลุ่ม) โดยมีมูลค่าของอาหารที่ลดลงเฉลี่ยประมาณ 394 บาทต่อครัวเรือนต่อปี หากมองในแง่มูลค่าผลผลิตอาหารที่ลดลง พบว่าเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมีมูลค่าอาหารที่ลดลงมากที่สุด ในขณะที่เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กมีส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและมูลค่าของผลผลิตที่ลดลงมากกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดใหญ่ (ภาพที่ 5.29) ซึ่งฟาร์มขนาดเล็กส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่ทำเกษตรเพื่อยังชีพไม่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์ การปลูกข้าว ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่จะมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ดังนั้น ปัญหาภัยแล้งจึงค่อนข้างส่งผลกระทบต่อปริมาณแหล่งอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนมากกว่าเกษตรกรรายใหญ่ สำหรับการวิเคราะห์ประเภทของอาหารที่ลดลงจากปัญหาภัยแล้ง พบว่า ส่วนใหญ่เป็นพืชผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ และประมง (ภาพที่ 5.30) ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่แก้ไขปัญหาด้วยการซื้ออาหารเพิ่มจากตลาด และบางส่วนขอจากญาติหรือเพื่อนบ้าน มีเกษตรกรบางส่วนที่วางแผนขยายพื้นที่เพาะปลูกหรือพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนเพิ่มเติม (ภาพที่ 5.31)

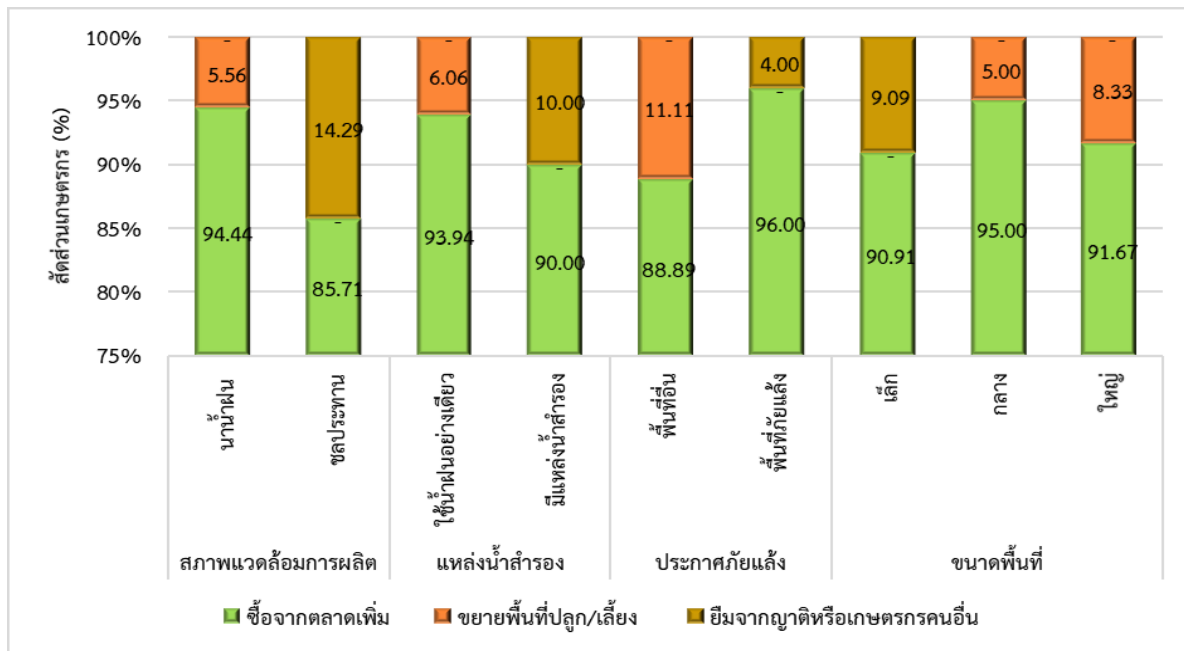
ภาพที่ 5.29 สัดส่วนเกษตรกรและมูลค่าอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนที่ลดลงเนื่องจากปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.30 ประเภทของอาหารที่ลดลงจากภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ภาพที่ 5.31 รูปแบบการแก้ปัญหาแหล่งอาหารของครัวเรือนที่ลดลงจากภัยแล้ง จำแนกตาม

สภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรอง พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่) ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.5 ผลกระทบด้านรายได้จากสถานการณ์ภัยแล้ง

ปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรไทยไม่ได้พึ่งพารายได้จากภาคเกษตรเพียงอย่างเดียว แต่ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในช่วงที่ผ่านมาส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและโครงสร้างครัวเรือน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแหล่งรายได้ของครัวเรือนที่มีความหลากหลายมากขึ้น สัดส่วนรายได้จากภาคการเกษตรลดลงในขณะที่ส่วนแบ่งรายได้จากแหล่งนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้น ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า ในปี 2563 เกษตรกรตัวอย่างมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 185,669 บาทต่อครัวเรือน โดยสัดส่วนรายได้จากนอกภาคเกษตรคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 58.98% ของรายได้ทั้งหมด แหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตรส่วนใหญ่มาจากเงินเดือนจากการทำงานประจำ เช่น การรับราชการ การทำงานบริษัทหรือโรงงาน การทำงานในสถานประกอบการหรือธุรกิจเอกชนในพื้นที่ (37,000 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็น 19.92% ของรายได้ในครัวเรือน) รองลงมาได้แก่ รายได้จากหมวดการค้าขาย ธุรกิจส่วนตัว งานบริการ และงานหัตถกรรม รวมทั้งเงินส่งกลับจากลูกหลานที่ทำงานต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ คิดเป็นสัดส่วนประมาณ 11.97% และ 13.24% ของรายได้ทั้งหมด ตามลำดับ (ตารางที่ 5.9)

สำหรับรายได้จากภาคเกษตร พบว่า ข้าวยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา และเป็นแหล่งรายได้หลักในภาคการเกษตรของเกษตรกรส่วนใหญ่ จากตารางที่ 5.9 พบว่า เกษตรกรในพื้นที่ศึกษา มีรายได้จากข้าวเฉลี่ย 45,227 บาทต่อครัวเรือน และ 29,131 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม ในปี 2562 ผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งส่งผลให้ผลผลิตข้าวเสียหายและรายได้จากการปลูกข้าวของครัวเรือนตัวอย่างลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ประกาศภัยแล้งรายได้สุทธิจากการปลูก

ข้าวในปี 2562 เท่ากับ -7,157 บาทต่อครัวเรือน (ตารางที่ 5.9) ต่ำกว่ารายได้จากข้าวในปี 2563 ประมาณ 14,392 บาทต่อครัวเรือน (ตารางที่ 5.9 และ ภาพที่ 5.32) ส่งผลให้สัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรในปี 2562 ของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้ง (ปีที่ประสบปัญหาภัยแล้ง) ลดลงจาก 27.82% เหลือเพียง 20.49% ของรายได้ทั้งหมด และรายได้จากนอกภาคการเกษตรกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของเกษตรกรในกลุ่มนี้ โดยเฉพาะในปีที่เกิดปัญหาภัยแล้ง (ตารางที่ 5.9) นอกจากรายได้จากข้าวแล้ว การปลูกพืชอื่น เช่น ยางพารา อ้อย มันสำปะหลัง และข้าวโพด ถือเป็นแหล่งรายได้หลักของเกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษาโดยเฉพาะในพื้นที่ที่เกษตรกรไม่ประสบปัญหาภัยแล้งหรือในปีที่สภาพอากาศไม่แปรปรวนและไม่ส่งผลกระทบต่อผลผลิต แหล่งรายได้จากการปลูกพืชอื่นเฉลี่ยประมาณ 23,000 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 10.11 – 12.90% ของรายได้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ประสบภัยแล้งที่ไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อผลผลิตข้าว แต่ยังส่งผลให้การผลิตและผลผลิตพืชชนิดอื่นๆ ได้รับความเสียหายและรายได้ของครัวเรือนในส่วนนี้ลดลง โดยพบว่าในพื้นที่ประสบภัยแล้งในปีที่ปัญหาภัยแล้งอยู่ในระดับรุนแรงมากเช่นในปี 2562 เกษตรกรมีรายได้จากพืชอื่นเฉลี่ยเพียง 5,969 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็น 3.87% ของรายได้ทั้งหมด จากตารางแสดงแหล่งที่มาของรายได้สะท้อนให้เห็นภาพผลกระทบจากภัยแล้งต่อเกษตรกรที่ค่อนข้างชัดเจนโดยเฉพาะผลกระทบของปัญหาภัยแล้งต่อแหล่งรายได้ของครัวเรือนในภาคการเกษตร

เมื่อพิจารณารายได้ของครัวเรือนจำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก พบว่า รายได้ของครัวเรือนแปรผันตรงกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก โดยเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่มีรายได้ครัวเรือนสูงที่สุดเฉลี่ย 237,645 บาทต่อปี เป็นรายได้จากภาคการเกษตร 105,169 บาทต่อปี (44.25% ของรายได้ทั้งหมด) และนอกภาคเกษตร 132,475 บาทต่อปี (55.75% ของรายได้ทั้งหมด) ซึ่งเกษตรกรที่มีฟาร์มขนาดใหญ่จะมีสัดส่วนการพึ่งพิงรายได้จากนอกภาคเกษตรในระดับต่ำกว่าฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กที่สัดส่วนรายได้จากนอกภาคการเกษตรสูงถึง 72.03% และ 71.50% ของรายได้ทั้งหมด ตามลำดับ (ตารางที่ 5.10) นอกจากนี้เมื่อคำนวณการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนโดยเปรียบเทียบระหว่างปีที่เกษตรกรประสบปัญหาภัยแล้งอย่างรุนแรง (2562) กับปีปัจจุบัน (2563 ซึ่งไม่ค่อยเกิดปัญหาภัยแล้ง) พบว่า แหล่งรายได้จากภาคการเกษตรในปี 2562 ต่ำกว่าในปี 2563 โดยเฉพาะรายได้จากข้าวและรายได้จากพืชอื่น ซึ่งฟาร์มขนาดเล็กและขนาดกลางได้รับผลกระทบจากการลดลงของรายได้ในหมวดนี้มากกว่าฟาร์มขนาดใหญ่ ในปีที่เกิดภัยแล้ง รายได้จากข้าวของฟาร์มขนาดเล็กและขนาดกลาง ลดลง 5,157 บาทต่อปี และ 6,388 บาทต่อปี ตามลำดับ ยิ่งไปกว่านั้น ฟาร์มขนาดเล็กยังมีสัดส่วนการลดลงของรายได้จากเงินส่งกลับ (ตารางที่ 5.11 และ ภาพที่ 5.33) ซึ่งสาเหตุสำคัญของรายได้ส่งกลับที่ลดลงไม่ได้มาจากภัยแล้ง ซึ่งในส่วนนี้จะอภิปรายผลเพิ่มเติมในส่วนการวิเคราะห์ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อรายได้ของครัวเรือนในบทที่ 7

ข้อมูลจากการสำรวจยังชี้ให้เห็นว่าภัยแล้งไม่ส่งผลกระทบต่อรายได้นอกภาคเกษตร แต่ส่งผลกระทบต่อเพียงรายได้จากการปลูกข้าวและการปลูกพืชอื่นเป็นหลัก เกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีสัดส่วนของเกษตรกรที่รายได้จากข้าวลดลงเนื่องจากปัญหาภัยแล้งในปี 2562 มากกว่าพื้นที่อื่นทั้งในพื้นที่นาข้าวและพื้นที่ชลประทาน (60.00% และ 40.44% ของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ ตามลำดับ) ในขณะที่เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่และขนาดกลางมีสัดส่วนของเกษตรกรที่รายได้จากการปลูกข้าวลดลงจากภัยแล้งมากที่สุด (40.12% และ 40.06% ของเกษตรกรในกลุ่ม ตามลำดับ) (ภาพที่ 5.34) การที่ปริมาณผลผลิตข้าวของเกษตรกรรายใหญ่ในปี 2562 ลดลงในสัดส่วนที่น้อยกว่าฟาร์มขนาดอื่นๆ แต่การที่ราคาข้าวที่เกษตรกรได้รับในปี 2562 มากกว่าปี 2563 ดังนั้น ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของรายได้ในตารางที่ 5.10 จึงแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่มีรายได้จากการปลูกข้าวในปี 2562 มากกว่าปี 2563 แม้จะประสบ

ปัญหาก็ยังแก้ เพราะผลผลิตเฉลี่ยไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ชดเชยด้วยราคาข้าวที่สูงกว่าก็เลยไม่ส่งผลกระทบต่อรายได้โดยเฉลี่ยของเกษตรกรรายใหญ่

ตารางที่ 5.9 รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง

แหล่งที่มาของรายได้/ พื้นที่ประสบภัยแล้ง	รายได้ (บาท/ครัวเรือน/ปี)			
	พื้นที่อื่น		พื้นที่ประกาศภัยแล้ง	
	ปี 2562	ปี 2563	2562	2563
รายได้รวม	227,535	185,699	154,346	145,100
รายได้สุทธิจากภาคเกษตร	103,548	76,169	31,624	40,372
ข้าว ^{1/}	45,227	29,131	(7,157)	7,235
พืชอื่น	23,008	23,952	5,969	12,883
เลี้ยงสัตว์/ประมง	8,823	3,362	6,598	911
เกษตรอื่นในฟาร์ม ^{2/}	14,330	10,092	14,175	11,572
เกษตรนอกฟาร์ม ^{3/}	12,159	9,632	12,039	7,770
รายได้จากนอกภาคการเกษตร	123,987	109,530	122,723	104,729
รับจ้างแรงงานนอกเกษตร (รายวัน) ^{4/}	19,040	14,402	17,671	13,954
เงินเดือน	39,291	37,000	42,150	38,588
ค้าขาย/ธุรกิจ/บริการ/หัตถกรรม	27,159	22,223	18,241	12,920
เงินส่งกลับ	26,022	24,591	26,902	22,964
เงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ^{5/}	7,653	7,862	8,340	8,073
อื่นๆ ^{6/}	4,821	3,453	9,418	8,231
	สัดส่วน (%)			
รายได้สุทธิจากภาคเกษตร	45.51	41.02	20.49	27.82
ข้าว ^{1/}	19.88	15.69	-4.64	4.99
พืชอื่น	10.11	12.90	3.87	8.88
เลี้ยงสัตว์/ประมง	3.88	1.81	4.28	0.63
เกษตรอื่นในฟาร์ม ^{2/}	6.30	5.43	9.18	7.98
เกษตรนอกฟาร์ม ^{3/}	5.34	5.19	7.80	5.35
รายได้จากนอกภาคการเกษตร	54.49	58.98	79.51	72.18
รับจ้างแรงงานนอกเกษตร (รายวัน) ^{4/}	8.37	7.76	11.45	9.62
เงินเดือน	17.27	19.92	27.31	26.59
ค้าขาย/ธุรกิจ/บริการ/หัตถกรรม	11.94	11.97	11.82	8.90
เงินส่งกลับ	11.44	13.24	17.43	15.83
เงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ^{5/}	3.36	4.23	5.40	5.56
อื่นๆ ^{6/}	2.12	1.86	6.10	5.67

หมายเหตุ: ^{1/} รายได้สุทธิจากการปลูกข้าว = มูลค่าผลผลิตข้าวเงินสด - ต้นทุนการผลิตเงินสด; ^{2/} ค่าเช่าที่ดินทางการเกษตร รายได้จากการขายทรัพย์สิน กำไรจากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรในฟาร์ม และเงินช่วยเหลือภาคเกษตรจากรัฐบาล; ^{3/} การรับจ้างแรงงานเกษตร รับจ้างแรงงานเครื่องจักรทางการเกษตร กำไรสุทธิจากการแปรรูปผลผลิตเกษตรนอกฟาร์ม กำไรสุทธิจากการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรนอกฟาร์ม; ^{4/} เช่น งานช่าง ช่างรถ แม่บ้าน ก่อสร้าง; ^{5/} เงินช่วยเหลือนอกภาคการเกษตรจากรัฐบาล เช่น เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยยังชีพคนพิการ; ^{6/} อื่นๆ เช่น บำนาญ ดอกเบี้ยเงินฝาก โบนัส ค่านายหน้า ค่าเช่าที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง มรดก การพนัน/เสี่ยงโชค

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ตารางที่ 5.10 รายได้และแหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง ปี 2562-2563 จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก

แหล่งที่มาของรายได้/ พื้นที่ประสบภัยแล้ง	รายได้ (บาท/ครัวเรือน/ปี)					
	ฟาร์มขนาดเล็ก		ฟาร์มขนาดกลาง		ฟาร์มขนาดใหญ่	
	ปี 2562	ปี 2563	2562	2563	2562	2563
รายได้รวม	132,813	126,193	155,292	138,748	287,329	237,645
รายได้สุทธิจากภาคเกษตร	30,786	35,962	40,548	38,814	133,137	105,169
ข้าว ^{1/}	543	5,700	5,910	12,299	48,265	34,739
พืชอื่น	6,692	11,804	10,250	10,704	25,280	35,863
เลี้ยงสัตว์/ประมง	3,376	943	7,267	1,908	11,382	3,063
เกษตรอื่นในฟาร์ม ^{2/}	5,426	6,210	11,151	9,668	26,680	16,755
เกษตรนอกฟาร์ม ^{3/}	14,749	11,305	5,969	4,236	21,530	14,749
รายได้จากนอกภาคการเกษตร	102,027	90,231	114,744	99,934	154,193	132,475
รับจ้างแรงงานนอกเกษตร	20,974	17,172	17,390	14,022	17,943	12,131
เงินเดือน	29,412	24,893	34,977	31,564	60,488	59,447
ค้าขาย/ธุรกิจ/บริการ/หัตถกรรม	17,191	12,080	20,409	15,461	29,561	24,013
เงินส่งกลับ	21,759	25,058	28,015	24,557	27,265	21,067
เงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ^{5/}	6,643	6,293	8,713	8,627	7,802	8,037
อื่นๆ ^{6/}	6,048	4,736	5,239	5,703	11,135	7,780
	สัดส่วน (%)					
รายได้สุทธิจากภาคเกษตร	23.18	28.50	26.11	27.97	46.34	44.25
ข้าว ^{1/}	0.41	4.52	3.81	8.86	16.80	14.62
พืชอื่น	5.04	9.35	6.60	7.71	8.80	15.09
เลี้ยงสัตว์/ประมง	2.54	0.75	4.68	1.38	3.96	1.29
เกษตรอื่นในฟาร์ม ^{2/}	4.09	4.92	7.18	6.97	9.29	7.05
เกษตรนอกฟาร์ม ^{3/}	11.11	8.96	3.84	3.05	7.49	6.21
รายได้จากนอกภาคการเกษตร	76.82	71.50	73.89	72.03	53.66	55.75
รับจ้างแรงงานนอกเกษตร	15.79	13.61	11.20	10.11	6.24	5.10
เงินเดือน	22.15	19.73	22.52	22.75	21.05	25.02
ค้าขาย/ธุรกิจ/บริการ/หัตถกรรม	12.94	9.57	13.14	11.14	10.29	10.10
เงินส่งกลับ	16.38	19.86	18.04	17.70	9.49	8.86
เงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ^{5/}	5.00	4.99	5.61	6.22	2.72	3.38
อื่นๆ ^{6/}	4.55	3.75	3.37	4.11	3.88	3.27

หมายเหตุ: ^{1/} รายได้สุทธิจากการปลูกข้าว = มูลค่าผลผลิตข้าวเงินสด - ต้นทุนการผลิตเงินสด; ^{2/} ค่าเช่าที่ดินทางการเกษตร
รายได้จากการขายทรัพย์สิน กำไรจากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรในฟาร์ม และเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล;
^{3/} การรับจ้างแรงงานเกษตร รับจ้างแรงงานเครื่องจักรทางการเกษตร กำไรสุทธิจากการแปรรูปผลผลิตเกษตร
นอกฟาร์ม กำไรสุทธิจากการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรนอกฟาร์ม; ^{4/} เช่น งานช่าง ช่างรถ แม่บ้าน ก่อสร้าง;
^{5/} เงินช่วยเหลือนอกภาคการเกษตรจากรัฐบาล เช่น เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยยังชีพคนพิการ; ^{6/} อื่นๆ เช่น
บำนาญ ดอกเบี้ยเงินฝาก โบนัส ค่านายหน้า ค่าเช่าที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง มรดก การพนัน/เสี่ยงโชค

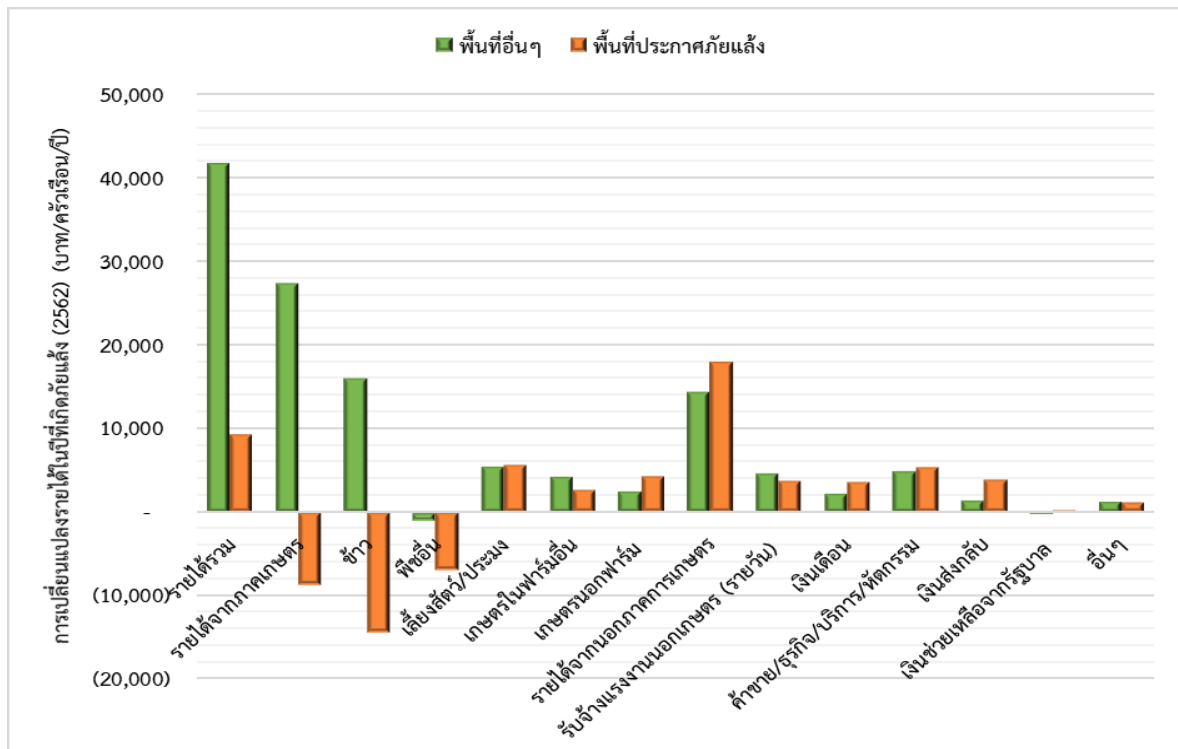
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ตารางที่ 5.11 การเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนในปีที่เกิดปัญหาภัยแล้ง (2562) จำแนกตามพื้นที่
ประกาศภัยแล้งและขนาดฟาร์ม

รายการ/ผลกระทบจากภัยแล้ง/ ขนาดพื้นที่	การประกาศภัยแล้ง		ขนาดพื้นที่เพาะปลูก		
	พื้นที่อื่น	พื้นที่ภัยแล้ง	ขนาดเล็ก	ขนาดกลาง	ขนาดใหญ่
รายได้รวม	41,835	9,246	6,621	16,544	49,685
รายได้จากภาคเกษตร	27,379	(8,748)	(5,175)	1,734	27,967
ข้าว ^{1/}	16,096	(14,393)	(5,157)	(6,388)	13,527
พืชอื่น	(943)	(6,914)	(5,112)	(453)	(10,583)
เลี้ยงสัตว์/ประมง	5,461	5,687	2,433	5,360	8,319
เกษตรอื่นในฟาร์ม ^{2/}	4,238	2,603	(784)	1,482	9,925
เกษตรนอกฟาร์ม ^{3/}	2,527	4,269	3,444	1,734	6,781
รายได้จากนอกภาคการเกษตร	14,456	17,994	11,796	14,811	21,717
รับจ้างแรงงานนอกเกษตร ^{4/}	4,638	3,718	3,802	3,369	5,812
เงินเดือน	2,291	3,562	4,519	3,413	1,040
ค้าขาย/ธุรกิจ/บริการ/หัตถกรรม	4,936	5,321	5,112	4,948	5,548
เงินส่งกลับ	1,431	3,939	(3,299)	3,458	6,198
เงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ^{5/}	(209)	267	350	86	(235)
อื่นๆ ^{6/}	1,368	1,187	1,313	(463)	3,354

หมายเหตุ: ^{1/} รายได้สุทธิจากการปลูกข้าว = มูลค่าผลผลิตข้าวเงินสด - ต้นทุนการผลิตเงินสด; ^{2/} ค่าเช่าที่ดินทางการเกษตร
รายได้จากการขายทรัพย์สิน กำไรจากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรในฟาร์ม และเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล;
^{3/} การรับจ้างแรงงานเกษตร รับจ้างแรงงานเครื่องจักรทางการเกษตร กำไรสุทธิจากการแปรรูปผลผลิตเกษตร
นอกฟาร์ม กำไรสุทธิจากการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรนอกฟาร์ม; ^{4/} เช่น งานช่าง ช่างรถ แม่บ้าน ก่อสร้าง;
^{5/} เงินช่วยเหลือนอกภาคการเกษตรจากรัฐบาล เช่น เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยยังชีพคนพิการ; ^{6/} อื่นๆ เช่น
บำนาญ ดอกเบี้ยเงินฝาก โบนัส ค่านายหน้า ค่าเช่าที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง มรดก การพนัน/เสี่ยงโชค

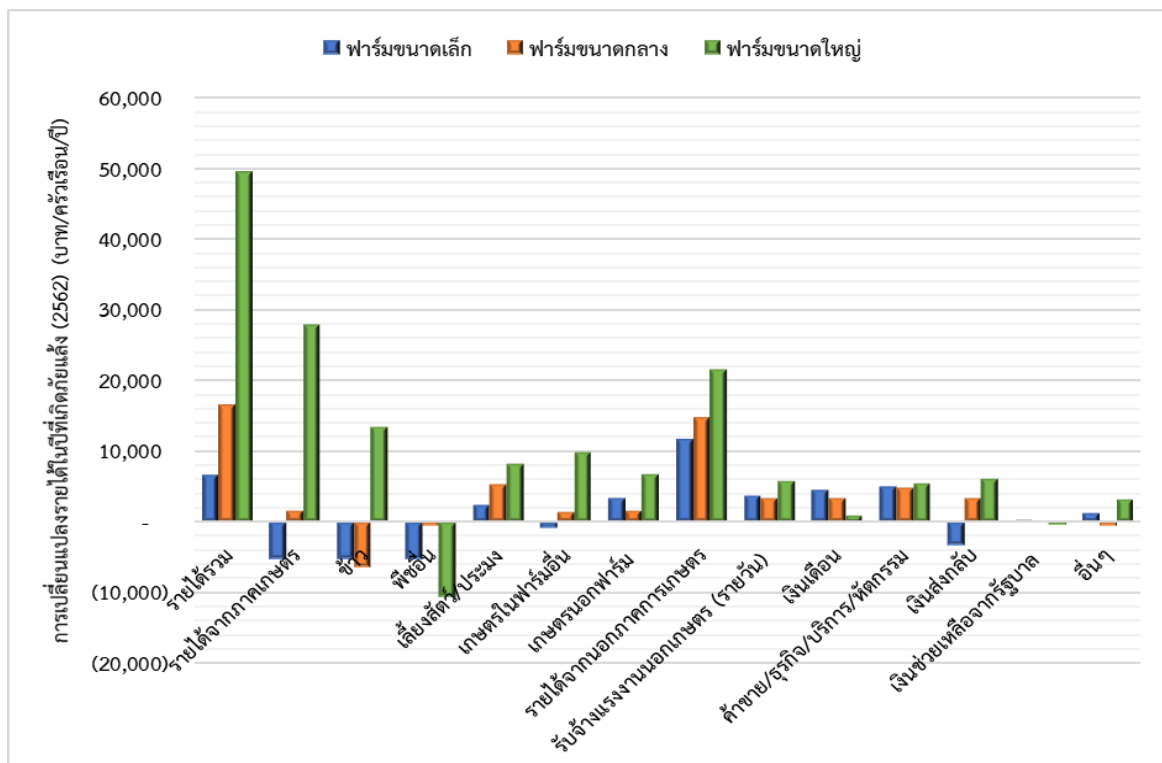
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.32 การเปลี่ยนแปลงรายได้ครัวเรือนในปีที่เกิดภัยแล้ง (2562) จำแนกตามพื้นที่ประกาศภัยแล้ง

หมายเหตุ: การเปลี่ยนแปลงรายได้ = รายได้ครัวเรือนปี 2562 (เกิดภัยแล้ง) - รายได้ครัวเรือนปี 2563

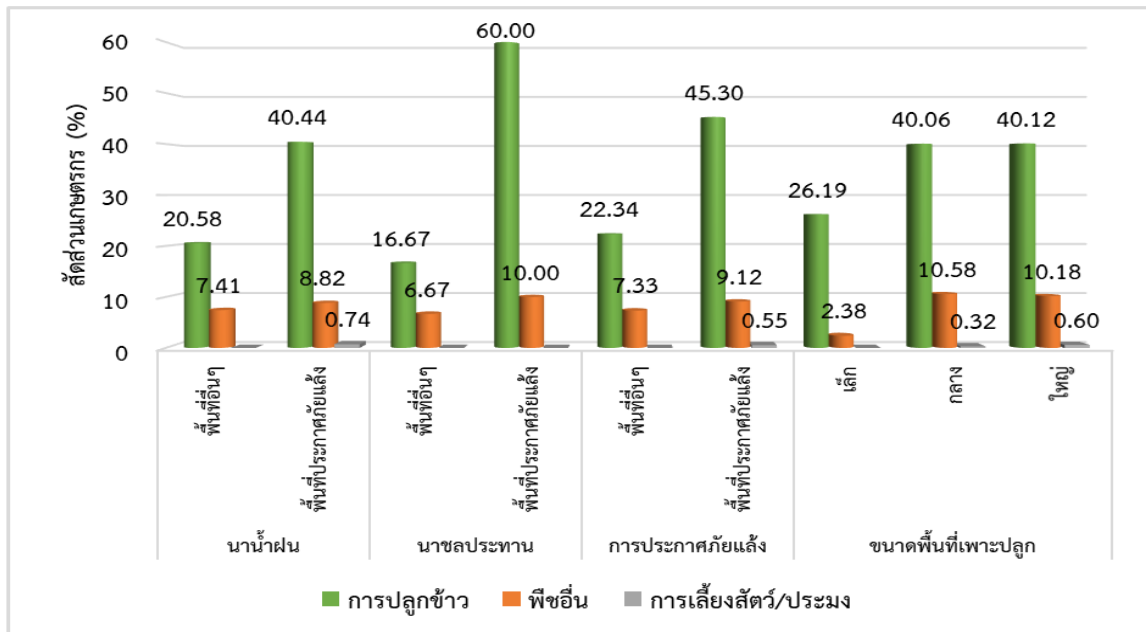
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 5.33 การเปลี่ยนแปลงรายได้ครัวเรือนในปีที่เกิดภัยแล้ง (2562) จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: การเปลี่ยนแปลงรายได้ = รายได้ครัวเรือนปี 2562 (เกิดภัยแล้ง) - รายได้ครัวเรือนปี 2563

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

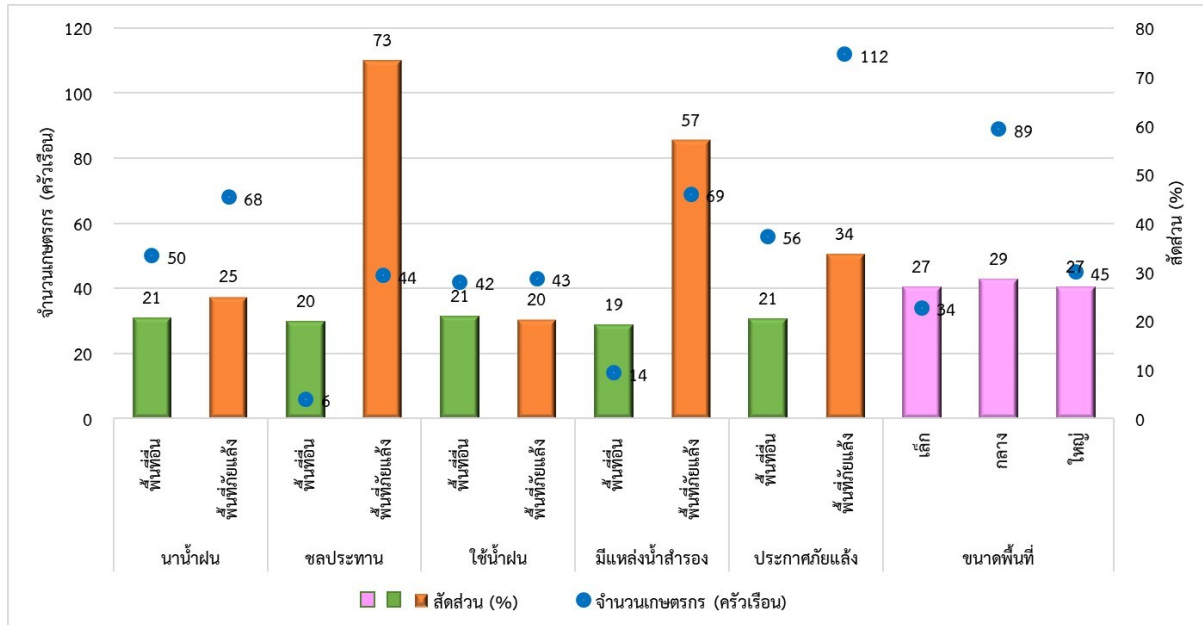

ภาพที่ 5.34 เกษตรกรตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากการเกิดปัญหาน้ำท่วม จำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

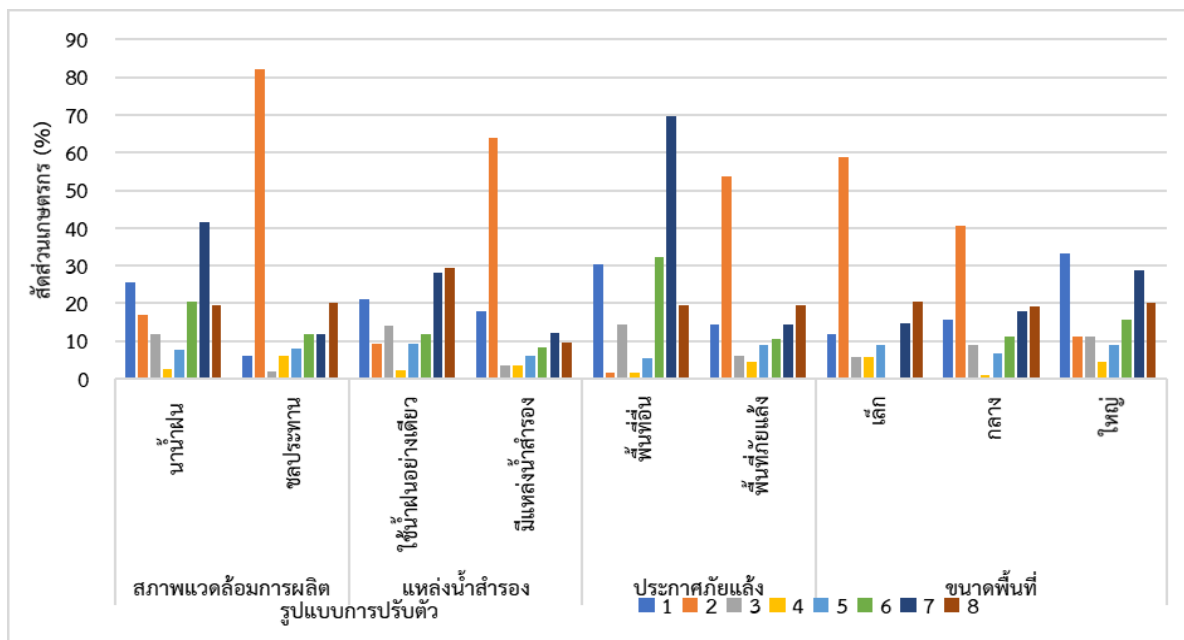
5.6 การปรับตัวต่อปัญหาน้ำท่วมของเกษตรกร

ผลกระทบจากภัยแล้งจะส่งผลกระทบต่อภาคการเกษตรก่อนภาคการผลิตเนื่องจากความชื้นในดินลดลงและน้ำมีการระเหยในระดับที่มากขึ้น ซึ่งภัยแล้งเป็นข้อจำกัดที่สำคัญในการผลิตทางการเกษตรของประเทศไทยโดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ประสบภัยแล้งบ่อยครั้ง อันเป็นผลจากการกระจายน้ำฝนที่ไม่แน่นอนในฤดูฝน ความสามารถในการกักเก็บน้ำของดิน และเกษตรกรอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก (Pandey et al., 2006) เพื่อรับมือกับปัญหาดังกล่าวเกษตรกรใช้กลยุทธ์การเผชิญปัญหาน้ำท่วมที่แตกต่างกัน เช่น การหาแหล่งน้ำชลประทาน การปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่โตเร็วและทนแล้ง แนวทางปฏิบัติในการอนุรักษ์ดินและน้ำ การปรับปรุงการผลิทางการเกษตร และการกระจายชนิดพืชหรือพันธุ์พืช (Poltanee et al., 2014) ซึ่งความสามารถในการปรับตัวและการรับมือกับผลกระทบของภัยแล้งของเกษตรกรจะแตกต่างกันไปตามฐานทรัพยากร ฐานทางเศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคมของครัวเรือน ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า เกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ชลประทานที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมีสัดส่วนเกษตรกรที่ปรับตัวต่อปัญหาน้ำท่วมมากที่สุด (ภาพที่ 5.35) โดยส่วนใหญ่เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานจะปรับตัวโดยการหยุดปลูกข้าว (ภาพที่ 5.36) ในขณะที่เกษตรกรในพื้นที่ประสบภัยแล้งมีสัดส่วนเกษตรกรที่ปรับตัวต่อปัญหาน้ำท่วมมากที่สุด นอกจากการหยุดปลูกข้าวแล้วเกษตรกรในพื้นที่ศึกษายังมีการปรับตัวในรูปแบบอื่น ได้แก่ การหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม (เช่น ขุดสระ บ่อ หรือบาดาล) การปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูกหรือหว่านข้าวให้ช้าลง บางรายปรับลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าว ปรับการใช้พันธุ์ข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว หรือบางส่วนหันไปเลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าวโดยเฉพาะในเขตพื้นที่น้ำฝน และหันไปทำอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ (เช่น รับจ้างก่อสร้าง ค้าขาย แม่บ้าน รปภ. เย็บผ้า งานหัตถกรรมอื่น ขายอาหาร ขั้วรถ หรือรับจ้างแรงงานในภาคเกษตร (ภาพที่ 5.36) สำหรับสัดส่วนเกษตรกรที่ปรับตัวตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน แม้ว่าจะมีสัดส่วนของเกษตรกรรายเล็กได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่า แต่สัดส่วนการปรับตัวของเกษตรกรไม่แตกต่างกันตามขนาดฟาร์ม (ภาพที่ 5.35)

ภาพที่ 5.35 สัดส่วนและจำนวนของเกษตรกรตัวอย่างที่ปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำในการปลูกข้าว และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

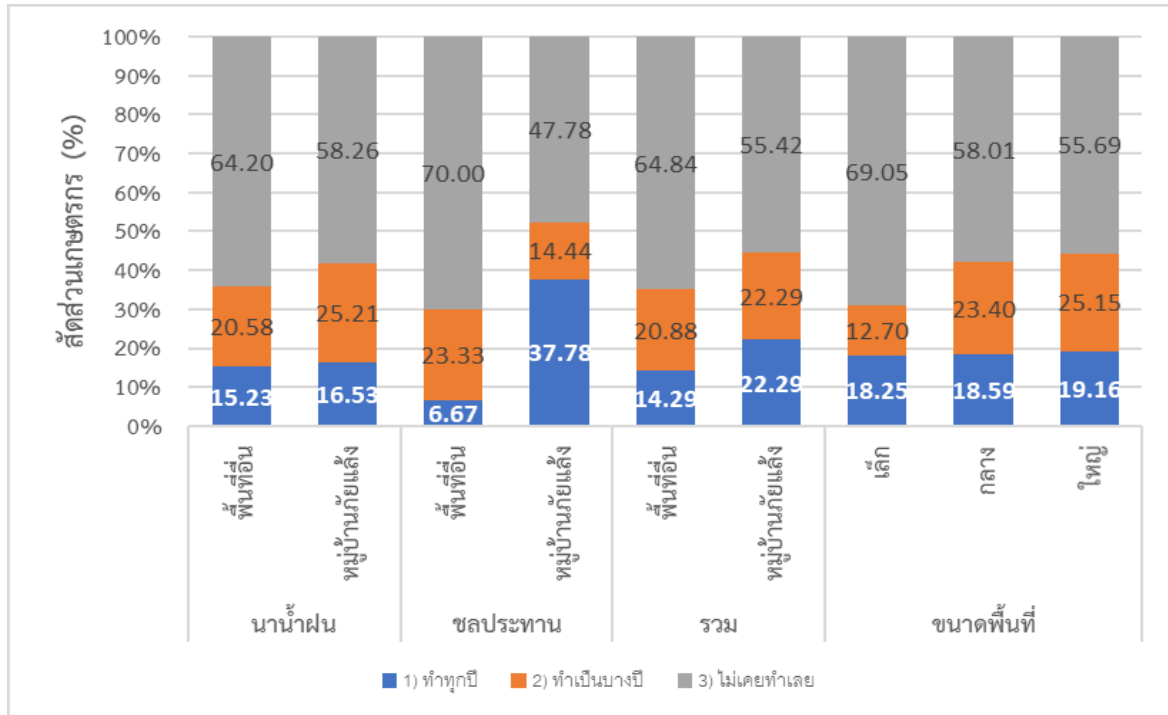
ภาพที่ 5.36 รูปแบบการปรับตัวของเกษตรกรต่อปัญหาภัยแล้ง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต แหล่งน้ำสำรองในการปลูกข้าว พื้นที่ประกาศภัยแล้ง และขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่); ^{4/}รูปแบบการปรับตัว ได้แก่ 1.หาแหล่งน้ำเพิ่มเติม 2.หยุดปลูกข้าว 3.ปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูก 4.ปรับลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกของข้าว 5.ปรับการใช้พันธุ์ข้าว 6.ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว 7.เลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าว 8.หันไปทำอาชีพอื่นแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

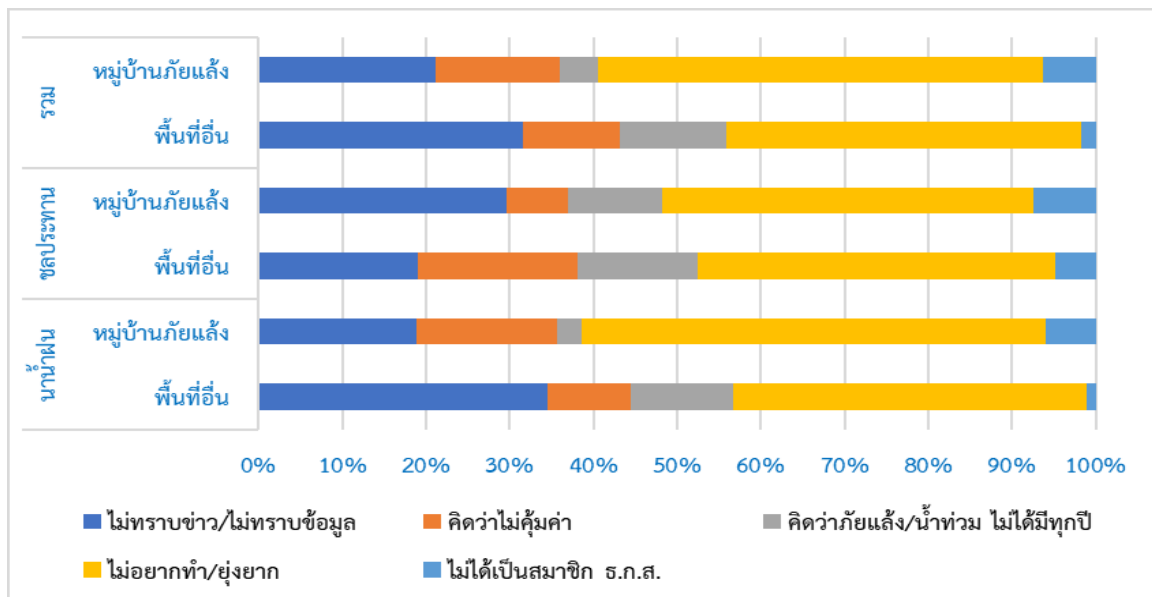
สำหรับการปรับตัวเพื่อลดความเสี่ยงด้วยการทำประกันภัยพืชผล โดยภาครัฐได้กำหนดให้การประกันภัยพืชผล เป็นหนึ่งในมาตรการสำคัญที่ใช้เป็นเครื่องมือช่วยเหลือเกษตรกรในการจัดระบบการเงิน เพื่อคุ้มครองต้นทุนการผลิตเมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ คุ้มครองปริมาณผลผลิตที่ลดต่ำลง และคุ้มครองราคาผลผลิตที่ผันผวน ช่วยสร้างเสถียรภาพทางรายได้และความมั่นคงในอาชีพให้แก่เกษตรกร (สมาคมประกันวินาศภัย, 2564) การประกันภัยพืชผลของไทยเริ่มในปี พ.ศ. 2521 กระทรวงพาณิชย์ โดยกรมการประกันภัยกระทรวง เกษตรและสหกรณ์ โดยกรมส่งเสริมการเกษตร และสมาคมประกันวินาศภัย ได้ร่วมมือกันจัดทำ การประกันภัยพืชผลขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นโครงการทดลอง โดยเริ่มประกันภัยฝ้ายที่อำเภอปากช่อง จังหวัด นครราชสีมา (วรรณ, 2564) ต่อมาในปี 2554 โครงการประกันภัยพืชผลเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม จากการที่ เกษตรกรต้องเผชิญกับความเสี่ยงในระหว่างการเพาะปลูก รัฐบาลจึงหาเครื่องมือมาบริหารความเสี่ยงให้กับ เกษตรกรโดยใช้ระบบประกันภัย ซึ่งรัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งชดเชยค่าเบี้ยประกันภัยให้กับ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ เพื่อให้ความเสี่ยงของเกษตรกรได้รับการดูแลอย่างครบวงจร ซึ่งการประกันภัย พืชผล มีกรรมธรรมสำหรับพืชหลัก 2 ชนิด คือ ข้าว และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ในส่วนของการประกันภัยข้าวนาปี สำหรับรายย่อย (ไมโครอินชัวร์นซ์) เป็นการประกันภัยที่ให้ความคุ้มครองความสูญเสียหรือความเสียหายต่อ พื้นที่เพาะปลูกข้าวนาปี อันเกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติ ไฟไหม้ ภัยศัตรูพืช หรือโรคระบาด การประกันภัยชนิดนี้ เหมาะสมสำหรับเกษตรกรที่ทำการเพาะปลูกข้าวนาปี (สมาคมประกันวินาศภัย, 2564)

การประกันภัยพืชผล โดยเฉพาะกรณีข้าว ใช้หลักการของการประกันภัยประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ว่าด้วยประกันภัย และพระราชบัญญัติประกันวินาศภัย พ.ศ. 2535 มาบังคับใช้กับการ ประกันภัย พืชผล กรณีข้าว เป็นหลัก (ปัจจุบันโครงการประกันภัยข้าวนาปี ปีการผลิต 2561 เกิดขึ้นโดยมติคณะรัฐมนตรี ในการ ประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2561 คณะรัฐมนตรี ได้มีมติเห็นชอบโครงการประกันภัย ข้าวนาปี (โครงการฯ) ปีการผลิต 2561 เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัย ธรรมชาติ ให้แก่เกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวนาปี ตามที่กระทรวงการคลัง เสนอ และคณะกรรมการ นโยบายและบริหาร จัดการข้าว ได้มีมติเห็นชอบโครงการฯ ปีการผลิต 2561 ในการประชุมครั้งที่ 1/2561 เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 256 (วรรณ, 2564) อย่างไรก็ตาม ผลจากการสำรวจข้อมูล พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ทุกพื้นที่มากกว่า 50% ไม่เคยทำประกันภัยพืชผล เกษตรกรที่ทำประกันภัยพืชผลส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานในเขต ประเทศกัยแล้ง (ภาพที่ 5.37) สาเหตุสำคัญที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ต้องการทำประกันภัยพืชผลเพราะคิด ว่า ขั้นตอนการทำประกันภัยและการขอรับเงินชดเชยยุ่งยาก รองลงมาคือไม่ทราบข่าวสารว่ามีโครงการประกันภัย พืชผล และบางรายคิดว่าไม่คุ้มค่าหรือภัยแล้งไม่ได้เกิดขึ้นทุกปี (ภาพที่ 5.38) แม้ว่าในปี 2563 เกษตรกรลูกค้า สินเชื่อ ธ.ก.ส. ที่ปลูกข้าวนาปี จะได้รับการอุดหนุนเบี้ยประกันภัยจากรัฐบาลและ ธ.ก.ส. รายละ 58 บาท/ไร่ และ 39 บาท/ไร่ ตามลำดับ (อัตราค่าเบี้ยประกันภัย 97 บาท/ไร่) ทำให้ไม่มีค่าใช้จ่ายในการทำประกันจึงไม่ เป็นภาระในการเพิ่มต้นทุนการปลูกข้าวในปีดังกล่าว อย่างไรก็ตามเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่าการทำ ประกันภัยพืชผลเป็นความจำเป็นตามข้อกำหนดเพื่อต้องการกู้ยืมเงินจาก ธ.ก.ส. เท่านั้น และการจ่ายเบี้ย ประกันภัยค่อนข้างเป็นภาระในการเพิ่มค่าใช้จ่ายหรือการลงทุนในการปลูกข้าว

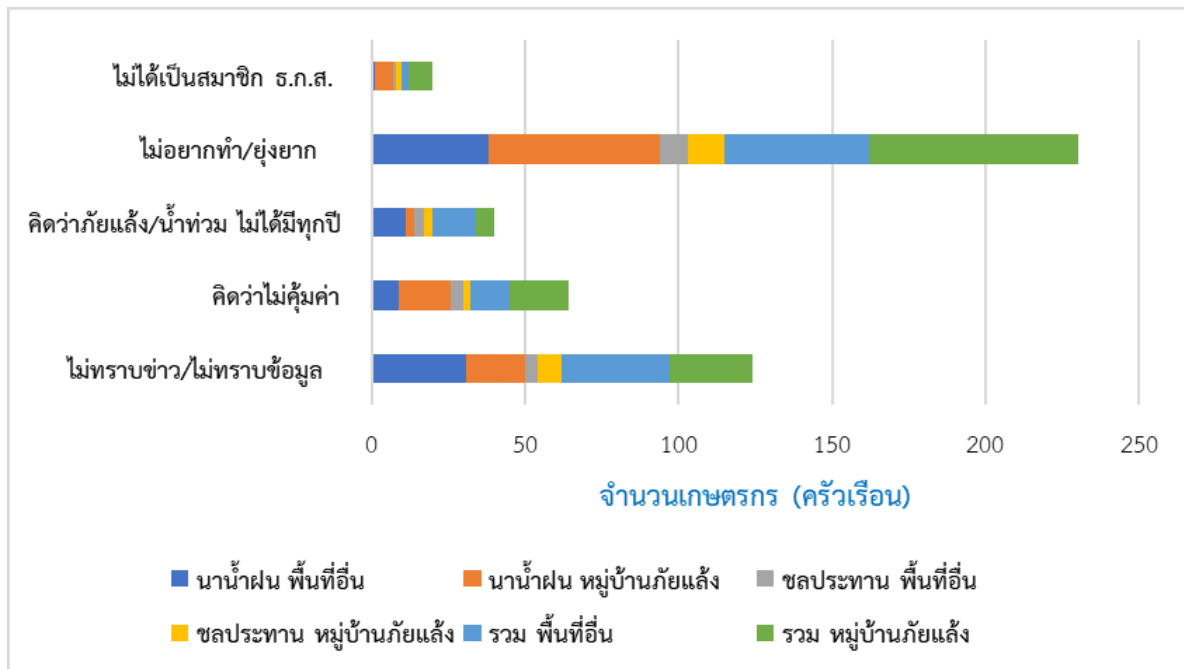
ภาพที่ 5.37 สัดส่วนของเกษตรกรตัวอย่างที่ทำประกันภัยพืชผลของ ธ.ก.ส. จำแนกตามสภาพแวดล้อม การผลิตและขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง; ^{3/}ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

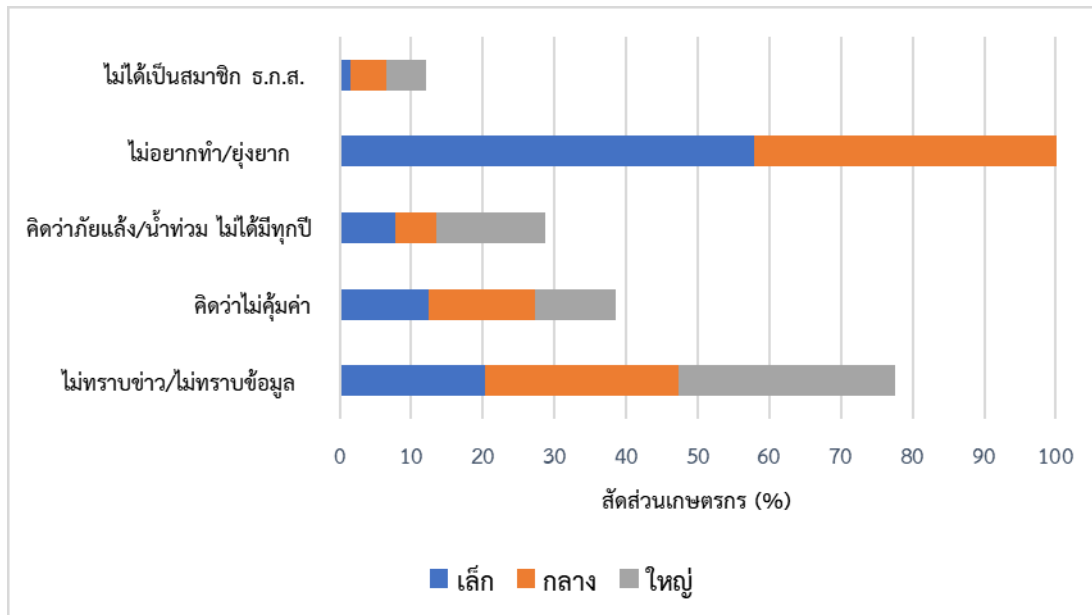
ภาพที่ 5.38 เหตุผลที่เกษตรกรตัวอย่างไม่ทำประกันภัยพืชผลของ ธ.ก.ส. จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต: สัดส่วนเกษตรกร (%)

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง

ภาพที่ 5.39 เหตุผลที่เกษตรกรตัวอย่างไม่ทำประกันภัยพิบัติน้ำของ ธ.ก.ส. จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต: จำนวนเกษตรกร (ครัวเรือน)

หมายเหตุ: ^{1/}พื้นที่ประกาศภัยแล้ง หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตพื้นที่ประกาศภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ผลผลิตข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้รับความเสียหายจากภัยแล้ง และได้รับการชดเชยภัยแล้งจากกรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2562; ^{2/}พื้นที่อื่นๆ หมายถึง พื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้ง

ภาพที่ 5.40 เหตุผลที่เกษตรกรตัวอย่างไม่ทำประกันภัยพิบัติน้ำของ ธ.ก.ส. จำแนกตามขนาดพื้นที่เพาะปลูก

หมายเหตุ: ^{1/} ฟาร์มขนาดเล็ก (พื้นที่ถือครองน้อยกว่า 10 ไร่) ฟาร์มขนาดกลาง (พื้นที่ถือครอง 10-30 ไร่) ฟาร์มขนาดใหญ่ (พื้นที่ถือครองมากกว่า 30 ไร่)

ที่มา: คำนวนจากฐานข้อมูลการสำรวจ

5.7 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการปรับตัวภายใต้สถานการณ์ภัยแล้ง

ความสามารถในการปรับตัวของครัวเรือนในฟาร์มขึ้นอยู่กับปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมและประชากรหลายประการ เช่น ขนาดครอบครัว อายุ เพศ ระดับการศึกษา และขนาดฟาร์ม และแตกต่างกันไปตามภูมิภาคและระดับท้องถิ่น (IPCC, 2007) ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรโดยใช้แบบจำลอง logistic regression พบว่า ปัจจัยมีผลต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ประกอบด้วย อายุของแรงงานหลักในการทำนา สภาพแวดล้อมการผลิต (น่าน้ำฝน/ชลประทาน) จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกรรม และจำนวนสมาร์โฟนในครัวเรือน (ตารางที่ 5.12) โดย สภาพแวดล้อมการผลิต (น่าน้ำฝน/ชลประทาน) จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกรรม และจำนวนสมาร์โฟนในครัวเรือน มีผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้ง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 90 – 99% ส่วนอายุของแรงงานหลักในการทำนาผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้ง หมายถึง เกษตรกรที่มีอายุเพิ่มมากขึ้นมีแนวโน้มที่จะปรับตัวเพื่อรับมือกับปัญหาภัยแล้งลดลง เนื่องจากเกษตรกรที่อายุน้อยมีความกระตือรือร้นที่จะทดลองหรือใช้นวัตกรรม เทคโนโลยี และวิธีการใหม่ๆ ในการปรับปรุงการเกษตร ในขณะที่เกษตรกรที่มีอายุมากกว่าอาจไม่ทราบถึงนวัตกรรมใหม่ๆ ในด้านการเกษตร และ/หรือลี้เลที่จะลองวิธีการหรือรูปแบบการผลิตใหม่ๆ (Ali and Erenstein, 2017)

สำหรับตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า เป็นตัวแทนของขนาดพื้นที่เพาะปลูก ผลการศึกษาพบว่า ฟาร์มที่มีการปลูกข้าวเพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้าหรือฟาร์มขนาดใหญ่มีผลกระทบต่อการตัดสินใจทางบวกปรับตัวต่อภัยแล้งอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งขนาดฟาร์มเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดความเป็นไปได้และประสิทธิภาพของกลยุทธ์การปรับตัวเพราะถือได้ว่าเป็นเครื่องบ่งชี้ความมั่งคั่ง ดังนั้นขนาดฟาร์มที่ใหญ่ขึ้นอาจช่วยลดข้อจำกัดด้านสภาพคล่องได้ (Jha and Gupta, 2021) ในขณะที่ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร มีผลกระทบต่อการตัดสินใจทางบวกปรับตัวต่อภัยแล้งอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งรายได้จากแหล่งอื่นช่วยให้ครัวเรือนเกษตรกรลงทุนในเทคโนโลยีใหม่หรือการลงทุนเพิ่มเติม เช่น การเพิ่มการชลประทาน การอนุรักษ์ดิน การอนุรักษ์น้ำ และการปลูกพืชสวน นอกจากนี้ การที่ครัวเรือนมีอาชีพรองยังเปิดกว้างให้มีเครือข่ายเกษตรกร การติดตามความเคลื่อนไหวหรือองค์ความรู้ใหม่ๆ ในสังคมออนไลน์ ซึ่งช่วยให้เกษตรกรค้นพบความรู้เกี่ยวกับกลยุทธ์และวิธีการปรับตัวที่กลุ่มต่างๆ นำไปใช้ในทางปฏิบัติ (Jha and Gupta, 2021)

ในส่วนของตัวแปรปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ พบว่า สภาพแวดล้อมการผลิต (น่าน้ำฝน/ชลประทาน) มีผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรในพื้นที่ (ค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ 1.342) (ตารางที่ 5.12) กล่าวคือ เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมีแนวโน้มการปรับตัวต่อผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่าเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝน โดยเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าวส่วนใหญ่ลดพื้นที่การปลูกข้าวโดยเฉพาะการหยุดปลูกข้าวนาปรัง การปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว และการหันไปทำอาชีพนอกภาคการเกษตร สอดคล้องกับข้อมูลที่ยกไปไว้ในภาพที่ 5.36 เช่นเดียวกับจำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง จากผลการประมาณค่าแสดงให้เห็นว่าจำนวนปีที่ประสบภัยแล้งมีผลกระทบทางบวกต่อการปรับตัวของเกษตรกรเช่นกัน กล่าวคือเกษตรกรที่ประสบภัยแล้งบ่อยครั้งกว่าเกษตรกรรายอื่นมีแนวโน้มที่จะปรับตัวมากกว่าเกษตรกรรายอื่น

ตารางที่ 5.12 ผลการประมาณค่าปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

ชื่อตัวแปร			Coefficient estimates		Marginal effect	
	Mean	Std. Err.	Coef.	Std. Err.	Coef.	Std. Err.
ปัจจัยด้านทุนมนุษย์						
เพศของแรงงานหลักในการปลูกข้าว	0.613	0.021	0.037	0.191	0.009	0.047
อายุของแรงงานหลักในการปลูกข้าว	0.470	0.021	-0.322*	0.191	-0.079*	0.047
ปัจจัยด้านทุนธรรมชาติ						
พื้นที่ประกาศภัยแล้ง	0.578	0.021	0.268	0.197	0.066	0.048
สภาพแวดล้อม/รูปแบบการผลิต	0.182	0.016	1.342***	0.297	0.328***	0.072
จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง (ปี 2558-2563)	2.250	0.045	0.172*	0.089	0.042*	0.022
ปัจจัยด้านทุนทางการเงิน						
การปลูกข้าวเพื่อการค้า	0.564	0.021	0.520***	0.201	0.127***	0.049
รายได้หลักมาจากนอกภาคการเกษตร	0.223	0.018	0.646	0.237	0.158	0.058
การเข้าถึงสินเชื่อเพื่อการเกษตร	0.595	0.021	0.313	0.195	0.077	0.048
ปัจจัยด้านทุนทางสังคม						
อาชีพเกษตรกรมีความมั่นคง	0.899	0.013	-0.058	0.326	-0.014	0.080
มีแผนขยายการผลิตในไร่นา	0.541	0.021	0.372*	0.198	0.091*	0.048
วางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกร	0.719	0.019	-0.186	0.225	-0.045	0.055
สมาชิกกลุ่มเกษตรกร	0.879	0.308	-0.021	0.014	-0.005	0.003
จำนวนสมาร์ทโฟน	0.250	0.034	0.261**	0.129	0.064**	0.032
Constant			-1.040***	0.402		
Log likelihood = -353.930			LR χ^2 = 79.46***		Pseudo R ² = 0.1044	

หมายเหตุ: *, **, *** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 90, 95 และ 99%

ที่มา: จากการคำนวณ

เมื่อพิจารณาปัจจัยด้านทุนทางสังคม พบว่า เกษตรกรที่มีแผนขยายการผลิตในไร่นาส่งผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง (ค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ 0.372) (ตารางที่ 5.11) เช่น การลงทุนในการพัฒนาแหล่งน้ำ การปรับชนิดพืชที่ปลูก หรือการเลี้ยงสัตว์ทดแทนรายได้จากการปลูกพืชในช่วงฤดูแล้ง เป็นต้น ในขณะที่จำนวนสมาร์ทโฟนในครัวเรือนเกษตรกรส่งผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งเช่นกัน ซึ่งการมีสมาร์ทโฟนทำให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีและองค์ความรู้ด้านการเกษตร การพยากรณ์สภาพอากาศ หรือการแก้ไขปัญหาโรคพืชและแมลงในแปลงจากประสบการณ์ของเกษตรกรรายอื่นหรือผู้เชี่ยวชาญในจากเครือข่ายในโลกออนไลน์มากขึ้น รวมทั้งเรียนรู้แนวทางการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง เช่น การหาข้อมูลเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำ การปลูกพืชคลุมดิน การปรับโครงสร้างดิน หรือการ

ตรวจสอบระยะเวลาการปลูกและเก็บเกี่ยวที่เหมาะสม โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่ค้นหาข้อมูลผ่านแอปพลิเคชัน youtube และรับข้อมูลส่วนใหญ่ผ่านแอปพลิเคชันไลน์ (Line) และเฟซบุ๊ก (facebook) เป็นหลัก

เมื่อทำการศึกษาค่าผลกระทบส่วนเพิ่ม (marginal effect) พบว่า อายุของแรงงานหลักในการปลูกข้าว ยังส่งผลต่อความน่าจะเป็นในการตัดสินใจปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้ง (-0.079) หมายความว่า หากเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษามีอายุมากขึ้น จะทำให้ความน่าจะเป็นในการตัดสินใจปรับตัวลดลงร้อยละ 7.9 ในขณะที่จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) และจำนวนสมาร์ตโฟนในครัวเรือน ส่งผลกระทบบวกเพิ่มทางบวกเพียงเล็กน้อย มีค่า 0.042, 0.091 และ 0.064 ตามลำดับ (ตารางที่ 5.12)

ปัจจัยที่กำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

การวิเคราะห์ปัจจัยที่กำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรทำนาในพื้นที่ศึกษาโดยใช้แบบจำลองโลจิสติกส์แบบมัลติโนเมียล (Multinomial Logistic Model) กำหนดให้ Y เป็นตัวแปรเชิงกลุ่ม (categorical variables) ที่มีมากกว่า 2 ค่า หมายถึง การตัดสินใจปรับตัว 7 รูปแบบ ได้แก่ 1.ลดพื้นที่เพาะปลูก 2.หาแหล่งน้ำเพิ่มเติม 3.ปรับการใช้พันธุ์ข้าว 4.ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว 5.เลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าว 6.หันไปทำอาชีพอื่นแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ 7.การทำประกันภัยพืชผล โดยมีรูปแบบ 7 คือ การทำประกันภัยพืชผลเป็นกรณีอ้างอิง (Reference Case) ตัวแปรอิสระที่นำมาประกอบในแบบจำลองนี้ คล้ายกับแบบจำลองโลจิสติกส์หลายตัวแปร ยกเว้น การเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร และการเข้าถึงสินเชื่อเพื่อการเกษตร เนื่องจากไม่สามารถประมาณค่าแบบจำลองดังกล่าวโดยวิธี Maximum likelihood ได้ ดังนั้นแบบจำลองโลจิสติกส์แบบมัลติโนเมียลที่นำมาใช้ประมาณค่าแบบจำลองการกำหนดรูปแบบการปรับตัวของเกษตรกรต่อปัญหาภัยแล้งจึงประกอบด้วยตัวแปรอิสระ 10 ตัวแปร ดังตารางที่ 5.12 ผลการศึกษาพบว่า มี 5 ปัจจัย จาก 10 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ประกอบด้วย เพศของแรงงานหลักในการทำนา สภาพแวดล้อมการผลิต (น้ำฝน/ชลประทาน) ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) และการวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกร (ตารางที่ 5.13)

ผลการวิจัยบ่งชี้ว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเพศชายส่งผลกระทบทางลบต่อการปรับตัวของเกษตรกรในรูปแบบที่ 6 คือการหารายได้จากนอกภาคการเกษตรได้น้อยลง (ตารางที่ 5.13) ซึ่งเกษตรกรเพศหญิงในพื้นที่อาจจะมีแนวโน้มในการปรับตัวมากกว่าในสถานการณ์ภัยแล้ง เพราะมีตำแหน่งงานหรืออาชีพนอกภาคการเกษตรสำหรับเพศหญิงมากกว่า เช่น การขายอาหาร การทำงานหัตถกรรม (เย็บผ้า ทำพรมเช็ดเท้า) หรืออาชีพแม่บ้าน และสังคมไทยในปัจจุบันเพศหญิงค่อนข้างมีบทบาทในการทำงานนอกบ้านมากขึ้น และค่อนข้างเท่าเทียมกับกับเพศชาย ซึ่งในประเทศกำลังพัฒนาทั่วไปความสามารถในการปรับตัวของครัวเรือนที่เพศชายต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจะมีมากกว่าเกษตรกรเพศหญิง เนื่องจากมีเครือข่ายทางสังคมและมีบทบาทหน้าที่ในสถาบันทางสังคมหรือกลุ่มเกษตรกรมากกว่า ทำให้สามารถเข้าถึงการพยากรณ์ ข้อมูลและความรู้ นอกจากนี้การจัดสรรแรงงานในครอบครัวเป็นตัวกำหนดผลกระทบทางเพศต่อกลยุทธ์ในการปรับตัวในประเทศกำลังพัฒนา เช่น อินเดีย การถือครองที่ดินยังพบว่ามียศทางเพศและสิทธิของผู้ใช้จำกัด การตัดสินใจในการปรับตัวของเกษตรกรหญิง ในชนบทของอินเดีย อุปสรรคด้านกฎเกณฑ์และเชิงสถาบัน

ขีดขวางปฏิสัมพันธ์ของเกษตรกรหญิงในสังคมและจำกัดความสามารถในการปรับตัวของเกษตรกรเพศหญิง (Jha and Gupta. 2021)

สำหรับสภาพแวดล้อมการผลิต พบว่า การปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานส่งผลกระทบอย่างเข้มข้นต่อการปรับตัวในรูปแบบที่ 1 คือ การหยุดปลูกข้าวหรือลดพื้นที่เพาะปลูกข้าวในฤดูนาปรัง ค่าสัมประสิทธิ์ผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวเท่ากับ 4.448 ซึ่งผลจากการขาดแคลนน้ำในเขื่อนส่งผลให้รัฐบาลประกาศให้งดการปลูกข้าวในฤดูนาปรัง ดังนั้นตั้งแต่เกิดปัญหาก็แล้งรุนแรงในช่วงปี 2558 ทำให้เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานที่ประสบภัยแล้งต้องงดการทำนาปรัง เพราะไม่มีน้ำในคลองชลประทานปล่อยมาใช้สำหรับทำนาปรัง ในขณะที่วัตถุประสงค์ในการปลูกข้าวเพื่อการค้าส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัว 3 รูปแบบ คือ การหยุดปลูกข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว และการปรับตัวหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร รวมทั้งครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้จากนอกภาคเกษตร และวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดการทำเกษตรต่อ มีแนวโน้มการปรับตัวต่อปัญหาก็แล้งโดยรูปแบบการหันไปประกอบอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร เพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อภาระค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ซึ่งในปัจจุบันรายได้จากนอกภาคการเกษตรมีบทบาทสำคัญกับแหล่งรายได้ของครัวเรือน โดยเฉพาะในพื้นที่ประกาศภัยแล้งและปีที่ประสบปัญหาก็แล้งที่เกือบ 80% ของรายได้ครัวเรือนมาจากแหล่งรายได้นอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ ในการปรับตัวโดยรูปแบบการหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบอย่างมากต่อการปรับตัวในรูปแบบนี้ คือ กลุ่มเกษตรกรที่วางแผนการขยายพื้นที่การเกษตรโดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกพืชหรือพื้นที่เลี้ยงสัตว์

ตารางที่ 5.13 ผลการประมาณค่าปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจกำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา

ชื่อตัวแปร/รูปแบบ	1	2	3	4	5	6
	Coef.					
เพศของแรงงานหลักในการปลูกข้าว	-0.926	18.588	-0.431	-0.675	1.132	-2.030***
อายุของแรงงานหลักในการปลูกข้าว	0.935	-0.817	-28.317	-0.579	-0.212	0.848
พื้นที่ประกาศภัยแล้ง	1.143	-0.329	0.439	0.154	0.711	0.444
สภาพแวดล้อม/รูปแบบการผลิต	4.448***	-18.629	-16.915	0.741	-0.776	0.849
จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง (2558-2563)	-0.420	-0.706	-28.949	0.400	0.340	0.173
การปลูกข้าวเพื่อการค้า	-1.833***	0.538	0.229	-1.498*	-0.887	-1.751**
รายได้หลักมาจากนอกภาคการเกษตร	0.122	1.275	-16.258	0.678	-0.494	1.480**
การประกอบอาชีพเกษตรกรรมมั่นคง	19.250	-2.116	16.243	19.017	-1.064	20.294
มีแผนขยายการผลิตในไร่นา	-0.714	-0.549*	13.422	-0.856	0.288	-0.339
วางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตร	-0.395	0.610	-14.443	0.711	0.023	-1.676**
Constant	-22.908	-18.810	11.763	-22.626	-3.862	-22.033
Log likelihood = -174.191	LR χ^2 = 138.95***			Pseudo R2 = 0.2845		

หมายเหตุ: *, **, *** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 90, 95 และ 99%

ที่มา: จากการคำนวณ

5.8 ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบของภัยแล้ง: ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย

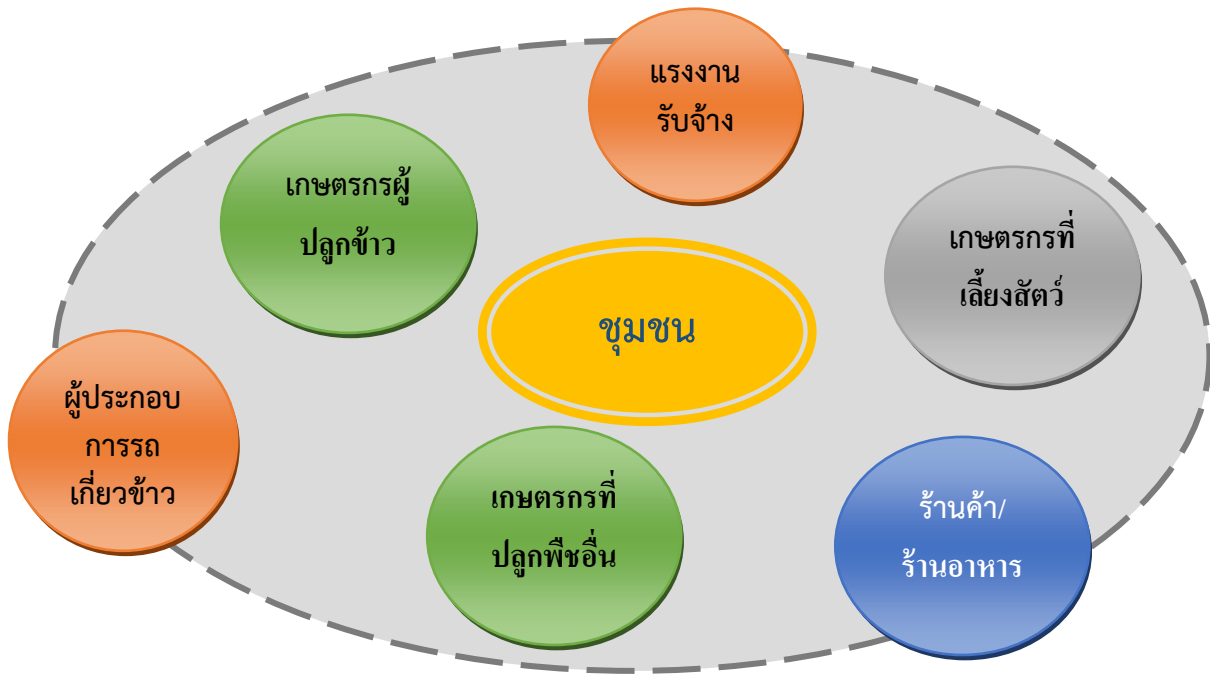
ปัญหาภัยแล้งส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาอย่างต่อเนื่องหลายปี แต่ปัญหาภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้นตั้งแต่ช่วง ปี 2561 เป็นต้นมา และเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคมของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงระยะต้นกล้าและระยะแตกกอของข้าวและมีความแห้งแล้งต่อเนื่องกันมาหลายปี อย่างไรก็ตามในอดีตการเกิดภัยแล้งก็จะมีเป็นบางปีหรือรุนแรงเป็นบางช่วงเวลา พอฝนตกลงมาภัยแล้งก็จะหมดปัญหาไป แต่ในปัจจุบันไม่เป็นเช่นนั้นความแห้งแล้งเกิดขึ้นเกือบทุกปีและเกิดขึ้นเป็นเวลายาวนานกว่าที่เคยเป็นมา ส่งผลให้น้ำไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร และ ป่าชุมชนไม่อุดมสมบูรณ์ (ต้นไม้ยืนต้นตาย อาหารป่าขาดแคลน) เกษตรกรในพื้นที่ระบุว่าผลกระทบที่สำคัญจากภัยแล้ง ได้แก่

- อันดับที่ 1 คือ ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ การที่น้ำไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร ส่งผลให้ผลผลิตข้าวลดลง ผลผลิตทางการเกษตรต่างๆ ลดลง เช่น ยางพารา มันสำปะหลัง ข้าวโพด หรือ พืชผัก เกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์ขาดน้ำในการเลี้ยงดู, ต้นทุนในการเลี้ยงสัตว์เพิ่มมากขึ้น กระทบต่อรายได้ของประชากรในชุมชน ขาดรายได้ ภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น
- อันดับที่ 2 คือ ผลกระทบด้านความมั่นคงทางอาหาร ปัญหาภัยแล้งทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการปลูกข้าว ทำให้ขาดแคลนข้าวเพื่อการบริโภค (ต้องซื้อข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน) ป่าชุมชนไม่อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ในชุมชนเกิดการยืนต้นตาย จึงขาดแคลนแหล่งอาหารตามธรรมชาติ โดยเฉพาะเห็ด ลูกฮ้อ สัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา เกษตรกรในพื้นที่ไม่สามารถปลูกพืชผักเพื่อบริโภคในครัวเรือนได้ก็ทำให้แหล่งอาหารในครัวเรือนหายไปเป็นจำนวนมากเช่นกัน

โดยปัญหาภัยแล้งส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน การดำรงชีวิตของประชากร และชุมชน ดังนี้

- เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกร ทำให้รายได้จากภาคการเกษตรลดลง หนี้สินเพิ่มขึ้น เกษตรกรบางส่วนต้องอพยพย้ายถิ่นไปการรับจ้างนอกภาคเกษตรต่างพื้นที่ โดยเฉพาะกรุงเทพฯและปริมณฑล (งานก่อสร้าง โรงงาน และงานบริการ)
- การที่ผลผลิตข้าวของเกษตรกรลดลงทำให้รายได้ลดลง ไม่มีเงินชำระหนี้ ทำให้มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น
- ผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและการดำรงชีวิต ซึ่งผลกระทบจากภัยแล้งทำให้แหล่งอาหารตามธรรมชาติลดลง ทำให้ความหลากหลายของการบริโภคอาหารและจำนวนของอาหารที่บริโภคก็ลดลงเช่นกัน
- คุณภาพชีวิตลดลง เพราะต้องเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรเป็นแรงงานนอกภาคเกษตร

อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนที่ผ่านมาจะพบว่าเกษตรกรแต่ละครัวเรือนและแต่ละพื้นที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในระดับที่แตกต่างกัน จากการสนทนากลุ่มย่อย พบว่า ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งไม่ได้มีเพียงเกษตรกรเท่านั้นแต่ยังรวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ได้แก่ เกษตรกรผู้ปลูกข้าว เกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและปลูกพืชอื่นๆ (เช่น มันสำปะหลัง ยางพารา อ้อย ข้าวโพด พืชผัก และไม้ผล) เกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์ ผู้ให้บริการรถเกี่ยวข้าว แรงงานรับจ้างในภาคเกษตร ร้านค้าและร้านอาหารในชุมชน ดังแสดงตามแผนภาพการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Venn Diagram) (ภาพที่ 5.41)

ภาพที่ 5.41 ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งในชุมชนพื้นที่ศึกษา
ที่มา: การสนทนากลุ่มย่อย (อรรชร, 2564)

ผลกระทบจากภัยแล้งที่ยาวนานต่อเนื่องส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนตัดสินใจปรับตัวและจัดการกับปัญหาภัยแล้งที่ต้องเผชิญและอาจจะต้องเผชิญอย่างต่อเนื่องในอนาคต ซึ่งการตัดสินใจในการจัดการปัญหาภัยแล้งเป็นการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญสองประการ ได้แก่ 1) การสูญเสียหน้าที่ที่ต้องการ (เช่น การผลิตอาหาร) อันเนื่องมาจากภัยคุกคามในปัจจุบัน (ภัยแล้ง) กำลังใกล้เข้ามาหรือกำลังเกิดขึ้น และ 2) บริบทการตัดสินใจปรับเปลี่ยนหน้าที่ที่ต้องการจากการคุกคามของภัยแล้งในอนาคต (Ault, 2020) การตอบสนองต่อภัยแล้งของเกษตรกรมีทั้งเพื่อแก้ไขปัญหในระยะสั้นและระยะยาวแตกต่างกันตามคุณลักษณะของเกษตรกร ของฟาร์ม รวมทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมของแต่ละชุมชน กลยุทธ์การตอบสนองต่อภัยแล้งในระยะสั้น เช่น การปรับเปลี่ยนพันธุ์พืช การเลื่อนระยะเวลาการเพาะปลูก การซื้ออาหารสัตว์เพิ่มเติม ซึ่งเป็นการดำเนินการในระยะสั้นและมีส่วนทำให้เพิ่มความสามารถในการรับมือกับเหตุการณ์ภัยแล้งในอนาคตได้เพียงเล็กน้อย ส่วนการตอบสนองการปรับตัวในระยะยาวซึ่งจะเป็นการปรับตัวต่อสถานการณ์ภัยแล้งในอนาคตได้อย่างยั่งยืนไม่ค่อยปรากฏในรายงานการวิจัยที่ผ่านมา ซึ่งการปรับตัวเพื่อรองรับผลกระทบจากภัยแล้งในระยะยาว แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ใหญ่ๆ ได้แก่ 1) การพัฒนาหรือการนำพันธุ์พืชหรือหญ้าที่ทนต่อความแห้งแล้งมาใช้เพื่อลดความอ่อนไหวต่อความแห้งแล้ง 2) เพิ่มความร่วมมือของเกษตรกรเพื่อเพิ่มอิทธิพลส่วนร่วม เช่น การรวมกลุ่มเกษตรกร การถ่ายทอดข้อมูลระหว่างผู้ประกอบการในห่วงโซ่ การเกษตรแบบมีพันธะสัญญา 3) การลงทุนในแหล่งน้ำในฟาร์มเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยแล้ง และ 4) การกระจายแหล่งผลิตเพื่อแบ่งปันความเสี่ยงเพื่อลดการเผชิญปัญหาภัยแล้ง (Holman et al., 2021)

อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์การปรับตัวเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของระบบการเกษตรในฟาร์ม ผ่านการสร้าง ความหลากหลาย การพัฒนาพันธุ์พืช หรือการลงทุนในแหล่งน้ำมีค่าใช้จ่ายในการลงทุน ซึ่งค่าใช้จ่ายเหล่านี้ อาจเป็นอุปสรรคต่อการปรับตัวของเกษตรกร (เช่น อ่างเก็บน้ำชลประทานในฟาร์ม โครงสร้างพื้นฐานด้านน้ำ

เต็ม) ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน (เช่น การจัดการดิน การเปลี่ยนแปลงส่วนผสมอาหารสัตว์ ค่าเสียหายในการจัดการ) ผลกำไรที่หายไป (เช่น พื้นที่เพาะปลูกที่ลดลง จำนวนปศุสัตว์ที่ลดลง) และต้นทุนค่าเสียโอกาส (Abson et al., 2013) (เช่น อ่างเก็บน้ำที่ไม่ได้ใช้ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ผลผลิตของพันธุ์ที่ทนแล้งลดลงทุ่งเลี้ยงสัตว์) ความเต็มใจหรือความสามารถในการปรับตัวในรูปแบบต่างๆ นี้ จะแตกต่างกันตามลักษณะการผลิตของฟาร์ม ทักษะด้านความเสี่ยง (Knox et al., 2010; Rial-Lovera et al., 2017) นอกจากนี้ข้อจำกัดจากคุณลักษณะพื้นฐานของเกษตรกรแต่ละรายหรือฟาร์มแต่ละแห่งแล้ว สภาพแวดล้อม ทรัพยากร และปัจจัยเชิงสังคมในชุมชนเป็นส่วนที่บทบาทสำคัญในการบรรเทาผลกระทบหรือช่วยสนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกรในการบรรเทาปัญหาภัยแล้ง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง และการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนเกษตรกร ผู้นำชุมชน และผู้นำเกษตรกรในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในพื้นที่ศึกษา พบว่า ปัจจัยบวกที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่ประกอบด้วยปัจจัยที่เกี่ยวข้อง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ กายภาพ และสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ด้านโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน ด้านสถาบันและการรวมกลุ่ม ด้านเทคโนโลยีและการสื่อสาร (ตารางที่ 5.14) ซึ่งข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสนทนากลุ่มย่อยสอดคล้องกับผลการศึกษาในส่วนของข้อมูลจากแบบสอบถาม โดยเฉพาะประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติ กายภาพ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกษตรกรที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ เช่น บึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ จะปรับตัวได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ นอกจากนี้ ด้านรายได้ของครัวเรือนยังพบว่าครัวเรือนที่มีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์/นอกภาคเกษตร หรือเงินส่งกลับจากลูกหลานที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่ จะเป็นปัจจัยบวกที่สำคัญต่อการปรับตัวของเกษตรกรโดยเฉพาะการลงทุนเพื่อหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม ซึ่งผลการศึกษาที่ระบุว่า การเข้าถึงสมาร์ทโฟนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อการปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ภัยแล้งค่อนข้างเห็นภาพชัดเจนมากขึ้นจากผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

ตารางที่ 5.14 ปัจจัยบวกของชุมชนที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกร

ลำดับ	ประเภท	รายการ	รูปแบบที่สนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกร
1	ทรัพยากรธรรมชาติ กายภาพ และ สิ่งแวดล้อม	- แหล่งน้ำตามธรรมชาติ - น้ำใต้ดิน - ดิน - ป่าชุมชน	- มีแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ เช่น บึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ - น้ำใต้ดินเพียงพอ/ไม่เค็ม - ดินอุ้มน้ำ/ดินเหนียว/ร่วนปนเหนียว - ป่าสาธารณะของชุมชนยังอุดมสมบูรณ์/ไม่มีการบุกรุก
2	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	- รายได้ครัวเรือน - อาชีพของสมาชิกในครัวเรือน/ลูกหลาน	- ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์/นอกภาคเกษตร หรือเงินส่งกลับจากลูกหลานที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่ - สมาชิกในครัวเรือน/ลูกหลานมีอาชีพหรือความรู้เรื่องระบบน้ำ (ลดค่าใช้จ่ายในการพัฒนาระบบน้ำของฟาร์ม)
3	โครงสร้างพื้นฐาน ในชุมชน	- คลองชลประทาน - ฝายชะลอน้ำ - ตลาดนัดชุมชน	- มีคลองชลประทาน ใกล้กับแหล่งต้นน้ำ - โครงการฝายชะลอน้ำถาวรที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ - ตลาดนัดชุมชนสำหรับกระจายผลผลิต/การปรับตัวทำอาชีพนอกภาคการเกษตร
4	สถาบันและการรวมกลุ่ม	- ผู้นำชุมชน - ผู้นำกลุ่มเกษตรกร - กลุ่มอาชีพ - องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	- ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีเครือข่ายการทำงานประสานกับหน่วยงานองค์กรภาครัฐ/เอกชน โดยเฉพาะข้าราชการการเมือง - มีการรวมกลุ่มเกษตรกร และมีผู้นำกลุ่มเกษตรกรที่เข้มแข็ง - มีกลุ่มอาชีพที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มทำผ้าเช็ดเท้า - การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะการจัดสรรงบประมาณในการแก้ไขปัญหาภัยแล้งในระดับชุมชน
5	เทคโนโลยีและการสื่อสาร	- สมาร์ทโฟน - การสื่อสารในชุมชน - การสื่อสารกับหน่วยงานภาครัฐ	- การเข้าถึงแหล่งความรู้และการคาดการณ์พยากรณ์อากาศในสมาร์ทโฟน - การสื่อสารในชุมชนที่ครอบคลุมประชากร - การสื่อสารและติดตามโครงการพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐอย่างต่อเนื่อง

5.9 บทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวต่อภัยแล้ง (ระยะสั้นและระยะยาว):

ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อย

จากสถานการณ์ภัยแล้งที่คาดว่าจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งและรุนแรงขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Grillakis, 2019) ภาคการเกษตรจำเป็นต้องมีการวางแผนและการลงทุนระยะยาวเพื่อสร้างความสามารถในการรองรับและตอบสนองผลกระทบในระยะสั้น และการเตรียมการที่เหมาะสมสำหรับภัยธรรมชาติหรือเหตุการณ์รุนแรงในอนาคต (Harris et al., 2020) อย่างไรก็ตามแม้ว่าปัญหาภัยแล้งจะสร้างความเสียหายค่อนข้างบ่อยครั้ง เกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องค่อนข้างคุ้นเคยกับสถานการณ์ภัยแล้ง และในช่วงที่ผ่านมารัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบการจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน การส่งเสริมการผลิตทางการเกษตรและการแปรรูปผลผลิตเกษตรเพื่อสร้างรายได้ในฤดูแล้งของชุมชน การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต หรือด้านการจัดการเพื่อลดความสูญเสียผลผลิตเกษตร โดยข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง และการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนเกษตรกร ผู้นำชุมชน และผู้นำเกษตรกรในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งในพื้นที่ศึกษา พบว่า โครงการและมาตรการช่วยเหลือของรัฐบาลที่เกษตรกรในพื้นที่เคยได้รับเกี่ยวกับภัยแล้ง มี 7 โครงการ/มาตรการ ได้แก่

1. การชดเชยภัยแล้ง – กรมส่งเสริมการเกษตร ตามหลักเกณฑ์วิธีปฏิบัติปลีกย่อยเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือด้านการเกษตรผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน พ.ศ.2556 กำหนดหลักเกณฑ์การให้ความช่วยเหลือด้านการเกษตรผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน กรณีที่พื้นที่เพาะปลูกพืชมีผลผลิตเสียหายโดยสิ้นเชิงจากภัยพิบัติ ดังนี้ ข้าว 1,113 บาทต่อไร่ พืชไร่ 1,148 บาทต่อไร่ พืชสวนและอื่นๆ 1,690 บาทต่อไร่ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2556) หลังจากประกาศเขตภัยพิบัติแล้วเกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องดำเนินการ ดังนี้ 1) เกษตรกรผู้ประสบภัยแจ้งความเสียหาย (ตามแบบ กษ 01) 2) ผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน/นายกอบต./นายกเทศมนตรี ประจำท้องที่ตรวจสอบและรับรองความเสียหาย 3) คณะอนุกรรมการตรวจสอบความเสียหายระดับหมู่บ้าน ตรวจสอบและรับรองความเสียหาย แล้วแต่กรณี 4) เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอ ประมงอำเภอ ปศุสัตว์อำเภอ ตรวจสอบและคำนวณมูลค่าการช่วยเหลือ 5) บันทึกข้อมูล กษ 01 ลงโปรแกรม และประมวลเป็น แบบ กษ 12 รายหมู่บ้าน นำไปปิดประกาศไม่น้อยกว่า 3 วัน ในปี 2562 มีเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ในพื้นที่ประกาศภัยแล้งขอรับการชดเชยและดำเนินการตามขั้นตอนดังกล่าว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีปัญหายุ่งยากในขั้นตอนกระบวนการในการดำเนินงานหรือการยื่นขอรับเงินชดเชยภัยแล้ง แม้ว่าในหมู่บ้านจะมีพื้นที่ประสบภัยแล้ง แต่ขั้นตอนการประกาศเขตพื้นที่ประสบภัยและขั้นตอนการสำรวจค่อนข้างใช้เวลานานและมีขั้นตอนยุ่งยาก เกษตรกรในชุมชนจึงไม่ค่อยนิยมเข้าร่วมโครงการนี้ แต่เลือกรับเงินสนับสนุนค่าเก็บเกี่ยวแทน นอกจากนี้เกษตรกรยังเห็นว่าโครงการดังกล่าวไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้ แม้ว่าจะใช้งบประมาณในการดำเนินการจำนวนมากแต่ไม่ได้ช่วยเหลือเกษตรกรได้อย่างแท้จริง แต่ควรปรับปรุงการดำเนินโครงการจากการจ่ายเงินชดเชยเยียวยาเป็นการแก้ปัญหาทำให้มีน้ำใช้ในการเกษตรระยะยาวจะส่งผลดีมากกว่า

2. โครงการแหล่งน้ำในไร่นานอกเขตชลประทาน – กรมพัฒนาที่ดิน โดยการขุดสระน้ำในไร่นาขนาด 1,260 ลูกบาศก์เมตร และให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการออกค่าใช้จ่าย 2,500 บาท/บ่อ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นการบรรเทาสภาพปัญหาภัยแล้ง การขาดแคลนน้ำ และเพิ่มประสิทธิภาพ การเก็บกักน้ำในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกร เพื่อเกษตรกรในพื้นที่นอกเขตชลประทานได้มีแหล่งน้ำที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นการสนับสนุนการทำเกษตรแบบผสมผสานตามหลักทฤษฎีใหม่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2564) เกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝนในพื้นที่ศึกษาเกือบทุกหมู่บ้านมีเกษตรกรได้รับการ

สนับสนุนผ่านโครงการนี้ อย่างไรก็ตามปัญหาที่สำคัญของโครงการนี้คือสระน้ำที่ได้รับการสนับสนุนยังไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้งได้ แต่หากเกษตรกรมีเงินลงทุนขุดเจาะบ่อบาดาลและติดตั้งระบบโซล่าเซลล์เพิ่มจะสามารถสูบน้ำจากบ่อบาดาลมาเติมไว้ในบ่อที่ขุดไว้จึงจะมีน้ำใช้ตลอดทั้งปีหรือมีน้ำเพียงพอสำหรับสูบน้ำใส่นาข้าวหรือรดน้ำพืชที่ปลูกในช่วงฤดูแล้ง นอกจากนี้ปัญหาที่สำคัญของโครงการฯ คือข้อกำหนดของโครงการที่กรมพัฒนาที่ดินไม่อนุญาตให้นำดินจากการขุดสระออกไปนอกพื้นที่ของเกษตรกร ดังนั้นบ่อดังกล่าวเป็นบ่อที่มีคูดินสูงมาก พื้นที่ที่เสียไปจากการขุดสระจึงมีมากกว่าที่ควรจะเป็น ดังนั้น ในระยะต่อมาเกษตรกรจึงไม่ค่อยนิยมขอรับการสนับสนุนโครงการดังกล่าว เนื่องจากต้องสูญเสียที่ดินเป็นจำนวนมากไม่เพียงแต่ใช้เพื่อการขุดสระแต่ยังต้องใช้ในการก่อดินตามขอบบ่อด้วย เกษตรกรบางรายแก้ปัญหาโดยหลังจากที่เกษตรกรรับมอบบ่อจากกรมพัฒนาที่ดินแล้วจะต้องจ้างรถขนดินนำไปทิ้งที่อื่นทำให้ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมอีกด้วย

3. การขุดลอกแหล่งน้ำ/คลองชลประทาน – องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น/กรมชลประทาน การขุดลอกแหล่งน้ำ/คลองชลประทาน มีทั้งโครงการที่ดำเนินงานโดยชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมชลประทาน ซึ่งช่วยบรรเทาปัญหาความตื้นเขินของแหล่งน้ำในชุมชนได้ อย่างไรก็ตามในบางพื้นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการโดยขาดการวางแผนร่วมกับชุมชน ทำให้การสร้างฝาย การขุดลอก และการแก้ปัญหาต่างๆ ไม่ตรงจุดหลายครั้งเป็นการดำเนินการที่ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่ หรือบางครั้งเกิดปัญหาอุปสรรคจากประชากรในพื้นที่แต่ขาดการประสานงานเพื่อแก้ไขปัญหาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนพื้นที่การดำเนินงานในการพัฒนาแหล่งน้ำและประชากรในพื้นที่ส่วนใหญ่เสียประโยชน์ เช่น เจ้าของที่ดินในชุมชนบางรายในฝั่งทิศตะวันออกของหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่นาตอนไม่ยินยอมให้สร้างคลองผ่านที่ดินของตนเอง ทำให้หน่วยงานไม่สามารถดำเนินการในพื้นที่ดังกล่าวได้ ต้องปรับเปลี่ยนไปสร้างในฝั่งทิศตะวันตกซึ่งไม่มีปัญหาการคัดค้านแต่ในพื้นที่ดังกล่าวมีแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งเกษตรกรในพื้นที่ไม่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งเพราะมีแหล่งน้ำสำรอง โครงการดังกล่าวจึงเป็นการดำเนินการที่ไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งหากใช้กลไกของชุมชนในการทำความเข้าใจกับเจ้าของที่ดินที่ยินยอมอาจจะทำให้สามารถดำเนินการได้โดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลงพื้นที่และทำให้การแก้ปัญหาภัยแล้งในชุมชนประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

4. การพัฒนาน้ำบาดาลเพื่อการเกษตร มี 2 โครงการ ได้แก่ 1) โครงการน้ำบาดาลเพื่อการเกษตรสูบน้ำด้วยพลังงานแสงอาทิตย์ (Solar cell) – กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม/กระทรวงพลังงาน (ปีงบประมาณ 2562) และ 2) โครงการพัฒนาน้ำบาดาลเพื่อการเกษตรยังชีพนอกเขตชลประทานในพื้นที่ห่านายาก (ปีงบประมาณพ.ศ. 2563) โครงการสูบน้ำพลังงานแสงอาทิตย์สู้ง่ายแล้ง มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหาภัยแล้งของประชาชนและเกษตรกร โดยการติดตั้งระบบสูบน้ำใต้ดินด้วยพลังงานแสงอาทิตย์เพื่อช่วยบรรเทาความเดือดร้อนจากการขาดแคลนน้ำ และส่งเสริมเทคโนโลยีพลังงานให้กลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งส่งเสริมการบูรณาการระหว่างกรมทรัพยากรน้ำบาดาล สำนักงานพลังงานจังหวัด (สพจ.) องค์การปกครอง ส่วนท้องถิ่น (อปท.) และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในปีงบประมาณ 2562 ซึ่งเกษตรกรที่ได้รับการสนับสนุนส่วนใหญ่มีความพึงพอใจเพราะสามารถลดต้นทุนการผลิต และมีน้ำสำหรับการปลูกพืชฤดูแล้ง อย่างไรก็ตามปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของโครงการนี้ คือ ไม่สามารถดำเนินการได้ทุกพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่น้ำใต้ดินเป็นน้ำเค็ม ซึ่งพื้นที่ประสบภัยแล้งหลายพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบปัญหาน้ำเค็มจึงเป็นข้อจำกัดที่สำคัญของการขอรับการสนับสนุนโครงการนี้

5. โครงการส่งเสริมการปลูกพืชใช้น้ำน้อย – กรมส่งเสริมการเกษตร เริ่มมีการดำเนินโครงการตั้งแต่ช่วงปี 2558 ตามโครงการตามแผนพัฒนาอาชีพเกษตรกรตามความต้องการของชุมชนเพื่อบรรเทาภัยแล้ง ปี 2558/59 กรณีการปลูกพืชใช้น้ำน้อย ต่อมาในปี 2560 กรมส่งเสริมการเกษตรดำเนินโครงการ

โครงการปรับเปลี่ยนการปลูกข้าวไปปลูกพืชที่หลากหลายฤดูนาปรัง ปี 2560 เน้นกลุ่มเป้าหมายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทาน ส่วนในปี 2562 เป็นโครงการส่งเสริมการปลูกพืชใช้น้ำน้อยเพื่อสร้างรายได้แก่เกษตรกร (แผนปฏิบัติการฟื้นฟูเยียวยาเกษตรกรผู้ประสบภัยฝนทิ้งช่วงและอุทกภัย ปี 2562) ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มย่อยกับเกษตรกรในพื้นที่ที่เคยเข้าร่วมโครงการ ระบุว่าปัญหาที่สำคัญของโครงการดังกล่าว คือ ไม่สามารถผลิตผลผลิตพืชใช้น้ำน้อยได้ตามเป้าหมาย ผลผลิตน้อยกว่าที่ควรจะเป็นทำให้รายได้ไม่คุ้มกับต้นทุนการผลิต นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านการตลาด คือ ไม่มีตลาดรับซื้อในพื้นที่หรือพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งต่างจากการปลูกข้าวที่เกษตรกรสามารถนำไปขายได้ทุกเวลาที่ต้องการ ในขณะที่การปลูกพืชใช้น้ำน้อยก็จำเป็นต้องใช้น้ำ แต่ในปีที่ประสบภัยแล้งไม่มีน้ำสำหรับปลูกพืชเลยจึงปลูกพืชใช้น้ำน้อยตามนโยบายไม่ได้

6. การทำประกันภัยพืชผล - ธ.ก.ส. ภาวะฝนทิ้งช่วงหรือภัยแล้งได้สร้างความเสียหายต่อผลผลิตพืชของประเทศเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะข้าว การผลักดันในเรื่องการประกันภัยพืชผลจึงเป็นการป้องกันปัญหาที่ต้นทาง เพราะหากเกิดปัญหาภัยพิบัติ ภัยธรรมชาติจนผลผลิตเสียหาย เกษตรกรก็จะมีเงินชดเชยเพื่อนำไปเริ่มต้นในการผลิตใหม่โดยไม่ต้องกู้ยืมเงินมาลงทุน แม้ว่าเกษตรกรจะตระหนักว่าปัญหาภัยแล้งเกิดขึ้นบ่อยและรุนแรงขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมา แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำประกันภัยพืชผลเพราะเหตุผลหลัก 3 ประการ ได้แก่ 1) การจ่ายเบี้ยประกันค่อนข้างเป็นภาระในการเพิ่มค่าใช้จ่ายหรือการลงทุนในการปลูกข้าว หาก ธ.ก.ส. หรือรัฐบาลไม่สนับสนุนเบี้ยประกันก็ไม่อยากมีภาระค่าใช้จ่ายส่วนนี้เพิ่มเติม 2) ขั้นตอนการทำประกันภัยและการขอรับเงินชดเชยยุ่งยาก 3) บางรายคิดว่าไม่คุ้มค่าหรือภัยแล้งไม่ได้เกิดขึ้นทุกปี และบางส่วนไม่ทราบข่าวสารว่ามีโครงการประกันภัยพืชผล

7. การส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตร - กรมการพัฒนาชุมชน การส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรในช่วงที่เกิดภัยแล้งที่ผ่านมาได้มีการดำเนินการหลายรูปแบบและหลายหน่วยงาน เช่น การฝึกอบรมอาชีพ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อแปรรูป/ผลิตสินค้า เช่น การทอเสื่อ การทอผ้า หรือการทำพรมเช็ดเท้า เป็นต้น แต่ปัญหาอุปสรรคที่ผ่านมา คือการดำเนินโครงการไม่ต่อเนื่อง หลังจากสิ้นสุดระยะเวลาการดำเนินโครงการแล้วเกษตรกรกลับประสบปัญหาด้านการตลาด ไม่มีตลาดรับซื้อทำให้ไม่สามารถดำเนินโครงการต่อได้

มาตรการส่วนใหญ่ที่ผ่านมาเป็นการแก้ไขปัญหาในระยะสั้นหรือแม้จะมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาในระยะยาว แต่ก็ยังมีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการดังต่อไปนี้ในรายละเอียดแต่ละโครงการ นอกจากนี้แม้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีโครงการที่ให้ความรู้ในการแก้ปัญหาภัยแล้ง แต่เกษตรกรระบุว่ายังไม่ตอบโจทย์การแก้ปัญหาภัยแล้งได้อย่างแท้จริง ซึ่งการแก้ปัญหาภัยแล้งจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการลงทุนในการจัดการภัยแล้งในวงกว้าง รวมทั้งมีความจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทาน ซึ่งมีความท้าทายในการที่เกษตรกรหรือผู้ประกอบการในภาคการเกษตรจะปรับกลยุทธ์จากการตอบสนองการเผชิญปัญหาในระยะสั้น เป็นการตอบสนองในระยะยาว การปรับเปลี่ยนที่ดำเนินการโดยผู้ดำเนินการที่แตกต่างกันจะต้องทำงานในกลุ่มเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของระบบการผลิตโดยรวม นอกจากเกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้ค้าปลีก และผู้ประกอบการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร จะมีบทบาทสำคัญในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งเสริมความเข้มแข็งในห่วงโซ่อุปทาน โดยให้การสนับสนุนเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรด้วยการสนับสนุนทางการเกษตรและการทำเกษตรแบบมีพันธสัญญาที่สามารถให้ความมั่นใจสำหรับการลงทุนทางธุรกิจในระยะยาว (เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ หรือแหล่งน้ำสำรองในฟาร์ม) ซึ่งสรุปรายละเอียดของรูปแบบการดำเนินการ ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง และผลประโยชน์จากการดำเนินการแต่ละรูปแบบตามข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มแบบเจาะจง ดังตารางที่ 5.15

ตารางที่ 5.15 แนวทางการดำเนินการสนับสนุนความสามารถในการรับมือและปรับตัวของเกษตรกรต่อ
ปัญหาภัยแล้ง

ประเภทของทุน	รูปแบบการดำเนินการ	ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง	ผลประโยชน์จากรูปแบบการดำเนินการ
ทุนธรรมชาติ	การปรับปรุงอินทรีย์วัตถุในดิน	เกษตรกร	ปรับปรุงโครงสร้างของดิน ความชื้นน้ำที่สูงขึ้น
	ปลูกไม้ยืนต้น/พืชคลุมดิน	เกษตรกร	ร่มเงาสำหรับปศุสัตว์ การลดคายน้ำของพืช
	การปรับปรุงพันธุ์พืช	นักปรับปรุงพันธุ์, หน่วยงานด้านเทคโนโลยี	ปรับปรุงพืชทนแล้ง, ข้าวทนแล้ง
ทุนทางสังคม	ความยืดหยุ่นด้านกฎระเบียบ	รัฐบาล, นักกฎหมาย	เพิ่มการเข้าถึงพื้นที่เลี้ยงสัตว์น้ำในระยะสั้น
	การขยายพื้นที่ในการซื้อสินค้า	ผู้ประกอบการแปรรูปสินค้า, ร้านค้าปลีก	ลดความเสี่ยงด้านอุปทาน
	ความร่วมมือในหลายภาคส่วน (Multi-sectoral collaboration)	กลุ่มเกษตรกร, กลุ่มผู้ใช้น้ำ, สหกรณ์	เพิ่มการเข้าถึงความรู้และการสนับสนุน การแบ่งปันการซื้อขายเพื่อตอบสนองความขาดแคลนของผลผลิต
	เครือข่ายสนับสนุน	องค์กรด้านการเกษตร, เกษตรกร	แบ่งปันข้อมูล, สนับสนุนการผลิตและบรรเทาผลกระทบ
	การสื่อสารและการเจรจาต่อรอง	เกษตรกร, กลุ่มผู้ใช้น้ำ, นักกฎหมาย	เพิ่มความไว้วางใจ
ทุนมนุษย์	การพัฒนาความสัมพันธ์ทางธุรกิจที่มั่นคงและความร่วมมือในห่วงโซ่อุปทาน	ผู้ประกอบการแปรรูปสินค้า, ร้านค้าปลีก, เกษตรกร, กลุ่มเกษตรกร	เพิ่มความไว้วางใจและการสนับสนุน
	การรับรู้ของผู้บริโภค	ผู้ค้าปลีก, กลุ่มเกษตรกร, NGOs	เพิ่มระดับการยอมรับผลผลิต (พืชผัก/ผลไม้) ที่ 'ไม่สมบูรณ์'
	การฝึกอบรมและให้คำแนะนำเกษตรกร	นักวิชาการ, เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร, ผู้ประกอบการแปรรูปสินค้า, ร้านค้าปลีก,	ปรับปรุงการปฏิบัติทางการเกษตรในสถานการณ์ภัยแล้ง
	การพยากรณ์และการแจ้งเตือนล่วงหน้า Forecasting and early warning	นักวิทยาศาสตร์, หน่วยงานด้านการจัดเก็บข้อมูล, หน่วยงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม	ข้อมูลสำหรับการเตรียมตัวและการตัดสินใจของเกษตรกร
การลงทุนโครงสร้างพื้นฐาน	อ่างเก็บน้ำในฟาร์มและแหล่งน้ำสำรอง (เช่น บ่อขุดสระ บาดาล โซลาร์เซลล์)	เกษตรกร, หน่วยงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม	ลดความผันผวนของปริมาณผลผลิต/อุปทาน
	เครื่องมือ/อุปกรณ์สำรอง	เกษตรกร	เพิ่มความสามารถในการรับมือกับความเสียหาย
	โรงเรือนเก็บผลผลิต	ผู้ประกอบการแปรรูปสินค้า, เกษตรกร, กลุ่มเกษตรกร	ลดความผันผวนของอุปทาน
ทุนด้านการเงิน	การกระจายการลงทุน	เกษตรกร	ลดความผันผวนของรายได้ลดลง
	การประกันภัย	เกษตรกร, สถาบันการเงิน	ลดการสูญเสียทางการเงิน
	เงินช่วยเหลือเกษตรกร	รัฐบาล	การสนับสนุนเป้าหมายทางการเงิน
	ความยืดหยุ่นของพันธสัญญา (การประกันคุณภาพ/ราคา)	ผู้ประกอบการแปรรูปสินค้า, ร้านค้าปลีก	รายได้จากฟาร์มที่ได้รับการคุ้มครอง ลดการสูญเสีย
	สนับสนุนการลงทุน (มาตรการทางภาษี เงินอุดหนุน)	รัฐบาล	เพิ่มการลงทุน

บทที่ 6 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรไทย: มุมมองเชิงมหภาค

การวิเคราะห์ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลกระทบต่อภาคเกษตรในมุมมองผลกระทบเชิงมหภาค ซึ่งสังเคราะห์จากข้อมูลสถิติที่เกี่ยวข้อง บทควมวิชาการ บทควมวิจัย และเอกสารวิชาการที่เผยแพร่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา เนื้อหาการนำเสนอประกอบด้วยข้อมูลสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ 1) สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และผลกระทบต่อเศรษฐกิจในประเทศไทย 2) ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรไทย: ข้อมูลเชิงมหภาค 3) ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร และ 4) นโยบายและมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

6.1 สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และผลกระทบต่อเศรษฐกิจในประเทศไทย

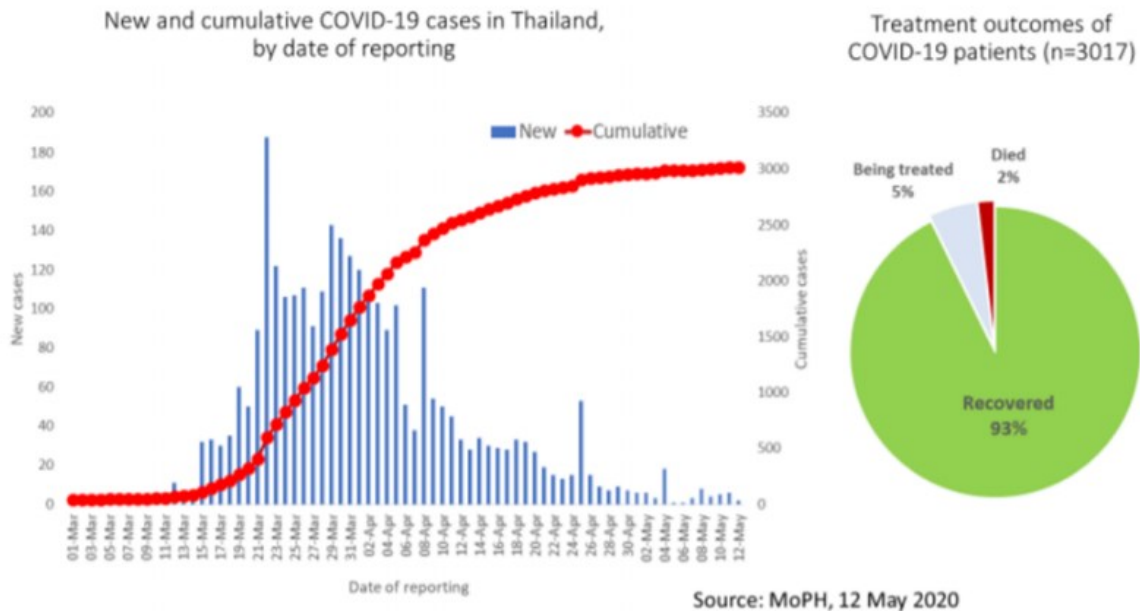
เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2563 กระทรวงสาธารณสุขของไทย (MOPH) ได้ประกาศผู้ติดเชื้อโควิด-19 ยืนยันรายแรก และจำนวนผู้ป่วยที่ได้รับการยืนยันทั้งหมดเพิ่มขึ้นเป็น 19 รายในช่วงสิ้นเดือนมกราคม จำนวนผู้ป่วยรายใหม่เพิ่มขึ้นอย่างช้าๆ จนถึงกลางเดือนเมษายน ซึ่งสถานการณ์การระบาดของ COVID-19 ในรอบแรกนี้รัฐบาลมีมาตรการที่เข้มงวดและมีการประกาศล็อกดาวน์ทั่วประเทศตั้งแต่วันที่ 26 มีนาคม 2563 มีการสื่อสารกับประชาชนอย่างต่อเนื่องผ่านศูนย์บริหารสถานการณ์ COVID-19 (CCSA) ทำให้อัตราการติดเชื้อลดลงอย่างรวดเร็ว และในช่วงต้นเดือนพฤษภาคมจำนวนผู้ติดเชื้อรายใหม่เหลือต่ำกว่า 10 รายต่อวัน ณ วันที่ 20 พฤษภาคม จำนวนผู้ป่วยที่ได้รับการยืนยันมีทั้งหมด 3,034 ราย เสียชีวิต 56 ราย และรักษาหาย 2,888 ราย ซึ่งจากการที่กรมควบคุมโรคกระทรวงสาธารณสุข ได้มีมาตรการการเฝ้าระวังและควบคุมโรคตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของการระบาดคือเดือนมกราคม 2563 โดยได้ปรับระดับการเฝ้าระวังโรคของศูนย์ปฏิบัติการในภาวะฉุกเฉินที่สนามบินทุกแห่ง (ทั้งในและต่างประเทศ) และทำเรือเป็นระดับ 3 เพื่อติดตามการแพร่ระบาดของ COVID-19 ในขณะที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทุกภูมิภาคและทั่วโลกเลวร้ายลง เมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2563 MOPH จึงประกาศให้ COVID-19 เป็นโรคติดต่ออันตรายอย่างเป็นทางการ เริ่มใช้มาตรการกักตัวและมาตรการเกี่ยวกับการควบคุมโรคด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ ในวันที่ 25 มีนาคม 2563 นายกรัฐมนตรีประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ประกาศภาวะฉุกเฉิน และประกาศนโยบายล็อกดาวน์ มีผลบังคับใช้ในวันที่ 26 มีนาคม 2563 โดยมีมาตรการที่สำคัญ ได้แก่

- 1) เคอร์ฟิวทั่วประเทศ ห้ามประชาชนออกจากบ้านระหว่าง 22.00-04.00 น.
- 2) การปิดโรงเรียนและธุรกิจหลายแห่งชั่วคราว (เช่น ร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า และสถานบันเทิง) ยกเว้น การจัดส่งอาหาร ซูเปอร์มาร์เก็ต ผู้ให้บริการจัดส่งร้านอาหาร และตลาดอาหาร ร้านขายยา ร้านสะดวกซื้อ ธนาคาร และร้านค้าอื่น ๆ ที่ขายสิ่งของที่จำเป็น
- 3) เลื่อนวันหยุดสงกรานต์ในเดือนเมษายน
- 4) การห้ามขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในเดือนเมษายน
- 5) คำสั่งห้ามไม่ให้คนต่างด้าวเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ยกเว้น นักการทูต การขนส่งสินค้า นักบิน และชาวต่างชาติที่มีใบอนุญาตทำงาน
- 6) จำกัด เที่ยวบินขาเข้าระหว่างประเทศทั้งหมดจนถึงวันที่ 31 พฤษภาคม 2563

โดยในวันที่ 1 พฤษภาคม 2563 รัฐบาลได้ประกาศมาตรการผ่อนปรนทั่วประเทศ ได้แก่ การผ่อนปรนให้เปิดธุรกิจ ดังนี้ 1) ตลาด 2) ร้านอาหาร 3) การค้าปลีกและการค้าส่ง 4) กีฬาและนันทนาการ 5) ร้านตัดผม

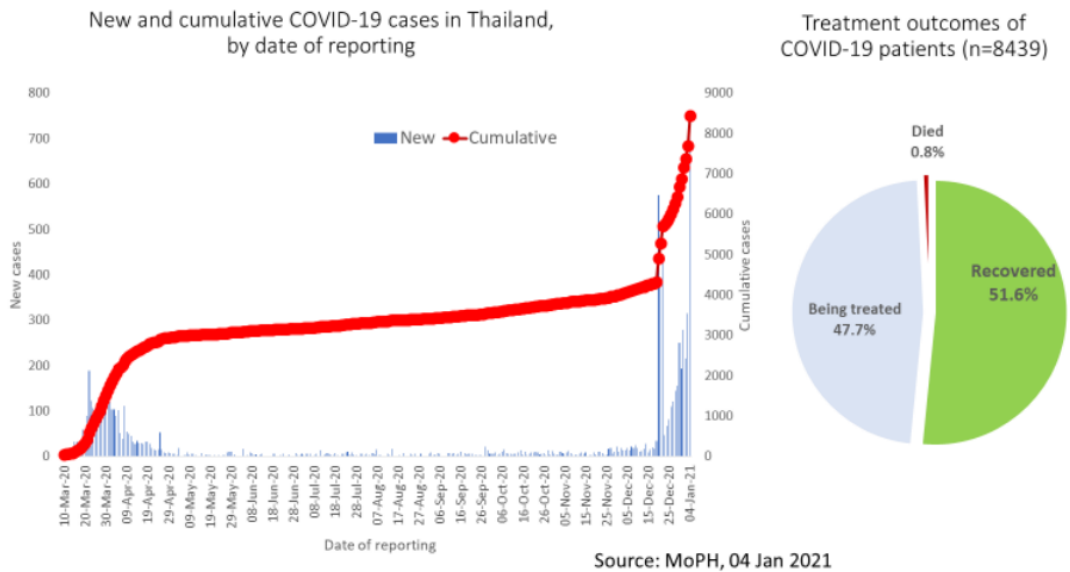
และร้านเสริมสวย และ 6) ร้านตัดขนสัตว์เลี้ยง และวันที่ 17 พฤษภาคม 2563 ผ่อนปรนให้เปิดห้างสรรพสินค้า โดยต้องมีมาตรการความปลอดภัยด้านสาธารณสุขที่เข้มงวด มาตรการเว้นระยะห่างทางสังคม (social distancing) การจำกัดจำนวนผู้เข้าใช้บริการ และในช่วงครึ่งเดือนแรกของเดือนพฤษภาคมจำนวนผู้ป่วยที่ได้รับการยืนยันรายวันยังคงเป็นตัวเลขหลักเดียว โดยจำนวนผู้ป่วยยืนยัน ผู้เสียชีวิต และจำนวนผู้ป่วยที่รักษาหาย แสดงดังภาพที่ 6.1 (USDA, 2020)

ภาพที่ 6.1 จำนวนผู้ป่วยโรค COVID-19 ที่ได้รับการยืนยัน จำนวนผู้เสียชีวิต และจำนวนผู้ป่วยที่รักษาหาย (12 พฤษภาคม 2563)

ที่มา: USDA (2020)

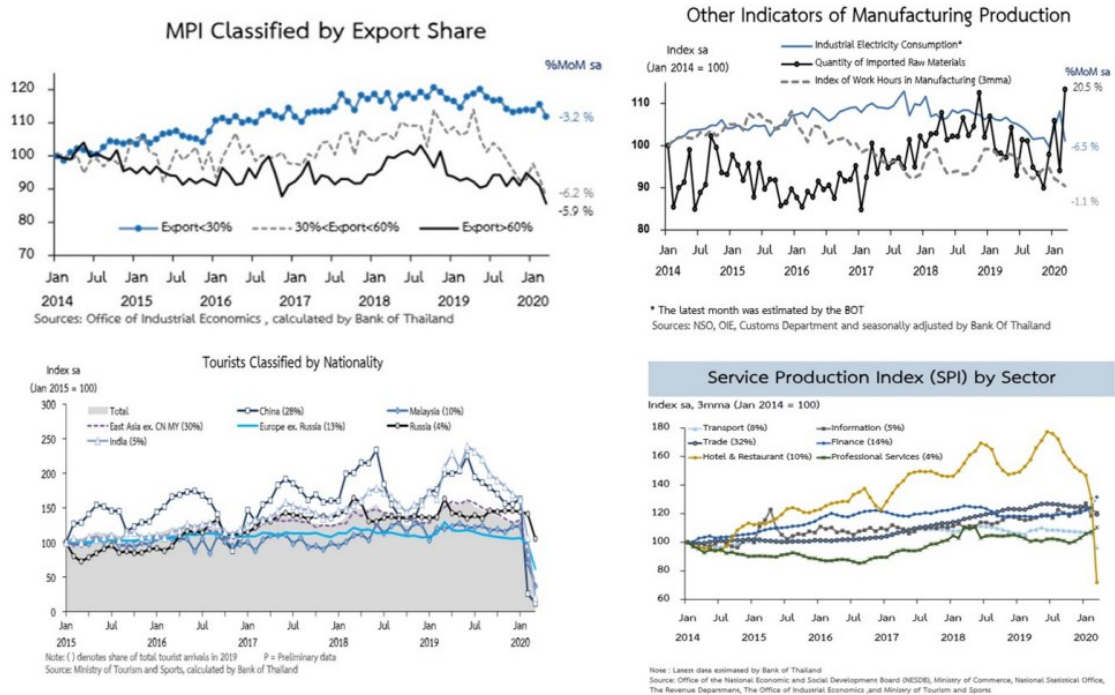
สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในประเทศไทย มีแนวโน้มดีขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่วันที่ 18 ธันวาคม 2563 เกิดการระบาดระลอกที่ 2 จากตลาดอาหารทะเลในจังหวัดสมุทรสาคร ส่งผลให้มีจำนวนผู้ติดเชื้อเพิ่มสูงขึ้นตามลำดับและกระจายไปกว่า 59 จังหวัดทุกภูมิภาคทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2564 กระทรวงสาธารณสุขได้ประกาศผู้ป่วยยืนยันรายใหม่จำนวน 745 ราย ทำให้มีจำนวนผู้ป่วยสะสมทั้งหมด 8,439 ราย ในจำนวนนี้เป็นผู้ป่วยที่รักษาหาย 51.6% (4,352) เสียชีวิต 0.8% (65) เสียชีวิตและกำลังรักษาหรือเฝ้าระวังโรคอีก 47.6% (4,022) (ภาพที่ 6.2) (WHO Thailand, 2564)

ภาพที่ 6.2 จำนวนผู้ป่วยโรค COVID-19 ที่ได้รับการยืนยัน จำนวนผู้เสียชีวิต และจำนวนผู้ป่วยที่รักษาหาย (4 มกราคม 2564)

ที่มา: WHO - Thailand (2021)

จากมาตรการด้านสาธารณสุขเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทั้งมาตรการล็อกดาวน์ ห้ามการเคลื่อนย้ายของประชากรระหว่างประเทศ ยกเลิกเที่ยวบินระหว่างประเทศ การปิดพรมแดน การห้ามเคลื่อนย้ายระหว่างจังหวัด การปิดธุรกิจ ร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า หรือสถานบริการต่างๆ ชั่วคราว มาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคม แม้จะส่งผลให้จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ลดลง และรัฐบาลสามารถควบคุมการแพร่ระบาดของโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่จากผลกระทบที่เกิดขึ้นทั่วโลกของ COVID-19 การที่จีนสั่งห้ามการเดินทางออกนอกประเทศ ซึ่งนำไปสู่การลดจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติในประเทศไทย และการใช้มาตรการควบคุมโรคด้านต่างๆ ของรัฐบาล ทำให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจที่รุนแรงเช่นกัน (Nieuwsbericht, 2020) ส่งผลให้รายได้ครัวเรือนและความเชื่อมั่นลดลง ทำให้การบริโภคภาคเอกชนหดตัวเป็นครั้งแรกในรอบ 5 ปี แม้ว่าการใช้จ่ายสินค้าอุปโภคบริโภคจำเป็นจะเพิ่มขึ้น อุตสาหกรรมการผลิตฮาร์ดดิสก์ไดรฟ์ (+ 7%) และเครื่องใช้ไฟฟ้า (+6) จะยังขยายตัว ซึ่งกลุ่มนี้ได้รับแรงหนุนจากการส่งออกที่เพิ่มขึ้นและความต้องการคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์พกพาในประเทศในช่วงการล็อกดาวน์ แต่ภาคการผลิตโดยรวมในไตรมาสแรกของ ปี 2563 ลดลง 7% จากช่วงเดียวกันของปีก่อน กลุ่มอาหารและเครื่องดื่ม (-11%) และ กลุ่มยานยนต์ลดลงมากที่สุด (-19%) นอกจากนี้ภาคบริการซึ่งคิดเป็น 27% ของเศรษฐกิจไทย ได้รับผลกระทบในทางลบจาก COVID-19 โดยเฉพาะโรงแรม ร้านอาหาร และการขนส่งบริการ ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติที่ลดลง (-36%) ในไตรมาสแรกของปี 2563 การผลิตที่ลดลงและภาคบริการที่หดตัวทำให้ตลาดแรงงานมีความเสี่ยงมากขึ้น ดังภาพที่ 6.3 (USDA, 2020)

ภาพที่ 6.3 ดัชนีผลผลิตอุตสาหกรรมและดัชนีผู้บริโภครายสาขา, 2557-2563

ที่มา: USDA (2020)

โดยธนาคารแห่งประเทศไทย คาดว่า ในปี 2563 เศรษฐกิจของประเทศไทยจะสูญเสียประมาณ 1.3 ล้านล้านบาท (หรือประมาณ 4 หมื่นล้านดอลลาร์สหรัฐ) ภาคการท่องเที่ยวได้รับผลกระทบมากที่สุด เนื่องจากการเดินทางจากต่างประเทศทั้งหมดถูกระงับและนักท่องเที่ยวไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทาง เศรษฐกิจไทยจะหดตัวประมาณ 5.3% ซึ่งเป็นเป็นอัตราการเจริญเติบโตที่ต่ำที่สุดนับตั้งแต่วิกฤตการเงินเอเชียในปี 2540 ผลกระทบดังกล่าวจะส่งผลให้มีจำนวนแรงงานที่ตกงานประมาณ 5 - 7 ล้านคน ซึ่งคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 13-18% ของจำนวนแรงงานในประเทศ ภาคเศรษฐกิจที่แรงงานได้รับผลกระทบมากที่สุด ได้แก่ การท่องเที่ยว ค้าปลีกและการค้าส่ง ร้านอาหาร อุตสาหกรรมการบริการ ก่อสร้างและโลจิสติกส์ (Nieuwsbericht, 2020)

6.2 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อภาคเกษตรไทย: ข้อมูลเชิงมหภาค

การระบาดของ COVID-19 ทำให้อุปสงค์ในประเทศลดลงสำหรับผลิตภัณฑ์อาหารหลายชนิด เช่น ผลิตภัณฑ์จากข้าวสาลี เนื้อไก่ เนื้อหมู นมพร้อมดื่ม ผลิตภัณฑ์ประมง และผลไม้ เนื่องจากลดการท่องเที่ยวและมาตรการปิดชั่วคราว อุปสงค์ที่ลดลงทำให้ห่วงโซ่อุปทานบางส่วนหยุดชะงัก เช่น การผลิตนม ในขณะที่ผลผลิตผลไม้ล้นตลาด แต่ความต้องการสินค้าหลัก เช่น ข้าวและเบะหมี่ก็สำเร็จรูปเพิ่มขึ้น จากความกังวลของการขาดแคลนอาหาร ราคาข้าวสูงขึ้นอย่างรวดเร็วจนรัฐบาลไทยสั่งห้ามการส่งออกข้าวชั่วคราวเพื่อพยายามรักษาระดับราคาข้าวในประเทศ อย่างไรก็ตามสินค้าบางชนิด เช่น ข้าว และสุกร ได้รับผลกระทบทางบวกจากคำสั่งซื้อที่เพิ่มขึ้นจากความกังวลของการขาดแคลนอาหารในประเทศเพื่อนบ้าน (Preechanjarn et al., 2020) โดยรายละเอียดของผลกระทบในแต่ละสาขาในภาคเกษตร มีดังนี้

6.2.1 ผลผลิตภาพในห่วงโซ่อาหารเกษตร (productivity in agro-food chain): ห่วงโซ่คุณค่าภาคเกษตรมีการจ้างงานประมาณ 24% ของจำนวนแรงงานทั้งหมด (38 ล้านคน) แม้ว่าการผลิตทางการเกษตรอาจไม่ใช่ปัญหาในช่วงของการแพร่ระบาดของ COVID-19 แต่ความต้องการอาหารลดน้อยลงเนื่องจากการ

ขาดนักท่องเที่ยวและกำลังซื้อที่ลดลงเนื่องจากการว่างงาน รวมถึงการส่งออกที่ลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งประเทศไทยต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาผลิตภาพในห่วงโซ่คุณค่าทางการเกษตรเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการส่งออกเมื่อตลาดฟื้นตัว สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ด้านความมั่นคงและความปลอดภัยด้านอาหารของประเทศ (Nieuwsbericht, 2020)

6.2.2 ข้าว: การระบาดของ COVID-19 ส่งผลดีชั่วคราวต่อราคาข้าวไทย ระหว่างปลายเดือนมีนาคมถึงเมษายน 2563 เมื่ออินเดีย เวียดนาม และกัมพูชา กำหนดข้อจำกัดสำหรับการส่งออกข้าว เนื่องจากความกังวลเกี่ยวกับอุปทานภายในประเทศระหว่างการแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ในช่วงกลางเดือนเมษายน 2563 ราคาส่งออกข้าวไทยพุ่งสูงเป็นประวัติการณ์ในรอบ 9 ปี เท่ากับ 570 เหรียญสหรัฐต่อตัน (ราคา FOB ข้าวขาว 5%) เพิ่มขึ้น 43% จากช่วงเดียวกันของปี 2562 อย่างไรก็ตามราคาข้าวส่งออกของไทยค่อยๆ ลดลงเหลือ 470 เหรียญสหรัฐต่อตันในช่วงกลางเดือนพฤษภาคม 2563 เมื่อเวียดนามยกเลิกข้อจำกัดการส่งออกข้าว ซึ่งระดับราคาปัจจุบันนี้ยังคงสูงกว่าช่วงเดียวกันของปี 2562 ถึง 18% สาเหตุหลักมาจากการผลิตข้าวนาปรังในปีการเพาะปลูก 2562/2563 ลดลงประมาณ 40% เนื่องจากสถานการณ์ภัยแล้งที่รุนแรง (สมพร, 2563)

6.2.3 ความต้องการปศุสัตว์ สัตว์ปีก การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และอาหารสัตว์ (livestock, poultry, aquaculture, and feed demand): การระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ความต้องการบริโภคเนื้อไก่เนื้อ หมู นมพร้อมดื่ม และผลิตภัณฑ์ประมงในประเทศลดลง เนื่องจากจำนวนนักท่องเที่ยวที่หายไปจำนวนมาก โรงแรมและธุรกิจบริการอื่นๆ ที่ปิดตัวลง และการกำหนดมาตรการที่เข้มงวดของรัฐบาลในเรื่องการเว้นระยะห่างทางสังคม ความท้าทายหลักสองประการที่ผู้แปรรูปและเกษตรกรกำลังเผชิญ ได้แก่ การลดลงของราคาและการกักตุนอาหาร เนื่องจากการผลิตเหล่านี้น่าจะค่อนข้างไม่ยืดหยุ่นต่อความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป ตารางที่ 6.1 แสดงให้เห็นว่า ราคาขายส่งสำหรับสุกรมีชีวิต ไก่เนื้อ กุ้งเพาะเลี้ยง และปลานิล ลดลงในเดือนเมษายน ซึ่งเป็นเดือนแรกหลังจากที่รัฐบาลกำหนดมาตรการควบคุมโรคที่เข้มงวดในวันที่ 22 มีนาคม 2563 ราคาไก่เนื้อยังคงลดลงอย่างต่อเนื่องในช่วงเดือนพฤษภาคม ในขณะที่ราคาสุกรและกุ้งมีชีวิตฟื้นตัวขึ้นในระดับหนึ่ง

ตารางที่ 6.1 ราคาสินค้าปศุสัตว์และประมงที่สำคัญ (มกราคม - พฤษภาคม 2563)

รายการ	ม.ค.-63	ก.พ.-63	มี.ค.-63	เม.ย.-63	พ.ค.-63
ราคาสุกรพันธุ์ลูกผสม (บ./กก.)	68.86	70.09	68.54	66.53	67.30
ราคาไก่รุ่นพันธุ์เนื้อ (บ./กก.)	39.35	38.98	39.08	36.46	32.60
ราคาขายส่งไข่ไก่ (บ./100 ฟอง)	275	275	280	299	282
ราคากุ้ง ขาวแวนนาไม่ขนาด 70 ตัว/กก. (บ./กก.)	146	142	136	127	137
ราคาปลานิลขนาดใหญ่ที่เกษตรกรขายได้	46.89	44.13	43.57	44.41	44.79

ที่มา: กรมประมง (2563); สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2564)

หากพิจารณาผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อภาคปศุสัตว์และประมงรายสินค้า จะพบว่า

1) การเลี้ยงสุกร: แม้จะมีสถานการณ์ COVID-19 แต่ฟาร์มสุกรส่วนใหญ่ยังคงทำกำไรได้ เนื่องจากราคาสำหรับสุกรมีชีวิตในประเทศไทยยังคงอยู่ในระดับสูง เนื่องจากการระบาดของโรคไข้สุกรแอฟริกัน (ASF) อย่างต่อเนื่องในประเทศเพื่อนบ้านของไทย (เช่น มาเลเซีย ลาว เมียนมาร์ กัมพูชา และ

เวียดนาม) ทำให้ฟาร์มสุกรขนาดเล็กหลายแห่งใกล้ชายแดนประเทศไทยต้องปิดตัวลง นอกจากนี้การขาดแคลนวัตถุดิบและอาหารสัตว์ในประเทศที่ได้รับผลกระทบจาก ASF ทำให้ต้องนำเข้าสุกรมีชีวิตจากประเทศไทย

2) ฟาร์มไก่เนื้อและการแปรรูปเนื้อไก่: เมื่อเปรียบเทียบกับการผลิตสัตว์อื่น ๆ ภาคไก่เนื้อได้รับผลกระทบมากที่สุดจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 ดังแสดงในตารางที่ 6.1 ราคาไก่เนื้อมีชีวิตลดลงมากกว่า 13% จาก 39.35 บาทต่อกิโลกรัม ในเดือนมกราคม เป็น 36.46 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งมีรายงานว่า การบริโภคเนื้อไก่ในประเทศลดลงอย่างมากในช่วงดังกล่าว เนื่องจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการที่มีปัญหา ในขณะที่สต็อกไก่เนื้อในประเทศสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่ผู้แปรรูปเนื้อไก่จำเป็นต้องลดราคาขายเนื้อไก่ในตลาดในประเทศเพื่อกระตุ้นความต้องการ อย่างไรก็ตามการส่งออกเนื้อไก่ของไทยในไตรมาสแรกของปี 2563 (ม.ค. - มี.ค.) เติบโตขึ้น 2% ในช่วงเดียวกันของปี 2562 เนื่องจากการส่งออกไปยังสหภาพยุโรปที่ลดลงได้รับการชดเชยจากการส่งออกที่เพิ่มขึ้นไปยังญี่ปุ่นและจีน จากปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทั่วโลกขณะนี้ส่งผลให้การส่งออกไก่ของไทยทั้งปี 2563 อาจจะลดลงประมาณ 5-10% และการลดลงของทั้งการบริโภคในประเทศและความต้องการส่งออกจะทำให้การผลิตในภาพรวมของไทย ในปี 2563 ลดลง 10-15%

3) ไข่: ไม่นานหลังจากที่รัฐบาลประกาศใช้มาตรการล็อกดาวน์ ในวันที่ 22 มีนาคม 2563 ผู้บริโภคในประเทศไทยเริ่มกักตุนไข่ ซึ่งเป็นส่วนประกอบโปรตีนที่ราคาถูกที่สุดในอาหารไทยจากชั้นวางของในซูเปอร์มาร์เก็ตและตลาดสด เนื่องจากกลัวว่าจะขาดแคลน ส่งผลให้ราคาไข่พุ่งขึ้นอย่างรวดเร็วภายในสัปดาห์แรกของการล็อกดาวน์ กระทรวงพาณิชย์จึงตัดสินใจห้ามส่งออกไข่เป็นเวลาหนึ่งสัปดาห์ ตั้งแต่วันที่ 25-31 มีนาคม 2563 และต่อมาได้ยืดการห้ามออกไปจนถึงเดือนเมษายน เนื่องจากมาตรการห้ามส่งออกและการยุติการกักตุนทำให้ราคาไข่อ่อนตัวลงในช่วงกลางเดือนเมษายนและลดลงอย่างต่อเนื่องในเดือนพฤษภาคม (กรุงเทพธุรกิจ, 2563)

4) การเลี้ยงโคนมและนมพร้อมดื่ม: ผลิตภัณฑ์นมพร้อมดื่มเกือบทั้งหมดในประเทศไทยมีการบริโภคในประเทศ 2 ตลาดคือตลาดการค้า (ส่วนแบ่งการตลาดประมาณ 60%) และตลาดนมโรงเรียนที่รัฐบาลให้การสนับสนุน (ส่วนแบ่งการตลาดประมาณ 40%). ความต้องการนมพร้อมดื่มในตลาดการค้าลดลงอย่างมาก ในขณะที่ความต้องการในตลาดนมโรงเรียนแทบจะหมดไปเนื่องจากมาตรการปิดสถานศึกษา เกษตรกรผู้เลี้ยงโคนมส่วนใหญ่สามารถขายวัตถุดิบน้ำนมดิบให้กับโรงงานแปรรูปพร้อมดื่มตามสัญญาระหว่างทั้งสองฝ่าย อย่างไรก็ตามเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนมบางรายก็ประสบปัญหาในการผลิตน้ำนมดิบส่งไปยังโรงงานแปรรูปตามสัญญา ในสถานการณ์นี้คาดว่าผู้แปรรูปพร้อมดื่มทั้งหมดกำลังขาดทุนจากการถือครองสต็อกนมยูเอชทีพร้อมดื่มจำนวนมาก

5) การประมงและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ: สัดส่วนการผลิตอุตสาหกรรมปลาและอาหารทะเลมากกว่า 85% ของการทั้งหมดในประเทศไทยมีเป้าหมายเพื่อการส่งออก ตลาดหลัก ได้แก่ สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น จีน ปรชาคมอาเซียน และสหภาพยุโรป ภาคธุรกิจอาจสูญเสียรายได้กว่า 600 - 1,180 ล้านบาท เนื่องจากวิกฤตและผู้ซื้อจากต่างประเทศจำนวนมากชะลอคำสั่งซื้อ การยกเลิกเที่ยวบินระหว่างประเทศและในประเทศ อาจทำให้สินค้าประมงล่าช้าออกไปอีกด้วย การส่งออกผลิตภัณฑ์กุ้งสดและแช่เย็นไปยังประเทศจีนลดลง 50 - 90% และความต้องการภายในประเทศที่ลดลงอาจจะทำให้ตลาดประมงในประเทศลดลงกว่า 530 ล้านบาท (Nieuwsbericht, 2020)

6) ผลไม้: ในปี 2563 การส่งออกผลไม้สดจากไทยมีมูลค่า 86,000 - 88,000 ล้านบาทต่อปี ซึ่งมูลค่าการส่งออกทุเรียน ลำไย และมังคุด มีสัดส่วนสูงถึง 80% ของการส่งออกผลิตภัณฑ์ผลไม้ทั้งหมด และกว่า 50% ส่งออกไปจีน (64,000 ล้านบาท) อย่างไรก็ตามในปี 2563 มูลค่าการส่งออกผลไม้ไปจีนลดลงเหลือ

เพียง 45,000 ล้านบาท (Nieuwsbericht, 2020) นอกจากตลาดจีนและจำนวนนักท่องเที่ยวที่ลดลงอย่างมาก แล้วการส่งออกผลไม้ของไทยในตลาดอื่นๆ เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ และสหรัฐอเมริกา มีแนวโน้มลดลงเช่นกัน

6.3 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกร

แรงงานในภาคเกษตรไทยมีประมาณ 30% ของกำลังแรงงานทั้งหมด มีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรประมาณ 6.4 ล้านครัวเรือน อย่างไรก็ตามการผลิตในภาคเกษตรยังสร้างมูลค่าเพิ่มต่อแรงงานในระดับต่ำที่สุด และมีอัตราการเติบโตที่ช้าที่สุดเมื่อเทียบกับภาคเศรษฐกิจอื่นๆ และในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา รายได้จากภาคเกษตรคิดเป็นเพียง 10% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ในปี 2562 นอกจากนี้ภาคเกษตรไทยยังมีปัญหาสำคัญอีกหลายด้าน ได้แก่ (United Nations Thailand, 2020)

1. ปัญหาความยากจน ซึ่งครัวเรือน 40% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งประเทศมีรายได้ต่อปีต่ำกว่าเส้นความยากจนของประเทศไทย
2. หนี้สินครัวเรือน โดยครัวเรือน 30% ของครัวเรือนเกษตรกร มีระดับหนี้สินสูงกว่ารายได้เฉลี่ยต่อปีจากการทำฟาร์ม และเกษตรกร 10% มีหนี้สินสูงกว่ารายได้ 3 สามเท่า
3. การเข้าสู่สังคมเกษตรสูงวัย โดยแรงงานเกษตรอายุ 40-60 ปี เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญจาก 39% ของแรงงานในปี 2546 เป็น 49% ในปี 2556 ในขณะที่เกษตรกรอายุน้อยกว่า 15-40 ปี ลดลงจาก 48% เป็น 32% ในช่วงเวลาเดียวกัน และในภาคกลางมีแรงงานสูงอายุในครัวเรือนในสัดส่วนที่สูงกว่าในภาคอื่น ๆ ของประเทศ
4. การถือครองที่ดินและการเข้าถึงทรัพยากรน้ำ จากการขึ้นทะเบียนเกษตรกรปี 2560 ครัวเรือนในภาคการเกษตรประมาณ 40% ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและมีเพียง 42% เท่านั้นที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรน้ำได้ ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันอย่างมากในการเข้าถึงที่ดินและทรัพยากรน้ำ เมื่อพิจารณาถึงประเภทของแหล่งน้ำ พบว่า มีเพียงร้อยละ 26 ของครัวเรือนเกษตรกรเท่านั้น ที่สามารถเข้าถึงระบบชลประทานได้และส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในภาคกลาง ภาคเหนือตอนล่าง กรุงเทพมหานครและปริมณฑล
5. พื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก ในปี 2560 ครัวเรือนเกษตรกรครึ่งหนึ่งมีพื้นที่การเกษตรต่ำกว่า 10 ไร่ต่อครัวเรือน โดยแต่ละครัวเรือนมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 14.3 ไร่ต่อครัวเรือน การมีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กเป็นสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อระดับผลผลิตของฟาร์ม ซึ่งครัวเรือนเกษตรกร 50% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดมีระดับผลผลิตต่ำกว่าค่าเฉลี่ย
6. การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เกษตรกรสองในสามของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมดปลูกพืชหนึ่งครั้งต่อปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับพืชเศรษฐกิจหลัก แม้ว่าเกษตรกรในภาคกลางจะมีระบบชลประทานที่สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยเฉพาะการปลูกข้าวนาปีและข้าวนาปรัง คิดเป็นสัดส่วนถึง 88% ของครัวเรือนทั้งหมด

จากปัญหาที่มีอยู่ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจะเพิ่มความเสี่ยงด้านการผลิตที่ภาคเกษตรต้องเผชิญ นอกจากนี้สภาพภูมิอากาศที่แปรปรวนยังเพิ่มปัญหาด้านทรัพยากรอื่นๆ เช่น การขาดแคลนน้ำ มลภาวะ และความเสื่อมโทรมของดิน โดยสถานการณ์อุทกภัยและภัยแล้งในประเทศไทยยังคงทวีความรุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ดังนั้น ครัวเรือนภาคการเกษตรจึงได้รับผลกระทบด้านลบจาก COVID-19 มากกว่าครัวเรือนทั่วไป จากการประเมินของ FAO (2020) ระบุว่า ครัวเรือนในภาคการเกษตรได้รับผลกระทบทางลบจากการสูญเสียรายได้ถึง 39% ในขณะที่ครัวเรือนทั่วไปประสบกับการสูญเสียรายได้ 16% เมื่อเทียบกับระดับรายได้ครัวเรือนก่อนการระบาด ยิ่งไปกว่านั้นรายได้ของเกษตรกรรายย่อยลดลงประมาณร้อยละ 40.3 เนื่องจากในช่วงของการระบาด ผลผลิตเกษตรหลักตลาดและเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถผลิตเมล็ดพันธุ์เองได้

6.4 นโยบายและมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

จากผลกระทบของการแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบในหลายภาคส่วนของเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางและรายได้ต่ำ ดังนั้นในช่วงที่ผ่านมารัฐบาลไทยได้ดำเนินมาตรการเพื่อลดผลกระทบในหลายด้าน ดังนี้ (ไทยพีบีเอส, 2563)

1. ลดเงินสมทบเข้ากองทุนประกันสังคม ของนายจ้างและลูกจ้าง ซึ่งเป็นผู้ประกันตนตามมาตรา 33 ในส่วนของนายจ้างเหลือ 4% จากเดิม 5% ส่วนผู้ประกันตน เหลือ 1% และลดหย่อนเงินสมทบให้ผู้ประกันตนตามมาตรา 39 เหลือเงินสมทบอัตราเดือนละ 211 บาท จากเดิม 432 บาท เป็นเวลา 3 เดือน

2. เพิ่มเงินชดเชยกรณีว่างงานเพราะถูกเลิกจ้างเป็น 75% จากเดิม 50% เป็นเวลา 200 วัน และเพิ่มเงินชดเชยกรณีว่างงานจากการลาออกเป็น 45% จากเดิม 30% (ฐานเงินเดือนไม่เกิน 15,000 บาท) เป็นเวลา 90 วัน

3. สำหรับมาตรการเยียวยาลูกจ้างผู้ประกันตนที่ไม่ได้ทำงาน เนื่องจากมีเหตุสุดวิสัยที่นายจ้างรับรองหรือนายจ้างไม่ให้ทำงานเนื่องจากมีเหตุสุดวิสัย ให้ได้รับเงินทดแทนการขาดรายได้ 50% ของค่าจ้าง ตลอดระยะเวลาที่ผู้ประกันตนไม่ได้ทำงาน แต่ไม่เกิน 180 วัน กรณีหน่วยงานภาครัฐมีคำสั่งให้นายจ้างหยุดประกอบกิจการชั่วคราว และลูกจ้าง ซึ่งเป็นผู้ประกันตนไม่ได้รับค่าจ้าง ได้รับเงินทดแทนการขาดรายได้ 50% ของค่าจ้าง แต่ไม่เกิน 60 วัน มีผลบังคับใช้ 1 มี.ค.-31 ส.ค.2563

4. มาตรการเยียวยากลุ่มแรงงาน ลูกจ้างชั่วคราว อาชีพอิสระที่ไม่อยู่ในระบบประกันสังคม รวมถึงผู้ส่งเงินประกันสังคมตามมาตรา 4 ซึ่งได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยกระทรวงการคลังได้ออกมาตรการชดเชยรายได้คนละ 5,000 บาทต่อเดือน เป็นระยะเวลา 3 เดือน ตั้งแต่วันที่ 1 เม.ย.-มิ.ย.2563 เป้าหมายผู้เข้าร่วมโครงการ 3 ล้านคน วงเงิน 45,000 ล้านบาท

5. งบจ้างงาน สำหรับการจ้างงานประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 วงเงิน 2,700 ล้านบาท ระยะเวลาการจ้างงานไม่เกิน 6 เดือน และอัตราค่าจ้างต่อเดือนไม่เกิน 9,000 บาท

6. มาตรการช่วยเหลือบรรเทาผลกระทบต่อค่าครองชีพประชาชน โดยลดราคาขายปลีกก๊าซหุงต้ม (LPG) ลดลง 21.87 บาทต่อกิโลกรัม เหลือ 18.87 บาทต่อกิโลกรัม หรือลดลง 3 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งจะทำให้ก๊าซหุงต้มถึงขนาด 15 กิโลกรัม จะลดลงจาก 363 บาท เหลือ 318 บาท มีผลตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม 2563 เป็นต้นไป พร้อมทั้งปรับลดการเก็บเงินเข้ากองทุนน้ำมันเชื้อเพลิง เพื่อลดราคาขายปลีกน้ำมันลงลิตรละ 50 สตางค์ เป็นเวลา 2 เดือน

7. มาตรการลดค่าไฟฟ้าในอัตรา 3% ให้กับผู้ใช้ไฟฟ้าทุกประเภทเป็นเวลา 3 เดือน หรือตั้งแต่เดือน เม.ย.-มิ.ย.2563 ซึ่งจะใช้งบประมาณ 5,160 ล้านบาท และคืนเงินประกันการใช้ไฟฟ้า (ค่าประกันมิเตอร์ไฟฟ้า) ให้กับผู้ใช้ประเภทที่ 1 คือบ้านที่อยู่อาศัยและกิจการขนาดเล็ก รวมทั้งสิ้น 22.17 ล้านราย วงเงินรวม 32,700 ล้านบาท รวมทั้งขยายเวลาชำระค่าไฟฟ้าไม่เกิน 6 เดือนของแต่ละรอบบิล สำหรับผู้ใช้ไฟฟ้าที่เป็นกิจการเฉพาะอย่าง ได้แก่ ธุรกิจโรงแรม กิจการให้เช่าที่พักอาศัย โดยจะไม่มีภาระคิดอัตราดอกเบี้ยในช่วงเวลาที่ผ่อนผัน

8. มาตรการลดค่าน้ำประปาในอัตรา 3% ให้กับผู้ใช้ทุกประเภทเป็นเวลา 3 เดือน หรือตั้งแต่เดือน เม.ย.-มิ.ย.2563 คาดว่าจะใช้งบประมาณ 330 ล้านบาท และคืนเงินประกันการใช้น้ำให้กับผู้ใช้ประเภทที่ 1 ที่พักอาศัย รวม 5.7 ล้านราย วงเงิน 2,834 ล้านบาท รวมทั้งการขยายเวลาชำระค่าน้ำประปาไม่เกิน 6 เดือนของแต่ละรอบบิล สำหรับผู้ใช้ไฟฟ้าที่เป็นกิจการเฉพาะอย่าง ได้แก่ ธุรกิจโรงแรม กิจการให้เช่าที่พักอาศัย โดยจะไม่มีภาระคิดอัตราดอกเบี้ยในช่วงเวลาที่ผ่อนผัน ซึ่งจะมีผู้ได้ประโยชน์ 30,900 ราย

9. สถานธนาณูเคราะห์ (สธค.) ใ้รับจํานําของรัฐในสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ หรือ พม. ขยายเวลาตัวจํานํา 90 วัน แก่ผู้มาใช้บริการวงเงินไม่เกิน 10,000 บาท ที่มีตัวจํานําดังตั้งแต่วันที่ 3 ม.ค.-31 มี.ค.2563 จะขยายอายุตัวจํานําจาก 4 เดือน 30 วัน เป็น 4 เดือน 120 วัน โดยไม่คิดดอกเบี้ย นอกจากนี้สถานธนาณูบาล (ใ้รับจํานํา) ที่อยู่ใ้สังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีมาตรการผ่อนผันหรือยืดระยะเวลาในการชำระหนี้แก่ผู้จํานําที่ได้มาจํานําในเดือน ก.พ.-มิ.ย.2563 ใ้ขยายเวลาใ้ถอนทรัพย์รับจํานําไปอีกเป็นระยะเวลา 1 เดือน นับจากวันครบกำหนดระยะเวลาตามกฎหมาย (4 เดือน 30 วัน) นอกจากนี้ ยังใ้ปรับลดอัตราดอกเบี้ยสำหรับผู้ใ้นำทรัพย์สินมาจํานํา ในระหว่างวันที่ 1 เม.ย.-30 มิ.ย.2563 ดังนี้ เงินต้นไม่เกิน 5,000 บาท คิดอัตราดอกเบี้ย 0.125% ต่อเดือน, เงินต้นเกินกว่า 5,000 บาท คิดอัตราดอกเบี้ย 1% ต่อเดือน

10. มาตรการด้านภาษี โดยเลื่อนกำหนดเวลาการยื่นแบบและชำระภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาออกไปเป็นสิงหาคม 2563, ยกเว้นภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาสำหรับค่าตอบแทนในการเสี่ยงภัยของบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุข, เพิ่มวงเงินหักลดหย่อนค่าเบี้ยประกันสุขภาพ, เลื่อนเวลาการชำระภาษีเงินได้นิติบุคคล, มาตรการทางภาษีอากรและค่าธรรมเนียมเพื่อสนับสนุนการปรับปรุงโครงสร้างหนี้ และยกเว้นอากรขาเข้าของใ้ใช้รักษา วินิจฉัย หรือป้องกันโรค COVID-19, มาตรการขยายเวลาการยื่นแบบรายการภาษีพร้อมกับการชำระภาษีของสถานบริการที่ประกอบกิจการตามบัญชีพักอัตราภาษีสรรพสามิต พ.ศ. 2560 และมาตรการขยายเวลาการชำระภาษีใ้แก่ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมสินค้าน้ำมันและผลิตภัณฑ์น้ำมัน

11. มาตรการด้านการเงิน โครงการสินเชื่อเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับผู้มีอาชีพอิสระที่ได้รับผลกระทบจาก COVID-19, โครงการสินเชื่อเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับผู้มีรายได้ประจำที่ได้รับผลกระทบจาก COVID-19, โครงการสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำสำหรับสำนักงานธนาณูเคราะห์เพื่อช่วยเหลือประชาชนฐานรากที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการระบาดของ COVID-19 และโครงการสินเชื่อเพื่อช่วยเหลือผู้ประกอบการรายย่อยที่ได้รับผลกระทบจากการระบาดของ COVID-19

12. สิทธิประโยชน์ทางภาษี เพื่อสนับสนุนการบริจาคแก้ไขปัญหาระบาด COVID-19

- บุคคลธรรมดา บริจาคเงินหรือทรัพย์สินใ้สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติการเกี่ยวกับการป้องกัน ระวัง ยับยั้งการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 สามารถนำมาหักค่าลดหย่อนได้เท่าที่จํานวนบริจาค แต่เมื่อรวมกับเงินบริจาคตามมาตรา 47 (7) แห่งประมวลรัษฎากรแล้ว ต้องไม่เกิน 10% ของเงินได้พึงประเมินหลังจากหักค่าใช้จ่ายและหักค่าลดหย่อนอื่น ๆ แล้ว

- บริษัทหรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคล บริจาคเงินหรือทรัพย์สินใ้แก่สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติการเกี่ยวกับการป้องกัน ระวัง ยับยั้งการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 สามารถนำมาหักเป็นรายจ่ายได้เท่าที่จํานวนที่บริจาค แต่เมื่อรวมกับรายจ่ายเพื่อการกุศลสาธารณะหรือเพื่อการสาธารณประโยชน์ และเพื่อการศึกษาหรือเพื่อการกีฬา ตามมาตรา 65 ตรี (3) แห่งประมวลรัษฎากรแล้ว ต้องไม่เกิน 2% ของกำไรสุทธิ

- ยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่มใ้แก่ผู้ประกอบการจดทะเบียนภาษีมูลค่าเพิ่ม กรณีบริจาคเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติการเกี่ยวกับการป้องกัน ระวัง ยับยั้งการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อ COVID-19 ทั้งนี้ การใ้สิทธิประโยชน์ทางภาษีทั้งหมด มีผลใช้บังคับสำหรับการบริจาคผ่านระบบบริจาคอิเล็กทรอนิกส์ของกรมสรรพากร (e-Donation) ที่ใ้กระทำได้ตั้งแต่วันที่ 5 มี.ค.2563 ถึงวันที่ 5 มี.ค.2564

13. สินเชื่อพิเศษเพิ่มเติม เพื่อเพิ่มสภาพคล่องชั่วคราวในการดำรงชีวิตแก่ประชาชนที่มีรายได้ประจำ โดยธนาคารออมสิน สนับสนุนสินเชื่อวงเงินรวม 20,000 ล้านบาท วงเงินกู้สูงสุด 50,000 บาท คิดอัตราดอกเบี้ยคงที่ไม่เกิน 0.35% ต่อเดือน ระยะเวลาไม่เกิน 3 ปี รับคำขอสินเชื่อถึงวันที่ 30 ธ.ค.2563

14. สินเชื่อฉุกเฉิน เพื่อเพิ่มสภาพคล่องชั่วคราวในการดำรงชีวิตแก่ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากไวรัส COVID-19 โดยให้ธนาคารออมสิน และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สนับสนุนสินเชื่อวงเงินรวม 40,000 ล้านบาท วงเงินสูงสุด 10,000 บาท คิดดอกเบี้ยคงที่ไม่เกิน 0.10% ต่อเดือน ระยะเวลากู้ไม่เกิน 2 ปี 6 เดือน ปลอดชำระเงินต้นและดอกเบี้ย 6 เดือน

15. ให้ธนาคารออมสินสนับสนุนเงินทุนดอกเบี้ยต่ำ 2,000 ล้านบาท โดยให้สำนักงานธนาคุณุเคราะห์นำไปเป็นทุนปล่อยกู้ให้ประชาชน คิดอัตราดอกเบี้ยไม่เกิน 0.125% ต่อเดือน ระยะเวลา 2 ปี

ยิ่งไปกว่านั้น แม้ว่าจากผลกระทบของการแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบในหลายภาคส่วนของเศรษฐกิจไทย แต่กลุ่มที่เปราะบางโดยเฉพาะเกษตรกรก็เป็นอีกกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์นี้จากที่กล่าวข้างต้น พบว่า ครีวเรือนในภาคการเกษตรได้รับผลกระทบทางลบจากการสูญเสียรายได้ถึง 39% ดังนั้น ในช่วงที่ผ่านมาศูนย์ปฏิบัติการ COVID-19 ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (MOAC) ได้ออกนโยบายช่วยเหลือเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบหลายมาตรการ โดยมีมาตรการที่สำคัญๆ ดังนี้ (Nieuwsbericht, 2020)

- จ่ายเงินเยียวยาเกษตรกรจำนวน 10 ล้านครัวเรือน ในวงเงิน 5,000 บาทต่อเดือนเป็นเวลา 3 เดือน

- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ขยายระยะเวลาการชำระหนี้ของเกษตรกรและสหกรณ์ โดยได้รับการยกเว้นการชำระคืนเงินต้นในช่วง 3 ปีแรก และสหกรณ์สามารถขอสินเชื่อใหม่เพื่อฟื้นฟูกิจการของสหกรณ์ได้

- ขยายเวลาการชำระคืนของสหกรณ์เพื่อเข้ากองทุนพัฒนาสหกรณ์ ได้ถึงวันที่ 31 ตุลาคม 2563 และ การขยายเวลาชำระหนี้ให้กับสมาชิก (เกษตรกร) ของสหกรณ์เช่นกัน

- กองทุนช่วยเหลือการเกษตรขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้กับกลุ่มเกษตรกรทั้งหมดไปอีก 1 ปีหรือจนถึงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ในขณะที่สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรได้รับอนุมัติให้ขยายระยะเวลาชำระหนี้โดยไม่เสียค่าปรับและไม่คิดค่าธรรมเนียมดอกเบี้ย

- ลดการว่างงานชั่วคราวในพื้นที่ชนบทซึ่งเกิดจากการปิดกิจการเนื่องจาก COVID-19 โดยกรมชลประทานจ้างแรงงานในพื้นที่ 16,200 คนทั่วประเทศ เป็นเวลา 6 เดือน โดยได้รับค่าจ้างรายวัน 377 บาท หรือ 8,000 บาทต่อเดือน

- ขอให้หน่วยงานของรัฐทุกแห่งซื้อสินค้าเกษตรและอาหารจากกลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์ให้มากขึ้น

- ร่วมมือกับสหกรณ์การเกษตร 1,300 แห่งทั่วประเทศ เปิดตลาดชุมชนออนไลน์ เพื่อกระตุ้นการซื้อสินค้าเกษตรและอาหารที่ผลิตในท้องถิ่นมากขึ้น

บทที่ 7 ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อเกษตรกรผู้ปลูกข้าว: การวิเคราะห์ระดับครัวเรือน

ในบทนี้ เป็นการนำเสนอผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และการปรับตัวต่อปัญหาการแพร่ระบาดของ COVID-19 ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา 9 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร และความเปราะบางทางเศรษฐกิจของครัวเรือนจำแนกตามกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ซึ่งผลกระทบที่เกษตรกรในพื้นที่ศึกษามี 2 ด้านหลัก คือ ผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือนที่ลดลง และผลกระทบต่อรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นการจำแนกกลุ่มเกษตรกรในการนำเสนอผลการวิจัยในแต่ละหัวข้อ จะจำแนกเพื่อเปรียบเทียบและวิเคราะห์ข้อมูลตามกลุ่มครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบและไม่ได้รับผลกระทบ⁴ นอกจากนี้จะนำเสนอข้อมูลด้าน ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนและบทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบ โดยใช้ข้อมูลการสุ่มตัวอย่างข้อมูลเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 9 จังหวัด รวมจำนวนตัวอย่าง 605 ครัวเรือน (รายละเอียดดังที่ได้นำเสนอในบทที่ 3 หัวข้อ 3.2) ร่วมกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกประชากรกลุ่มเปราะบาง และการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนประชากรในชุมชน ซึ่งผลการวิเคราะห์ในบทนี้จะเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการป้องกันและรับมือกับปัญหาการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

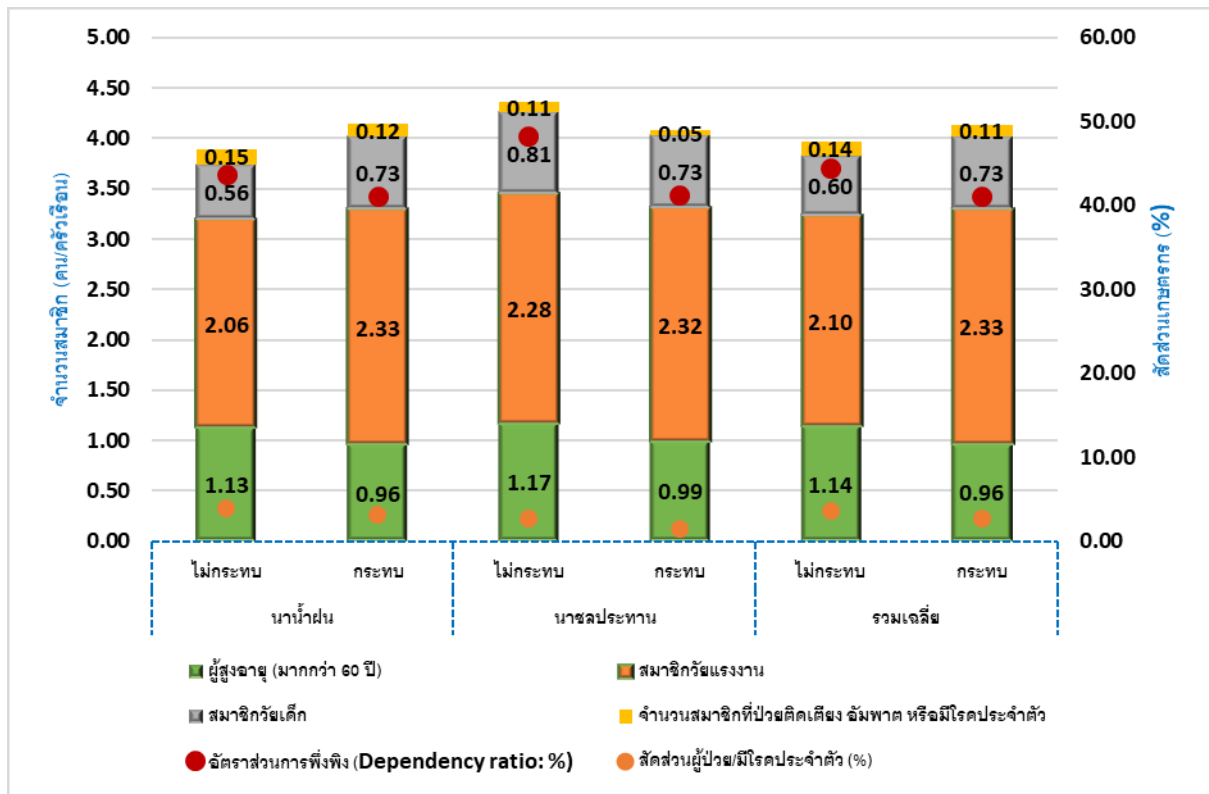
7.1 ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง

โครงสร้างครัวเรือนเป็นปัจจัยสำคัญการวิเคราะห์ความสามารถในการปรับตัวของครัวเรือนต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและความเสี่ยงต่างๆ ซึ่งโครงสร้างครัวเรือนที่แตกต่างกันย่อมส่งผลกระทบต่อความสามารถในการรับมือและการปรับตัวต่อความเสี่ยงและความไม่แน่นอนที่แต่ละครัวเรือนเผชิญแตกต่างกัน ครัวเรือนที่มีอัตราส่วนการพึ่งพิง (Dependency ratio)⁵ สูง ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว หรือครัวเรือนที่มีผู้ป่วยโรคเรื้อรัง อัมพาตหรือผู้ป่วยติดเตียง จะมีความสามารถในการปรับตัวหรือการรับมือกับความเสี่ยงหรือ shock ได้น้อยกว่าครัวเรือนลักษณะอื่น ข้อมูลจากการสำรวจครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ศึกษาพบว่า ขนาดของครัวเรือนเฉลี่ยเท่ากับ 3.90-4.13 คนต่อครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่เป็นประชากรวัยทำงาน อายุ 15-60 ปี โดยขนาดครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีขนาดใหญ่กว่าครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบเล็กน้อย (ภาพที่ 7.1) ซึ่งครัวเรือนส่วนใหญ่มีประชากรประมาณ 3-4 คนต่อครัวเรือน (ตารางที่ 7.1) และอัตราส่วนการพึ่งพิงเฉลี่ยของเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบเฉลี่ยเท่ากับ 44.43% สูงกว่ากลุ่มที่ได้รับผลกระทบที่มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 41.10% ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่นาชลประทานที่ไม่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมีอัตราส่วนการพึ่งพิงต่ำกว่าพื้นที่อื่นๆ ในขณะที่สัดส่วนจำนวน

⁴ 1) ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 หมายถึง ครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้รายได้หรือรายจ่ายครัวเรือนเพิ่มขึ้น 2) ครัวเรือนที่ไม่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 หมายถึง สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ไม่ส่งผลกระทบต่อรายได้และรายจ่ายของครัวเรือน (รายได้และรายจ่ายของครัวเรือนอาจจะเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยอื่นๆ แต่ไม่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19)

⁵ อัตราส่วนการพึ่งพิง (Dependency ratio) เป็นตัวบ่งชี้ทางประชากรศาสตร์ที่วัดจากจำนวนผู้อยู่ในอุปการะที่มีอายุตั้งแต่ 0-14 และอายุเกิน 60 ปี เทียบกับประชากรทั้งหมดที่มีอายุระหว่าง 15 ถึง 60 ปี เป็นการให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับจำนวนผู้ที่อยู่ในวัยไม่ได้ทำงานเปรียบเทียบกับจำนวนคนวัยทำงาน

เกษตรกรที่ป่วย/ติดเชื้อ/อัมพาตหรือมีโรคประจำตัว 1 คน และมีสัดส่วนเฉลี่ยประมาณ 3% ในสภาพแวดล้อมการผลิตทุกแบบ (ตารางที่ 7.2 และ ภาพที่ 7.1)

ภาพที่ 7.1 จำนวนสมาชิก สัดส่วนการพึ่งพิง และสัดส่วนประชากรที่มีโรคประจำตัวของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

สัดส่วนประชากรวัยแรงงานมีแนวโน้มลดลงในเกือบทุกประเทศ โดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีจำนวนผู้สูงอายุมากที่สุดในโลก สำหรับประเทศไทยคาดว่าจะกลายเป็น 1 ใน 10 ประเทศที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นมากที่สุดในโลก โดยประชากรผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอีกร้อยละ 17.2 ภายในปี 2593 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564) ประเทศไทยกำลังอยู่ในช่วงการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ “สังคมผู้สูงอายุ” โดยสมบูรณ์ (Aged Society) ซึ่งสหประชาชาติระบุว่าประเทศใดมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป ในสัดส่วนเกินร้อยละ 10 ของประชากรทั้งประเทศ ถือว่าประเทศนั้นก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ หรือ Aging Society และจะเป็น “สังคมผู้สูงอายุเต็มรูปแบบ” (Aged Society) เมื่อสัดส่วนประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 20 โดยตัวเลขของประเทศไทยคาดการณ์ว่าในปี 2564 ไทยจะเข้าสู่สังคมประชากรสูงวัยแบบสมบูรณ์ โดยมีผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี เกิน 20% ของจำนวนประชากรทั้งหมด (จิราภรณ์, 2563) จะส่งผลให้ไทยกลายเป็นประเทศสังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์แห่งแรก ๆ ในภูมิภาคต่อจากญี่ปุ่น เกาหลีใต้ และสิงคโปร์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564) สถานการณ์นี้เป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการแพทย์ทำให้ประชากรมีอายุยืนยาว นโยบายการวางแผนครอบครัวหรือการควบคุมการมี

บุตร ทำให้เกิดการลดภาวะเจริญพันธุ์อย่างรวดเร็ว และการลดลงอย่างต่อเนื่องของระดับการตายของประชากร ทำให้จำนวนและสัดส่วนประชากรสูงอายุของไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (จิราภรณ์, 2563)

ตารางที่ 7.1 การกระจายจำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

จำนวนสมาชิก	น่าน้ำฝน		นาชลประทาน		รวมเฉลี่ย	
	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ
จำนวน (ครัวเรือน)						
1 คน	15	2	1	6	16	8
2 คน	39	43	5	10	44	53
3 คน	49	50	16	11	65	61
4 คน	49	70	6	16	55	86
5 คน	34	47	10	13	44	60
6 คน	24	27	4	6	28	33
7 คน	14	13	4	6	18	19
8 คนขึ้นไป	3	6	1	5	4	11
สัดส่วน (%)						
1 คน	6.61	0.78	2.13	8.22	5.84	2.42
2 คน	17.18	16.67	10.64	13.70	16.06	16.01
3 คน	21.59	19.38	34.04	15.07	23.72	18.43
4 คน	21.59	27.13	12.77	21.92	20.07	25.98
5 คน	14.98	18.22	21.28	17.81	16.06	18.13
6 คน	10.57	10.47	8.51	8.22	10.22	9.97
7 คน	6.17	5.04	8.51	8.22	6.57	5.74
8 คนขึ้นไป	1.32	2.33	2.13	6.85	1.46	3.32

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

โครงสร้างประชากรเป็นสังคมสูงวัยจะทำให้จำนวนวัยแรงงานลดลงและอัตราส่วนพึ่งพิงของผู้สูงอายุต่อวัยแรงงานเพิ่มขึ้น ข้อมูลจากการสำรวจในระดับครัวเรือน พบว่า โครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ศึกษามีแนวโน้มการเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัยเช่นเดียวกันกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมของประเทศไทย โดยครัวเรือนมากกว่า 60% ของจำนวนตัวอย่าง มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 1 คนขึ้นไปสูงสุดจนถึง 5 คนต่อครัวเรือน จำนวนประชากรวัยแรงงานส่วนใหญ่มีประมาณ 2-3 คนต่อครัวเรือน และสมาชิกส่วนใหญ่ในครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุ (อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป) ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่มากกว่า 50% ของครัวเรือนตัวอย่างไม่มีสมาชิกวัยเด็ก (ตารางที่ 7.2) สะท้อนให้เห็นสัดส่วนของอัตราการเกิดของเด็กที่ลดลงและคาดการณ์ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในอนาคต

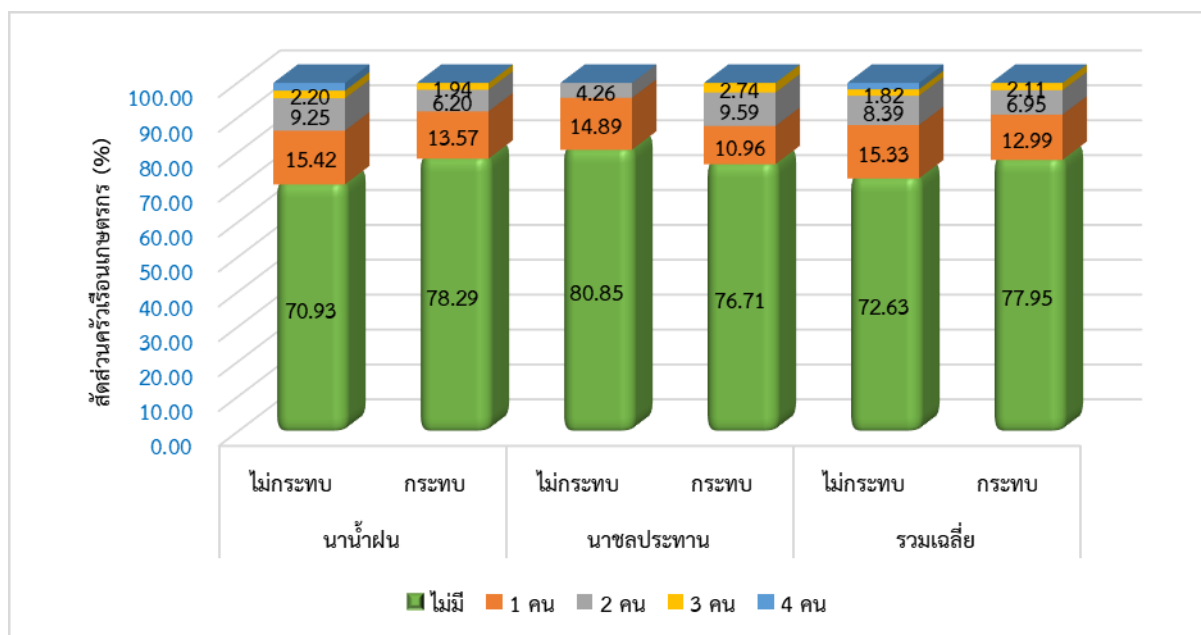
ตารางที่ 7.2 การกระจายจำนวนสมาชิกครัวเรือนในแต่ละช่วงอายุของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

รายการ	ผู้สูงอายุ ^{1/}		วัยเด็ก ^{2/}		วัยแรงงาน ^{3/}		ป่วย/ติดเตียง/อัมพาต ^{4/}	
	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ	ไม่กระทบ	กระทบ
	จำนวน (ครัวเรือน)							
ไม่มี	83	126	169	174	51	41	246	298
1 คน	88	103	56	91	49	51	23	30
2 คน	93	92	42	52	71	103	2	3
3 คน	6	8	4	9	55	66	1	-
4 คน	1	2	3	5	32	46	2	-
5 คนขึ้นไป	3	-	-	3	16	24	-	-
	สัดส่วน (%)							
ไม่มี	30.29	38.07	61.68	52.10	18.61	12.39	89.78	90.03
1 คน	32.12	31.12	20.44	27.25	17.88	15.41	8.39	9.06
2 คน	33.94	27.79	15.33	15.57	25.91	31.12	0.73	0.91
3 คน	2.19	2.42	1.46	2.69	20.07	19.94	0.36	-
4 คน	0.36	0.60	1.09	1.50	11.68	13.90	0.73	-
5 คนขึ้นไป	1.09	-	-	0.90	5.84	7.25	-	-

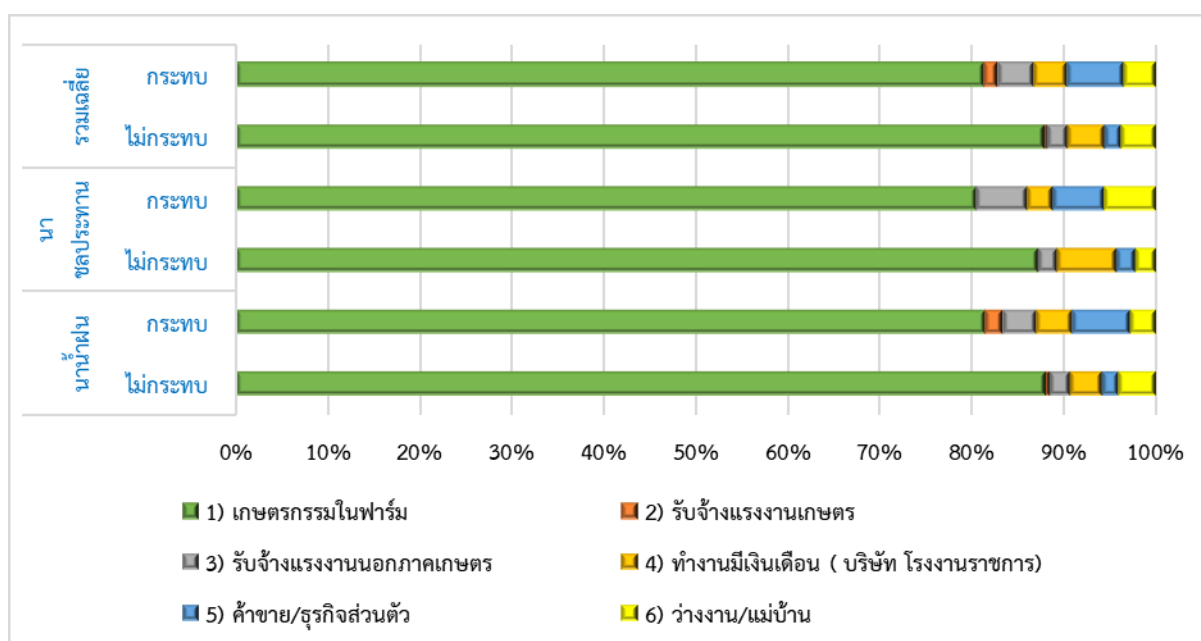
หมายเหตุ ^{1/} อายุมากกว่า 60 ปี; ^{2/} อายุต่ำกว่า 15 ปี; ^{3/} อายุ 15-60 ปี นับเฉพาะคนที่ทำงานได้; ^{4/} สมาชิกในครัวเรือนที่ป่วยติดเตียง เป็นอัมพาต หรือมีโรคประจำตัว

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

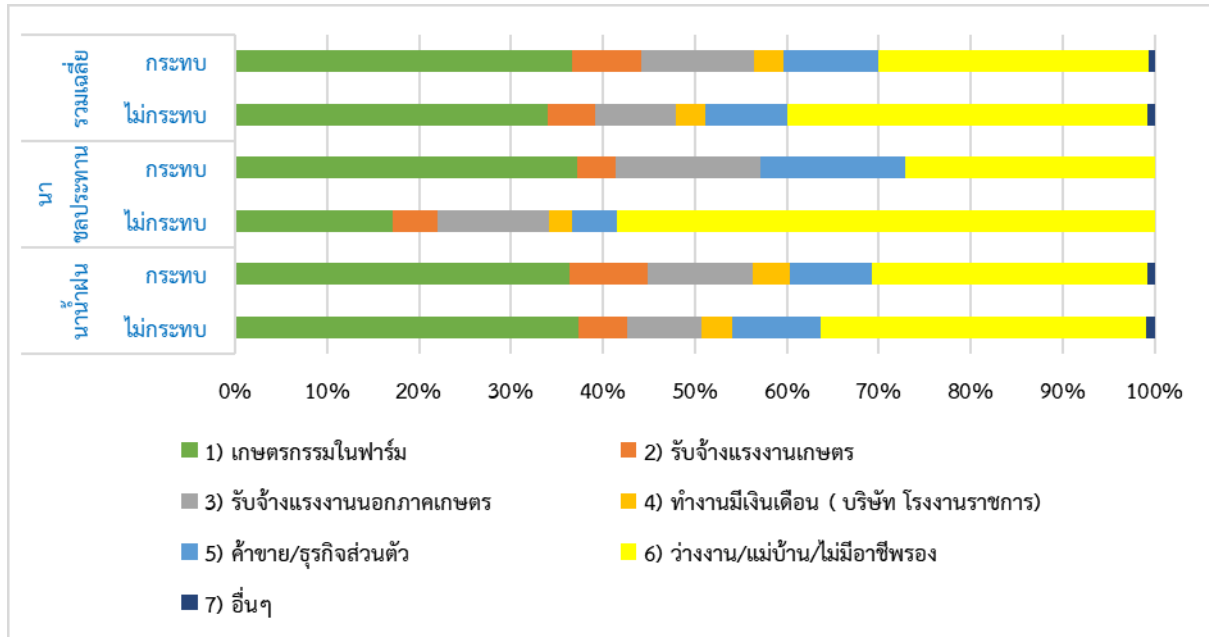
สำหรับจำนวนแรงงานที่ทำงานนอกภาคการเกษตร พบว่า ครัวเรือนตัวอย่างมากกว่า 70% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมดไม่มีแรงงานทำงานนอกภาคเกษตร โดยครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีแรงงานทำงานนอกภาคการเกษตรมีแรงงานทำงานนอกภาคเกษตร 1 คนต่อครัวเรือน (ภาพที่ 7.2) ซึ่งอาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มากกว่า 80% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด ทำการเกษตรในฟาร์มของตนเอง ได้แก่ การทำนา ปลุกพืชและเลี้ยงสัตว์ ส่วนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะมีสัดส่วนเกษตรกรที่มีอาชีพหลักหรืออาชีพรอง โดยการรับจ้างแรงงาน (ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร) และค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัวสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ (ภาพที่ 7.3 และ ภาพที่ 7.4)

ภาพที่ 7.2 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรตัวอย่างที่ทำงานนอกภาคการเกษตร จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

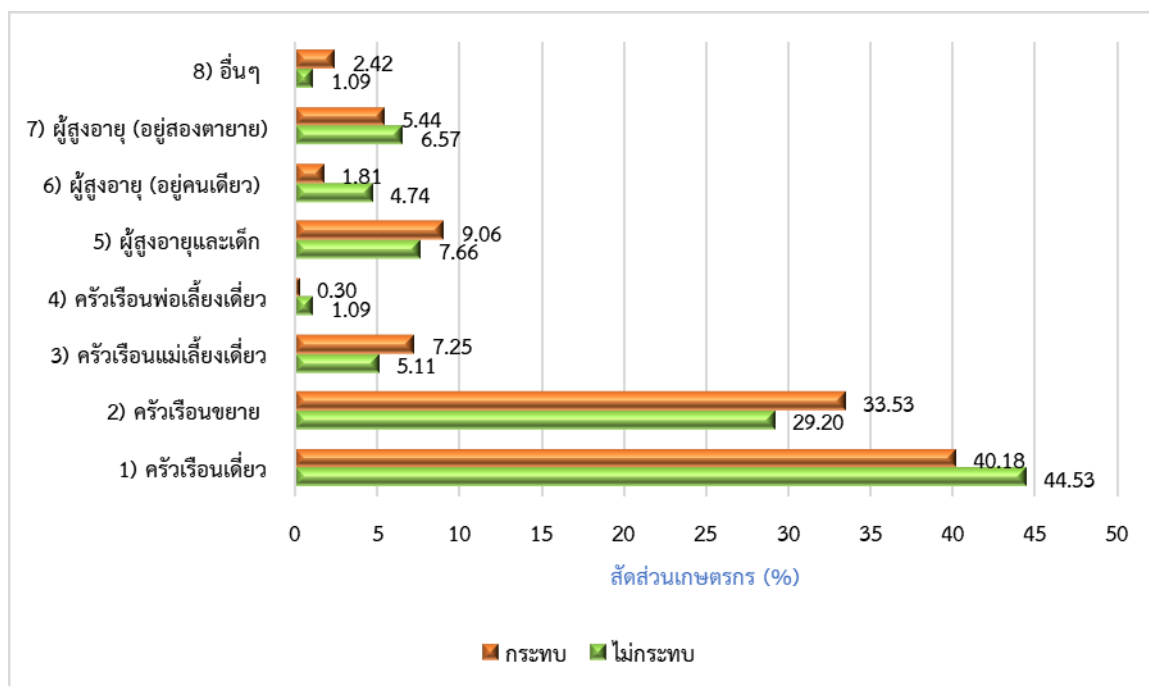
ภาพที่ 7.3 อาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.4 อาชีพของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

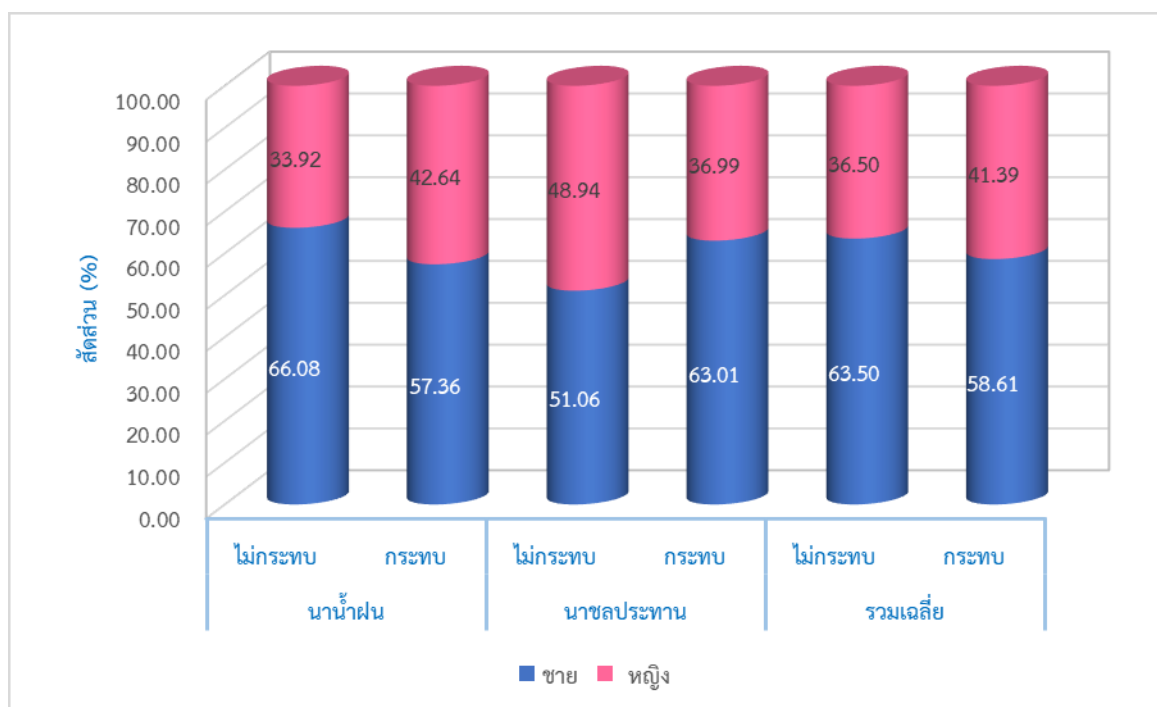
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ผลการศึกษาในบทที่ 5 ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งคือครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก) และ ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน) แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรเพศหญิงและผู้สูงอายุค่อนข้างเป็นกลุ่มเปราะบางที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สำหรับลักษณะครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 แสดงข้อมูลในลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ครัวเรือนขยาย ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก) และ ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน) มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่ทำให้รายได้ของครัวเรือนลดลงหรือรายจ่ายของครัวเรือนเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่สูงกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น (ภาพที่ 7.5) จากผลการศึกษาที่พบว่าครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว มีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 สูงกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบ แสดงให้เห็นว่าเพศหญิงมีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 สูงกว่าเกษตรกรเพศชาย ซึ่งการเปรียบเทียบสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ตามเพศ พบว่า ในกลุ่มของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมีสัดส่วนของเกษตรกรเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยเฉพาะในพื้นที่น่านน้ำเกษตรกรเพศหญิงที่ได้รับผลกระทบมี 42.46% ในขณะที่เกษตรกรเพศหญิงที่ไม่ได้รับผลกระทบมี 33.92% ของเกษตรกรตัวอย่างในแต่ละกลุ่ม อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ชลประทานกลับพบว่าสัดส่วนเกษตรกรเพศชายที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 สูงกว่าเกษตรกรเพศชายที่ไม่ได้รับผลกระทบ (ภาพที่ 7.5) แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ชลประทานเกษตรกรเพศชายมีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่าเกษตรกรเพศหญิง ซึ่งประเด็นนี้อาจจะเชื่อมโยงกับอาชีพและแหล่งรายได้ของครัวเรือน ซึ่งส่วนหนึ่งได้อธิบายไว้แล้วในส่วนที่ผ่านมา

ภาพที่ 7.5 ลักษณะครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

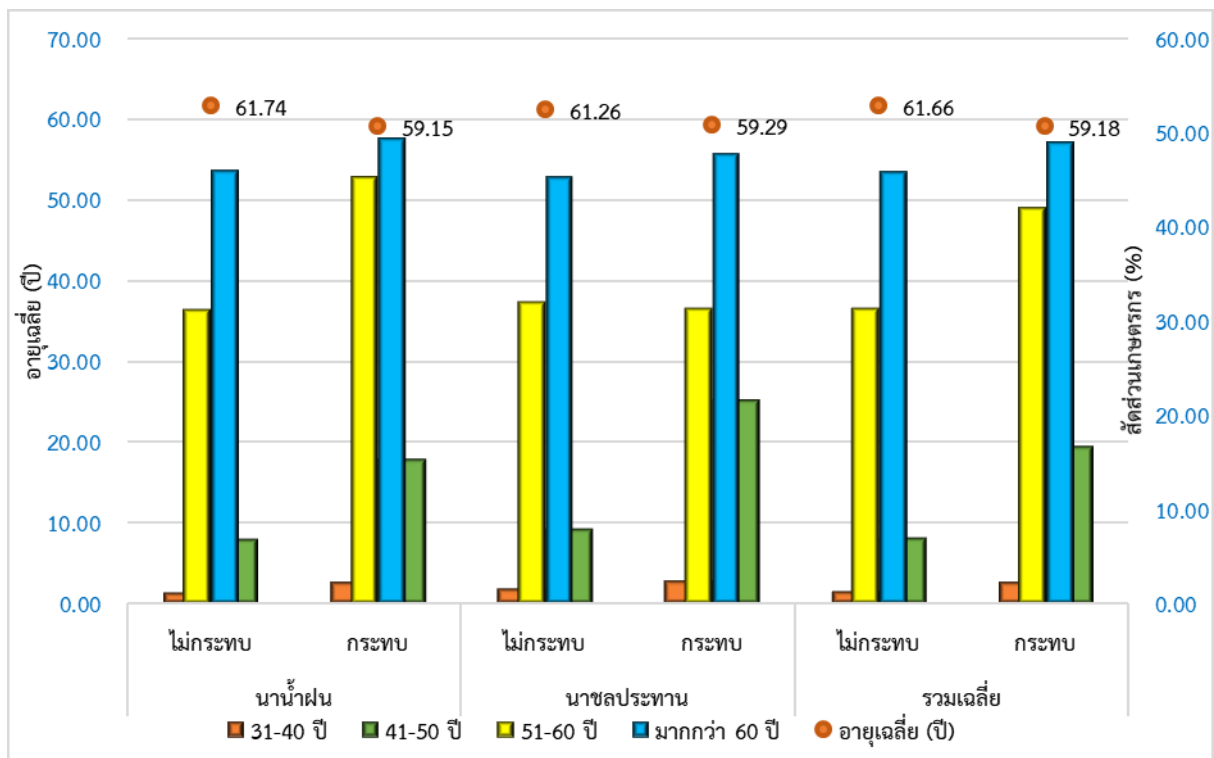
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.6 โครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

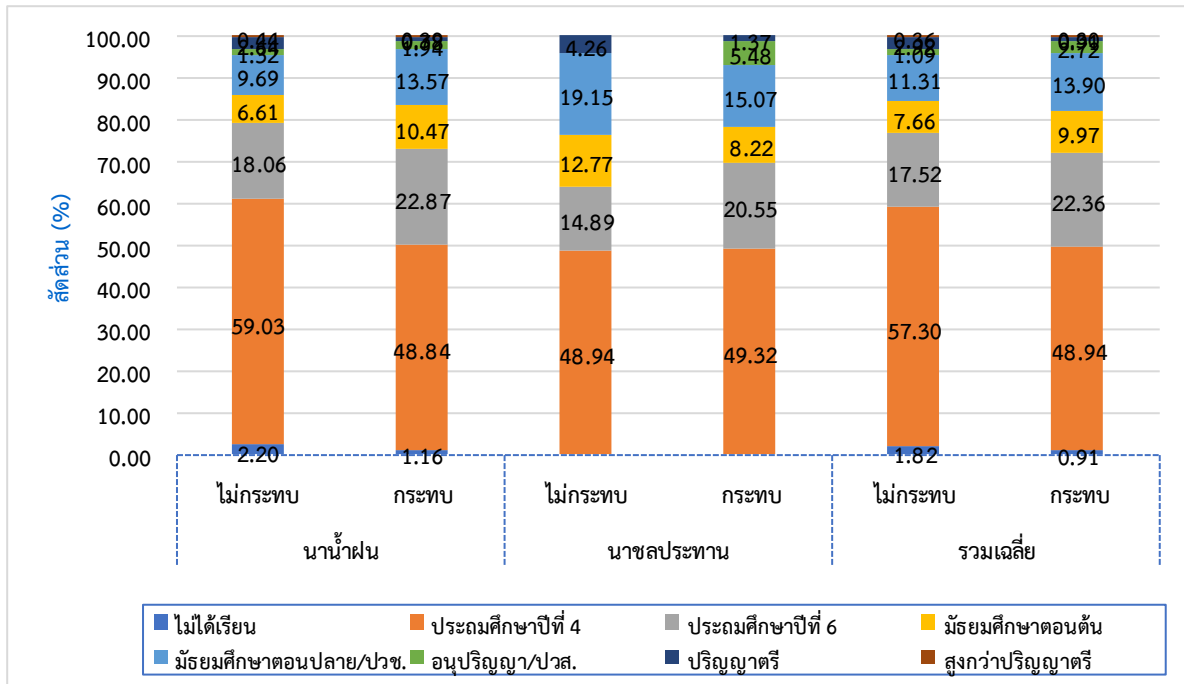
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ข้อมูลการจำแนกกลุ่มตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ตามอายุ ค่อนข้างน่าสนใจ กล่าวคือ กลุ่มเกษตรกรอายุน้อย (41-50 ปี และ 31-40 ปี) จะมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากกว่าสัดส่วนของเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบ โดยที่อายุเฉลี่ยของเกษตรกรกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 น้อยกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบในสภาพแวดล้อมการผลิตทุกแบบ (ทั้งพื้นที่น่าน้ำฝนและนาชลประทาน) (ภาพที่ 7.7) ประเด็นนี้จะเชื่อมโยงกับลักษณะอาชีพของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรที่มีอายุน้อยเป็นกลุ่มที่มีรายได้จากนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะการรับจ้างแรงงานและการค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัว สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จึงส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือนมากกว่าเกษตรกรสูงวัย ข้อมูลดังกล่าวมีลักษณะคล้ายคลึงกับการจำแนกกลุ่มตัวอย่างตามระดับการศึกษาของเกษตรกรตัวอย่าง ซึ่งพบว่ากลุ่มตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีสัดส่วนของเกษตรกรที่มีระดับการศึกษาระดับสูงจำนวนมาก กลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ (ภาพที่ 7.8)

ภาพที่ 7.7 อายุของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

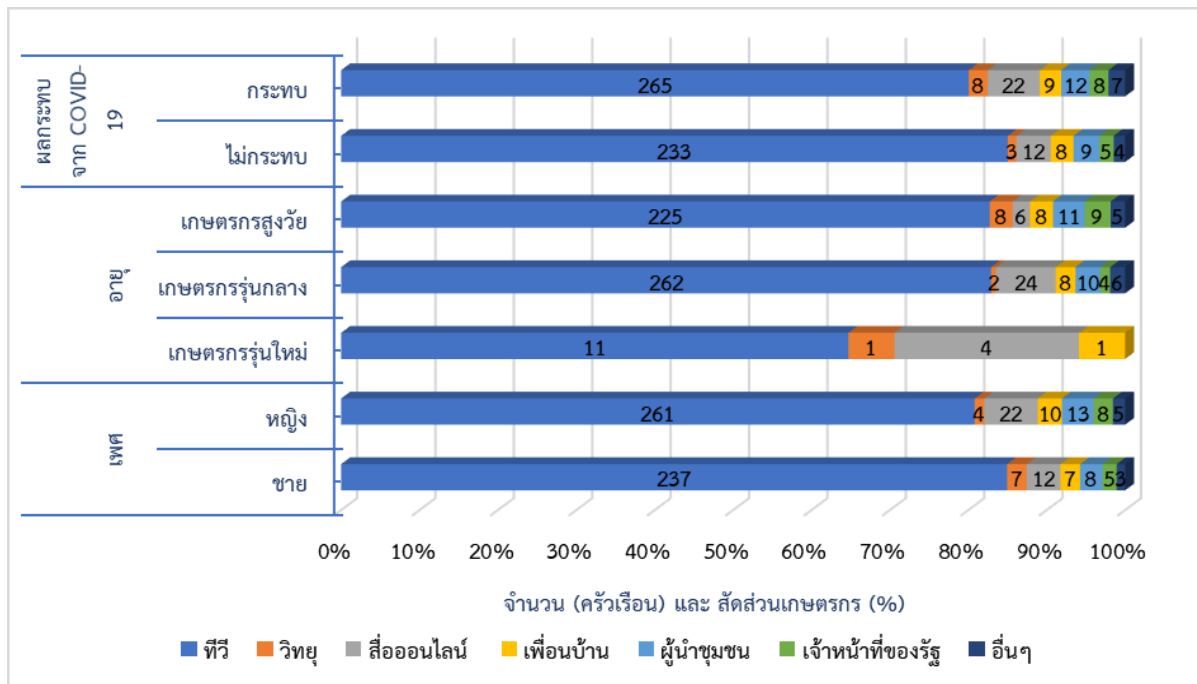

ภาพที่ 7.8 ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิต และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

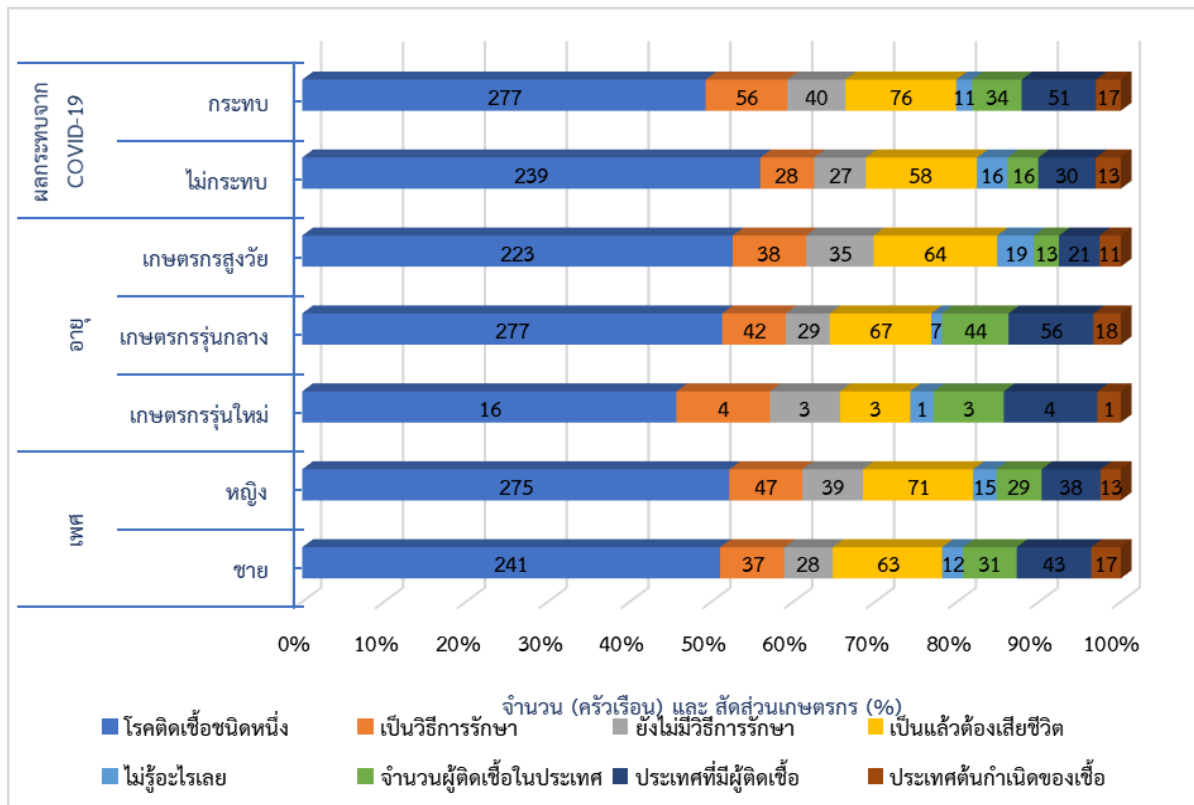
7.2 การรับรู้และความเข้าใจต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

การจัดเก็บข้อมูลระดับครัวเรือนเกษตรกรดำเนินการในช่วงเดือนธันวาคม 2563 – เมษายน 2564 ซึ่งเป็นช่วงหลังจากการแพร่ระบาดของเชื้อ COVID-19 ระลอกที่ 2 ในประเทศไทยจากคลัสเตอร์ตลาดกลางกุ้ง ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร ในช่วงดังกล่าวพบว่ามีผู้ติดเชื้อรายใหม่ที่ไม่มีการในกลุ่มแรงงานชาวเมียนมาร์เป็นจำนวนมาก โดยการระบาดระลอกที่ 2 นี้มีความต่างจากการระบาดระลอกแรกในหลายด้าน เช่น จำนวนผู้ติดเชื้อมีจำนวนมากกว่ มีการกระจายไปหลายจังหวัด แม้ว่าประเทศไทยจะมีระบบควบคุมโรคในการแยกผู้ป่วยที่ติดเชื้อหรือเสี่ยงต่อการติดเชื้อได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งมีการติดตามผู้ที่สัมผัสเชื้อทุกราย และมีการตรวจเชื้อจากผู้ป่วยให้ได้อย่างรวดเร็ว แต่การระบาดในประเทศไทยก็ยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่อง และส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของประชาชน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทางสังคม เศรษฐกิจ และการใช้เทคโนโลยี และส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตประจำวันของประชากรในระดับแตกต่างกัน ซึ่งการรับรู้ความเข้าใจ หรือพฤติกรรมในการป้องกันตนเองจากการติดเชื้อ COVID-19 จะแตกต่างกันตามระดับผลกระทบที่ได้รับ ระดับการศึกษา ความรู้ และทัศนคติเกี่ยวกับการติดเชื้อ COVID-19 (ณัฐวรรณ, 2564) ข้อมูลจากการสำรวจพบว่าเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่มากกว่า 80% รู้จักเชื้อ COVID-19 ครั้งแรกจากสื่อโทรทัศน์ ยกเว้นกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุไม่เกิน 40 ปี) ที่สัดส่วนเกษตรกรที่รู้จักเชื้อไวรัสโควิด-19 ครั้งแรกประมาณ 65% เท่านั้นที่ทราบจากโทรทัศน์ โดย 24% ของเกษตรกรรุ่นใหม่จะทราบข่าวจากสื่อออนไลน์ รองลงมาคือจากเพื่อนบ้านและผู้นำชุมชน (ภาพที่ 7.9) โดยเกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่ทราบว่า COVID-19 เป็นโรคติดเชื้อชนิดหนึ่งที่หากติดเชื้อแล้วต้องเสียชีวิต โดยเฉพาะเกษตรกรสูงวัยที่ประมาณ 15% ที่รับรู้ว่ามีเชื้อ COVID-19 แล้วอาจจะเสียชีวิตได้ (ภาพที่ 7.10)

ภาพที่ 7.9 แหล่งที่มาของความรู้เกี่ยวกับ COVID-19 ครั้งแรกของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

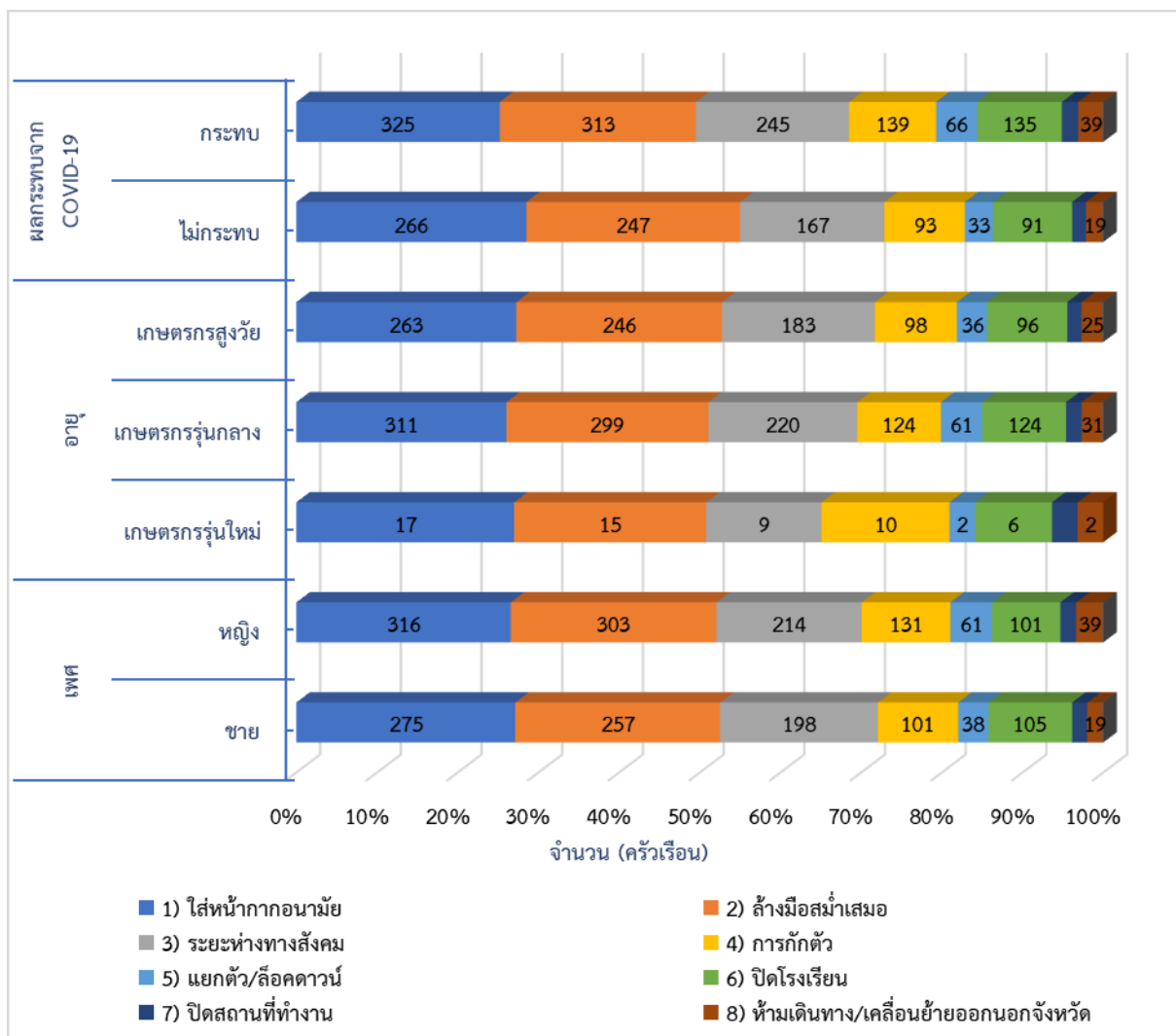

ภาพที่ 7.10 ความรู้เกี่ยวกับ COVID-19 ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

คณะกรรมการศูนย์บริหารสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด -19) (ศบค.) ซึ่งเป็นคณะกรรมการบริหารโรคติดเชื้อไวรัสโควิด-19 แห่งชาติ ที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ได้ประกาศภาวะฉุกเฉินของประเทศไทย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนอยู่บ้าน (stay at home) ปฏิบัติงานที่บ้าน (Work from home: WFH) รักษาระยะห่างทางกายภาพ (physical distancing) รักษาระยะห่างทางสังคม (social distancing) สวมหน้ากากอนามัย และล้างมือบ่อยๆ (กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, 2564) ซึ่งการประกาศภาวะฉุกเฉินดังกล่าวในระดับหมู่บ้านมีตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และผู้นำชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนและดำเนินการตามประกาศกรมควบคุมโรคในระดับหมู่บ้าน ส่งผลให้ประชากรในแต่ละพื้นที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากเดิม โดยมาตรการป้องกันการแพร่ระบาดที่มีในชุมชนส่วนใหญ่ ได้แก่ การสวมหน้ากากอนามัย การล้างมือสม่ำเสมอ การเว้นระยะห่างทางสังคม การกักตัว การแยกตัว (lock down) ปิดโรงเรียน หรือห้ามเดินทางออกนอกจังหวัด (ภาพที่ 7.11) ซึ่งความเข้มข้นของการดำเนินมาตรการต่างๆ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์การแพร่ระบาดในแต่ละพื้นที่

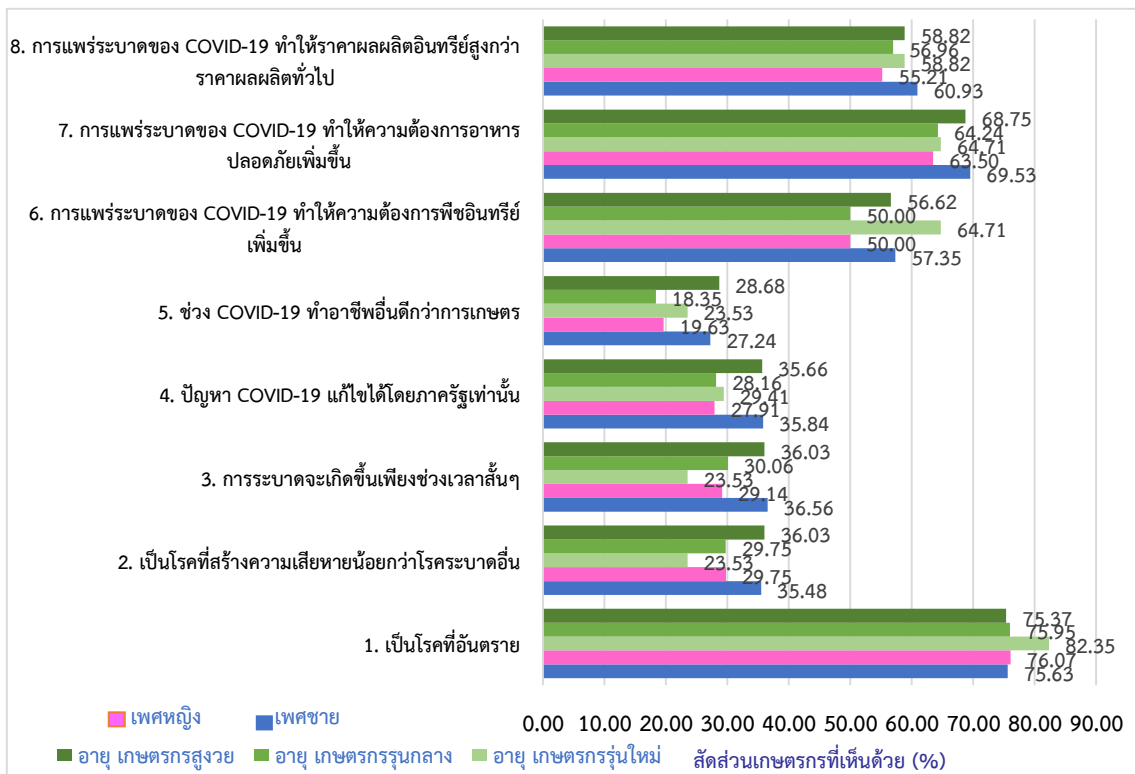
ภาพที่ 7.11 มาตรการของชุมชนในการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ/กลุ่ม

อายุของเกษตรกรตัวอย่าง และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

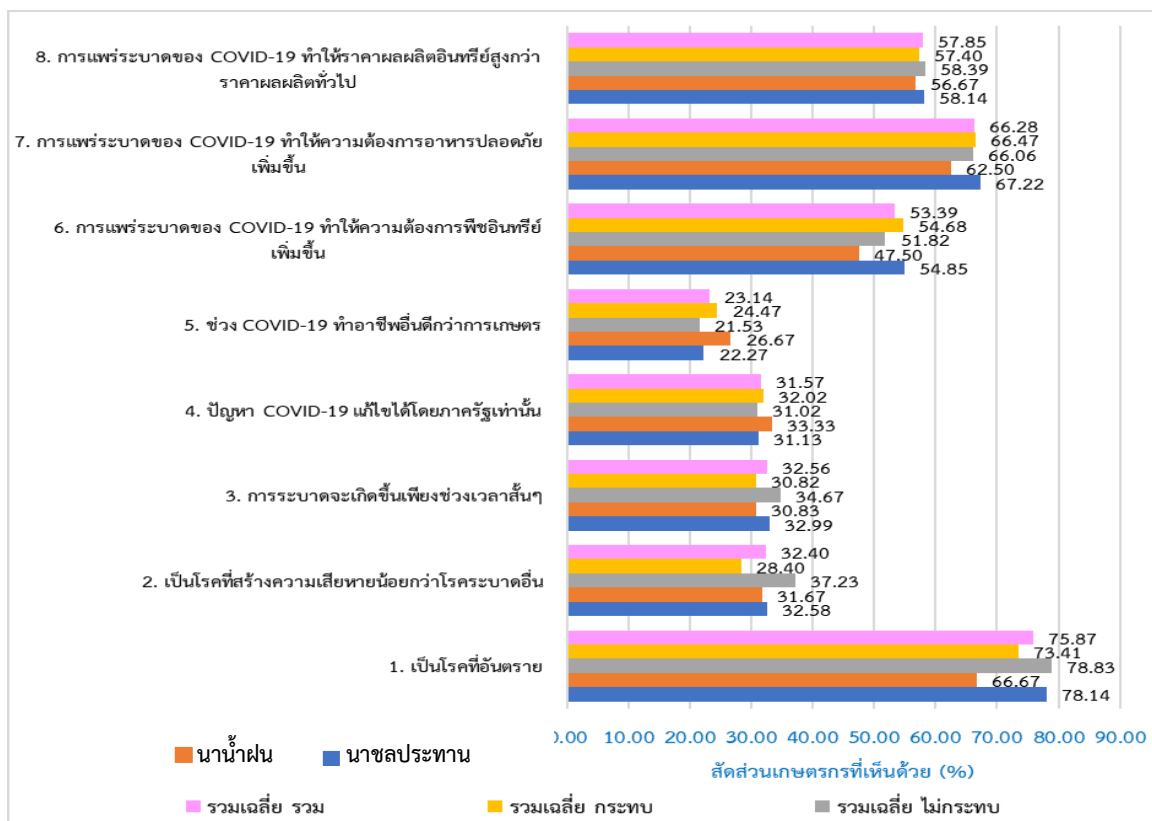
หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

การดำเนินมาตรการควบคุมการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่ใช้มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงต้นปี 2563 จนกระทั่งถึงช่วงการสำรวจข้อมูล (ธันวาคม 2563 – เมษายน 2564) ซึ่งเป็นช่วงการแพร่ระบาดในระลอกที่ 2 กำลังจะเข้าสู่การแพร่ระบาดในระลอกที่ 3 มีมาตรการทั้งการประกาศเคอร์ฟิวห้ามประชาชนออกนอกเคหสถานในเวลากลางคืน การสวมหน้ากากอนามัยเมื่ออยู่นอกบ้าน การล้างมือสม่ำเสมอ การเว้นระยะห่างทางสังคม การกักตัว ปิดสถานศึกษา หรือห้ามเดินทางออกนอกจังหวัด ซึ่งมาตรการดังกล่าวส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เศรษฐกิจและสังคมของประชากรในเกือบทุกพื้นที่ โดยเฉพาะจังหวัดที่เป็นพื้นที่แดงเข้มและมีการแพร่ระบาดของโรคเป็นวงกว้าง ข้อมูลจากการสำรวจเกี่ยวกับความคิดเห็นของการแพร่ระบาดของ COVID-19 ในช่วงก่อนการแพร่ระบาดในระลอกที่ 3 พบว่า กลุ่มตัวอย่างมากกว่า 70% เห็นว่า COVID-19 เป็นโรคที่อันตรายและสร้างความเสียหายมากกว่าโรคระบาดอื่นๆ ที่ผ่านมา โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีอายุไม่เกิน 41 ปี ซึ่งเกษตรกรเพศชาย 36.56% และ 35.84% เห็นว่า COVID-19 จะเกิดขึ้นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ และปัญหาการแพร่ระบาดต้องแก้ไขโดยภาครัฐเท่านั้น ส่วนเกษตรกรเพศหญิงมีสัดส่วนเกษตรกรที่เห็นด้วยต่อทั้งสองข้อความดังกล่าวในสัดส่วนที่น้อยกว่า (ภาพที่ 7.12) นอกจากนี้เกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบประมาณหนึ่งในสาม (34.68%) เป็นกลุ่มที่เห็นว่าการแพร่ระบาดของ COVID-19 จะเกิดขึ้นเพียงช่วงระยะเวลาสั้นๆ (ภาพที่ 7.13) อย่างไรก็ตามในการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาหลังจากผ่านการแพร่ระบาดในระลอกที่ 3 (การจัดสนทนากลุ่มแบบเจาะจงในเดือนสิงหาคม 2564) พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่เห็นว่าการระบาดของ COVID-19 ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงระยะสั้นๆ เท่านั้น และการแก้ไขปัญหาประชาชนในประเทศต้องมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือในการดำเนินมาตรการต่างๆ เฉพาะเพียงภาครัฐไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้

เมื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในตลาดพืชอินทรีย์จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกรมากกว่า 50% เห็นด้วยกับข้อ 6) การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความต้องการพืชอินทรีย์เพิ่มขึ้น ข้อ 7) การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความต้องการอาหารปลอดภัยเพิ่มขึ้น และ ข้อ 8) การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ราคาผลผลิตอินทรีย์สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป โดยเฉพาะเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานและเกษตรกรเพศชาย ที่มีสัดส่วนเกษตรกรที่เห็นด้วยกับทั้งสามประเด็นในสัดส่วนที่สูงกว่าเกษตรกรกลุ่มอื่น (ภาพที่ 7.12 และ ภาพที่ 7.13) ในขณะที่ความคิดเห็นต่อประเด็นการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกรเพศชาย เกษตรกรสูงวัย และเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝน มีสัดส่วนเกษตรกรที่เห็นด้วยกับประเด็นการทำอาชีพอื่นดีกว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 (27.24%, 28.68% และ 26.67% ตามลำดับ) อย่างไรก็ตามเกษตรกรส่วนใหญ่ยังเห็นว่าในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 การประกอบอาชีพเกษตรกรรมดีกว่าอาชีพอื่น (ภาพที่ 7.12 และ ภาพที่ 7.13) เพราะได้รับผลกระทบน้อยกว่าและแม้ว่ารายได้จะลดลงแต่เกษตรกรยังมีแหล่งอาหารสามารถผลิตอาหารบริโภคเองได้ หรือใช้แหล่งอาหารจากธรรมชาติในฟาร์มหรือในชุมชน ดังนั้น การกำหนดมาตรการกักตัว ล็อคดาว์นหรือปิดหมู่บ้านจึงไม่กระทบต่อกลุ่มอาชีพเกษตรกรรมมากนัก และแม้ว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ระดับรายได้ครัวเรือนจะลดลงจากเงินส่งกลับของลูกหลานที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่หรือบางครัวเรือนมีรายได้จากนอกภาคเกษตรลดลง แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ปรับตัวโดยการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลง ซึ่งประเด็นการปรับตัวของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาจะอภิปรายเพิ่มเติมในหัวข้อรูปแบบการปรับตัวของเกษตรกรในแต่ละกลุ่มในส่วนถัดไป

ภาพที่ 7.12 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศและกลุ่มอายุ ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.13 ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตและการได้รับผลกระทบของ COVID-19

7.3 ผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 นำไปสู่ความสูญเสียอย่างรุนแรงและเฉียบพลันในหลายประเทศทั่วโลก อันเนื่องมาจากความเจ็บป่วยและคำสั่งเว้นระยะห่างทางสังคมของรัฐบาล ผลกระทบจากการแพร่ระบาดและระยะเวลาของวิกฤตเศรษฐกิจในแต่ละครัวเรือนนั้นยากต่อการคาดเดา เนื่องจากความไม่แน่นอนมากมายที่อยู่รายล้อมช่วงวิกฤต เช่น ระยะเวลาของคำสั่ง "การทำงานที่บ้าน" (Martin et al., 2020) มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดดังกล่าวส่งผลกระทบต่อภาคธุรกิจและบริการหลายแห่งต้องปิดตัวลง ลดชั่วโมงการทำงาน หรือลดค่าจ้างของพนักงาน โดยในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ปี 2563 มีประชากรทั้งย้ายเข้าสู่พื้นที่และย้ายออกสุทธิ รวมกัน 2.0 ล้านคน สูงกว่าค่าเฉลี่ยของช่วงหลังของปี 2563 จำนวนกว่า 2 แสนคนต่อเดือน ส่วนใหญ่อยู่ในวัยทำงานอายุ 21-60 ปี (ร้อยละ 80) และกว่าครึ่งเป็นผู้มีรายได้ต่ำ ลูกจ้างรายวัน ทำงานในภาคบริการ โรงแรม และภัตตาคาร แสดงให้เห็นว่ามีแรงงานย้ายถิ่นกลับภูมิลำเนาจำนวนมากทั่วประเทศ ซึ่งตัดสินใจกลับภูมิลำเนาเพื่อความอยู่รอด โดยแรงงานที่ถูกเลิกจ้างย้ายถิ่นออกจากกรุงเทพฯ และปริมณฑล และเมืองท่องเที่ยวหลัก ชลบุรี ภูเก็ต และเชียงใหม่เป็นสำคัญ ขณะที่จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแรงงานย้ายเข้าจำนวนมาก สะท้อนว่าแรงงานจำนวนมากถูกเลิกจ้าง ถูกลดชั่วโมงการทำงาน ขาดรายได้และไม่สามารถแบกรับค่าครองชีพในเมืองใหญ่ได้ และตัดสินใจกลับบ้านฐานที่มั่นบ้านเกิดของตนเอง (เสาวณี และวริศ, 2564) อย่างไรก็ตามข้อมูลจากการสำรวจในครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง พบการย้ายกลับภูมิลำเนาเพียง 0.14% ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง และส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานตามฤดูกาล เนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่เป็นเวลานานและตั้งรกรากถาวรและสร้างครอบครัวอยู่ในพื้นที่เมืองและอุตสาหกรรมใกล้สถานที่ทำงาน จึงไม่ได้ย้ายกลับภูมิลำเนาแม้ว่าจะถูกเลิกจ้าง พักงาน หรือลดค่าจ้าง แรงงานที่ย้ายกลับมาส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานที่เคลื่อนย้ายตามฤดูกาลอยู่แล้ว สำหรับแรงงานบางส่วนที่ย้ายกลับบ้านจะเป็นแรงงานวัยหนุ่มสาว เช่น ในธุรกิจร้านอาหาร โรงแรม ธุรกิจสายการบิน หรือธุรกิจด้านการบริการความงาม อย่างไรก็ตามกลุ่มนี้บางส่วนกลับไปทำงานในกรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัดอีกครั้งเมื่อได้งานใหม่ มีเพียงส่วนน้อยที่ตัดสินใจกลับมาอยู่ที่บ้านแบบถาวร เพราะในพื้นที่ไม่ได้มีตำแหน่งงานที่รองรับเกษตรกรกลุ่มนี้ ดังนั้น ผลกระทบจากการตกงาน พักงาน หรือขาดรายได้ของลูกหลาน ที่ส่งผ่านมายังครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ที่ขาดเงินที่สุดคือการลดลงของรายได้ของครัวเรือนโดยเฉพาะจากเงินส่งกลับ เพราะครัวเรือนส่วนหนึ่งพึ่งพิงรายได้จากเงินส่งกลับของลูกหลานที่ทำงานในต่างพื้นที่

การประเมินรายได้ของครัวเรือนจึงเป็นดัชนีชี้วัดสำคัญที่ใช้ในการวิเคราะห์ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือครั้งนี้ ตารางที่ 7.3 แสดงแหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนและการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนในปี 2562-2563 จำแนกตามการได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 และแหล่งรายได้หลักของครัวเรือน ข้อมูลจากตารางแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาที่พึ่งพิงแหล่งรายได้ที่แตกต่างกันมีระดับรายได้ครัวเรือนแตกต่างกันค่อนข้างมาก เกษตรกรที่มีแหล่งรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐ (กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนผู้สูงอายุอยู่สองตายาย หรือผู้สูงอายุอาศัยอยู่กับเด็ก – เลี้ยงหลาน (skip generation) มีรายได้ต่ำที่สุดเฉลี่ยเพียง 60,556 และ 47,446 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ ซึ่งต่ำกว่าระดับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในลักษณะอื่นและต่ำกว่าเส้นความยากจน ส่วนเกษตรกรที่พึ่งพิงรายได้จากเงินส่งกลับมีรายได้ต่ำเป็นอันดับที่สอง มีรายได้เฉลี่ย 139,620 และ 124,257 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 และรายได้ลดลง 15,364 บาทต่อครัวเรือน หรืออัตราส่วนที่ลดลงคิดเป็นประมาณ 11% ของรายได้ครัวเรือน ส่วนครัวเรือนที่มีรายได้สูงที่สุด คือ ครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักมาจากนอกภาคการเกษตร กลุ่มนี้มีรายได้เฉลี่ยสูงถึง 287,431 และ 250,866 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ (ตารางที่ 7.1)

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในประเทศไทยที่เริ่มตั้งแต่ช่วงต้นปี 2563 แม้ระบบควบคุมโรคของประเทศไทยมีการแยกผู้ป่วยที่ติดเชื้อหรือเสี่ยงต่อการติดเชื้อได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งมีการติดตามผู้ที่สัมผัสเชื้อทุกราย และมีการตรวจเชื้อจากผู้ป่วยให้ได้อย่างรวดเร็ว แต่การระบาดในประเทศไทยก็ยังคงปรากฏอย่างต่อเนื่องและการประกาศมาตรการเฝ้าระวังเพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของ COVID-19 ตั้งแต่ช่วงต้นปี 2563 ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวันของประชากรในประเทศเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทางสังคม เศรษฐกิจ และการใช้เทคโนโลยี ซึ่งมีผลกระทบต่อประชากรในทุกพื้นที่ หลายครอบครัวมีสมาชิกตกงานหรือถูกเลิกจ้าง สถานประกอบการหลายแห่งต้องหยุดกิจการ ส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือน (ปัญญา และคณะ, 2563) แม้ว่าข้อจำกัดตามมาตรการเฝ้าระวังเพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของ COVID-19 ดังกล่าวไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการเคลื่อนย้ายผลผลิตทางการเกษตร แต่การตลาดของสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์อาหารยังได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะการลดลงของราคาผลผลิตอันเป็นผลจากความต้องการสินค้าโภคภัณฑ์ที่ลดลงในบางกลุ่มตลาด (Yamano et al., 2021) การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีผลกระทบทางลบอย่างมีนัยสำคัญต่อประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพราะเป็นกลุ่มเปราะบาง โดยเฉพาะเกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ในภูมิภาค

ข้อมูลการสำรวจ พบว่า รายได้รวมและรายได้จากทุกแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในปี 2563 ต่ำกว่ารายได้ครัวเรือนในปี 2562 ไม่เว้นแม้แต่รายได้จากภาคเกษตร แม้ว่าในปี 2563 ปัญหาภัยแล้งจะไม่รุนแรงเหมือนเช่นปี 2562 แต่ผลกระทบจากการปิดตลาดและผู้ประกอบการหลายธุรกิจไม่พร้อมให้บริการหรือต้องหยุดกิจการเนื่องจากข้อจำกัดในการเคลื่อนย้าย ทำให้ร้านอาหารและตลาดหลายแห่งปิดตัวลง ความต้องการสินค้าเกษตรที่มีมูลค่าสูงลดลง ส่งผลให้ราคาผลผลิตในตลาดตกต่ำ ซึ่งผลจากการที่ราคาสินค้าเกษตรลดต่ำลงโดยเฉพาะข้าวส่งผลกระทบต่อรายได้จากภาคเกษตรของครัวเรือนเกือบทุกลักษณะ สำหรับครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีรายได้ลดลงมากที่สุดเฉลี่ย 51,428 บาท โดยแหล่งรายได้จากนอกภาคการเกษตรลดลงมากที่สุดประมาณ 27,650 บาทต่อครัวเรือน ซึ่งครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตรมีรายได้ลดลงมากที่สุด จาก 287,431 เหลือ 250,866 หรือลดลงประมาณ 9.61% ของรายได้ทั้งหมด (ตารางที่ 7.3 ภาพที่ 7.14 และ ภาพที่ 7.15)

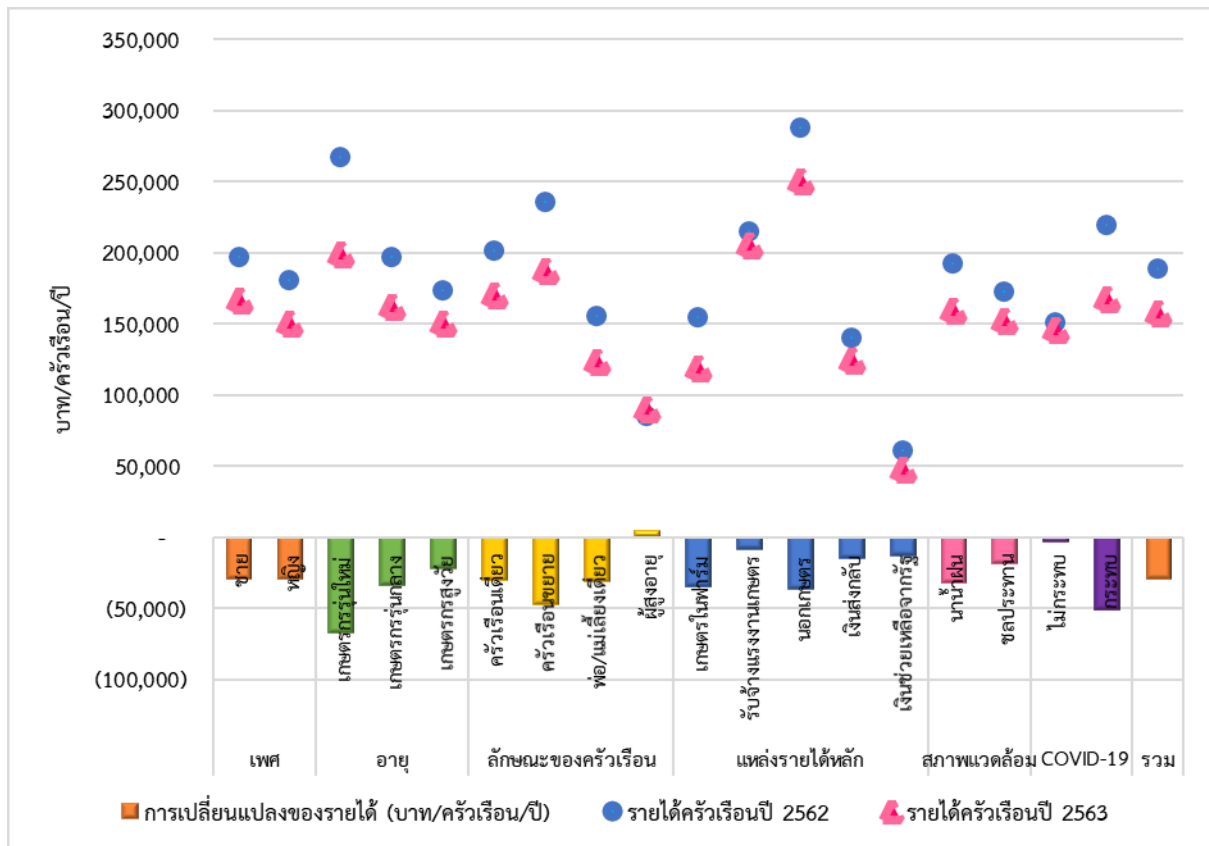
โดยครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง 48.10% มีรายได้ลดลงจากผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรรุ่นใหม่ที่พักพิงรายได้จากนอกภาคการเกษตรต้องประสบกับการสูญเสียค่าจ้างและรายได้นอกภาคเกษตร (ภาพที่ 7.14 และ ภาพที่ 7.16) ในขณะที่รายได้จากเงินส่งกลับซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้หลักอีกแหล่งหนึ่งของครัวเรือนเกษตรกรลดลงเนื่องจากบุตรหลานที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่ตกงาน พักงาน หรือมีรายได้จากการทำงานลดลง แม้ว่าอัตราการอพยพกลับของแรงงานในพื้นที่ศึกษาจะอยู่ในระดับต่ำ (ข้อมูลจากการสำรวจพบประมาณ 2% ของครัวเรือนตัวอย่าง ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่น่าน้ำฝน) อย่างไรก็ตาม หลายครัวเรือนต้องให้การช่วยเหลือด้านการเงินกับลูกหลานในต่างจังหวัดหรือสนับสนุนข้าวสารและอาหารสำหรับดำรงชีวิตในช่วงระยะเวลาของการลี้ภัยหรือตกงาน

ตารางที่ 7.3 แหล่งที่มาของรายได้ครัวเรือนและการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนในปี 2562-2563
จำแนกตามการได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 และแหล่งรายได้หลัก
ของครัวเรือน

แหล่งรายได้/ตัวแปร	ผลกระทบจาก COVID-19 ^{1/}		แหล่งรายได้หลัก				
	ไม่กระทบ	กระทบ	เกษตรใน ฟาร์ม	รับจ้าง แรงงาน เกษตร	นอก เกษตร	เงิน ส่งกลับ	เงิน ช่วยเหลือ จากรัฐ
รายได้ปี 2562	150,185	219,246	154,199	214,264	287,431	139,620	60,556
ภาคเกษตร ^{2/}	56,120	69,415	85,139	161,299	53,284	30,588	19,282
นอกภาคเกษตร ^{3/}	66,395	108,734	42,489	25,082	211,778	19,235	14,522
เงินส่งกลับ ^{4/}	18,777	33,665	19,782	21,176	15,829	79,548	9,640
เงินช่วยเหลือจากรัฐ ^{5/}	8,892	7,432	6,789	6,706	6,540	10,248	17,112
รายได้ปี 2563	146,247	167,817	119,234	205,305	250,866	124,257	47,446
ภาคเกษตร	48,345	54,101	66,121	154,988	44,830	27,868	11,403
นอกภาคเกษตร	68,935	81,084	31,750	22,435	185,140	13,635	13,024
เงินส่งกลับ	20,105	25,270	14,878	21,176	14,091	72,555	5,900
เงินช่วยเหลือจากรัฐ	8,862	7,363	6,485	6,706	6,804	10,199	17,118
ปี 2562	สัดส่วน (% ของรายได้ทั้งหมด)						
ภาคเกษตร	37.37	31.66	55.21	75.28	18.54	21.91	31.84
นอกภาคเกษตร	44.21	49.59	27.55	11.71	73.68	13.78	23.98
เงินส่งกลับ	12.50	15.35	12.83	9.88	5.51	56.97	15.92
เงินช่วยเหลือจากรัฐ	5.92	3.39	4.40	3.13	2.28	7.34	28.26
ปี 2563							
ภาคเกษตร	33.06	32.24	55.45	75.49	17.87	22.43	24.03
นอกภาคเกษตร	47.14	48.32	26.63	10.93	73.80	10.97	27.45
เงินส่งกลับ	13.75	15.06	12.48	10.31	5.62	58.39	12.44
เงินช่วยเหลือจากรัฐ	6.06	4.39	5.44	3.27	2.71	8.21	36.08
การเปลี่ยนแปลงรายได้ ^{6/}	(3,937)	(51,428)	(34,965)	(8,959)	(36,565)	(15,364)	(13,110)
ภาคเกษตร	(7,775)	(15,315)	(19,018)	(6,312)	(8,454)	(2,720)	(7,878)
นอกภาคเกษตร	2,539	(27,650)	(10,740)	(2,647)	(26,637)	(5,600)	(1,498)
เงินส่งกลับ	1,328	(8,395)	(4,904)	-	(1,738)	(6,994)	(3,740)
เงินช่วยเหลือจากรัฐ	(30)	(69)	(304)	-	264	(49)	6

หมายเหตุ: ^{1/} เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 (รายได้ลดลงหรือรายจ่ายครัวเรือนเพิ่มขึ้น); ^{2/} รายได้สุทธิจากการเกษตรในฟาร์ม (เช่น การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ เงินช่วยเหลือ/เงินชดเชยกิจกรรมด้านการเกษตรจากรัฐ หรือค่าเช่าที่ดิน) และรายได้สุทธิเงินสดจากเกษตรนอกฟาร์ม เช่น การรับจ้างแรงงาน กำไรจากการค้าขายผลผลิตนอกฟาร์ม); ^{3/} รายได้เงินสดจากนอกภาคการเกษตร ไม่รวมรายได้จากเงินส่งกลับและเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล; ^{4/} เงินส่งกลับจากลูกหลานที่ไม่ใช่สมาชิกในครัวเรือน; ^{5/} เงินช่วยเหลือจากรัฐนอกภาคเกษตร เช่น เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยคนพิการ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ เป็นต้น

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

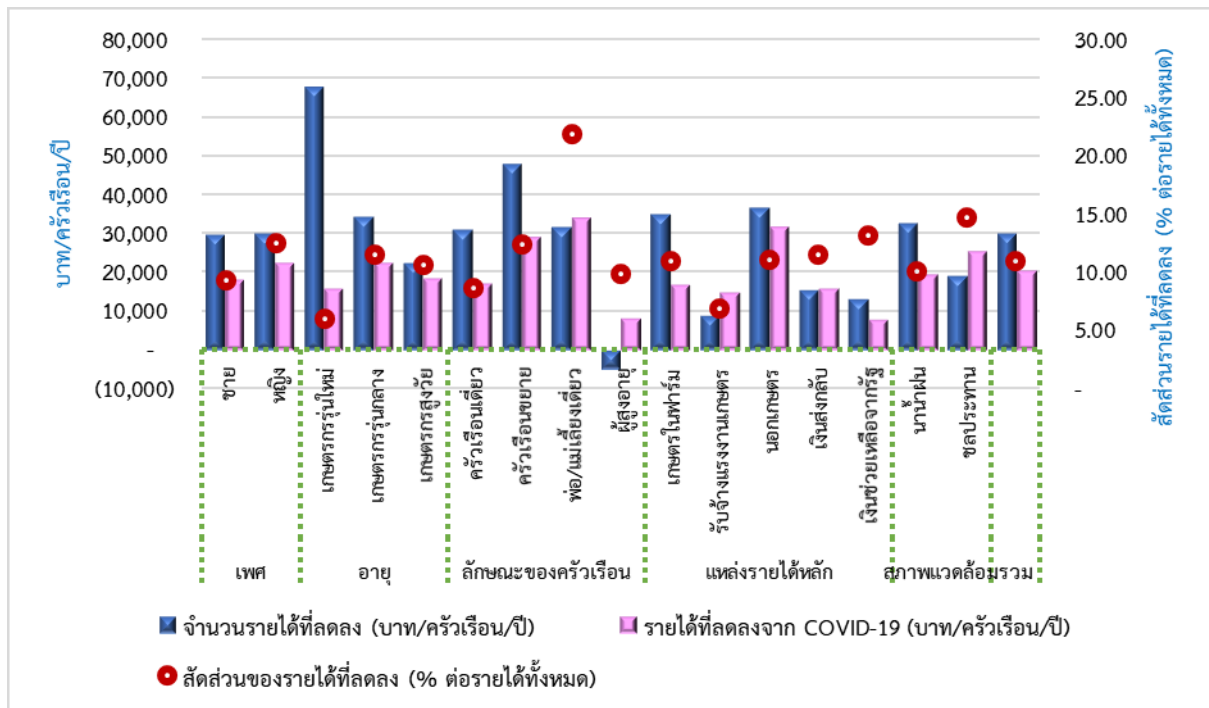

ภาพที่ 7.14 จำนวนและสัดส่วนรายได้ที่ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

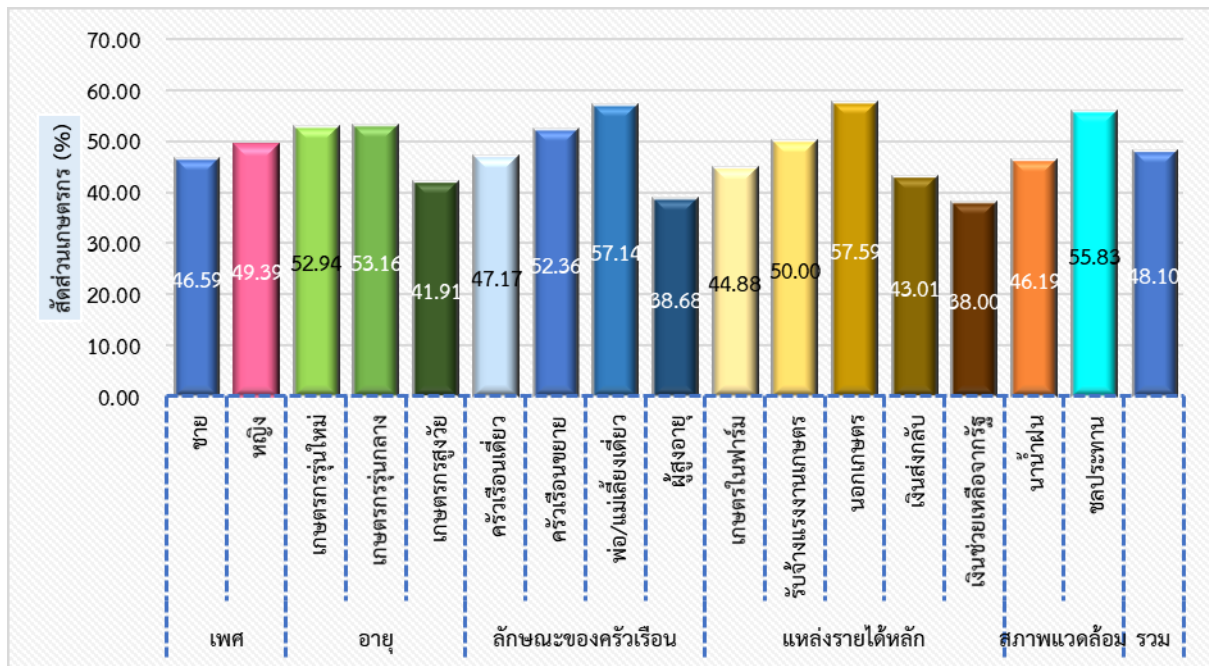
เมื่อพิจารณาสัดส่วนของรายได้ที่ลดลงต่อรายได้ทั้งหมดของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนที่มีเกษตรกรเพศหญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนมีรายได้ลดลงทั้งในแง่จำนวนและสัดส่วนมากกว่าครัวเรือนที่เพศชายเป็นหัวหน้าครัวเรือน สอดคล้องกับผลการศึกษาในหัวข้อ 7.2 ที่พบว่าสัดส่วนของเกษตรกรเพศหญิงที่ได้รับผลกระทบสูงกว่าเพศชาย (ภาพที่ 7.15 และ ภาพที่ 7.16) ซึ่งลักษณะของข้อมูลที่น่าเสนอค่อนข้างสอดคล้องกับงานวิจัยที่ผ่านมาหลายเรื่องที่ระบุว่าในสถานการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนเพศหญิงจะได้รับผลกระทบมากกว่าและปรับตัวหรือรับมือต่อผลกระทบได้ไม่ดีเท่าเพศชาย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความแตกต่างในความเป็นเจ้าของทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ซึ่งรวมถึงแรงงานและทุน ในขณะที่หลายพื้นที่ยังเกิดจากบรรทัดฐานและความเชื่อทางวัฒนธรรมที่ฝังแน่น การเลือกปฏิบัติทางสังคมและการเมืองที่ต่อต้านเพศหญิง นอกจากนี้ ระดับความยากจนที่สูงในกลุ่มประชากรเพศหญิงส่งผลให้ประชากรกลุ่มนี้ได้รับผลกระทบภาวะจากการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและลดทอนความสามารถในการปรับตัว (Eastin, 2018) สำหรับครัวเรือนที่มีลักษณะเป็นครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดียวยังเป็นกลุ่มที่รายได้ครัวเรือนได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากที่สุด โดยรายได้ลดลง 33,889 บาทต่อปี หรือลดลงประมาณ 21.83% ของรายได้ครัวเรือน (ภาพที่ 7.15) ซึ่งกลุ่มนี้เป็นอีกกลุ่มที่พึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตรเป็นหลักและครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยวที่อาศัยหลักนอกภาคการเกษตรมาจากอาชีพด้านการบริการ เช่น แม่บ้าน หรือการทำงานหัตถกรรม เช่น การทอเสื้อ ทอผ้า และทอผ้าไหม โดยเฉพาะการทอผ้าไหมซึ่งเป็นสินค้าคุณภาพที่ค่อนข้างมีราคาสูง สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้มีการยกเลิกการจัดการแสดงสินค้าในเกือบทุกพื้นที่ แม้ว่า

เกษตรกรกลุ่มนี้จะหันมาปรับตัวในการขายผ่านระบบออนไลน์ แต่ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ เพราะผ้าไหมเป็นสินค้าที่ผู้ซื้อจำเป็นต้องเห็นสินค้าของจริงและสัมผัสคุณภาพของผ้าก่อน ผู้บริโภคจึงนิยมซื้อผ่านออนไลน์น้อยกว่าสินค้าหรือเสื้อผ้าชนิดอื่น นอกจากนี้มาตรการล็อกดาวน์และการทำงานที่บ้าน (work from home) ส่งผลให้อุปสงค์ต่อผ้าไหม/ผ้าทอมือ ลดลง สำหรับประเด็นด้านผลกระทบของเกษตรกรตามสภาพแวดล้อมการผลิต เมื่อเปรียบเทียบผลกระทบต่อเกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนและพื้นที่นาชลประทาน พบว่า เกษตรกรในพื้นที่น้ำฝนมีระดับรายได้ครัวเรือนลดลงมากกว่าในพื้นที่ชลประทาน แต่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบท่อเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมากกว่าทั้งในแง่สัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบ จำนวนรายได้ที่ลดลงต่อปี และสัดส่วนรายได้ที่ลดลงต่อรายได้ทั้งหมด โดยเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน 55.83% ได้รับผลกระทบด้านรายได้จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในขณะที่รายได้ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 25,290 บาท หรือคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 14.72% ของรายได้ครัวเรือน (ภาพที่ 7.15 และ ภาพที่ 7.16)

ภาพที่ 7.15 จำนวนและสัดส่วนรายได้ที่ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.16 สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

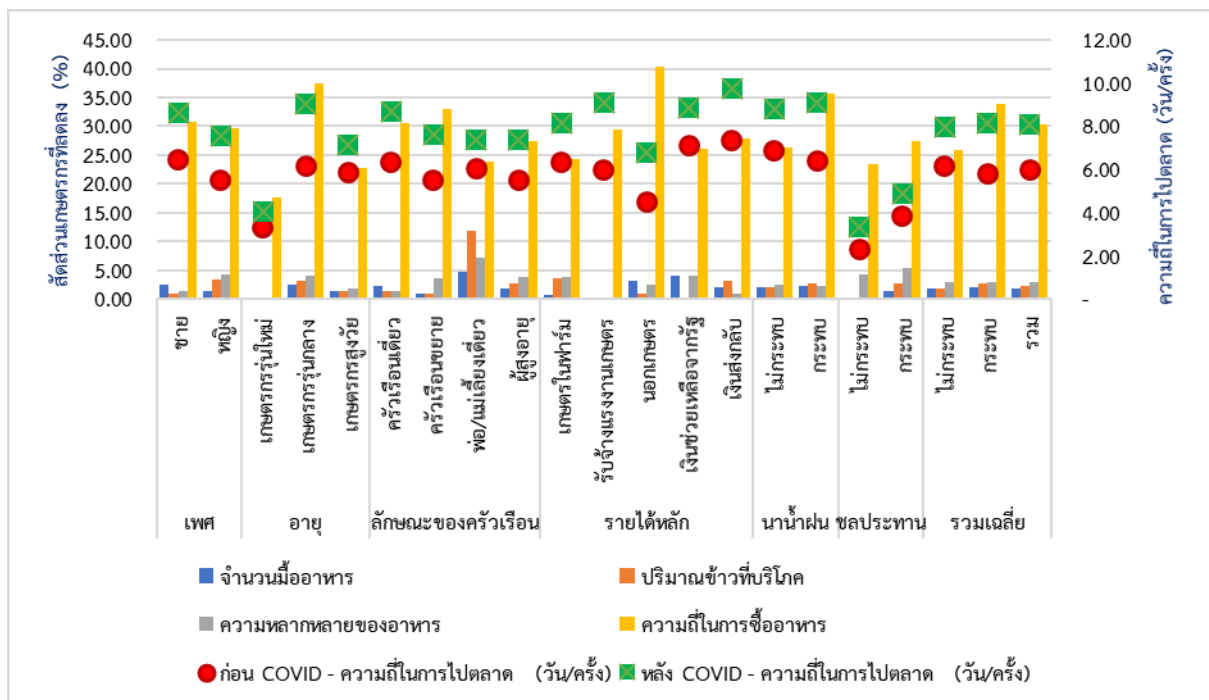
7.5 ผลกระทบต่อการบริโภคของครัวเรือน

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน การแพร่ระบาดทำให้มีผู้เสียชีวิตจากโรคระบาด 2.85 ล้านคนในเดือนเมษายน 2564 และเพิ่มเป็น 5.15 ล้านคน ในปัจจุบัน (23 พฤศจิกายน 2564) (WHO, 2021) นอกจากนี้การแพร่ระบาดของโรคและการดำเนินการเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของภาครัฐยังส่งผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อภาคเศรษฐกิจของครัวเรือน ทำให้ตลาดเสียหาย การว่างงานเพิ่มสูงขึ้น รายได้ลดลง ความแตกต่างทางการเมืองรุนแรงขึ้น ระดับความเครียดและความไม่แน่นอนทั่วโลกเพิ่มขึ้นทั้งหมด แม้ว่าผลกระทบของการแพร่ระบาดและการตอบสนองที่ตามมาจะไม่เท่ากันทั่วโลก แต่มีองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการแพร่ระบาดทั้งหมดนั้นโดยส่วนใหญ่จะส่งผ่านไปยังการตัดสินใจภายในครัวเรือน (Davis, 2021) ซึ่งสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะสร้างภาระให้กับระบบสุขภาพ ส่งผลกระทบต่อปริมาณอาหารและรูปแบบการบริโภค และทำให้ภาวะความยากจนรุนแรงขึ้น ผลกระทบทั้งหมดเหล่านี้เชื่อมโยงกับผลลัพธ์ทางโภชนาการที่แย่ง ก่อให้เกิดความกังวลในประเด็นภาวะทุพโภชนาการซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนามนุษย์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว จากประสบการณ์ของผลกระทบทางเศรษฐกิจในอดีตแสดงให้เห็นว่าเด็กในครรภ์ ทารกแรกเกิด และเด็กเล็ก ได้รับผลกระทบตลอดชีวิตจากภาวะทุพโภชนาการซึ่งเป็นผลกระทบจากปัญหาวิกฤตการณ์เศรษฐกิจในอดีต (UNICEF, 2020) ดังนั้น ผลกระทบด้านการบริโภคอาหารจึงเป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งที่อาจจะส่งผลกระทบต่อครัวเรือนของประชากรในพื้นที่ศึกษา เนื่องจากผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากการแพร่ระบาดของโรคและการใช้มาตรการเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของรัฐบาล

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อการบริโภคอาหารครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษาในด้านจำนวนมื้ออาหาร ปริมาณข้าวที่บริโภค และความหลากหลายของอาหาร ไม่เปลี่ยนแปลงและไม่ได้รับผลกระทบมากนัก สัดส่วนของเกษตรกรที่มี

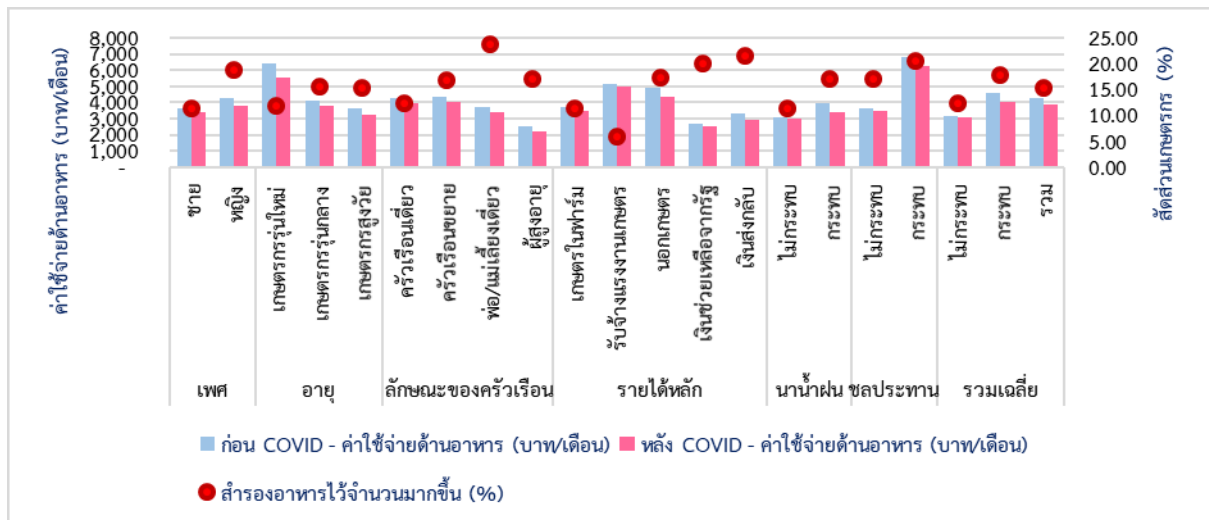
จำนวนมือในการบริโภคอาหารลดลงในการจำแนกกลุ่มทุกรูปแบบมีสัดส่วนน้อยกว่า 5% ของครัวเรือน ตัวอย่างทั้งหมด ยกเว้นในกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวที่เกษตรกรตัวอย่างประมาณ 11.90% มีปริมาณข้าวที่บริโภคลดลง และแม้สัดส่วนการลดลงของความหลากหลายของอาหารและจำนวนมืออาหารที่ลดลงจะมีสัดส่วนที่ต่ำ (7.14% และ 4.76% ตามลำดับ) แต่สัดส่วนของครัวเรือนที่ประสบปัญหาความหลากหลายของอาหารและจำนวนอาหารที่ลดลงยังสูงกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่นๆ หรือการจำแนกกลุ่มตัวอย่างในรูปแบบอื่นๆ (ภาพที่ 7.17) ซึ่งผลการศึกษาสอดคล้องกับผลการประเมินรายได้ครัวเรือนในหัวข้อ 7.4 ที่พบว่าครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวมีจำนวนรายได้ครัวเรือนลดลงมากที่สุดทั้งในแง่ของจำนวนรายได้ต่อปี และสัดส่วนของครัวเรือนที่มีรายได้ลดลง ซึ่งรายได้ของครัวเรือนที่ลดลงน่าจะเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงปริมาณและความหลากหลายของการบริโภคอาหารของครัวเรือนในช่วงที่เกิดการแพร่ระบาดของ COVID-19

สำหรับความถี่และรูปแบบการซื้ออาหาร พบว่า เกษตรกรในพื้นที่ศึกษา 30.25% มีความถี่ในการซื้ออาหารลดลง โดยความถี่ในการซื้ออาหารลดลงจาก 6.01 วัน/ครั้ง เป็น 8.10 วัน/ครั้ง โดยกลุ่มเกษตรกรที่มีรายได้นอกภาคเกษตรเป็นกลุ่มที่มีความถี่ของการไปตลาดลดลงมากที่สุด ส่วนกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ความถี่ในการไปตลาดหรือซื้ออาหารนอกบ้านแทบจะไม่เปลี่ยนแปลง (ภาพที่ 7.17) ในขณะที่เกษตรกรประมาณ 15% มีการสำรองอาหารเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 (20.55%) เกษตรกรที่เป็นครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว (23.81%) เกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้หลักจากเงินส่งกลับ (20.00%) และเกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐ (21.51%) ซึ่งสองกลุ่มหลังส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรสูงวัย (ภาพที่ 7.18)

ภาพที่ 7.17 สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านการบริโภคอาหารจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

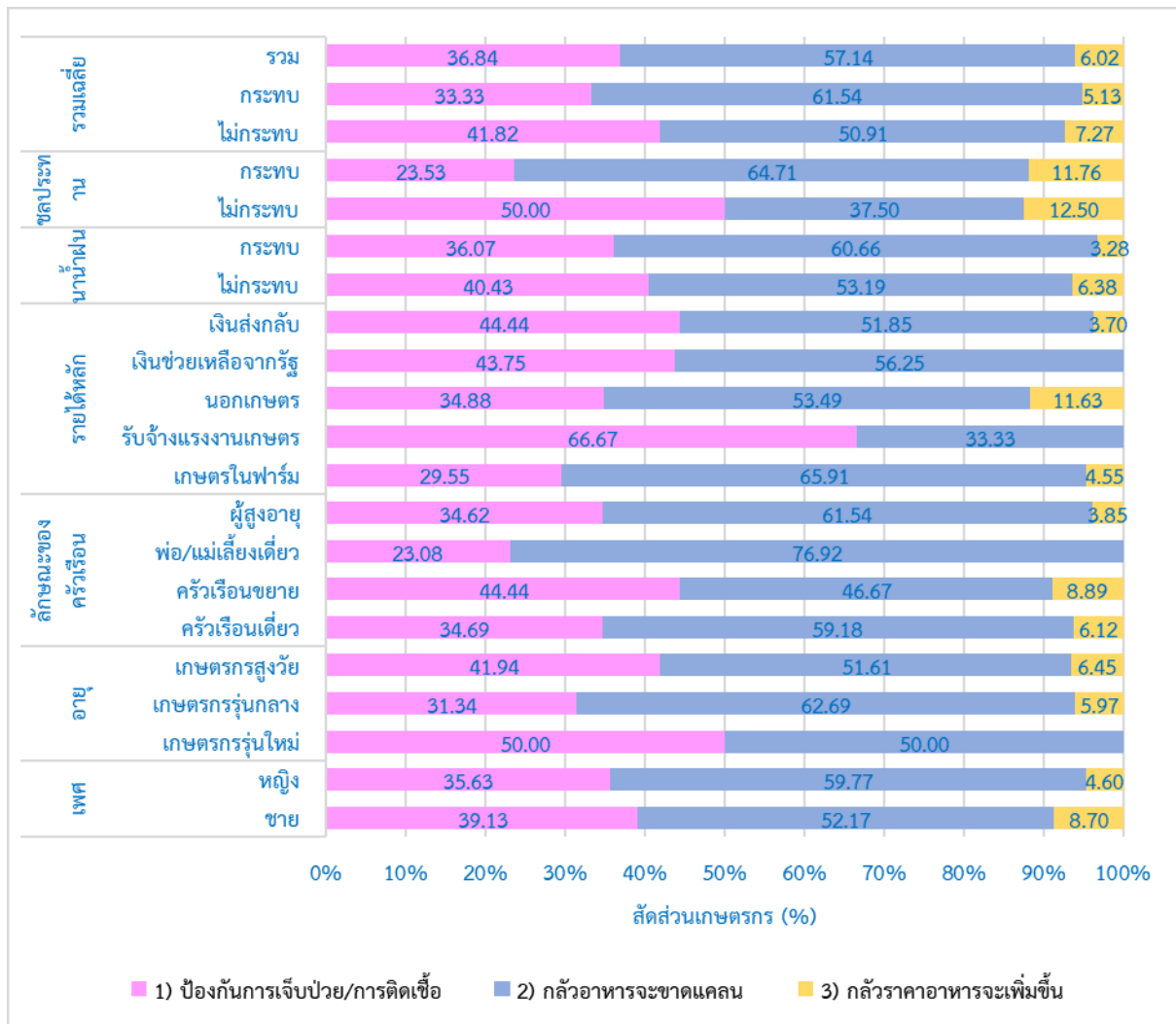
หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.18 ค่าใช้จ่ายด้านอาหารและสัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรที่มีการสำรองอาหารไว้มากขึ้นในช่วงการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

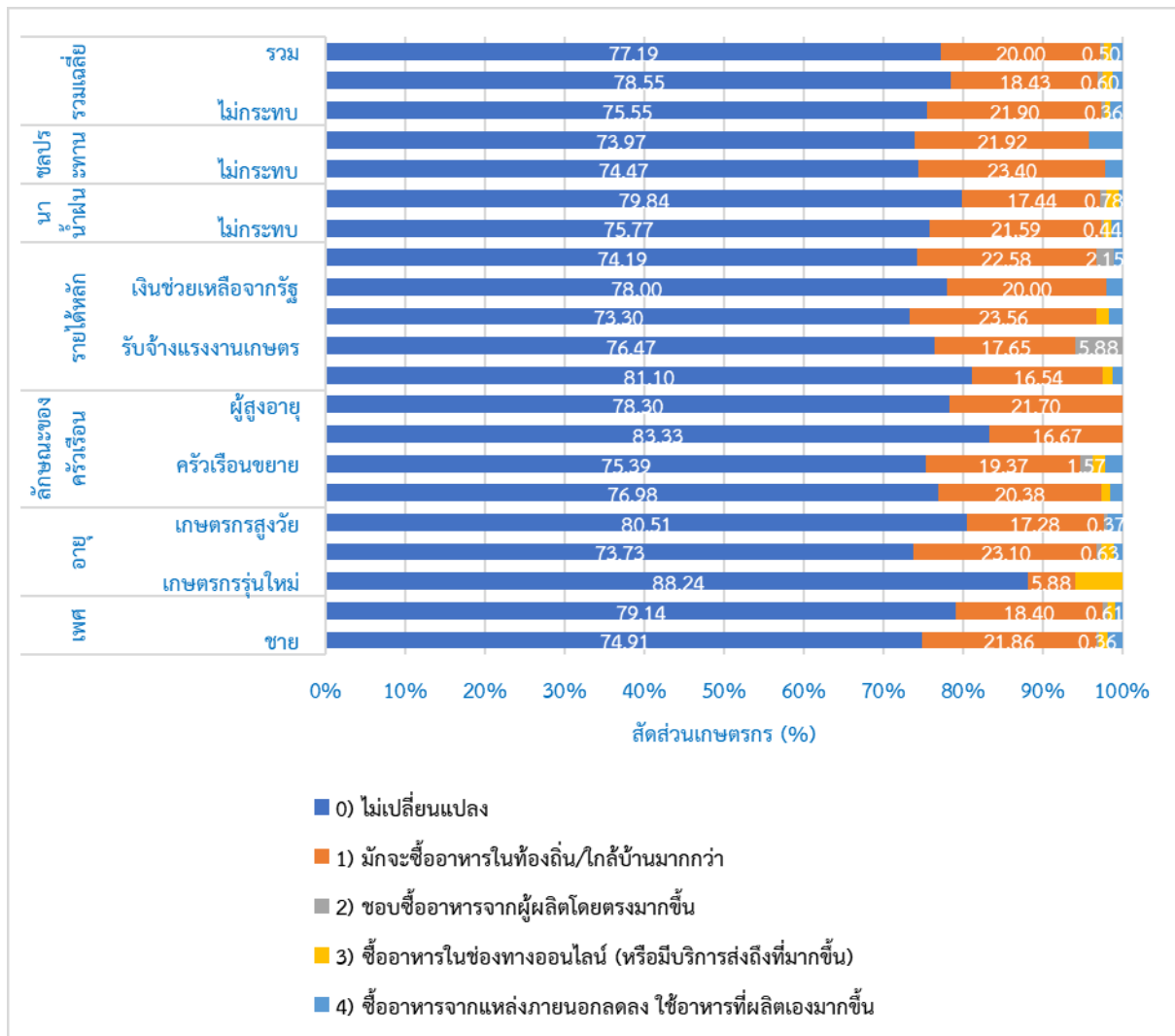
เมื่อวิเคราะห์เหตุผลของการสำรองอาหารของเกษตรกรตัวอย่างตามกลุ่มทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญ พบว่าเกษตรกร 57.14% มีความกังวลว่าอาหารจะขาดแคลน (ภาพที่ 7.19) ซึ่งในช่วงการระบาดระลอกแรกและระลอกที่สองนั้น ประชากรในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่มีความกังวลประเด็นด้านอาหารขาดแคลนค่อนข้างมาก ส่วนเกษตรกรที่มีความกังวลในประเด็นการเพิ่มขึ้นของราคาอาหารมีสัดส่วนค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานและเกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้จากนอกภาคการเกษตร ซึ่งกลุ่มเกษตรกรที่มีรายได้หลักนอกภาคการเกษตรเป็นกลุ่มที่ต้องพึ่งพาแหล่งอาหารจากภายนอกมากกว่าเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากการเกษตรในฟาร์ม อย่างไรก็ตาม สาเหตุของการสำรองอาหารของเกษตรกรตัวอย่างค่อนข้างแตกต่างกันตามกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและไม่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบในพื้นที่ชลประทานจะมีความกังวลต่อการเกิดการเจ็บป่วยติดเชื้อมากกว่าผลกระทบจากการขาดแคลนอาหาร (ภาพที่ 7.19)

ภาพที่ 7.19 สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกรตามเหตุผลของการสำรองอาหารไว้มากขึ้นในช่วงการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และ สภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

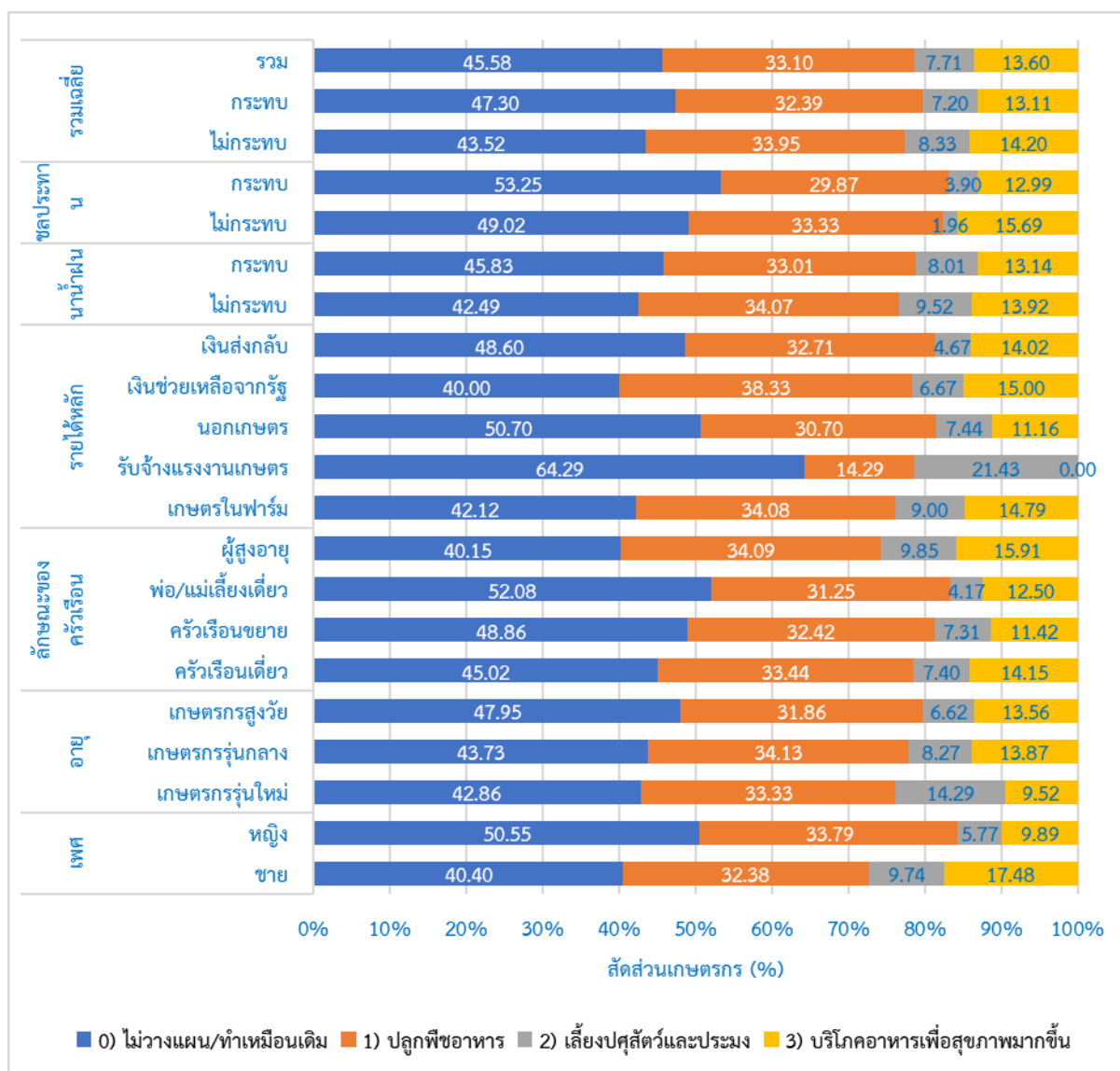
มาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 เช่น การห้ามออกนอกเคหสถานในเวลากลางคืน การเว้นระยะห่างทางสังคม การห้ามหรือชะลอการเคลื่อนย้ายของประชาชนออกนอกจังหวัด ยังส่งผลให้รูปแบบการซื้ออาหารในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 บางส่วนเปลี่ยนแปลงไป โดยเกษตรกรตัวอย่างประมาณ 20% มักจะซื้ออาหารในท้องถิ่น ในชุมชน หรือร้านขายอาหารใกล้บ้านมากกว่า ในขณะที่กลุ่มอาชีพรับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตรและเกษตรกรรุ่นใหม่บางส่วนจะซื้ออาหารจากช่องทางผู้ผลิตโดยตรง (5.88% ของเกษตรกรในกลุ่ม) นอกจากนี้เกษตรกรรุ่นใหม่ยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น (5.88% ของเกษตรกรในกลุ่ม) แต่สัดส่วนที่เปลี่ยนแปลงค่อนข้างจะน้อย ส่วนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานนอกจากจะซื้ออาหารจากแหล่งใกล้บ้านแล้วยังมีการปรับเปลี่ยนไปซื้ออาหารจากแหล่งภายนอกตลาด และผลิตอาหารบริโภคเองมากขึ้น (ภาพที่ 7.20)

ภาพที่ 7.20 การเปลี่ยนแปลงระบบ/รูปแบบการซื้ออาหารในช่วงการแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

สำหรับการวางแผนด้านการบริโภคหรือระบบอาหารของครัวเรือนในอนาคตเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกร 45.58% ไม่มีการวางแผนด้านการบริโภคหรือการเปลี่ยนแปลงระบบอาหารของครัวเรือนเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่วนเกษตรกร 33.10% วางแผนการปลูกพืชอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน รองลงมา 13.60% ปรับเปลี่ยนไปบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพมากขึ้น ในขณะที่ 7.71% วางแผนในการเลี้ยงสัตว์และประมงสำหรับบริโภคในครัวเรือน ในขณะที่การเปรียบเทียบการวางแผนด้านการบริโภคอาหารของครัวเรือนในอนาคตตามกลุ่มทางเศรษฐกิจและสังคม พบว่า การวางแผนด้านการบริโภคอาหารของครัวเรือนเพื่อรองรับต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 แตกต่างกันตามแหล่งรายได้ของครัวเรือนและเพศของหัวหน้าครัวเรือน โดยเกษตรกรที่มีแหล่งรายได้หลักจากรับจ้างแรงงานเกษตรมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ไม่ได้วางแผนมากที่สุด (64.29%) นอกจากนี้เกษตรกรเพศชายมีการวางแผนหรือปรับตัวโดยการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพและการเลี้ยงปศุสัตว์/ประมง มากกว่าเกษตรกรหญิง (ภาพที่ 7.21)

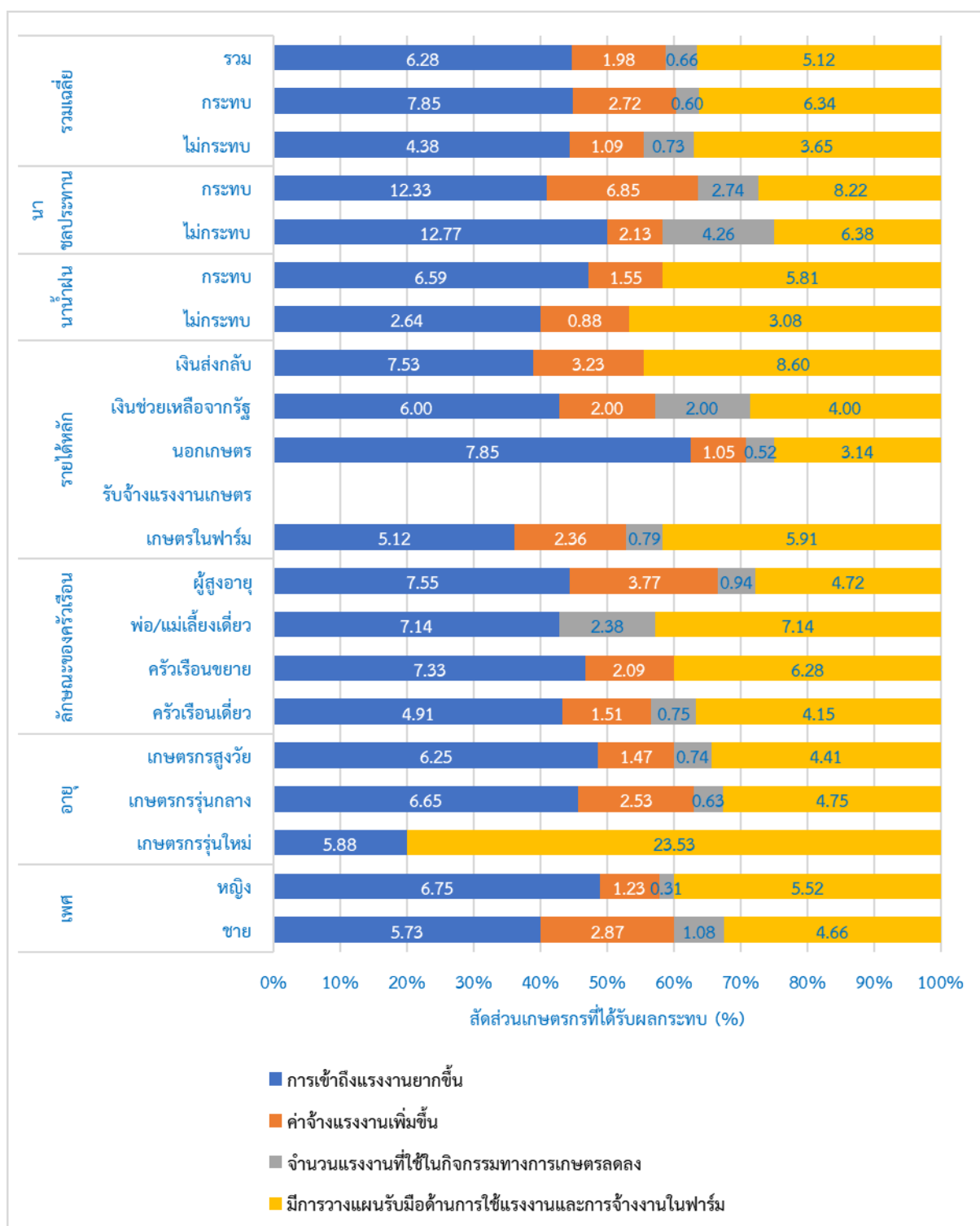
ภาพที่ 7.21 การวางแผนด้านการบริโภคหรือระบบอาหารของครัวเรือนในอนาคตเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

7.6 ผลกระทบต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและตลาดผลผลิตทางการเกษตร

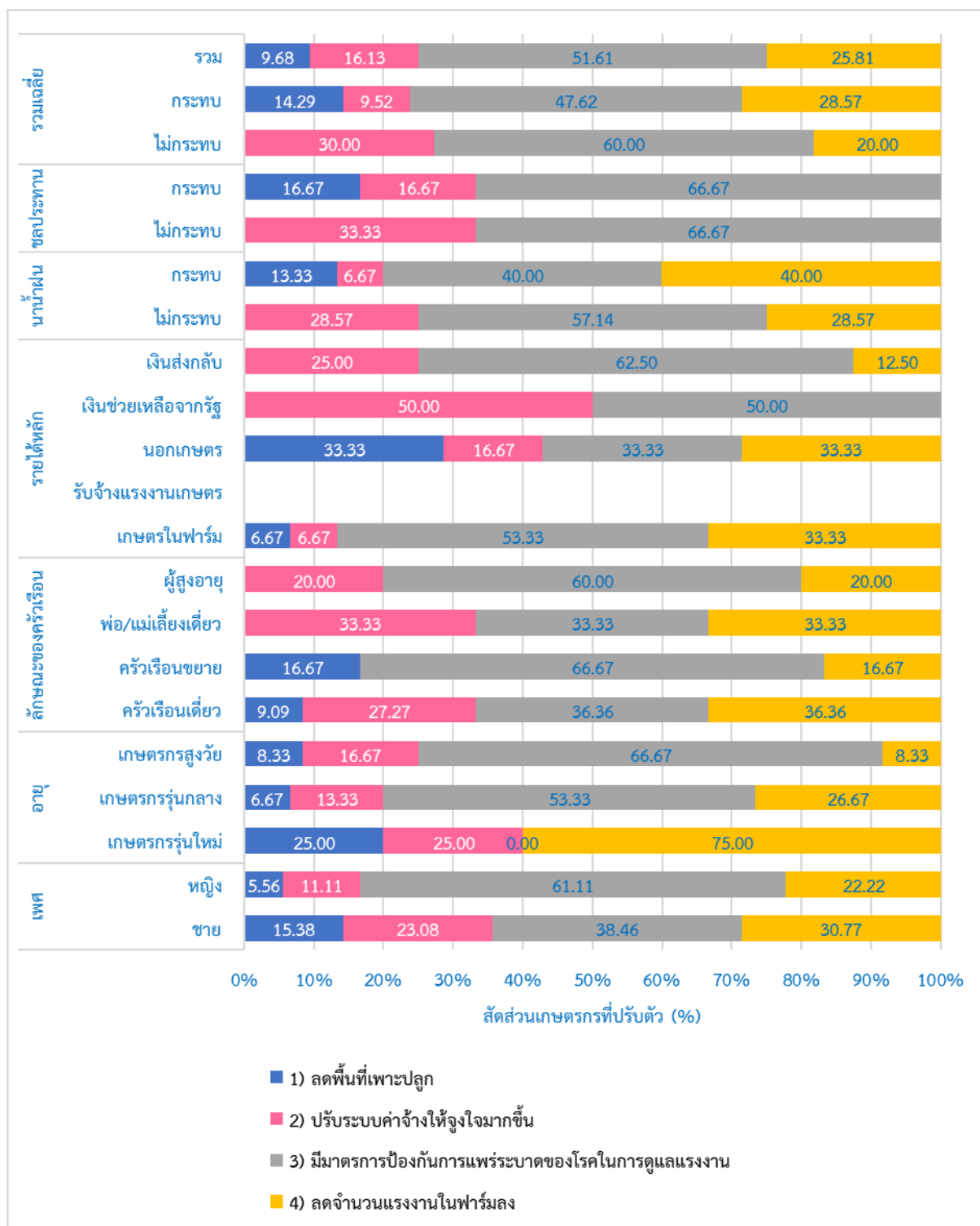
สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 น่าจะไม่กระทบต่อการเกษตรมากนักเนื่องจากโรคนี้ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ในการผลิต อย่างไรก็ตาม COVID-19 กลับเป็นภัยคุกคามร้ายแรงต่อความมั่นคงด้านอาหารและการดำรงชีวิตในประเทศที่ยากจนที่สุด ซึ่งระบบการผลิตทางการเกษตรเน้นการใช้แรงงานและมีศักยภาพในการรับมือต่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรงน้อยกว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว ในขณะที่ข้อจำกัดในการเคลื่อนย้ายผู้คนข้ามพรมแดนและการล็อกดาวน์ มีส่วนทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรกรรมในหลายประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่มีความต้องการแรงงานสูงสุดตามฤดูกาลหรือการผลิตที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก เช่น การห้ามการเดินทางที่บังคับใช้ใหม่ภายในสหภาพยุโรป และการงดออกวีซ่า ส่งผลต่อแรงงานในภาคการผลิตผลไม้และผักช่วงฤดูเก็บเกี่ยวในหลายประเทศของยุโรป การขาดแคลนแรงงานอาจนำไปสู่การสูญเสียการผลิตและการขาดแคลนผลผลิตในตลาด (OECD, 2020) สำหรับผลกระทบต่อการเข้าถึงแรงงานภาคเกษตรในพื้นที่ศึกษา พบว่า การเข้าถึงแรงงานสำหรับการผลิตข้าวไม่ได้รับผลกระทบมากนัก มีเกษตรกรเพียงประมาณ 9% ที่มีปัญหาด้านแรงงานในฟาร์มในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปัญหาการเข้าถึงแรงงานทำได้ยากขึ้นหรือหาแรงงานยากขึ้น (6.28%) ปัญหาค่าจ้างแรงงานสูงขึ้น 1.98% (ภาพที่ 7.22) ซึ่งผลกระทบการใช้แรงงานในการผลิตข้าวในพื้นที่ค่อนข้างมีน้อย เนื่องจากการปลูกข้าวของเกษตรกรส่วนใหญ่เน้นการใช้เครื่องจักรมากกว่าการใช้แรงงานคน และแรงงานส่วนใหญ่ทั้งแรงงานเครื่องจักรและแรงงานคนเป็นแรงงานที่อยู่ในพื้นที่หรืออยู่ในชุมชน ในส่วนของแรงงานเครื่องจักรก็อยู่ในพื้นที่ไม่ใช่แรงงานเครื่องจักร (รถเกี่ยวข้าว) ที่เคลื่อนย้ายมาจากต่างพื้นที่หรือมาจากแถบภาคกลางเหมือนดังเช่นในอดีต ดังนั้นแม้จะมีมาตรการล็อกดาวน์หรือจำกัดการเคลื่อนย้ายของแรงงานจึงไม่ส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดเป็นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานที่ทำนาสองครั้ง (นาปีและนาปรัง) โดยเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการเข้าถึงแรงงานส่วนใหญ่จะปรับตัวโดยการลดจำนวนแรงงานในฟาร์ม (25.81%) ปรับเพิ่มค่าจ้างให้สูงขึ้น (16.13%) หรือบางส่วนลดพื้นที่เพาะปลูกลง (9.68%) (ภาพที่ 7.22)

สำหรับผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิตชนิดอื่นของเกษตรกรในพื้นที่ค่อนข้างมีน้อย โดยมีเกษตรกรเพียงไม่ถึง 5% ของเกษตรกรในพื้นที่ประสบปัญหาเกษตรกรประสบปัญหามากที่สุดในการเข้าถึงเครื่องจักรกลการเกษตร สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชและปุ๋ยตามลำดับ ในขณะที่เกษตรกร 3.47% ประสบปัญหาการเพิ่มขึ้นของราคาปัจจัยการผลิต (ภาพที่ 7.24) ซึ่งในช่วงการสำรวจข้อมูลตรงกับช่วงเดือนธันวาคม 2563 - เมษายน 2564 อยู่ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ระลอกที่ 2 ราคาปัจจัยการผลิตไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตามตั้งแต่ไตรมาสที่ 2/2564 ราคาปุ๋ยเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัว เนื่องจากปัจจัยสำคัญ 3 ปัจจัย ได้แก่ 1) น้ำมันมีแนวโน้มปรับราคาสูงขึ้น โดยปุ๋ยทุกสูตรมีสารตั้งต้นมาจากก๊าซแอมโมเนีย (NH₃) ซึ่งสังเคราะห์มีเทนมาสังเคราะห์ให้ได้ก๊าซแอมโมเนียในอุตสาหกรรมปิโตรเคมี ดังนั้นเมื่อราคาน้ำมันปรับตัวสูงขึ้นย่อมส่งผลกระทบโดยตรงกับแอมโมเนีย 2) ปัญหาการขาดแคลนตู้คอนเทนเนอร์และค่าระวางเรือที่ปรับขึ้นทั่วโลก ค่าขนส่งทางเรือเพิ่มขึ้น 100% โดยตู้คอนเทนเนอร์ขนาด 20 ตัน จากตู้ละ 700 เหรียญสหรัฐ เพิ่มขึ้นเป็น 1,400 เหรียญ รวมทั้งค่าเงินบาทที่ผันผวน ซึ่งค่าขนส่งที่เพิ่มขึ้นจะส่งผลให้ราคาขายปลีกปุ๋ยเคมีสูตรต่าง ๆ ต้องปรับเพิ่มขึ้น 75-150 บาทต่อกระสอบขนาด 50 กิโลกรัม และ 3) โรงงานผลิตแม่ปุ๋ยสูตรวัตถุดิบต้นทางในต่างประเทศปรับราคาขึ้นไปกว่า 20% ซึ่งสูงกว่าในช่วงที่มีการเพาะปลูกของปีที่ผ่านมา นอกจากนี้การที่กลุ่มประเทศยุโรปผู้ผลิตวัตถุดิบแม่ปุ๋ยยังเผชิญกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โรงงานปิดตัวลงทำให้ปริมาณวัตถุดิบแม่ปุ๋ยผลิตน้อยลงไปด้วย ขณะที่ความต้องการในตลาดจีนและไทยยังมีสูง (ประชาชาติธุรกิจ, 2564)

ภาพที่ 7.22 สัดส่วนครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อการเข้าถึงแรงงาน การเพิ่มขึ้นของค่าจ้างแรงงาน และการวางแผนรับมือด้านการใช้แรงงานและการจ้างงานในฟาร์ม จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

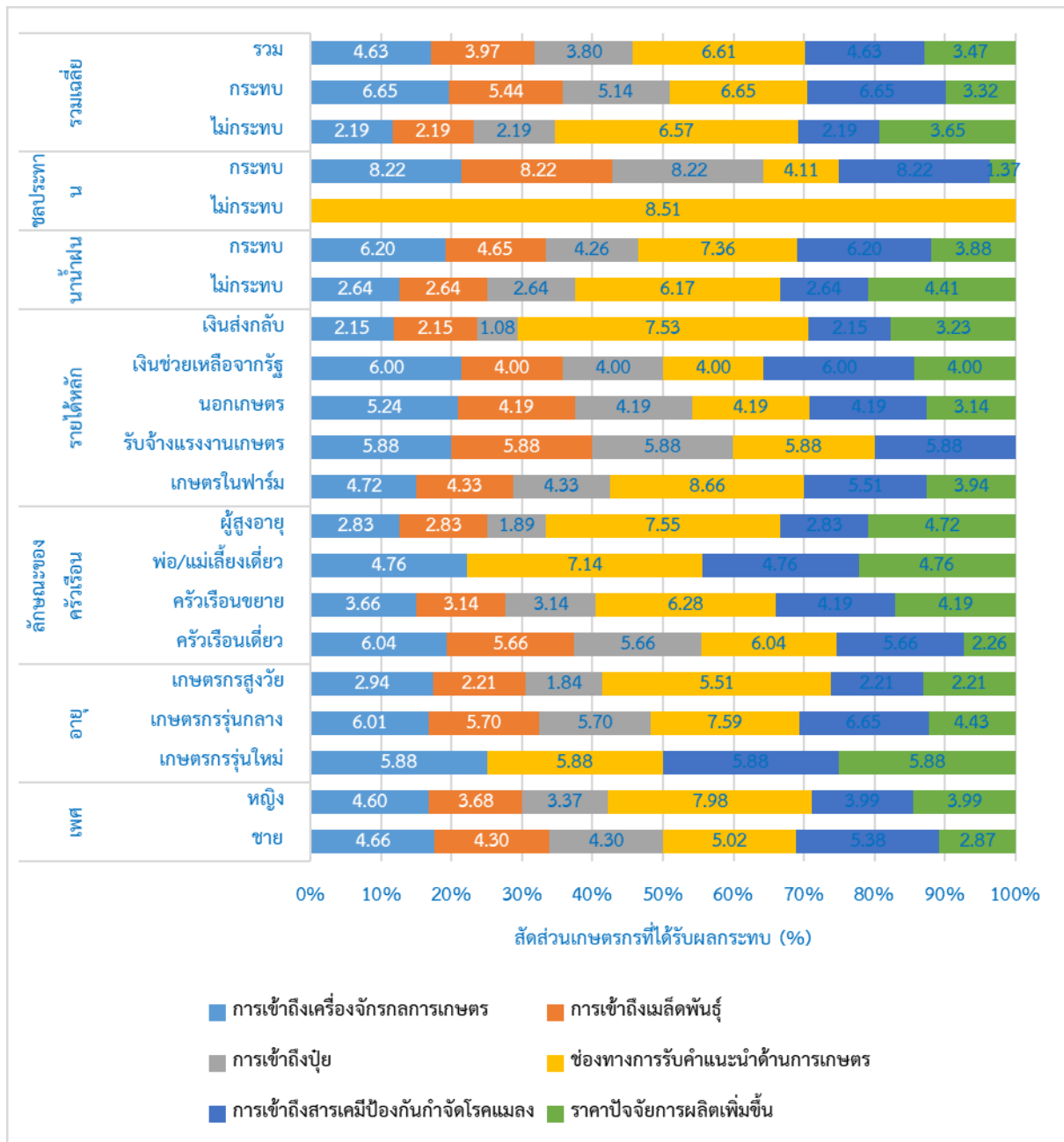

ภาพที่ 7.23 รูปแบบการปรับตัวด้านแรงงานจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตาม

เพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี);

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

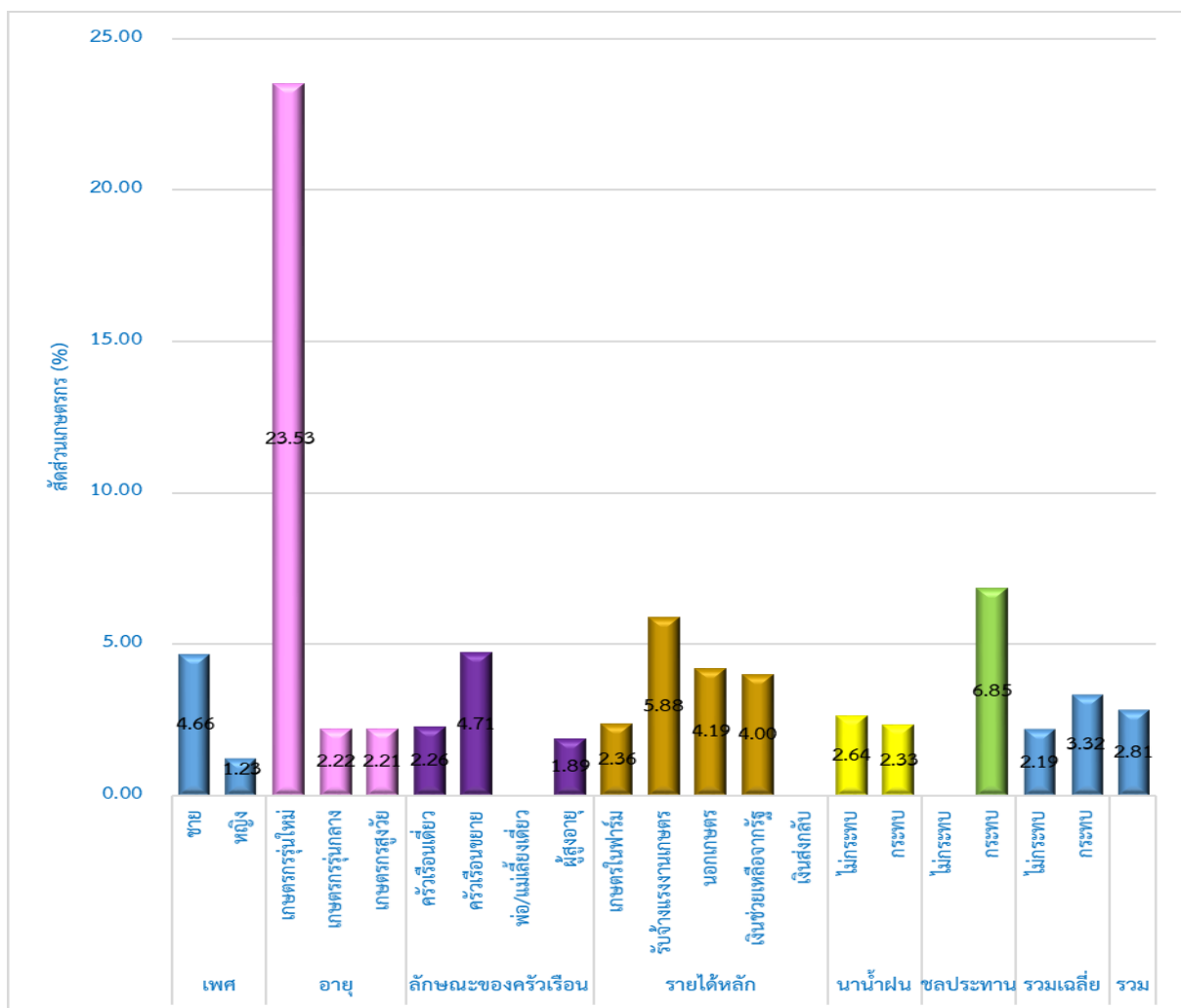

ภาพที่ 7.24 สัดส่วนครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อเข้าถึงปัจจัยการผลิตและการเพิ่มขึ้นของราคา จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

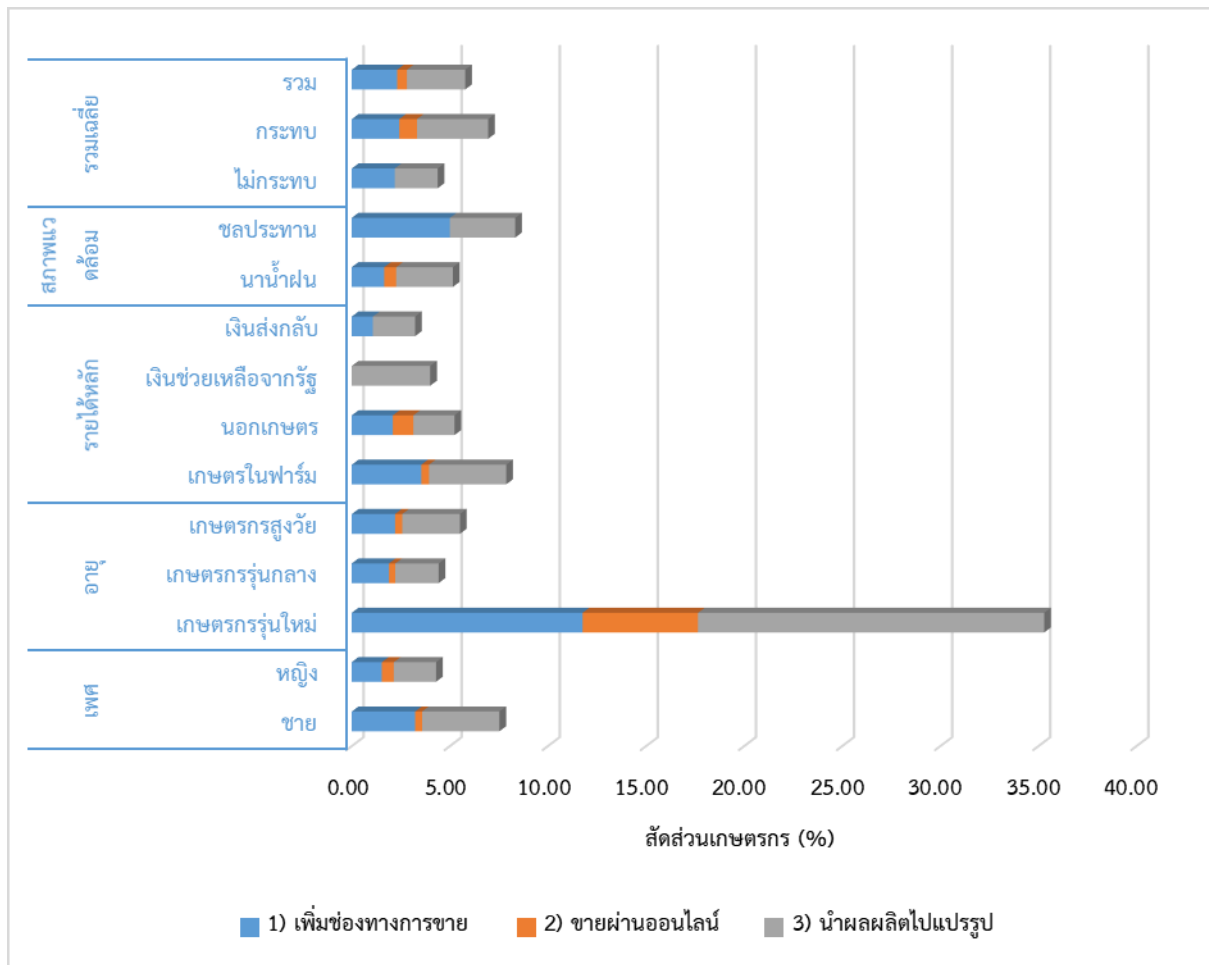
สำหรับประเด็นเรื่องช่องทางการตลาดข้าวขึ้น เนื่องจากอาหารเป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน ระดับของความต้องการอาหารจึงควรได้รับผลกระทบจากวิกฤติน้อยกว่าความต้องการสินค้าและบริการอื่นๆ อย่างไรก็ตาม มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในโครงสร้างของอุปสงค์ โดยอุปสงค์จากร้านอาหาร โรงแรม และการจัดเลี้ยงที่ลดลง การปิดตลาดผลผลิต/ตลาดสินค้า และอุปสงค์จากซูเปอร์มาร์เก็ตที่พุ่งสูงขึ้น มีสัญญาณบ่งชี้ว่าธุรกิจต่างๆ ในห่วงโซ่อาหารกำลังปรับตัวให้เข้ากับความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การเปลี่ยนสายการผลิตและ

เพิ่มกำลังการผลิตเพื่อจัดการสินค้าคงคลังที่ใหญ่ขึ้น ย้ายไปยังแพลตฟอร์มออนไลน์และจัดส่งตรงไปยังครัวเรือน และจ้างพนักงานชั่วคราว ความท้าทายที่ใหญ่ที่สุดสำหรับธุรกิจอาหารมาจากมาตรการจำเป็นอย่างที่ภาครัฐประกาศใช้เพื่อยับยั้งการแพร่ระบาดของ COVID-19 การปรับเปลี่ยนที่จำเป็นในธุรกิจเกษตรและอาหารเพื่อให้สอดคล้องกับมาตรการดังกล่าว (ซึ่งอาจเพิ่มต้นทุน) และความจำเป็นในการหาตลาดทางเลือกสำหรับผลิตภัณฑ์ที่ได้รับผลกระทบ เนื่องจากผู้บริโภคปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบริโภคเพื่อรับมือกับโควิด-19 (OECD, 2020) อย่างไรก็ตามผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 แทบจะไม่ส่งผลกระทบต่อช่องทางการตลาดข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ เกษตรกรตัวอย่างที่ช่องทางการตลาดเปลี่ยนแปลงไปจากผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีเพียง 2.81% ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ ซึ่งปรับเปลี่ยนจากการขายผ่านโรงสีหรือพ่อค้าคนกลาง เป็นการแปรรูปผลผลิตขายเองที่ตลาด ขายผ่านช่องทางออนไลน์ หรือเพิ่มช่องทางการขายมากขึ้น (ภาพที่ 7.25 และ ภาพที่ 7.26)

ภาพที่ 7.25 สัดส่วนครัวเรือนที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ช่องทางการตลาดข้าวเปลี่ยนแปลง จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี);
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.26 รูปแบบการวางแผนปรับตัวด้านการตลาดข้าวต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ กลุ่มอายุ แหล่งรายได้หลัก และสภาพแวดล้อมการผลิต

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

7.7 ผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

การศึกษาเกี่ยวกับโรคระบาดใหญ่ที่ต้องเผชิญเมื่อเวลาผ่านไป เช่น SARS, Ebola, H1N1, Equine Flu และ COVID-19 ในปัจจุบัน ทำให้ต้องเผชิญความเครียดเป็นเวลานานและแสดงให้เห็นว่าผลกระทบทางจิตวิทยาของการขาดการติดต่อ การกักตัว การเว้นระยะห่างทางสังคม ไม่ได้จำกัดอยู่ที่ความกลัวที่จะติดเชื้อไวรัสเท่านั้น แต่การระบาดใหญ่ของโรคส่งผลกระทบต่อประชากรมากขึ้น เช่น การพลัดพรากจากคนที่รัก การสูญเสียอิสรภาพ (Saladino et al., 2020) สมาชิกครอบครัวต้องอยู่ห่างกัน การรักษาระยะห่างทางสังคม (social distancing) สัมพันธภาพในครอบครัวและชุมชนลดลง วิถีชีวิตเปลี่ยนไป เกิดปัญหาการขาดรายได้ และชีวิตประจำวันที่ต้องปรับเปลี่ยนไป (บัญชา และคณะ, 2563) รวมทั้งความไม่แน่นอนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของโรค ข้อมูลจากการสำรวจความคิดเห็นของเกษตรกรตัวอย่างต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกรตัวอย่างเห็นด้วยมากที่สุดในระดับที่สถานการณ์การแพร่ระบาดทำให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น (69.92% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) (ตารางที่ 7.2) โดยประชาชนส่วนใหญ่ปฏิบัติตามข้อกำหนดในการปฏิบัติตัวตามประกาศคณะกรรมการควบคุมโรคอย่างเคร่งครัด ทั้งการสวมหน้ากากอนามัยเมื่อออกจากบ้าน การเว้นระยะห่างทาง

สังคม การกักตัวหรือการห้ามเคลื่อนย้ายออกนอกจังหวัด โดยเฉพาะเกษตรกรตัวอย่างซึ่งพื้นที่ศึกษาทั้งหมดเป็นหมู่บ้านที่ไม่ได้อยู่ในเขตเมืองและอยู่นอกเขตเทศบาล การเฝ้าระวังการแพร่กระจายของโรคอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของผู้นำและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ซึ่งควบคุมดูแลการปฏิบัติตัวของสมาชิกในชุมชนอย่างเคร่งครัด เช่น การกักตัว 14 วันของประชาชนที่มาจากพื้นที่เสี่ยง (เช่น กทม. ชลบุรี หรือจังหวัดอื่นๆ) จะต้องทำอย่างเคร่งครัดไม่ได้รับการละเว้น หากจัดงานประเพณี งานศพ หรืองานอื่น จะต้องปฏิบัติตามมาตรการตามประกาศของกรมควบคุมโรคอย่างเคร่งครัด ซึ่งสมาชิกทุกคนในชุมชนค่อนข้างตื่นตัวและมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวัง ทำให้การควบคุมการแพร่ระบาดของโรคในพื้นที่ชนบทค่อนข้างมีประสิทธิภาพสูง

นอกจากนี้ 68.26% ของเกษตรกรตัวอย่างเห็นว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลงและปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น (ตารางที่ 7.4) จากมาตรการเว้นระยะห่างทางสังคม ทำให้ต้องยกเลิกกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่มีการรวมตัวกันของคนเป็นจำนวนมาก ตามประกาศของคณะกรรมการควบคุมโรคในแต่ละจังหวัด เช่น การประชุมหมู่บ้านประจำเดือน การประชุมหรืออบรมกับหน่วยงานต่างๆ หรือการจัดงานวัฒนธรรมประเพณีประจำท้องถิ่น ส่วนในประเด็นของความยากจนนั้น เกษตรกรเห็นว่าเป็นผลกระทบทางสังคมที่สำคัญเช่นกัน ซึ่งข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงรายได้ของเกษตรกรที่พบว่า เกษตรกรในพื้นที่ศึกษามากกว่า 50% ที่รายได้ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ซึ่งเป็นแหล่งรายได้จากนอกภาคเกษตรและรายได้จากเงินส่งกลับของลูกหลาน นอกจากนี้ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มแบบเจาะจงยังพบว่า มีลูกหลานของสมาชิกในชุมชนหลายครัวเรือนที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่ที่ต้องตกงาน ถูกพักงาน ได้รับค่าจ้างลดลง หรือรายได้จากการดำเนินธุรกิจลดลง และทางบ้านต้องช่วยเหลือโดยการสนับสนุนข้าวสารและบางรายต้องส่งเงินไปช่วยเหลือในช่วงดังกล่าว

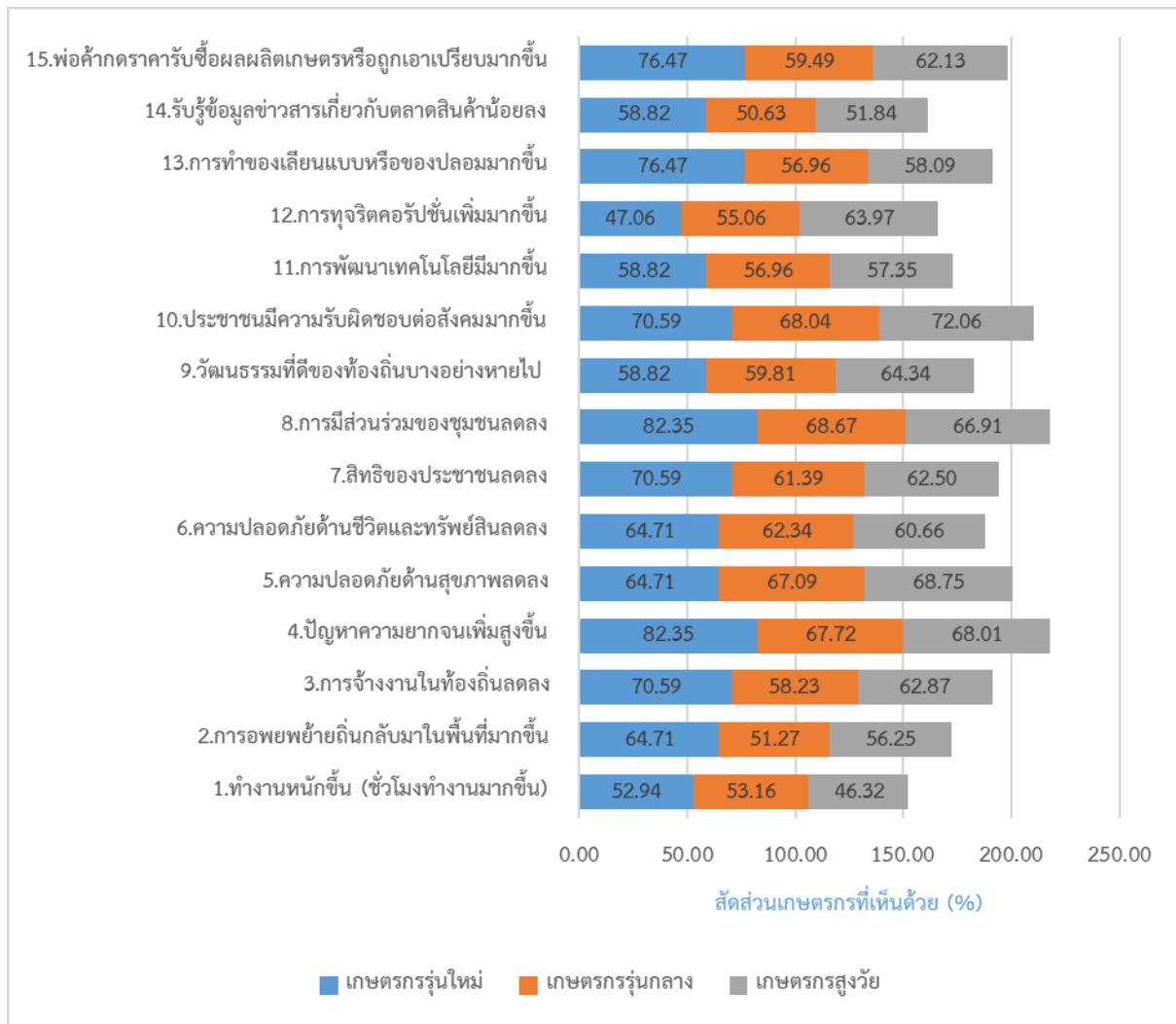
ตารางที่ 7.4 ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

รายการ/ผลกระทบ	ผลกระทบจาก COVID-19		
	ไม่กระทบ	กระทบ	รวมเฉลี่ย
	สัดส่วนเกษตรกร (%)		
1.ทำงานหนักขึ้น (ชั่วโมงทำงานมากขึ้น)	49.27	50.76	50.08
2.การอพยพย้ายถิ่นกลับมาในพื้นที่มากขึ้น	54.01	53.78	53.88
3.การจ้างงานในท้องถิ่นลดลง	60.58	60.73	60.66
4.ปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น	69.71	67.07	68.26
5.ความปลอดภัยด้านสุขภาพลดลง	70.44	65.56	67.77
6.ความปลอดภัยด้านชีวิตและทรัพย์สินลดลง	64.23	59.52	61.65
7.สิทธิของประชาชนลดลง	62.41	61.93	62.15
8.การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลง	69.71	67.07	68.26
9.วัฒนธรรมที่ดีของท้องถิ่นบางอย่างหายไป	63.14	60.73	61.82
10.ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น	70.80	69.18	69.92
11.การพัฒนาเทคโนโลยีมีมากขึ้น	56.93	57.40	57.19
12.การทุจริตคอร์รัปชันเพิ่มมากขึ้น	58.03	59.52	58.84
13.การทำของเลียนแบบหรือของปลอมมากขึ้น	55.47	60.12	58.02
14.รับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับตลาดสินค้าน้อยลง	48.54	53.78	51.40
15.พ่อค้าการค้ารับซื้อผลผลิตเกษตรหรือถูกเอาเปรียบมากขึ้น	62.04	60.42	61.16

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

สำหรับการเปรียบเทียบความคิดเห็นของผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ตามกลุ่มอายุค่อนข้างจะแตกต่างกัน สำหรับกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ นอกจากที่เห็นว่าการแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบให้การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลง ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคม และปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้นแล้ว กลุ่มนี้ยังเห็นว่า COVID-19 ยังส่งผลให้พ่อค้าคนกลางที่ซื้อผลผลิตหรือเกษตรกรถูกเอาเปรียบมากขึ้น (76.47% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) (ภาพที่ 7.27) แม้ว่าในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะไม่มีประกาศห้ามการเคลื่อนย้ายผลผลิตทางการเกษตร แต่จากประกาศห้ามเคลื่อนย้ายคนข้ามจังหวัด ทำให้พ่อค้าคนกลางจากต่างพื้นที่ไม่สามารถมารับซื้อผลผลิตได้ หรือเกษตรกรไม่สามารถนำผลผลิตไปขายในจังหวัดอื่นได้ ทำให้ราคาผลผลิตที่ได้รับต่ำกว่าในสถานการณ์ปกติ เช่น เกษตรกรที่ปลูกข้าวในพื้นที่รอยต่อชายแดนระหว่างแต่ละจังหวัด หรือเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราที่ไม่สามารถนำผลผลิตไปขายที่ตลาดกลางยางพาราได้ ต้องขายให้พ่อค้าในพื้นที่เท่านั้น ดังนั้นเกษตรกรที่มีเงินทุนน้อยและจำเป็นต้องใช้เงินเร่งด่วนจะรอไม่ได้จึงต้องขายให้พ่อค้าในพื้นที่ในช่วงของมาตรการดังกล่าว นอกจากนี้เกษตรกรรุ่นใหม่ยังเห็นว่า ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้มีการทำของเลียนแบบหรือของปลอมมากขึ้น (76.47% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) (ภาพที่ 7.27) ซึ่งเป็นผลมาจากความวิตกกังวลในปัญหาสุขภาพหรือการคาดการณ์สถานการณ์ในอนาคตที่ไม่แน่นอน ส่งผลให้อุปสงค์ต่อสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันตนเองจากการแพร่ระบาดของเชื้อเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงต้นของการแพร่ระบาด เช่น เจลแอลกอฮอล์ล้างมือ หน้ากากอนามัย หรือสมุนไพรที่เชื่อว่าสามารถรักษาหรือยับยั้งการกระจายของเชื้อในร่างกายได้ (เช่น ฟ้าทลายโจร หรือกระชาย) ซึ่งอุปสงค์ที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วส่งผลให้มีการทำสินค้าลอกเลียนแบบในท้องตลาด หรืออาจจะเป็นสินค้าที่มีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐานในภาวะปกติ รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของราคาสินค้าดังกล่าวตามมา

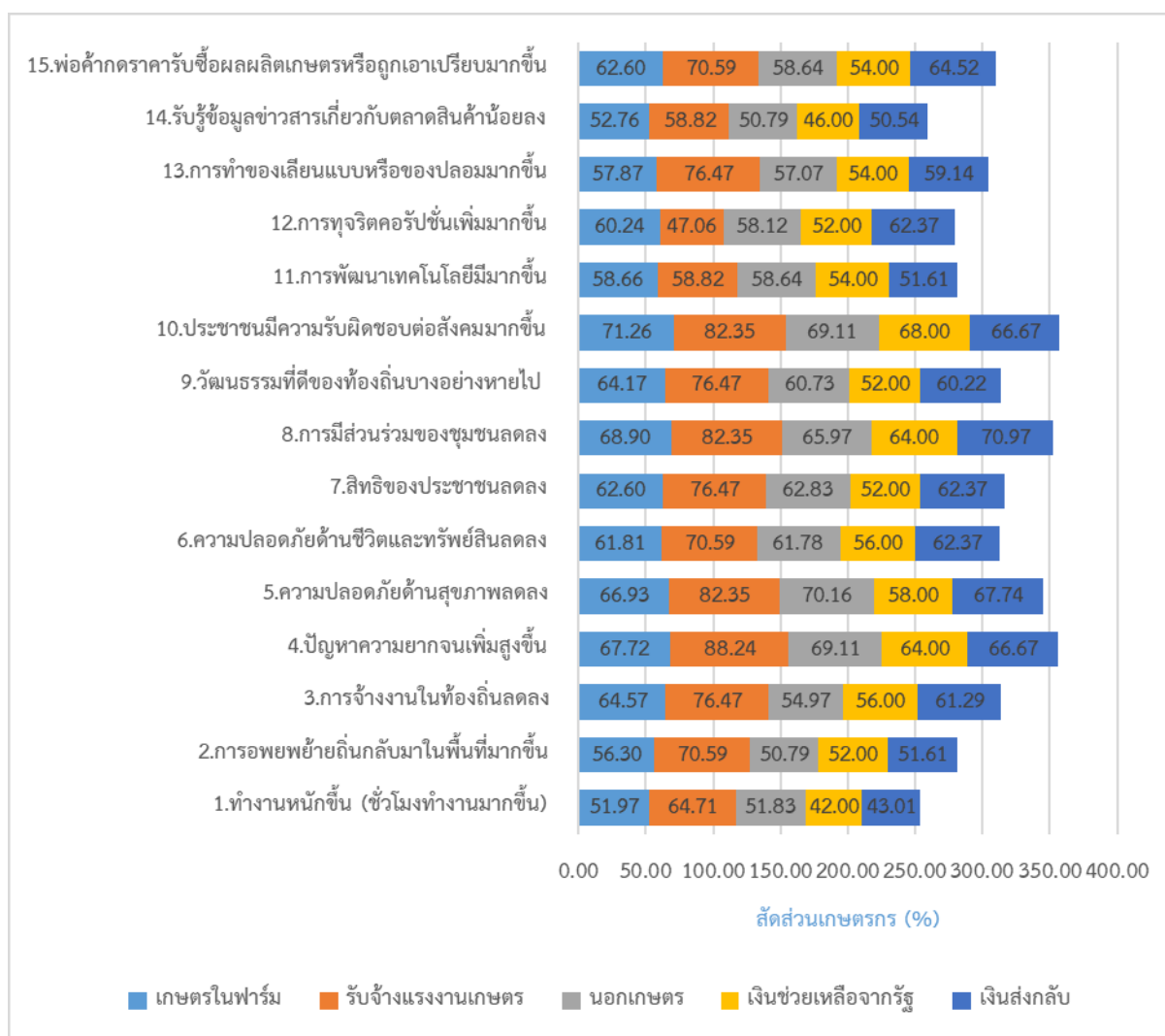
ในขณะที่เกษตรกรสูงวัยค่อนข้างให้ความสำคัญกับประเด็นผลกระทบต่อปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันที่มีมากขึ้น (63.97% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) (ภาพที่ 7.27) ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนของชุมชนในพื้นที่ระบุว่า ในชุมชนหลายแห่งมีปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันซึ่งเกี่ยวข้องกับการได้รับเงินสนับสนุนตามโครงการ/มาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจหรือการช่วยเหลือประชาชนเพื่อลดผลกระทบจากสถานการณ์ดังกล่าว เช่น ประชาชนที่ได้รับโครงการคนละครึ่ง ซึ่งกำหนดให้ผู้ที่ได้รับสิทธิ์ต้องเติมเงินในแอปพลิเคชัน “เป๋าตังค์” เพื่อใช้ซื้ออาหาร โดยรัฐบาลจะสมทบให้ครึ่งหนึ่งของค่าใช้จ่าย ไม่เกิน 150 บาทต่อวัน (เฟส 3 จะได้รับรวม 4,500 บาทต่อคนต่อสิทธิ์) ซึ่งผู้ได้รับสิทธิ์ที่ไม่สามารถเติมเงินในแอปพลิเคชันได้หรือไม่ประสงค์จะเติมเงินสามารถขอรับเงินสดกับร้านค้าบางร้านโดยจ่ายค่าดำเนินการให้กับร้านค้า 10-20% ของจำนวนเงินตามสิทธิ์ในแต่ละวัน ซึ่งลักษณะการทุจริตแบบนี้พบได้ในหลายพื้นที่และหลายโครงการที่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาล โดยเกษตรกรระบุว่า การให้ความช่วยเหลือในลักษณะให้เป็นเงินสดจะตรงตามความต้องการของเกษตรกรมากกว่า เช่น สามารถนำไปชำระหนี้ หรือซื้อปัจจัยการผลิตได้

ภาพที่ 7.27 ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามกลุ่มอายุ

หมายเหตุ: เกษตรกรรุ่นใหม่ (อายุน้อยกว่า 40 ปี); เกษตรกรรุ่นกลาง (อายุ 41-60 ปี); เกษตรกรรุ่นใหญ่ (อายุมากกว่า 60 ปี); ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

หากจำแนกความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ตามแหล่งรายได้หลักของครัวเรือนจะพบว่า เกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตรมีสัดส่วนเกษตรกรที่เห็นด้วยกับการที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบทางสังคมในเกือบทุกประเด็นสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มอื่นๆ (ยกเว้นประเด็นที่ 12 การทุจริตคอร์รัปชันที่มากขึ้น) (ภาพที่ 7.28) ซึ่งแม้ว่าเกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทั้งด้านรายได้และด้านการบริโภคน้อยที่สุด แทบจะไม่มีปัญหาในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตหรือความยากลำบากในการเข้าถึงตลาดผลผลิตมากเท่ากับเกษตรกรกลุ่มอื่นๆ เกษตรกรที่มีการวางแผนปรับตัวด้านการใช้ปัจจัยการผลิตแทบจะไม่ปรากฏในการสำรวจข้อมูลในพื้นที่ศึกษา แต่เป็นกลุ่มที่ความถี่ของการไปตลาดหรือออกไปข้างนอกลดลงจากเหตุผลด้านความกังวลในการติดเชื้อมากที่สุด

ภาพที่ 7.28 ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางสังคมจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้

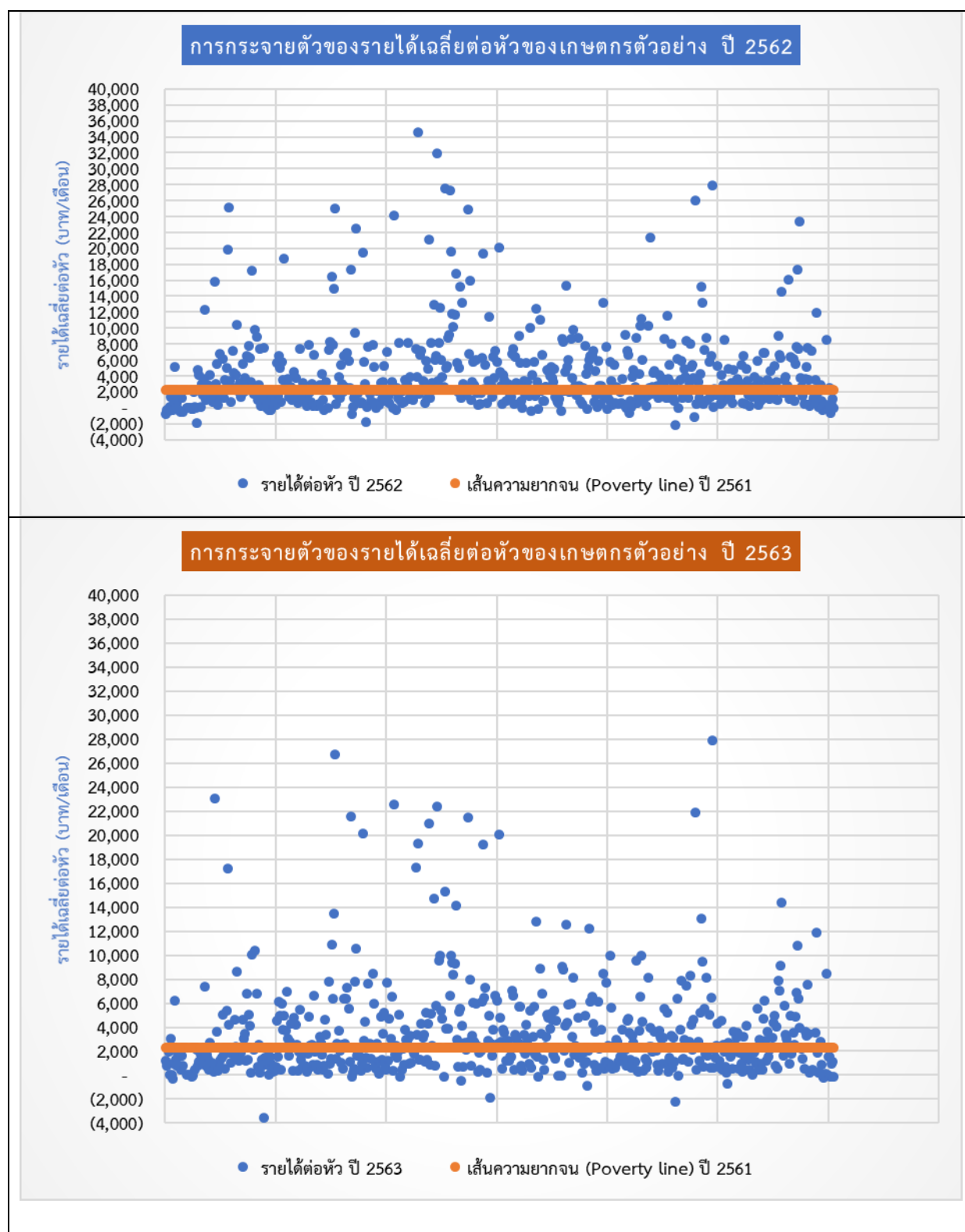
ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

7.8 ความยากจนและความเปราะบางในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

7.8.1 รายได้ครัวเรือนและความยากจน

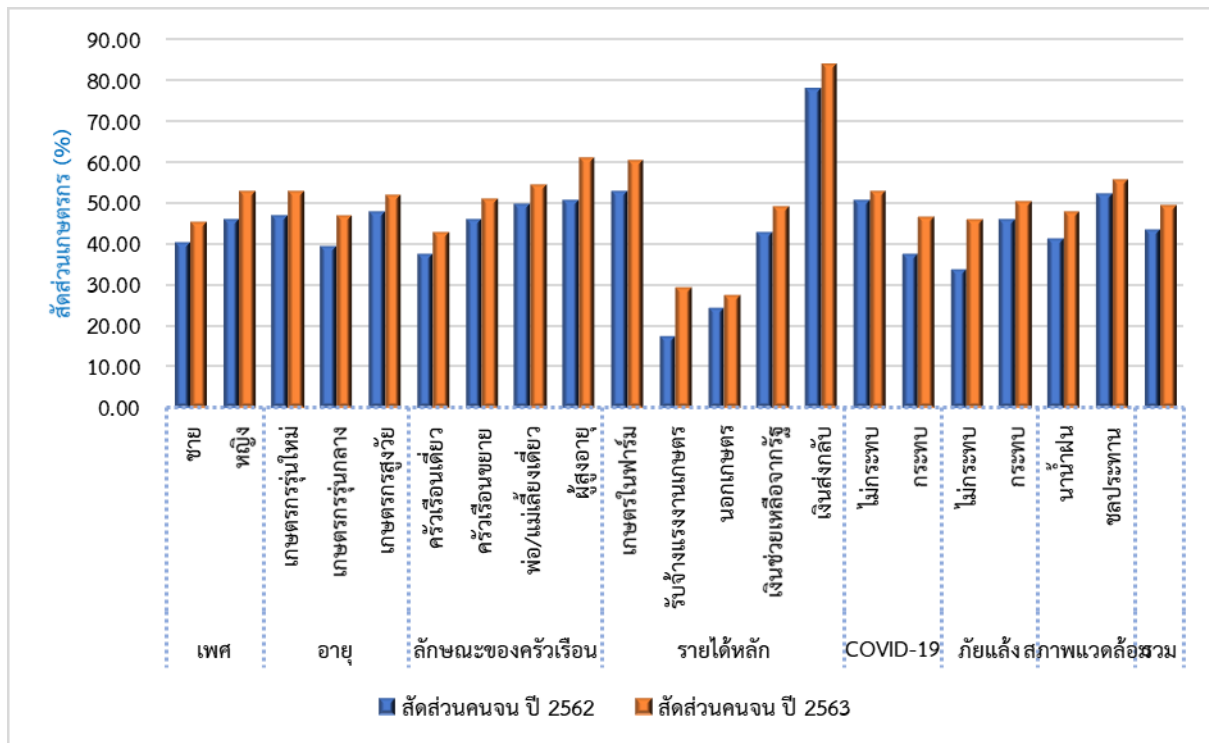
สถานการณ์การระบาดของ COVID-19 เป็นหนึ่งในความท้าทายที่ร้ายแรงที่สุดที่โลกต้องเผชิญในช่วงไม่กี่ครั้งที่ผ่านมา แม้ว่าจะมีผู้เสียชีวิตมากกว่า 5 ล้านคนทั่วโลก แต่วิกฤตครั้งนี้ยังดำเนินต่อไปโดยไม่รู้ว่าจำนวนผู้เสียชีวิตทั้งหมดจะมีจำนวนเท่าไร นอกจากนี้ปัญหาวิกฤตสาธารณสุขและเศรษฐกิจทั่วโลกที่กำลังตกต่ำจะส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชากรส่วนใหญ่ตามมา มาตรการบางอย่างที่ใช้ในการต่อสู้กับโรคระบาดอาจส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตในอนาคต ความพยายามในการบรรลุเป้าหมายในการแยกบุคคลกลุ่มที่ติดเชื้อมาตรการเว้นระยะห่างทางสังคมในระดับสูงอาจจะไม่เหมาะสมและส่งผลกระทบต่อต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคมทั่วโลก นอกจากนี้ ผลของนโยบายต่างๆ เช่น การเว้นระยะห่างทางสังคม การล็อกดาวน์ และกักตัว ทำให้กิจกรรมการผลิตและการบริโภคชะลอตัวหรือหยุดชะงักถาวร หรือเผชิญกับความไม่แน่นอน ตลาดตกต่ำ หรือพรมแดนถูกปิด แรงงานในภาคเศรษฐกิจส่วนใหญ่ถูกกักตัว นำไปสู่การปิดกิจการกระทบกับแรงงานและรายได้ของครัวเรือน (UNDP, 2020) ซึ่งอาจจะส่งผลให้ปัญหาความยากจนของครัวเรือนในภาคเกษตรเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรที่พึ่งพิงรายได้จากเงินส่งกลับที่ลูกหลานตงงานหรือรายได้ลดลงจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ข้อมูลจากการสำรวจพบว่า เกษตรกรในพื้นที่ศึกษามีรายได้เฉลี่ย เท่ากับ 4,186.78 บาท/คน/เดือน ใน ปี 2562 และลดลงเหลือ 3,570.90 บาท/คน/เดือน ในปี 2563 หรือลดลงประมาณ 14.70% ของรายได้ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าในปี 2563 ซึ่งเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เกษตรกรในพื้นที่ที่มีรายได้ลดลงแม้ว่าจะเป็นปีที่ความรุนแรงของปัญหายังแล้งลดลงแล้วก็ตาม ดังนั้น มาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดที่เข้มข้นในปี 2563 ส่งผลกระทบอย่างมากต่อการลดลงของรายได้ครัวเรือนของเกษตรกร โดยเฉพาะแหล่งรายได้จากเงินส่งกลับและรายได้จากนอกภาคการเกษตร ดังที่ได้แสดงตัวเลขรายได้ตามแหล่งรายได้และได้อภิปรายไว้ในบทที่ 5 ตารางที่ 5.9-5.10

เมื่อเปรียบเทียบการกระจายตัวของรายได้เฉลี่ยต่อหัว พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 1,000-4,000 บาท/คน/ปี และเมื่อเปรียบเทียบรายได้ต่อหัวกับเส้นความยากจนในปี 2562 (2,262 บาท/คน/ปี) พบว่าเกษตรกรกว่าครึ่งหนึ่งของเกษตรกรทั้งหมดมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่าเส้นความยากจน (ภาพที่ 7.29) นอกจากนี้ยังพบว่าสัดส่วนของคนจนเพิ่มขึ้นจาก 43.64% ในปี 2562 เป็น 49.59% ในปี 2563 และเมื่อจำแนกเกษตรกรตามตัวแปรที่สำคัญ พบว่า ในปี 2563 มีอัตราส่วนคนจนเพิ่มขึ้นจากปี 2562 ในทุกกลุ่มตัวแปร โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรและครัวเรือนผู้สูงอายุที่มีสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นมากที่สุด (11.76% และ 10.38% ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม ตามลำดับ) แม้ว่า ในปี 2562 กลุ่มที่มีรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตรเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนคนจนต่ำที่สุด แต่ผลกระทบจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในปี 2563 ส่งผลกระทบต่อการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนคนจนในกลุ่มอย่างมาก (ภาพที่ 7.30) แม้ว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะส่งผลกระทบต่อภาคการเกษตรน้อยกว่าภาคการผลิตอื่น แต่มาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคส่งผลกระทบอย่างมากต่อตลาดผลิตผลและการลดลงของราคาผลิตผล ซึ่งส่งผลให้ครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้ได้น้อยและไม่แน่นอนได้รับผลกระทบจากมาตรการเฝ้าระวังมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ภาพที่ 7.29 การกระจายตัวของรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อเดือนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ปี 2562 และ 2563

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.30 เปรียบเทียบสัดส่วนของคนจนระหว่างปี 2562 และ 2563 จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 และปัญหาภัยแล้ง

หมายเหตุ: การวิเคราะห์ความยากจนคำนวณเทียบกับเส้นความยากจนของครัวเรือนประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกเขตเทศบาล ปี 2561 จำนวน 2,262 บาทต่อคนต่อเดือน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

7.8.2 ความเปราะบางต่อความยากจน

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มมากขึ้น ทำให้ครัวเรือนมีความเปราะบางต่อความยากจน หรือทำให้ครัวเรือน มีโอกาสที่จะกลายเป็นคนยากจนในอนาคตได้ เพราะเมื่อครัวเรือนประสบกับเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดครัวเรือนที่ประสบเหตุจะได้รับผลกระทบเล็กน้อยต่างกัน ถ้าหากครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการแพร่ระบาดของ COVID-19 สามารถฟื้นฟู และกลับเข้าสู่สภาพเดิมได้เร็ว ปัญหานี้ก็จะกลายเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเพียงระยะสั้นๆ แต่ถ้าหากผลกระทบทางเศรษฐกิจที่ครัวเรือนได้รับจากปัญหาดังกล่าวมีความรุนแรงมากพอที่จะส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือน เช่น ทำให้รายได้ลดลง ทำให้ความสามารถในการแบกรับความเสี่ยงของครัวเรือนลดลง อันเนื่องมาจากครัวเรือนที่มีรายได้สูงขึ้นจะมีความสามารถในการแบกรับความเสี่ยงมากขึ้น ดังนั้นเมื่อครัวเรือนประสบกับสิ่งที่เกิดขึ้นที่ไม่พึงประสงค์โดยไม่คาดคิด ย่อมจะทำให้ความสามารถในการแบกรับความเสี่ยงของครัวเรือนลดลง และความน่าจะเป็นที่ครัวเรือนจะกลายมาเป็นครัวเรือนที่ยากจนเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย ผลการประมาณสมการการบริโภคโดยใช้ three-step feasible generalized least square แสดงในตารางที่ 7.5 พบว่า จำนวนสมาชิกในครัวเรือนและการมีสมาร์ทโฟนมีความสัมพันธ์ทางลบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับประมาณการรายได้ครัวเรือนในอนาคต ในขณะที่เพศ ตัวแปร

หุ่นครัวเรือนผู้สูงอายุ พื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดใหญ่ ระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว รายได้หลักจากนอกภาคเกษตร รายได้หลักจากเงินส่งกลับ มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ตารางที่ 7.5)

จำนวนสมาชิกในครัวเรือน มีค่าเป็นลบ และมีนัยสำคัญทางสถิติ อธิบายได้ว่า จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้ความน่าจะเป็นของรายได้ครัวเรือนในอนาคตลดลง ซึ่งหากจำนวนแรงงานในครัวเรือนเป็นตัวแทนของจำนวนสมาชิกวัยแรงงานแล้วครัวเรือนที่มีกำลังแรงงานมาก (สมาชิกในครัวเรือนมาก) ยิ่งส่งผลทางบวกต่อรายได้ของครัวเรือน เนื่องมาจากโอกาสในการหารายได้จะมากขึ้น อย่างไรก็ตาม จำนวนสัดส่วนของสมาชิกในครัวเรือนที่มากขึ้นอาจจะได้สะท้อนสมาชิกวัยทำงานในปัจจุบันของครัวเรือน เนื่องจากภาคเกษตรไทยเข้าสู่สังคมสูงวัย ดังนั้น การมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเพิ่มขึ้นอาจทำให้สัดส่วนการพึ่งพิง (dependency ratio) เพิ่มขึ้นตามมา และผลการศึกษานี้จะอธิบายได้ด้วยผลการศึกษาของตัวแปรสัดส่วนการพึ่งพิงที่มีความสัมพันธ์เชิงลบต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ในอนาคตของครัวเรือนเช่นกัน

ลักษณะครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว มีค่าเป็นลบ และมีนัยสำคัญทางสถิติ อธิบายได้ว่า อธิบายได้ว่า ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวส่งผลให้ความน่าจะเป็นของรายได้ครัวเรือนในอนาคตลดลงมากกว่าครัวเรือนลักษณะอื่น ซึ่งครัวเรือนลักษณะนี้จะมีโอกาสในการหารายได้ต่างพื้นที่หรือการประกอบอาชีพที่มีรายได้สูงน้อยกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น เนื่องจากมีการะในการเลี้ยงดูบุตรจึงไม่สามารถอพยพไปทำงานต่างพื้นที่หรือทำงานที่มีต้นทุนทางเวลาสูงได้ ทำให้โอกาสในการเพิ่มรายได้ครัวเรือนมีจำกัด

ครัวเรือนมีสมาร์โฟน มีค่าเป็นลบและมีนัยสำคัญทางสถิติ อธิบายได้ว่า ครัวเรือนที่เข้าถึงสมาร์โฟนส่งผลให้ความน่าจะเป็นของรายได้ครัวเรือนในอนาคตลดลงมากกว่าครัวเรือนลักษณะอื่น ซึ่งตามหลักการแล้วสมาร์โฟนควรเป็นตัวแทนของครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี จึงสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีที่ทันสมัย และสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ดีกว่าครัวเรือนที่ไม่มีสมาร์โฟน อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่ที่มีสมาร์โฟนเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่และเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากนอกภาคเกษตร ซึ่งรายได้ของเกษตรกรกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 ในปี 2563

เพศ จากการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรเพศ มีค่าเป็นบวก และมีนัยสำคัญทางสถิติ อธิบายได้ว่า หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายจะส่งผลทางบวกต่อรายได้ของครัวเรือน เนื่องมาจากครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกร หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายจึงมีแนวโน้มที่จะมีโอกาสในการผลิตหรือรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรได้มากกว่าเพศหญิง จึงสร้างรายได้มากกว่าเพศหญิง

พื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีค่าเป็นบวก และมีนัยสำคัญทางสถิติ อธิบายได้ว่า ครัวเรือนที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ขึ้นมีแนวโน้มที่รายได้ครัวเรือนในอนาคตจะเพิ่มขึ้น

สำหรับผลการประมาณค่าความน่าจะเป็นของความเปราะบางต่อความยากจน เทียบกับเส้นความยากจนในปี 2561 (2,262 บาท/คน/ปี) พบว่า สัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% ในปี 2562 เป็น 59.17% ในปี 2563 โดยเกษตรกรตัวอย่างที่ไม่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนในสัดส่วนที่น้อยลงในปี 2563 (19.50% และ 11.90% ตามลำดับ) ในขณะที่ เกษตรกรตัวอย่างที่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นในปี 2563 (39.67% และ 47.27% ตามลำดับ) (ตารางที่ 7.6) สะท้อนให้เห็นว่าในช่วงปี 2563 ซึ่งเป็นช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เกษตรกรกลุ่มที่ประสบกับปัญหาความยากจน มีความเปราะบางต่อความยากจนมากขึ้นหรือความน่าจะเป็นของการเข้าสู่ความยากจนของเกษตรกรที่ยากจนอยู่แล้วมีสูงกว่าครัวเรือนทั่วไป นอกจากนี้ เกษตรกรที่มีรายได้หลักจากเงินส่งกลับมีสัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนสูงที่สุด (ภาพที่ 7.31)

ตารางที่ 7.5 ค่าสัมประสิทธิ์ของ Log Per Capita Income คำนวณด้วย FGLS

ตัวแปร	Coef.	Std.Err.	t
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	-0.25945	0.065517	-3.96 ***
อัตราการพึ่งพิง	-0.551001	0.35065	-1.57
เพศ	0.488001	0.185526	2.63 ***
อายุ	0.300885	0.204401	1.47
ลักษณะครัวเรือน			
ตัวแปรหุ่นครัวเรือนขยาย	0.120177	0.247208	0.49
ตัวแปรหุ่นครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว	-0.713103	0.372307	-1.92 *
ตัวแปรหุ่นครัวเรือนผู้สูงอายุ	0.591268	0.298449	1.98 **
ระดับการศึกษา	0.328114	0.076863	4.27
ขนาดพื้นที่เพาะปลูก			
-พื้นที่เพาะปลูกขนาดกลาง	0.665783	0.244781	2.72 ***
-พื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่	1.399695	0.280266	4.99 ***
ระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว	0.551993	0.194564	2.84 ***
พื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทาน	0.10683	0.235235	0.45
แหล่งรายได้หลักของครัวเรือน			
-รายได้หลักจากนอกภาคเกษตร	1.452853	0.219558	6.62 ***
-รายได้หลักจากเงินส่งกลับ	0.875687	0.277598	3.15 ***
-รายได้หลักจากเงินช่วยเหลือ	-0.364511	0.347187	-1.05
-รายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตร	0.782637	0.55662	1.41
รายได้ครัวเรือนลดลงจาก COVID-19	-0.133381	0.18265	-0.73
ครัวเรือนมีสมาร์ตโฟน	-0.860837	0.32215	-2.67 ***
_cons	12.70104	0.653948	19.42 ***

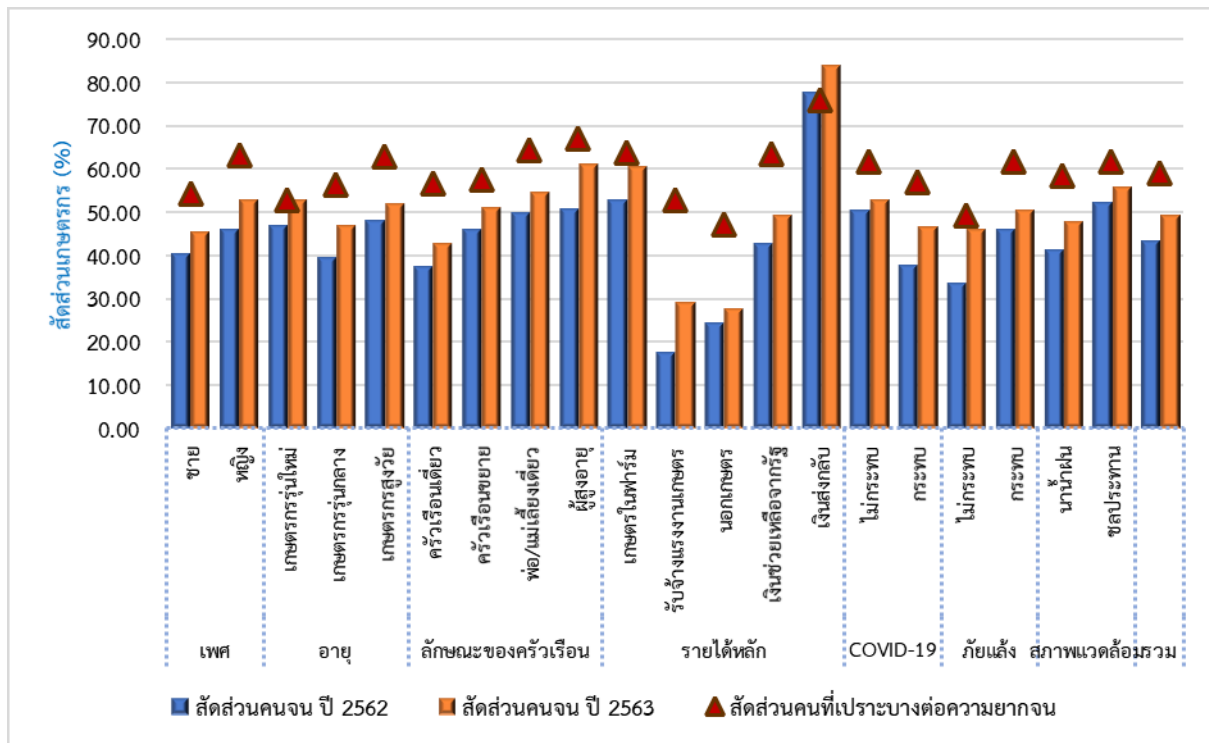
หมายเหตุ: *, **, *** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 90, 95 และ 99%

ที่มา: จากการคำนวณ

ตารางที่ 7.6 ความเปราะบางต่อความยากจนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา

ปี/รายการ	ความเปราะบางต่อความยากจน		รวม
	ไม่เปราะบาง	เปราะบาง	
	จำนวน (ครัวเรือน)		
ปี 2562 - ไม่จน	223	118	341
ปี 2563 - ไม่จน	233	72	305
ปี 2562 - จน	24	240	264
ปี 2563 - จน	14	286	300
รวม	247	358	605
สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกร (%)			
ปี 2562 - ไม่จน	36.86	19.50	56.36
ปี 2563 - ไม่จน	38.51	11.90	50.41
ปี 2562 - จน	3.97	39.67	43.64
ปี 2563 - จน	2.31	47.27	49.59
รวม	40.83	59.17	100.00

ที่มา: จากการคำนวณ

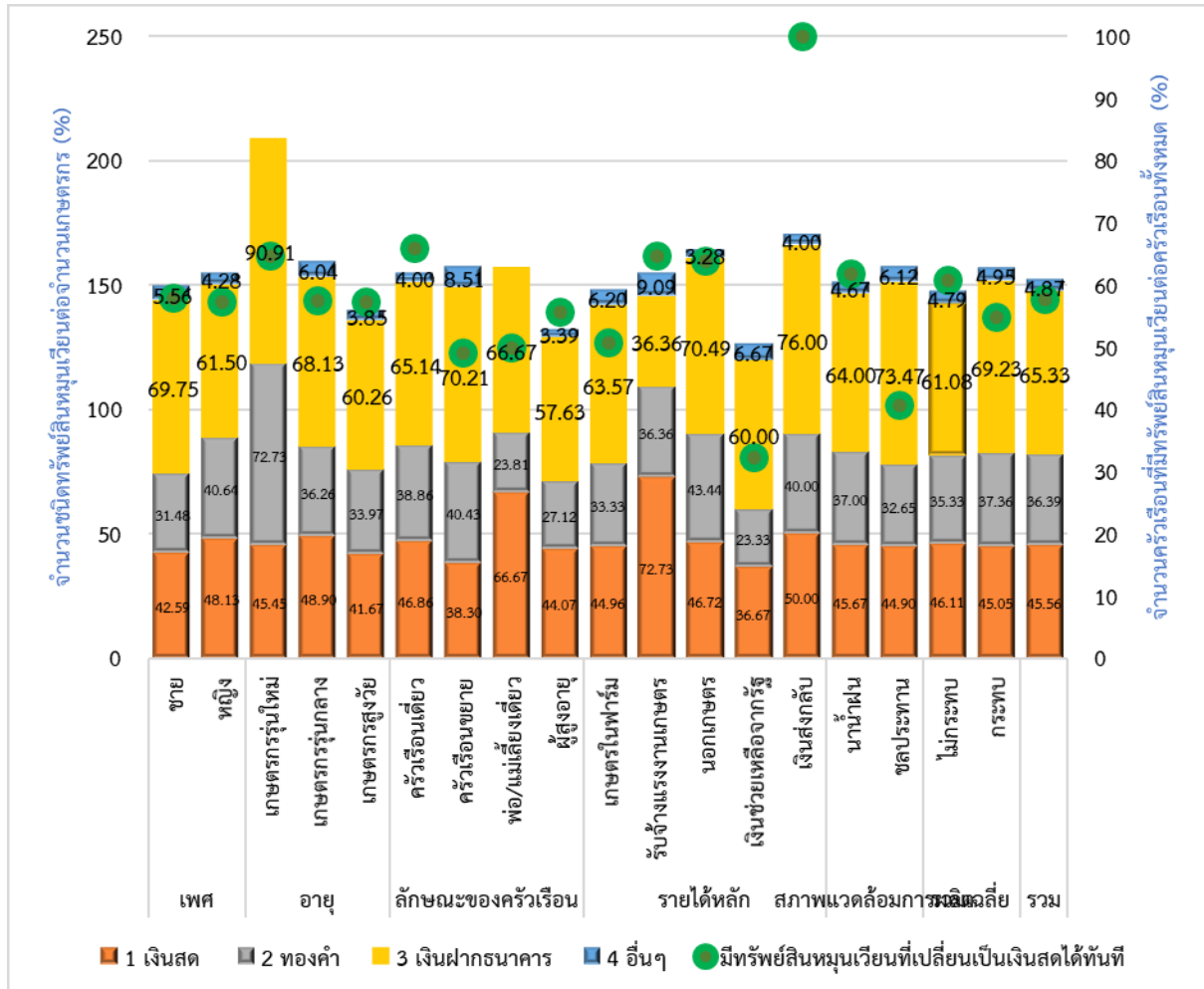
ภาพที่ 7.31 เปรียบเทียบสัดส่วนความเปราะบางต่อความยากจนและความยากจนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และปัญหาภัยแล้ง

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

7.8.3 สินทรัพย์หมุนเวียนและแนวทางการรับมือกับผลกระทบด้านรายได้จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ผลของมาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 เช่น การเว้นระยะห่างทางสังคม การล็อกดาวน์ และกักตัว ทำให้กิจกรรมการผลิตและการบริโภคชะลอตัวหรือหยุดชะงักถาวร หรือเผชิญกับความไม่แน่นอน ตลาดตกต่ำ นำไปสู่การปิดกิจการ กระทั่งกับแรงงานและรายได้ของครัวเรือน ซึ่งจากข้อมูลที่น่าเสนอในส่วนที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนประมาณ 10% ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้รายได้ลดลง และประมาณหนึ่งในสี่ของครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวที่ได้รับผลกระทบด้านรายได้ ซึ่งการลดลงของรายได้ของครัวเรือนย่อมส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ วิถีชีวิต และคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครัวเรือน หากครัวเรือนใดมีการเตรียมพร้อมหรือมีการวางแผนเพื่อรองรับเหตุการณ์ที่จะส่งผลกระทบต่อครัวเรือนไว้ตลอดเวลา ก็จะมีปัจจัยบวกที่สนับสนุนให้สามารถรับมือกับผลกระทบจากเหตุการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนได้ ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่าเกษตรกร 57.69% มีทรัพย์สินหมุนเวียนที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ทันที ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของเงินฝากธนาคาร (65.33%) เงินสด (45.56%) และทองคำ (36.39%) โดยเกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้จากเงินส่งกลับมีสัดส่วนของการมีทรัพย์สินหมุนเวียนมากที่สุด ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรที่ได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนทรัพย์สินหมุนเวียนน้อยที่สุด (ภาพที่ 7.32) และในกรณีที่รายได้ครัวเรือนลดลงอย่างรวดเร็วทรัพย์สินหมุนเวียนดังกล่าวสามารถเลี้ยงดูครัวเรือนได้ประมาณ 6-12 เดือน โดยกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวมีสัดส่วนของการเลี้ยงดูครอบครัวหากขาดรายได้ทันทีต่ำที่สุด (ภาพที่ 7.33) สอดคล้องกับผลการวิเคราะห์ด้านผลกระทบทางเศรษฐกิจ รายได้ และการวิเคราะห์ความเปราะบางต่อความยากจนที่ได้นำเสนอ

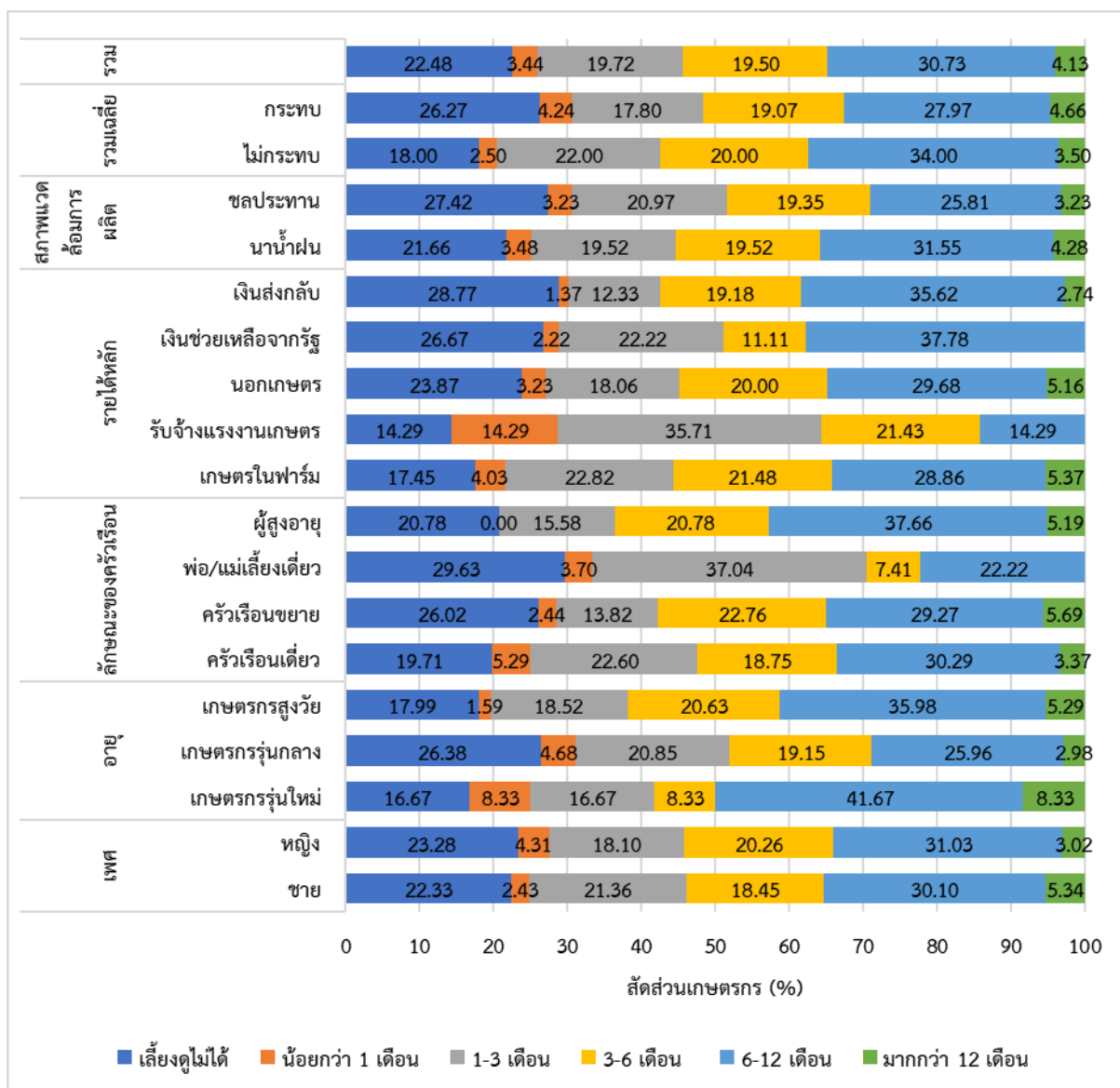
มาแล้ว สำหรับการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรกรณีรายได้ลดลงอย่างรวดเร็ว เกษตรกรส่วนใหญ่ 60.55 % แก้ปัญหาด้วยการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้โดยเฉพาะ ธ.ก.ส. กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน หรือญาติพี่น้อง รองลงมา ได้แก่ หาอาชีพเสริม และขายทรัพย์สิน (ภาพที่ 7.34)

ภาพที่ 7.32 ทรัพย์สินหมุนเวียนของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19

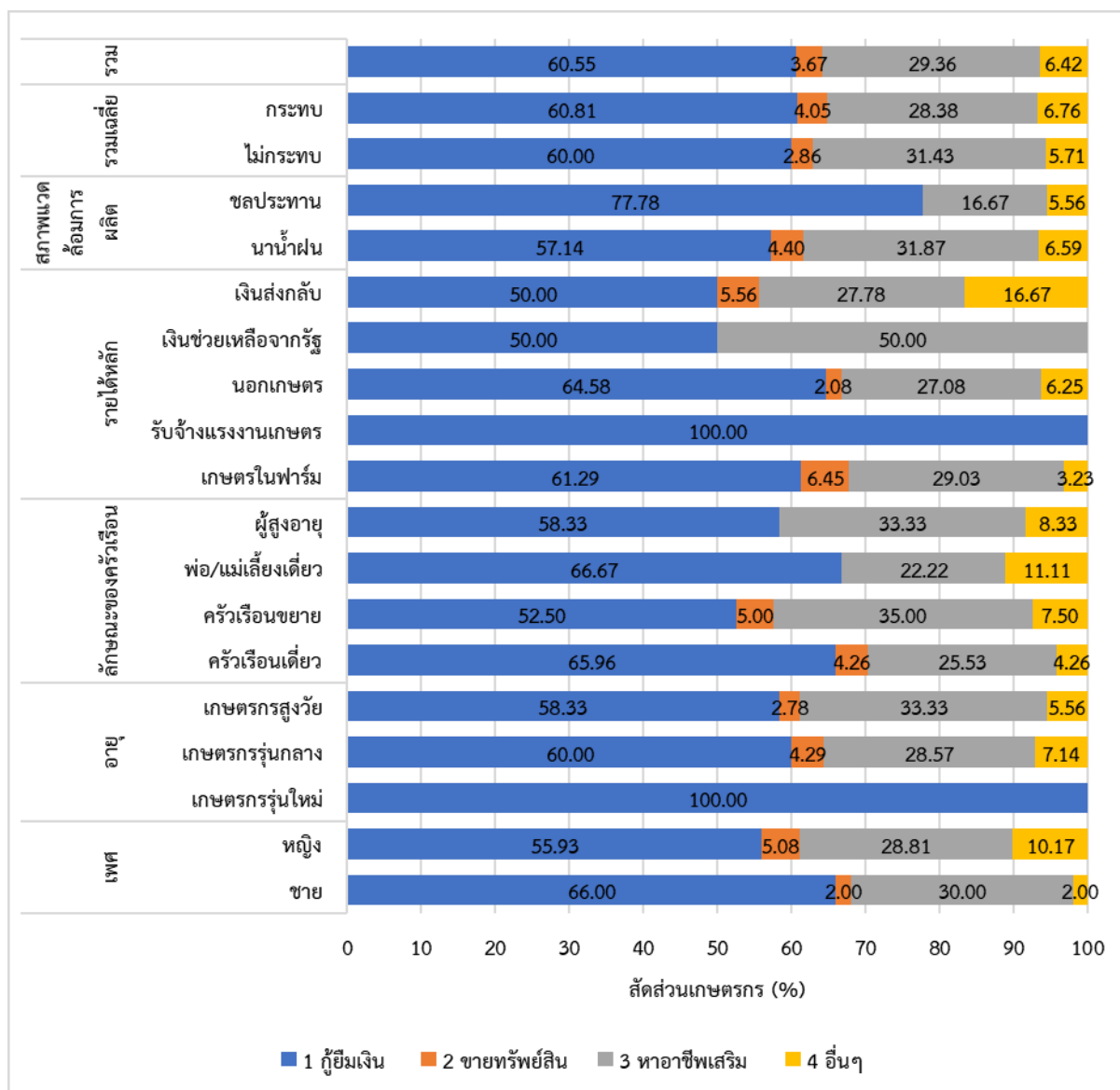
หมายเหตุ: ^{1/} จำนวนชนิดทรัพย์สินหมุนเวียนต่อจำนวนเกษตรกร (%) คำนวณจาก (จำนวนทรัพย์สินหมุนเวียนทั้งหมดต่อจำนวนครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง)*100 ^{2/} จำนวนครัวเรือนที่มีทรัพย์สินหมุนเวียนต่อครัวเรือนทั้งหมด (%) คำนวณจาก (จำนวนครัวเรือนที่มีทรัพย์สินหมุนเวียนต่อครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างทั้งหมด)*100

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

ภาพที่ 7.33 ระยะเวลาการเลี้ยงดูครอบครัวหารายได้ลดลงอย่างรวดเร็วของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

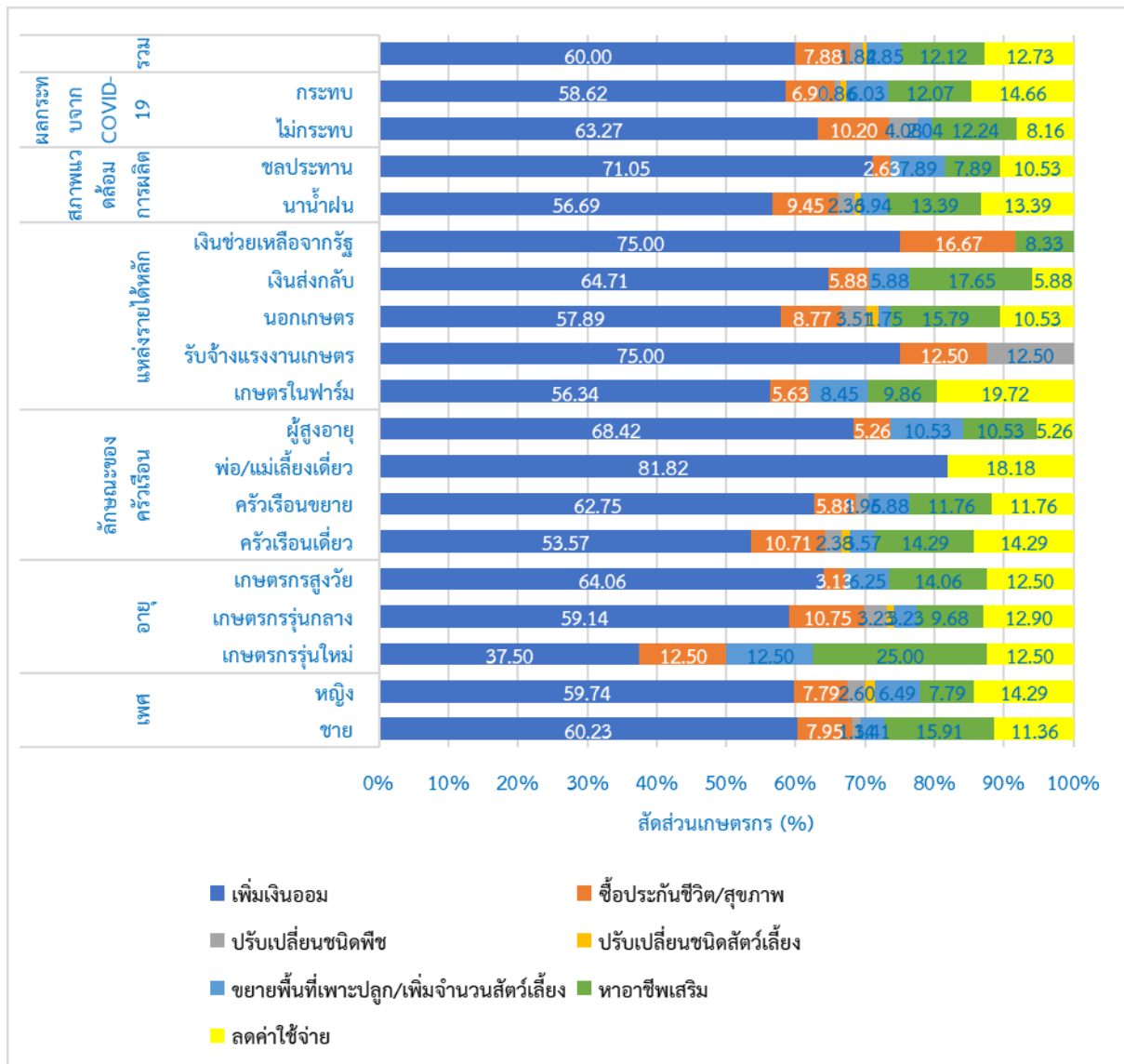
ภาพที่ 7.34 การแก้ปัญหาหารายได้ลดลงอย่างรวดเร็วของเกษตรกรตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

7.9 ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวภายใต้สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างจำนวนหนึ่งมีรายได้ลดลง และคาดการณ์ว่าจะมีรายได้ลดลงในอนาคต รวมทั้งยังส่งผลกระทบต่อการบริโภค การเข้าถึงปัจจัยการผลิต และตลาดผลผลิตของเกษตรกร ในขณะที่แนวโน้มของการแพร่ระบาดของโรครังกล่าวยังไม่สามารถคาดการณ์ทิศทางและระยะเวลาสิ้นสุดการระบาดได้ มาตรการเฝ้าระวังต่างๆ ของรัฐบาลก็ยังคงดำเนินการอย่างเข้มข้นในช่วงเวลาของการสำรวจข้อมูล (ธันวาคม 2563 - เมษายน 2564) แม้จะมีการผ่อนคลายหลายมาตรการในปัจจุบัน (29 พฤศจิกายน 2564) ดังนั้น เกษตรกรตัวอย่างประมาณหนึ่งในสามมีการวางแผน/ปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยมีรูปแบบการปรับตัว 7 รูปแบบ ได้แก่ 1) การลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน 2) หออาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร 3) การซื้อประกันชีวิต/ซื้อ

ประกันสุขภาพ 4) ขยายพื้นที่เพาะปลูก/เพิ่มจำนวนการเลี้ยงสัตว์ 5) การเพิ่มจำนวนการเก็บออม/เงินออมของครอบครัว 6) การปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูก และ 7) การปรับเปลี่ยนชนิดสัตว์ที่เลี้ยง (ภาพที่ 7.35)

ภาพที่ 7.35 การวางแผนปรับตัวเพื่อรองรับผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จำแนกตามเพศ อายุ ลักษณะครัวเรือน แหล่งที่มาของรายได้ และผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ที่มา: คำนวณจากฐานข้อมูลการสำรวจ

สำหรับการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยใช้แบบจำลอง Logistic regression กำหนดตัวแปรตาม คือ การปรับตัวของเกษตรกรเท่ากับ 1 ถ้าเกษตรกรปรับตัว 7 วิธีตามภาพที่ 7.35 และเท่ากับ 0 ในกรณีที่เกษตรกรไม่ได้ปรับตัว ในขณะที่ตัวแปรอิสระเป็นตัวแปรด้านลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม ปัจจัยด้านกายภาพ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านสังคมและการสื่อสาร และทัศนคติต่อ COVID-19 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อปรับตัวของเกษตรกรแสดงดังตารางที่ 7.7 log-likelihood เท่ากับ -292.01181 ค่า Probability chisquare เท่ากับ

0.000 แสดงว่าแบบจำลองที่ใช้สามารถอธิบายความน่าจะเป็นในการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 99% ค่า Pseudo R^2 เท่ากับ 0.1267 หมายถึง ตัวแปรอิสระในแบบจำลองสามารถอธิบายการตัดสินใจของเกษตรกรได้ 12.67% โดยจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ตัวแปรหุ่นจังหวัดนครราชสีมา รายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตร ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่รายได้ลดลงจาก COVID-19 ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่มีสมาร์ทโฟนและใช้อินเทอร์เน็ตได้ และครัวเรือนที่เห็นว่า COVID-19 เป็นแล้วเสียชีวิต มีความสัมพันธ์ทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร ในขณะที่เพศ และตัวแปรหุ่นแสดงลักษณะครัวเรือนขยายมีความสัมพันธ์ทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร

ตารางที่ 7.7 ผลการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร
ต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยใช้แบบจำลอง Logistic regression

ตัวแปร	หน่วย/ความหมาย	Logistic regression		Marginal Effect	
		Coef.	Std.Err	Coef.	Std.Err
คุณลักษณะของเกษตรกรและครัวเรือนเกษตรกร					
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	คน	0.1562	0.0723	0.0307	0.0142 **
เพศ	1=ชาย 2=หญิง	-0.4720	0.2148	-0.0933	0.0424 **
อายุ	ปี	-0.1765	0.2268	-0.0347	0.0446
ลักษณะครัวเรือน	ฐาน=ครัวเรือนเดี่ยว				
2=ครัวเรือนขยาย		-0.5632	0.2748	-0.1081	0.0508 **
3=พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว		0.2108	0.4407	0.0473	0.1013
4=ผู้สูงอายุ		-0.3809	0.3515	-0.0763	0.0670
ระดับการศึกษา	ปี	0.1236	0.0873	0.0243	0.0172
ปัจจัยด้านกายภาพ					
ตัวแปรหุ่นตัวแทนจังหวัด	ตัวแปรฐาน=มหาสารคาม				
2=นครราชสีมา		0.9668	0.3897	0.2178	0.0843 **
3=ศรีสะเกษ		-0.2737	0.5187	-0.0481	0.0892
4=สุรินทร์		0.0111	0.4862	0.0021	0.0920
5=บุรีรัมย์		0.4522	0.4099	0.0942	0.0860
6=นครพนม		-0.2117	0.4296	-0.0378	0.0765
7=ขอนแก่น		0.0520	0.4003	0.0099	0.0764
8=ชัยภูมิ		-0.5700	0.5206	-0.0920	0.0805
ขนาดพื้นที่เพาะปลูก	ตัวแปรฐาน=ฟาร์มขนาดเล็ก	0.0831	0.1698	0.0163	0.0334
2=ฟาร์มขนาดกลาง		-0.0542	0.2903	-0.0105	0.0564
3=ฟาร์มขนาดใหญ่		0.1449	0.3393	0.0293	0.0682

ตารางที่ 7.7 (ต่อ)

ตัวแปร	หน่วย/ความหมาย	Logistic regression		Marginal Effect	
		Coef.	Std.Err	Coef.	Std.Err
ตัวแปรหุ่นการทำเกษตร เชิงเดี่ยว	1=เกษตรเชิงเดี่ยว, 0=อื่นๆ	0.0645	0.2273	0.0127	0.0447
ตัวแปรหุ่นนาชลประทาน ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ	1=พื้นที่ชลประทาน, 0=อื่นๆ	0.0947	0.2921	0.0186	0.0574
ตัวแปรหุ่นแหล่งรายได้	ตัวแปรฐาน=รายได้หลักจาก ภาคเกษตร				
รายได้หลักจากนอกภาค		-0.2059	0.2665	-0.0398	0.0512
รายได้หลักจากเงินส่งกลับ		-0.3225	0.3565	-0.0606	0.0644
รายได้หลักจากเงินช่วยเหลือ		0.1702	0.4282	0.0358	0.0919
รายได้หลักจากการรับจ้าง แรงงานเกษตร		1.0680	0.5977	0.2515	0.1464 *
ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่รายได้ ลดลงจาก COVID-19	1=รายได้ลดลง, 0=อื่นๆ	0.8837	0.2140		***
ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่มีหนี้สิน	1=มีหนี้สิน, 0=ไม่มีหนี้สิน	0.2938	0.2235	0.1737	0.0414
ปัจจัยด้านการติดต่อสื่อสาร					
ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่มี สมาร์ทโฟนและใช้ อินเทอร์เน็ตได้	1=มีสมาร์ทโฟน 0=ไม่มี	0.8651	0.4474	0.0578	0.0439 **
ตัวแปรหุ่นการเป็นสมาชิก กลุ่มเกษตรกร	1=เป็นสมาชิกกลุ่ม เกษตรกร 0=ไม่มี	-0.0463	0.0961	0.1701	0.0878
<u>การรับรู้และทัศนคติต่อ COVID-19</u>					
เห็นว่า COVID-19 เป็นแล้ว เสียชีวิต	1=เห็นด้วย 0=อื่นๆ	0.7715	0.2386	-0.0091	0.0187 ***
เห็นว่า COVID-19 เกิดเพียง ระยะเวลาสั้นๆ	1=เห็นด้วย 0=อื่นๆ	0.2524	0.2253	0.1517	0.0466
เห็นว่า COVID-19 ทำให้ ปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้น	1=เห็นด้วย 0=อื่นๆ	-0.0337	0.2253	0.0496	0.0442
	constant	-2.0846	0.8677	-0.0066	0.0443
log-likelihood	-292.01181		LR chi square		84.68
Probability chisquare	0.000		Pseudo R ²		0.1267

หมายเหตุ: *, **, *** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 90, 95 และ 99%

ที่มา: จากการคำนวณ

7.10 ปัจจัยบวกของครัวเรือนและชุมชนในการบรรเทาผลกระทบของการแพร่ระบาดของโควิด-19

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เป็นเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อประชากรทุกกลุ่มทั่วโลก สำหรับเกษตรกรในพื้นที่ศึกษานั้นปัญหาการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนเริ่มตั้งแต่ในช่วงสงกรานต์ปี 2564 เป็นต้นมา ซึ่งมาตรการป้องกันแพร่ระบาดของโรค COVID-19 ในปี 2563 แม้จะมีกำหนดการใช้ชีวิตหรือกำหนดการควบคุมโรคที่เข้มงวดกว่า ในปี 2564 เช่น การห้ามออกนอกเคหสถานในตอนกลางคืน เกษตรกรออกไปทำงานหรือว่าทำมาหากินในตอนเย็นไม่ได้ แต่ในช่วงปี 2563 ประชากรในหมู่บ้านไม่ค่อยรู้สึกจะได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 มากนัก อย่างไรก็ตามตั้งแต่ช่วงเดือนเมษายน 2564 (สงกรานต์) เป็นต้นมาในการแพร่ระบาดในระลอกที่ 2 มีจำนวนผู้ติดเชื้อเป็นจำนวนมากจากการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 สายพันธุ์เดลต้า ส่งผลให้มีการปิดแคมป์คนงานและการกักตัวของคนที่ทำงานในแคมป์ส่งผลกระทบต่อประชากรในแต่ละชุมชน เช่น แรงงานที่อพยพไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ คนขับรถตู้ แรงงานที่ทำงานในภาคบริการ ทำให้ไม่มีรายได้ ไม่มีเงินส่งกลับให้กับพ่อแม่หรือลูกหลานที่อยู่ที่บ้านในทางกลับกันทางบ้านจะต้องส่งข้าวสารอาหารไปให้เพื่อประทังชีวิตในช่วงที่ไม่ได้ทำงานดังกล่าว ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา พบว่าผลกระทบที่สำคัญจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้แก่

- อันดับที่ 1 คือปัญหาสุขภาพจิต ความเครียดสะสม เกิดความเครียดสะสมจากการขาดรายได้ในการดำรงชีพ และความเครียดจากการเว้นระยะห่าง ประชากรในหมู่บ้านเกิดความเครียด สุขภาพจิตไม่ดี ดูข่าวแล้วเครียดมากโดยเฉพาะเกษตรกรที่ลูกหลานที่อพยพไปทำงานในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัด ซึ่งมากกว่า 50% ของครัวเรือนในชุมชนมีลูกหลานที่ไปทำงานที่ต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ ความเครียดจากความกังวลเรื่องการเงินห่วงเรื่องสุขภาพของลูกและความเครียดที่เกิดจากรายได้จากการที่เงินส่งกลับลดลง

- อันดับที่ 2 เป็นปัญหาเรื่อง เศรษฐกิจคือ ออกไปทำงานนอกพื้นที่ไม่ได้ ขายของไม่ได้ ขาดรายได้ การลดลงของรายได้ โดยเฉพาะรายได้จาก 2 ส่วน ได้แก่

- รายได้จากการขายสินค้า เช่น ในบางชุมชนประชากรมีอาชีพเสริมในการทอผ้าไหม การขายยาสมุนไพร การขายรองเท้า การซื้อขาย-โทรศัพท์มือถือ และคนขับรถตู้ เป็นต้น ซึ่งหลังจากที่เกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้รายได้ส่วนนี้ลดลงเป็นอย่างมาก เนื่องจากไม่สามารถไปขายของหรือขายผ้าไหมตามงานแสดงสินค้าต่างๆ หรืองาน OTOP ได้ การปรับตัวเพื่อขายออนไลน์ก็ทำได้ยาก เนื่องจากสินค้าบางชนิดเป็นสินค้าที่มีราคาแพงและผู้บริโภคจำเป็นต้องเห็นสินค้าจริง เช่น ผ้าไหม การซื้อออนไลน์จึงไม่ค่อยได้รับความนิยม นอกจากนี้การเกิดการแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้การจัดงานแต่งงานมีน้อยลง ซึ่งกลุ่มลูกค้าส่วนหนึ่งที่เป็นกลุ่มลูกค้ารายใหญ่ในการซื้อผ้าไหม คือกลุ่มลูกค้าที่จัดงานแต่งงานแล้วต้องใช้ผ้าไหมไปใช้เป็นเครื่อง “สมมา” หรือเครื่องรับไหว้ในงานแต่งงาน ดังนั้นเมื่อไม่มีงานจัดงานแต่งงานทำให้รายได้ส่วนนี้ก็หายไปเป็นจำนวนมาก

- เงินส่งกลับ โดยปกติแล้วรายได้จากเงินส่งกลับจะเป็นสัดส่วนรายได้ที่สำคัญของครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนผู้สูงอายุหรือผู้สูงอายุที่ต้องเลี้ยงหลาน ซึ่งรายได้ส่วนนี้จะป้อนรายได้จากเงินส่งกลับกับของลูกที่ทำงานอยู่ต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ และจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ซึ่งมีการปิดแคมป์คนงานและมีการลดคนงานของโรงงานหรือกิจกรรมต่างๆ จำนวนมากในตอนนี้ ส่งผลให้ปริมาณเงินส่งกลับที่ได้รับต่อเดือนลดลงหรือแทบจะไม่ได้รับเลย

- อันดับที่ 3 เป็นเรื่องความไม่สะดวกสบายในการเดินทาง ส่งผลกระทบต่อสัมพันธภาพของครอบครัว หลายครอบครัวที่ไม่สามารถเดินทางกลับมาเยี่ยมลูก พ่อแม่หรือญาติพี่น้องได้ เนื่องจากอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีอัตราการแพร่ระบาดสูง (พื้นที่สีแดงหรือสีแดงเข้ม) หากเดินทางกลับมาที่หมู่บ้านต้องกักตัวเป็นเวลา

14 วันก่อนจึงจะได้รับอนุญาตให้เข้าบ้าน ซึ่งการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคในชุมชนชนบทในพื้นที่ศึกษาค่อนข้างเข้มงวด เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนและผู้นำหมู่บ้านจะดำเนินการตามประกาศอย่างเคร่งครัด ดังนั้น แรงงานส่วนใหญ่ที่อพยพไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือจังหวัดอุตสาหกรรมสำคัญ (ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สีแดง) จึงตัดสินใจไม่กลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงเทศกาลสำคัญเพราะไม่ต้องการกักตัว

- อันดับที่ 4 ต้องเว้นระยะห่างจากสังคม ขาดการปฏิสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนลดลง ไม่มีการพัฒนาหมู่บ้านร่วมกัน การจัดกิจกรรมงานบุญไม่ได้ ทำให้การประชุมเพื่อพัฒนาหมู่บ้านก็ทำไม่ได้เช่นกัน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนที่ผ่านมาจะพบว่าเกษตรกรที่มีโครงสร้างครัวเรือนและแหล่งรายได้แตกต่างกันได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในระดับที่ต่างกัน จากการสนทนากลุ่มย่อย พบว่า ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากนอกภาคเกษตรหรือครัวเรือนที่มีบุตรหลานอพยพไปทำงานในกรุงเทพฯ พื้นที่อุตสาหกรรม หรือเมืองท่องเที่ยวหลัก โดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญ ได้แก่ คนที่ประกอบธุรกิจนอกภาคเกษตร เช่น ขั้บรถตู้ ค้าขาย แรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ผู้สูงอายุ นักเรียนเรียนออนไลน์ ร้านค้าและร้านอาหารในชุมชน อสม./ผู้นำชุมชน ดังแสดงตามแผนภาพการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Venn Diagram) (ภาพที่ 7.36)

ภาพที่ 7.36 ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในชุมชนพื้นที่ศึกษา

ที่มา: การสนทนากลุ่มย่อย (อรรณ, 2564)

ผู้ที่ได้รับผลกระทบทางบวกจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่สามารถปรับตัวไปขายของออนไลน์ได้ แต่ทุกชุมชนในพื้นที่ศึกษาไม่ค่อยมีประชากรที่สามารถปรับตัวใน

ลักษณะนี้ ดังนั้นจึงแทบจะไม่มีคนที่ได้รับผลกระทบทางบวกจากสถานการณ์นี้ ส่วนบุคคลหรือกลุ่มประชากรที่ได้รับผลกระทบในทางลบมีอยู่ 6 กลุ่มใหญ่ๆ (ภาพที่ 7.36)

- กลุ่มที่ 1 คือ คนทำงานต่างถิ่น ต้องกักตัว ขาดรายได้ โดยเฉพาะแรงงานก่อสร้าง แรงงานในโรงงานที่ (ต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ) กลุ่มนี้ต้องกักตัว ไม่ได้ทำงาน มีรายจ่ายแต่รายได้ลดลง
- กลุ่มที่ 2 คริวเรือนที่มีลูกทำงานต่างจังหวัดที่เคยมีแหล่งรายได้สำคัญจากเงินส่งกลับโดยเฉพาะผู้สูงอายุที่เลี้ยงหลานอยู่ที่บ้าน ส่งผลกระทบให้รายได้ลดลงแต่รายจ่ายเพิ่มขึ้น
- กลุ่มที่ 3 คือ ผู้สูงอายุ มีการดูแลหลานเพิ่มขึ้น เพราะลูกหลานเรียนออนไลน์อยู่ที่บ้าน
- กลุ่มที่ 4 นักเรียนเรียนออนไลน์ (เรียนไม่รู้เรื่อง สัญญาณอินเทอร์เน็ตไม่ดี) เด็กนักเรียนที่ต้องเรียนออนไลน์ การเรียนออนไลน์เด็กส่วนใหญ่ไม่ค่อยสนใจ หากเป็นเด็กที่ต่ำกว่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ก็จะไม่สามารถที่จะเข้าถึงการเรียนออนไลน์ได้ เนื่องจากอาศัยอยู่กับตายายหรือผู้ปกครองไม่มีความรู้เรื่องไอทีหรือบางคริวเรือนไม่สามารถสนับสนุนอุปกรณ์ที่เหมาะสมสำหรับการเรียนออนไลน์หรือการจ่ายค่าอินเทอร์เน็ตที่มีความเร็วเพียงพอสำหรับการเรียนออนไลน์ นอกจากเด็กนักเรียนได้รับความรู้ไม่เต็มที่ เรียนไม่รู้เรื่องแล้ว ยังมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น เนื่องจากการที่เด็กเรียนอยู่ที่บ้านจะมีค่าใช้จ่ายเรื่องค่าอาหาร ค่าขนม ค่าน้ำค่าไฟ ค่าอินเทอร์เน็ต เพิ่มขึ้น แต่หากเด็กไปโรงเรียนผู้ปกครองจะจ่ายเป็นเบี้ยเลี้ยงต่อวัน (ซึ่งเป็นอัตราคงที่ เช่น 20-100 บาทต่อวัน)

- กลุ่มที่ 4 เป็นกลุ่มที่มีรายได้เสริมจากนอกภาคการเกษตร เช่น ทอผ้าไหม ขายรองเท้า ขั้วรถตู้ การที่ไม่มีสถานที่ออกไปขายของ ทำให้รายได้ลดลง กลุ่มนี้รายได้ลดลงอย่างชัดเจน ยกตัวอย่าง กรณีผ้าไหม ซึ่งถือเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย (luxury goods) ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีการจัดงานแต่งงานลดลง และภาคราชการ/เอกชน มีการทำงานที่บ้าน (work from home) มากขึ้น นอกจากนี้ผู้บริโภคส่วนใหญ่ไม่แน่ใจในระยะเวลาการแพร่ระบาดหรือการดำเนินมาตรการป้องกันต่างๆ ของรัฐบาล จึงชะลอการใช้จ่ายสินค้าที่ไม่จำเป็น ดังนั้น รายได้จากการขายผ้าไหมจึงลดลงอย่างมาก แม้บางรายพยายามปรับตัวโดยขายออนไลน์ แต่ยังไม่ได้รับความนิยม

- ร้านค้า/ร้านอาหาร ร้านค้าที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการเยียวยาของภาครัฐ เช่น คนละครึ่ง เราชนะ หรือโครงการบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ จะได้รับผลกระทบทางลบเพราะรายได้จากการขายลดลง แต่หากเป็นร้านอาหารร้านค้าที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่จะมียอดขายเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตามร้านค้าในชุมชนไม่ค่อยเข้าร่วมโครงการต่างๆ ของภาครัฐมากนัก ร้านค้าบางร้านระบุว่า การเข้าร่วมโครงการฯ ทำให้ต้องปรับระบบการเสียภาษีและส่วนใหญ่ต้องจ่ายภาษีเพิ่มขึ้น

- อสม./ผู้นำชุมชน กลุ่มนี้ต้องทำงานหนักและมีความเสี่ยงมากขึ้น เนื่องจากต้องดำเนินการตามมาตรการที่รัฐบาลกำหนด เช่น การเข้าเวรในสถานที่พักคอย เวรยาม ณ จุดเข้า-ออกของหมู่บ้าน การตรวจติดตาม (วัดไข้) กับประชากรที่กักตัวที่บ้าน และการสำรวจการรับวัคซีนของสมาชิกในชุมชน

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก (key stakeholders) จึงเป็นกลุ่มเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขและผู้นำชุมชน ประชากรที่มีรายได้ลดลงแต่ค่าใช้จ่ายเท่าเดิม และมีหนี้สินที่ต้องผ่อนจ่าย ส่วนกลุ่มคนด้อยโอกาสหรือมีรายได้น้อย ไม่ค่อยได้รับผลกระทบมากนัก เพราะกลุ่มนี้ไม่มีหนี้สิน

แม้ว่าผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะไม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการผลิตทางการเกษตร แต่ผลจากมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคส่งผลต่อแหล่งรายได้นอกภาคเกษตร การดำเนินชีวิตประจำวัน ความเครียด และสัมพันธภาพในครอบครัว เพื่อรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าว เกษตรกรบางส่วนตัดสินใจปรับตัวและจัดการกับผลกระทบที่ได้รับ ซึ่งวิธีการปรับตัวของเกษตรกรแตกต่างกันตามระดับของผลกระทบที่ได้รับ ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน ปัจจัยด้านสังคมและการสื่อสาร

และทัศนคติของเกษตรกร สำหรับการแก้ไขปัญหาหรือปรับตัวจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 ด้านรายได้ การใช้จ่าย และการประกอบอาชีพ เช่น ลูกส่งเงินมาให้หน่อยลง ส่วนใหญ่จะลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน รอความช่วยเหลือจากภาครัฐ นอกนั้นทำอะไรไม่ได้ ส่วนด้านชีวิตความเป็นอยู่ ส่วนใหญ่ออกไปตลาดน้อยลง หรือซื้ออาหารในท้องถิ่นมากขึ้น ส่วนใหญ่จะซื้ออาหารจากรถพุ่มพวง การปรับตัวส่วนนี้ค่อนข้างมีชัดเจน ก่อนสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ประชาชนส่วนใหญ่จะออกไปซื้ออาหารหรือของใช้ในครัวเรือนที่ตลาดสด โลตัส ห้างสรรพสินค้า หรือซูเปอร์มาร์เก็ต ในตัวอำเภอหรือจังหวัด เฉลี่ยประมาณ 1-2 สัปดาห์ต่อครั้ง จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เกษตรกรส่วนใหญ่จะปรับมาซื้อกับข้าวในพื้นที่ เช่น ร้านค้าในชุมชน หรือรถพุ่มพวงเข้ามาขาย จะซื้อเกือบทุกวันแต่ปริมาณการซื้อต่อครั้งจะไม่มากเท่ากับการไปซื้อในห้างสรรพสินค้า ซูเปอร์มาร์เก็ต หรือออกไปซื้อที่ตลาด เพราะราคาขายของสินค้าในร้านค้าชุมชน/รถพุ่มพวง จะแพงกว่าการไปซื้อที่ตลาดหรือการไปซื้อที่โลตัส เช่น ราคาหมูสดที่ตลาด 140 บาทต่อกิโลกรัม แต่รถพุ่มพวงขาย 180 บาท เป็นต้น ส่วนด้านสุขภาพ เช่น การเดินทางไปโรงพยาบาล พบว่า ถ้าเจ็บป่วยไม่หนักจะหลีกเลี่ยงการออกนอกพื้นที่โดยใช้บริการที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบลแทน

นอกจากข้อจำกัดจากคุณลักษณะพื้นฐานของเกษตรกรแต่ละครัวเรือน สภาพแวดล้อม ทรัพยากร ทัศนคติของเกษตรกรแล้ว ปัจจัยเชิงสังคมในชุมชนยังเป็นประเด็นที่มีบทบาทสำคัญในการบรรเทาผลกระทบ หรือช่วยสนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกรในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ผลการวิเคราะห์ ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 และการสนทนากลุ่มย่อยกับตัวแทนเกษตรกร ผู้นำชุมชน และผู้นำเกษตรกร ตัวแทนร้านค้า ร้านอาหารในชุมชนที่ได้รับผลกระทบ พบว่า ปัจจัยบวกที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ของเกษตรกรในพื้นที่ประกอบด้วยปัจจัยที่เกี่ยวข้อง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ กายภาพ และสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ด้านโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน ด้านสถาบันและการรวมกลุ่ม ด้านเทคโนโลยีและการสื่อสาร (ตารางที่ 7.8)

ตารางที่ 7.8 ปัจจัยบวกของชุมชนที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

ลำดับ	ประเภท	รายการ	รูปแบบที่สนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกร
1	ทรัพยากรธรรมชาติ กายภาพ และ สิ่งแวดล้อม	● แหล่งน้ำ ● ป่าชุมชน/แหล่งอาหารตามธรรมชาติ	● มีแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือน้ำใต้ดินเพียงพอ สามารถปลูกพืชเพื่อบริโภคและลดค่าใช้จ่ายได้ ● มีป่าสาธารณะของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ
2	เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ	● รายได้ครัวเรือน ● อาชีพของสมาชิกในครัวเรือน/ลูกหลาน	● ครัวเรือนที่มีรายได้จากหลายแหล่ง จะกระจายความเสี่ยงต่อการลดลงของรายได้ ● สมาชิกในครัวเรือน/ลูกหลานมีอาชีพรับราชการ
3	โครงสร้างพื้นฐาน ในชุมชน	● ตลาดนัดชุมชน	● ตลาดนัดชุมชนสำหรับกระจายผลผลิต/การปรับตัวทำอาชีพนอกภาคการเกษตร
4	สถาบันและการรวมกลุ่ม	● ผู้นำชุมชน ● กลุ่มอาชีพ ● องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	● ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีเครือข่ายการทำงานประสานกับหน่วยงานองค์กรภาครัฐ/เอกชน ● มีกลุ่มอาชีพที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มทำผ้าเช็ดเท้า ● การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะการจัดสรรงบประมาณในการดำเนินการตามมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคในระดับชุมชน
5	เทคโนโลยีและการสื่อสาร	● สมาร์ทโฟน ● การสื่อสารในชุมชน ● การสื่อสารกับหน่วยงานภาครัฐ	● การเข้าถึงแหล่งความรู้และการคาดการณ์เกี่ยวกับการแพร่ระบาด/การได้รับวัคซีนในสมาร์ทโฟน ● การสื่อสารในชุมชนที่ครอบคลุมประชากร ● การสื่อสารและติดตามประกาศมาตรการเฝ้าระวังของหน่วยงานภาครัฐอย่างต่อเนื่อง

7.11 บทบาทของรัฐบาลต่อการบรรเทาผลกระทบและการปรับตัวต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 (ระยะสั้นและระยะยาว)

ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงานในการป้องกันการแพร่ระบาดและการลดผลกระทบของ COVID-19 เป็นหน้าที่ของผู้นำชุมชนและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านภายในชุมชน ส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาโครงสร้างหรือปัญหาภายในของเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น เพราะมีจำนวนผู้ติดเชื้อ/ผู้กักตัวในชุมชนไม่มากนัก (พฤษภาคม-สิงหาคม 2564) แต่ในอนาคตเกษตรกรในพื้นที่ที่ยังไม่แน่ใจว่าหากมีผู้ติดเชื้อจำนวนมากจะมีสถานการณ์เป็นอย่างไร ส่วนทรัพยากร เช่น คน งบประมาณ อุปกรณ์ป้องกัน หรือ อื่นๆ งบประมาณจากส่วนกลางไม่มีเพียงพอ สมาชิกในชุมชนต้องจัดเตรียมเอง เช่น อุปกรณ์วัดอุณหภูมิไม่เพียงพอ มี 2 เครื่อง แต่มี อสม. 16 คน หลายชุมชน อสม.ต้องซื้อเครื่องวัดอุณหภูมิประจำตัวเอง หน้ากากอนามัยชาวบ้านต้องจัดหาตนเองส่วนตัว ส่วนปัญหาจากสมาชิกในชุมชน พบว่า บางส่วนให้ความร่วมมือ เว้นระยะห่าง การรวมกลุ่มตามมาตรการ ใส่หน้ากาก อยู่บ้าน ไม่ออกไปไหน แต่บางชุมชนคนในชุมชนบางส่วนยังไม่ให้ความร่วมมือในการเว้นระยะห่าง หรือการงดเว้นการรวมกลุ่ม ไม่ตื่นตัว เพราะคนในชุมชนยังไม่มีติดเชื้อ COVID-19

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจและการจ้างงานของไทย ลดลงอย่างมากตั้งแต่ไตรมาสที่ 2 ของปี 2563 (เมษายน-มิถุนายน) โดยตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 รัฐบาลไทย ได้ดำเนินมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจหลายรูปแบบอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มอำนาจซื้อ ความต้องการบริโภค และช่วยเหลือภาคธุรกิจที่ได้รับผลกระทบ มาตรการส่วนใหญ่เป็นการบรรเทาผลกระทบทางสังคม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อความยากจนและการจ้างงาน ผลกระทบของ COVID-19 ต่อประชากรในประเทศจะขึ้นอยู่กับระดับการลงทุนด้านสุขภาพและการศึกษา ตลอดจนการตอบสนองของเศรษฐกิจระดับมหภาคในระยะกลางถึงระยะยาวของโครงการต่างๆ ที่เอื้อต่อการเข้าถึงบริการทางสังคม รัฐบาลมีการจัดสรรงบประมาณด้านสุขภาพเพิ่มขึ้น 1.7% ผ่านมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจปี 2563 ซึ่งการประเมินโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจและมาตรการช่วยเหลือเพื่อบรรเทาผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่ชุมชนได้รับ มีดังนี้

- นโยบายให้จัดสถานที่พักคอย 1 หมู่บ้าน 1 ที่พักคอย โดยที่รัฐบาลให้แต่ละหมู่บ้านจัดเตรียมพื้นที่กักตัวหนึ่งชุมชน 1 แห่ง อย่างไรก็ตามในการจัดหาพื้นที่ดังกล่าวรัฐบาลไม่ได้จัดสรรงบประมาณในการดำเนินการ ดังนั้น หลายหมู่บ้านจึงไม่สามารถจัดสรรพื้นที่กักตัวหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งชุมชนได้ แม้ว่าจะมีพื้นที่ว่าง เช่น เกียงนา แต่ยังขาดห้องน้ำ น้ำ ไฟฟ้า หรือสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน อีกทั้งสภาพของสถานที่จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงซึ่งต้องใช้งบประมาณ จึงไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นสถานที่กักตัว หากจะต้องจัดสถานที่กักตัวใกล้หมู่บ้านหรือใกล้พื้นที่พักอาศัยอยู่ สมาชิกในชุมชนก็จะไม่อนุญาต บางชุมชนมีงบประมาณสำรองในชุมชนจากกลุ่มออมทรัพย์หรือโครงการอื่นในชุมชนก็ใช้งบประมาณส่วนนี้ดำเนินการ ส่วนหลายชุมชนที่ขาดแคลนงบประมาณจะใช้วิธีรับบริจาคหรือเรียกรายได้จากคนในหมู่บ้าน

- การแจกอุปกรณ์ป้องกัน เช่น หน้ากากอนามัย เจลล้างมือ จากองค์การบริหารส่วนตำบลในแต่ละพื้นที่ แต่ไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่ประชากรในชุมชนต้องรับภาระค่าใช้จ่ายส่วนนี้เอง

- โครงการเยียวยาเกษตรกร เป็นการแก้ปัญหาให้เกษตรกรโดยจ่ายเงินชดเชย 15,000 บาทเข้าบัญชีของเกษตรกรโดยตรง โครงการในลักษณะนี้ดี ไม่ได้ใช้เอกสารที่ยุ่งยาก ใช้เพียงบัตรประชาชนกับข้อมูลในฐานข้อมูลทะเบียนเกษตรกร และเกษตรกรสามารถใช้เงินดังกล่าวตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการและความจำเป็นของแต่ละครัวเรือนได้ ซึ่งเป็นโครงการที่ดีและคิดว่าเหมาะสมในการช่วยเหลือในการที่จะลดหรือบรรเทาผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 ซึ่งรายได้ของครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนลดลง

- โครงการคนละครึ่ง เป็นโครงการที่ค่อนข้างมีความเหลื่อมล้ำ คือ วัยรุ่นหรือคนที่มีสมาร์ทโฟนเท่านั้นถึงจะได้รับการสนับสนุนโครงการนี้และซึ่งรัฐบาลจะมีเงินเข้าบัญชีวันละ 150 บาท ผู้เข้าร่วมโครงการจะต้องสมทบเงินเข้าบัญชีอีก 150 บาท ต่อครั้ง จึงจะได้รับสิทธิ์ อย่างไรก็ตามยังมีปัญหาเรื่องของการทุจริตในช่วงต้น คือหากผู้เข้าร่วมโครงการไม่ยอมซื้อของในร้านคนละครึ่งจะไปขอรับเงินสดจากร้านค้าที่ร้านค้าที่ให้บริการโดยเสียค่าใช้จ่ายประมาณ 10% ของเงินที่รับมา

- เราชนะ โครงการเราชนะเป็นโครงการที่ค่อนข้างดี ได้รับการสนับสนุนทุกคน หากใครไม่มีสมาร์ทโฟน สามารถไปขอให้เจ้าหน้าที่ที่ว่าการอำเภอช่วยดำเนินการได้

ส่วนโครงการ/กิจกรรมหรือความช่วยเหลือที่ชุมชนต้องการ คือ อยากให้พิจารณาโครงการช่วยเหลือตามจำนวนสมาชิกในครัวเรือน เพราะบางครัวเรือนมีขนาดใหญ่แต่ได้รับเงินชดเชยเท่ากับครัวเรือนที่มีเกษตรกรเพียงรายเดียว ซึ่งครัวเรือนขนาดใหญ่มีภาระค่าใช้จ่ายมากกว่า โดยเฉพาะ ค่าอาหาร ค่าเล่าเรียน หรือค่าสาธารณูปโภคอื่นๆ ส่วนโครงการเยียวยาเกษตรกร โครงการเราชนะ หรือการให้เงินดำรงชีพรายครัวเรือนควรจ่ายเงินสดหรือจ่ายผ่านบัญชีธนาคารของแต่ละรายโดยตรงเพื่อให้ประชาชนสามารถนำไปใช้ตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน เพราะหากมีข้อกำหนดเช่นโครงการคนละครึ่ง ประชาชนบางรายอาจจะไม่ได้มีความจำเป็นต้องใช้ซื้อของในร้านคนละครึ่งหรือไม่มีเงินพอสำหรับเติมสมทบจากเงินที่รัฐบาลให้ความช่วยเหลือ

ในขณะที่ประเด็นเรื่องระดับความกังวลของคนในชุมชนต่อปัญหาการแพร่ระบาดของ COVID-19 เทียบกับตอนเกิดการระบาดใหม่ๆ พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีความกังวลมากขึ้น เพราะมีการระบาดเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง คาดว่าจะรุนแรงมากขึ้น และยังไม่ทราบว่าการแพร่ระบาดจะลดลงเมื่อไหร่ หากยังมีการเดินทางกลับมารักษาตัวที่บ้าน และรัฐบาลไม่สามารถจัดหาวัคซีนที่มีคุณภาพได้เพียงพอ รวมทั้งประชาชนประมาณ ๓๐% มีความรับผิดชอบต่องาน ไม่มีวินัยในการป้องกันตนเอง ก็มีแนวโน้มว่าการแพร่ระบาดจะรุนแรงมากขึ้น หลายครัวเรือนมีสมาชิกที่ไม่ได้ทำงาน ตักงาน ต้องกักตัว ขาดรายได้ การได้รับวัคซีนที่มีคุณภาพน่าจะช่วยป้องกันการแพร่ระบาดของโรคได้ ซึ่งในชุมชนที่ผู้นำมีการรณรงค์เรื่องการฉีดวัคซีนอย่างเข้มข้น กลุ่มผู้นำหมู่บ้านและอสม. เข้ารับวัคซีนในโครงการนำร่องในช่วงแรก ประชากรในหมู่บ้านจะมีอัตราการเข้ารับวัคซีนและความต้องการวัคซีนสูงและไม่ได้ระบุชนิดวัคซีนหรือไม่ได้กังวลกับประสิทธิภาพหรืออันตรายจากวัคซีนมากนัก ในขณะที่บางชุมชนประชากรในชุมชนมีความกังวลในความปลอดภัยคุณภาพการป้องกันโรคของวัคซีน เช่น แม้ว่าจะมีนโยบายของรัฐบาลให้ประชาชนไปฉีดวัคซีนโดยจากประชากรในหมู่บ้าน (400-1,000 คนต่อหมู่บ้าน) มีประชากรที่ฉีดวัคซีนแล้วเพียง 7 คน แม้รัฐบาลจะให้โควตาของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพส่วนตำบลจำนวนหมู่บ้านละ 15 คนโดยเป็นผู้สูงอายุและผู้มีโรคเรื้อรัง 7 โรค แต่ไม่มีใครในหมู่บ้านกล้าไปฉีดเลยแม้แต่ อสม. และผู้นำชุมชน สิ่งทีกังวลคือกังวลอันตรายจากการที่จะได้รับการที่จะเสียชีวิตจากการฉีดวัคซีน เพราะเกษตรกรฟุ้งข่าวทุกวันพบว่าการฉีดวัคซีนทำให้เสียชีวิตทำให้ไม่มีคนในหมู่บ้านหรือชุมชนเพื่อเข้ารับการฉีดวัคซีนเพราะกังวลมากกับอันตรายการเสียชีวิตจากการฉีดวัคซีน แม้ว่าประชากรในพื้นที่ที่จะมีความกังวลต่อปัญหาการแพร่ระบาดของโรค COVID-19 มากขึ้นแต่ยังไม่ได้ส่งผลให้อัตราการเข้ารับวัคซีนของประชากรเพิ่มขึ้น และบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการเข้ารับการฉีดวัคซีนของประชากรคือคนในครอบครัว ซึ่งมีอาชีพในด้านสาธารณสุข เช่น มีลูกเป็นหมอยาบาล หรือมีอาชีพที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น บทบาทระยะยาวของรัฐบาลในการป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือการจัดหาวัคซีนที่มีคุณภาพและเร่งทำความเข้าใจที่ถูกต้องในการรับวัคซีนเพื่อกระตุ้นอัตราการเข้ารับวัคซีนให้เพิ่มมากขึ้น

บทที่ 8 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สถานการณ์ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อระบบเศรษฐกิจทุกภาคส่วนโดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความเปราะบางต่อความยากจนสูงและต่อเนื่อง รวมทั้งระดับความเปราะบางและความสามารถในการรับมือกับความเสี่ยงหรือความผันผวนของแต่ละครัวเรือนแตกต่างกัน ดังนั้น ในบทนี้จะนำเสนอสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะจากผลการศึกษา ซึ่งการนำเสนอสรุปผลการวิจัยจะแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ภัยแล้งและผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากปัญหาภัยแล้ง และ 2) ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยในส่วนสุดท้ายจะนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการบรรเทาผลกระทบจากภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19

8.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมจากสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ร่วมกับการประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม ระบบการผลิตทางการเกษตร รวมทั้งสภาพแวดล้อมทางการผลิตที่แตกต่างกัน รวมทั้งศึกษารูปแบบการปรับตัวของครัวเรือนชาวนาและปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในการปรับตัวในสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้ข้อมูลระดับทุติยภูมิจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร และฐานข้อมูลผู้ประสบภัยแล้งของสำนักงานเกษตรจังหวัด ร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถามและสนทนากลุ่มย่อยกับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานและพื้นที่น่าน้ำฝนของจังหวัดเป้าหมาย 8 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ จำแนกตามสภาพแวดล้อมการผลิตในพื้นที่น่าน้ำฝนและพื้นที่ชลประทาน และจำแนกตามระบบการผลิตของครัวเรือนรวม 605 ตัวอย่าง ผลการศึกษาแบ่งเป็น 2 หัวข้อที่สำคัญ ได้แก่ 1) ภัยแล้งและผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากปัญหาภัยแล้ง และ 2) ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ดังนี้

8.1.1 ภัยแล้งและผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากปัญหาภัยแล้ง

สถานการณ์ภัยแล้งในประเทศไทยมีแนวโน้มของความถี่ในการเกิดเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยในปี 2562 ประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งครั้งเลวร้ายที่สุดในรอบสี่ทศวรรษ ประมาณครึ่งหนึ่งของอ่างเก็บน้ำหลักในประเทศไทยมีความจุต่ำกว่า 50% ระดับน้ำในแม่น้ำหลายแห่งต่ำมากจนน้ำเค็มจากทะเลไหลขึ้นสู่ต้นน้ำและส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำดื่ม ซึ่งส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในภาคเกษตรกว่า 11 ล้านคน ซึ่งเกษตรกรในประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง จากข้อมูลระบุว่าในช่วงระยะเวลา 5 ปี (2558-2562) พื้นที่ทำการเกษตรในประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งมากกว่า 3 ปี คือในปี 2558 2561 และ 2562 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปี 2562 มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่ประสบปัญหาภัยแล้ง ประมาณ 3.90 ล้านไร่ หรือ คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 6.60% ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวทั้งประเทศ จากสถานการณ์ภัยแล้งในปี 2562 และต่อเนื่องถึงปี 2563 ส่งผลกระทบโดยตรงต่อภาคการเกษตรโดยเฉพาะผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา และปาล์มน้ำมัน โดยประมาณการมูลค่าความเสียหายจากภัยแล้งดังกล่าว คิดเป็นมูลค่าประมาณ 8,985 ล้านบาท โดยพื้นที่เพาะปลูกที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภัยแล้งที่รุนแรงนี้อาจส่งผลให้ราคาสินค้าเกษตรสูงขึ้น ทำให้อาหารมีราคาแพง ซึ่งปัญหาความขาดแคลนสินค้า

ทางการเกษตรจะส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรจากปริมาณผลผลิตที่ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาศัยอยู่ภายใต้เส้นความยากจนอาจจะต้องเผชิญกับความยากจนมากขึ้น

ที่ผ่านมาภาครัฐรวมทั้งภาคส่วนที่เกี่ยวข้องพยายามหาแนวทางป้องกันแก้ไขและบรรเทาความเดือดร้อนของเกษตรกรและกลุ่มอาชีพที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง ซึ่งมาตรการส่วนใหญ่จะเป็นมาตรการเพื่อบรรเทาผลกระทบต่างๆ เช่น ส่งเสริมให้เกษตรกรชะลอการปลูกข้าวนาปี การสร้างการรับรู้เพื่อลดความเสี่ยง การส่งเสริมการปลูกพืชใช้น้ำน้อย การชดเชยความเสียหายจากภัยแล้ง การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำเพื่อการเกษตรและสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร โครงการแหล่งน้ำในไร่นานอกเขตชลประทาน โครงการเพิ่มน้ำต้นทุนและระบบกระจายน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2561 มีใจความสำคัญกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐในการบริหารทรัพยากรน้ำมากขึ้นเกิดองค์กรผู้ใช้น้ำเพื่อประโยชน์ร่วมกันเกี่ยวกับการใช้การพัฒนาการบริหารจัดการการบำรุงรักษาการฟื้นฟูและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ จาก พ.ร.บ. ดังกล่าว ส่งผลให้ภาคส่วนต่างๆ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมากขึ้น โดยองค์กรผู้ใช้น้ำจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยบริหารจัดการน้ำ มีการบริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความต้องการ สถานการณ์และปัญหาในพื้นที่ รวมทั้งตอบสนองต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้กลุ่มเครือข่ายและองค์กรต่างๆ เป็นกลไกในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับพื้นที่ และสามารถนำเสนอโครงการต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนสู่คณะกรรมการลุ่มน้ำและคณะกรรมการทรัพยากรน้ำจังหวัดได้โดยตรง จึงเป็นพื้นที่พื้ที่สำคัญในการมีส่วนร่วมในการพัฒนา บริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศ และจะเป็นกลไกสำคัญในการบรรเทาปัญหาภัยแล้งในระยะยาว

สำหรับผลกระทบของสถานการณ์ภัยแล้งต่อครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จากข้อมูลการสำรวจเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 8 จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ชัยภูมิ บุรีรัมย์ นครราชสีมา มหาสารคาม นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ รวมจำนวนตัวอย่าง 600 ครัวเรือน ผลการศึกษาที่สำคัญ มีดังนี้

1. เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายเล็ก ทำนาเป็นอาชีพหลัก ส่วนใหญ่ประมาณ 60% ปลูกข้าวเชิงเดี่ยว แต่รายได้จากการเกษตรหรือการปลูกข้าวไม่เพียงพอต่อการดำรงและไม่แน่นอน ทำให้ต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตรเป็นหลัก (55.21% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด) โดยผลผลิตข้าวของเกษตรกรในระบบการปลูกข้าว-พืชไร่ และ ข้าว-พืชสวน มีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยแล้งมากที่สุด (84.42% และ 77.50% ตามลำดับ) และเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งจะมีสัดส่วนพื้นที่การปลูกพืชสวนสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ

2. ปัญหาภัยแล้งต่อเนื่องหลายปีที่ผ่านมาส่งผลให้ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรลดลง เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องงดทำนาปรังเป็นเวลาต่อเนื่องหลายปี ในปี 2563 มีเกษตรกรตัวอย่างที่สามารถทำนาปรังได้เพียง 43 ราย หรือคิดเป็น 7.11% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด หรือ 35.83% ของจำนวนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน

3. เกษตรกรตัวอย่างที่อยู่ในพื้นที่หมู่บ้านที่ประสบภัยแล้งมีจำนวน 332 ครัวเรือน และอยู่นอกพื้นที่ประกาศภัยแล้งจำนวน 273 ครัวเรือน โดยเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ประกาศภัยแล้ง 88.86% ผลผลิตข้าวเสียหายจากปัญหาภัยแล้งในปี 2562 ในขณะที่เกษตรกรนอกเขตประกาศภัยแล้งที่ผลผลิตข้าวเสียหายมีจำนวน 61.54% ของจำนวนเกษตรกรตัวอย่าง แม้ว่าภัยแล้งจะส่งผลกระทบต่อผลผลิตข้าวแต่กลุ่มนี้ไม่ได้รับการชดเชยความเสียหายจากภัยแล้งในโครงการช่วยเหลือของรัฐบาล

4. เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้งน้อยที่สุด คือ ครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักมาจากการเลี้ยงสัตว์ ส่วนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้งมากที่สุดเป็นครัวเรือนที่มีรายได้หลักมาจากการทำประมง รับจ้างแรงงานในภาคเกษตร การปลูกพืชไร่ และการปลูกไม้ผล ตามลำดับ

5. ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก) และ ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน) ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งมากที่สุด (86.84% และ 82.35% ตามลำดับ) ในขณะที่ ครัวเรือนพ่อเลี้ยงเดี่ยว (พ่อ-ลูก) มีสัดส่วนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบน้อยที่สุด และครัวเรือนตัวอย่างที่ไม่มีสมาชิกวัยแรงงานมีสัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งมากกว่าครัวเรือนอื่น แม้ว่าจะมีจำนวนแรงงานเฉลี่ยใกล้เคียงกัน

6. สัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งตามกลุ่มเพศ อายุ และระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนและแรงงานหลักไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ค่อนข้างแตกต่างกันตามลักษณะอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน โดยครัวเรือนที่มีอาชีพหลักในการรับจ้างนอกภาคการเกษตร และอาชีพหลัก/รองในการค้าขายหรือทำธุรกิจส่วนตัว มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งน้อยที่สุด

7. เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งส่วนใหญ่มากกว่า 80% เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดเล็ก ส่วนฟาร์มขนาดใหญ่มีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบน้อยกว่าคือประมาณ 67.02% เท่านั้น โดยเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหากล้วยแล้งมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ยน้อยกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้ง ซึ่งฟาร์มขนาดใหญ่จะมีความสามารถในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้มากกว่า เนื่องจากฟาร์มขนาดใหญ่มีโอกาสในการกระจายความหลากหลายของชนิดพืชและปศุสัตว์ และสามารถกระจายความเสี่ยงในการทำการเกษตรที่เกิดจากความเสี่ยงจากความแปรปรวนของสภาพอากาศได้ โดยเฉพาะในพื้นที่นาฝนเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก (น้อยกว่า 10 ไร่) มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งมากกว่าพื้นที่ชลประทาน สาเหตุสำคัญ เนื่องจากในพื้นที่นาฝนนอกจากจะขาดแหล่งน้ำชลประทานสำหรับการปลูกข้าว การหาแหล่งน้ำสำรองสำหรับเกษตรกรในกลุ่มที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กเป็นไปได้ยาก เพราะข้อจำกัดด้านลักษณะทางกายภาพของฟาร์มที่ไม่สามารถจัดสรรพื้นที่ให้เพียงพอสำหรับการหาแหล่งน้ำเพิ่มเติมได้และมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงสินเชื่หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ด้อยกว่า นอกจากนี้ เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่มีสัดส่วนของประชากรที่เคยประสบปัญหากล้วยแล้ง (83.83% ของเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่) ในสัดส่วนที่ต่ำกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดเล็ก

8. สภาพทางกายภาพของพื้นที่และชนิดของดินที่แตกต่างกัน ทำให้สัดส่วนการได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งแตกต่างกัน เกษตรกรที่ทำนาในที่ดอนได้รับผลกระทบมากกว่าเกษตรกรในพื้นที่อื่น และสัดส่วนของเกษตรกรที่ทำนาในพื้นที่ดินทรายของกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากกล้วยแล้งจะสูงกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ

9. ปัญหาสำคัญที่สุดของเกษตรกรในเขตพื้นที่ประสบภัยแล้ง คือ ปัญหาผลผลิตข้าวเสียหายจากกล้วยแล้งส่งผลให้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ลดลง รองลงมาคือการระบาดของวัชพืชที่มีมากผิดปกติในนาข้าว และคุณภาพของเมล็ดข้าวที่เก็บเกี่ยวลดลง โดยที่ฟาร์มขนาดเล็กยังประสบปัญหาการเกิดวัชพืช โรค และแมลงผิดปกติในนาข้าว รวมทั้งปัญหาคุณภาพของเมล็ดข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ลดลงมากกว่าฟาร์มขนาดอื่นๆ ในขณะที่กล้วยแล้งแทบจะไม่ส่งผลกระทบต่ออัตราการเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรในพื้นที่

10. ปริมาณผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่และต่อครัวเรือนของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งในปี 2562 ต่ำกว่าปี 2563 ในทุกสภาพแวดล้อมการผลิต ปริมาณผลผลิตข้าวลดลงเฉลี่ย 1,757 - 4,661 กิโลกรัมต่อไร่ คิดเป็นมูลค่าผลผลิตที่เสียหาย 25,840 - 50,171 บาทต่อครัวเรือน โดยฟาร์มขนาดเล็กผลผลิตในปี 2562 ลดลงต่ำกว่าปี 2563 มากที่สุด ในขณะที่ เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานซึ่งอยู่ในเขตภัยแล้งมีปริมาณและมูลค่าผลผลิตข้าวเสียหายมากที่สุด (4,661 กิโลกรัม และ 42,378 บาท) โดยเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมี

ผลผลิตข้าวเสียหาย (2,936 กิโลกรัม) มากกว่าเกษตรกรในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งปริมาณผลผลิตและมูลค่าความเสียหายของผลผลิตข้าวจากปัญหากล้งแปรผันตรงกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก คือ ผลผลิตข้าวของฟาร์มขนาดใหญ่เสียหายสูงที่สุดในเชิงปริมาณและมูลค่า

11. เกษตรกร 30.12% ในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือน พื้นที่ประกาศภัยแล้งมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมากกว่าในพื้นที่อื่น และเกษตรกรในพื้นที่นาข้าวมีผลผลิตข้าวเสียหายในสัดส่วนที่สูงกว่าในพื้นที่ชลประทาน อย่างไรก็ตามแม้ว่า ฟาร์มขนาดเล็กจะมีปริมาณผลผลิตที่เสียหายน้อยกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่ขนาดกลางและขนาดใหญ่ แต่มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนมากที่สุด ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่แก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการซื้อข้าวสารเพิ่มจากตลาด ซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรรายอื่นในพื้นที่ หรือขอยืมจากเพื่อนบ้านหรือเกษตรกรรายอื่นในชุมชน

12. กล้งแล้งส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารอื่นทั้งพืชผัก สัตว์เลี้ยง และอาหารตามแหล่งอาหารในธรรมชาติ โดยเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการลดลงของปริมาณอาหารตามแหล่งธรรมชาติมากที่สุด (8.13% ของเกษตรกรในกลุ่ม ประมาณ 394 บาทต่อครัวเรือนต่อปี) หากมองในแง่มูลค่าผลผลิตอาหารที่ลดลง พบว่าเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมีมูลค่าอาหารที่ลดลงมากที่สุด ในขณะที่เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและมูลค่าของผลผลิตที่ลดลงมากกว่าเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดกลางและขนาดใหญ่ ซึ่งฟาร์มขนาดเล็กส่วนใหญ่เน้นการทำเกษตรเพื่อยังชีพ ดังนั้น ปัญหากล้งแล้งจึงค่อนข้างส่งผลกระทบต่อปริมาณแหล่งอาหารสำหรับบริโภคในครัวเรือนมากกว่าเกษตรกรรายใหญ่ ส่วนประเภทอาหารที่ลดลงจากปัญหากล้งแล้ง ได้แก่ พืชผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ และประมง ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่แก้ไขปัญหาด้วยการซื้ออาหารเพิ่มจากตลาด และขอจากญาติหรือเพื่อนบ้าน มีเกษตรกรส่วนน้อยที่วางแผนขยายพื้นที่เพาะปลูกหรือพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนเพิ่มเติม

13. ในปี 2563 เกษตรกรตัวอย่างมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 185,669 บาทต่อครัวเรือน โดยสัดส่วนรายได้จากนอกภาคเกษตรคิดเป็นสัดส่วนประมาณ 58.98% ของรายได้ทั้งหมด โดยในปี 2562 ผลกระทบจากปัญหากล้งแล้งส่งผลให้ผลผลิตข้าวเสียหายและรายได้จากการปลูกข้าวของครัวเรือนตัวอย่างลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ประกาศภัยแล้งรายได้สุทธิจากการปลูกข้าวในปี 2563 เท่ากับ -7,157 บาทต่อครัวเรือน ต่ำกว่ารายได้จากข้าวในปี 2563 ประมาณ 14,393 บาทต่อครัวเรือน ส่งผลให้สัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรในปี 2562 ของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้ง (ปีที่ประสบปัญหากล้งแล้ง) ลดลงจาก 27.82% เหลือเพียง 20.49% ของรายได้ทั้งหมด และรายได้จากนอกภาคการเกษตรกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของเกษตรกรในกลุ่มนี้ โดยเฉพาะในปีที่เกิดปัญหากล้งแล้ง นอกจากนี้ในปีที่ปัญหากล้งแล้งอยู่ในระดับรุนแรงมาก (ปี 2562) เกษตรกรมีรายได้จากพืชอื่นเฉลี่ยเพียง 5,969 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็น 3.87% ของรายได้ทั้งหมด สะท้อนให้เห็นภาพผลกระทบจากกล้งแล้งต่อเกษตรกรที่ค่อนข้างชัดเจนโดยเฉพาะผลกระทบของปัญหากล้งแล้งต่อแหล่งรายได้ของครัวเรือนในภาคการเกษตร

14. เกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่ชลประทานที่ได้รับผลกระทบจากกล้งแล้งมีสัดส่วนเกษตรกรที่ปรับตัวต่อปัญหากล้งแล้งมากที่สุด นอกจากการหยุดปลูกข้าวแล้วเกษตรกรในพื้นที่ศึกษายังมีการปรับตัวในรูปแบบอื่น ได้แก่ การหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม (เช่น ขุดสระ บ่อ หรือบาดาล) การปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูกหรือหว่านข้าวให้ช้าลง บางรายปรับลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าว ปรับการใช้พันธุ์ข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าวหรือบางส่วนหันไปเลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าวและหันไปทำอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ ในขณะที่ สัดส่วนเกษตรกรที่ปรับตัวตามขนาดพื้นที่เพาะปลูกมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน

15. โครงการประกันภัยพืชผล ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่มากกว่า 50% ไม่เคยทำประกันภัยพืชผล เกษตรกรที่ทำประกันภัยพืชผลส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานในเขตประกาศภัยแล้ง สาเหตุสำคัญที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทำประกันภัยพืชผลเพราะขั้นตอนการทำประกันภัยและการขอรับเงินชดเชยยุ่งยาก ไม่ทราบข่าวสาร และไม่คุ้มค่าหรือภัยแล้งไม่ได้เกิดขึ้นทุกปี ซึ่งเกษตรกรที่ทำประกันภัยส่วนใหญ่เป็นลูกค้าของ ธ.ก.ส. และจำเป็นต้องทำประกันภัยเพื่อต้องการกู้ยืมเงินจากธนาคาร โดยมองว่าการจ่ายเบี้ยประกันเป็นภาระในการเพิ่มต้นทุนการปลูกข้าว

16. ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรโดยใช้แบบจำลอง logistic regression พบว่า ปัจจัยมีผลต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ประกอบด้วย อายุของแรงงานหลักในการทำนา สภาพแวดล้อมการผลิต (น่าน้ำฝน/ชลประทาน) จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกร และจำนวนสมาร์โฟนในครัวเรือน โดย สภาพแวดล้อมการผลิต (น่าน้ำฝน/ชลประทาน) จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกร และจำนวนสมาร์โฟนในครัวเรือน มีผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้งอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนอายุของแรงงานหลักในการทำนาผลกระทบทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้ง

17. ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่กำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรทำนาในพื้นที่ศึกษา โดยใช้แบบจำลองโลจิสติกส์แบบมัลติโนเมียล (Multinomial Logistic Model) กำหนดให้ Y เป็นตัวแปรเชิงกลุ่ม (categorical variables) หมายถึง การตัดสินใจปรับตัว 7 รูปแบบ ได้แก่ 1.ลดพื้นที่เพาะปลูก 2.หาแหล่งน้ำเพิ่มเติม 3.ปรับการใช้พันธุ์ข้าว 4.ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว 5.เลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าว 6.หันไปทำอาชีพอื่นแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ 7.การทำประกันภัยพืชผล พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ประกอบด้วย เพศของแรงงานหลักในการทำนา สภาพแวดล้อมการผลิต (น่าน้ำฝน/ชลประทาน) ตัวแปรหุ่นของการปลูกข้าวเพื่อการค้า ตัวแปรหุ่นของการมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา (ปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์) และการวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกร โดยครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเพศชายส่งผลกระทบทางลบต่อการปรับตัวของเกษตรกรในรูปแบบที่ 6 คือการหารายได้จากนอกภาคการเกษตรได้น้อยลง การปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานส่งผลกระทบอย่างเข้มข้นต่อการปรับตัวในรูปแบบที่ 1 คือ การหยุดปลูกข้าวหรือลดพื้นที่เพาะปลูกข้าวในฤดูนาปรัง ค่าสัมประสิทธิ์ผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวเท่ากับ 4.448 ในขณะที่ตัวอุปสรรคในการปลูกข้าวเพื่อการค้าส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัว 3 รูปแบบ คือ การหยุดปลูกข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว และการปรับตัวหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร รวมทั้งครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้จากนอกภาคเกษตร และวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดการทำเกษตรต่อ มีแนวโน้มการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งในรูปแบบการหันไปประกอบอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ในการปรับตัวโดยรูปแบบการหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบอย่างมากต่อการปรับตัวในรูปแบบนี้คือ กลุ่มเกษตรกรที่วางแผนการขยายพื้นที่การเกษตรโดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกพืชหรือพื้นที่เลี้ยงสัตว์

18. ผลการศึกษาจากการสนทนากลุ่มย่อย ระบุว่าผลกระทบที่สำคัญจากภัยแล้ง ได้แก่ 1) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ การที่น้ำไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร ส่งผลให้ผลผลิตข้าวลดลง ผลผลิตทางการเกษตรต่างๆ ลดลง ต้นทุนในการเลี้ยงสัตว์เพิ่มมากขึ้น กระทบต่อรายได้ของประชากรในชุมชนขาดรายได้ ภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้น 2) ผลกระทบด้านความมั่นคงทางอาหาร ปัญหาภัยแล้งทำให้น้ำไม่เพียงพอ

ต่อการปลูกข้าว ทำให้ขาดแคลนข้าวเพื่อการบริโภค (ต้องซื้อข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือน) ป่าชุมชนไม่อุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ในชุมชนเกิดการยืนต้นตาย จึงขาดแคลนแหล่งอาหารตามธรรมชาติ เกษตรกรในพื้นที่ไม่สามารถปลูกพืชผักเพื่อบริโภคในครัวเรือนได้ก็ทำให้แหล่งอาหารในครัวเรือนหายไปเป็นจำนวนมาก โดยผู้ที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง ได้แก่ เกษตรกรผู้ปลูกข้าว เกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและปลูกพืชอื่นๆ เกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์ ผู้ให้บริการรถเกี่ยวข้าว แรงงานรับจ้างในภาคเกษตร ร้านค้าและร้านอาหารในชุมชน ซึ่งปัจจัยบวกที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งของเกษตรกรในพื้นที่ประกอบด้วยปัจจัยที่เกี่ยวข้อง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ กายภาพ และสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ด้านโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน ด้านสถาบันและการรวมกลุ่ม ด้านเทคโนโลยีและการสื่อสาร

19. ที่ผ่านมารัฐบาลมีการดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง แต่โครงการช่วยเหลือด้านภัยแล้งที่ผ่านมาแม้ว่าจะใช้งบประมาณในการดำเนินการจำนวนมากแต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้อย่างแท้จริง เช่น โครงการจากการจ่ายเงินชดเชยเยียวยาภัยแล้งควรปรับรูปแบบเป็นการแก้ปัญหาทำให้มีน้ำใช้ในการเกษตรระยะยาวจะส่งผลดีมากกว่า ในขณะที่ข้อกำหนดของโครงการบางโครงการ ไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร เช่น โครงการแหล่งน้ำในไร่นานอกเขตชลประทาน (กรมพัฒนาที่ดิน) ซึ่งไม่อนุญาตให้นำดินจากการขุดสระออกไปนอกพื้นที่ของเกษตรกร ดังนั้นบ่อดังกล่าวเป็นบ่อที่มีคูดินสูงมากพื้นที่ที่เสียไปจากการขุดสระจึงมีมากกว่าที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ การพัฒนาหรือปรับปรุงแหล่งน้ำในบางพื้นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการโดยขาดการวางแผนร่วมกับชุมชน ทำให้การแก้ปัญหาต่างๆ ไม่ตรงจุดหลายครั้งเป็นการดำเนินการที่ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่ ในขณะที่บางโครงการไม่สามารถดำเนินการได้ทุกพื้นที่ เช่น โครงการพัฒนาแหล่งน้ำบาดาลเพื่อการเกษตร โดยเฉพาะพื้นที่ที่น้ำใต้ดินเป็นน้ำเค็ม ดังนั้น มาตรการส่วนใหญ่ที่ผ่านมาเป็นการแก้ไขปัญหาในระยะสั้นหรือแม้จะมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาในระยะยาว แต่ก็ยังมีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ ซึ่งการแก้ไขปัญหาภัยแล้งจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการลงทุนในการจัดการภัยแล้งในวงกว้าง รวมทั้งมีความจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทาน

8.1.2 ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

จากมาตรการด้านสาธารณสุขเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทั้งมาตรการล็อกดาวน์ ห้ามการเคลื่อนย้ายของประชากรระหว่างประเทศ ยกเลิกเที่ยวบินระหว่างประเทศ การปิดพรมแดน การห้ามเคลื่อนย้ายระหว่างจังหวัด การปิดธุรกิจ ร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า หรือสถานบริการต่างๆ ชั่วคราว มาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคม แม้จะส่งผลให้จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ลดลง และรัฐบาลสามารถควบคุมการแพร่ระบาดของโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่จากผลกระทบที่เกิดขึ้นทั่วโลกของ COVID-19 นำไปสู่การลดจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติในประเทศไทย และการใช้มาตรการควบคุมโรคด้านต่างๆ ของรัฐบาล ทำให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจที่รุนแรง รายได้ครัวเรือนและความเชื่อมั่นลดลง ทำให้การบริโภคภาคเอกชนหดตัว การผลิตที่ลดลงและภาคบริการที่หดตัวทำให้ตลาดแรงงานมีความเสี่ยงมากขึ้น ส่งผลให้มีจำนวนแรงงานที่ตกงานประมาณ 13-18% ของจำนวนแรงงานในประเทศ โดยภาคเศรษฐกิจที่แรงงานได้รับผลกระทบมากที่สุด ได้แก่ การท่องเที่ยว ค้าปลีกและการค้าส่ง ร้านอาหาร อุตสาหกรรม การบริการ ก่อสร้าง และโลจิสติกส์ โดยการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้อุปสงค์ในประเทศลดลงสำหรับผลิตภัณฑ์อาหารหลายชนิด เช่น ผลิตภัณฑ์จากข้าวสาลี เนื้อไก่ เนื้อหมู นมพร้อมดื่ม ผลิตภัณฑ์ประมง และผลไม้ เนื่องจากลดการท่องเที่ยวและมาตรการปิดชั่วคราว อุปสงค์ที่ลดลงทำให้ห่วงโซ่อุปทานบางส่วนหยุดชะงัก เช่น การผลิต

นม ในขณะที่ผลผลิตผลไม้ล้นตลาด แต่ความต้องการสินค้าหลัก เช่น ไข่และบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปเพิ่มขึ้น จากความกังวลของการขาดแคลนอาหาร

จากปัญหาที่มีอยู่ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจะเพิ่มความเสี่ยงด้านการผลิตที่ภาคเกษตรต้องเผชิญ นอกจากนี้สภาพภูมิอากาศที่แปรปรวนยังเพิ่มปัญหาด้านทรัพยากรอื่นๆ เช่น การขาดแคลนน้ำ มลภาวะ และความเสื่อมโทรมของดิน โดยสถานการณ์อุทกภัยและภัยแล้งในประเทศไทยยังคงทวีความรุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนั้น ครัวเรือนภาคการเกษตรจึงได้รับผลกระทบด้านลบจาก COVID-19 มากกว่าครัวเรือนทั่วไป เนื่องจากในช่วงของการระบาดผลผลิตเกษตรล้นตลาดและเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถผลิตเมล็ดพันธุ์เองได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าตลาดข้าวไทยจะไม่ได้รับผลกระทบมากนัก แต่สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อเศรษฐกิจทุกภาคส่วน ทั้งภาคอุตสาหกรรม บริการท่องเที่ยว การเงิน รวมทั้งภาคการเกษตร การลดลงของนักท่องเที่ยวและการหยุดชะงักของเศรษฐกิจยังส่งผลให้รายได้ของประชากรลดลงหรือความมั่นคงของรายได้ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานชั่วคราวหรือแรงงานที่มีการจ้างงานตามฤดูกาล โดยผลการศึกษาผลกระทบของการแพร่ระบาดต่อเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในระดับครัวเรือน มีผลการศึกษาที่สำคัญ ดังนี้

1. โครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรมีแนวโน้มการเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมสูงวัยเช่นเดียวกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมของประเทศไทย โดยครัวเรือนมากกว่า 60% ของจำนวนตัวอย่าง มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 1 คนขึ้นไปสูงสุดจนถึง 5 คนต่อครัวเรือน และสมาชิกส่วนใหญ่ในครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุ (อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป) ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่มากกว่า 50% ของครัวเรือนตัวอย่างไม่มีสมาชิกวัยเด็ก สะท้อนให้เห็นสัดส่วนของอัตราการเกิดของเด็กที่ลดลงและคาดการณ์ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในอนาคต

2. อาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มากกว่า 80% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมด ทำการเกษตรในฟาร์มของตนเอง โดยครัวเรือนตัวอย่างมากกว่า 70% ของจำนวนตัวอย่างทั้งหมดไม่มีแรงงานทำงานนอกภาคเกษตร แต่รายได้จากนอกภาคเกษตรถือเป็นแหล่งรายได้หลักที่สำคัญที่สุดของครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จะมีสัดส่วนเกษตรกรที่มีอาชีพหลักหรืออาชีพรอง โดยการรับจ้างแรงงาน (ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร) และค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัวสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ

3. ครัวเรือนขยาย ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก) และ ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน) มีสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่ทำให้รายได้ของครัวเรือนลดลงหรือรายจ่ายของครัวเรือนเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่สูงกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น ซึ่งการเปรียบเทียบสัดส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ตามเพศ พบว่า ในกลุ่มของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมีสัดส่วนของเกษตรกรเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยเฉพาะในพื้นที่นาข้าวฝนเกษตรกรเพศหญิงที่ได้รับผลกระทบมีสัดส่วน 42.46% ไม่ได้รับผลกระทบมี 33.92% ของเกษตรกรตัวอย่างในแต่ละกลุ่ม และครัวเรือนที่มีเกษตรกรเพศหญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนมีรายได้ลดลงทั้งในแง่จำนวนและสัดส่วนมากกว่าครัวเรือนที่เพศชายเป็นหัวหน้าครัวเรือน แสดงให้เห็นว่าเพศหญิงมีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 สูงกว่าเกษตรกรเพศชาย

4. อายุเฉลี่ยของเกษตรกรกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 น้อยกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับผลกระทบ โดยกลุ่มเกษตรกรอายุน้อย (41-50 ปี และ 31-40 ปี) จะมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากกว่าเกษตรกรสูงวัย เนื่องจากเกษตรกรที่มีอายุน้อยเป็นกลุ่มที่มีรายได้จากนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะการรับจ้างแรงงานและการ

ค้าขาย/ทำธุรกิจส่วนตัว ในขณะที่เกษตรกรที่มีระดับการศึกษาระดับสูงมีส่วนของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากกว่ากลุ่มที่ไม่ได้รับผลกระทบ

5. การรับรู้ต่อการแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่มากกว่า 80% รู้จักเชื้อ COVID-19 ครั้งแรกจากสื่อโทรทัศน์ โดยนอกจากโทรทัศน์กลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ทราบครั้งแรกจากสื่อออนไลน์ รองลงมาคือจากเพื่อนบ้านและผู้นำชุมชน โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ทราบว่า COVID-19 เป็นโรคติดเชื้อชนิดหนึ่งที่หากติดเชื้อแล้วต้องเสียชีวิต โดยเฉพาะเกษตรกรสูงวัยที่ประมาณ 15% ที่รับรู้ว่ามีเชื้อ COVID-19 แล้วอาจจะเสียชีวิตได้

6. เกษตรกรมากกว่า 50% เห็นว่าการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความต้องการพืชอินทรีย์ ความต้องการอาหารปลอดภัยเพิ่มขึ้น และราคาผลผลิตอินทรีย์สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป นอกจากนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังเห็นว่าในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 การประกอบอาชีพเกษตรกรรมดีกว่าอาชีพอื่น เพราะได้รับผลกระทบน้อยกว่าและแม้ว่ารายได้จะลดลงแต่เกษตรกรยังมีแหล่งอาหารตามธรรมชาติหรือสามารถผลิตอาหารบริโภคเองได้ ดังนั้น การกำหนดมาตรการกักตัว ล็อคดาว์นหรือปิดหมู่บ้านจึงไม่กระทบต่อกลุ่มอาชีพเกษตรกรมากนัก

7. อัตราการย้ายกลับภูมิลำเนาในพื้นที่ศึกษามีเพียง 0.14% ของครัวเรือนตัวอย่าง และส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานตามฤดูกาล เนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่เป็นเวลานานและตั้งรกรากถาวรและสร้างครอบครัวอยู่ในพื้นที่เมืองและอุตสาหกรรมใกล้สถานที่ทำงาน จึงไม่ได้ย้ายกลับภูมิลำเนา แม้ว่าจะถูกเลิกจ้าง พักงาน หรือลดค่าจ้าง สำหรับแรงงานบางส่วนที่ย้ายกลับบ้านจะเป็นแรงงานวัยหนุ่มสาว เช่น ในธุรกิจร้านอาหาร โรงแรม ธุรกิจสายการบิน หรือธุรกิจด้านการบริการความงาม อย่างไรก็ตามกลุ่มนี้บางส่วนกลับไปทำงานในกรุงเทพหรือต่างจังหวัดอีกครั้งเมื่อได้งานใหม่ มีเพียงส่วนน้อยที่ตัดสินใจกลับมาอยู่ที่บ้านแบบถาวร เพราะในพื้นที่ไม่มีตำแหน่งงานที่รองรับเกษตรกรกลุ่มนี้ ดังนั้นผลกระทบต่อแรงงานที่ชัดเจนที่สุดที่ส่งผ่านมายังครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่คือ ผลกระทบจากรายได้ส่งกลับที่ลดลง

8. เกษตรกรในพื้นที่ศึกษาที่พึ่งพิงแหล่งรายได้ที่แตกต่างกันมีระดับรายได้ครัวเรือนแตกต่างกันค่อนข้างมาก เกษตรกรที่มีแหล่งรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐ (ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนผู้สูงอายุหรือผู้สูงอายุอาศัยอยู่กับเด็ก (skip generation) มีรายได้ต่ำที่สุดเฉลี่ยเพียง 60,556 และ 47,446 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ ซึ่งต่ำกว่าระดับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในลักษณะอื่นและต่ำกว่าเส้นความยากจน ส่วนเกษตรกรที่พึ่งพิงรายได้จากเงินส่งกลับมีรายได้ต่ำเป็นอันดับที่สอง มีรายได้เฉลี่ย 139,620 และ 124,257 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ ในขณะที่ครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักมาจากนอกภาคการเกษตร มีรายได้เฉลี่ยสูงที่สุดเท่ากับ 287,431 และ 250,866 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2562 และ 2563 ตามลำดับ

9. รายได้รวมและรายได้จากทุกแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในปี 2563 ต่ำกว่ารายได้ครัวเรือนในปี 2562 ซึ่งผลกระทบจากการปิดตลาดและผู้ประกอบการหลายธุรกิจไม่พร้อมให้บริการหรือต้องหยุดกิจการเนื่องจากข้อจำกัดในการเคลื่อนย้าย ทำให้ร้านอาหารและตลาดหลายแห่งปิดตัวลง ความต้องการสินค้าเกษตรที่มีมูลค่าสูงลดลง ส่งผลให้ราคาผลผลิตในตลาดตกต่ำ ซึ่งผลจากการที่ราคาสินค้าเกษตรลดต่ำลง โดยเฉพาะข้าวส่งผลกระทบต่อรายได้จากภาคเกษตรของครัวเรือนเกือบทุกลักษณะ ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีรายได้ลดลงเฉลี่ย 51,428 บาท ซึ่งครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตรมีรายได้ลดลงมากที่สุด จาก 287,431 เหลือ 250,866 หรือลดลงประมาณ 9.61% ของรายได้ทั้งหมด

10. ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง 48.10% มีรายได้ลดลง โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีพึ่งพิงรายได้จากนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ แม้ว่าอัตราการอพยพกลับของแรงงานในพื้นที่ศึกษาจะอยู่ในระดับต่ำ แต่รายได้จากเงินส่งกลับของครัวเรือนในทุกลักษณะลดลงเนื่องจากบุตรหลานที่อพยพไปทำงานต่างพื้นที่ตักงาน พักงาน หรือมีรายได้จากการทำงานลดลง หลายครัวเรือนต้องให้การช่วยเหลือด้านการเงินกับลูกหลานหรือสนับสนุนข้าวสารและอาหารสำหรับดำรงชีวิตในช่วงระยะเวลาของการลี้ภัยหรือตกงาน

11. ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวยังเป็นกลุ่มที่รายได้ครัวเรือนได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากที่สุด เทียบกับครัวเรือนลักษณะอื่น โดยรายได้ลดลง 33,889 บาทต่อปี หรือลดลงประมาณ 21.83% ของรายได้ครัวเรือน

12. ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในด้านจำนวนมื้ออาหาร ปริมาณข้าวที่บริโภค และความหลากหลายของอาหาร ไม่เปลี่ยนแปลงและไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เกษตรกรที่จำนวนมื้อในการบริโภคอาหารลดลงมีสัดส่วนน้อยกว่า 5% (ยกเว้นในกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวเกษตรกรตัวอย่างประมาณ 11.90% มีปริมาณข้าวที่บริโภคลดลง และสัดส่วนของครัวเรือนที่ความหลากหลายของอาหารและจำนวนอาหารที่ลดลงยังสูงกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น)

13. ความถี่และรูปแบบการซื้ออาหารของเกษตรกรในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่วนใหญ่จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ ความถี่ในการซื้ออาหารลดลงจาก 6.01 วัน/ครั้ง เป็น 8.10 วัน/ครั้ง (เกษตรกรที่มีรายได้นอกภาคเกษตรเป็นกลุ่มที่มีความถี่ของการไปตลาดลดลงมากที่สุด ส่วนกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่มีความถี่ในการไปตลาดหรือซื้ออาหารนอกบ้านแทบจะไม่เปลี่ยนแปลง) นอกจากนี้เกษตรกรประมาณ 15% มีการสำรองอาหารเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว (23.81%) และเกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐ (21.51%) เนื่องจากเกษตรกร 57.14% มีความกังวลว่าอาหารจะขาดแคลน และสาเหตุของการสำรองอาหารของเกษตรกรตัวอย่างค่อนข้างแตกต่างกันตามกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและไม่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบในพื้นที่ชลประทานจะมีความกังวลต่อประเด็นการเจ็บป่วยติดเชื้อมากกว่าผลกระทบจากประเด็นการขาดแคลนอาหาร

14. รูปแบบการซื้ออาหารในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 บางส่วนเปลี่ยนแปลงไป โดยเกษตรกรตัวอย่างประมาณ 20% มักจะซื้ออาหารในท้องถิ่น ในชุมชน หรือร้านขายอาหารใกล้บ้านมากกว่า ในขณะที่กลุ่มอาชีพรับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตรและเกษตรกรรุ่นใหม่บางส่วนจะซื้ออาหารจากช่องทางผู้ผลิตโดยตรง หรือซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น ส่วนเกษตรกรในพื้นที่ชลประทานมีการปรับเปลี่ยนไปซื้ออาหารจากแหล่งภายนอกลดลง และผลิตอาหารบริโภคเองมากขึ้น

15. การวางแผนด้านการบริโภคหรือการเปลี่ยนแปลงระบบอาหารของครัวเรือนเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกร 45.58% ไม่มีการวางแผน ในขณะที่เกษตรกร 33.10% วางแผนการปลูกพืชอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน รองลงมา 13.60% ปรับเปลี่ยนไปบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพมากขึ้น ในขณะที่ 7.71% วางแผนในการเลี้ยงสัตว์และประมงสำหรับบริโภคในครัวเรือน

16. เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบด้านการเข้าถึงแรงงานสำหรับการผลิตข้าวมีประมาณ 9% เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดเป็นเกษตรกรในพื้นที่ชลประทาน ส่วนใหญ่เป็นปัญหาการเข้าถึงแรงงานทำได้ยากขึ้นหรือหาแรงงานยากขึ้น (6.28%) ซึ่งผลกระทบต่อการใช้แรงงานในการผลิตข้าวในพื้นที่ค่อนข้างมีน้อยเนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่ (ทั้งแรงงานเครื่องจักรและแรงงานคน) เป็นแรงงานที่อยู่ในพื้นที่ โดยเกษตรกรที่

ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่จะปรับตัวโดยการลดจำนวนแรงงานในฟาร์ม (25.81%) ปรับเพิ่มค่าจ้างให้สูงขึ้น (16.13%) หรือบางส่วนลดพื้นที่เพาะปลูกลง (9.68%)

17. สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ไม่ค่อยส่งผลกระทบต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิตอื่น เช่น ปุ๋ย หรือสารเคมี มากนัก (น้อยกว่า 5% ของเกษตรกรในพื้นที่ประสบปัญหา) ในช่วงเวลาของการสำรวจเกษตรกรเพียง 3.47% ประสบปัญหาการเพิ่มขึ้นของราคาปัจจัยการผลิต อย่างไรก็ตาม หลังจากช่วงของการสำรวจ สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ค่าขนส่งเพิ่มขึ้นและโรงงานปุ๋ยในยุโรปหยุดดำเนินการ ผนวกกับราคาน้ำมันที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้ราคาปุ๋ยในท้องตลาดเพิ่มขึ้นมากในปัจจุบัน

18. ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 แทบจะไม่ส่งผลกระทบต่อช่องทางการตลาดข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ เกษตรกรตัวอย่างที่ช่องทางการตลาดเปลี่ยนแปลงไปจากผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีเพียง 2.81% ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ ซึ่งปรับเปลี่ยนจากการขายผ่านโรงสีหรือพ่อค้าคนกลาง เป็นการแปรรูปผลผลิตขายเองที่ตลาด ขายผ่านช่องทางออนไลน์ หรือเพิ่มช่องทางการขายมากขึ้น

19. ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับผลกระทบทางสังคม พบว่า สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น (69.92% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) โดยประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ปฏิบัติตามข้อกำหนดในการปฏิบัติตัวตามประกาศคณะกรรมการควบคุมโรคอย่างเคร่งครัด การเฝ้าระวังการแพร่กระจายของโรคอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของผู้นำชุมชนและ อสม. สมาชิกในชุมชนทุกคนค่อนข้างตื่นตัวและมีส่วนร่วมในการเฝ้าระวัง ทำให้การควบคุมการแพร่ระบาดของโรคในพื้นที่ชนบทค่อนข้างมีประสิทธิภาพสูง นอกจากนี้ 68.26% ของเกษตรกรตัวอย่างเห็นว่า สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลงและปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่ความคิดเห็นค่อนข้างจะแตกต่างกัน ตามกลุ่มอายุ เกษตรกรสูงวัยค่อนข้างให้ความสำคัญกับประเด็นผลกระทบต่อนโยบายการทุจริตคอร์รัปชันที่มีมากขึ้น (63.97% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่เห็นว่า COVID-19 ยังส่งผลให้พ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิตหรือเกษตรกรถูกเอาเปรียบมากขึ้น (76.47% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม) และมีการทำของเลียนแบบมากขึ้น (76.47% ของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่ม)

20. เกษตรกรในพื้นที่ศึกษามีรายได้เฉลี่ย เท่ากับ 4,186.78 บาท/คน/เดือน ในปี 2562 และลดลงเหลือ 3,570.90 บาท/คน/เดือน ในปี 2563 หรือลดลงประมาณ 14.70% ของรายได้ทั้งหมด แสดงให้เห็นว่า ในปี 2563 ซึ่งเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 เกษตรกรในพื้นที่มีรายได้ลดลงแม้ว่าจะเป็นปีที่ความรุนแรงของปัญหายังไม่ถึงขั้นวิกฤตก็ตาม ดังนั้น มาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดที่เข้มข้นในปี 2563 ส่งผลกระทบอย่างมากต่อการลดลงของรายได้ครัวเรือนของเกษตรกร โดยเฉพาะแหล่งรายได้จากเงินส่งกลับและรายได้จากนอกภาคการเกษตร

21. เกษตรกรตัวอย่างกว่าครึ่งหนึ่งมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นจาก 43.64% ในปี 2562 เป็น 49.59% ในปี 2563 โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรและครัวเรือนผู้สูงอายุ (มีสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นมากที่สุด เท่ากับ 11.76% และ 10.38% ตามลำดับ) แม้ว่า ในปี 2562 กลุ่มที่มีรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตรเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนคนจนต่ำที่สุด แต่ผลกระทบจากสถานการณ์ COVID-19 ในปี 2563 ส่งผลกระทบต่อการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนคนจนในกลุ่ม เนื่องจากมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคส่งผลกระทบอย่างมากต่อตลาดผลผลิตและการลดลงของราคาผลผลิต ทำให้ครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้น้อยและไม่แน่นอนได้รับผลกระทบจากมาตรการเฝ้าระวังมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

22. ผลการประมาณสมการการบริโภคโดยใช้ three-step feasible generalized least square พบว่า จำนวนสมาชิกในครัวเรือนและการมีสมาร์ทโฟนมีความสัมพันธ์ทางลบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับประมาณการรายได้ครัวเรือนในอนาคต ในขณะที่เพศ ตัวแปรหุ่นครัวเรือนผู้สูงอายุ พื้นที่เพาะปลูกขนาดกลาง และขนาดใหญ่ ระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว รายได้หลักจากนอกภาคเกษตร รายได้หลักจากเงินส่งกลับ มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

23. ผลการประมาณค่าความน่าจะเป็นของความเปราะบางต่อความยากจน เทียบกับเส้นความยากจนในปี 2561 (2,262 บาท/คน/ปี) พบว่า สัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% ในปี 2562 เป็น 59.17% ในปี 2563 โดยเกษตรกรตัวอย่างที่ไม่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนในสัดส่วนที่น้อยลงในปี 2563 (19.50% และ 11.90% ตามลำดับ) ในขณะที่ เกษตรกรตัวอย่างที่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นในปี 2563 (39.67% และ 47.27% ตามลำดับ) โดยเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากเงินส่งกลับมีสัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนสูงที่สุด

24. ผลการวิเคราะห์ปัจจัยบวกที่สนับสนุนให้เกษตรกรสามารถรับมือกับผลกระทบจากเหตุการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนได้ พบว่า เกษตรกร 57.69% มีทรัพย์สินหมุนเวียนที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ทันที ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของเงินฝากธนาคาร (65.33%) เงินสด (45.56%) และทองคำ (36.39%) โดยเกษตรกรกลุ่มที่มีรายได้จากเงินส่งกลับมีสัดส่วนของการมีทรัพย์สินหมุนเวียนมากที่สุด ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรที่ได้รับเงินช่วยเหลือจากภาครัฐเป็นกลุ่มที่มีสัดส่วนทรัพย์สินหมุนเวียนน้อยที่สุด และในกรณีที่รายได้ครัวเรือนลดลงอย่างรวดเร็วทรัพย์สินหมุนเวียนดังกล่าวสามารถเลี้ยงดูครัวเรือนได้ประมาณ 6-12 เดือน โดยกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวมีสัดส่วนของการเลี้ยงดูครอบครัวหากขาดรายได้ทันทีต่ำที่สุด หากรายได้ลดลงอย่างรวดเร็วเกษตรกรส่วนใหญ่ 60.55% แก้ปัญหาด้วยการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ รองลงมา ได้แก่ หោอาชีพเสริม และขายทรัพย์สิน

25. ด้านการวางแผน/ปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า เกษตรกรตัวอย่างประมาณหนึ่งในสามมีการวางแผน/ปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าว โดยมีรูปแบบการปรับตัว 7 รูปแบบ ได้แก่ 1) การลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน 2) ห่ออาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร 3) การซื้อประกันชีวิต/ซื้อประกันสุขภาพ 4) ขยายพื้นที่เพาะปลูก/เพิ่มจำนวนการเลี้ยงสัตว์ 5) การเพิ่มจำนวนการเก็บออม/เงินออมของครอบครัว 6) การปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูก และ 7) การปรับเปลี่ยนชนิดสัตว์ที่เลี้ยง

26. ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกรต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยใช้แบบจำลอง Logistic regression ตัวแปรอิสระในแบบจำลองสามารถอธิบายการตัดสินใจของเกษตรกรได้ 12.67% โดยจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ตัวแปรหุ่นจังหวัดนครราชสีมา รายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตร ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่รายได้ลดลงจาก COVID-19 ตัวแปรหุ่นครัวเรือนที่มีสมาร์ทโฟนและใช้อินเทอร์เน็ตได้ และครัวเรือนที่เห็นว่า COVID-19 เป็นแล้วเสียชีวิต มีความสัมพันธ์ทางบวกต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร ในขณะที่เพศ และตัวแปรหุ่นแสดงลักษณะครัวเรือนขยายมีความสัมพันธ์ทางลบต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร

27. ผลกระทบที่สำคัญจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้แก่ 1) ปัญหาสุขภาพจิต ความเครียดสะสม จากการขาดรายได้ในการดำรงชีพ และความกังวลเรื่องการเป็นห่วงเรื่องสุขภาพ 2) ปัญหาเศรษฐกิจ (ออกไปทำงานนอกพื้นที่ไม่ได้ ขายของไม่ได้ รายได้ลดลง) 3) ความไม่สะดวกสบายในการเดินทาง ส่งผลกระทบต่อสัมพันธภาพของครอบครัว 4) ขาดการปฏิสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนลดลง โดยผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากนอกภาคเกษตรหรือครัวเรือนที่มีบุตรหลานอพยพไปทำงานในกรุงเทพฯ พื้นที่อุตสาหกรรม หรือเมือง

ท่องเที่ยวหลัก ผู้ที่ประกอบธุรกิจนอกภาคเกษตร เช่น ขับรถตู้ ค้าขาย แรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ผู้สูงอายุ นักเรียนเรียนออนไลน์ ร้านค้าและร้านอาหารในชุมชน อสม./ผู้นำชุมชน ในขณะที่ปัจจัยเชิงสังคมในชุมชนยังเป็นประเด็นที่มีบทบาทสำคัญในการบรรเทาผลกระทบหรือช่วยสนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกรในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้แก่ 1) หมู่บ้านที่มีความพร้อมทรัพยากรธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม มีแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือ น้ำใต้ดินเพียงพอ สามารถปลูกพืชเพื่อบริโภคและลดค่าใช้จ่ายได้ หรือมีป่าสาธารณะของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ 2) มีตลาดนัดชุมชนสำหรับกระจายผลผลิต/การปรับตัวทำอาชีพนอกภาคการเกษตร 3) ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีเครือข่ายการทำงานประสานกับหน่วยงานองค์กรภาครัฐ/เอกชน มีกลุ่มอาชีพที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีการจัดสรรงบประมาณในการดำเนินการตามมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคในระดับชุมชน 4) การสื่อสารในชุมชนที่ครอบคลุมประชากร โดยเฉพาะการสื่อสารและติดตามประกาศมาตรการเฝ้าระวังของหน่วยงานภาครัฐอย่างต่อเนื่อง

28. ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงานในการป้องกันการแพร่ระบาดและการลดผลกระทบของ COVID-19 พบว่า ทรัพยากร เช่น คน งบประมาณ อุปกรณ์ป้องกัน หรือ อื่นๆ งบประมาณจากส่วนกลางไม่มีเพียงพอ สมาชิกในชุมชนต้องจัดเตรียมเอง นอกจากนี้ ชุมชนมีความต้องการให้รัฐบาลพิจารณาโครงการช่วยเหลือตามจำนวนสมาชิกในครัวเรือน เนื่องจากครัวเรือนแต่ละขนาดมีภาระค่าใช้จ่ายไม่เท่ากัน ส่วนโครงการเยียวยาเกษตรกร โครงการเราชนะ หรือการให้เงินดำรงชีพรายครัวเรือนควรจ่ายเงินสดหรือจ่ายผ่านบัญชีธนาคารของแต่ละรายโดยตรงเพื่อให้ประชาชนสามารถนำไปใช้ตามความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน เพราะหากมีข้อกำหนดเช่นโครงการคนละครึ่ง ประชาชนบางรายอาจจะไม่ได้มีความจำเป็นต้องใช้ซื้อของในร้านคนละครึ่งหรือไม่มีเงินพอสำหรับเติมสมทบจากเงินที่รัฐบาลให้ความช่วยเหลือ

29. ด้านความกังวลต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีความกังวลมากขึ้น เพราะมีการระบาดเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง คาดว่าจะรุนแรงมากขึ้น และยังไม่ทราบว่าการแพร่ระบาดจะลดลงเมื่อไหร่ แต่ยังไม่ได้ส่งผลให้อัตราการเข้ารับวัคซีนของประชากรเพิ่มขึ้นหากกลไกในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำหมู่บ้านหรือ อสม. ไม่เข้มแข็งหรือไม่เข้ารับวัคซีนนำร่องก่อน เนื่องจากประชาชนกังวลในความปลอดภัยของวัคซีน

8.2 ข้อเสนอแนะ

8.2.1 ข้อเสนอแนะด้านปัญหายั่งยืน

1. ภัยแล้งไม่ได้ส่งผลให้ผลผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งเสียหายเท่านั้น ในบางพื้นที่นอกเขตประกาศภัยแล้งผลผลิตข้าวของเกษตรกรยังได้รับผลกระทบแม้ว่าระดับผลกระทบที่น้อยกว่า แต่เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่ได้รับการชดเชยความเสียหายจากภัยแล้งของรัฐบาล ดังนั้น การพิจารณาชดเชยความเสียหายจากภัยแล้งจำเป็นต้องพิจารณาตามหลักฐานเชิงประจักษ์ร่วมด้วย นอกเหนือจากการอ้างอิงข้อมูลการประกาศเขตภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) ในภาพรวม

2. การเลี้ยงสัตว์เป็นกิจกรรมทางการเกษตรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหายั่งยืนน้อยที่สุด ดังนั้นจึงเป็นทางเลือกในการสร้างรายได้เสริมให้กับเกษตรกรในช่วงที่ประสบปัญหายั่งยืน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสำรวจความต้องการชนิดสัตว์ที่เกษตรกรต้องการเลี้ยงเพื่อพิจารณาสนับสนุนพันธุ์สัตว์ที่เหมาะสมกับพื้นที่และตรงกับความต้องการของเกษตรกร

3. ผลกระทบของภัยแล้งแตกต่างกันตามลักษณะครัวเรือน โดยครัวเรือนที่มีอัตราการพึ่งพิงสูง หรือมีสมาชิกวัยแรงงานต่ำ เช่น ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว ครัวเรือนผู้สูงอายุและเด็ก ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง

มากที่สุด ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการศึกษาวิจัยหามาตรการพิเศษที่เหมาะสมในการช่วยเหลือบรรเทาผลกระทบ หรือเยียวยาผลกระทบจากภัยแล้ง ควรนำประเด็นด้านความไม่เท่าเทียมกันด้านลักษณะประชากรเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย

4. ฟาร์มขนาดเล็กมีความน่าจะเป็นและสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากกว่าฟาร์มขนาดใหญ่ ทั้งในแง่จำนวนผลผลิตที่ลดลง ปริมาณข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน และแหล่งอาหารจากธรรมชาติลดลง เนื่องจากการหาแหล่งน้ำสำรองเป็นไปได้ยากจากข้อจำกัดด้านลักษณะทางกายภาพของฟาร์มที่ไม่สามารถจัดสรรพื้นที่ให้เพียงพอสำหรับการหาแหล่งน้ำเพิ่มเติมได้และข้อจำกัดด้านการเข้าถึงสินเชื่อหรือมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ด้อยกว่า ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางช่วยเหลือเกษตรกรกลุ่มนี้ในการรับมือหรือบรรเทาผลกระทบจากภัยแล้ง เช่น การอบรมอาชีพ การสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร การให้ความช่วยเหลือด้านอาหาร หรือการส่งเสริมโครงการธนาคารข้าวชุมชนให้ขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง หรือการส่งเสริมการปรับตัวไปสู่อาชีพที่ได้รับผลตอบแทนสูงในภาคการอุตสาหกรรมหรือบริการ โดยมุ่งเป้าไปที่กลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก (น้อยกว่า 10 ไร่)

5. ภัยแล้งส่งผลกระทบทางลบต่อเกษตรกรค่อนข้างชัดเจน ทั้งผลกระทบต่อแหล่งรายได้ของครัวเรือนในภาคการเกษตร (การปลูกข้าวและพืชอื่น) ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค แหล่งอาหารตามธรรมชาติลดลง และส่งผลกระทบต่อครัวเรือนมากขึ้นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม สัดส่วนเกษตรกรที่ปรับตัวเพื่อรับมือกับปัญหาภัยแล้งค่อนข้างจะมีน้อย ส่วนใหญ่ระบุว่าเมื่อไม่มีน้ำก็ไม่รู้จะปรับตัวอย่างไร ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีความสำคัญกับการดำเนินโครงการในการสร้างความรับรู้และการตระหนักรู้ต่อปัญหาภัยแล้ง รวมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับการเข้าถึงการคาดการณ์สภาพภูมิอากาศและความรู้ที่จำเป็นในการปรับตัวเพื่อรับมือกับปัญหาภัยแล้ง โดยเฉพาะในพื้นที่ประสบภัยแล้งซ้ำซาก

7. เกษตรกรระบุว่าการจ่ายเบี้ยประกันภัยแล้งเป็นภาระในการเพิ่มต้นทุนการปลูกข้าว โดยสาเหตุที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทำประกันภัยพิพฒเพราะขั้นตอนการทำประกันภัยและการขอรับเงินชดเชยยุ่งยาก ไม่ทราบข่าวสาร ไม่ได้เป็นสมาชิก ธ.ก.ส. และคิดว่าภัยแล้งไม่ได้เกิดขึ้นทุกปี ธ.ก.ส. จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจและสร้างความตระหนักรู้ต่อความจำเป็นและผลประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับจากการทำประกันภัยพิพฒ ลดขั้นตอนในการทำประกันภัย และสร้างช่องทางให้เกษตรกรทั้งที่เป็นสมาชิกและไม่ใช่มชิกสามารถเข้าถึงการทำประกันภัยพิพฒได้ง่ายขึ้น เช่น การทำประกันผ่าน application ในสมาร์ตโฟน ซึ่งปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่เข้าถึงสมาร์ตโฟนได้มากขึ้น รวมทั้ง การปรับรูปแบบการประกันภัยพิพฒที่เน้นเป้าหมายการประกันภัยของกลุ่มเกษตรกรหรือวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพในการจ่ายเบี้ยประกัน ซึ่งการเข้าสู่ระบบการประกันภัยพิพฒเป็นกลไกสำคัญในการบรรเทาความเสียหายต่อรายได้จากภาคเกษตรของครัวเรือน

6. ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งไม่ได้มีเพียงเกษตรกร แต่ยังรวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทาน ได้แก่ แรงงาน ผู้ให้บริการเครื่องจักร ร้านค้า ร้านอาหาร รวมถึงผู้บริโภค ดังนั้นการแก้ไขปัญหาก็ต้องมีการพิจารณาเพื่อลดผลกระทบตลอดห่วงโซ่อุปทาน

7. แม้ว่าการแก้ไขปัญหาภัยแล้งในช่วงที่ผ่านมาจะใช้งบประมาณในการดำเนินการจำนวนมาก แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้อย่างยั่งยืน มาตรการส่วนใหญ่เป็นการแก้ไขปัญหาในระยะสั้นหรือแม้จะมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาระยะยาวแต่ก็ยังมีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ เช่น ข้อกำหนดของโครงการไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร การพัฒนาหรือปรับปรุงแหล่งน้ำในบางพื้นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการโดยขาดการวางแผนร่วมกับชุมชนทำให้แก้ปัญหาไม่ตรงจุดชุมชนจึงไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่ และบางโครงการไม่สามารถดำเนินการได้ทุกพื้นที่ ซึ่งในช่วงเวลาที่ผ่านมาประเทศไทยประสบกับปัญหา

การเกิดภัยแล้งเป็นประจำทุกปีและมีแนวโน้มของความถี่ที่เพิ่มมากขึ้น การแก้ไขปัญหาภัยแล้งจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการลงทุนในการจัดการภัยแล้งในวงกว้าง ดังนั้นมาตรการเยียวยาเกษตรกรต้องมีส่วนช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและความสามารถในการรับมือกับภัยแล้ง และควรส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับตัวเพื่อรับมือกับสภาวะภัยแล้งได้อย่างยั่งยืน เช่น

7.1 สนับสนุนให้เกษตรกรเรียนรู้วิธีการเพาะปลูกพืชที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่

7.2 การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการเพาะปลูกพืช เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับรูปแบบการทำการเกษตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์น้ำในพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ รวมถึงการส่งเสริมให้นำนวัตกรรมทางการเกษตรสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาใช้ เช่น ระบบการให้น้ำแบบอัตโนมัติ ระบบเตือนภัยด้านภูมิอากาศ เป็นต้น

7.3 การบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืนทั้งในสถานการณ์ภัยแล้งและน้ำท่วม เป็นมาตรการเชิงโครงสร้างที่จำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปกับมาตรการอื่น นอกจากการพัฒนาแหล่งน้ำ การเพิ่มพื้นที่ชลประทาน ยังรวมถึงการจัดสรรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ

7.4 ควรมีการศึกษาริวิจัยเพื่อการส่งเสริมองค์ความรู้ในการวางแผนการเพาะปลูกพืชอย่างเหมาะสม เช่น การวางแผนและส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาเพาะปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อยในพื้นที่แล้งซ้ำซาก การส่งเสริมให้เกษตรกรเพาะปลูกพืชที่ก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจในระดับสูง ส่งเสริมการปรับตัวในการปลูกพืชที่มีผลกำไรมากขึ้นหรือเสี่ยงต่อภัยแล้งน้อยลง การสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกพืชตามแผนที่วางไว้ ซึ่งเป็นการสนับสนุนที่เน้นการเพิ่มผลิตภาพในระยะยาว

7.5 การดำเนินโครงการเพื่อบรรเทาผลกระทบจากภัยแล้งต้องมาจากความต้องการของชุมชน กระบวนการจัดสรรงบประมาณในการแก้ปัญหาภัยแล้งควรเริ่มต้นจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อออกแบบโครงการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการและสภาพปัญหาด้านภัยแล้งในแต่ละพื้นที่

8.2.2 ข้อเสนอแนะต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

1. สนับสนุนระบบการผลิตแบบบูรณาการทั้งพืชอาหาร พืชเศรษฐกิจ และไม้ยืนต้นเศรษฐกิจ แทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เนื่องจากการกระจายความหลากหลายจะเพิ่มความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและความเสี่ยงจากเหตุการณ์ที่ไม่แน่นอน การปลูกพืชหรือทำการเกษตรที่หลากหลายยังช่วยยกระดับการดำรงชีวิตและสวัสดิการของเกษตรกรด้วยการลดความเสี่ยงด้านรายได้ สร้างหลักประกันความมั่นคงด้านอาหาร และปรับปรุงโภชนาการในครัวเรือน

2. สำรวจตลาดใหม่และการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าเพื่อสร้างผลตอบแทนที่มากขึ้น มีช่องทางของแหล่งรายได้ที่มากขึ้น รวมทั้งการกำหนดเป้าหมายช่องทางการตลาดหลายช่องทางพร้อมๆ กัน โดยมุ่งเน้นที่เศรษฐกิจท้องถิ่นและการขยายไปสู่ผลิตภัณฑ์ใหม่สามารถดึงดูดผู้บริโภคได้มากขึ้น เป็นกลยุทธ์การกระจายความเสี่ยงด้านตลาดและราคา

3. ผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อกลุ่มตามลักษณะโครงสร้างประชากรค่อนข้างแตกต่างกัน เช่น เกษตรกรเพศหญิง และครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว มีแนวโน้มที่จะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดมากกว่าเพศชายหรือครัวเรือนพ่อเลี้ยงเดี่ยว ดังนั้น การกำหนดมาตรการทางสังคมเพื่อบรรเทาผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาด จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างของลักษณะทางประชากร รวมถึงการพิจารณาปริมาณหรือระดับความช่วยเหลือตาม

ขนาดของครัวเรือนเพราะครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกมากกว่าจะได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดมากกว่า โดยเฉพาะในแง่ของการแบกรับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น

4. อัตราการอพยพกลับภูมิลำเนาในพื้นที่ศึกษาค่อนข้างน้อย แม้ว่าจะถูกเลิกจ้าง พักงาน หรือลดค่าจ้าง เนื่องจากในพื้นที่ไม่ได้มีตำแหน่งงานที่รองรับและปัญหาภัยแล้งที่ต่อเนื่องส่งผลให้ภาคเกษตรไม่สามารถรองรับอาชีพของแรงงานกลุ่มนี้ได้ ดังนั้น การสร้างโอกาสหรือตำแหน่งงานในพื้นที่ เช่น การส่งเสริมการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมไปยังพื้นที่ประสบภัยแล้ง และ การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกทางการเกษตร เป็นมาตรการในระยะยาวที่สำคัญต่อการเสริมสร้างความสามารถในการปรับตัวของเกษตรกรทั้งในและนอกภาคเกษตร

5. ประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษามีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน และสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความเปราะบางต่อความยากจนของเกษตรกรทั้งกลุ่มที่ยากจนและไม่ยากจนเพิ่มสูงขึ้น ดังนั้น มาตรการระยะสั้นในการสนับสนุนค่าครองชีพที่รัฐบาลดำเนินการมาจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของเกษตรกรได้ระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตามการเสริมสร้างความสามารถในการรับมือกับเหตุการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนในระยะยาวมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา เช่น การส่งเสริมการออมเงิน การทำประกันชีวิต หรือบริหารจัดการสินทรัพย์หมุนเวียน

6. กลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว มีปริมาณข้าว/อาหารที่บริโภคลดลง และความหลากหลายของอาหารลดลงมากกว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น ดังนั้นการพิจารณาให้ความช่วยเหลือด้านอาหารและโภชนาการต่อครัวเรือนแม่/พ่อเลี้ยงเดี่ยว ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีความจำเป็นเร่งด่วนมากกว่าครัวเรือนประเภทอื่น

7. การปรับเปลี่ยนรูปแบบการซื้ออาหารในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 จากเดิมที่ออกไปซื้อของในตลาดหรือซูเปอร์มาร์เก็ตมาเป็นช่องทางการซื้ออาหารในท้องถิ่น/ชุมชน หรือร้านขายอาหารใกล้บ้าน ซื้ออาหารจากผู้ผลิตโดยตรง หรือซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น เป็นโอกาสในการพัฒนาตลาดชุมชน สร้างโอกาสในการกระจายสินค้าและเพิ่มรายได้ให้ประชากรในแต่ละชุมชน ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรใช้โอกาสนี้ในการส่งเสริมการพัฒนาตลาดชุมชน โดยเฉพาะสินค้าอินทรีย์และอาหารเพื่อสุขภาพ ซึ่งจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ผู้บริโภคมีความต้องการสินค้ากลุ่มนี้มากขึ้น

8. การเข้าร่วมโครงการ/มาตรการช่วยเหลือประชาชนในสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 หลายโครงการที่มีการทุจริตคอร์รัปชัน ทั้งในระดับบุคคลและผู้ประกอบการ ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจะเร่งประชาสัมพันธ์ สร้างความตระหนักและจิตสำนึกสาธารณะ ร่วมกับระบบการขึ้นทะเบียนผู้กระทำผิด และการใช้มาตรการด้านกฎหมายอย่างเคร่งครัด เพื่อลดการทุจริตคอร์รัปชันของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการ

9. ผลกระทบจากสถานการณ์ COVID-19 ในปี 2563 ส่งผลกระทบต่อการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนคนจนในกลุ่ม มีรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานเกษตรมากที่สุด เนื่องจากมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคส่งผลกระทบอย่างมากต่อตลาดผลผลิตและการลดลงของราคาผลผลิต ทำให้ครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้น้อยและไม่แน่นอนได้รับผลกระทบจากมาตรการเฝ้าระวังมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำข้อมูลแหล่งรายได้ของครัวเรือนเข้ามาร่วมในการกำหนดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรที่แตกต่างกัน

10. ครัวเรือนส่วนใหญ่มีความกังวลต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากขึ้น แต่อัตราการเข้ารับวัคซีนของประชากรยังมีน้อยเนื่องจากประชาชนกังวลในความปลอดภัยของวัคซีน ดังนั้น บทบาทระยะยาวของรัฐบาลในการป้องกันการแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือการจัดหา

วัคซีนที่มีคุณภาพและเร่งทำความเข้าใจที่ถูกต้องในการรับวัคซีนเพื่อกระตุ้นอัตราการเข้ารับวัคซีนให้เพิ่มมากขึ้นผ่านกลไกของผู้นำชุมชนและ อสม.

8.3 ข้อจำกัดของการวิจัย

8.3.1 โครงการวิจัยนี้เป็นโครงการระยะสั้นมีระยะเวลา 1 ปี ทำให้ไม่สามารถจัดเก็บฐานข้อมูลในลักษณะข้อมูลภาคตัดขวางระยะยาว (panel data) ได้ ดังนั้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของรายได้และความเปราะบางต่อความยากจนจึงไม่สามารถแสดงผลการวิเคราะห์ในระยะยาวได้ ซึ่งหากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดเก็บข้อมูลสามารถออกแบบการจัดเก็บข้อมูลเกษตรกรในลักษณะ panel data จะสนับสนุนให้การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความยากจนและการปรับตัวของเกษตรกรแสดงผลการวิเคราะห์ที่เป็นแนวโน้มได้

8.3.2 การวิเคราะห์ผลกระทบจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเฉพาะเกษตรกรชาวนาเท่านั้น แต่น่าจะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรที่ปลูกพืชอื่น เกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์ และทำประมง รวมทั้งหน่วยเศรษฐกิจอื่นๆ ตลอดห่วงโซ่อุปทาน ดังนั้น การวิเคราะห์ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมตลอดห่วงโซ่อุปทานจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 เป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างมาตรการเชิงนโยบายที่เหมาะสม ซึ่งจำเป็นต้องดำเนินการวิจัยในลักษณะโครงการระยะยาวที่ต้องใช้ระยะเวลาการวิจัยมากกว่า 1 ปี

8.3.3 จากมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้การลงพื้นที่สำรวจข้อมูลเชิงลึกและการจัดประชุมสนทนากลุ่มย่อยกับเกษตรกรในหลายพื้นที่ดำเนินการไม่ได้หรือค่อนข้างมีความยากลำบากในการจัดบริหารจัดการเพื่อจัดการประชุม การสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรตัวอย่างในโครงการฯ ในบางพื้นที่จำเป็นต้องสัมภาษณ์ผ่านระบบออนไลน์

บรรณานุกรม

- กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข. 2564. แนวทางปฏิบัติเพื่อป้องกันการโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) หรือโควิด 19 สำหรับประชาชนทั่วไปและกลุ่มเสี่ยง.
https://ddc.moph.go.th/viralpneumonia/file/int_protection/int_protection_030164.pdf, 22 พฤศจิกายน 2564.
- กรมประมง. 2563. สถานการณ์การผลิตและการค้าปลานิลและผลิตภัณฑ์ในช่วง 6 เดือนแรก ปี 2563.
<https://www.fisheries.go.th/strategy/fisheconomic/Monthly%20report/tilapiaสถานการณ์ปลานิล%20%2063.pdf>, 11 มีนาคม 2564.
- กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. ประกาศพื้นที่ประสบภัยแล้ง ปี 2562.
<http://portal.disaster.go.th/portal/public/index.do#dataTable>, 7 พฤศจิกายน 2563.
- กรมพัฒนาที่ดิน. 2557. แผนที่พื้นที่แล้งซ้ำซากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
<http://irw101.ddd.go.th/index.php/2017-05-23-02-00-40/2017-05-23-02-00-39> 7 พฤศจิกายน 2563.
- กรมพัฒนาที่ดิน. 2564. ขอรับบริการสำเนาในไร่นา (บ่อจิว).
https://www.ddd.go.th/WEB_Water/detail.html, 13 พฤศจิกายน 2564.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2563ก. กรมส่งเสริมการเกษตร เตรียมมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรช่วงหน้าแล้งนี้ สร้างการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ให้คำแนะนำดูแลพืชอย่างถูกวิธี.
<https://www.prd.go.th/th/content/page/index/id/4050>, 13 พฤศจิกายน 2564.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2563ข. ฐานข้อมูลพื้นที่ประสบภัยแล้งของเขตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2558-2563.
- กรวิทย์ ตันศรี. 2556. รายงานกับการเปลี่ยนแปลงของภาคการเกษตรไทย. ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. แหล่งที่มา:
https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/NorthEastern/DocLib_Research/04-Labor%20with%20Agri%20Changing.pdf, 26 เมษายน 2563.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2556. หลักเกณฑ์การให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ.
<http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER3/DRAWER059/GENERAL/DATA0000/00000257.PDF>, 13 พฤศจิกายน 2564.
- กัญญารัตน์ กาญจนวิสุทธิ และภัทรวดี รัตนะศิระกุล. 2563. EIC ประเมินภัยแล้ง 2020 ยาวนานถึง มิ.ย. กระทบผลผลิตอ้อย ข้าวนาปรัง และมันสำปะหลัง.
https://www.scbeic.com/th/detail/file/product/6659/fl65qe2x1g/EIC-Note_drought_TH_20200302.pdf, 9 มีนาคม 2564.
- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2562. พ.ร.บ.ทรัพยากรน้ำ มีผลบังคับใช้แล้ว เพื่อบริหารจัดการน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด.
https://www.egat.co.th/index.php?option=com_content&view=article&id=2928:mis-20190214-01&catid=30&Itemid=112, 1 ตุลาคม 2564.
- กรุงเทพธุรกิจ. 2563. อัปเดตคำสั่งวันนี้ รับมือสถานการณ์โควิด. แหล่งที่มา:
<https://www.bangkokbiznews.com/news/detail/875302>, 19 เมษายน 2563.

- จิราภรณ์ การะเกตุ. 2563. ประเทศไทยกับสังคมผู้สูงอายุ. <https://il.mahidol.ac.th/th/i-Learning-Clinic/general-articles/ประเทศไทยกับสังคมผู้สูง/>, 20 พฤศจิกายน 2564.
- ชนิกา ไหล่แท้, สุวรรณา ประณีตวาทกุล, และ กัมปนาท วิจิตรศรีกมล. 2557. ดัชนีชี้วัดความเปราะบางต่อความแปรปรวนสภาพภูมิอากาศในภาคตะวันออกของประเทศไทย. วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม) ปีที่ 35 : 432 – 446.
- ชาอีตา วิริยาทร และ ภัททา เกิดเรือง. 2559. ความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือน : กรณีศึกษาจาก เหตุการณ์น้ำท่วม ปี พ.ศ. 2554 ในประเทศไทย. วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ 3(1): 57-87.
- ณัฐวรรณ คำแสน. 2564. ความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมในการป้องกันตนเองจากการติดเชื้อไวรัสโควิด-19 ของประชาชนในเขตอำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี. วารสารวิทยาลัยพยาบาลพระจอมเกล้า จังหวัดเพชรบุรี 4(1): 33-48. <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/scnet/article/download/247786/168858/>, 22 พฤศจิกายน 2564.
- ดอน นาคทรพร. 2563. วิฤติโควิดในมุมมองเศรษฐศาสตร์มหภาค. แหล่งที่มา: <https://thaipublica.org/2020/04/19-economists-with-covid-19-01/>, 19 เมษายน 2563.
- เดช วัฒนชัยยิ่งเจริญ. การประเมินผลกระทบทางสังคม = Social impact assessment. พิมพ์ครั้งที่ 3. คณะเกษตรศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ไทยพีบีเอส. 2563. สรุปมาตรการรัฐช่วยประชาชนช่วงวิกฤต COVID-19. <https://news.thaipbs.or.th/content/290365>, 11 มีนาคม 2564.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. 2563. ภาวะการทำงานของประชากรจำแนกตามประเภทธุรกิจ (ISIC Rev.4) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. แหล่งที่มา: https://www.bot.or.th/App/BTWS_STAT/statistics/ReportPage.aspx?reportID=730&language=th., 20 เมษายน 2563.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2562ก. โครงสร้างเศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. แหล่งที่มา: https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/NorthEastern/EconomicReport/Pages/Eco_Press_Report_Structure.aspx, 24 เมษายน 63
- ธนาคารแห่งประเทศไทย สาขาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2562ข. ผลของความแปรปรวนจากสภาพอากาศต่อภาคเกษตรไทย. แหล่งที่มา: https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/MonetPolicyComittee/MPR/BOX_MPR/BOX_MPR_TH_Jun2562-01.pdf, 6 พฤษภาคม 2563.
- นาฏสุดา ภูมิจำนงค์. 2558. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการ การประเมินความเปราะบางของความมั่นคงอาหารต่อชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- บัญชา เกติมณี, สุรัชย์ ธรรมทวีธิกุล, ญาณพินิจ วชิรสุรงค์, บดินทร์ชาติ สุขบท, และสมบัติ ทิมทรัพย์. 2563. แนวคิดและทิศทางการแก้ปัญหาโควิด-19. วารสารก้าวหน้าโลกวิทยาศาสตร์, 20(1), 1-12. <http://sci.bsru.ac.th/advscij/e-magazine/20-1/chapter-1.pdf>, 22 พฤศจิกายน 2564.
- ประชาชาติธุรกิจ. 2564. เกษตรกรอ่วม 3 ปีจี้ดันปุ๋ยเคมีราคากระฉูด. <https://www.prachachat.net/local-economy/news-646667>, 26 พฤศจิกายน 2564.

มติชนออนไลน์. 2561. รายงาน : เป็ดพ.ร.บ.น้ำฉบับแรก สร้างเป็นธรรม-ประกันสิทธิ.

https://www.matichon.co.th/politics/politics-in-depth/news_1165832, 1 ตุลาคม 2564.

มาฆะสิริ เชาวะกุล, อรรพรรณ ศรีโสมพันธ์ และ ชัยรัตน์ เซยสุวรรณ. 2561. รายงานฉบับสมบูรณ์ : การปรับตัวต่อภาวะภัยแล้งของเกษตรกรทำนาในพื้นที่ชลประทาน พร้อมประเมินโครงการบูรณาการ ความช่วยเหลือเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ราชกิจจานุเบกษา. 2561.

http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2561/A/112/T_0044.PDF, 1 ตุลาคม 2564.

วิเชียร เกิดสุข, ศุภกร ชินวรรณ และ พรวิไล ไทโพธิ์ทอง. 2551. การศึกษาความเสี่ยง ความเปราะบาง และแนวทางการปรับตัว ของระบบเกษตรและสังคมเกษตรกรต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ : กรณีศึกษาระบบเกษตรพืชไร่-นาในพื้นที่ลุ่มน้ำชี-มูล. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ศจินทร์ ประชาสันต์. 2552. รายงานวิจัยเรื่องการพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้ “โครงการขับเคลื่อนประเด็นเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพ ตามมติสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2551สู่การปฏิบัติ”.

ศยามล เจริญรัตน์. 2557. ความมั่นคงทางอาหาร ป่าชุมชน กับการผลักดันเรื่องความเป็นธรรมเพื่อชุมชนท้องถิ่น. การประชุมวิชาการประจำปี 57 : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. แหล่งที่มา: <http://www.cusri.chula.ac.th/backup/download/cluster5.pdf>, 26 เมษายน 2563.

ศศิวุฒิ วงษ์มณฑา. 2560. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการ การวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ศูนย์ข้อมูลเกษตรแห่งชาติ. 2563. ผลกระทบภาวะฝนแล้ง / ฝนทิ้งช่วง และมาตรการช่วยเหลือเกษตรกร. <https://www.nabc.go.th/disaster/detail/61>, 9 มีนาคม 2564.

สมพร อิศวิลานนท์. 2563. สถานการณ์ตลาดข้าวโลกเมื่อมีการระบาดของ COVID-19. แหล่งที่มา: <https://lib.ku.ac.th/2019/index.php/news/738-covid19>, 19 เมษายน 2563.

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน). 2557/2558. บันทึกเหตุการณ์ภัยแล้ง ปี 2557/2558. <https://tiwrm.hii.or.th/current/drought58/drought58.html>, 1 ตุลาคม 2564.

สมาคมประกันวินาศภัย. 2564. โครงการประกันภัยพืชผล: ประวัติ. https://www.tgia.org/crop-ins/index-TH_9, 5 พฤศจิกายน 2564.

สยามรัฐ. 2564. สทนช.ขับเคลื่อนกฎหมายลูกองค์กรผู้ใช้น้ำ..สร้างการมีส่วนร่วมตาม พรบ.ทรัพยากรน้ำ 2561. <https://siamrath.co.th/n/209930>, 1 ตุลาคม 2564.

สุริชัย หวันแก้ว. 2543. รายงานการวิจัยเรื่องผลกระทบทางสังคมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก ต่อชุมชนท้องถิ่น. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/696>, 21 May 2020.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2562. เส้นความยากจน (Poverty line) จำแนกตามภาคและเขตพื้นที่ ปี พ.ศ. 2531 - 2561. http://social.nesdc.go.th/SocialStat/StatReport_FullScreen.aspx?reportid=854&template=2R1C&yeartype=M&subcatid=59, 27 พฤศจิกายน 2564.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2564. กรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 “พลิกโฉมประเทศไทยสู่ เศรษฐกิจสร้างคุณค่า สังคมเดินหน้าอย่างยั่งยืน”.

- https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/Docกรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ_ฉบับที่_13_ฉบับที่_13.pdf, 20 พฤศจิกายน 2564.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2564. ราคาสินค้าเกษตรรายเดือน.<http://www.oae.go.th/view/1/ราคาดินค้าเกษตรรายเดือน/TH-TH>, 11 มีนาคม 2564.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2560. หนังสือของครัวเรือนเกษตร ปี 2558. แหล่งที่มา: http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/pubs/e-book/House_debt_2558/files/assets/common/downloads/publication.pdf, 24 เมษายน 2563.
- โสมรัตน์ จันทรัตน์, วิษณุ อรรถวานิช และ บุญธิดา เสี่ยงมเนตร. 2561. จุลทรรศน์ภาคเกษตรไทยผ่านข้อมูลทะเบียนเกษตรกรและสำมะโนเกษตร: “เจาะลึกโครงสร้างภาคเกษตรไทย เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร จากอดีตถึงปัจจุบัน?”. แหล่งที่มา: https://www.pier.or.th/wp-content/uploads/2018/05/aBRIDGEd_2018_009.pdf, 23 เมษายน 2563.
- องค์การบริหารส่วนตำบลคังพยอม. 2563. วิกฤตภัยแล้ง. http://www.kungpayom.go.th/attachments/507_วิกฤตภัยแล้ง.pdf, 9 มีนาคม 2564.
- อมรา พงศาพิชญ์. 2543. สรุปผลโครงการสำรวจผลกระทบทางสังคม อันเนื่องมาจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ. ใน เอกสารประกอบการประชุม เรื่อง ผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรมและสุขภาพจากวิกฤติเศรษฐกิจ. 26 มกราคม 2543 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัจฉรี สิงห์โต. 2560. ภัยแล้งทางการเกษตรของไทย. http://webapp.idd.go.th/lpd/node_modules/Article_Lpd/Article_Lpd1_1/%E0%B8%9A%E0%B8%97%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B9%81%E0%B8%A5%E0%B9%89%E0%B8%87%E0%B8%9E%E0%B8%B7%E0%B9%89%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B9%80%E0%B8%81%E0%B8%A9%E0%B8%95%E0%B8%A3.pdf, 30 กันยายน 2564.
- อัมมาร์ สยามวาลา, วรพรรณ ชาญด้วยวิทย์, นิรมล สุธรรมกิจ, กุลภรณ์ อันนันทน์, สุวิมล พักทอง, บวรพรรณ อักษกุล และ พันธยุทธ์ ศานติยานนท์. 2549. การประเมินความเสี่ยงและความเปราะบางทางสังคม: การวัดภาวะความยากไร้และความเปราะบางสังคมสู่แนวทางการปฏิบัติได้ในประเทศ. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อรรณ ศรีโสมพันธ์, สกฤต กานต์ สิมลา และ สุรศักดิ์ บุญแต่ง. 2562. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการ “การศึกษาผลกระทบของการจัดเก็บข้าวในยุ้งฉางของครัวเรือนเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- Abson, D. J., Fraser, E. D. G., and Benton, T. G. (2013). Landscape diversity and the resilience of agricultural returns: a portfolio analysis of land-use patterns and economic returns from lowland agriculture. *Agric. Food Secur.* 2, 2. doi:10.1186/2048-7010-2-2, 28 October 2021.
- Ali, A. and O. Erenstein. 2017. Assessing farmer use of climate change adaptation practices and impacts on food security and poverty in Pakistan. *Climate Risk Management* 16: 183-194. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2016.12.001>, 15 November 2021.

- Ault, T. R. (2020). On the essentials of drought in a changing climate. *Science*. 368 (6488), 256–260. doi:10.1126/science.aaz5492, 28 October 2021.
- Arunrat, N., C. Wang, N. Pumijumnong, S. Sereenonchai and Wenjia, C. 2017. Farmers' intention and decision to adapt to climate change: A case study in the Yom and Nan basins, Phichit province of Thailand. *Journal of Cleaner Production* 143: 672-685. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.058>, 26 April 2020.
- Barnaud, B.M. and N. Suphanchaimart. 2006. Rural Poverty and Diversification of Farming Systems in Upper Northeast Thailand. *Agriculture in Southeast Asia: an update*. DOI: <http://www.10.4000/moussons>.
- Becker, H.A. 2001. Social impact assessment. *European Journal of Operation Research* 128: 311-321.
- Belay, A., Recha, J.W., Woldeamanuel, T. et al. Smallholder farmers' adaptation to climate change and determinants of their adaptation decisions in the Central Rift Valley of Ethiopia. *Agric & Food Secur* 6, 24 (2017). <https://doi.org/10.1186/s40066-017-0100-1>, 28 October 2021.
- Cao, M., D. Xu, F. Xie, E. Liu and S. Liu. 2016. The influence factors analysis of households' poverty vulnerability in southwest ethnic areas of China based on the hierarchical linear model: A case study of Liangshan Yi autonomous prefecture. *Applied Geography* 66: 144-152.
- Chaudhuri, S. 2003. Assessing vulnerability to poverty: Concepts, empirical methods and illustrative examples. New York: Department of Economics, Columbia University.
- Chandoewit, W. 2007. Risk and vulnerability in Thailand: a quantitative and qualitative assessment. Available at: <https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/04/Risk-and-Vulnerability-in-Thailand-July-2007.pdf>, 8 May 2020.
- Davis, G. 2021. The many ways COVID-19 affects households: consumption, time, and health outcomes. *Rev Econ Household* 19, 281–289. <https://doi.org/10.1007/s11150-021-09563-w>, 23 November 2021.
- Dercon, S. (2002). Income risk, coping strategies, and safety nets. *The World Bank Research Observer* 17(2): 141-166.
- Dercon, S. (2006). Economic reform, growth and the poor: evidence from rural Ethiopia. *Journal of Development Economics*: 81(1): 1-24.
- DFID, U.K. 1999. Sustainable livelihoods guidance sheets. London: UK DFID Department for International Development. Available at: https://www.livelihoods.org/info/info_guidancesheets.html, 09 May 2020.
- Ebers, A. T.T. Nguyen and U. Grotta. 2017. Production efficiency of rice farms in thailand and cambodia: a comparative analysis of Ubon ratchathani and stung treng provinces. *Paddy Water Environ* 15: 79-92.

- Ellis, F. and G. Bahiigwa. 2003. Livelihoods and rural poverty reduction in Uganda. *World Development* 31(6): 997-1013.
- Ellis, F., Kutengule, M., and A. Nyasulu. 2003. Livelihoods and rural poverty reduction in Malawi. *World Development* 31(9): 1495-1510.
- Eastin, J. (2018). Climate change and gender equality in developing states. *World Development*. 107: 289-305. , 28 October 2021.
- Felkner, J., K. Tazhibayeva and R. Townsend. 2019. Impact of climate change on rice production in Thailand. *American Economic Review* 99(2): 205–210.
- FAO. 1996. Element of Farm-Household Systems: Boundaries, Household and Resources. <https://www.fao.org/3/w7365e/w7365e06.htm>, 30 September 2020.
- FAO. 2000. Water management in rice in Asia: some issues for the future. <https://www.fao.org/3/x6905e/x6905e0g.htm#TopOfPage>, 30 October 2020.
- FAO. 2012. Food security and nutrition status in Thailand, 2005 – 2011. Available at: <http://www.fao.org/3/ap054e/ap054e00.pdf>, 26 April 2020.
- FAO. 2020. COVID-19 pandemic – impact on food and agriculture. Available at: http://www.fao.org/2019-ncov/q-and-a/impact-on-food-and-agriculture/en/?utm_content=bufferceb1f&utm_medium=social&utm_source=linkedin.com&utm_campaign=buffer, 21 April 2020.
- Folger-Laronde, Z. 2015. Comparing and Evaluating the Social Impact Assessment Reporting of Conventional and Social Banks. Master degree thesis, the University of Waterloo, Canada. <https://core.ac.uk/download/pdf/144148748.pdf>, 21 May 2020.
- Fund-Isaan. 2019. Why Isaan. Available at: <https://fund-isaan.org/content/why-isaan>, 19 April 2020.
- Gecko Villa Thailand. 2019. General Background Information and Specific Details on Northeast Thailand. Available at: <https://www.geckovilla.com/thailandfacts.html>, 19 April 2020.
- Glewwe, P., and G. Hall. 1998. Are some groups more vulnerable to macroeconomic shocks than others? Hypothesis tests based on panel data from Peru. *Journal of Development Economics* 56(1): 181-206.
- Gloede, O., M. Lukas, and W. Hermann. 2012. Shocks, individual risk attitude, and vulnerability to poverty among rural households in Thailand and Vietnam, Diskussionsbeitrag, No. 508, Leibniz Universität Hannover, Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Hannover. Available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/73136/1/dp-508.pdf>, 8 May 2020.
- Grandstaff, T.B., S. Grandstaff, V. Limpinuntana and N. Supanchaimat. 2008. Rainfed revolution in Northeast Thailand. *Southeast Asian Studies* 46(3): 289–376.
- Holman IP, Hess TM, Rey D, Knox JW. A Multi-Level Framework for Adaptation to Drought Within Temperate Agriculture. *Frontiers in Environmental Science* 8: 282-196

- <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fenvs.2020.589871>
DOI=10.3389/fenvs.2020.589871, 28 October 2021.
- Hossain, S. 2007. Poverty and vulnerability in urban Bangladesh: the case of slum communities in Dhaka City. *International Journal of Development Issues* 6(1): 50-62.
- IFAD. 2020. COVID-19. Available at: <https://www.ifad.org/en/covid19>, 16 April 2020.
- Infoquest. 2563. กรม.เคาะมาตรการเยียวยาโควิดระยะ 3 วงเงิน 1.9 ล้านลบ.-ต่อเวลา ‘เราไม่ทิ้งกัน’ เป็น 6 เดือน. Available at: <https://www.infoquest.co.th/2020/11729>, 16 April 2020.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). 2007. *Climate Change 2007: Impact, Adaptation and Vulnerability: An Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Available at: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf, 6 May 2020.
- IMF. 2020. Factors contributing to vulnerability. Available at: <http://daad.wb.tu-harburg.de/tutorial/integrated-flood-management-ifm-policy-and-planning-aspects/social-aspects-and-stakeholder-involvement/social-aspects/vulnerability/factors-contributing-to-vulnerability/>, 9 May 2020.
- IPCC, 2007. *IPCC Climate Change 2007 — Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge (2007), <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4-wg2-intro.pdf>, 15 November 2021.
- Isvilanonda, S. and I. Bunyasiri. 2007. Food security in Thailand status, rural poor vulnerability, and some policy options. Available at: <http://agri.eco.ku.ac.th/RePEc/kau/wpaper/are200901.pdf>, 26 April 2020.
- Jha, C.K., and V. Gupta. 2021. Farmer’s perception and factors determining the adaptation decisions to cope with climate change: An evidence from rural India. *Environmental and Sustainability Indicators* 10: 100112, <https://doi.org/10.1016/j.indic.2021.100112>, 15 November 2021.
- Jitsuchon, S. and K., Richiter. 2007. *Thailand’s Poverty Maps from Construction to Application*. Available at: http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/342674-1092157888460/493860-1192739384563/10412-13_p241-260.pdf, 25 April 20.
- Kamakia, A. 2015. *Social Impact Assessment: A Literature Review*. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2657601> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2657601>, 21 May 2020.
- Kittiprapas, S. 2002. *Social Impacts of Financial and Economic Crisis in Thailand*. Available at: <http://kumalai.free.fr/RESEARCH/THESE/TEXTE/INEQUALITY/Thailande/Social%20Impact%20of%20Financial%20crisis%20in%20Thailand.pdf>, 26 April 2020.
- Klasen, S. and F. Povel. 2013. Defining and Measuring Vulnerability: State of the Art and New Proposals. 17-49. In Klasen, S. and Waibell (Eds.) *Vulnerability to Poverty Theory*,

- Measurement and Determinants, with Case Studies from Thailand and Vietnam, Palgrave Macmillan, London.
- Knox, J., Morris, J., and Hess, T. (2010). Identifying future risks to United Kingdom agricultural crop production: putting climate change in context. *Outlook Agric.* 39 (4), 249–256. 10.5367/oa.2010.0016, 28 October 2021.
- Krongkaew, M., S. Chamnivickorn and I. Nitithanprapas. 2006. Economic growth, employment, and poverty reduction linkages: The case of Thailand. *Issues in Employment and Poverty Discussion Paper 20*. Available at: <http://kumlai.free.fr/RESEARCH/THESE/TEXTE/INEQUALITY/Thailande/Market/Growth%20poverty%20inequality.pdf>, 25 April 2020.
- Kurosaki, T. 2006. Consumption vulnerability to risk in rural Pakistan. *The Journal of Development Studies* 42(1): 70-89.
- Ligon, E.A., and L. Schechter. 2004. Evaluating different approaches to estimating vulnerability. *Social Protection Discussion Paper*, 1e65. No. 0410. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/878041468779079930/Evaluating-different-approaches-to-estimating-vulnerability>, 9 May 2020.
- Luedi, J. 2016. Extreme drought threatens Thailand's political stability.. Available at: <https://globalriskinsights.com/2016/01/extreme-drought-threatens-thailands-political-stability/>, 21 January 2021.
- Maatman, A., C. Schweigman, A. Ruijs and M.H. van Der Vlerk. 2002. Modeling farmers' response to uncertain rainfall in Burkina Faso: A stochastic programming approach. *Operations Research* 50: 399–414. doi: 10.1287/opre.50.3.399.7749, 10 May 2020.
- Martin, A., Markhvida, M., Hallegatte, S. et al. Socio-Economic Impacts of COVID-19 on Household Consumption and Poverty. *EconDisCliCha* 4, 453–479 (2020). <https://doi.org/10.1007/s41885-020-00070-31>, 23 November 2021.
- Maskrey, A., Buescher, G., Peduzzi, P., Schaerpf, C., 2007. Disaster risk reduction: 2007 global review. Consultation Edition Prepared for the Global Platform for Disaster Risk Reduction First session, Geneva, Switzerland 5 - 7 June 2007. Available at: https://www.preventionweb.net/globalplatform/2007/first-session/docs/session_docs/ISDR_GP_2007_3.pdf, 8 May 2020.
- Mahaarcha, W. 2019. Factor influencing farmers' Adaptation strategies to climate change in Bophloi District, Kanchanaburi province, Thailand. *Humanities, Art and Social Sciences Studies* 19(1): 70-86.
- Mahendar, S.D. 2020. Addressing COVID-19 impact on agriculture, food security, and livelihoods in India. Available at: <https://www.ifpri.org/blog/addressing-covid-19-impacts-agriculture-food-security-and-livelihoods-india>, 19 April 2020.

- Mahmoudi, H, Renn, O. Vanclay, F, Hoffmann, V. and E. Karami. 2013. A framework for combining social impact assessment and risk assessment. *Environmental Impact Assessment Review* 43: 1-8.
- Mapraneat, Varat. 2014. Drought conditions and management strategies in Thailand. Available at: https://www.droughtmanagement.info/literature/UNW-DPC_NDMP_Country_Report_Thailand_2014.pdf , 21 January 2021.
- McCulloch, N., and M. Calandrino. 2003. Vulnerability and chronic poverty in rural Sichuan. *World Development* 31(3): 611-628.
- Mireya V.C, S.O. Sebastian, B.S. Ana, S. Sandhya and V.B. Arturo. 2015. The impact of the 2008 financial crisis on food security and food expenditures in Mexico: a disproportionate effect on the vulnerable. *Public Health and Nutrition* 18(16): 2934–2942.
- Moore, J.D. and J.A. Donaldson. 2016. Human-Scale economics: economic growth and poverty reduction in Northeastern Thailand. *World Development* 85: 11-15.
- Naivinit, W., L. Page, G. Trébuil and N. Gajasen. 2010. Participatory agent-based modeling and simulation of rice production and labor migrations in Northeast Thailand. *Environmental Modelling & Software* 25: 1345-1358.
- NASA. 2020. Drought Hit Thailand. Available at: <https://earthobservatory.nasa.gov/images/146293/drought-hits-thailand#:~:text=Thailand%20is%20experiencing%20its%20worst,below%2050%20percent%20of%20capacity.&text=The%20drought%20conditions%20in%20Thailand,average%20annual%20rainfall%20in%202019,> 21 January 2021.
- National Integration Drought Information System. 2021. By sector: Agriculture. <https://www.drought.gov/sectors/agriculture>, 10 October 2021.
- Neumayer, E. & Plümper, T. (2007). The gendered nature of natural disasters: the impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981–2002. *Annals of the Association of American Geographers*. 97 (3): 551-566. Retrieved from <http://eprints.lse.ac.uk/3040/>., 25 October 2021.
- Nieuwsbericht. 2020. Update on COVID-19 impact in Thailand. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2020/04/28/update-on-covid-19-impact-in-thailand> , 10 March 2021.
- OECD. 2020. COVID-19 and the food and agriculture sector: Issues and policy responses. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-food-and-agriculture-sector-issues-and-policy-responses-a23f764b/>, 25 November 2021.
- Parsons R, Everingham J and D. Kemp. 2019. Developing social impact assessment guidelines in a pre-existing policy context. *Impact Assessment and Project Appraisal*. 37(2): 114–123.

- Pandey, S., Bhandari, H., Ding, S., Prapertchob, P., Sharan, R., Naik, D., Taunk, S.K., and Sastr, A. 2006. Coping with Drought in Rice Farming in Asia: Insights from a Cross-Country Comparative Study. I Invited paper prepared for presentation at the International Association of Agricultural Economists Conference, Gold Coast, Australia, August 12-18, 2006, 47.
<http://www.indiaenvironmentportal.org.in/files/file/coping%20with%20drought%20rice%20farming.pdf>, 5 November 2021.
- Pearson, L.J., R. Nelson, and C.S. Langridge. 2011. Interpretive review of conceptual frameworks and research models that inform Australia's agricultural vulnerability to climate change. *Environmental Modelling & Software* 26: 113–123. doi: 10.1016/j.envsoft.2010.07.001.
- Petprasert, N., Y. Siriporn, S. and V. Setthakrit. 1998. The Status of the Poor in the Economic Crisis. In *The Thai Poor in the Crisis*, edited by N. Petprasert, pp. 198–228. Bangkok: Edison Press Products Company.
- Poapongsakorn, N. 2020. The coronavirus pandemic is putting food security in the spotlight and posing logistical hurdles for major producer Thailand. *Bangkokpost* 20 April 20, Available at: <https://www.bangkokpost.com/business/1903175/kitchen-of-the-world-takes-stock>, 23 April 2020.
- Preechanjarn, S. Prasertsri, P. and M. Chanikornpradit. 2020. The Impact of the Outbreak of COVID-19 on Thai Agricultural Production. <https://www.fas.usda.gov/data/thailand-impact-outbreak-covid-19-thai-agricultural-production>, 11 March 2021.
- Premanandh, J. 2011. Factors affecting food security and contribution of modern technologies in food sustainability. *Journal of Science Food and Agriculture*. 91(15): 2707-14. doi: 10.1002/jsfa.4666., 26 April 20.
- Rambo, A.T. 2017. The Agrarian transformation in Northeastern Thailand: a review of recent research. *Southeast Asian Studies* 6(2): 211-246. Available at: https://www.researchgate.net/publication/319481329_The_agrarian_transformation_in_Northeastern_Thailand_A_review_of_recent_research, 26 April 2020.
- Rial-Lovera, K., Davies, W. P., and Cannon, N. D. (2017). Implications of climate change predictions for UK cropping and prospects for possible mitigation: a review of challenges and potential responses. *J. Sci. Food Agric*. 97 (1), 17–32. doi:10.1002/jsfa.7767, 28 October 2021.
- Rigg, J. 1998. Tracking the poor: the making of wealth and poverty in Thailand (1982-1994). *International Journal of Social Economics*, 25: 1128-1140.
- Rindfuss, R.R., P. Martin, E. Barbara, E. Jeffrey and F. Katherine. 2012. Migrant remittances and the web of family obligations: ongoing support among spatially extended Kin in Northeast Thailand, 1984–94. *Population Studies* 66(1): 87–104.

- Robert, M. Modeling adaptive decision-making of farmer: an integrated economic and management model, with an application to smallholders in India. Available at: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01581947/document>, 9 May 2020.
- Ruijivanarom, P., 2018. Available at: Agricultural areas face drought threat. <https://www.nationthailand.com/national/30356138>., 21 January 2021.
- Saladino, V., A. Davide and A.Vincenzo. 2020. The Psychological and Social Impact of Covid-19: New Perspectives of Well-Being. *Frontiers in Psychology* 11: 25-50. DOI=10.3389/fpsyg.2020.577684 URL=<https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2020.577684>, 26 November 2021.
- Santiphop, T., 2000. The relevant population dynamics to land degradation in the northeast region. *Journal of Population and Social Studies* 8(2): 67-89.
- Sikkema, A. 2020. Coronavirus crisis reveals vulnerable food supply chain. Available at: <https://resource.wur.nl/en/science/show/Coronavirus-crisis-reveals-vulnerable-food-supply-chain.htm>, 19 April 2020.
- Smartdna, P.L. 2020. CoronaVirus The Ultimate Guide. Available at: <https://play.google.com/books/reader?id=dwzbDwAAQBAJ&hl=th&pg=GBS.PT2>., 21 April 2020.
- Sowcharoensuk, C. 2020. Severe drought: Agriculture sector takes direct hit and spillover effects on manufacturing supply chains. <https://www.krungsri.com/th/research/research-intelligence/RI-Drought>, 22 October 2021.
- Sricharoen, T. 2019. Vulnerability to Poverty of Rural Farm Household in Thailand. *Asian Review* 32(2): 3-38.
- Subhadhira, S., S. Simarak, and S. Srila. 2004. The economic crisis and rural households in Thailand: impact and response. *Southeast Asian Studies* 42 (1): 46-59.
- Suwanmaneepong, S., S. Fakkhong and P. Phiromnak. 2016. Rice farmers' perception and adaptation to climate change in agricultural zoning of Bangkok. *International Journal of Agricultural Technology* 12(7.2): 1869-1882.
- Tangchuang, P. 2011. Access to Quality Education and Poverty Reduction in Thailand. Available at: https://www2.gsid.nagoya-u.ac.jp/blog/anda/files/2011/08/14-phasina_tangchuang_education.pdf, 25 April 2020.
- UNDP. 2020. COVID-19 and vulnerability: a multidimensional poverty perspective in El Salvador. https://www.latinamerica.undp.org/content/rblac/en/home/library/crisis_prevention_and_recovery/covid-19-y-vulnerabilidad--una-mirada-desde-la-pobreza-multidime.html?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=Cj0

- KCQiA7oyNBhDiARIsADtGRZbhfSRf4msHafGvTHzu23zWf0KHYrm1lp1lKeVmuTiALuNvU_XgPVMaAvZpEALw_wcB, 29 November 2021.
- UNDRR. 2015. Vulnerability. Available at: <https://www.preventionweb.net/risk/vulnerability>, 10 May 2020.
- UNEP. 2002. EIA Training Resource Manual.
https://unep.ch/etu/publications/EIA_2ed/EIA_E_top13_hd1.PDF, 21 May 2020.
- UNEP/CAAP. 2001. Multistage environmental and social impact assessment of road projects, 2001. <https://www.unescap.org/resources/multistage-environmental-and-social-impact-assessment-road-projects-2001>, 22 May 2020.
- United Nation Thailand. 2020. Thai Agricultural Sector: From Problems to Solutions.
<https://thailand.un.org/en/103307-thai-agricultural-sector-problems-solutions>, 10 March 2021.
- USDA. 2020. The COVID-19 Impact on the Thai Economy.
<https://www.fas.usda.gov/data/thailand-covid-19-impact-thai-economy>, 11 March 2021.
- Vanclay, F. 2003. International Principles for Social Impact Assessment. *Impact Assessment and Project Appraisal* 21(1): 5-11.
- Vanclay F. 2012. The potential application of Social Impact Assessment in integrated coastal zone management. *Ocean Coast Management*. 68: 149–156.
- Vanclay F. 2020. Reflections on Social Impact Assessment in the 21st century. *Impact Assessment and Project Appraisal* 38: 126-131.
- Verbeek, M., 2005. Chapter 7: models with limited dependent variables. *A Guide to Modern Econometrics*, second ed. John Wiley and Sons, Sussex, England. Wooldridge, J., 2010. Chapter 7 estimating systems of equations by ordinary least squares and generalized least squares. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, MIT Press, MA, USA.
- Wang, J., Huang, J. and Yan, T. 2013. Impacts of climate change on water and agricultural production in ten large river basins in China, *Journal of Integrative Agriculture* 12, 1267–1278. , 25 October 2021.
- World Bank. 2009. South Asia: Shared Views on Development and Climate Change. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/789001468294334973/pdf/520510WP0SAR1C10Box345549B01PUBLIC1.pdf>, 6 May 2020.
- World Health Organization. 2021. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard.
<https://covid19.who.int/>, 22 November 2021.
- World Health Organization. 2021. Coronavirus disease 2019 (COVID-19): WHO Thailand Situation Report. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/searo/thailand/2021_01_04_tha-sitrep-114-covid19.pdf?sfvrsn=314a47e6_5, 10 March 2021.

- YI, Y.J. 2019. History of Drought in Thailand. Available at:
<https://borgenproject.org/drought-in-thailand/>, 21 January 2021.
- Zhang, Y. and G. Wan. 2009. How precisely can we estimate vulnerability to poverty?
 Oxford Development Studies 37(3): 277-287.
- Zhang, G. P. and T.H. Zhuang. 2011. Impacts of the natural disasters on poverty vulnerability
 of farmer households: based on empirical analysis of Yunnan Province in 2009. Journal
 of Sichuan Agricultural University 29(1): 136-140.
- Zhang, Y., H. Qu, X. Yang, M. Wang, N. Qin, and Y. Zou. 2020. Cropping system optimization
 for drought prevention and disaster reduction with a risk assessment model in Sichuan
 Province. Global Ecology and Conservation 23 : e01095.
<https://doi.org/10.1016/j.gecco.2020.e01095>. , 1 October 2021.

ภาคผนวก

ภาคผนวก 1 แบบสอบถาม

แบบสอบถาม

โครงการ “การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและ COVID-19 ต่อชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”
ภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ สถาบันคลังสมองของชาติ และ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
(ข้อมูลเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน ในช่วงเดือนมกราคม - ธันวาคม 2563)

ชื่อผู้สัมภาษณ์.....โทร.....วัน/เดือน/ปี.....

☐ 1 ร้อยเอ็ด	☐ 4 ศรีสะเกษ	☐ 7 ยโสธร	☐ 10 ขอนแก่น
☐ 2 มหาสารคาม	☐ 5 สุรินทร์	☐ 8 บุรีรัมย์	☐ 11 ชัยภูมิ
☐ 3 นครราชสีมา	☐ 6 อุบลราชธานี	☐ 9 นครพนม	

สวัสดีครับ / สวัสดีค่ะ (ให้ผู้สัมภาษณ์ทักทายเกษตรกรและอธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัยก่อนสัมภาษณ์)

ผม / ดิฉันเป็นนิสิตมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ขอรบกวนเวลาสอบถามถึงผลกระทบของโควิด-19 และการประสบปัญหาภัยแล้งในช่วงที่ผ่านมา และการปรับตัวในการทำมาหากินของครอบครัวของท่านต่อปัญหาดังกล่าว ในช่วงปี 2563 โดยผลของการศึกษา จะใช้เป็นข้อมูลสำหรับการนำไปเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการเพิ่มประสิทธิภาพของมาตรการความช่วยเหลือต่างๆ ในอนาคต โดยการรายงานข้อมูลจะไม่มีการเปิดเผยชื่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด

1. ชื่อ-สกุล ผู้ตอบแบบสอบถาม.....เบอร์โทร.....

ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน เพศ ☐ ชาย=1 ☐ หญิง=2 อายุ.....ปี ระดับการศึกษา.....

☐ 1 หัวหน้าครัวเรือน	☐ 3 ลูก	☐ 5 หลาน	☐ 7 อื่นๆ เช่น คนงาน
☐ 2 ภรรยา/สามี	☐ 4 ลูกเขย/ลูกสะใภ้	☐ 6 ปู่/ย่า/ตา/ยาย	คนอาศัย ลูกจ้าง

2. บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ชื่อหมู่บ้าน.....ตำบล.....อำเภอ.....

3. ครัวเรือนของท่านมีพื้นที่ปลูกข้าวในเขตชลประทานหรือไม่ ☐ มี=1 ☐ ไม่มี=2

4. ระบบการปลูกพืชในครัวเรือนของท่านคือ (ตอบเพียง 1 ข้อ)

☐ 1 ข้าวเชิงเดี่ยว	☐ 3 ข้าว-ไม้ผล	☐ 5 ข้าว-เลี้ยงสัตว์	☐ 7 เกษตรผสมผสาน
☐ 2 ข้าว-พืชไร่	☐ 4 ข้าว-ยางพารา	☐ 6 ข้าว-ประมง	☐ 8 ข้าว-พืชสวน
☐ 9 อื่นๆ ระบุ			

5. รายได้หลักของครัวเรือนมาจาก (ตอบเพียง 1 ข้อ) ดูจากจำนวนเงิน (รายได้) ของครัวเรือน

☐ 0 การเกษตร(เลือก1-6)	☐ 3 ปลูกพืชสวน	☐ 6 ประมง	☐ 7 นอกภาคเกษตร
☐ 1 การทำนา	☐ 4 ปลูกยางพารา	☐ 11 รับจ้างแรงงานเกษตร	☐ 8 เงินส่งกลับ
☐ 2 ปลูกพืชไร่	☐ 5 เลี้ยงสัตว์	☐ 9 เงินช่วยเหลือจากรัฐ	☐ 10 อื่นๆ ระบุ.....

6. ครัวเรือนของท่านมีส่วนร่วมในโครงการหรือนโยบายของภาครัฐ โครงการใดบ้างต่อไปนี้ ☐ ไม่มี

☐ 1 ศพก.	☐ 3 การบริหารจัดการน้ำ	☐ 5 Zoning by Agri-Map	☐ 7 มาตรฐาน GAP/เกษตรอินทรีย์
☐ 2 เกษตรแปลงใหญ่	☐ 4 แผนการผลิตข้าวครบวงจร	☐ 6 ธนาคารลีนค้าเกษตร	☐ 8 โครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่
☐ อื่นๆ ระบุ	☐ อื่นๆ ระบุ		

7. ครัวเรือนของท่านเป็นสมาชิกของ ธ.ก.ส. หรือ สหกรณ์การเกษตร หรือไม่ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

☐ ไม่เป็น ☐ เป็นสมาชิก สหกรณ์การเกษตร ☐ เป็นสมาชิก ธ.ก.ส.

ถ้าท่านเป็นสมาชิก ของ ธ.ก.ส. ท่านได้เข้าร่วมโครงการใดบ้างของ ธ.ก.ส. (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ) ☐ ไม่เข้า

☐ 1 พักชำระหนี้	☐ 2 โครงการประกันรายได้	☐ 3 จำนำยุงฉาง	☐ 4 อื่นๆ ระบุ.....
--	--	---------------------------------------	--

หมวดพื้นฐาน ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน

0.1 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนและการย้ายถิ่นฐาน

รายการ	ชาย (คน)	หญิง(คน)	รวม (คน)	สาเหตุที่ย้ายออก ^{1/}	สาเหตุที่ย้ายเข้า ^{1/}
1.จำนวนสมาชิกในครัวเรือน					
2.จำนวนผู้สูงอายุ (มากกว่า 60 ปี)					
3.จำนวนสมาชิกวัยแรงงาน (15-60 ปี นับเฉพาะคนที่ม้งานทำหรือทำงานได้)					
4.จำนวนสมาชิกวัยเด็ก (ต่ำกว่า 15 ปี)					
5.จำนวนสมาชิกที่ป่วยติดเตียง อัมพาต หรือมีโรคประจำตัว					
6.สมาชิกที่ทำงานในภาคเกษตร					
7.สมาชิกที่ทำงานนอกภาคเกษตร					
8.สมาชิกที่ทำนาเต็มเวลา					
9.สมาชิกที่ช่วยทำนาบางส่วน					
10. จำนวนสมาชิกที่ย้ายเข้า ในปี 63					
11. จำนวนสมาชิกที่ย้ายออก ในปี 63					

รหัส^{1/}: 1) ย้ายตามฤดูกาล (ย้ายเป็นประจำทุกปี) 2) ย้ายเพราะภัยแล้ง 3) ย้ายเพราะน้ำท่วมหรือภัยธรรมชาติอื่น ระบุ.....

4) ย้ายติดตามครอบครัว 5) ย้ายเพราะต้งาน (ผลกระทบจากโควิด-19) 6) ย้ายเพราะต้งาน (ไม่ใช่โควิด) 7) ย้ายเพราะสาเหตุ อื่นๆ ระบุ.....

***** หากมีสมาชิกที่ย้ายเข้า เนื่องจากต้งาน สมาชิกคนดังกล่าวกลับมาทำอาชีพอะไร** หลังการแพร่ระบาดของโรคโควิด

- ☐ 1) เกษตรกรรมในฟาร์ม ☐ 2) รับจ้างแรงงานเกษตร ☐ 3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร
☐ 4) ทำงานมีเงินเดือน (บริษัท โรงงานราชการ) ☐ 5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว ระบุ.....
☐ 6) ว่างาน ☐ 7) อื่นๆ ระบุ.....

0.2 ข้อมูลของหัวหน้าครัวเรือน ชื่อ-สกุล.....อายุ.....ระดับการศึกษา.....ประสบการณ์ทำนา.....ปี

0.2.1 เพศ ☐ ชาย=1 ☐ หญิง=2

อาชีพหลัก ☐ 1) เกษตรกรรมในฟาร์ม ☐ 2) รับจ้างแรงงานเกษตร ☐ 3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร
☐ 4) ทำงานมีเงินเดือน (บริษัท โรงงานราชการ) ☐ 5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว ระบุ.....
☐ 6) เรียนหนังสือ ☐ 7) ว่างาน/แม่บ้าน ☐ 8) อื่นๆ ระบุ.....

อาชีพรอง ☐ 1) เกษตรกรรมในฟาร์ม ☐ 2) รับจ้างแรงงานเกษตร ☐ 3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร
☐ 4) ทำงานมีเงินเดือน (บริษัท โรงงานราชการ) ☐ 5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว ระบุ.....
☐ 6) เรียนหนังสือ ☐ 7) ว่างาน/แม่บ้าน ☐ 8) อื่นๆ ระบุ.....

0.3 แรงงานหลักในการทำนา ชื่อ-สกุล.....อายุ.....ระดับการศึกษา.....ประสบการณ์ทำนา.....ปี

0.3.1 เพศ ☐ ชาย=1 ☐ หญิง=2

อาชีพหลัก ☐ 1) เกษตรกรรมในฟาร์ม ☐ 2) รับจ้างแรงงานเกษตร ☐ 3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร
☐ 4) ทำงานมีเงินเดือน (บริษัท โรงงานราชการ) ☐ 5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว ระบุ.....
☐ 6) เรียนหนังสือ ☐ 7) ว่างาน/แม่บ้าน ☐ 8) อื่นๆ ระบุ.....

อาชีพรอง ☐ 1) เกษตรกรรมในฟาร์ม ☐ 2) รับจ้างแรงงานเกษตร ☐ 3) รับจ้างแรงงานนอกภาคเกษตร
☐ 4) ทำงานมีเงินเดือน (บริษัท โรงงานราชการ) ☐ 5) ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว ระบุ.....
☐ 6) เรียนหนังสือ ☐ 7) ว่างาน/แม่บ้าน ☐ 8) อื่นๆ ระบุ.....

0.4 ลักษณะของครัวเรือน

- ☐ 1) ครัวเรือนเดี่ยว (พ่อ-แม่-ลูก) ☐ 2) ครัวเรือนขยาย (พ่อ-แม่-ลูก-ปู่ย่าตายาย)
☐ 3) ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (แม่-ลูก) ☐ 4) ครัวเรือนพ่อเลี้ยงเดี่ยว (พ่อ-ลูก) ☐ 5) ผู้สูงอายุและเด็ก (เลี้ยงหลาน)
☐ 6) ผู้สูงอายุ (อยู่คนเดียว) ☐ 7) ผู้สูงอายุ (อยู่สองตายาย) ☐ 8) อื่นๆ ระบุ.....

0.5 สมาชิกในครัวเรือนของท่านเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรบ้างหรือไม่ ☐ 0 ไม่เป็น ☐ 1 เป็นสมาชิก คือ

- ☐ 1 กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ☐ 2 กลุ่มเกษตรแปลงใหญ่ ☐ 3 กลุ่มข้าวอินทรีย์ ☐ 4 กลุ่มอื่นๆ ระบุ.....

หมวดที่ 1 การถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ท่านมีที่ดินจำนวน.....แปลง รวมพื้นที่.....ไร่

อยู่ในพื้นที่ชลประทาน.....ไร่ ปลุกข้าวอินทรีย์ (นาปี.....ไร่ นาปรัง.....ไร่) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การใช้ที่ดิน	ตนเอง(ไร่)	เช่า(ไร่)	ทำฟรี (ไร่)	ทั้งหมด(ไร่)	มูลค่าที่ดิน
1. พื้นดิน					บาท/ไร่
1.1 <u>พื้นที่สำหรับใช้ปลูกข้าวนาปี</u>					
- พื้นที่สำหรับใช้ปลูกข้าวเจ้า					
- พื้นที่เพาะปลูกข้าวเหนียว					
1.2 <u>พื้นที่เพาะปลูกข้าวนาปรัง</u>					
- พื้นที่สำหรับใช้ปลูกข้าวเจ้า					
- พื้นที่สำหรับใช้ปลูกข้าวเหนียว					
2. พืชไร่ ระบุ.....					
3. พืชสวน ระบุ.....					
4. พื้นสำหรับปศุสัตว์					
5. พื้นที่ทำประมง					
6. ที่ปลูกพืชผสมผสาน					
7. <u>ที่ปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัย</u>					
8. ที่รกร้างว่างเปล่าที่ถือครอง					
9. <u>ที่ห้วย/หนอง/คลอง/บึง/สระที่ถือครอง</u>					
10. ที่ดินนอกภาคการเกษตร					
11. ที่ให้ผู้อื่นเช่า					
รวม					
แหล่งน้ำในการปลูกข้าว	☐ 1 น้ำฝน ☐ 2 สระ/บ่อขุด ☐ 3 น้ำบาดาล ☐ 4 หนอง/บึง ธรรมชาติ ☐ อื่นๆ ระบุ.....				
ลักษณะทางกายภาพของแปลงนา	☐ 1 ที่ลุ่ม ☐ 2 ที่ดอน ☐ 3 พื้นที่ลาดชัน/เชิงเขา ☐ 4 ที่ราบเรียบ ☐ อื่นๆ ระบุ.....				
ชนิดของดินที่ปลูกข้าว	☐ 1 ดินทราย ☐ 2 ดินร่วน ☐ 3 ดินร่วนปนทราย ☐ 4 ดินเหนียว ☐ อื่นๆ ระบุ.....				

หมวดที่ 2 ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรต่อภัยแล้ง (ภัยแล้งปี 2558-2562)

ก. ผลกระทบจากปัจจัยต่างๆ ต่อการผลิต/ผลผลิตทางการเกษตร

2.1.1 ในช่วงปี 2562 และ 2563 ผลผลิตข้าว/การผลิตข้าวของท่านมีปัญหาดังต่อไปนี้ หรือไม่

ปัญหา	ปี 2562				ปี 2563			
	0 ไม่มีปัญหา	1 น้อย	2 ปานกลาง	3 มาก	0 ไม่มีปัญหา	1 น้อย	2 ปานกลาง	3 มาก
1. โรคข้าว								
2. แมลงศัตรูข้าว								
3. ปัญหาวัชพืช								
4. ปัญหาดินเค็ม								
5. ปัญหาน้ำท่วม								
6. ปัญหาภัยแล้ง								
7. อื่นๆ ระบุ								

2.1.2 ในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา (2558-2563) ท่านประสบปัญหาภัยแล้ง หรือไม่ ☐ 0 ไม่ประสบปัญหา ☐ 1 ประสบปัญหา
จำนวนปีที่ประสบภัยแล้งในรอบ 5 ปี (2558-2563) จำนวน.....ปี ระบุปี พ.ศ. ที่เกิดภัยแล้ง และระดับความเสียหาย

☐ 2563 ☐ 2562 ☐ 2561 ☐ 2560 ☐ 2559 ☐ 2558

*** ระบุระดับความเสียหาย code: 1 = น้อย 2 = ปานกลาง 3 = มาก

2.1.3 ในปีทีประสบภัยแล้งท่านได้รับการช่วยเหลือโครงการชดเชยภัยแล้งของรัฐบาลทุกครั้งหรือไม่

☐ 1) ได้รับการชดเชยทุกครั้ง ☐ 2) ได้รับการชดเชยเป็นบางครั้ง เนื่องจาก

- ☐ 1 ไม่เคยขอรับการชดเชย เพราะไม่ทราบข่าว ☐ 2 ขอรับการชดเชยแต่ไม่ได้รับการช่วยเหลือ
☐ 3 ไม่เคยขอรับการชดเชย เพราะไม่ได้เดือดร้อน สามารถลงทุนเองได้
☐ 4 ไม่เคยขอรับการชดเชย เพราะไม่ยอมทำ/ยุ่งยาก ☐ อื่นๆ ระบุ.....

☐ 3) ไม่เคยได้รับการชดเชยเลย เนื่องจาก

- ☐ 1 ไม่เคยขอรับการชดเชย เพราะไม่ทราบข่าว ☐ 2 ขอรับการชดเชยแต่ไม่ได้รับการช่วยเหลือ
☐ 3 ไม่เคยขอรับการชดเชย เพราะไม่ได้เดือดร้อน สามารถลงทุนเองได้
☐ 4 ไม่เคยขอรับการชดเชย เพราะไม่ยอมทำ/ยุ่งยาก ☐ อื่นๆ ระบุ.....

2.1.4 ท่านเคยทำประกันภัยพืชผลทางการเกษตรกับ ธกส. หรือ องค์กรอื่นหรือไม่

☐ 1) ทำทุกปี หากทำทุกปีท่านเคยได้รับค่าชดเชยความเสียหายจากประกันภัยดังกล่าวหรือไม่

☐ 1 ไม่เคยได้รับ ☐ 2 ได้รับทุกปี ☐ 3 ได้รับบางปี (จำนวน.....ปี) ระบุ พ.ศ.....

☐ 2) ทำเป็นบางปี ระบุจำนวนปีที่ทำ จำนวน.....ปี เนื่องจาก

- ☐ 1 ไม่ทราบข่าว/ไม่ทราบข้อมูล ☐ 2 คิดว่าไม่คุ้มค่า ☐ 3 คิดว่าภัยแล้ง/น้ำท่วม ไม่ได้มีทุกปี
☐ 4 ไม่เคยทำ เพราะไม่ยอมทำ/ยุ่งยาก ☐ อื่นๆ ระบุ.....

หากทำเป็นบางปี ท่านเคยได้รับค่าชดเชยความเสียหายจากประกันภัยดังกล่าวหรือไม่

☐ 1 ไม่เคยได้รับ ☐ 2 ได้รับทุกปีที่ทำ ☐ 3 ได้รับบางปี (จำนวน.....ปี) ระบุ พ.ศ.....

☐ 3) ไม่เคยทำเลย เนื่องจาก

- ☐ 1 ไม่ทราบข่าว/ไม่ทราบข้อมูล ☐ 2 คิดว่าไม่คุ้มค่า ☐ 3 คิดว่าภัยแล้ง/น้ำท่วม ไม่ได้มีทุกปี
☐ 4 ไม่เคยทำ เพราะไม่ยอมทำ/ยุ่งยาก ☐ 5 อื่นๆ ระบุ.....

ข. ผลกระทบจากภัยแล้งต่อการทำเกษตร

2.2 ในปี 2561-2562 ท่านประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรหรือไม่

- ☐ 0 ไม่มีปัญหาขาดแคลนน้ำ เพราะ ☐ มีแหล่งน้ำอยู่แล้ว (เช่น สระน้ำ บ่อบาดาล) ☐ ขุดสระ/บ่อบาดาลเพิ่ม
☐ สูบน้ำโดยตรงจากแม่น้ำ คลอง ห้วย ☐ ฝนตกเยอะไม่ขาดแคลนน้ำ
☐ อื่นๆ ระบุ.....

- ☐ 1 มีปัญหาขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูนาปี ☐ 2 มีปัญหาขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูนาปรัง
 ขาดแคลนน้ำในช่วงใด ☐ หวานข้าว/ดำนา ☐ ข้าวแตกกอ ☐ ข้าวตั้งท้อง ☐ อื่นๆ ระบุ.....

2.3 ลักษณะผลกระทบจากภัยแล้งที่ท่านได้รับในช่วง ปี 2562 และ 2563 (เลือกตอบได้หลายข้อ)

ลักษณะผลกระทบ	2562	2563
1 จำนวนครั้งของการทำนาลดลง		
2 ปริมาณผลผลิตข้าวต่อไร่ลดลง		
3 คุณภาพของเมล็ดข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ลดลง		
4 เกิดแมลงรบกวนติดปีกตึกในนาข้าว		
5 เกิดวัชพืชระบาดติดปีกตึกในนาข้าว		
6 เกิดโรคระบาดของข้าวในพื้นที่		
7 การปลูกพืชอื่นๆได้รับผลกระทบ ระบุพืชที่ได้รับผลกระทบ.....		
8 การเลี้ยงสัตว์เชิงพาณิชย์ได้รับผลกระทบ ระบุสัตว์ที่ได้รับผลกระทบ.....		
9 การเลี้ยงสัตว์น้ำ/ประมงเชิงพาณิชย์ได้รับผลกระทบ ระบุสัตว์น้ำ/ประมงที่ได้รับผลกระทบ.....		
10 การขาดแคลนนํ้าอุปโภค		
11 การขาดแคลนนํ้าบริโภค		
12 ผลกระทบลักษณะอื่นๆ ระบุ.....		

2.4 ผลกระทบจากภัยแล้งต่อข้าว (ตรวจสอบคำตอบของข้อ 2.3 ถึงผลกระทบต่อข้าว แล้วเลือกถามเฉพาะข้อนั้น)

การทำนา	ผลกระทบต่อผลผลิตข้าว					
	พื้นที่ปลูกข้าวปกติ	(1) พื้นที่ทำนาที่ลดลง (ไร่)	(2) พื้นที่ทำนาเสียหาย (ไร่)	(3) ปริมาณผลผลิตที่ลดลง (กก)	(4) ราคาข้าวที่ขายได้ (บ/กก)	(5) มูลค่าความเสียหายรวม (บาท) (5)=(3)x(4)
<u>2562</u>						
<u>2563</u>						

2.5 ผลกระทบของภัยแล้งต่อการบริโภคข้าวของครัวเรือน

2.5.1 ภัยแล้งในปี 2562 ทำให้ปริมาณข้าวเพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือนของท่านหรือไม่

- ☐ 1= เพียงพอ ☐ 2= ไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน

หากภัยแล้งทำให้ปริมาณข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ท่านแก้ไขปัญหาอย่างไร

- ☐ 1= ซื้อข้าวสารเพิ่ม มูลค่า.....บาท ☐ 2= ซื้อข้าวเปลือกเพิ่ม มูลค่า.....บาท
☐ 3= ยืมจากญาติหรือเกษตรกรคนอื่น มูลค่า.....บาท
☐ 4= ขอจากญาติหรือเกษตรกรคนอื่น มูลค่า.....บาท
☐ 5= กินข้าวเก่าจากปีที่แล้ว จำนวน.....กิโลกรัม ☐ 6= อื่นๆ ระบุ..... มูลค่า.....บาท

ข. การรับมือหรือการปรับตัวต่อภาวะภัยแล้ง

2.6 การปรับลักษณะการปลูกข้าวในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ (เลือกตอบได้หลายข้อ ใส่ ☒)

0. ☐ ไม่ได้ปรับตัวเลย หรือปรับตัวตามวิธีการต่อไปนี้

0.1 ☐ หาแหล่งน้ำเพิ่มเติม คือ ☐ 1 ขุดบ่อบาดาลใหม่ ☐ 2 ทดบ่อบาดาลเดิมให้ลึกขึ้น
☐ 3 ขุดสระใหม่ ☐ 4 ขุดลอกสระเดิมให้ลึกขึ้น ☐ 5 อื่นๆ ระบุ.....

1. ☐ หยุดปลูกข้าว ☐ นาปรัง ตั้งแต่ ปี พ.ศ..... ☐ นาปี ตั้งแต่ ปี พ.ศ.....

2. ☐ ปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูก ☐ นาปรัง ☐ นาปี
 จากเดิมที่เคยปลูก เดือน..... มาเป็น เดือน..... ตั้งแต่ ปี.พ.ศ.....

3. ☐ ปรับลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกของข้าว

(1) นาปรัง ปรับลดพื้นที่เพาะปลูกจากเดิมที่เคยปลูก ปีก่อนๆ.....ไร่ มาเป็น.....ไร่ ในปี

(2) นาปี ปรับลดพื้นที่เพาะปลูกจากเดิมที่เคยปลูกปี ปีก่อนๆ.....ไร่ มาเป็น.....ไร่ ในปี.....

4. ☐ ปรับการใช้พันธุ์ข้าวที่เพาะปลูก จากพันธุ์.....มาใช้พันธุ์.....

5. ☐ ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว (ระบุ ชนิดพืช)

☐ 1) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	☐ 2) ข้าวโพดฝักสด/ข้าวโพดหวาน	☐ 3) ข้าวโพดฝักอ่อน
☐ 4) พืชตระกูลถั่ว	☐ 5) พืชผัก ระบุ.....	☐ 7) อ้อย
☐ 8) มันสำปะหลัง	☐ 9) ไม้ดอก ไม้ประดับ	☐ 11) อื่นๆ ระบุ.....

เหตุผลที่ปลูกพืชอื่นแทนข้าว เพราะ (เลือกตอบได้หลายข้อ)

☐ 1 ได้รับการสนับสนุน (ปัจจัยการผลิต/เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ) ถ้าเข้าร่วมกับโครงการส่งเสริมปลูกพืชใช้น้ำน้อย	☐ 2 รู้จักตลาดรับซื้อ / รู้ว่าจะขายที่ใด	☐ 3 คิดว่าราคาขายของผลผลิตจะดี	☐ 4 เคยปลูกพืชนี้มาก่อน
☐ 5 ปลูกพืชอะไรก็ได้ที่ใช้น้ำน้อย เพราะมีน้ำไม่พอปลูกข้าว	☐ 6 อื่นๆ ระบุ.....		

หากไม่ปลูกพืชอื่นแทนข้าวในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ ให้ระบุเหตุผล (เลือกตอบได้หลายข้อ)

☐ 1 ไม่รู้ว่าจะไปหาซื้อเรื่องเมล็ดพันธุ์พืชตัวใหม่จากที่ไหน	☐ 2 ไม่มีความรู้ในเรื่องวิธีการผลิตพืชตัวใหม่	
☐ 3 ไม่มีทุนพอจะลงทุน	☐ 4 ไม่มีความรู้ในเรื่องตลาดของพืชตัวใหม่	
☐ 5 ราคาไม่ดึงดูดใจ	☐ 6 ต้องหาตลาดเอง	☐ 7 ทางกำรไม่ประกันราคารับซื้อ
☐ 8 ไม่มีแรงงาน	☐ 9 ไม่อยากทำ	☐ 10 อื่นๆ ระบุ.....

6. ☐ เลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าว (ระบุ ชนิดสัตว์)

☐ 1) วัว	☐ 2) ควาย	☐ 3) หมู	☐ 4) แพะ	☐ 5) ไก่เนื้อ	☐ 7) ไก่ไข่
☐ 8) ไก่ชน	☐ 9) เป็ดเนื้อ	☐ 10) เป็ดไข่	☐ 11) ห่าน	☐ 12) อื่นๆ ระบุ.....	

หากเลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าวในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ ให้ระบุเหตุผล (เลือกตอบได้หลายข้อ)

☐ 1 ได้รับการสนับสนุนพันธุ์สัตว์ถ้าเข้าร่วมกับโครงการช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบปัญหาภัยแล้ง	☐ 2 รู้จักตลาดรับซื้อ / รู้ว่าจะขายที่ใด	☐ 3 คิดว่าราคาขายของผลผลิตจะดี
☐ 4 เคยเลี้ยงสัตว์ที่เลือกมาก่อน	☐ 5 จะช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายของครอบครัวในช่วงที่ทำนาไม่ได้	
☐ 6 ปกติก็เลี้ยงอยู่แล้ว จำนวน.....ตัว พอเกิดภัยแล้ง เลี้ยงเพิ่ม จำนวน.....ตัว		
☐ 7 อื่นๆ ระบุเหตุผล.....		

หากไม่เลี้ยงสัตว์แทนการปลูกข้าวในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ ให้ระบุเหตุผล (เลือกตอบได้หลายข้อ)

- ☐ 1 ไม่ได้รับการสนับสนุนพันธุ์สัตว์จากทางการ ☐ 2 ไม่มีความรู้ในเรื่องวิธีการเลี้ยงสัตว์
☐ 3 ไม่มีทุนพอจะลงทุน ☐ 4 ไม่มีพื้นที่ที่จะเลี้ยง ☐ 5 ไม่มีความรู้ในเรื่องตลาด ☐ 6 ต้องหาตลาดเอง
☐ 7 ทางการไม่ประกันราคาซื้อ ☐ 8 อื่นๆ ระบุ.....

7. ☐ **หันไปทำอาชีพอื่นแทนในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ**

อาชีพที่ทำแทนการปลูกข้าว ในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ (คุรหัสอาชีพ)	ระบุ รายละเอียด เช่น รับจ้างเกี่ยวข้าว ขาย ของออนไลน์	พื้นที่ที่ไปทำงาน (คุรหัสพื้นที่)	เพศชาย (คน)	เพศหญิง (คน)

รหัสอาชีพ : 1 : รับจ้างในภาคเกษตร , 2 : รับจ้างนอกภาคเกษตร , 3 : ทำอาชีพอิสระ ระบุอาชีพอิสระในตาราง

รหัสพื้นที่ : 1 : ในเขตอำเภอที่อาศัยอยู่ , 2 : นอกเขตอำเภอที่อาศัยอยู่ แต่อยู่ในจังหวัดที่อาศัยอยู่ ,

3 : นอกเขตจังหวัดที่อาศัยอยู่แต่ไม่ใช่กรุงเทพฯ , 4 : กรุงเทพฯ : 5 : ต่างประเทศ

2.7 การปรับลักษณะการทำการเกษตรอื่น (ที่ไม่ใช่ข้าว) ในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ พืชที่ได้รับผลกระทบคือ.....

(ตอบเฉพาะเกษตรกรที่ในข้อ 2.3 ตอบลำดับ 7-9 ว่าได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง)

0. ☐ ไม่ได้ปรับตัวเลย 1. ☐ หยุดปลูกพืชนั้น/หยุดเลี้ยงสัตว์หรือประมง
2. ☐ ปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูก/เลี้ยงสัตว์หรือประมง
3. ☐ ปรับลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูก /เลี้ยงสัตว์หรือประมง
4. ☐ ปรับการใช้พันธุ์พืช/พันธุ์สัตว์
5. ☐ ปรับชนิดของพืชที่ปลูก จากเคยปลูก..... เปลี่ยนเป็นปลูก.....
6. ☐ ปรับรูปแบบการทำเกษตรจากปลูกพืช ไปเลี้ยงสัตว์หรือทำประมง
7. ☐ หันไปทำอาชีพอื่นในภาคการเกษตร เช่น รับจ้างแรงงานเกษตร
8. ☐ หันไปทำอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตร ระบุ อาชีพ.....
9. ☐ หาแหล่งน้ำเพิ่มเติม 10. ☐ อื่นๆ ระบุ.....

2.8 ผลกระทบของภัยแล้งต่อการบริโภคอาหารในครัวเรือน

2.8.1 ภัยแล้งในปี 2562 ทำให้ปริมาณอาหารชนิดอื่นที่ไม่ใช่ข้าว เช่น เนื้อสัตว์ ผัก ผลไม้ ที่ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนของท่านลดลงหรือไม่

- ☐ 2= ไม่ลดลง/ไม่เปลี่ยนแปลง ☐ 1= ลดลง มูลค่า.....บาท/ปี

ถ้าลดลง ระบุชนิด/ประเภทของอาหาร

- 1= ผัก ○ 2= ผลไม้ ○ 3= เนื้อสัตว์ ○ 4= ประมง ○ 5= อื่นๆ ระบุ.....

หากภัยแล้งทำให้ปริมาณอาหารชนิดอื่นที่ไม่ใช่ข้าว เช่น เนื้อสัตว์ ผัก ผลไม้ ที่ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนของท่านลดลง ท่านแก้ไขปัญหาอย่างไร

- ☐ 1= ซื้อจากตลาดเพิ่ม ☐ 2= ขยายพื้นที่ปลูก/เลี้ยง ☐ 3= ยืมจากญาติหรือเกษตรกรคนอื่น
☐ 4= ขอจากญาติหรือเกษตรกรคนอื่น ☐ 5= อื่นๆ ระบุ.....

2.9 การอบรมและแหล่งความรู้ของเกษตรกร

2.9.1 สมาชิกในครัวเรือนของท่านเคยเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวหรือไม่

☐ 1 เคย.....ครั้ง ☐ 0 ไม่เคย เพราะ.....

2.9.2 สมาชิกในครัวเรือนของท่านเคยเดินทางไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการปลูกข้าวหรือไม่

☐ 1 เคย.....ครั้ง ☐ 0 ไม่เคย เพราะ.....

2.9.3 ในครัวเรือนของท่านที่มีโทรศัพท์มือถือแบบสมาร์ทโฟนหรือไม่ ☐ 1 มี จำนวน.....เครื่อง ☐ 0 ไม่มี

*** ถ้ามี ท่านใช้โทรศัพท์มือถือแบบสมาร์ทโฟนในการรับข้อมูล/หาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับการปลูกข้าวหรือไม่ ☐ 0 ไม่ใช่

☐ 1 ใช้ ระบุหัวข้อ/ความรู้ในการหาข้อมูล ☐ 1) การปลูกข้าว ☐ 2) ปุ๋ย/การใส่ปุ๋ย ☐ 3) พันธุ์ข้าว
☐ 4) การเก็บเกี่ยว/การเก็บข้าว ☐ 5) ปริมาณน้ำฝน/สภาพอากาศ
☐ 6) อื่นๆ ระบุ.....

ถ้าใช้ให้ ระบุแอปพลิเคชันที่ใช้

☐ 1 google ☐ 2 youtube ☐ 3 facebook
☐ 4 ไลน์ ☐ 4 อื่นๆ ระบุ.....

หมวดที่ 3 ผลกระทบและการปรับตัวของเกษตรกรต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 (มกราคม – ธันวาคม 2563)

3.1 การรับรู้ต่อการแพร่ระบาดของโควิด-19 - ความรู้และการป้องกันCOVID-19 (COVID-19)

3.1.1 คุณรู้จักโควิด-19 หรือไม่? (☐ 1= รู้จัก; ☐ 0= ไม่รู้จัก)

ถ้าใช่ คุณได้ยินเกี่ยวกับCOVID-19 ครั้งแรกจากที่ไหน (.....)

Code : 1= ทวี ; 2= วิทย์ ; 3= NGO ; 4= สื่อออนไลน์ (Social media) ; 5= พ่อแม่; 6= เพื่อนบ้านในชุมชน;

7= เพื่อนที่อยู่นอกหมู่บ้าน ; 8= ผู้นำชุมชน; 9= เจ้าหน้าที่ของรัฐ; 10= อื่นๆ ระบุ.....

3.1.2 คุณมีความรู้อะไรบ้างเกี่ยวกับโควิด-19 (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

☐ 1= เป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่ง ☐ 2= โควิด-19 เป็นวิธีการรักษา ☐ 3= โควิด-19 ยังไม่มีวิธีการรักษา
☐ 4= โควิด-19 เป็นแล้วต้องเสียชีวิต ☐ 5= ไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับโควิด-19 ☐ 6= จำนวนผู้ติดเชื้อในประเทศ
☐ 6= จำนวนประเทศที่มีผู้ติดเชื้อ ☐ 7= ประเทศต้นกำเนิดของเชื้อ ☐ 8= อื่นๆ ระบุ.....

3.1.3 คุณมีความรู้อะไรบ้างเกี่ยวกับวิธีป้องกันตนเองจากCOVID-19 (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

☐ 1= ใส่หน้ากากอนามัย ☐ 2= ล้างมือสม่ำเสมอ ☐ 3= ไอหรือจามเข้าที่บริเวณต้นแขน
☐ 4= ระยะห่างทางสังคม ☐ 5= การกักตัว ☐ 6= ไม่รู้วิธีป้องกันตนเองจากCOVID-19
☐ 7= อื่นๆ ระบุ.....

3.1.4 การป้องกันการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนาในชุมชนของคุณใช้มาตรการอะไรบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

☐ 1= ใส่หน้ากากอนามัย ☐ 2= ล้างมือสม่ำเสมอ ☐ 3= ไอหรือจามเข้าที่บริเวณต้นแขน
☐ 4= ระยะห่างทางสังคม ☐ 5= การกักตัว ☐ 6= แยกตัว/ล๊อคดาวน์
☐ 7= ปิดโรงเรียน ☐ 8= ปิดสถานที่ทำงาน ☐ 9= ห้ามเดินทาง/เคลื่อนย้ายออกนอกจังหวัด
☐ 10= ไม่รู้ ☐ 11= อื่นๆ ระบุ.....

3.1.5 ในปี 2562 มีสมาชิกในครัวเรือน จำนวน.....คน ที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่

3.1.6 ในช่วงเวลาการแพร่ระบาดของCOVID-19 มีการเคลื่อนย้ายของสมาชิกในครัวเรือนเนื่องจากมาตรการที่ใช้ในการควบคุมโรคในครัวเรือนของคุณหรือไม่ (ย้ายเข้า/ย้ายออก) (☐ 1= มี; ☐ 0= ไม่มี) ถ้ามี...

	ย้ายกลับบ้าน	ย้ายออกไป
จำนวนสมาชิกที่ย้าย (คน)		
เหตุผลที่ย้าย? (3 เหตุผลหลัก) ^{1/code}		

Code : 1=ตงงาน ; 2= พักงาน ; 3= เปลี่ยนสถานที่ทำงาน ; 4=เปลี่ยนอาชีพ ; 5= ป่วย; 6= กักตัวตามข้อกำหนดของรัฐ; 7=อื่นๆ ระบุ.....

3.1.7 คุณเห็นด้วยกับมาตรการห้ามเคลื่อนย้าย/เดินทางระหว่างจังหวัดหรือไม่?

☐ 1= เห็นด้วย

☐ 2= ไม่เห็นด้วย เพราะ.....

☐ 3= ไม่แน่ใจ

3.1.8 คุณหรือคนในครอบครัวได้รับเงินช่วยเหลือจากมาตรการเยียวยาผลกระทบของโควิด-19 จากภาครัฐหรือไม่

☐ 0= ไม่ได้รับ เนื่องจาก

☐ 1= ไม่ได้ยื่นขอรับสิทธิการช่วยเหลือ เพราะไม่รู้ว่ามีการช่วยเหลือ

☐ 2= ไม่ได้ยื่นขอรับสิทธิการช่วยเหลือ เพราะไม่มีคุณสมบัติตามที่ภาครัฐกำหนด

☐ 3= ไม่ได้ยื่นขอรับสิทธิการช่วยเหลือ เพราะทำไม่เป็น/ไม่รู้จะยื่นที่ไหนอย่างไร

☐ 4= ไม่ได้ยื่นขอรับสิทธิการช่วยเหลือ เพราะไม่มีความจำเป็น/ไม่ต้องการรับการช่วยเหลือ

☐ 5= ยื่นแล้วแต่ไม่ได้รับการพิจารณา

☐ 6= อื่นๆ ระบุ.....

☐ 1= ได้รับ ระบุชื่อโครงการและจำนวนเงินที่ได้รับในตาราง.....

ลำดับ	ชื่อโครงการ	จำนวนเงิน
1	มาตรการช่วยเหลือเยียวยาเกษตรกร จากผลกระทบของโควิด-19 (5000*3 ด.=15,000)	
2	เราไม่ทิ้งกัน (5000 บาท*3 เดือน)	
3	ช่วยเหลือผู้ประกันตน (ประกันสังคม)	
4	มาตรการเยียวยาแรงงานที่ไม่อยู่ในระบบประกันสังคม	
5	มาตรการดูแลและเยียวยาผู้ประกอบการ	
6	โครงการช่วยเหลือผู้มีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ (บัตรคนจน) (1000 บาท*3 เดือน)	
7	โครงการช่วยเหลือผู้ที่ลงทะเบียนไม่สำเร็จตามโครงการ “เราไม่ทิ้งกัน” กระทรวงการคลัง	
8	โครงการช่วยเหลือกลุ่มผู้เปราะบาง	
9	พักชำระหนี้	
10	เงินกู้/สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ	
11	เราเที่ยวด้วยกัน (เที่ยวปันสุข)	
12	คืนเงิน-ลดค่าสาธารณูปโภค (น้ำ-ไฟ)	
13	คนละครึ่ง	
14	อื่นๆ ระบุ.....	

3.1.9 วันนี้คุณมีความกังวลกับปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 มากขึ้นหรือน้อยลงเมื่อเทียบกับช่วงที่เกิดการระบาดใหม่ๆ ☐ 1= ไม่เคยกังวล ☐ 2= กังวลน้อยลง ☐ 3= กังวลเท่าเดิม ☐ 4= กังวลมากขึ้น

3.2 ผลกระทบทางเศรษฐกิจและการปรับตัวจากการแพร่ระบาดของโควิด-19

3.2.1 ในช่วงเวลาของCOVID-19 รายได้ของครอบครัวเปลี่ยนไปอย่างไร

☐ 1= รายได้เพิ่มขึ้น.....บาท ☐ 2= รายได้ลดลง.....บาท ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.2.2 ในช่วงเวลาของCOVID-19 ท่านประสบปัญหาในการเข้าถึงสินเชื่อ/เงินกู้หรือไม่ ☐ 1= ใช่ ☐ 2= ไม่ใช่

3.2.3 ในช่วงเวลาของCOVID-19 ท่านเคยได้รับความล่าช้าในการกู้เงินหรือไม่ ☐ 1= ใช่ ☐ 2= ไม่ใช่

3.2.4 ในช่วงโควิด-19 ท่านมีปัญหาเกี่ยวกับการขนส่งในการทำธุรกิจ/การผลิตของคุณหรือไม่ ☐ 1= ใช่ ☐ 2= ไม่ใช่

3.2.5 ท่านใช้วิธีการใดเพื่อลดผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการแพร่ระบาดของCOVID-19

- ☐ 1= ใช้รายได้/เงินเก็บของตนเอง ☐ 2= รับบริจาคอาหาร ☐ 3= ขอรับการสนับสนุนเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล
- ☐ 4= กู้ยืมเงิน จาก..... ☐ 5= ขายผลผลิตด้านการเกษตร (พืช สัตว์ ประมง) ☐ 6= ขายทรัพย์สิน
- ☐ 7= เปลี่ยนอาชีพ ☐ 9= ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ☐ 8= อื่นๆ ระบุ.....

3.2.6 จากการระบาดของCOVID-19 ท่านมีการปรับตัว/วางแผนด้านรายได้หรือด้านการเงินของครัวเรือนเพื่อรับมือกับสถานการณ์ในลักษณะนี้ในอนาคตอย่างไรบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ☐ 1= ไม่ได้วางแผน/ไม่ต้องปรับตัว ทำเหมือนเดิม ☐ 2= จะเพิ่มจำนวนการเก็บออม/เงินออมของครอบครัว
- ☐ 3= จะซื้อประกันชีวิต/ซื้อประกันสุขภาพ ☐ 4= จะปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูก (อาจจะเพื่อเพิ่มรายได้)
- ☐ 5= จะปรับเปลี่ยนชนิดสัตว์ที่เลี้ยง ☐ 6= จะขยายพื้นที่เพาะปลูก/เพิ่มจำนวนการเลี้ยงสัตว์
- ☐ 7= จะหาอาชีพเสริมนอกภาคการเกษตร ☐ 8= อื่นๆ ระบุ.....

3.3 ผลกระทบต่อการบริโภคของครัวเรือนจากการแพร่ระบาดของโควิด-19

3.3.1 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 จำนวนมื้ออาหารในการบริโภคประจำวันของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่

☐ 1= ลดลง จาก.....มื้อ/วัน เหลือ.....มื้อ/วัน ☐ 2= เพิ่มขึ้น จาก.....มื้อ/วัน เป็น.....มื้อ/วัน ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.3.2 มีการเพิ่มหรือลดปริมาณข้าวที่บริโภคในครัวเรือนเมื่อเทียบกับสถานการณ์ปกติหรือไม่

☐ 1= เพิ่มขึ้น เพราะ..... ☐ 2= ลดลง เพราะ..... ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.3.3 ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงจำนวนบริโภคข้าว จะส่งผลกระทบกับการผลิตข้าวของครัวเรือนในอนาคตหรือไม่

☐ 1= ขยายพื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มขึ้น ☐ 2= ลดพื้นที่ปลูกข้าวลง ☐ 3= ไม่กระทบ/ไม่เปลี่ยนแปลง

3.3.4 ช่วงการแพร่ระบาดCOVID-19 ทำให้ความหลากหลายของอาหารที่บริโภคเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่

☐ 1= หลากหลายเพิ่มขึ้น เพราะ..... ☐ 2= ความหลากหลายลดลง เพราะ.....

☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.3.5 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ครัวเรือนของท่านต้องให้ความช่วยเหลือทางการเงินหรืออาหารแก่ครัวเรือนอื่นหรือไม่ ☐ 1= ใช่ ☐ 2= ไม่ใช่

3.3.6 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ครั้วเรือนของท่านเตรียมตัวสำหรับการบริโภคอาหารอย่างไร (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ☐ 1= ไม่เปลี่ยนแปลงปริมาณอาหารสำรอง ☐ 2= สำรองอาหารไว้จำนวนมาก เนื่องจาก
☐ 3= สำรองอาหารไว้น้อยลง เพราะ..... () 2.1= ป้องกันการเจ็บป่วย/การติดเชื้อ
() 2.2= กลัวอาหารจะขาดแคลน () 2.3= กลัวราคาอาหารจะเพิ่มขึ้น () 2.4= อื่นๆ ระบุ.....

3.3.7 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ครั้วเรือนของท่านเปลี่ยนแปลงความถี่ในการไปซื้อกับข้าวที่ตลาดหรือไม่

- ☐ 1= ซื้อบ่อยขึ้น ☐ 2= ความถี่ในการซื้อลดลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

ความถี่ในการไปซื้อกับข้าวที่ตลาดของครั้วเรือนท่าน

ก่อนเกิดการระบาดของโควิด-19วัน/ครั้ง ระหว่างช่วงการระบาดของโควิด-19.....วัน/ครั้ง

3.3.8 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ครั้วเรือนของท่านมีการเปลี่ยนแปลงระบบ/รูปแบบการซื้ออาหารหรือไม่

- ☐ 1= ไม่เปลี่ยนแปลง ☐ 2= มักจะซื้ออาหารในท้องถิ่น/ใกล้บ้านมากกว่า
☐ 3= ชอบซื้ออาหารจากผู้ผลิตโดยตรงมากขึ้น ☐ 4= ซื้ออาหารในช่องทางออนไลน์ (หรือมีบริการส่งถึงที่มากขึ้น)
☐ 5= ซื้ออาหารจากแหล่งภายนอกลดลง ใช้อาหารที่ผลิตเองมากขึ้น ☐ 6= อื่นๆ ระบุ.....

3.3.9 ค่าใช้จ่ายด้านอาหารในช่วงก่อนการแพร่ระบาดของCOVID-19 มีมูลค่าประมาณ.....บาท/เดือน
ในช่วงระยะเวลาการแพร่ระบาดของCOVID-19 (ล็อกดาวน์) ค่าใช้จ่ายด้านอาหาร ประมาณ.....บ/เดือน

3.3.10 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ครั้วเรือนของท่านบริโภคอาหารที่ผลิตได้เอง/หาจากธรรมชาติ มากขึ้นหรือไม่

- ☐ 1= มากขึ้น ☐ 2= น้อยลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

หากมีมากขึ้นให้ระบุประเภทอาหารที่ผลิตเองหรือหาจากธรรมชาติ

- ☐ 1= ผัก คิดเป็นมูลค่าประมาณ.....บาท/เดือน ☐ 2= ผลไม้ คิดเป็นมูลค่าประมาณ.....บาท/เดือน
☐ 3= เนื้อสัตว์ คิดเป็นมูลค่าประมาณ.....บาท/เดือน
☐ 4= ปลาและผลิตภัณฑ์ประมง คิดเป็นมูลค่าประมาณ.....บาท/เดือน
☐ 5= อื่นๆ ระบุ คิดเป็นมูลค่าประมาณ.....บาท/เดือน

3.3.11 จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 ท่านมีการปรับตัว/วางแผน การรับมือด้านการบริโภคหรือระบบอาหารของครั้วเรือน เพื่อรองรับสถานการณ์เช่นนี้ในอนาคตหรือไม่

- ☐ 1= ไม่มี เพราะ.....
☐ 2= มีการเตรียมตัว/วางแผน โดย () 2.1= การปลูกพืชอาหารไว้บริโภคเองในครั้วเรือน
() 2.2= การเลี้ยงปศุสัตว์และประมงไว้บริโภคในครั้วเรือน () 2.3= วางแผนการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพมากขึ้น
() 2.4= อื่นๆ ระบุ.....

3.4 ผลกระทบต่อการเข้าถึงปัจจัยการผลิต เครื่องมือ และเครื่องจักรกลการเกษตร จากการแพร่ระบาดของโควิด-19

3.4.1 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึงปัจจัยการผลิต เครื่องมือ และเครื่องจักรกลการเกษตร เป็นอย่างไร

- ☐ 1= ง่ายขึ้น ☐ 2= ยากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.4.2 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึง/ช่องทางการเข้าถึงเมล็ดพันธุ์ของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่

- ☐ 1= ง่ายขึ้น ☐ 2= ยากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.4.3 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึง/ช่องทางการเข้าถึงปุ๋ยอินทรีย์/ปุ๋ยเคมี/ปุ๋ยอื่นๆของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่

☐ 1= ง่ายขึ้น ☐ 2= ยากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.4.4 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึง/ช่องทาง**การรับคำแนะนำด้านการเกษตร**ของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่
☐ 1 = ขอคำแนะนำด้านการเกษตรมากขึ้น ☐ 2= ขอคำแนะนำด้านการเกษตรน้อยลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.4.5 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึง**สารเคมีป้องกันกำจัดโรคแมลง**ของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่
☐ 1= ง่ายขึ้น ☐ 2= ยากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.4.6 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ราคาปัจจัยการผลิตเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่
☐ 1= เพิ่มขึ้น ☐ 2= ลดลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.5 ผลกระทบ**ต่อการใช้แรงงานและการจ้างงานในฟาร์ม** จากการแพร่ระบาดของโควิด-19 (ถ้าไม่จ้างแรงงานไม่ต้องถาม)

3.5.1 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึงแรงงานในฟาร์มของท่านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
☐ 1= แรงงานหาง่ายขึ้น ☐ 2= แรงงานหายากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.5.2 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ค่าจ้างแรงงานในฟาร์มของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่
☐ 1= แพงขึ้น.....บาท/วัน ☐ 2= ถูกลง.....บาท/วัน ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.5.3 จำนวนแรงงานที่ใช้ในกิจกรรมทางการเกษตร ทั้งแรงงานครัวเรือนหรือแรงงานจ้างการเปลี่ยนแปลงหรือไม่เมื่อเทียบกับสถานการณ์ปกติ
☐ 1=มากขึ้น.....คน ☐ 2= ลดลง.....คน ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.5.4 จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 ท่านมี**การปรับตัว/วางแผน** การรับมือด้าน**การใช้แรงงานและการจ้างงานในฟาร์ม** เพื่รองรับสถานการณ์เช่นนี้ในอนาคตหรือไม่

☐ 1= ไม่มี เพราะ.....

☐ 2= มีการเตรียมตัว/วางแผน โดย () 2.1= ลดพื้นที่เพาะปลูก () 2.2= ปรับระบบค่าจ้างให้จูงใจมากขึ้น
 () 2.3= มีมาตรการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคในการดูแลแรงงาน
 () 2.4= ลดจำนวนแรงงานในฟาร์มลง
 () 2.5= อื่นๆ ระบุ.....

3.6 ผลกระทบ**ต่อการผลิตและตลาดผลผลิตทางการเกษตร** จากการแพร่ระบาดของโควิด-19

3.6.1 สัดส่วนของ**ผลผลิตข้าว**ที่ขายในปีนี (ช่วงการระบาด มีนาคม-กันยายน 2563) เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่เมื่อเทียบกับช่วงเดียวกันของปีที่ผ่านมา

☐ 1= ขายมากขึ้น.....กิโลกรัม ☐ 2= ขายลดลง.....กิโลกรัม ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง
 เนื่องจาก..... เนื่องจาก.....

3.6.2 จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 ท่านมี**การปรับตัว/วางแผน** การรับมือด้าน**การผลิตและผลผลิตทางการเกษตร** เพื่รองรับสถานการณ์เช่นนี้ในอนาคตหรือไม่

☐ 1= ไม่มี เพราะ.....

☐ 2= มีการเตรียมตัว/วางแผน โดย () 2.1= ลดพื้นที่เพาะปลูก () 2.2= เพิ่มพื้นที่เพาะปลูก
 () 2.3= ปรับเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูก/ชนิดสัตว์ที่เลี้ยง
 () 2.4= ปรับเปลี่ยนช่วงเวลาการปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์
 () 2.5= เปลี่ยนไปทำอาชีพนอกภาคการเกษตร
 () 2.6= อื่นๆ ระบุ.....

ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึงตลาดผลผลิตของท่านมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่

- ☐ 1= ง่ายขึ้น ☐ 2= ยากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.6.3 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ความยากลำบากที่พบในการดำเนินกิจกรรมด้านการตลาดของท่านคืออะไร? (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ) ☐ 0= ไม่มีปัญหา

- ☐ 1= การออกไปข้างนอกยากขึ้น ☐ 2= ราคาผลผลิตของท่านเพิ่มขึ้น ☐ 3= ไม่มีคนซื้อ
☐ 4= วัตถุดิบไม่เพียงพอ ☐ 5= การจำกัดพื้นที่การเคลื่อนย้ายสินค้า ☐ 6= อื่นๆ ระบุ.....

3.6.4 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ตลาดข้าวที่มีอยู่มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่

- ☐ 1= เพิ่มขึ้น ☐ 2= ลดลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.6.5 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ราคารับซื้อข้าวเปลือกในตลาดเปลี่ยนแปลงหรือไม่

- ☐ 1= เพิ่มขึ้น ☐ 2= ลดลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.6.6 ถ้าราคารับซื้อข้าวเปลือกเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงไปประมาณกี่บาท

ราคาช่วง มี.ค.-มิ.ย. 62 จาก.....บาท/กิโลกรัม เป็น.....บาทต่อกิโลกรัม ในปี 63

3.6.7 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ราคาขายข้าวสารในตลาดเปลี่ยนแปลงหรือไม่ (ถ้าไม่ได้ซื้อข้าวสารไม่ต้องถาม)

- ☐ 1= เพิ่มขึ้น ☐ 2= ลดลง ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.6.8 ถ้าราคาข้าวสารเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงไปประมาณกี่บาท (ถ้าไม่ได้ซื้อข้าวสารไม่ต้องถาม)

ราคาช่วง มี.ค.-มิ.ย. 62 จาก.....บาท/กิโลกรัม เป็น.....บาทต่อกิโลกรัม ในปี 63

3.6.9 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 การเข้าถึงร้านขายข้าวสารเปลี่ยนแปลงหรือไม่ (ถ้าไม่ได้ซื้อข้าวสารไม่ต้องถาม)

- ☐ 1= ง่ายขึ้น ☐ 2= ยากขึ้น ☐ 3= ไม่เปลี่ยนแปลง

3.6.10 ในช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 ช่องทางการตลาดข้าวของท่านเปลี่ยนแปลงหรือไม่

- ☐ 1= เปลี่ยน ☐ 2= ไม่เปลี่ยน

ถ้าเปลี่ยน ให้ระบุช่องทางการตลาดใหม่

- ☐ 1= ขายที่ตลาดโดยตรง ☐ 2= ขายที่บ้าน ☐ 3= ขายที่โรงสี
☐ 4= ขายผ่านช่องทางออนไลน์ ระบุ..... ☐ 5= อื่นๆ ระบุ.....

3.6.11 จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 ท่านมี**การปรับตัว/วางแผน** การรับมือด้าน**การตลาด**เพื่อรองรับสถานการณ์เช่นนี้ในอนาคตหรือไม่

- ☐ 1= ไม่มี เพราะ.....

- ☐ 2= มีการเตรียมตัว/วางแผน โดย () 2.1= เพิ่มช่องทางการขาย () 2.2=ขายผ่านออนไลน์
 () 2.3= นำผลผลิตไปแปรรูป
 () 2.4= อื่นๆ ระบุ.....

3.7 ความคิดเห็นต่อCOVID-19 ท่านเห็นด้วยกับประเด็นเหล่านี้หรือไม่

ประเด็น (อ่านซ้ำๆ)	ระดับความเห็น (ใส่ ✓)		
	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ
1. COVID-19 เป็นโรคที่อันตราย			
2. COVID-19 สร้างความเสียหายน้อยกว่าโรคระบาดอื่นๆ			
3. COVID-19 เกิดขึ้นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ			
4. การแก้ไขปัญหาของCOVID-19 จะแก้ปัญหาได้โดยภาครัฐเท่านั้น			
5. ช่วงการแพร่ระบาดของCOVID-19 หันไปทำอาชีพอื่นดีกว่าการทำงานเกษตร			
6. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ความต้องการพืชอินทรีย์ในตลาดเพิ่มขึ้น			
7. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ความต้องการอาหารปลอดภัยในตลาดเพิ่มขึ้น			
8. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ราคาผลผลิตอินทรีย์สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป			

3.8 ผลกระทบทางสังคมจากการแพร่ระบาดของโควิด-19

หมวดหมู่ของผลกระทบ	ระดับความเห็น (ใส่ ✓)		
	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ
1. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ท่านได้รับค่าจ้างลดลง			
2. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ท่านต้องทำงานหนักขึ้น (ชั่วโมงทำงานมากขึ้น)			
3. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ท่านมีความปลอดภัยด้านสุขภาพลดลง			
4. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ท่านมีความปลอดภัยด้านชีวิตและทรัพย์สินลดลง			
5. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้มีการอพยพย้ายถิ่นกลับมาในพื้นที่มากขึ้น			
6. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้วัฒนธรรมที่ดีของท้องถิ่นบางอย่างหายไป ระบุ.....			
7. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้สิทธิของประชาชนลดลง			
8. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลง			
9. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้การจ้างงานในท้องถิ่นลดลง			
10. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ท่านรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับตลาดสินค้าน้อยลง			
11. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น			
12. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้การพัฒนาเทคโนโลยีมีมากขึ้น			
13. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้การทุจริตคอร์รัปชันเพิ่มมากขึ้น			
14. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น			
15. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้พ่อค้ากลางค้ารับซื้อผลผลิตเกษตรหรือถูกเอาเปรียบมากขึ้น			
16. การแพร่ระบาดของCOVID-19 ทำให้มีการทำของเลียนแบบหรือของปลอมมากขึ้น			

หมวดที่ 4 รายได้จากภาคเกษตร ปี 2562 และ 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม)

4.1 ข้อมูลด้านรายได้ของครัวเรือนในปี 2562 และ 2563 : ด้านเกษตรกรรมจากพืช

ชนิดพืช	ปี 2562 (มกราคม - ธันวาคม 2562)						ปี 2563 (มกราคม - ธันวาคม 2563)						
	พื้นที่ปลูก ทั้งหมด (ไร่)	พื้นที่เก็บ เกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตที่ ได้ (กิโลกรัม)	ผลผลิตที่ ขาย (กิโลกรัม)	ราคาขาย (บ/กก.)	รายได้รวม (บาท)	พื้นที่ปลูก ทั้งหมด (ไร่)	พื้นที่เก็บ เกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตที่ ได้ (กิโลกรัม)	ผลผลิตที่ ขาย (กิโลกรัม)	ราคาขาย (บ/กก.)	รายได้รวม (บาท)	สถานที่ ขาย ^{1/}
1. ข้าวนาปี													
1.1 ข้าวเหนียว													
พันธุ์.....													
พันธุ์.....													
1.2 ข้าวเจ้า													
พันธุ์.....													
พันธุ์.....													
2. ข้าวนาปรัง													
2.1 ข้าวเหนียว													
พันธุ์.....													
พันธุ์.....													
2.2 ข้าวเจ้า													
พันธุ์.....													

รหัส : 1/ สถานที่ขาย : 1= ขายผลผลิตให้โรงสีในพื้นที่ ; 2= ขายให้ทำข้าว/ลานมันในพื้นที่; 3= พ่อค้าเข้ามารวบรวมในหมู่บ้าน; 4= ขายให้กับพ่อค้านอกพื้นที่ ; 5= ขายให้กับศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว; 6= ขายให้กับศูนย์วิจัยข้าว;
7= ขายให้กับศูนย์ข้าวชุมชน; 8= ขายให้กับเกษตรกรในพื้นที่ ; 9 = ขายให้กับสหกรณ์การเกษตรในพื้นที่ใกล้เคียง 10: นำผลผลิตไปขายเอง 11: ตลาดกลาง 12=อื่นๆ ระบุ.....

4.2 การกระจายผลผลิต ในปี 2562 และ 2563 ท่านจัดเก็บข้าวไว้เพื่อวัตถุประสงค์ใดบ้าง

ที่	รายการ	ปี 2562			ปี 2563		
		ข้าวหอมมะลิ	ข้าวเหนียว	ข้าวอื่นๆ	ข้าวหอมมะลิ	ข้าวเหนียว	ข้าวอื่นๆ
		(กิโลกรัม)					
1	จำนวนข้าวทั้งหมดที่เก็บ						
2	เก็บไว้บริโภคในครัวเรือน						
3	เก็บไว้แบ่งลูกหลาน/ญาติ						
4	เก็บไว้ทำพันธุ์						
5	เก็บไว้ขาย						
6	เก็บไว้จำหน่ายยังฉาง						
7	อื่นๆ						

4.3 รายได้ของครัวเรือนจากการปลูกพืชอื่น 4.3.1 ปี 2562 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม)

ชนิดพืช	จำนวน ผลผลิต (กก.)	จำนวน ผลผลิตที่ขาย (กก.)	รายได้จากการ ขาย (บาท)	ต้นทุน (เฉพาะที่เป็นเงินสด) บาท/ปี		
				ค่าจ้าง คน	ค่าจ้าง เครื่องจักร	ค่าปุ๋ย/ สารเคมี/อื่นๆ
1. อ้อย						
2. มันสำปะหลัง						
3. ยางพารา						
4. ข้าวโพดฝักสด						
5. ข้าวโพดฝักอ่อน						
6. ไม้ผล ระบุ.....						
7. พืชผัก ระบุ						
8. อื่นๆ ระบุ.....						

4.3.2 ปี 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม)

ชนิดพืช	จำนวน ผลผลิต (กก.)	ผลผลิตที่ขาย (กก.)	รายได้จากการ ขาย (บาท)	ต้นทุน (เฉพาะที่เป็นเงินสด) บาท/ปี		
				ค่าจ้าง คน	ค่าจ้าง เครื่องจักร	ค่าปุ๋ย/ สารเคมี/อื่นๆ
1. อ้อย						
2. มันสำปะหลัง						
3. ยางพารา						
4. ข้าวโพดฝักสด						
5. ข้าวโพดฝักอ่อน						
6. ไม้ผล ระบุ.....						
7. พืชผัก ระบุ						
8. อื่นๆ ระบุ.....						

4.3.3 ในปี 2562 รายได้จากการปลูกพืชของท่านเพิ่มขึ้นหรือลดลงเนื่องจากผลกระทบของภัยแล้งหรือไม่

☐ ลดลง.....บาท

☐ เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ ไม่เปลี่ยนแปลง

4.4 รายได้ของครัวเรือนจากการเลี้ยงสัตว์ ปี 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม)

ชนิดสัตว์	ปี 2562			ปี 2563			ปี 63 ต้นทุน (เฉพาะที่เป็นเงินสด) บาท/ปี		
	จำนวนที่ เลี้ยง (ตัว)	ผลผลิต ที่ขาย (ตัว)	รายได้จาก การขาย (บาท)	จำนวนที่ เลี้ยง (ตัว)	ผลผลิตที่ ขาย (ตัว)	รายได้จาก การขาย (บาท)	ค่าจ้าง คน	ค่าอาหาร	วัคซีน/ สารเคมี/ อื่นๆ
1. วัว									
2. ควาย									
3. สุกร									
4. ไก่เนื้อ									
5. ไก่ไข่									
6. เป็ดเนื้อ									
7. เป็ดไข่									
8. ปลา ระบุ.....									
9. ปลา ระบุ.....									
10. อื่นๆ ระบุ.....									
11. อื่นๆ ระบุ.....									
12. อื่นๆ ระบุ.....									

4.4.1 ในปี 2562 รายได้จากการเลี้ยงสัตว์ของท่านเพิ่มขึ้นหรือลดลงเนื่องจากผลกระทบของภัยแล้งหรือไม่

☐ 0 ลดลง.....บาท

☐ 1 เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ 2 ไม่เปลี่ยนแปลง

4.4.1 ในปี 2562 รายได้จากการประมงของท่านเพิ่มขึ้นหรือลดลงเนื่องจากผลกระทบของภัยแล้งหรือไม่

☐ 0 ลดลง.....บาท

☐ 1 เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ 2 ไม่เปลี่ยนแปลง

4.4.2 ในปี 2562 รายได้จากการเลี้ยงสัตว์ของท่านเพิ่มขึ้นหรือลดลงเนื่องจากผลกระทบของการแพร่ระบาดของCOVID-19หรือไม่

☐ 0 ลดลง.....บาท

☐ 1 เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ 2 ไม่เปลี่ยนแปลง

4.4.2 ในปี 2562 รายได้จากการประมงของท่านเพิ่มขึ้นหรือลดลงเนื่องจากผลกระทบของการแพร่ระบาดของCOVID-19หรือไม่

☐ 0 ลดลง.....บาท

☐ 1 เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ 2 ไม่เปลี่ยนแปลง

หมวดที่ 5 รายจ่ายสำหรับการปลูกข้าว ปี 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม 2563)

5.1 ครรเรือนของท่านมีการเช่าพื้นที่ทำนาปีและนาปรัง หรือไม่ (ใส่ ☒)

- ☐ 0 ไม่มีการเช่าพื้นที่ทำนาเลย (ข้ามไปตอบข้อ 5.2) (คำตอบต้องตรงกับพื้นที่เช่าในหมวดที่ 1)
- ☐ 1 มีการเช่าพื้นที่ทำการเกษตร โดยเช่าพื้นที่ปลูกพืชต่อไปนี้ (ตอบได้หลายข้อ)
- ☐ ทำนาปี (หน้าฝน) จำนวน.....ไร่ ค่าเช่ารวม.....บาท/ปี
- ☐ ทำนาปรัง (หน้าแล้ง) จำนวน.....ไร่ ค่าเช่ารวม.....บาท/ปี

หมายเหตุ : ค่าเช่าที่เป็นผลผลิต = จำนวนผลผลิตที่เป็นค่าเช่า x พื้นที่เช่า x ราคา

5.2 ค่าใช้จ่ายด้านเมล็ดพันธุ์ข้าว ปี 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม 2563)

พันธุ์ข้าว	จำนวนเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ทั้งหมด		ราคาเมล็ดพันธุ์ที่ซื้อ (บาท/กก.)	ในกรณีซื้อ ให้ระบุแหล่งที่มาของเมล็ดพันธุ์ข้าว 2/
	ใช้เมล็ดพันธุ์ของตนเอง (กิโลกรัม)	ซื้อ (กิโลกรัม)		
1. ข้าวนาปี				
<u>ข้าวเหนียว</u>				
พันธุ์.....				
พันธุ์.....				
<u>ข้าวเจ้า</u>				
พันธุ์.....				
พันธุ์.....				
2. ข้าวนาปรัง				
<u>ข้าวเหนียว</u>				
พันธุ์.....				
พันธุ์.....				
<u>ข้าวเจ้า</u>				
พันธุ์.....				
พันธุ์.....				

หมายเหตุ 1/ แหล่งที่มาของเมล็ดพันธุ์ข้าว ; 1 = ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว; ศูนย์วิจัยข้าว ; 2 = ร้านค้า; 3 = สหกรณ์การเกษตร; 4 = สกต.; 5 = ศูนย์ข้าวชุมชน; 6 = เกษตรกรในพื้นที่; 7 = อื่นๆ ให้ระบุแหล่งที่มาลงในช่องว่าง

5.2.1 ในปี 2563 ราคาเมล็ดพันธุ์ข้าวเปลี่ยนแปลงไปจากปี 2562 หรือไม่

- ☐ 1) ไม่เปลี่ยน ☐ 2) เพิ่มขึ้น.....บาท/กก. ☐ 3) ลดลง.....บาท/กก.

5.3 ค่าใช้จ่ายด้านปุ๋ย สำหรับการปลูกข้าว ปี 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม 2563)

ทำนา	สูตรปุ๋ย ที่ใช้	จำนวนปุ๋ยที่ใส่ครั้งที่ (กิโลกรัม)				รวมที่ ใช้ (กก.)	ราคาปุ๋ย (บาท/ กก.)	ค่าใช้จ่าย รวม (บาท)
		1	2	3	4			
1.นาปี	1 ปุ๋ยคอก							
	1. ปุ๋ยชีวภาพ							
	2. ปุ๋ยเคมี สูตร.....							
	3. ปุ๋ยเคมี สูตร.....							
	4. ปุ๋ยเคมี สูตร.....							
	5. อื่นๆ ระบุ.....							
รวมค่าใช้จ่ายปุ๋ย สำหรับข้าวนาปี (บาท)								
2. นา ปรัง	1. ปุ๋ยคอก							
	2. ปุ๋ยชีวภาพ							
	3. ปุ๋ยเคมี สูตร.....							
	4. ปุ๋ยเคมี สูตร.....							
	5. ปุ๋ยเคมี สูตร.....							
	6. อื่นๆ ระบุ.....							
รวมค่าใช้จ่ายปุ๋ย สำหรับข้าวนาปรัง (บาท)								

5.4 ค่าใช้จ่ายสารเคมีเกษตร (ทั้งชนิดผง/ชนิดเหลว) สำหรับข้าว ปี 2563 (1 มกราคม – 30 ธันวาคม 2563)

ทำนา	ชนิดสารเคมีที่ใช้	จำนวนที่ใช้รวม (ระบุหน่วย)	ราคาที่ใช้ (บาท/ระบุหน่วย)	ค่าใช้จ่ายรวม (บาท)
1.ข้าวนาปี	ยาฆ่าหญ้า			
	ยากำจัดศัตรูพืช ^{1/}			
	ฮอร์โมน			
รวมค่าใช้จ่ายสารเคมี สำหรับข้าวนาปี				
2.ข้าวนาปรัง	ยาฆ่าหญ้า			
	ยากำจัดศัตรูพืช ^{1/}			
	ฮอร์โมน			
รวมค่าใช้จ่ายสารเคมี สำหรับข้าวนาปรัง				

หมายเหตุ : 1/ ยากำจัดศัตรูพืช ได้แก่ ยาฆ่าเชื้อรา ยากำจัดเพลี้ย ยากำจัดหนอน ยากำจัดโรคต่างๆของข้าว

5.4.1 ในปี 2563 ต้นทุนค่าปุ๋ยเคมี/สารเคมีเกษตรในการปลูกข้าวของท่านเปลี่ยนแปลงไปจากปี 2562 หรือไม่

☐ 1) ไม่เปลี่ยน

☐ 2) เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ 3) ลดลง.....บาท

5.5 ค่าจ้างแรงงานเครื่องจักรและคน สำหรับข้าวนาปี 2563 พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด.....ไร่

ลักษณะการทำกิจกรรม ของข้าวนาปี	แรงงานครัวเรือน			แรงงานจ้าง			แรงงานเครื่องจักร		
	คน*วัน*ชม.	ชั่วโมง รวม	ค่าอาหาร + เครื่องคั่ว	คน*วัน*ชม.	ชั่วโมง รวม	ค่าจ้าง รวม	ชั่วโมง รวม	ค่าจ้าง รวม	น้ำมัน
			บาท			บาท			บาท
1. ไถครั้งที่ 1									
2. ไถครั้งที่ 2									
3. ไถหว่าน/ไถคราด									
4. หว่านเมล็ด/กล้า									
5. ถอนกล้า/ดำนา									
6. ใส่ปุ๋ยคอก									
7. ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 1									
8. ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2									
9. ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 3									
10. ฉีดยาฆ่า/คุม หญ้า									
11. ฉีดสารเคมีอื่นๆ									
12. ดูระดับน้ำ/ตรวจแปลง									
13. เกี่ยวข้าว									
14. ตากข้าว/นวดข้าว									
15. ขนข้าวขึ้นยุ้ง									
16. ขนข้าวไปขาย									
17. สูบน้ำ									
18. มัดข้าว									
19. ขนข้าวไปกอง									

หมายเหตุ: ราคาน้ำมันเบนซิน.....บาท/ลิตร

ราคาน้ำมันดีเซล.....บาท/ลิตร

5.5.1 ในปี 2563 ค่าจ้างแรงงานในการปลูกข้าวในพื้นที่ของท่านเปลี่ยนแปลงไปจากปี 2562 หรือไม่

☐ 1) ไม่เปลี่ยน

☐ 2) เพิ่มขึ้น.....บาท/วัน

☐ 3) ลดลง.....บาท/วัน

5.5.1 ในปี 2563 ต้นทุนค่าแรงงานในการปลูกข้าวของท่านเปลี่ยนแปลงไปจากปี 2562 หรือไม่

☐ 1) ไม่เปลี่ยน

☐ 2) เพิ่มขึ้น.....บาท

☐ 3) ลดลง.....บาท

เพิ่มขึ้น.....บาท/ไร่

ลดลง.....บาท/ไร่

5.5 ค่าจ้างแรงงานเครื่องจักรและคน สำหรับข้าวนาปรัง 2563 พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด.....ไร่

ลักษณะการทำกิจกรรม ของข้าวนาปี	แรงงานครัวเรือน			แรงงานจ้าง			แรงงานเครื่องจักร		
	คน*วัน*ชม.	ชั่วโมง รวม	ค่าอาหาร + เครื่องดื่ม	คน*วัน*ชม.	ชั่วโมง รวม	ค่าจ้าง รวม	ชั่วโมง รวม	ค่าจ้าง รวม	น้ำมัน
			บาท			บาท		บาท	บาท
1. ไถครั้งที่ 1									
2. ไถครั้งที่ 2									
3. ไถหว่าน/ไถคราด									
4. หว่านเมล็ด/กล้า									
5. ถอนกล้า/ดำนา									
6. ใส่ปุ๋ยคอก									
7. ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 1									
8. ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2									
9. ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 3									
10. ฉีดยาฆ่า/คุม หญ้า									
11. ฉีดสารเคมีอื่นๆ									
12. ดูระดับน้ำ/ตรวจ									
13. เกี่ยวข้าว									
14. ตากข้าว/นวดข้าว									
15. ขนข้าวขึ้นยุ้ง									
16. ขนข้าวไปขาย									
17. สูบน้ำ									
18. อื่นๆระบุ									

หมายเหตุ: ราคาน้ำมันเบนซิน.....บาท/ลิตร

ราคาน้ำมันดีเซล.....บาท/ลิตร

หมวดที่ 6 รายได้เงินสดจากการเกษตรอื่นๆ และนอกภาคการเกษตร (รายได้สุทธิหลังหักค่าใช้จ่าย)

ที่	รายการ	ปี 2562	ปี 2563	ภัยแล้ง	โควิด
รายได้เงินสดเกษตรในฟาร์ม		(บาท/ปี)		ลดลง (-)/เพิ่มขึ้น (+) บาท/ปี	
1-2	ค่าเช่าที่ดินทางการเกษตร/ขายที่ดิน ทางการเกษตร				
3-4	ค่าเช่า/ขายทรัพย์สินการเกษตรอื่น ๆ เช่น โรงเรือน เครื่องจักร				
5	กำไรสุทธิจากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรในฟาร์ม				
6	เงินช่วยเหลือเกษตรจากรัฐบาล (น้ำท่วม แล้ง ปัจจัยการผลิต)				
7	รายได้เงินสดเกษตรในฟาร์มอื่น ๆ ระบุ				
รายได้เงินสดเกษตรนอกฟาร์ม (รายได้สุทธิหลังหักค่าใช้จ่าย)					
8	รับจ้างแรงงานเกษตรนอกฟาร์ม				
9-10	รับจ้างแรงงานเครื่องจักร/แรงงานสัตว์				
11	กำไรสุทธิจากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรนอกฟาร์ม				
12	กำไรสุทธิจากการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร (ซื้อมา-ขายไป)				
13	รายได้เงินสดเกษตรนอกฟาร์มอื่น ๆ ระบุ				
รายได้เงินสดนอกการเกษตร (รายได้สุทธิ หลังหักค่าใช้จ่าย)					
14-15	ค่าเช่า/ขาย ที่ดินนอกภาคการเกษตร				
16-17	ค่าเช่า/ขาย ทรัพย์สินนอกภาคการเกษตร				
18	รับจ้างแรงงานนอกเกษตร (รายวัน) เช่น ก่อสร้าง งานช่าง ขับรถ แม่บ้าน				
19	รับจ้างเครื่องจักร/เครื่องมือนอกเกษตร เช่น รถขนของ/ ส่งคน				
20	เงินเดือนจากการทำงานประจำ				
21	การค้าขายนอกการเกษตร เช่น เปิดร้านขายของชำ				
22	ธุรกิจให้บริการนอกการเกษตร เช่น ร้านอาหาร เสริมสวย ซ่อมรถ				
23	งานหัตถกรรม เช่น เย็บผ้า ร้อยพวงมาลัย ขายปิ่นหม้อ				
24	กำไรสุทธิจากการประกอบธุรกิจนอกการเกษตรอื่น ๆ				
25	ได้รับเงินจากลูกหลานในต่างจังหวัด/ต่างประเทศส่งให้				
26	เงินช่วยเหลือนอกการเกษตรจากรัฐบาล เช่น เงินชดเชยการเกิดภัยพิบัติกับบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เบี้ยยังชีพคนพิการ				
27	เงินบำนาญรายเดือนเงินบำนาญ				
28	ได้รับดอกเบี้ยเงินฝากดอกเบี้ยเงินกู้ / ดอกเบี้ยแชร์ / เงินปันผล				
29	ได้รับโบนัส/ ค่านายหน้า/ เงินประกัน/ เงินชดเชยอื่น ๆ				
30	ได้รับเงินมรดก				
31	ได้รับเงินจากการพนัน / เสี่ยงโชค				
	อื่นๆ ระบุ.....				

หมวดที่ 7 รายจ่ายเงินสดเกษตรกรในฟาร์มและรายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค

ที่	รายการ	ปี 2562	ปี 2563	ภัยแล้ง	โควิด
		(บาท/ปี)		ลดลง (-)/เพิ่มขึ้น (+)	
รายจ่ายเงินสดเกษตรกรในฟาร์ม					
1-5	ที่ดินทางการเกษตร (ค่าเช่า/ภาษี/ปรับที่/ค่าไถ่ถอน/ซื้อเพิ่ม)				
6-8	ทรัพย์สินทางการเกษตร (ค่าเช่า ซ่อม ซ่อม) เช่น โรงเรือน เครื่องจักร เกษตร อุปกรณ์ทางการเกษตร				
9	ชลประทานเกษตร เช่น ขุด ลอก บ่อ/สระน้ำ คันกันน้ำ				
10-11	ค่าแรงงานรายเดือน+รายจ่ายเงินสดเกษตรกรในฟาร์มอื่นๆ ระบุ				
รายจ่ายเงินสดเพื่อการบริโภค					
12	<u>ข้าวเปลือกและข้าวสาร</u> เพื่อการบริโภค				
13	<u>อาหารสด/อาหารแปรรูป สำหรับนำมาประกอบอาหารและ/หรือรับประทานในครัวเรือน</u>				
14	<u>อาหารสำเร็จรูปหรืออาหารที่ซื้อนอกบ้านและ/หรือรับประทานนอกบ้าน</u> รวม เครื่องดื่มที่ไม่มีแอลกอฮอล์/ขนมขบเคี้ยวนอกบ้าน ** <u>ไม่รวมค่าอาหาร/ขนมของเด็กไปโรงเรียน</u>				
15	เครื่องปรุงต่างๆ				
16	เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์และยาสูบ				
รายจ่ายเงินสดเพื่อการอุปโภค					
17	ค่าไฟฟ้าในครัวเรือน				
18	ค่าน้ำใช้ในครัวเรือน				
19	ค่าแก๊สหุงต้มในครัวเรือน				
20	ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับยานพาหนะและให้แสงสว่างในครัวเรือน				
21	ค่าโทรศัพท์บ้านและโทรศัพท์มือถือ				
22-25	(เช่า ซ่อม ซ่อม) ที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง อาคาร ที่ขึ้นนอกภาคเกษตร				
25-28	(เช่า ซ่อม ซ่อม ภาษี ประกัน) ทรัพย์สินนอกเกษตร เช่น รถ มือถือ เครื่องไฟฟ้า				
29	ค่ารักษาพยาบาล ส่วนที่เบิกไม่ได้				
30	ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรหลาน				
31	ค่าของใช้ในครัวเรือน เช่น สบู่ ผงซักฟอก ของใช้ส่วนตัว				
32	ค่าเสื้อผ้า เสริมสวย เครื่องประดับ/ตกแต่งร่างกาย				
33	ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง/ขนส่ง				
34	ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงโชค บันเทิง และมหรสพต่างๆ				
35	ทำบุญ เงินบริจาค การกุศล หรือพิธีกรรมต่างๆ				
36	<u>ซื้อของเงินผ่อน</u> รายเดือน (รวมดอกเบี้ย)/ ค่าดอกเบี้ยแชร์				

หมวดที่ 8 ภาวะหนี้สิน สินเชื่อ และการชำระคืนของครัวเรือนเกษตรกร

- 8.1 ในปี 2563 ครัวเรือนของท่านมีหนี้สินหรือไม่ ☐ 0 ไม่มี ☐ 1 มีการกู้เงิน
☐ 2 ไม่มีการกู้เงินในปี 2563 แต่เป็นหนี้เก่า
- 8.2 ในปี 2563 ครัวเรือนของท่านกู้เงินสำหรับปลูกข้าวหรือไม่ ☐ 0 ไม่กู้ เพราะ.....
☐ 1 กู้ จำนวน.....บาท จ่ายดอกเบี้ยรวม.....บาท
- 8.3 ปัญหาภัยแล้งส่งผลให้หนี้สินของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่
☐ 0 ลดลง.....บาท ☐ 1 เพิ่มขึ้น.....บาท ☐ 2 ไม่เปลี่ยนแปลง
- 8.4 ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ส่งผลให้หนี้สินของท่านเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่
☐ 0 ลดลง.....บาท ☐ 1 เพิ่มขึ้น.....บาท ☐ 2 ไม่เปลี่ยนแปลง
- 8.5 หากท่านมีหนี้สิน โปรดระบุรายละเอียดของหนี้สินในตาราง

แหล่งเงินกู้	จำนวนเงินกู้รวม (บาท)	อัตราดอกเบี้ย (% ต่อปี)	ประเภทของหนี้สิน ^{2/}			กู้มาแล้ว (ปี)	ระยะเวลาของการกู้ ^{3/}	วัตถุประสงค์การกู้ ^{4/}
			ชาย	หญิง	ร่วมกัน			
1. นายทุนในหมู่บ้าน								
2. นายทุนนอก								
3. กลุ่มออมทรัพย์								
4. สหกรณ์การเกษตร								
5. กองทุนหมู่บ้าน 1								
6. กองทุน กขคจ								
7. ธกส. ระยะสั้น								
8. ธกส. ระยะยาว								
9. ธนาคารพาณิชย์								
10. ญาติพี่น้อง								
11. อื่นๆ ระบุ								

หมายเหตุ : ^{1/} อาจหมายถึงร้านค้าที่ขายปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกร

รหัส: ^{2/} 1=หนี้สินค้างชำระตั้งแต่ปี 2562 ; 2=กู้ยืมระหว่าง ปี 2563 ; 3=หนี้สินหมุนเวียน เป็นหนี้ที่มีที่กู้ยืมต่อดอกเบี้ย เช่นหนี้กองทุนหมู่บ้าน

^{3/} 1=ระยะสั้น (ไม่เกิน 1 ปี) 2=ระยะกลาง (1-5 ปี) และ 3=ระยะยาว (มากกว่า 5 ปี)

^{4/} 1=ในภาคการเกษตร; 2=นอกภาคการเกษตร; 3=ชดเชยรายได้/แก้ปัญหาจากภัยแล้ง;

4=ชดเชยรายได้ที่หายไป/แก้ปัญหาลดกระทบจาก COVID-19; 5=ใช้หนี้เดิม; 6=อื่นๆ ระบุ

.....

หมวดที่ 9 ทรัพย์สินของครัวเรือนเกษตร

ท่านมีทรัพย์สินรายการต่อไปนี้หรือไม่ ถ้ามีให้ระบุจำนวนทรัพย์สินที่มี

รายการทรัพย์สิน	จำนวน	เป็นชื่อใคร		
		ชาย	หญิง	ร่วมกัน
		ระบุจำนวน		
9.1 เครื่องจักรกลการเกษตร				
9.1.1 รถไถ 4 ล้อ/รถไถใหญ่ (หน่วย: คัน)				
9.1.2 รถไถเดินตาม (หน่วย: คัน)				
9.1.3 รถบรรทุก/รถอีแต่น (หน่วย: คัน)				
9.1.4 เครื่องจักรกลการเกษตรอื่นๆ ระบุ.....				
9.2 ทรัพย์สินหมุนเวียน				
9.2.1 บัญชีธนาคารเงินหมุนเวียนในครอบครัว (หน่วย: บัญชี)				
9.2.2 บัญชีธนาคารเงินเก็บ/เงินออม (หน่วย: บัญชี)				
9.2.3 ประกันชีวิต (ใครเป็นผู้รับผลประโยชน์) (หน่วย: กรมธรรม์)				
9.3 ทรัพย์สินนอกการเกษตร				
9.3.1 รถจักรยานยนต์ (หน่วย: คัน)				
9.3.2 รถยนต์ (หน่วย: คัน)				
9.3.3 โทรศัพท์มือถือทั่วไป *** (ระบุผู้ใช้ประโยชน์) (หน่วย: เครื่อง)				
9.3.4 โทรศัพท์มือถือสมาร์ทโฟน *** (ระบุผู้ใช้ประโยชน์) (หน่วย: เครื่อง)				
9.3.5 คอมพิวเตอร์/โน้ตบุ๊ก/แท็บเล็ต/อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ *** (ระบุผู้ใช้ประโยชน์)				
9.3.6 ทรัพย์สินนอกการเกษตรอื่นๆ ระบุ				

9.4 ที่บ้านท่านมีทรัพย์สิน/เครื่องใช้ไฟฟ้า/เทคโนโลยี ต่อไปนี้หรือไม่ ถ้ามีระบุจำนวน ถ้าไม่มีไม่ต้องกรอก

รายการ	จำนวน	อายุการใช้งาน (ปี)	รายการ	จำนวน	อายุการใช้งาน (ปี)
9.4.1.แอร์			9.4.6.อินเทอร์เน็ตบ้าน		
9.4.2.คอมพิวเตอร์/โน้ตบุ๊ก			9.4.7.สมาร์ททีวี		
9.4.3.ตู้เย็น			9.4.8.อื่นๆระบุ.....		
9.4.4.สมาร์ทโฟน/แท็บเล็ต					
9.4.5.สมาร์ทโฟนที่เชื่อมต่ออินเทอร์เน็ต					

9.3 รายการทรัพย์สินที่เปลี่ยนแปลงไป

จากปัญหามั้ยแล้งหรือการแพร่ระบาดของโรค COVID—19 ท่านมีการซื้อหรือขายทรัพย์สินอะไรหรือไม่ เช่น
แล้งต้องเจาะบาดาล ซื้อแท่งก้น้ำ ซื้อเครื่องสูบน้ำ แล้งต้องถอนเงินฝากในบัญชีมาใช้ หรือโควิดทำให้

ต้องซื้อเครื่องฟอกอากาศ โควิดทำให้ต้องถอนเงินฝากมาใช้ ขายทอง ขายรถ ขายมอเตอร์ไซด์ ขายมือถือ เป็นต้น

ถ้ามีให้ระบุมูลค่าในตาราง (☐ 0 ไม่มี/ไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงไม่ต้องกรอกข้อมูลในตาราง)

รายการทรัพย์สิน	รหัส	ได้รับผลกระทบจาก ภัยแล้ง		ได้รับผลกระทบจาก COVID-19	
		ซื้อเพิ่ม	ขายไป	ซื้อมาเพิ่ม	ขายไป
		มูลค่าของทรัพย์สินที่เปลี่ยนแปลง (บาท)			
ทรัพย์สินคงที่ในการเกษตร					
ที่ดิน/ต้นไม้/โรงเรือน/ยุ้งฉาง/คอกสัตว์/บ่อปลา	1-4				
บ่อบาดาล /สระน้ำเพื่อการเกษตร (ที่ก่อสร้างขึ้น)	5				
ทรัพย์สินคงที่ในการเกษตรอื่นๆ เช่น เถินงนา	6				
เครื่องจักรกลการเกษตร					
รถไถ 4 ล้อ/รถไถเดินตาม+อุปกรณ์/รถแทรกเตอร์/รถอีแต่น	7-10				
รถ- เครื่องปลูกแบบโรย/หยอด /พ่นเมล็ดรวมอุปกรณ์	11				
รถ-เครื่องเกี่ยว/นวดรวมอุปกรณ์/เครื่องสี/ฟัด/นวดรวมอุปกรณ์	12-13				
เครื่องพ่นยา/พ่นปุ๋ยรวมอุปกรณ์	14				
เครื่องสูบน้ำ/ปั้มน้ำรวมอุปกรณ์ เช่น สายยาง ท่อส่งน้ำและอื่นๆ	15				
เครื่อง/ระหัดวิดน้ำกังหันลมรวมอุปกรณ์	16				
[สัตว์] เครื่องรีดนมรวมอุปกรณ์/เครื่องบดอาหาร/เครื่องให้อาหาร	17-19				
เครื่องจักรกลการเกษตรอื่นๆ เช่น เครื่องตัดหญ้า	20				
ทรัพย์สินหมุนเวียนในการเกษตร					
เงินสดหมุนเวียน/เงินออมที่มีไว้เพื่อทำการเกษตรของครัวเรือน ที่ เก็บไว้กับตัว ในธนาคาร หรือในสถาบันการเงินอื่นๆ	21				
อุปกรณ์การเกษตร เช่น จอบ เสียม พลั่วและอื่นๆ แท่งค้ำน้ำ	23-27				
ทรัพย์สินคงที่นอกการเกษตร					
บ้านที่อยู่อาศัยรวมรั้ว <u>ไม่รวมมูลค่าที่ดิน</u>	28				
โรงเก็บของ/ที่เก็บของอื่นๆ	29				
อาคาร /สิ่งปลูกสร้างที่ใช้ประโยชน์นอกการเกษตรอื่นๆ	30				
ทรัพย์สินนอกการเกษตร					
รถจักรยานยนต์	31				
รถยนต์/รถกระบะ/รถบรรทุก	32				
รถจักรยาน 2 ล้อ/รถเข็น/พาหนะขนาดเล็กอื่นๆ	33				
เรือยนต์/เรือพาย	34				
เครื่องใช้ไฟฟ้า	35-36				
โทรศัพท์บ้าน/ โทรศัพท์มือถือ/อุปกรณ์สื่อสารอื่นๆ	37				
คอมพิวเตอร์/โน้ตบุ๊ก/แท็บเล็ต/อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ	38				
ทรัพย์สินนอกการเกษตรอื่นๆ ระบุ	39-44				

หมวดที่ 10

10.1 ความภูมิใจในอาชีพเกษตรกรและการสืบทอดอาชีพ (ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรต่อข้อความต่อไปนี้)

รายการ	1 ใช่	0 ไม่ใช่	2 ไม่แน่ใจ
1. ท่านรู้สึกชอบและมีความสุขกับการประกอบอาชีพเกษตรกร			
2. ท่านภูมิใจและพอใจในการเป็นเกษตรกร			
3. ท่านคิดว่าตัวท่านประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพเกษตรกร			
4. ท่านคิดว่าตัวท่านได้รับการยอมรับจากสังคมหรือจากผู้ประกอบอาชีพสาขาอื่น ๆ ในชุมชน			
5. ท่านคิดว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรมีความมั่นคง			
6. ท่านคิดจะขยายหรือเพิ่มการผลิตในไร่นา/เลี้ยงสัตว์			
7. ท่านวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกรที่ท่านทำอยู่ต่อไป			
8. ในอนาคตลูกหลานของท่านสนใจจะประกอบอาชีพด้านการเกษตร			
9. ในอนาคตลูกหลานของท่านสนใจจะเรียนต่อด้านการเกษตร			
10. ปัจจุบันมีลูกหลานของท่านมาช่วยงานในฟาร์ม			

10.2 ระดับการศึกษาสูงสุดของลูกของท่าน คือ ☐ 1) ป.4 ☐ 2) ป.6 ☐ 3) ม.ต้น
☐ 4) ม.ปลาย/ปวช. ☐ 5) ปวส./อนุปริญญา ☐ 0) ไม่มีลูก
☐ 6) ป.ตรี ☐ 7) ป.โท ☐ 8) ป.เอก

หมวดที่ 11 อุปกรณ์/เครื่องจักรที่ใช้ในการปลูกข้าว (เครื่องจักร/อุปกรณ์ของตนเองที่ใช้ในการปลูกข้าว ปี 2563)

รายการ	จำนวน	ราคา	รวม มูลค่า	ใช้ มาแล้ว	ใช้ได้ อีก	รวม	ค่า ซ่อม	%ใช้งาน กับข้าว
					(ปี)		บาท	%
1. รถไถเดินตาม + พ่วง/ผาน								
2. รถไถสั้ล้อเล็ก+ผาน/อุปกรณ์								
3. รถแทรกเตอร์ใหญ่								
4. เครื่องสูบน้ำ+ท่อ								
5. เครื่องหว่านข้าว								
6. เครื่องพ่นปุ๋ย								
7. เครื่องพ่นยา (ลากสาย)								
8. เครื่องพ่นยา (สะพายหลัง)								
9. ถังพ่นยา (สะพายหลัง)								
10. มอเตอร์ไซด์								
11. จักรยาน								
12. รถยนต์/กระบะ/บรรทุก								

หมวดที่ 12 ความเปราะบางของครัวเรือนต่อความเสี่ยงและความไม่แน่นอน

12.1 ท่านคิดว่าครัวเรือนของท่านมีอาชีพที่มั่นคงหรือไม่

☐ 1 มั่นคง ☐ 2 ไม่มั่นคง เพราะ.....

12.2 ครัวเรือนของท่านมีเงินเก็บ/การออมเงิน/หรือทรัพย์สินหมุนเวียนที่เปลี่ยนเป็นเงินสดได้ทันที เช่น ทองคำหรือไม่

☐ 1 มี ☐ 2 ไม่มี เพราะ.....

ถ้ามี ท่านเก็บไว้ในรูปแบบไหน

☐ 1 เงินสด ☐ 2 ทองคำ ☐ 3 เงินฝากธนาคาร ☐ 4 อื่นๆ ระบุ.....

12.3 ถ้าเกิดเหตุการณ์ที่ทำให้ผลผลิตเกษตร/รายได้จากอาชีพปัจจุบันลดลงอย่างรวดเร็ว เงินเก็บ/เงินออม/หรือทรัพย์สินหมุนเวียนที่มีอยู่ สามารถเลี้ยงดูครัวเรือนได้หรือไม่

☐ 1 ได้ ☐ 2 ไม่ได้ เพราะ.....

12.3.1 ถ้าเลี้ยงดูได้ ท่านคิดว่าจะสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ประมาณ กี่เดือน ระบุ ประมาณ.....เดือน

12.3.2 ถ้าเลี้ยงดูไม่ได้ หากเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว ท่านคิดว่าแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุดของท่านคืออะไร

☐ 1 กู้ยืมเงิน ระบุแหล่งเงินกู้.....

☐ 2 ขายทรัพย์สิน ระบุชนิดของทรัพย์สิน.....

☐ 3 หาอาชีพเสริม ระบุอาชีพ..... ☐ 4 อื่นๆ ระบุ.....

12.4 ครัวเรือนของท่านเคยได้รับเงินหรือสิ่งของช่วยเหลือเพราะเหตุภัยพิบัติหรือไม่

12.4.1 จากภาครัฐ ภัยแล้ง ☐ เคย ☐ ไม่เคย

น้ำท่วม ☐ เคย ☐ ไม่เคย

ภัยพิบัติอื่นๆ ระบุ..... ☐ เคย ☐ ไม่เคย

12.4.2 จากหน่วยงาน/บุคคลที่ไม่ใช่รัฐ

ภัยแล้ง ☐ เคย ☐ ไม่เคย

น้ำท่วม ☐ เคย ☐ ไม่เคย

ภัยพิบัติอื่นๆ ระบุ..... ☐ เคย ☐ ไม่เคย

การสัมภาษณ์เชิงลึก (Deep survey)

โครงการ “การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและ Covid-19

ต่อชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ สถาบันคลังสมองของชาติ และ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

(ผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 และภัยแล้ง)

สวัสดีครับ / สวัสดีค่ะ (ให้ผู้สัมภาษณ์ทักทายเกษตรกรและอธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัยก่อนสัมภาษณ์)

ผม / ดิฉันเป็นผู้ช่วยนักวิจัย/นิสิต จากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ขอรบกวนเวลาสอบถามถึงผลกระทบของโควิด-19 และการประสบปัญหาภัยแล้ง และการปรับตัวเพิ่มเติมจากที่มีนิตินาสัมภาษณ์เมื่อช่วงต้นปี 2564 เพื่อใช้เป็นข้อมูลสำหรับการเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการเพิ่มประสิทธิภาพของมาตรการความช่วยเหลือต่างๆ ในอนาคต โดยการรายงานข้อมูลจะไม่มีการเปิดเผยชื่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด

ชื่อ-สกุลผู้ตอบแบบสอบถาม.....บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....ตำบล.....

ลักษณะของครัวเรือน** (ดูจากฐานข้อมูลของโครงการ ไม่ต้องถามเกษตรกร)

1.ชาวนาตัวอย่างกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนมากที่สุด (5% ของจำนวนตัวอย่าง)

- ☐ พื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กที่สุด
- ☐ แม่เลี้ยงเดี่ยว/ผู้สูงอายุอยู่สองตายาย หรือต้องรับภาระเลี้ยงหลาน
- ☐ รายได้ต่ำสุด/ติดลบ
- ☐ อื่นๆ ระบุ.....

2.ชาวนาตัวอย่างกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อความยากจนน้อยที่สุด (5% ของจำนวนตัวอย่าง)

- ☐ พื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ที่สุด
- ☐ มีรายได้จากหลายแหล่ง/ลูกมีการศึกษาสูง
- ☐ รายได้มากที่สุดในหมู่บ้าน
- ☐ อื่นๆ ระบุ.....

1. ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน

1.1 ท่านปลูกพืชอะไรบ้าง ระบบการปลูกพืชเป็นแบบไหน (เชิงเดี่ยว ผสมผสาน พืชหมุนเวียน)

.....

.....

1.2 รายได้หลักของครอบครัวมาจากไหน (เกษตร นอกเกษตร รับจ้างรายวัน รายเดือน ฯลฯ)

.....

.....

1.3 ในครัวเรือนมีสัดส่วนคนในวัยพึ่งพิง (คนแก่ เด็ก คนป่วย) มากน้อยแค่ไหน (%)

.....

.....

1.4 จำนวนคนที่ทำนาเป็นหลักมีกี่คน ทำเป็น part time หรือ full time

.....

.....

1.5 มีคนย้ายออกไปอยู่พื้นที่อื่น เพราะภัยแล้งหรือไม่ ถ้ามีเป็นใคร (ลูก/หลาน) ย้ายไปที่ไหน (จังหวัด) ตอนอยู่บ้านทำอะไร ย้ายไปทำงานอะไร

.....

.....

1.6 มีคนตกงานหรือย้ายกลับมาอยู่บ้านเพราะโควิด/หรือภัยแล้ง หรือไม่ ถ้ามีเป็นใคร (ลูก/หลาน) มาจากไหน (จังหวัด) ตกงานหรือพักงาน เคยทำงานอะไรมาก่อน กลับมาแล้วมาทำอะไรในหมู่บ้าน

.....

.....

1.7 ครัวเรือนของท่านมีปัญหาหรือไม่ - ถ้าไม่มี เพราะอะไร ถ้ามี ปัญหาสำคัญที่สุดของครัวเรือนของท่านคืออะไร เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ

.....

.....

1.8 ระบุผลกระทบของปัญหาที่สำคัญของครัวเรือน เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ คือ การมีรายได้ไม่แน่นอน ส่งผลให้ไม่มีเงินใช้จ่ายในครัวเรือน ประสบอุบัติเหตุ มีผู้ป่วยเรื้อรังต้องรักษาพยาบาล ส่งลูกเรียนไม่ได้ หรือต้องกู้หนี้ยืมสิน เป็นต้น

.....

.....

1.9 การเข้าถึงความช่วยเหลือ หรือการมีส่วนร่วมกับโครงการต่างๆ ในชุมชนเป็นอย่างไร ท่านเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของชุมชนหรือรัฐบาลหรือไม่

.....

.....

1.10 ท่านมีสมาร์ทโฟน หรืออินเทอร์เน็ตบ้านหรือไม่ ถ้าไม่มีเพราะอะไร ถ้ามีเอาไว้ใช้ประโยชน์ด้านไหนมากที่สุด การมีสมาร์ทโฟนทำให้ท่านเข้าถึงข่าวสารหรือความช่วยเหลือต่างๆ ได้มากขึ้นหรือไม่อย่างไร

.....

.....

ตอนที่ 2 ผลกระทบของภัยแล้งและการปรับตัว

2.1 ขนาดพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าว (>30-ใหญ่ 10-30-กลาง <10-เล็ก) ดินเป็นแบบไหน พื้นที่ดอน/ที่ลุ่ม/ที่ราบ

.....

.....

.....

2.2 ในที่นามีสระ/บ่อขุด/บาดาล/หนองบึง ธรรมชาติ/คลองชลประทาน/คลองธรรมชาติ หรือไม่ ถ้ามีเป็นแหล่งน้ำแบบไหน

.....

.....

.....

2.3 ท่านเคยประสบปัญหาภัยแล้งหรือไม่/ถ้าไม่เคย-ทำไมไม่เคย/ถ้าเคยถามว่าเริ่มตั้งแต่เมื่อไหร่ ความถี่และความรุนแรงของปัญหา

.....

.....

.....

2.4 ผลกระทบที่สำคัญที่เกิดจากภัยแล้งคืออะไร เรียงลำดับ 3 ปัญหาที่สำคัญที่สุด เช่น ด้านสุขภาพ (การเจ็บป่วย การบาดเจ็บ) ด้านเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพหรือการหารายได้ (ผลผลิตเสียหาย รายได้ลด ต้องเปลี่ยนอาชีพ ต้องกู้ยืมเงินเป็นหนี้สิน) ด้านสังคมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การเดินทาง การดำรงชีวิตประจำวัน (ขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้) ความมั่นคงทางอาหาร (ขาดแคลนอาหารหรือไม่)

อันดับที่ 1

.....

อันดับที่ 2

.....

อันดับที่ 3

.....

.....

ปัญหาภัยแล้งส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน การดำรงชีวิตของท่านอย่างไร

- ผลกระทบต่อรายได้และการประกอบอาชีพ เช่น การเกษตร การรับจ้างนอกภาคเกษตร หรือการค้าขาย

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อการผลิตข้าว เช่น ไม่มีข้าวกิน หญ้าวัชพืชขึ้นเยอะ ทำนาขาดทุน

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อค่าใช้จ่ายของครัวเรือน เช่น ขุดบ่อบาดาล ขุดสระ ชื้อน้ำกิน น้ำใช้

.....

.....

.....

- ผลกระทบด้านสุขภาพ เช่น ฝุ่นควัน มลพิษมากขึ้น อากาศร้อนมากขึ้น เป็นต้น

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและการดำรงชีวิต เช่น ขาดน้ำกินน้ำใช้ แหล่งอาหารตามธรรมชาติลดลง

.....

.....

.....

- ผลกระทบด้านสังคม เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาครอบครัว ปัญหาอาชญากรรม

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อการอพยพแรงงานออกนอกพื้นที่

.....

.....

.....

.....

2.5 ท่านมีการแก้ไขปัญหหรือปรับตัวจากภัยแล้งอย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญหาเพราะอะไร

- หาแหล่งน้ำเพิ่มเติม เช่น ขุดบ่อ เจาะบาดาล ต่อก่อจากคลอง ปรับพื้นที่ เป็นต้น

.....

.....

.....

.....

- หรือการปรับตัวในปีที่แล้ง อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงเวลาปลูกตามฤดูกาล ปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพันธุ์พืช การวางแผนด้านชลประทาน การปลูกต้นไม้และขยายคันนาข้าว

.....

.....

.....

.....

- อาจจะเป็นการปรับตัวและเป็นการปฏิบัติที่ใหม่ไม่เกิน 10-20 ปีก็ได้

.....

.....

.....

.....

- ถ้าไม่ทำเพราะอะไร (คิดว่าแล้งไม่กี่ปีเดี๋ยวก็หาย ไม่ผลกระทบต่อผลผลิตมาก ไม่มีทุน ไม่มีความรู้ ไม่รู้จะปรับตัวยังง)

.....

.....

.....

.....

2.6 คราวเรือนที่ผลผลิตข้าวเสียหาย ไม่มีข้าวบริโภคในครัวเรือน ปรับตัวอย่างไร

- ซื้อข้าวกิน ขอหรือยืมจากญาติ เก็บข้าวในปีก่อนๆ ไว้กิน ทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น

.....

.....

.....

.....

2.7 ภัยแล้งกระทบกับแหล่งอาหารตามธรรมชาติหรือไม่ ถ้ากระทบเป็นอาหารประเภทไหน ท่านมีการปรับตัวอย่างไรในประเด็นนี้ (ซื้อจากตลาดมากขึ้น ปรับชนิดอาหารที่ปลูก) ทำไมจึงทำเช่นนั้น/ถ้าไม่ปรับเพราะอะไร

.....

.....

.....

2.8 สมาชิกในครัวเรือนมีส่วนร่วม/ร่วมกันแก้ไขปัญหหรือปรับตัวต่อภัยแล้ง อย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญหเพราะอะไร เช่น ลดค่าใช้จ่าย ลูกเลิกเรียนหนังสือ หาอาชีพเสริม หรืออื่นๆ

.....

.....

.....

2.9 ชุมชนหรือคนในชุมชน มีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหหรือผลกระทบจากภัยแล้ง ที่ท่านได้รับหรือไม่ ถ้ามีส่วนอย่างไร/ ถ้าไม่มีท่านต้องการความช่วยเหลือในลักษณะใดจากชุมชน

.....

.....

.....

.....

2.10 ที่ผ่านมามีหน่วยงาน/องค์กร/โครงการ ในการแก้ปัญหภัยแล้งของท่านหรือไม่ ถ้ามี โครงการดังกล่าวแก้ไขปัญหได้อย่างแท้จริงหรือไม่

.....

.....

● ถ้าแก้ไขปัญหได้..ลักษณะของโครงการเป็นแบบไหน แก้ไขปัญหให้ใครได้บ้าง ท่านคิดว่าโครงการดังกล่าวดีหรือไม่ อะไรที่ท่านคิดว่าโครงการนี้เป็นโครงการที่ดี/หรือประสบผลสำเร็จ

.....

.....

.....

● ถ้าแก้ไขไม่ได้ เป็นเพราะอะไร และสำหรับท่าน โครงการ/กิจกรรมหรือความช่วยเหลือในลักษณะใดที่ท่านต้องการ

.....

.....

2.12 ท่านรู้จักโครงการ ประกันภัยพืชผลทางการเกษตรกับ ธกส. หรือ องค์กรอื่นหรือไม่ เคยทำประกันภัยพืชผลหรือไม่ ถ้า ทำหรือไม่ทำ เพราะอะไร คนที่เคยทำแล้วถามต่อว่าโครงการนี้ดีหรือไม่ จะทำต่อหรือไม่

.....

.....

.....

.....

2.13 ท่านคิดว่าครุว์เรือนของท่านมีอาชีพที่มั่นคงหรือไม่ มี/ไม่มีเพราะอะไร

.....

.....

2.14 ภัยแล้งทำให้ความมั่นคงของครุว์เรือนท่านลดลงหรือไม่ ถ้าแล้งต่อกันนานๆ คิดว่าจะเลี้ยงดูครอบครัวได้หรือไม่ ถ้าได้จะเลี้ยงได้อีกกี่เดือน ถ้าเลี้ยงดูไม่ได้ท่านคิดว่าจะทำอย่างไร เพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

2.15 ระดับความกังวลของท่านต่อปัญหาภัยแล้ง เป็นอย่างไร ท่านคิดว่าแนวโน้มของปัญหาภัยแล้งในอนาคตจะเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

ผลกระทบจากการแพร่ระบาดของCOVID-19 และการปรับตัว

3.1 ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ส่งผลกระทบต่อครุว์เรือนท่านหรือไม่ (+หรือ-) ถ้ากระทบเริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่ ความรุนแรงของปัญหามากน้อยแค่ไหน เปรียบเทียบระดับความรุนแรงของการแพร่ระบาดในช่วงเริ่มต้นกับปัจจุบัน

.....

.....

.....

.....

3.2 ผลกระทบที่สำคัญที่เกิดจากการแพร่ระบาดของCOVID-19 คืออะไร เรียงลำดับ 3 ปัญหาที่สำคัญที่สุด เช่น ด้านสุขภาพ (การเจ็บป่วย การบาดเจ็บ) ด้านเศรษฐกิจ (การประกอบอาชีพหรือการหารายได้) ด้านสังคมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การเดินทาง การดำรงชีวิตประจำวัน (ขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้) ความมั่นคงทางอาหาร (ขาดแคลนอาหารหรือไม่)

อันดับที่ 1

.....

.....

อันดับที่ 2

.....

.....

อันดับที่ 3

.....

3.3 ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน และการดำรงชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนอย่างไร

- ผลกระทบต่อรายได้และการประกอบอาชีพ เช่น การเกษตร การรับจ้างนอกเกษตร การค้าขาย หรือตลาดสินค้าเกษตร

.....

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อรายจ่ายของครัวเรือน เช่น ค่าเดินทาง ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา ค่าอาหาร หรืออื่นๆ

.....

.....

.....

.....

- การเข้าถึงปัจจัยการผลิต แรงงาน (หายากขึ้นหรือแพงขึ้นหรือไม่) หรือ ตลาดผลผลิต ยากขึ้นหรือไม่ กระทบกับการผลิตข้าว/การขายผลผลิตหรือไม่

.....

.....

.....

.....

- ผลกระทบด้านสุขภาพ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล กระทบหรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและการดำรงชีวิต เช่น ความมั่นคงทางอาหาร ความหลากหลายของอาหาร

.....

.....

.....

.....

.....

- ผลกระทบด้านสังคม เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาครอบครัว (ความอบอุ่นของครอบครัว) ปัญหาอาชญากรรม

.....

.....

.....

.....

.....

- ผลกระทบด้านการใช้ชีวิตและความสุขในการดำเนินชีวิต เช่น การเดินทาง การท่องเที่ยว ความสุขในครอบครัว

.....

.....

.....

.....

.....

- ผลกระทบต่อวัฒนธรรมและการมีส่วนร่วมกับชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

3.4 ท่านมีการแก้ไขปัญหาหรือปรับตัวจากการแพร่ระบาดของCOVID-19 อย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญหาเพราะอะไร

- ด้านรายได้/รายจ่าย อาชีพ เช่น ลูกส่งเงินมาให้หน่อยลง ห้ามเดินทางข้ามจังหวัด ตกงานจากCOVID-19 ท่านทำอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

- ด้านชีวิตความเป็นอยู่ เช่น ออกไปตลาดน้อยลง หรือซื้ออาหารในท้องถิ่นมากขึ้น

.....

.....

.....

.....

.....

- ด้านสุขภาพ เช่น การเดินทางไป รพ. การทำประกันสุขภาพ - ด้านอื่น ๆ มีหรือไม่

.....

.....

.....

.....

.....

- ถ้าไม่ปรับตัว ถามเหตุผลว่าเพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

3.5 ในครัวเรือนมีการสำรองอาหารหรือไม่ มีความถี่การไปซื้อกับข้าวที่ตลาด ตลาดนัด หรือร้านค้า ลดลงหรือไม่ เหตุผลเพราะอะไร

.....

.....

.....

3.6 รูปแบบการซื้ออาหารเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ บริโภคอาหารที่ผลิตเอง/ทำเอง มากขึ้นหรือไม่ อาหารประเภทไหนที่ปลูกเอง/เลี้ยงเองมากขึ้น ถ้าไม่ เพราะอะไร ไม่กลัวการติดเชื้อ/ดำเนินชีวิตปกติ หรือไม่มีแหล่งอาหารที่ผลิตได้เอง ยังไงก็ต้องออกไปซื้อ

.....

.....

.....

.....

.....

3.7 สมาชิกในครัวเรือนมีส่วนร่วม/ร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือปรับตัวต่อการแพร่ระบาดของCOVID-19 อย่างไร ถ้าไม่ได้
แก้ไขปัญหาเพราะอะไร เช่น ลดค่าใช้จ่าย ลูกเลิกเรียนหนังสือ หาลูกพี่พี่เสริม หรืออื่นๆ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3.8 ชุมชนหรือคนในชุมชน มีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหาหรือผลกระทบจากการแพร่ระบาดของCOVID-19 ที่
ท่านได้รับหรือไม่ ถ้ามีส่วนอย่างไร/ ถ้าไม่มีท่านต้องการความช่วยเหลือในลักษณะใดจากชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

3.9 ที่ผ่านมามีหน่วยงาน/องค์กร/โครงการ ในการแก้ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ของท่านหรือไม่ ถ้ามี
โครงการดังกล่าวแก้ไขปัญหาได้อย่างแท้จริงหรือไม่

- ถ้าได้เป็นโครงการแบบไหน แก้ไขปัญหาให้คนกลุ่มใด มีตัวชี้วัดอะไรที่คิดว่าเป็นโครงการที่ดีและประสบ
ผลสำเร็จ

.....

.....

.....

.....

.....

- ถ้าไม่ได้ เป็นเพราะสาเหตุใด และให้ช่วยคิดว่า โครงการ/กิจกรรมหรือความช่วยเหลือในลักษณะใดที่ท่าน
ต้องการ

.....

.....

.....

.....

3.10 ท่านคิดว่าครัวเรือนของท่านมีอาชีพที่มั่นคงหรือไม่ มี/ไม่มีเพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

3.11 การแพร่ระบาดของCOVID-19 ให้ความมั่นคงของครัวเรือนท่านลดลงหรือไม่ ถ้าโควิด-19 ยังระบาดแบบนี้อีกนาน ท่านคิดว่าจะเลี้ยงดูครอบครัวได้หรือไม่ ถ้าได้-ได้อีกกี่เดือน ถ้าเลี้ยงดูไม่ได้ท่านคิดว่าจะทำอย่างไร เพราะอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3.12 คิดว่าโควิด-19 เป็นโรคที่อันตรายหรือไม่ ระดับความกังวลของคนในครัวเรือนต่อปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 เทียบกับตอนเกิดการระบาดใหม่ๆ

.....

.....

.....

.....

.....

การสนทนากลุ่มย่อย (focus group)

โครงการ “การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและ Covid-19 ต่อชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ สถาบันคลังสมองของชาติ และ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

หมู่บ้าน.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้นำชุมชน (1-2 คน) ผู้นำเกษตรกร (1-2 คน) เจ้าของร้านค้า/ร้านอาหาร (1/1 คน) เจ้าหน้าที่ของรัฐ (อสม./ส.อบต. 1-2 คน)

ผลกระทบจากภัยแล้งต่อชุมชน

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน (30 นาที)

1. ลักษณะพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร เช่น ที่ราบลุ่ม ที่ดอน ดินทราย แหล่งน้ำ มีป่าชุมชนที่อุดมสมบูรณ์หรือไม่ เป็นต้น
2. สภาพหมู่บ้านในอดีตและปัจจุบัน ส่วนนี้เน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับภัยแล้งในหมู่บ้าน เช่น ทางน้ำเปลี่ยนไป สภาพดินเปลี่ยนไป สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปอย่างไร เมื่อแล้งขึ้น
3. การเข้าถึงทรัพยากรร่วมในชุมชน เช่น แหล่งน้ำสาธารณะ การชลประทาน หรือแหล่งเงินทุน แตกต่างกันตามอาชีพ ขนาดฟาร์ม หรือฐานะทางเศรษฐกิจหรือไม่
4. การอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง มีวัฒนธรรมประเพณีที่เชื่อมโยงกับภัยแล้งหรือไม่
5. แหล่งข้อมูลข่าวสาร/รูปแบบการสื่อสาร
 - แหล่งข้อมูลข่าวสาร/รูปแบบการสื่อสารหลักระหว่างประชากรในชุมชน คืออะไร
 - มีจุดเชื่อมต่อสัญญาณอินเทอร์เน็ตหรือไม่ ถ้ามีมีกี่จุด ยังใช้งานได้หรือไม่ สมาชิกของชุมชนส่วนใหญ่มาใช้อินเทอร์เน็ตส่วนกลางหรือใช้งานอินเทอร์เน็ตส่วนตัว
 - การเข้าถึงเครื่องมือการสื่อสารและสัญญาณอินเทอร์เน็ต เช่น โทรศัพท์มือถือแบบสมาร์ทโฟน ของคนในชุมชนแตกต่างกันตามเพศ วัย มิติทางสังคมหรือไม่
 - แหล่งข้อมูลข่าวสารของสถานการณ์การภัยแล้ง หรือการปฏิบัติตัวเพื่อลดผลกระทบจากภัยแล้ง
6. ส่วนใหญ่ใครเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจในการดำเนินการขับเคลื่อนพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน (ถ้ามีกลุ่มต่างๆ ภายในแต่ละกลุ่ม ว่ามีส่วนร่วมหรือได้รับเชิญให้เข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจในชุมชนมากน้อยเพียงใด เพราะอะไร)
7. ในชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มด้านการปกครอง ด้านเกษตร ด้านการลงทุน กลุ่มด้านอาชีพ ด้านสุขภาพหรือไม่ กลุ่มเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชุมชน การจัดสรรทรัพยากรในชุมชน หรือการเข้าถึงความช่วยเหลือต่างๆ ในชุมชนหรือไม่
8. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน/การเข้าถึงความช่วยเหลือต่างๆ ของภาครัฐ มีกลุ่มไหนเข้าไม่ถึงหรือไม่
9. ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพหลักและอาชีพเสริม คืออะไร และมีอาชีพอื่นๆ อีกหรือไม่
10. รายได้ของประชากร ส่วนใหญ่มาจากอะไร เป็นรายได้รายเดือนที่แน่นอน รายวัน หรือตามฤดูกาล

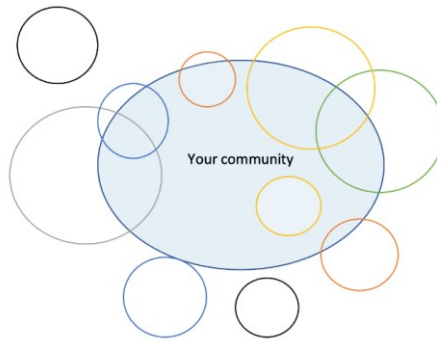
ตอนที่ 2 ปัญหาที่สำคัญของชุมชน (30 นาที)

- 2.1 ปัญหาที่สำคัญด้านเศรษฐกิจที่สำคัญคืออะไร เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา และส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน ชุมชน และการดำรงชีวิตอย่างไร เช่น
- การผลิตทางเกษตรกรรม – อาจจะมีต้นทุนหรือทักษะไม่พอ ฝนไม่ตกตามฤดูกาล มีภัยพิบัติ – ขาดการจ้างงาน เพราะทำเกษตรกรรมไม่ได้ เยาวชนว่างงาน ขาดทักษะ/ความรู้/ทุน
 - การประกอบอาชีพ เข้าไม่ถึงที่ดินทำกิน มีหนี้สินพอกพูน ความยากจน ความเป็นอยู่แร้นแค้น เพราะอะไร
- 2.2 ปัญหาที่สำคัญด้านสังคมที่สำคัญคืออะไร เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา และส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน ชุมชน และการดำรงชีวิตอย่างไร เช่น
- ความเหลื่อมล้ำ ความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศ
 - การอพยพย้ายถิ่น ขาดผู้นำในครอบครัว
 - ยาเสพติด ปัญหาสุขภาพจิต ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความขัดแย้งในชุมชน
- 2.3 ปัญหาที่สำคัญด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญคืออะไร เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา และส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน ชุมชน และการดำรงชีวิตอย่างไร เช่น
- การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรชุมชน
 - สถานการณ์ด้านภัยพิบัติ

ตอนที่ 3 ปัญหาภัยแล้ง ผลกระทบ และการปรับตัวของประชากรในชุมชน (1.5 ชั่วโมง)

- 3.1 ปัญหาภัยแล้งในชุมชนเริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่ หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา
- 3.2 ผลกระทบที่สำคัญที่เกิดจากภัยแล้งคืออะไร เรียงลำดับ 3 ปัญหาที่สำคัญที่สุด เช่น ด้านสุขภาพ (การเจ็บป่วย การบาดเจ็บ) ด้านเศรษฐกิจ การประกอบอาชีพหรือการหารายได้ ด้านสังคมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การเดินทาง การดำรงชีวิตประจำวัน (ขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้) ความมั่นคงทางอาหาร (ขาดแคลนอาหารหรือไม่)
- 3.3 ปัญหาภัยแล้งส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน การดำรงชีวิตของประชากร และชุมชนอย่างไร
- ผลกระทบต่อรายได้และการประกอบอาชีพ เช่น การเกษตร การรับจ้างนอกภาคเกษตร หรือการค้าขาย
 - ผลกระทบด้านสุขภาพ
 - ผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและการดำรงชีวิต
 - ผลกระทบด้านสังคม เช่น ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาครอบครัว ปัญหาอาชญากรรม
 - ผลกระทบด้านอื่นๆ
- 3.4 มีประชากรในชุมชนกี่ % ที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง และใครบ้างได้รับผลกระทบจากภัยแล้งมากที่สุด (ทั้งผลกระทบทางบวกและผลกระทบทางลบ) ใช้ Venn Diagram (Model C + A)

Model C:

ที่มา: Suriyasarn and Talermsri (2020)

3.5 ประชากรในชุมชนมีการแก้ไขปัญหหรือปรับตัวจากภัยแล้งอย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญหเพราะอะไร

- เช่น น้ำท่วม/น้ำแล้งนาตัวเอง ท่านทำอย่างไร
- หรือการปรับตัวในปีที่แล้ง อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงเวลาปลูกตามฤดูกาล ปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพันธุ์พืช การวางแผนด้านชลประทาน การปลูกต้นไม้และขยายคันนาข้าว
- อาจจะเป็นการปรับตัวและเป็นการปฏิบัติที่ใหม่ไม่เกิน 10-20 ปีก็ได้

3.6 องค์กร/หน่วยงาน/สถาบันในชุมชนมีส่วนร่วม/ร่วมกันแก้ไขปัญหหรือปรับตัวด้านภัยแล้งอย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญหเพราะอะไร

3.7 ที่ผ่านมามีหน่วยงาน/องค์กร/โครงการ ในการแก้ปัญหภัยแล้งของชุมชนหรือไม่

- ถ้ามี โครงการดังกล่าวแก้ไขปัญหได้อย่างแท้จริงหรือไม่
- ถ้าได้เป็นโครงการแบบไหน แก้ไขปัญหให้ประชากรกลุ่มใด แก้ปัญหสำเร็จหรือไม่ มีตัวชี้วัดอะไรที่คิดว่า เป็นโครงการที่ดีและประสบผลสำเร็จ
- ถ้าไม่ได้ เป็นเพราะสาเหตุใด และให้ชุมชนช่วยกันคิดว่า โครงการ/กิจกรรมหรือความช่วยเหลือในลักษณะใด ที่ชุมชนต้องการ

3.8 ให้วิเคราะห์สาเหตุและผลกระทบของภัยแล้ง เพื่อออกแบบโครงการในการบรรเทาปัญหภัยแล้งของชุมชน ใช้แนวคิด Theory of change ในรูปแบบการวิเคราะห์ **problem tree analysis** outputs ของกิจกรรมนี้ คือ ปัญห (จากผลกระทบ) ที่ต้องการแก้ไขในชุมชน

- 1) ปัญหา..... – เป้าหมา (goal)
- 2) สาเหตุหลักของปัญหา..... - ผลลัพธ์ (output).....
- 3) สาเหตุเชิงลึก- (immediate change).....
- 4) direct effect..... – outcome.....
- 5) indirect effect..... – impact.....

3.9 ระดับความกังวลของคนในชุมชนต่อปัญหภัยแล้ง

3.10 ปัจจัยบวกและบทบาทของรัฐบาลในการแก้ไขหรือบรรเทาผลกระทบจากภัยแล้ง

ผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 ต่อชุมชน

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน (30 นาที)

1. ลักษณะพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร เช่น ที่ราบลุ่ม ที่ดอน ดินทราย แหล่งน้ำ มีป่าชุมชนที่อุดมสมบูรณ์หรือไม่ เป็นต้น
2. สภาพหมู่บ้านในอดีตและปัจจุบัน ส่วนนี้เน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ หรือสุขภาพในหมู่บ้าน เช่น แหล่งน้ำ ชลประทาน ที่อยู่อาศัย สถานพยาบาล การคมนาคมขนส่ง พาหนะในการเดินทางสัญจร เมื่อเกิดโควิด-19 ขึ้น
3. การเข้าถึงทรัพยากรร่วมในชุมชน เช่น การบริการด้านสุขภาพ สถานพยาบาล สิทธิการรักษาพยาบาล หรือแหล่งเงินทุน แตกต่างกันตามอาชีพ กลุ่มทางสังคม หรือฐานะทางเศรษฐกิจหรือไม่
4. อัตราการเปลี่ยนแปลงประชากรในหมู่บ้านเป็นอย่างไร สถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรในชุมชนหรือไม่ เช่น อัตราการเกิด ตาย หรือการย้ายถิ่น
 - ในหมู่บ้านมีคนติดเชื้อโควิด-19 ในชุมชนหรือไม่ ถ้ามี มีกี่คน เป็นใครเพศ อายุ อาชีพ อะไร
 - ในหมู่บ้านมีคนเสียชีวิตโควิด-19 ในชุมชนหรือไม่ ถ้ามี มีกี่คน เป็นใครเพศ อายุ อาชีพ อะไร
 - ในหมู่บ้านมีคนจากต่างจังหวัดติดเชื้อโควิด-19 แล้วกลับมาพักตัวที่หมู่บ้านหรือไม่ ถ้ามี มีกี่คน เป็นใครเพศ อายุ อาชีพ อะไร
 - มีสมาชิกชุมชนที่ไปทำงานต่างจังหวัดแล้วติดเชื้อโควิด-19 หรือไม่ มีประมาณกี่คน ไปทำอาชีพอะไร
5. การอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง มีวัฒนธรรมประเพณีที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 หรือเชื่อมโยงกับการแก้ไขปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 หรือไม่
 - ประเพณีอะไรที่ต้องหยุดเพราะโควิด-19
 - กิจกรรมอะไรที่ต้องหยุดเพราะโควิด-19
6. แหล่งข้อมูลข่าวสาร/รูปแบบการสื่อสาร
 - แหล่งข้อมูลข่าวสาร/รูปแบบการสื่อสารหลักระหว่างประชากรในชุมชน คืออะไร
 - มีจุดเชื่อมต่อสัญญาณอินเทอร์เน็ตหรือไม่ ถ้าไม่มีก็จุด ยังใช้งานได้หรือไม่ สมาชิกของชุมชนส่วนใหญ่มาใช้อินเทอร์เน็ตส่วนกลางหรือใช้งานอินเทอร์เน็ตส่วนตัว
 - การเข้าถึงการเครื่องมือการสื่อสารและสัญญาณอินเทอร์เน็ต เช่น โทรศัพท์มือถือแบบสมาร์ทโฟน ของคนในชุมชนแตกต่างกันตามเพศ วัย มิติทางสังคมหรือไม่
 - แหล่งข้อมูลข่าวสารของสถานการณ์การแพร่ระบาดของCOVID-19 หรือการปฏิบัติตัวเพื่อป้องกันการติดเชื้อ
7. ส่วนใหญ่ใครเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจในการดำเนินการขับเคลื่อนพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน (ถ้ามีกลุ่มต่างๆถามในแต่ละกลุ่ม ว่ามีส่วนร่วมหรือได้รับเชิญให้เข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจในชุมชนมากน้อยเพียงใด เพราะอะไร)
8. ในชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มด้านการปกครอง ด้านเกษตร ด้านการลงทุน กลุ่มด้านอาชีพ ด้านสุขภาพหรือไม่ กลุ่มเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชุมชน การจัดสรรทรัพยากรในชุมชน หรือการเข้าถึงความช่วยเหลือต่างๆ ในชุมชนหรือไม่
9. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน/การเข้าถึงความช่วยเหลือต่างๆ ของภาครัฐ มีกลุ่มไหนเข้าไม่ถึงหรือไม่
10. ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพหลักและอาชีพเสริม คืออะไร และมีอาชีพอื่นๆ อีกหรือไม่
11. รายได้ของประชากร ส่วนใหญ่มาจากอะไร เป็นรายได้รายเดือนที่แน่นอน รายวัน หรือตามฤดูกาล

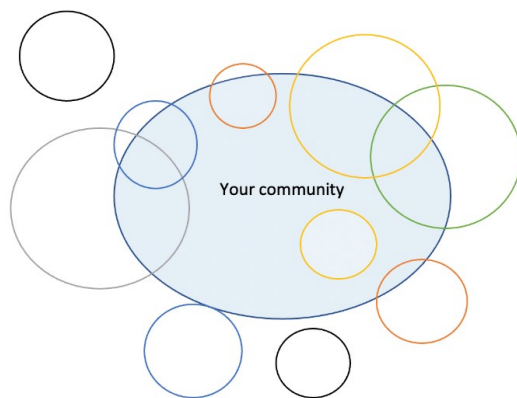
ตอนที่ 2 ปัญหาที่สำคัญของชุมชน (30 นาที)

- 2.1 ปัญหาที่สำคัญด้านเศรษฐกิจที่สำคัญคืออะไร เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา และส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน ชุมชน และการดำรงชีวิตอย่างไร เช่น
- การผลิตทางเกษตรกรรม – อาจจะมีต้นทุนหรือทักษะไม่พอ ฝนไม่ตกตามฤดูกาล มีภัยพิบัติ – ขาดการจ้างงาน เพราะทำเกษตรกรรมไม่ได้ เยาวชนว่างงาน ขาดทักษะ/ความรู้/ทุน
 - การประกอบอาชีพ เข้าไม่ถึงที่ดินทำกิน มีหนี้สินพอกพูน ความยากจน ความเป็นอยู่แร้นแค้น เพราะอะไร
- 2.2 ปัญหาที่สำคัญด้านสังคมที่สำคัญคืออะไร เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา และส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน ชุมชน และการดำรงชีวิตอย่างไร เช่น
- ความเหลื่อมล้ำ ความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศ
 - การอพยพย้ายถิ่น ขาดผู้นำในครอบครัว
 - ยาเสพติด ปัญหาสุขภาพจิต ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความขัดแย้งในชุมชน
- 2.3 ปัญหาที่สำคัญด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญคืออะไร เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่หรือจะเกิดขึ้นบ่อยในช่วงเวลาใด ความถี่และความรุนแรงของปัญหา และส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน ชุมชน และการดำรงชีวิตอย่างไร เช่น
- การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรชุมชน
 - สถานการณ์ด้านภัยพิบัติ

ตอนที่ 3 ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ผลกระทบ และการปรับตัวของประชากรในชุมชน (1.5 ชั่วโมง)

- 3.13 ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ในชุมชนเริ่มมีตั้งแต่เมื่อไหร่ ความรุนแรงของปัญหามากน้อยแค่ไหน
- 3.14 ผลกระทบที่สำคัญที่เกิดจากการแพร่ระบาดของCOVID-19 คืออะไร เรียงลำดับ 3 ปัญหาที่สำคัญที่สุด เช่น ด้านสุขภาพ (การเจ็บป่วย การบาดเจ็บ) ด้านเศรษฐกิจ (การประกอบอาชีพหรือการหารายได้) ด้านสังคมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การเดินทาง การดำรงชีวิตประจำวัน (ขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้) ความมั่นคงทางอาหาร (ขาดแคลนอาหารหรือไม่)
- 3.15 ปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 ส่งผลกระทบต่อกิจกรรมของครัวเรือน การดำรงชีวิตของประชากร และชุมชนอย่างไร
- ผลกระทบต่อรายได้และการประกอบอาชีพ เช่น การเกษตร การรับจ้างนอกภาคเกษตร การค้าขาย หรือตลาดสินค้าเกษตร
 - การเข้าถึงปัจจัยการผลิต แรงงาน หรือตลาดผลผลิต
 - ผลกระทบด้านสุขภาพ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล
 - ผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและการดำรงชีวิต เช่น ความมั่นคงทางอาหาร
 - ผลกระทบด้านสังคม เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาครอบครัว ปัญหาอาชญากรรม
 - ผลกระทบต่อสถาบันในชุมชน โครงสร้าง การมีส่วนร่วม หรือความเข้มแข็งของชุมชน
- 3.16 มีประชากรในชุมชนที่ได้รับผลกระทบทางบวก (%) ลบ (%) ไม่กระทบ (%) จากการแพร่ระบาดของCOVID-19 และใครบ้างได้รับผลกระทบมากที่สุด (ทั้งผลกระทบทางบวกและผลกระทบทางลบ) Venn Diagram Model C

Model C:

ที่มา: Suriyasarn and Talerngsri (2020)

- 3.17 ประชากรในชุมชนมีการแก้ไขปัญหาหรือปรับตัวจากการแพร่ระบาดCOVID-19 อย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญห เพราะอะไร
- ด้านรายได้ การใช้จ่าย และการประกอบอาชีพ เช่น ลูกส่งเงินมาให้ลดลง ห้ามเดินทางข้ามจังหวัด ตกงานจาก COVID-19 ทำอย่างไร
 - ด้านชีวิตความเป็นอยู่ เช่น ออกไปตลาดน้อยลง หรือซื้ออาหารในท้องถิ่นมากขึ้น
 - ด้านสุขภาพ เช่น การเดินทางไป รพ. การทำประกันสุขภาพ
 - ด้านอื่น ๆ
- 3.18 ปัญหาการดำเนินงานในการป้องกันการแพร่ระบาดและการลดผลกระทบของCOVID-19 เป็นหน้าที่ของใคร ในชุมชน ในการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมีปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญอะไรบ้าง
- ปัญหาจากนโยบายของรัฐ หรือหน่วยงานส่วนกลาง
 - ปัญหาจากโครงสร้างหรือปัญหาภายในของเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่น
 - ปัญหาจากความไม่เพียงพอของทรัพยากร เช่น คน งบประมาณ อุปกรณ์ป้องกัน หรือ อื่นๆ
 - ปัญหาจากสมาชิกในชุมชน เช่น สุขภาพของคนในชุมชน ความร่วมมือ การประกอบอาชีพ หรืออื่นๆ
- 3.19 ชุมชนมีส่วนร่วม/ร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือปรับตัวต่อการแพร่ระบาดCOVID-19 อย่างไร ถ้าไม่ได้แก้ไขปัญห เพราะอะไร
- 3.20 ที่ผ่านมามีหน่วยงาน/องค์กร/โครงการ ในการแก้ปัญหาการแพร่ระบาดCOVID-19 ของชุมชนหรือไม่ ถ้ามี โครงการดังกล่าวแก้ไขปัญหาได้อย่างแท้จริงหรือไม่
- ถ้าได้เป็นโครงการแบบไหน แก้ไขปัญหาให้ประชากรกลุ่มใด มีตัวชี้วัดอะไรที่คิดว่าเป็นโครงการที่ดีและ ประสพผลสำเร็จ
 - ถ้าไม่ได้ เป็นเพราะสาเหตุใด และให้ชุมชนช่วยกันคิดว่า โครงการ/กิจกรรมหรือความช่วยเหลือในลักษณะใด ที่ชุมชนต้องการ
- 3.21 ระดับความกังวลของคนในชุมชนต่อปัญหาการแพร่ระบาดของCOVID-19 เทียบกับตอนเกิดการระบาดใหม่ๆ

รายชื่อผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มย่อย (focus group)
โครงการ “การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและ COVID-19 ต่อชาวนาในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ”

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ สถาบันคลังสมองของชาติ และ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

หมู่ที่.....บ้าน.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....
 วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	อายุ	ตำแหน่ง/อาชีพ	โทร	ลายมือชื่อ
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					

ภาคผนวก 2 ภาพจากการจัดเก็บข้อมูล

ภาพที่ผนวกที่ 1 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านขาม ต.หายโศก อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์: 10/12/63

ภาพที่ผนวกที่ 2 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านขาม ต.หายโศก อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์: 10/12/63

ภาพที่ผนวกที่ 3 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านนาโพธิ์ ต.บ้านผึ้ง อ.เมืองนครพนม จ.นครพนม : 2/1/64

ภาพที่ผนวกที่ 4 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านยางท่าแจ้ง ต.ยางท่าแจ้ง อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม : 28/11/63

ภาพที่ผนวกที่ 5 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านอวอย ต.โสน อ.ขุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ: 27/2/64

ภาพที่ผนวกที่ 6 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านอวอย ต.โสน อ.ขุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ: 27/2/64

ภาพที่ผนวกที่ 7 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านเจนีง ต.ปะ อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์: 1/3/64

ภาพที่ผนวกที่ 8 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านเจนีง ต.ปะ อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์: 1/3/64

ภาพที่ผนวกที่ 9 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านโดนเลงใต้ ต.ทมอ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์: 28/2/64

ภาพที่ผนวกที่ 10 การสำรวจข้อมูลเกษตรกรบ้านโดนเลงใต้ ต.ทมอ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์: 28/2/64

ภาพที่ผนวกที่ 11 บ่อน้ำที่ประสบกับปัญหาภัยแล้ง ต.หนองบัว อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม: 27/2/64

ภาพที่ผนวกที่ 12 บ่อน้ำที่ประสบกับปัญหาภัยแล้ง ต.หนองบัว อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม: 27/2/64

ภาคผนวกที่ 3 คณะวิจัย

คณะวิจัย**หัวหน้าโครงการ**

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย): ผศ.ดร.อรรพรรณ ศรีโสสมพันธ์

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Asst.Prof.Dr.Orawan Srisompun

ตำแหน่งปัจจุบัน (ทางวิชาการ/ราชการ): ผู้ช่วยศาสตราจารย์

สังกัด/หน่วยงาน: ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ที่อยู่: ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ต.ขามเรียง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม 44150

โทรศัพท์ : 043 754333 ต่อ 1811

โทรสาร: 043 754086

โทรศัพท์มือถือ : 081 4827870

E-mail : orawan.msu@gmail.com

สถานที่ติดต่อ (ที่บ้าน)

ที่อยู่ (ที่บ้าน) : 137/22 ม.16 ต.ขามเรียง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม 44150 (จัดส่งเอกสารที่ทำงาน)

โทรศัพท์มือถือ : 081 482 7870 E-mail : orawan.s@msu.ac.th, orawan.msu@gmail.com

ผู้ช่วยนักวิจัย (1)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย): นายวิวัฒน์ บุตรโส

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Mr.Witawut Butso

ผู้ช่วยนักวิจัย (2)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย): นางสาวศิริรัตน์ ประศรี

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Miss.Sirorat Prasri

ที่ปรึกษาโครงการ (1)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : ดร.สมชาย พงษ์มานุรักษ์

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Somchai Pongmanurak, Ph.D.

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) : ผู้ช่วยผู้อำนวยการศูนย์วิจัยและพัฒนานวัตกรรม

สังกัด/หน่วยงาน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

ที่อยู่ : 48/8 หมู่ที่ 18 ถนนประชาชื่น แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900

โทรศัพท์ 02 586 8855

โทรสาร 02 585 6244

โทรศัพท์มือถือ 081 896 9860

E-mail : tulek_som@yahoo.com

ที่ปรึกษาโครงการ (2)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : น.ส. กาญจนา ขวัญเมือง

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Miss Kanjana Kwanmuang

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) : รักษาการในตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจทรัพยากรธรรมชาติทาง
การเกษตร

สังกัด/หน่วยงาน สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ที่อยู่ : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถนนพหลโยธิน จตุจักร กทม. 10900

โทรศัพท์ 02-5793588 โทรสาร

โทรศัพท์มือถือ 0897276604 E-mail : mam_econ@hotmail.com

ที่ปรึกษาโครงการ (3)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : นายวุฒินัย ยุวนานนท์

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Mr.WOOTTINAI YUWANANONTA

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) : ผู้อำนวยการกองวิจัยและพัฒนาส่งเสริมการเกษตร

สังกัด/หน่วยงาน : กองวิจัยและพัฒนาส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร

ที่อยู่ : 2143/1 ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

โทรศัพท์ 02-5793940

โทรสาร 02-5793940

โทรศัพท์มือถือ 081-6318909

E-mail : wuttinai@hotmail.com

ที่ปรึกษาโครงการ (4)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : ดร. วิเชียร เกิดสุข

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Dr. Vichien Kerdsuk.

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) : นักวิจัยชำนาญการ

สังกัด/หน่วยงาน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่อยู่ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยขอนแก่น อ.เมืองขอนแก่น จ.ขอนแก่น

โทรศัพท์มือถือ 089-8620803

E-mail : vich_je@hotmail.com or

vich_ke@kku.ac.th

ภาคผนวกที่ 4 แบบฟอร์มสรุปผลงานวิจัย

แบบฟอร์มสรุปผลงานวิจัย (สำหรับประชาสัมพันธ์)

1. ชื่อผลงาน/โครงการ: การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อเกษตรกรชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
Study on economics and social effect of drought and COVID-19 pandemic on farmers in the Northeast Thailand
2. ชื่อ - นามสกุล นักวิจัย: นางอรวรรณ ศรีโสสมพันธ์ (Orawan Srisompun)
3. ที่อยู่ติดต่อได้: ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ต.ขามเรียง
อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม 44150
เบอร์โทรศัพท์ 081 482 7870 E-mail orawan.s@msu.ac.th
4. ชื่อหน่วยงาน: ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
5. ปี พ.ศ. ที่ดำเนินการเสร็จ: 2565
6. คำค้น keyword: ภัยแล้ง COVID-19 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ผลกระทบทางสังคม เกษตรกรผู้ปลูกข้าว
7. อ้างอิง
8. รูปภาพ หรือภาพเคลื่อนไหว
9. คำอธิบาย 1 หน้ากระดาษ A4 (font Tahoma ขนาด 10 แบบ Regular)

ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อระบบเศรษฐกิจทุกภาคส่วน โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีความเปราะบางต่อความยากจนสูง ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมและการปรับตัวจากสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ร่วมกับการประเมินความเปราะบางต่อความยากจนของครัวเรือนชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใช้ข้อมูลทุติยภูมิร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ชลประทานและพื้นที่น่าน้ำฝน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อปรับตัวของเกษตรกรในสถานการณ์ภัยแล้งและการระบาดของ COVID-19 ใช้แบบจำลอง logistic regression ส่วนการวัดความเปราะบางต่อความยากจนและการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ความเปราะบางใช้วิธี three-step feasible generalized least square (FGLS) ร่วมกับการวิเคราะห์ปัจจัยบวกและบทบาทของชุมชนและรัฐบาลด้วยสถิติเชิงพรรณนาและการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษา พบว่า ในปี 2562 เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภัยแล้งส่วนใหญ่กว่า 80% เป็นเกษตรกรรายเล็ก โดยปริมาณผลผลิตและมูลค่าความเสียหายของผลผลิตข้าวจากปัญหาภัยแล้งแปรผันตรงกับขนาดพื้นที่เพาะปลูก ปริมาณผลผลิตข้าวในปี 2562 ลดลงจากภัยแล้งเฉลี่ย 1,757 - 4,661 กิโลกรัมต่อครัวเรือน คิดเป็นมูลค่าผลผลิตที่เสียหาย 25,840 - 50,171 บาทต่อครัวเรือน ภัยแล้งยังส่งผลให้เกษตรกร 30.12% ในพื้นที่ประกาศภัยแล้งมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค เกษตรกร 8.13% มีแหล่งอาหารลดลง คิดเป็นมูลค่าประมาณ 394 บาทต่อครัวเรือนต่อปี นอกจากนี้ รายได้จากภาคเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่ประกาศภัยแล้งลดลงจาก 27.82% เหลือเพียง 20.49% ของรายได้ทั้งหมด ในขณะที่ เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานปรับตัวต่อปัญหาภัยแล้งมากที่สุด โดยการหยุดปลูกข้าว การหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม การปรับช่วงเวลาของการเพาะปลูก ลดจำนวนพื้นที่เพาะปลูกข้าว ปรับการใช้พันธุ์ข้าว ปรับชนิดของพืชที่ปลูกแทนข้าว หรือหันไปเลี้ยงสัตว์และทำอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรในช่วงที่ขาดแคลนน้ำ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่กว่า 50% ไม่เคยทำประกันภัยพืชผล เพราะการจ่ายเบี้ยประกันเพิ่มต้นทุนการปลูกข้าว ส่วนผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับตัวของเกษตรกร พบว่า อายุ สภาพแวดล้อมการผลิต จำนวนปีที่ประสบภัยแล้ง การปลูกข้าวเพื่อการค้า การมีรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตร การวางแผนขยายพื้นที่การผลิตในไร่นา การวางแผนให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพเกษตรกรรม และจำนวนสมาร์ทโฟนในครัวเรือน มีผลกระทบต่อการตัดสินใจปรับตัวต่อภัยแล้งอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แม้ว่า ที่ผ่านมารัฐบาลมีการดำเนินนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งอย่างต่อเนื่อง แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากข้อกำหนดของบางโครงการไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร หรือการแก้ปัญหาไม่ตรงจุด ซึ่งการแก้ไขปัญหาภัยแล้งจำเป็นต้องมีการวางแผนระยะยาวและการลงทุนในการจัดการภัยแล้งในวงกว้าง และปรับกลยุทธ์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทาน

สำหรับผลกระทบของสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 พบว่า ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวได้รับผลกระทบมากที่สุด โดยรายได้ลดลง 33,889 บาทต่อปี หรือลดลงประมาณ 21.83% ของรายได้ทั้งหมด และครัวเรือนที่มีเกษตรกรเพศหญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนมีรายได้ลดลงทั้งในแง่จำนวนและสัดส่วน เกษตรกรอายุน้อยมีสัดส่วนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มากกว่าเกษตรกรสูงวัย ในขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่เห็นว่าการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ความต้องการพืชอินทรีย์ อาหารปลอดภัย ราคาผลผลิตอินทรีย์เพิ่มขึ้น และการประกอบอาชีพเกษตรกรรมดีกว่าอาชีพอื่นเพราะได้รับผลกระทบน้อยกว่าและมีแหล่งอาหารสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ในขณะที่อัตราการย้ายกลับภูมิลำเนาในพื้นที่ที่มีเพียง 0.14% และมีเกษตรกรส่วนน้อยที่ตัดสินใจกลับบ้านแบบถาวรเพราะในพื้นที่ไม่ได้มีตำแหน่งงานที่รองรับ

เกษตรกรที่มีแหล่งรายได้หลักจากเงินช่วยเหลือของภาครัฐมีรายได้ต่ำที่สุดเฉลี่ยเพียง 47,446 บาทต่อครัวเรือนซึ่งต่ำกว่าระดับรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในลักษณะอื่นและต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยรายได้รวมและรายได้จากทุกแหล่งรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในปี 2563 ต่ำกว่ารายได้ครัวเรือนในปี 2562 ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 มีรายได้ลดลงเฉลี่ย 51,428 บาท ซึ่งครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากนอกภาคการเกษตรมีรายได้ลดลงมากที่สุด จาก 287,431 เหลือ 250,866 หรือลดลงประมาณ 9.61% ของรายได้ทั้งหมด และส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่าง 48.10% มีรายได้ลดลง โดยเฉพาะรายได้จากเงินสงกลับและครัวเรือนเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีพึ่งพิงรายได้จากนอกภาคการเกษตร

สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ไม่กระทบต่อจำนวนมีอาหาร ปริมาณข้าวที่บริโภค และความหลากหลายของอาหาร ยกเว้นในกลุ่มครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวที่ 11.90% ของเกษตรกรกลุ่มนี้ปริมาณข้าวที่บริโภคความหลากหลายของอาหาร และจำนวนอาหารลดลง ซึ่งเกษตรกรประมาณ 15% มีการสำรองอาหารเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากความกังวลด้านอาหารขาดแคลนและประเด็นการเจ็บป่วยติดเชื้อ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่นิยมซื้ออาหารในท้องถิ่นใกล้บ้าน ซื้อผู้ผลิตโดยตรง หรือซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากขึ้น ส่วนการเข้าถึงแรงงาน ปัจจัยการผลิตอื่น หรือช่องทางการตลาดข้าวไม่ได้รับผลกระทบมากนัก นอกจากนี้ ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับผลกระทบทางสังคม พบว่า สถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้ประชาชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลงและปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น

ด้านความยากจน พบว่า เกษตรกรในพื้นที่ศึกษามีรายได้เฉลี่ย เท่ากับ 4,186.78 บาท/คน/เดือน ในปี 2562 และลดลงเหลือ 3,570.90 บาท/คน/เดือน ในปี 2563 หรือลดลงประมาณ 14.70% ของรายได้ทั้งหมด ซึ่งสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้เกษตรกรมีรายได้ลดลงแม้ว่าจะไม่มีปัญหาภัยแล้งแล้วก็ตาม โดยเฉพาะแหล่งรายได้จากเงินสงกลับและรายได้จากนอกภาคการเกษตร เกษตรกรตัวอย่างกว่าครึ่งหนึ่งมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่าเส้นความยากจน โดยสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นจาก 43.64% เป็น 49.59% ในปี 2563 โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้หลักจากการรับจ้างแรงงานในภาคเกษตรและครัวเรือนผู้สูงอายุ ที่ผลกระทบจากสถานการณ์ COVID-19 ในปี 2563 ส่งผลให้สัดส่วนคนจนในกลุ่มนี้เพิ่มขึ้น ส่วนความเปราะบางต่อความยากจน พบว่า สัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% ในปี 2562 เป็น 59.17% ในปี 2563 โดยเกษตรกรตัวอย่างที่จน ในปี 2562 มีความเปราะบางต่อความยากจนในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นในปี 2563 (39.67% และ 47.27% ตามลำดับ) และเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากเงินสงกลับมีสัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนสูงที่สุด อย่างไรก็ตาม เกษตรกรประมาณ 59% มีทรัพย์สินหมุนเวียนที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ทันที และในกรณีที่รายได้ครัวเรือนลดลงอย่างรวดเร็วทรัพย์สินหมุนเวียนดังกล่าวสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ประมาณ 6-12 เดือน โดยเกษตรกรตัวอย่างประมาณหนึ่งในสามมีการวางแผนปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าว

ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนระบบการเกษตรแบบผสมผสานแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อลดความเสี่ยงด้านรายได้ และสร้างหลักประกันความมั่นคงด้านอาหาร การสำรวจตลาดใหม่และการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า โดยมุ่งเน้นที่เศรษฐกิจท้องถิ่นและการขยายไปสู่ผลิตภัณฑ์ใหม่ การพัฒนาตลาดชุมชนเพื่อสร้างโอกาสในการกระจายสินค้า การขยายโอกาสหรือตำแหน่งงานในพื้นที่ชนบท เร่งการเปลี่ยนแปลงภาคอาหารและการเกษตรเพื่อเสริมสร้างความสามารถ ความยืดหยุ่นและความเข้มแข็งในรับมือกับเหตุการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนและวิกฤตในอนาคต โดยเฉพาะสนับสนุนคนรุ่นใหม่เข้าสู่ภาคการเกษตร พร้อมทั้งเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วยนวัตกรรมและการจัดการฟาร์ม นอกจากนี้ การกำหนดมาตรการทางสังคมเพื่อบรรเทาผลกระทบต้องคำนึงถึงความแตกต่างของลักษณะทางประชากร โครงสร้างครัวเรือน และข้อมูลด้านแหล่งรายได้ของครัวเรือน ควรดำเนินการควบคู่กับการสร้างความตระหนักและจิตสำนึกสาธารณะเพื่อลดการทุจริตคอร์รัปชันจากการเข้าร่วมโครงการ รวมทั้ง การทำความเข้าใจที่ถูกต้องในการรับวัคซีนเพื่อกระตุ้นอัตราการเข้ารับวัคซีนให้เพิ่มมากขึ้นผ่านกลไกของผู้นำชุมชนและ อสม.

แบบฟอร์มสรุปผลงานวิจัย/โครงการวิจัย ๕ บรรทัด
(สำหรับเผยแพร่ในระบบ EXPLORE ผ่านทางเว็บไซต์ www.thai-explore.net)

1. ชื่อผลงาน/โครงการ: การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ต่อเกษตรกรชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 Study on economics and social effect of drought and COVID-19 pandemic on farmers in the Northeast Thailand
2. ชื่อ - นามสกุล นักวิจัย: นางอรวรรณ ศรีโสสมพันธ์ (Orawan Srisompun)
3. ที่อยู่ติดต่อได้: ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ต.ขามเรียง
 อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม 44150
 เบอร์โทรศัพท์ 081 482 7870 E-mail orawan.s@msu.ac.th
4. ชื่อหน่วยงาน: ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
5. ปี พ.ศ. ที่ดำเนินการเสร็จ: 2565
6. คำค้น keyword: ภัยแล้ง COVID-19 ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ผลกระทบทางสังคม เกษตรกรผู้ปลูกข้าว
7. อ้างอิง
8. รูปภาพ หรือภาพเคลื่อนไหว
9. คำอธิบาย 5 บรรทัด (font Tahoma ขนาด 10 แบบ Regular)

ภัยแล้งและการแพร่ระบาดของ COVID-19 ส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยในปี 2562 ปริมาณผลผลิตข้าวลดลงจากภัยแล้งเฉลี่ย 1,757 - 4,661 กิโลกรัม/ครัวเรือน คิดเป็นมูลค่าผลผลิตที่เสียหาย 25,840 – 50,171 บาท/ครัวเรือน/ปี ส่งผลให้เกษตรกรหนึ่งในสามมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคและแหล่งอาหารอื่นๆ ลดลง ส่วนผลกระทบจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 ทำให้รายได้ของเกษตรกรลดลงโดยเฉพาะกลุ่มแรงงานรับจ้างที่สัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นมากที่สุด ในขณะที่สัดส่วนเกษตรกรที่เปราะบางต่อความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% เป็น 59.17% ในปี 2563

10. สรุปงานวิจัยในรูปแบบ info graphic โดยให้มีตราสัญลักษณ์ของ วช. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (หน้า 265)
11. นำเข้าข้อมูลสรุปผลงานวิจัย/โครงการวิจัย 5 บรรทัด ในระบบ EXPLORE ผ่านทางเว็บไซต์ www.thai-explore.net

ภัยแล้ง-โควิด วิกฤตเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรชาวอีสาน

ภัยแล้งในประเทศไทยมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นและรุนแรงมากขึ้นทุกปี เมื่อปี 2562 เกิดภัยแล้งที่รุนแรงที่สุดในรอบ 4 ทศวรรษ พื้นที่เพาะปลูกและเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับผลกระทบทางลบเป็นอย่างมาก

โควิด-19 เริ่มแพร่ระบาดในประเทศไทยช่วงต้นปี 2563 ทำให้ความต้องการและราคาผลผลิตอินทรีย์เพิ่มขึ้น และเกษตรกรมองอาชีพเกษตรกรรมดีกว่าอาชีพอื่นเพราะได้รับผลกระทบน้อยกว่าและมีแหล่งอาหารสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ทว่า โควิด-19 ก็ทำให้รายได้ครัวเรือนลดลง

ผลกระทบของภัยแล้ง ในปี 2562

พื้นที่ปลูกข้าวประสบปัญหาประมาณ 3.9 ล้านไร่

มูลค่าความเสียหายประมาณ 8,985 ล้านบาท

ผลผลิตข้าวลดลง 1,757 - 4,661 กิโลกรัมต่อไร่

รายได้เกษตรกรลดลง 25,840 - 50,171 บาทต่อครัวเรือน

ผลผลิตข้าวเสียหาย 61.54 - 88.86%

1 ใน 3 ของเกษตรกรมีผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค

เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบมากกว่า 80% เป็นเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก ทว่า พวกเขากลับเข้าไม่ถึงการชดเชยความเสียหายจากโครงการช่วยเหลือของรัฐบาล

การแก้ปัญหาภัยแล้งของภาครัฐในปัจจุบันเน้นการแก้ปัญหาระยะสั้น ยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน

ผลกระทบของโควิด-19 ในปี 2563

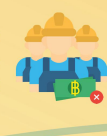
ครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว รายได้ลดลง 33,889 บาทต่อปี (ลดลง 21.83%)

ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากโควิด-19 มีรายได้ลดลงเฉลี่ย 51,428 บาทต่อปี

สัดส่วนเกษตรกรที่ประสบกับความยากจนเพิ่มขึ้นจาก 40.83% เป็น 59.17% ในปี 2563

กลุ่มเกษตรกรที่มีรายได้หลักจากการรับจ้างมีสัดส่วนคนจนเพิ่มขึ้นมากที่สุด

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ควรมีมาตรการ/นโยบายเฉพาะเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็ก (น้อยกว่า 10 ไร่) ในการรับมือหรือบรรเทาผลกระทบจากภัยแล้ง

2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการสร้างความรู้และการตระหนักรู้ต่อปัญหาภัยแล้ง รวมถึงให้ความรู้ที่จำเป็นต่อเกษตรกรในการปรับตัวและรับมืออย่างยั่งยืน พร้อมวางแผนระยะยาวและลงทุนเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งในวงกว้าง

3. การสนับสนุนทางเลือกในการสร้างรายได้เพิ่มเติมให้กับเกษตรกร เช่น การเลี้ยงสัตว์ หรือการอบรมอาชีพ เป็นสิ่งจำเป็นในการชดเชยรายได้จากปัญหาภัยแล้ง

1. การสำรวจตลาดใหม่และตลาดท้องถิ่น รวมทั้งการสนับสนุนการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าเป็นสิ่งจำเป็นโดยเฉพาะสินค้าอินทรีย์และอาหารเพื่อสุขภาพ

2. การเสริมสร้างความสามารถในการรับมือกับเหตุการณ์ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนในระยะยาว เช่น การส่งเสริมการออมเงิน การทำประกันชีวิต หรือบริหารจัดการสินทรัพย์หมุนเวียน รวมถึงการสร้างโอกาสหรือตำแหน่งงานในพื้นที่ประสบภัยแล้งมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครัวเรือนเกษตรกร

3. การกำหนดมาตรการทางสังคมเพื่อลดผลกระทบจากโควิด-19 ต้องคำนึงถึงความแตกต่างด้านลักษณะประชากร และแบ่งระดับความช่วยเหลือตามขนาดของครัวเรือน

